

DEL CENSAL AL DEBITORI: CONTINUÏTATS I
TRANSFORMACIONS EN EL CRÈDIT
HIPOTECARI CATALÀ EN L'ETAPA FINAL DE
L'ANTIC RÈGIM (REGIONS DE BARCELONA I
GIRONA, 1768-1840)

Sebastià Villalón Barragán

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.ca>

Aquesta obra està subjecta a una llicència Creative Commons Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada

Esta obra está bajo una licencia Creative Commons Reconocimiento-NoComercial-SinObraDerivada

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives licence

DEL CENSAL AL DEBITORI

Continuïtats i transformacions en el crèdit
hipotecari català en l'etapa final de l'Antic Règim
(regions de Barcelona i Girona, 1768-1840)

Sebastià Villalón Barragán

2023

TESI DOCTORAL

DEL CENSAL AL DEBITORI

**Continuïtats i transformacions en el crèdit
hipotecari català en l'etapa final de l'Antic Règim
(regions de Barcelona i Girona, 1768-1840)**

Sebastià Villalón Barragán

2023

**PROGRAMA DE DOCTORAT EN CIÈNCIES
HUMANES, DEL PATRIMONI I DE LA CULTURA**

Directora i tutora de la tesi: Rosa Congost Colomer

Codirector de la tesi: Ricard García Orallo

Memòria presentada per optar al títol de doctor/a per la Universitat de Girona

después de la promulgación de las Reales cédulas que se contienen en las leyes 20 y siguientes tit. 15, lib. 10 de la novis., ya sobre quitar con vales Reales los censos y censales, ya sobre la imposición de los depósitos públicos y censales que fuesen luyéndose a la renta del tabaco; apenas hay quien deje dinero a fuero de censal. Es verdad que en Real cédula de 3 de agosto de 1818 y Real orden de 30 de abril de 1826 quedaron derogadas aquellas leyes; pero por ahora esta derogación no ha podido aún volver la confianza a los capitalistas para desprenderse del dinero por un tiempo indeterminado con sujeción a las vicisitudes de que se ha visto susceptible esta clase de censos. No habiendo quien deje dinero a fuero de censal, se otorgan debitorios.

Pedro Nolasco Vives Cebrià, 1832-1864

El historiador tiene que ser infinitamente curioso; tiene que poder imaginar las emociones de personas que no se le parecen. No se puede llegar al fondo de un período histórico si no se trata de averiguar cómo era. Alguien dijo una vez, muy acertadamente, que el pasado es otro país. Los historiadores son, de alguna manera, escritores, novelistas: tienen que imaginar pero no pueden inventar, deben guiarse por los hechos. Y el historiador tiene sus propios sentimientos, pero ellos no deben interferir con las pruebas. En este sentido, el gran modelo es el francés Marc Bloch. No sólo era un maravilloso historiador: en su primer gran libro también imaginó una sociedad que creía que el rey estaba en contacto directo con el cielo y que, por eso, la mano del rey podía curar sus males. Bloch tenía sus propias emociones, se unió a la Resistencia y murió a manos de los alemanes durante la guerra. No era en absoluto una persona neutral.

Entrevista a Eric Hobsbawm
(diciembre de 2017; *Cuadernos del Cendes*, Caracas).

Publicacions derivades de la tesi

VILLALÓN, Sebastià (2008). “Els problemes de la informació en una societat d’Antic Règim. Els notaris catalans davant la creació del registre d’hipoteques”, dins CONGOST, Rosa. (ed.) *Dels capbreus al Registre de la Propietat. Drets, títols i usos socials de la informació a Catalunya (segles XIV-XX)*, Girona: Associació d’Història Rural de les Comarques Gironines, 2008, p. 241-275.

Sigles utilitzades i abreviatures

ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó
AHG	Arxiu Històric de Girona
AHT	Arxiu Històric de Tarragona
AHPB	Arxiu Històric de Protocols de Barcelona
ACAE	Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà
ACSG	Arxiu Comarcal de la Segarra
ACAP	Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès
ACBR	Arxiu Comarcal del Berguedà
ACAN	Arxiu Comarcal de l'Anoia
AMGi	Arxiu Municipal de Girona
CRPC	Col·legi de Registradors de la Propietat de Catalunya
RPV	Registre de la Propietat de Vic
RHB	Registre d'hipoteques de Barcelona
RHBi	Registre d'hipoteques de la Bisbal
RHG	Registre d'hipoteques de Girona
RHF	Registre d'hipoteques de Figueres
RHSF	Registre d'hipoteques de Sant Feliu de Guíxols
Ll.	Lliures
S.	Sous
D.	Diners

Equivalències

1 pesseta = 4 rals

1 ral = 34 maravedissos

1 lliura catalana = 20 sous

1 sou = 12 diners

1 lliura catalana = 10,66 rals

1 peso = 1 lliura 8 sous

Agraïments

Aquest treball de recerca és fruit d'una beca predoctoral de Formació d'Investigadors, gràcies a la qual vaig poder fer una breu estada a l'*École des Hautes Études en Sciences Sociales* de París, assistint a seminaris i jornades organitzades per aquesta institució, l'*Institut National de la Recherche Agronomique* i el *Centre de Recherches Historiques*. Durant aquells mesos, els comentaris de Gilles Postel-Vinay, amb una visió més "macro" sobre el meu objecte d'estudi, combinats amb les observacions més de tipus "micro" de Gerard Béaur, van jugar un paper importantíssim en l'enfocament final d'aquest treball, així com la bibliografia consultada en diferents universitats i centres d'estudi de París gràcies a la intermediació d'aquests dos professors. Espero, doncs, haver aprofitat aquelles lliçons. Els errors que pugui haver comès en aplicar-les són responsabilitat meua en exclusiva.

Malauradament, no vaig cloure el treball en el seu moment i diferents circumstàncies professionals i personals me'n van allunyar durant uns anys, cosa que, per altra banda, em va ajudar a consolidar algunes idees i a estirar alguns fils interessants. Gràcies a l'interès que sempre han mostrat la Rosa Congost i en Ricard García per la meua recerca, fa pocs anys vaig reprendre la tesi i ara, finalment, he pogut tancar-la. Durant aquest llarg temps he d'agrair l'ajuda dels membres i col·laboradors del Centre de Recerca d'Història Rural de l'Institut de Recerca Històrica de la UdG: Pere Gifre, Enric Sagner, Xavier Torres, Àngel Duarte, Joaquim M. Puigvert, Rosa Congost, Rosa Lluch, Elvis Mallorquí, Xavier Solà, Biel Jover, Antonio López Estudillo, Rosa Ros, Lluís Serrano... En les jornades, seminaris i congressos organitzats per aquesta institució, m'he pogut seguir posant al dia des que em vaig llicenciar, i en ocasions hi he pogut exposar els resultats de la meua recerca. També he d'agrair les correccions d'en David Guixeras, l'assessorament en l'edició de la Nil·la Petit i les dades proporcionades per l'equip *Explora*, format per l'Albert Reixach, l'Albert Serramontmany i en Lluís Serrano, que vaig tenir la sort de poder coordinar, quan ells (i jo) érem joves investigadors.

Això va ser just abans d'entrar a treballar a l'Arxiu Municipal de Girona, sota la direcció de Joan Boadas, al costat d'un equip extraordinari de professionals, com l'Anna Gironella, en Lluís Esteve Casellas, en David Iglesias, en Pau Saavedra, la Cristina Feixes, la Fina Navarrete, la Marta Aragón, l'Eduard Pons,

en Gerard Fogueras... Alguns d'ells, com la Núria Surià i l'Albina Varés, a qui finalment he substituït una vegada es va jubilar, primer em van atendre com a usuari, durant la fase de buidatge de dades, i anys més tard vam ser col·legues de professió. Tampoc no vull oblidar-me d'altres companys del món dels arxius, com en Pep Matas, en Santi Soler i en Joan Ferrer, de l'Arxiu Històric de Girona, i molts altres arxivers i alhora amics, com en Marc Auladell o en Xevi Calm. Finalment, vull agrair al Col·legi Oficial de Registradors de Catalunya haver-me facilitat l'accés al Registre d'hipoteques de Barcelona i a molts altres registres d'hipoteques catalans, sota custòdia dels registres de la propietat corresponents, abans que aquests fons fossin transferits als arxius comarcals.

Per últim, he d'agrair igualment, o potser encara més, el suport d'amics i familiars. Pel que fa als amics, penso sobretot en en Josep Colls, amb qui fa més de vint anys vam pujar junts al vaixell de la Història, i en l'Anna Teixidor, que sempre ha estat al meu costat en els moments més complicats. En el terreny familiar, voldria agrair el suport dels meus pares i dels meus sogres, i sobretot l'ajuda de la meva estimada Lídia, perquè sense ella tot això no hauria estat possible. Per acabar, vull tenir un petit record pels meus fills, en Sebas i en Guillem, i també per la Sara, que m'estimo com si fos filla meva, perquè em donen la força necessària per millorar en tot el que faig; i també, com no, pels que ja no estan, com les meves iaies, que s'haurien alegrat moltíssim, amb l'amor incondicional que les caracteritzava.

Índex general

Publicacions derivades de la tesi	4
Sigles utilitzades i abreviatures	5
Equivalències	5
Agraïments	6
Índex general	8
Índex de taules	11
Índex de gràfics.....	14
Índex de figures i mapes.....	15
Resum	17
Resumen.....	19
Summary	21
INTRODUCCIÓ.....	23
Un estat de la qüestió	25
A Espanya	25
A l'estranger	39
Objectius	48
Fonts i mètode	52
Estructura de la tesi	54
PART I: EL CRÈDIT I LA PRAXI REGISTRAL	57
Capítol 1. El registre d'hipoteques	61
1.1. Ampliació de l'objecte jurídic del registre i actitud dels notaris catalans.....	63

1.2. El comissionat Treviño i l'ampliació del nombre d'oficines registrals	71
1.3. Una aproximació al grau de clandestinitat immobiliària i a la praxi registral.	78
Capítol 2. Els instruments de crèdit registrats als oficis d'hipoteques	95
2.1. Censals	96
2.2. Violaris	112
2.3. Debitoris	115
2.4. Vendes a carta de gràcia	126
2.5. Altres formes de crèdit	134
Conclusions.....	141
PART II: DEL CENSAL AL DEBITORI	149
Capítol 3. El crèdit a les acaballes de l'Antic Règim. Primeres hipòtesis.....	153
3.1. Diacronia, sincronia i crèdit.....	153
3.2. Més enllà de la legislació. Primeres hipòtesis sobre les causes de la crisi del censal.....	169
Capítol 4. El crèdit en els registres d'hipoteques de Barcelona i Girona (1769-1828).....	201
4.1. El crèdit a Catalunya a través dels índexs del registre d'hipoteques.....	201
4.2. Comparació entre territoris de Catalunya.....	213
4.3. L'especialització creditícia	226
4.4. Espai geogràfic i crèdit.....	234
4.5. Les garanties del crèdit hipotecari	256
Conclusions.....	281
PART III: ELS ACTORS DEL CRÈDIT HIPOTECARI.....	289
Capítol 5. Creditors.....	293
5.1. Censals.....	293
5.2. Debitoris	334
Capítol 6. Deutors.....	383
6.1. Censals.....	383

6.2. Debitoris	405
6.3. Recapitulació	423
Capítol 7. Saldos i fluxos monetaris.....	427
7.1. La regió de Barcelona	427
7.2. La regió de Girona	435
Conclusions.....	449
CONCLUSIONS GENERALS.....	453
APÈNDIXS.....	471
Apèndix 1. Fonts de gràfics, taules i mapes.....	473
Apèndix 2. Classificació per categories socioprofessionals. Regions de Barcelona i Girona (1769, 1828).....	475
BIBLIOGRAFIA	481

Índex de taules

Taula 1.1. Raons al·legades per obtenir un nou ofici d'hipoteques (1768-1769)	73
Taula 1.2. Nombre de capitols matrimonials per cada 1000 habitants en diferents registres d'hipoteques (1775).....	85
Taula 2.1. Distribució de les redempcions de censals segons la durada del contracte. Registres d'hipoteques de Girona (1769, 1806 i 1828) i de Barcelona (1769)	99
Taula 2.2. Distribució dels censals segons els terminis del pacte de millora de caució. Registre d'hipoteques de Girona (1769, 1806 i 1841).....	101
Taula 2.3. Motius de creació dels censals inscrits al Registre d'hipoteques de Girona (1769 i 1828)	107
Taula 2.4. Motius de creació dels encarregaments inscrits al Registre d'hipoteques de Girona (1769 i 1828)	109
Taula 2.5. Distribució dels deutoris segons terminis de venciment i cancel·lació. Registres d'hipoteques de Girona i Barcelona (1769, 1806, 1828 i 1841).....	119
Taula 2.6. Motius de creació dels deutoris inscrits al Registre d'hipoteques de Barcelona (1828)	123
Taula 2.7. Motius de creació dels deutoris inscrits al Registre d'hipoteques de Girona (1769 i 1828)	124
Taula 2.8. Nombre de deutoris i en cas d'impagament vendes a carta de gràcia (VCG), cancel·lats abans del termini de venciment. Registre d'hipoteques de Girona (1769, 1806, 1828, 1841)	132
Taula 3.1. Contribució al cadastre de la ciutat de Girona en concepte de censals, segons categories socioprofessionals (1769).....	155
Taula 3.2. Diferència entre el nombre de censals creats i cancel·lats, entre 1700 i 1870. Arxius patrimonials de la regió de Girona (1700-1870).....	167
Taula 3.3. Evolució del nombre de censals, deutoris i vendes a carta de gràcia (VCG) entre 1700-1870. Arxius patrimonials de la regió de Girona. Índex base 1700-1710=100.....	168
Taula 3.4. Emissions de vals reials entre 1780 i 1799.....	176
Taula 3.5. Distribució i nombre de redempcions de censals per categories socioprofessionals. Registre d'hipoteques de Girona (1806)	186
Taula 3.6. Distribució de les redempcions de censals segons el capital de creació. Regió de Girona (1769, 1771, 1806)	186
Taula 3.7. Evolució del cobrament de censos i censals de la comunitat de preveres de la Bisbal (1807-1817).....	188
Taula 3.8. Distribució dels ingressos de la comunitat de preveres de la Bisbal en concepte de censos i censals (1811-1813)	188
Taula 3.9. Nombre de censals, encarregaments, deutoris, lluïcions i vendes a carta de gràcia inscrits al Registre d'hipoteques de Girona (1818-1819).....	193
Taula 3.10. Distribució de censals, deutoris i vendes a carta de gràcia inscrits al Registre d'hipoteques de Girona (1818-1819)	194

Taula 3.11. Nombre de censals, encarregaments, lluïcions, deutoris i vendes a carta de gràcia inscrits al Registre d'hipoteques de Figueres (1825-1827).....	195
Taula 3.12. Distribució de censals, deutoris i vendes a carta de gràcia inscrits al Registre d'hipoteques de Figueres (1825-1827)	195
Taula 4.1. Creixement del nombre de deutoris i de censals inscrits als registres d'hipoteques de Barcelona, Igualada, Vilafranca, Berga, Girona, Cervera, Montblanc i Tarragona, entre 1769-1828.....	216
Taula 4.2. Creixement estimat de la població entre 1769 i 1828, tenint en compte l'ocultació dels censos de 1718 i 1787, en els districtes registrals de Barcelona, Igualada, Vilafranca, Berga, Girona, Cervera, Montblanc i Tarragona	222
Taula 4.3. Ràtio per cada 1000 habitants de préstecs inscrits als registres d'hipoteques de Barcelona, Igualada, Vilafranca del Penedès, Berga, Girona, Cervera, Montblanc i Tarragona	225
Taula 4.4. Comparació de grups especialitzats en el crèdit (Catalunya, França i Portugal, segles XVIII i XIX).....	228
Taula 4.5. Nombre de préstecs per censalista. Registres d'hipoteques de Girona i Barcelona (1769 i 1828)	229
Taula 4.6. Nombre de préstecs per creditor en deutoris. Registres d'hipoteques de Girona i Barcelona (1769 i 1828)	231
Taula 4.7. Distribució del nombre de censals concedits segons mida de les poblacions de la regió de Girona. Registre d'hipoteques de Girona (1769)	237
Taula 4.8. Distribució dels censals segons el seu import i la distància entre censalistes i censataris. Registre d'hipoteques de Girona (1769, 1771, 1806 i 1828).....	242
Taula 4.9. Distribució dels censals segons el seu import i la distància entre censalista i censatari. Registre d'hipoteques de Barcelona (1769)	245
Taula 4.10. Distribució del nombre de deutoris concedits segons mida de les poblacions de la regió de Girona. Registre d'hipoteques de Girona (1769 i 1828)	251
Taula 4.11. Distribució dels deutoris segons el seu import i la distància entre censalista i censatari a la regió de Girona. Registre d'hipoteques de Girona (1769 i 1771, i 1828)	254
Taula 4.12. Distribució dels deutoris segons el seu import i la distància entre creditor i deutor. Deutoris de la regió de Barcelona (1769 i 1828).....	255
Taula 4.13. Valor de les hipoteques en funció de l'import del préstec. Regions de Girona i Barcelona (1769 i 1806)	268
Taula 4.14. Proporció de contractes d'indemnitat en préstecs amb fiadors. Registre d'hipoteques de Girona (1769, 1806 i 1828).....	273
Taula 4.15. Percentatge de censals i deutoris amb fiadors sobre el total d'aquests contractes. Registres d'hipoteques de Girona i Barcelona (1769, 1806 i 1828)	274
Taula 4.16. Distribució de les operacions de crèdit segons la distància entre deutor i fiador. Registre d'hipoteques de Girona (1769 i 1828)	278
Taula 4.17. Percentatge de coincidència, pel que fa a l'ocupació professional, entre deutors i fiadors. Regió de Girona (1769 i 1828)	280

Taula 5.1. Distribució dels censalistes segons categories socioprofessionals (nombre i valor). Districte de Barcelona, 1769 i 1828	294
Taula 5.2. Distribució dels censalistes segons categories socioprofessionals (nombre i valor). Districte de Girona, 1769 i 1828.....	295
Taula 5.3. Distribució dels censalistes eclesiàstics per subgrups (nombre i valor). Districte de Barcelona, 1769	299
Taula 5.4. Distribució de censalistes eclesiàstics per subgrups (nombre i valor). Districte de Girona, 1769.....	303
Taula 5.5. Distribució de censalistes eclesiàstics per subgrups (nombre i valor). Districte de Barcelona, 1828	312
Taula 5.6. Evolució dels censals concedits per subgrups eclesiàstics entre 1769 i 1828 (nombre i valor). Districte de Girona	315
Taula 5.7. Distribució de censalistes eclesiàstics per subgrups (nombre i valor). Districte de Barcelona, 1828	316
Taula 5.8. Distribució de censalistes eclesiàstics per subgrups (nombre i valor). Districte de Girona, 1841.....	319
Taula 5.9. Censals relacionats amb vendes i establiments de terres, distribuïts per categories de censalistes (nombre i valor). Regió de Girona, 1769	328
Taula 5.10. Distribució dels creditors de deutoris segons categories socioprofessionals. Regió de Barcelona, 1769 i 1828	335
Taula 5.11. Concentració de deutoris per grups d'ocupació de creditors, elaborats a partir del cadastre de Barcelona (1769)	338
Taula 5.12. Distribució dels deutoris, segons algunes categories de creditors relacionades amb el comerç, l'artesania i les professions liberals. Regió de Barcelona, 1828	340
Taula 5.13. Distribució dels creditors de deutoris segons categories socioprofessionals. Regió de Girona (1769 i 1828)	355
Taula 5.14. Deutoris relacionats amb vendes i establiments de terres, distribuïts per categories socioprofessionals de creditors. Regió de Girona, 1769.....	366
Taula 5.15. Nombre de deutoris que, en cas d'impagament, es transformen en una venda o censal. Regió de Girona, 1769.....	370
Taula 5.16. Nombre de deutoris que, en cas d'impagament, es transformen en una venda. Regió de Girona, 1828	371
Taula 6.1. Distribució dels censataris segons categories socioprofessionals (nombre i valor). Regió de Barcelona, 1769 i 1828.....	384
Taula 6.2. Concentració de censals per grups d'ocupació de censataris, elaborats a partir del cadastre de Barcelona (1769)	385
Taula 6.3. Distribució dels censataris segons categories socioprofessionals (nombre i valor). Regió de Girona, 1769 i 1828	394
Taula 6.4. Censals relacionats amb vendes i establiments de terres, distribuïts per categories socioprofessionals de censataris (nombre i valor). Regió de Girona, 1769	396
Taula 6.5. Distribució dels deutors de deutoris segons categories socioprofessionals (nombre i valor). Regió de Barcelona, 1769 i 1828.....	406

Taula 6.6. Concentració de deutoris per grups d'ocupació de deutors de deutoris, elaborats a partir del cadastre de Barcelona (1769)	409
Taula 6.7. Distribució dels deutors de deutoris segons categories socioprofessionals. Regió de Girona, 1769 i 1828	417
Taula 6.8. Deutoris relacionats amb vendes i establiments de terres, distribuïts segons categories socioprofessionals de deutors de deutoris (nombre i valor). Regió de Girona (1769)	419
Taula 7.1. Saldo del mercat censalista per categories socioprofessionals (nombre i valor). Regió de Barcelona, 1769 i 1828	428
Taula 7.2. Saldo del mercat de deutoris per categories socioprofessionals (nombre i valor). Regió de Barcelona, 1769 i 1828	431
Taula 7.3. Saldo del mercat de censals per categories socioprofessionals (nombre i valor). Regió de Girona, 1769 i 1828	437
Taula 7.4. Saldo del mercat de deutoris per categories socioprofessionals. Regió de Girona, 1769 i 1828	443

Índex de gràfics

Gràfic 2.1. Capital retingut en censals. Regió de Barcelona (1769)	111
Gràfic 3.1 Contribució al cadastre en concepte de censals segons edat del contribuent. Ciutat i Pla de Girona (1769)	157
Gràfic 3.2. Evolució del nombre de censals creats. Llibres mestres d'arxius patrimonials de la regió de Girona (1700 - 1870)	162
Gràfic 3.3. Evolució del nombre de cancel·lacions de censals. Llibres mestres d'arxius patrimonials de la regió de Girona (1700-1870)	164
Gràfic 3.4. Evolució de la creació de deutoris. Llibres mestres d'arxius patrimonials de la regió de Girona (1700-1870)	165
Gràfic 3.5. Evolució del nombre de vendes a carta de gràcia. Llibres mestres d'arxius patrimonials de la regió de Girona (1700-1870)	166
Gràfic 3.6. Evolució del nombre de censals, lluïcions, deutoris i compravendes a carta de gràcia (VCG). Llibres mestres d'arxius patrimonials de la regió de Girona (1700-1870)	167
Gràfic 3.7. Cotització dels vals reials (1796-1808)	177
Gràfic 3.8. Evolució del nombre de censals al partit de Girona i de la cotització dels vals reials, entre 1796 i 1806. Índex base 1796 = 100	179
Gràfic 3.9. Evolució del nombre de censals, deutoris i encarregaments. Registre d'hipoteques de Girona (1796-1806)	180
Gràfic 4.1. Evolució del percentatge de censals i deutoris. Registres de Girona, Figueres, Barcelona, Berga, Vic, Igualada, Vilafranca, Tarragona i Cervera (1769, 1801 i 1828)	203
Gràfic 4.2. Evolució del nombre de censals i deutoris. Registres de Girona, Barcelona, Berga, Vic, Igualada, Vilafranca, Tarragona i Cervera (1769, 1801 i 1828)	205

Gràfic 4.3. Evolució del nombre de censals, deutoris i vendes a carta de gràcia (VCG). Registres de Barcelona, Igualada, Girona i Figueres (1769, 1801 i 1828)	208
Gràfic 4.4. Evolució del percentatge de vendes a carta de gràcia (VCG) i retrovendes. Registres de Barcelona, Igualada, Girona i Figueres (1769, 1801 i 1828)	209
Gràfic 4.5. Evolució del percentatge de censals i lluçions. Registres d'hipoteques de Barcelona, Igualada, Girona i Figueres (1769, 1801 i 1828).....	210
Gràfic 4.6. Evolució del nombre de censals i lluçions. Registres d'hipoteques de Girona, Figueres i Igualada (1769, 1801 i 1828)	211
Gràfic 4.7. Evolució del nombre de censals i encarregaments. Registres d'hipoteques de Berga, Vilafranca del Penedès, Montblanc, Girona i Figueres (1769, 1801 i 1828)	212
Gràfic 4.8. Creixement del nombre de préstecs per càpita entre 1769 i 1828. Registres de Barcelona, Igualada, Vilafranca del Penedès, Berga, Girona, Cervera, Montblanc i Tarragona	224
Gràfic 4.9. Distribució d'hipoteques generals i especials en operacions de crèdit. Regions de Girona i Barcelona (1769, 1828 i 1840)	258
Gràfic 4.10. Distribució d'hipoteques generals i especials segons censals o deutoris. Regió de Girona (1769 i 1828)	260
Gràfic 4.11. Distribució d'hipoteques generals i especials segons censals o deutoris. Regió de Barcelona (1769 i 1828)	265
Gràfic 4.12. Distribució de fiadors segons hipoteques especials o generals. Regió de Girona i Barcelona (1769 i 1828)	275
Gràfic 7.1. Fluxos d'endeutament en censals segons categories socioprofessionals (nombre i valor). Regió de Barcelona (1769)	429
Gràfic 7.2. Fluxos d'endeutament en deutoris segons categories socioprofessionals (nombre i valor). Regió de Barcelona, 1769 i 1828.....	432
Gràfic 7.3. Fluxos d'endeutament en censals segons categories socioprofessionals (nombre i valor). Regió de Girona, 1769 i 1828	439
Gràfic 7.4. Fluxos d'endeutament en deutoris segons categories socioprofessionals (nombre i valor). Regió de Girona, 1769 i 1828	444

Índex de figures i mapes

Font de la imatge de la coberta: “¿Porque esconderlos?”, estampa de la sèrie de de “Los caprichos” de Francisco de Goya (1797-1799). Museo del Prado ©

Figura 1.1. Funcionament del registre d'hipoteques, segons la Instrucció de 1821	86
Figura. Causes i conseqüències de la crisi del censal a Catalunya.....	469
Mapa 1.1. Seus de les oficines registrals (1768 i 1774)	76
Mapa 4.1. Distribució dels censalistes i censataris. Regió de Girona (1769 i 1771)	235
Mapa 4.2. Localització dels beneficiaris de censals de la ciutat de Girona (1769)	239
Mapa 4.3. Localització dels beneficiaris de censals de la ciutat de Barcelona (1769)	246

Mapa 4.4. Distribució de creditors i deutors de la regió de Girona en contractes de debitori
(1769 i 1771, i 1828 i 1841)..... 249

Resum

L'objectiu d'aquest treball és estudiar les causes i les conseqüències de la substitució del censal pel debitori en l'etapa final de l'Antic Règim a Catalunya (1768-1840), prestant especial atenció a les regions de Barcelona i de Girona, en tant que representen dos models socioeconòmics contraposats. Per fer-ho, s'utilitza fonamentalment el registre d'hipoteques, creat a Catalunya el 1768, tot i que a través de fonts complementàries, com el cadastre i els arxius patrimonials, s'amplia el marc cronològic a fi de valorar l'impacte sobre el mercat censalista de la Pragmàtica de 1750 i les conseqüències de les desamortitzacions i altres mesures legislatives del segle XIX. Es tracta, doncs, d'un enfocament diferent al tradicionalment utilitzat per estudiar el crèdit de l'Antic Règim, perquè mitjançant el registre d'hipoteques es pot obtenir una visió més completa dels mercats del crèdit hipotecari i dels grups socials que hi participaven.

Una vegada revisada la historiografia sobre el tema, el treball es divideix en tres parts. La primera part se centra, d'una banda, en la praxi registral i la singularitat del registre d'hipoteques català, després de les reformes introduïdes pels notaris en l'Edicte de 1774, i, de l'altra, en els principals instruments de crèdit que s'hi registraven. Pel que fa a aquests instruments, s'exposa quins mecanismes existien per eludir la prohibició de la usura, així com els canvis i les noves clàusules incorporades en alguns contractes per blindar-se contra el paper moneda. Finalment, en aquesta primera part, entre altres qüestions, s'aborden les transferències d'usos entre censals i debitoris, i el perill que suposa l'associació automàtica d'aquests dos contractes a un mode de producció determinat.

La segona part de la tesi analitza amb més detall el pas del censal al debitori i centra el focus en els esdeveniments ocorreguts en la dècada de 1790 a l'entorn de la desamortització de Godoy (1798) i la crisi de la Hisenda i del deute públic. Així mateix, mitjançant els índexs registrals, es valora fins a quin punt el debitori va substituir el censal a Catalunya i els possibles factors explicatius de les diferències territorials. Per acabar, en aquesta segona part s'analitzen, abans i després de la crisi del censal, l'espai geogràfic dels fluxos monetaris dels mercats de censals i de debitoris, les garanties hipotecàries i el grau d'especialització com

a creditors de l'Església i dels comerciants i negociants, en comparació amb altres grups europeus contemporanis.

Això últim enllaça amb la darrera part del treball, sobre els actors del crèdit hipotecari. Des d'un punt de vista universal, a través dels registres d'hipoteques de Girona i Barcelona, s'analitzen les categories socioprofessionals que participaven en els mercats de censals i de deutoris els anys 1769 i 1828, en qualitat de creditors i deutors, així com els saldos i fluxos monetaris d'aquestes categories. A l'apèndix, finalment, s'exposa com s'han construït aquests grups, tenint en compte el sistema de classificació internacional d'ocupacions HISCO.

En conjunt, la tesi pretén aportar llum sobre les causes de la crisi del sistema de crèdit basat en el censal a les acaballes de l'Antic Règim, remarcant el paper que van jugar els vals reials en aquest procés de canvi, al costat de la desamortització de 1798, l'afectació per les guerres o el Trienni Liberal (1820-1823) en les institucions eclesiàstiques i les diferents onades de resistència al pagament de pensions de censos i censals del primer terç del segle XIX. Així doncs, l'Estat liberal i la transició capitalista es van erigir sobre uns contractes de crèdit teòricament més usuraris, com els deutoris o les vendes a carta de gràcia, i un mercat del crèdit hipotecari més reduït que en el segle passat. A més a més, aquest nou període, que comença a final del segle XVIII, es va caracteritzar per uns intercanvis crediticis més bilaterals, uns mercats de capitals més fragmentats i unes pràctiques econòmiques més informals. El grup dels comerciants i negociants serà el protagonista del segle XIX, però el seu paper com a creditor en el mercat de deutoris restarà lluny del grau d'especialització assolit per l'Església en el passat mitjançant el censal. Per acabar, aquest treball apunta que la desamortització de Mendizábal (1836) es va portar a terme en un moment en què el mercat censalista ja estava greument afectat, per les causes abans esmentades, enmig d'una nova onada de resistència al pagament de pensions i sobre una base informativa molt precària, tal com deixa entreveure, pocs anys més tard, l'expedient per nacionalitzar els béns del clergat secular elaborat per la Diputació de Girona.

Resumen

El objetivo de este trabajo es estudiar las causas y las consecuencias de la sustitución del censo consignativo por la obligación en la etapa final del Antiguo Régimen en Cataluña (1768-1840), prestando especial atención a las regiones de Barcelona y de Gerona, en la medida que representan dos modelos socioeconómicos contrapuestos. Para hacerlo, se utiliza fundamentalmente el registro de hipotecas, creado en Cataluña el 1768, aunque a través de fuentes complementarias, como el catastro y los archivos patrimoniales, se amplía el marco cronológico con el propósito de valorar el impacto de la Pragmática de 1750 sobre el mercado de censos consignativos y las consecuencias de las desamortizaciones y otras medidas legislativas del siglo XIX. Se trata, pues, de un enfoque diferente al tradicionalmente utilizado para estudiar el crédito del Antiguo Régimen, porque mediante el registro de hipotecas se puede obtener una visión más completa de los mercados de crédito hipotecario y de los grupos sociales que participaban en ellos.

Una vez revisada la historiografía sobre el tema, el trabajo se divide en tres partes. La primera parte se centra, por un lado, en la praxis registral y la singularidad del registro de hipotecas catalán, después de las reformas introducidas por los notarios en el Edicto de 1774, y, por otro, en los principales instrumentos de crédito que se registraban. Respecto a estos instrumentos, se expone los mecanismos existentes para eludir la prohibición de la usura, así como los cambios y las nuevas cláusulas incorporadas en algunos contratos para blindarse contra el papel moneda. Por último, en esta primera parte, entre otras cuestiones, se abordan las transferencias de usos entre censos consignativos y obligaciones, y el peligro que supone la asociación automática de estos dos contratos a un modo de producción determinado.

La segunda parte de la tesis analiza con más detalle el paso del censo consignativo a la obligación y centra el foco en los acontecimientos acaecidos en la década de 1790 en torno a la desamortización de Godoy (1798) y la crisis de la Hacienda y de la deuda pública. Asimismo, mediante los índices registrales, se valora hasta qué punto la obligación sustituyó el censo consignativo en Cataluña y los posibles factores explicativos de las diferencias territoriales. Para acabar, en esta segunda parte se analizan, antes y después de la crisis del censo consignativo, el espacio geográfico de los flujos monetarios de los mercados de

censos consignativos y de obligaciones, las garantías hipotecarias y el grado de especialización como acreedores de la Iglesia y de los comerciantes y negociantes, en comparación con otros grupos europeos contemporáneos.

Esto último enlaza con la parte final del trabajo, sobre los actores del crédito hipotecario. Desde un punto de vista universal, a través de los registros de hipotecas de Girona y de Barcelona, se analizan las categorías socioprofesionales que participaban en los mercados de censos consignativos y de obligaciones en los años 1769 y 1828, en calidad de acreedores y deudores, así como los saldos y flujos monetarios de estas categorías. En el apéndice, finalmente, se expone cómo se han construido estos grupos, teniendo en cuenta el sistema de clasificación internacional de ocupaciones HISCO.

En conjunto, la tesis pretende aportar luz sobre las causas de la crisis del sistema de crédito basado en el censo consignativo en las postrimerías del Antiguo Régimen, remarcando el papel que jugaron los vales reales en este proceso de cambio, al lado de la desamortización de 1798, la afectación de las guerras o el Trienio Liberal (1820-1823) en las instituciones eclesiásticas y las diferentes olas de resistencia al pago de pensiones de censos del primer tercio del siglo XIX. Así pues, el Estado liberal y la transición capitalista se erigieron sobre unos contratos de crédito teóricamente más usurarios, como las obligaciones o las ventas a carta de gracia, y un mercado del crédito hipotecario más reducido que en el siglo pasado. Además, este nuevo período, que comienza a finales del siglo XVIII, se caracteriza por unos intercambios crediticios más bilaterales, unos mercados de capitales más fragmentados y unas prácticas económicas más informales. El grupo de los comerciantes y negociantes será el protagonista en el siglo XIX, pero su papel como acreedor en el mercado de obligaciones quedará lejos del grado de especialización logrado por la Iglesia en el pasado mediante el censo consignativo. Finalmente, este trabajo apunta que la desamortización de Mendizábal (1836) se llevó a cabo en un momento en que el mercado de censos consignativos ya estaba gravemente afectado, por las causas mencionadas anteriormente, en medio de una nueva ola de resistencia al pago de pensiones y sobre una base informativa muy precaria, como deja entrever, pocos años más tarde, el expediente para nacionalizar los bienes del clero secular elaborado por la Diputación de Girona.

Summary

The objective of this report is to study causes and consequences of substituting annuity for obligation in the final period of the Ancient Regime in Catalonia (1768-1840), affording special attention to the regions of Barcelona and of Girona, given that they represent two contrasting socioeconomic models. To this object the public mortgage registry, created in Catalonia in 1768, has been mostly used, although other complementary sources, like land registry (*cadastre*) and the family archives, have been considered to increase the chronological framework with the aim of estimating the impact over the 1750 *Pragmàtica* annuity market and the consequences of the Spanish *Desamortitzacions* and other legal measures during the 19th century. The purpose is then the study of credit during the Ancient Regime from a point of view different to the traditionally used, given that by means of the public mortgage registry a wider view of the mortgage markets as well as that of the participating social groups can be achieved.

Once the subject historiography has been reviewed, this study is divided in three parts. The first part is concerned with, on the one hand, the procedural praxis and singularity of the Catalan public mortgage registries, after the reforms introduced by the notaries in the 1774 Edict, and, on the other hand, on the main instruments of credit being registered. In terms of these instruments, the existing mechanisms to elude usury ban are exposed, as well as changes and new clauses incorporated into some contracts in order to be shielded against banknotes. Finally, in this first section, among other questions, the use of transfers between annuities and obligations, in addition to the danger incurred by the automatic association of these two types of contracts to a particular production mode are dealt with.

The second part of this thesis delves deeper into the move from annuity to obligation and focuses the analysis on the events which happened in the decade of 1790, specifically Godoy's *Desamortització* (1798) and the Revenue and Public Debt crisis. Also, by means of the public registries, it is assessed to which length obligation took over from annuity in Catalonia and possible factors that would explain territorial differences. Finally, this second part analyses, the before and after of this annuity crisis, the geographic space of the annuity and obligation monetary market flow, mortgage guarantees, and the degree of specialisation as

creditors of the Church and the business persons and dealers, in comparison to other European contemporary groups.

This last section is linked to the final part of this report in terms of the actors of the mortgage credit. Taking a universal point of view, from the public mortgage registries from Girona and Barcelona, the socioprofessional categories participating in the annuity and obligation markets of the years 1769 and 1828 are analysed, in terms of creditors and debtors, as well as monetary balance and flow of these categories. Finally, the appendix shows how these groups have been constituted, taking as reference the historical international classification of occupations (HISCO).

Overall, the intended reason of this thesis is to shine light over the causes of the crisis of the credit system based on annuity towards the end of the Ancient Regime, with special emphasis on the role played by the *vales reales* during this period of change, next to the Confiscation of 1798, the effects brought on by the wars or the Liberal Triennium (1820-1823) within the Church institutions and the different waves of resistance to payment of pensions of secured annuities and annuities during the first third of the 19th century. And so then, the liberal state and the transition to capitalism were erected on the terms of credit contracts theoretically more usurious, such as the obligations or the sales with a period of grace, and a reduced mortgage credit market in respect of the previous century. Moreover, this new period that had already started at the end of the 18th century, was outlined by increasingly more bilateral credit interchanges, capital markets more fragmented and financial praxes becoming more informal. Business persons and dealers groups will become the main actors of the 19th century, but their role as creditors in the obligations market will remain far from the level of specialisation achieved by the Church in the past by means of the annuity. To conclude, this study shows that the Mendizábal *Desamortització* (1836) occurred at a time when the annuity market was already gravely worsened, given the reasons mentioned above, in the midst of yet another wave of resistance to payment of pensions and in base of a precarious information knowledge, such as it can be seen just a few years later from the detailed expedient by the Diputació de Girona for the nationalisation of the secular clergy's assets.

INTRODUCCIÓ

Un estat de la qüestió

A Espanya

El 28 d'agost de 2018 moria Josep Fontana Lázaro, una de les figures més influents i importants de la historiografia espanyola. Volem començar aquest estat de la qüestió sobre el crèdit privat en l'etapa final de l'Antic Règim recordant l'obra i el pensament d'aquest gran historiador, no tant perquè Fontana abordés aquest tema en concret, sinó perquè gràcies al seu exercici d'història total aquesta qüestió pot ser integrada amb més facilitat en el debat entorn de la crisi de l'Antic Règim.

La interpretació rica i matisada d'aquest autor a l'hora d'explicar les diferències en el procés de transició capitalista, a partir de l'existència d'una burgesia comercial i industrial en els principals centres urbans de la perifèria catalana, llevantina i andalusa (Fontana, 1970 i 1974), ens ajuda a entendre per què el debitori va tenir més capacitat per omplir el buit deixat pel censal a la regió de Barcelona —i en altres zones amb una economia “transformada”, com diria Pierre Vilar (1964)— que no pas en altres regions del territori català. La burgesia comercial i industrial havia desenvolupat la seva activitat entorn del comerç americà, principalment, fins que la crisi general causada pels conflictes bèl·lics i la pèrdua dels mercats i les colònies espanyoles van reduir les seves possibilitats d'acumulació. És per aquest motiu, tal com defensa Fontana, que s'acaban distanciant de la monarquia i apostan per un nou marc polític i institucional allunyat de les solucions del rei Ferran VII.¹

L'altra aportació important de l'obra de Josep Fontana, rellevant per a tot el nostre treball, gira entorn dels seus estudis sobre la Hisenda pública. La sòlida anàlisi econòmica —crisi de la Hisenda, caiguda del comerç colonial— del primer volum de la seva trilogia sobre la Hisenda i la crisi, concretament el titulat *La quiebra de la monarquía absoluta (1814-1820)*, publicat l'any 1971,² que acaba desembocant en el terreny de la política i els conflictes socials, és una de les claus explicatives per entendre les causes de la crisi del sistema censalista. I és que la crisi fiscal i del deute públic explica moltes de les mesures adoptades per

---

¹ Aquesta tesi també l'ha defensada posteriorment J. M. Fradera (1987), entre d'altres.

² Les altres dues obres són *Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX* (1973) i *La crisis del Antiguo Régimen, 1808-1833* (1979).

l'Estat per donar circulació als vals reials —mesures que, com defensarem més endavant, acabaran afectant greument la confiança envers el censal.

Estretament relacionat amb el punt anterior, hi ha el debat al voltant de les desamortitzacions. Inicialment Fontana volia treballar sobre les conseqüències de les desamortitzacions en la pagesia (Robledo, 2018). De fet, va dedicar importants treballs a aquest tema i va desmuntar alguns dels tòpics sobre la desamortització de Mendizábal, com el que sostenia que hauria estat una oportunitat perduda per al capitalisme espanyol (Fontana, 1985). Tant en la primera etapa, abans que desplegués la seva extensa obra a l'entorn de la història i de la praxi de l'ofici de l'historiador, com en la darrera etapa d'investigador d'aquest període, Fontana tracta les desamortitzacions des de diferents punts de vista. Per exemple, fa relativament poc, el 2009, va visitar aquest objecte d'estudi a "Desamortización eclesiástica y reforma agraria liberal" i va donar especial importància a l'abast de la primera desamortització de Godoy. Deia Fontana (2009: 208-209) que

El problema se suele resolver dejando las desamortizaciones anteriores a la de Mendizábal al margen [...], como si se tratase de episodios distintos a las desamortizaciones de Mendizábal y Espartero, lo que se aplica sobre todo a las dos de Godoy, relegadas a una especie de limbo que no se tenga en cuenta. Pero ocurre que la cifra de las ventas que se realizaron de 1798 a 1808 [...] equivale al 37% de lo obtenido por la desamortización eclesiástica posterior, de 1821 a 1851.

Tal com exposarem en els capítols següents, nosaltres defensem que la desamortització de 1798 va suposar un punt d'inflexió en la crisi del sistema de crèdit basat en el censal.

De tots aquests treballs sobre la desamortització i la reforma agrària liberal, se'n poden extreure altres lliçons. Una d'elles és la que sosté que els canvis no venen tant per l'aprovació de determinades lleis com pels moviments originats "des de sota". Per exemple, al llarg del nostre treball veurem com els pagesos deixaran de pagar els censals i altres rendes d'origen feudal, de manera lenta i silenciosa, durant l'etapa final de l'Antic Règim. Manllevant l'expressió d'Enric Tello (2004), serà la "vaga de pensions", iniciada durant la Guerra del Francès, allò que laminarà el sistema censalista. L'Estat liberal, després de la desamortització de Mendizábal, haurà de fer-se càrrec d'unes rendes del clergat que no es pagaven, o no es pagaven puntualment, des de feia molt de temps, amb el problema afegit de les dificultats informatives per combatre la morositat.

De res serviran les facilitats del govern per cancel·lar els censos i els censals o, abans de la desamortització de 1836, les amenaces dels eclesiàstics en els tribunals d'Antic Règim. El moviment de fons que s'originà durant la Guerra del Francès, o potser una mica abans, serà molt més poderós i acabarà corcant les bases del sistema de crèdit característic de l'Antic Règim.

Per concloure aquest apartat dedicat a la influència de Josep Fontana en aquest treball, voldríem destacar la seva darrera obra sobre la segona restauració absolutista. Fontana afirmava que és necessari entendre i estudiar la dècada ominosa (1823-1833) per conèixer millor l'etapa de transició i gènesi de la revolució liberal posterior. Com la nostra tesi intenta demostrar, els canvis importants en matèria econòmica relacionats amb el crèdit es van gestar just abans de l'arribada de l'Estat liberal, fet que contradiu la tradicional imatge de règim i societat immòbils contra la qual Fontana lluitava a *De en medio del tiempo* (Fontana, 2013). Que el nostre estudi s'aturi al començament de la revolució liberal enllaça amb aquesta idea de canvi abans dels temps del canvi. En el cas del crèdit privat, intentarem demostrar que l'ensorrament d'un sistema basat en el censal i el naixement d'un altre encapçalat pel debitori va forjar-se abans de 1833.

Des dels pioners treballs d'Arcadi García Sanz (1961a, 1961b) tocant a les principals característiques dels censals i els violaris a l'antiga Corona d'Aragó i l'evolució del seu interès des d'època medieval, s'ha publicat molta literatura sobre el crèdit privat en època moderna a Catalunya. Tanmateix, trobem a faltar més estudis sobre la consolidació de l'Església com a principal censalista durant el segle XVI. Uns estudis que necessàriament haurien d'enllaçar amb la baixa edat mitjana, tal com Daniel Rubio (1993) comenta en el seu treball sobre el crèdit a llarg termini a Barcelona en l'alta edat moderna, a partir de fonts notariales. Per a aquesta època, a banda dels treballs del mateix Rubio, també destaquen les aportacions de Jaume Dantí (1988 i 1993), que analitzen l'endeutament públic i privat a partir dels llibres del clavari o de la documentació familiar.³

També Eva Serra (1975) estudia les dificultats financeres del segle XVII a través de la documentació familiar, en aquest cas del llinatge dels Sentmenat. Serra observa que la noblesa transferia el seu deute als pagesos i era capaç de

---

³ De la mateixa manera que Jaume Dantí, Plàcid Pérez Pastor (1982) analitza a través dels llibres del clavari l'endeutament a l'illa de Mallorca entre 1685 i 1760.

salvaguardar el seu patrimoni gràcies a les concòrdies.⁴ L'estudi de Josep Maria Torras i Ribé (1976) sobre els Padró d'Igualada també s'inicia al segle XVII, tot i que aborda el tema des dels inventaris post mortem. El treball de Torras, així com els d'Elisa Badosa (1985) o Xavier Solà (2010), aquests darrers centrats en institucions eclesiàstiques, tenen la virtut de proporcionar una visió *longue durée* que arriba fins a la desamortització de Mendizábal (1836) i, en el cas dels Padró, uns anys abans del Sexenni Democràtic (1868-1874). Tant Badosa com Solà, a més, mitjançant sèries llargues de censals, proporcionen informació sobre les estratègies de convents i monestirs en funció de diferents variables, com els canvis en el tipus d'interès dels censals o l'administració del conjunt de rendes de les institucions. Pere Fatjó (1994), per la seva banda, estudia el comportament privat dels capitulars de la Seu de Barcelona durant el segle XVII. Aquest autor demostra que els canonges aprofitaven la seva posició privilegiada i els instruments de la mateixa institució per invertir els seus estalvis.

La investigació de Joan Giménez Blasco (2001), centrada en la ciutat de Mataró durant el segle XVII, mostra com els carmelites descalços i la parròquia de la ciutat utilitzaven els censals com un instrument de recerca de seguretat i estabilitat dels excedents monetaris.⁵ La tesi doctoral i altres treballs publicats per Alexandra Capdevila (2002, 2005 i 2012), també centrats en el Maresme, ofereixen una visió més àmplia de la societat que participava en el crèdit, perquè utilitzen fonts notariales i un marc cronològic més dilatat a partir de tres buidatges situats entre els anys 1580 i 1800 —malauradament, el darrer buidatge es dona en un període molt convuls pel que fa al crèdit, cosa que distorsiona algunes de les seves conclusions.

Cal destacar també la tesi doctoral de Pere Gifre (2009) sobre els orígens dels hisendats a la vegueria de Girona. Segons aquest autor, l'endeutament és un factor explicatiu important de la dinàmica dels patrimonis agraris en època moderna. Abans, però, Gifre (1995) ja havia treballat l'endeutament de les universitats del comtat d'Empúries i el comportament de les seves elits locals durant les guerres del segle XVII. Recentment, Gabriel Ramon-Molins (2021) també ha aportat dades sobre l'endeutament municipal a la regió de Lleida entre els segles XVII i XIX. La conclusió final d'aquest estudi apunta a una reducció

---

⁴ Els treballs de Dantí Riu (1988), centrats en documentació familiar, comparteixen aquest plantejament.

⁵ Josep M. Torras i Ribé (1976), en la mateixa línia que Eva Serra, afirma que la immobilització de capital buscava assegurar uns ingressos anuals estables en concepte de renda.

considerable del deute a partir de 1750 gràcies a les reformes municipals, la reducció del tipus d'interès i la inflació del període posterior. Segons aquest autor, l'impagament als censalistes eclesiàstics per "raons polítiques" va desembocar en les desamortitzacions del segle XIX i el "triomf del capitalisme", de la mà del debitori i d'una "banca moderna".

Pel que fa als segles XVIII i XIX, que és el nostre període d'estudi, a banda dels treballs abans esmentats que arriben fins al segle XIX, cal destacar les tesis doctorals escrites als anys vuitanta i noranta del segle passat per Llorenç Ferrer (1985), Rosa Congost (1990) i Enric Tello (1995), perquè tracten aquest tema en diferents punts de les seves obres, centrades en el Bages, la Segarra i l'antic corregiment de Girona, respectivament. Sobre l'impacte de la Reial Pragmàtica de 1750 en el sistema censalista, prèviament Badosa i Torra havien sostingut la negativa influència de la disposició per als censalistes eclesiàstics i laics.⁶ Però Rosa Congost i Enric Tello resten importància a la disposició: Congost des del punt de vista de la demanda, ja que la rebaixa del tipus d'interès fins i tot la podria haver estimulat⁷ i Enric Tello (2004) situant l'origen de la crisi més endavant i vinculant-la a la "vaga de pensions" desencadenada amb la Guerra del Francès o poc abans del conflicte bèl·lic. Tant l'una com l'altra, a més, consideren l'endeutament com una característica estructural de les societats agràries. El sistema censalista es presenta com un mecanisme per mantenir l'ordre socioeconòmic de l'Antic Règim, usurer i parasitari, juntament amb la fiscalitat i l'accés desigual a la terra (Congost, 1990: 93-97; Ferrer Alòs, 1983: 101-128; Tello, 1986: 47-71). A tot això Llorenç Ferrer afegeix que l'espiral de deutes que originava aquest sistema és un element clau per accentuar la diferenciació social pagesa, perquè contribueix a l'extracció del seu excedent i expropia els béns dels sectors més vulnerables d'aquest grup social (Ferrer Alòs, 1986b).

Si bé Llorenç Ferrer (1986a) i Enric Tello (1983, 1986, 1990, 1994) presenten dades procedents del cadastre o de les institucions eclesiàstiques, és a dir, de la banda dels creditors, altres autors ho fan des de la perspectiva contrària: la dels deutors. Aquest és el cas de la recerca de Pere Pascual sobre els Torelló (2000),

---

⁶ Josep M. Torras (1976), per exemple, després de la Reial Pragmàtica de 1750 constata la reorientació dels capitals destinats a préstecs cap a les inversions en terres. Badosa (1985) manifesta que algunes sèries de censals de convents i monestirs registren també un descens de censals després d'aquesta data.

⁷ A "The Social Impact of the Reduction of Censal Interest Rates and the Course from censals to debitoris (1750-1830)" (Congost i Villalón, 2012) ja es plantejava que la fallida del sistema censalista havíem de buscar-la en els canvis esdevinguts a final del segle XVIII, concretament amb la crisi fiscal i del deute públic, així com en la desamortització de Godoy (1798).

una família d'advocats i propietaris igualadina, i també de la recent tesi doctoral de Mònica Bosch sobre els Carles, una família d'hisendats (2019). Aquest darrer treball aniria en la línia encetada per Pere Gifre (2009), perquè estudia els greus problemes de liquiditat dels grans patrimonis agraris, així com les causes internes i externes de l'endeutament. L'encertat plantejament de Mònica Bosch sobre les formes adoptades per l'endeutament ens ajuda a abordar la problemàtica des d'una perspectiva global i no solament centrada en el censal o el debitori. De fet, aquesta trama de contractes relacionats amb el mercat del crèdit, la terra i fins i tot el treball —si hi incloem l'emfiteusi—, així com les causes de l'endeutament pagès, ja havien estat abordats en diferents treballs, per exemple, per Llorenç Ferrer o Rosa Congost en les seves tesis.

Des de l'òptica més àmplia que proporciona el registre d'hipoteques, també voldríem subratllar les aportacions de Lluís Castañeda (1991), perquè és el primer autor a assenyalar la substitució del censal pel debitori a la regió de Barcelona a cavall dels segles XVIII i XIX. Ignasi Terrades (1982), a més, apunta en un petit article la importància que va tenir el censal en el finançament de la primera indústria tèxtil de l'Alt Llobregat i, per tant, posa sobre la taula el caràcter "capitalista" que podia adoptar també aquest tipus de contracte. Finalment, hi ha altres treballs interessants, com el de Belén Moreno (2000), elaborat a partir d'inventaris post mortem, que, malgrat la reduïda mostra, ens proporciona una visió diferent sobre els actius i els passius dels difunts, o el de Carles Salazar (1990) sobre la religiositat, clau per entendre les bases sobre les quals s'erigia el sistema de crèdit eclesiàstic de l'Antic Règim.

A la resta de l'Estat espanyol també s'ha escrit molt sobre aquesta qüestió des dels primers treballs de Vilar (1970), Anes (1975), Clavero (1977) o Bennassar (1989). Per exemple, Bartolomé Bennassar (1989) parla de l'expansió del censo perpetuo o al quitar a partir del segle XVI i com aquests contractes s'adaptaven perfectament a l'ideal de viure de renda de la societat castellana.⁸ Aquest autor i Bartolomé Clavero (1977), a més, exposen com els censals i els violaris desenvolupen una fórmula jurídica per ocultar els contractes usuraris.⁹ Les

---

⁸ Altres autors que presenten el "censo perpetuo" o "al quitar" com l'instrument creditici per excel·lència per a l'edat moderna són José Luis Pereira Iglesias (1995) i José Ubaldo Gómez Álvarez (1977). Aquest darrer analitza, a més, la importància d'aquests instruments de crèdit com a mecanisme de transferència de propietats a favor de l'Església, predominantment a la regió d'Astúries entre 1680 i 1720.

⁹ També J. Hernando Delgado (1983) ha treballat la polèmica doctrinal que distingeix el *lucrum* de l'*interesse* legal. Per a l'època moderna, destaquen els treballs de José Luis Pereira Iglesias (1994-1995), el qual relativitza les afirmacions d'arbitristes i memorialistes pel que fa a la responsabilitat del censal en la descapitalització del camp, en particular, i en l'economia castellana, en general.

aportacions de Clavero, en aquest sentit, són fonamentals —i continuen sent tot un referent internacional— per entendre l'encotillament jurídic dels contractes crediticis fins al segle XIX.

D'estudis sobre institucions eclesiàstiques o benèfiques des d'una perspectiva cronològica llarga, en trobem molts a la resta d'Espanya. Aquest és el cas, en particular, de la Murta d'Alzira, a la Ribera Alta de València, estudiada per Tomàs Peris (1987, 1988). Entre 1729 i 1823 aquest monestir de jerònims viu, manllevant les paraules de l'autor, un "eclipsi" dels censals, i la nova estratègia de supervivència de la institució passa des d'aleshores per adquirir terres agrícoles —segons Peset i Graullera (1986), a València la burgesia i la noblesa també aposten per aquesta via, especialment després de la reducció del tipus d'interès de 1750.¹⁰ Però el nou rumb pres pel monestir és insuficient per treure'l de l'atzucac generat per la davallada de les donacions i la Murta d'Alzira s'endeuta amb censals —ironies del destí— i ven importants lots de terres al final del període.

Ángela Atienza (1987 i 2003) analitza les rendes del clergat regular de Saragossa durant el segle XVIII. Dels seus estudis podem concloure que les rendes generades per censals, la majoria de les quals procedents de la compra de títols, testaments o donacions, es distribuïen de manera desigual entre el clergat regular de Saragossa —més en els ordes masculins que en els femenins—, i que la reducció del tipus d'interès i la conjuntura inflacionista de la segona meitat del segle XVIII hi van influir negativament. També és interessant la reflexió entorn de la doble funció que desenvolupava el censal: d'una banda, sostenia la crítica situació de la noblesa, que podia, així, continuar amb el seu alt nivell de despeses; de l'altra, accentuava l'explotació dels petits productors. La diferència entre uns i altres és que per als nobles no implicava una pèrdua de patrimoni —en aquest sentit, el paper que jugaven les concòrdies era fonamental. És per aquesta raó, segons Atienza, que en la segona meitat del segle XVIII les institucions reorienten la seva estratègia cap al bé hipotecat de la petita pagesia, la qual, arruïnada per la fiscalitat, les males collites i el pagament

---

¹⁰ Peset (1986: 141) esquematitza així la connexió entre crèdit i propietat: "amb l'esfondrament dels censals [després de 1750], que permetien d'extreure uns beneficis en diner, aquest [els diners del crèdit] s'adreça a la compra i a l'explotació de terres per gent de la ciutat, per aconseguir, també, uns beneficis o excedents agraris; com que el camí dels préstecs amb interès és complicat, hom adquireix terres per aconseguir unes rendes i consolidar unes classes socials nobles i burgeses".

de rendes, es troba en una delicada situació.¹¹ Finalment, a principi del segle XIX les comunitats religioses renegocien els deutes i decideixen assumir les pèrdues davant l'impagament generalitzat de rendes.

D'altra banda, a Castella la rebaixa dels interessos dels censals, efectuada molt abans, concretament el 1705, no sembla determinant perquè el sistema censalista entri en crisi. Per exemple, els primers estudis sobre aquesta qüestió de Gonzalo Anes o Pierre Vilar constaten, a través del cadastre d'Ensenada (1749), que el 72% de les rendes censals eren percebudes per eclesiàstics, cosa que suposava un increment substancial respecte del període 1635-1640, quan representaven el 45%, i la suma total de totes aquestes rendes eren uns centenars de milions més de rals que el total del producte brut agrícola de les vint-i-dues províncies de Castella (Anes, 1975; Vilar, 1970; Barreiro, 1978; Camarero i Rodríguez, 1984).¹²

Alberto Marcos Martín (1983), en el cas de l'Hospital de San Antolín de Palència, demostra que, malgrat la rebaixa inicial de les rendes procedents de censos consignativos a causa de la disposició de 1705, la renda procedent d'aquest producte es recupera ràpidament fins assolir el nivell d'ingressos del segle XVII. Tot i la rebaixa del tipus d'interès, el censal seguia sent un negoci atractiu atesa la baixa productivitat de les terres agrícoles i l'augment dels costos de producció, sobretot si existia la possibilitat d'acabar adquirint la garantia hipotecària. En el cas de l'Hospital de San Antolín, l'activitat creditícia es manté

---

¹¹ Segons Enric Tello (1986:47), l'acumulació de terres només tenia sentit quan es tractava de terres de regadiu o d'alta qualitat. Manllevant les paraules de Ricard García Orallo (2015: 172), tot i que referint-se a un període posterior: "En un context d'agricultura amb baixos rendiments, el prestador, en lloc d'optar per l'explotació directa, per exemple, preferia traspassar de nou la propietat de la terra als pagesos i continuar aprofitant la seva necessitat constant de recórrer al crèdit".

¹² Sobre el poder de l'Església espanyola vers 1750, Pierre Vilar (1970) deia el següent: "les terres del clergat produeixen poc més o menys la quarta part de les entrades brutes de l'agricultura i els seus ramats la desena part de les globals de la ramaderia: que el clergat embutxaca gairebé les tres quartes parts de les rendes hipotecàries i gairebé la meitat dels ingressos immobiliaris i senyorials, entre els quals una quarta part dels lloguers urbans! El delme [...] no té dintre l'ingrés eclesiàstic sinó una funció secundària. [...] I si pensem que les regions no cadastrades (Navarra, Catalunya) tenen una església especialment rica, podem creure que el clergat d'Espanya rep la cinquena part dels ingressos globals. Redistribueix molt, però això mateix li és criticat, com un estímul a l'"ociositat". I sobretot, l'enorme ingrés és mal repartit, i afavoreix l'atresorament. Tals són les raons, en un país on la religió, que penetra tota una vida, no és discutida, de les vives reaccions contra la funció que exerceix el clergat en la vida econòmica" (el subratllat és nostre). També es fonamenten en el cadastre els treballs de Concepción Camarero i Pedro Rodríguez (1984), que estableix un grau d'endeutament diferent, tant a nivell comunitari com individual. A més a més, segons aquesta autora, molts dels censals eren anteriors a les persones que els pagaven i era molt difícil alliberar-se de la hipoteca, perquè equivalia a la renda anual d'aquestes persones. Entre els 49 ajuntaments burgalesos analitzats, les zones amb un endeutament alt eren les de conreu, especialment les del vi, i les d'endeutament baix eren aquelles on predominaven les ocupacions terciàries. Un altre estudi basat en el cadastre és el de Baudilio Barreiro (1978). En aquest cas, però, es combina l'estudi del cadastre amb el dels protocols notariais.

fins a la vigília de la desamortització de Madoz (1855), encara que les dificultats per cobrar els préstecs s'incrementessin des de final del segle XVIII.

José Antonio Álvarez Vázquez (1987), per al cas del Capítol de Zamora, afirma que la rebaixa de l'interès oficial de 1705 fins i tot hauria pogut afavorir els eclesiàstics, perquè des d'aleshores s'aguditzà la necessitat de fer una inversió garantida, i en aquell moment no hi havia personal més preparat per fer-la que l'eclesiàstic —el Capítol, per exemple, a banda d'inspeccionar les hipoteques dels censals, fins i tot podia consultar la solvència del sol·licitant al capellà del poble. A més a més, aquest autor aporta noves reflexions sobre l'impacte negatiu dels vals reials des de 1781 i la compra de deute públic per part dels eclesiàstics. Finalment, a final del segle XVIII l'activitat creditícia del clergat de Zamora desapareix i és substituïda pels monts de pietat i altres tipus de creditors. El Capítol, segons Álvarez Vázquez, malgrat trobar-se en una posició estratègica per augmentar el seu patrimoni per mitjà del crèdit, decideix no arriscar excessivament en les operacions i intenta mantenir els comptes sanejats. Es tracta d'un tipus de rendista que dedica les rendes fonamentalment al consum, amb un mínim d'acumulació i estalvi anual. I és que la font d'ingressos de la institució no es basava en l'activitat censalista, sinó en les donacions pietoses; per sobre de tot el Capítol tenia una funció "institucional", segons l'autor, i s'allunyava del principi capitalista basat en el guany o el benefici.

Des del vessant de la demanda, cal destacar el treball sobre la noblesa castellana de Ricardo Robledo (1991). Del seu estudi ens interessa remarcar que la crisi de l'aristocràcia va ser propiciada per l'ensorrament del sistema de rendes de l'Antic Règim, la crisi dels mecanismes de finançament tradicionals basats en el censal i l'aparició de nous creditors més exigents que l'Església, que utilitzaven el debitori en les seves operacions creditícies. Ni les desvinculacions a principi del segle XIX ni la venda progressiva de les seves terres, poc atractives per als compradors a causa de les excessives càrregues que pesaven sobre elles, van evitar la crisi i la manca de liquiditat de molts patrimonis nobiliaris.

Pel que fa a la substitució del censal pel debitori fora de Catalunya, sembla que a Madrid és on va ser més prematura. Segons Juan Carlos Sola (2000), aquest fenomen va estar estretament relacionat amb el paper de capital financera de la ciutat, i Cyril Milhaud (2017), a partir de les dades d'alguns barris del Registre d'hipoteques de Madrid, l'acaba situant una mica més tard que Sola, concretament en la dècada de 1790, a causa de la "repressió financera de

l'Estat". Tot i que, més que de substitució, hauríem de parlar, segons les seves dades, d'enfonsament del sistema de crèdit hipotecari madrileny, perquè el deutor continuava en uns nivells baixos que ni de bon tros poden omplir l'espai deixat pel censal. En la nostra tesi ens plantejarem fins a quin punt es tracta d'un reflex deforme de la font utilitzada en el seu brillant estudi.

Francisco Cebreiro Ares (2020), que utilitza les dades del Registre d'hipoteques de Santiago de Compostel·la entre els anys 1768 i 1809, detecta que les noves imposicions de censals es desplomen en la dècada de 1780. Les causes són similars a les que apunta Milhaud, afegint-hi la inflació sostinguda del període i una vaga de pensions prèvia a la Guerra del Francès, però sense considerar la cotització dels vals reials com un factor explicatiu de pes, a diferència de Milhaud. A més, Cebreiro Ares destaca la importància que assoliran en aquest procés les lletres de canvi i, sobretot, el deutor, de la mà dels comerciants. Un instrument, el deutor, més flexible i amb una taxa d'interès del 6%, segons els càlculs d'aquest autor.

Cebreiro comparteix la mateixa opinió que José Luis Peña-Mir (2020) sobre la influència del registre d'hipoteques espanyol en el mercat del crèdit, en tant que dota d'un nou marc institucional necessari per al desenvolupament d'aquest mercat. En aquest sentit, nosaltres (Villalón, 2008) ja havíem tractat aquest tema quan parlàvem de l'origen de la institució a Catalunya, de la participació dels notaris en la seva millora i de com el model català s'allunyava del sistema de crèdit francès estudiat per Postel-Vinay (2004), basat en la intermediació dels notaris. Fins i tot creïem, ja en aquell moment, que el sistema hipotecari català era més eficient que el creat a Castella, perquè incloïa tant les escriptures notariales amb hipoteca especial com les que només tenien hipoteca general, a banda de moltes altres escriptures que en principi no haurien d'inscriure's. José Luis Peña-Mir (2022) ha aprofundit recentment en aquesta qüestió, des d'una perspectiva neoinstitucionalista, i ha demostrat quantitativament allò que nosaltres ja intuïem a través de fonts qualitatives: els oficis d'hipoteques van contribuir a millorar el funcionament del mercat de crèdit notarial, en aquest cas malagueny, perquè van permetre que fos més impersonal gràcies a l'enregistrament de les garanties hipotecàries.

Tornant al debat sobre la substitució del censal pel deutor, a Almeria, per exemple, els deutoris arriben al 80% del total de préstecs realitzats el 1781. Segons Díaz López (2001), que analitza els llibres de la comptadoria

d'hipoteques d'Almería i Cuevas de Almanzora entre 1769 i 1853, el fenomen està protagonitzat per la burgesia agrària i comerciant. Sembla que podrien haver influït en aquests processos prematurs de canvi estructures capitalistes fortament mercantilitzades, associades a determinats productes (García Sanz, 1996; Gámez, 1984; Gómez Álvarez, 1993).¹³ A Múrcia i Lorca, que encaixarien en aquest perfil, segons María Teresa Pérez Picazo (1987b), la substitució del censal pel debitori es consolida a partir de la dècada de 1770 —abans, per tant, que a Madrid—, mentre que a la resta de municipis de la província ho farà avançat el segle XIX. També de la mà de la burgesia agrària i mercantil, a Elorrio (Biscaia) la transformació es va produir durant la primera dècada del segle XIX (Fernández Pinedo, 1985), mentre que a Navarra es va esdevenir entre 1825 i 1829 (Torre, 1994) i a Cantàbria, entre 1797 i 1830 (Corbera, 1993).

En aquest darrer territori l'impagament de rendes i el temor a una nacionalització dels béns eclesiàstics va generar una gran escassetat de capital d'origen eclesiàstic, fet que propicià que els segments més pobres de la societat accedissin al crèdit mitjançant la venda a carta de gràcia —el mecanisme s'activa a cavall dels segles XVIII i XIX, quan disminueix la creació de nous censals.¹⁴ En consideració de Xabier Martín i Fernando Mikelarena (1986), per al cas de Vera de Bidasoa (Navarra) la venda a carta de gràcia “redujo quizás la importancia global del censo consignativo”. José Ferreira Porto (1975) afirma que el censal no era un instrument àgil a causa de la seva llarga durada i, per tant, no estava capacitat per adaptar-se als convulsos temps financers de final del segle XVIII i principi del segle XIX.

Si és difícil establir, doncs, una cronologia clara de l'abandonament del censal a favor del debitori, ja que depèn de la situació de l'Església i del context social i econòmic de cada territori, el debat entorn de les causes encara és més polèmic. Tal com ja hem pogut entreveure, la rebaixa del tipus d'interès de 1705 i 1750 està en l'arrel de l'explicació de Fernández de Pinedo (1985), Peset (1985 i 2007), Atienza (1987), Torre (1994) i, encara que parcialment, Cuevas (2001).

---

¹³ Segons Joaquín Cuevas (1999), que estudia el procés d'industrialització a Alcoi, els protocols notariais insinuen que el censal era un instrument poc rellevant en el darrer terç del segle XVIII, tal com apunten altres estudis del País Valencià, paral·lelament a un creixement del debitori i altres instruments. Hi havia una demanda creixent de capital que “exigía instrumentos hipotecarios más dinámicos”, com el mateix debitori, les retrovendes o els arrendaments a curt termini. En altres territoris, segons Felipe Ruiz Martín (1975), l'adopció del debitori també podria haver influït en el trànsit cap a un capitalisme liberal.

¹⁴ Després d'estudiar els protocols gallecs dels anys 1694-1695 i 1768-1769, Pegerto Saavedra (1981) afirma que en períodes adversos s'activava la venda de peces de terra com una darrera alternativa per fer front als deutes.

Una interpretació que inclou implícitament la consideració que el censal i el debitori representaven dos períodes i models productius diferents. El censal, segons aquests autors, és un instrument arcaic i rendista que s'identifica amb l'Antic Règim. Manllevant les paraules de Joseba de la Torre (1994: 113-114),

es sabido que frente al crédito hipotecario feudal (el censo consignativo) —definido por la preeminencia del deudor sobre el acreedor, la subordinación del capital a la propiedad y la conversión del interés en una renta, es decir, una vía más de captación del excedente—, el crédito hipotecario burgués (la obligación) invirtió los términos: en caso de impago de los adeudos la hipoteca sobre la riqueza agropecuaria se consumiría con mayor facilidad —si bien no se descartaba su renovación. En otras palabras, los derechos del acreedor prevalecían sobre los del deudor. Y la gran beneficiaria de esa modificación estructural fue la burguesía agraria y mercantil, en detrimento del papel que las economías eclesiásticas habían desempeñado tradicionalmente como proveedor de numerario.

Segons Fernández de Pinedo (1985: 305), el debitori “es un torpedo contra la línea de flotación del feudalismo”; ras i curt: “La obligación es el préstamo hipotecario burgués, de la misma forma que el censo fue el préstamo hipotecario feudal”. Tot i que estem simplificant una mica els arguments d'aquests autors, creiem que aquesta assimilació automàtica, sense tenir en compte les diferències territorials, genera dubtes quan s'analitza amb detall la documentació.

També pot ser qüestionable plantejar el censal com un contracte més solidari que el debitori perquè el debitori fixava un termini de devolució que augmentava el risc de perdre el bé hipotecat i establí un tipus d'interès més alt (Picazo, 1987: 12). La qüestió és més complexa, segons Tello i altres autors, ja que, en funció del context, ambdós contractes podien compartir un afany de lucre o una naturalesa capitalista. Encara que també és cert, tal com observa Robledo (1991), que les condicions d'accés al crèdit de les classes privilegiades van endurir-se amb els debitoris, atès que el risc de perdre el patrimoni hipotecat va augmentar, mentre que en el cas del censal l'endeutament es podia renegociar més fàcilment amb l'Església.

La fallida del vell sistema censalista entre 1780 i 1833 va anar acompanyada d'un període caracteritzat per l'enduriment de les condicions del crèdit¹⁵ i per una major utilització de la venda a carta de gràcia i, sobretot, del debitori. Des d'aquest moment fins a començament del segle XX els volums prestats pel cooperativisme agrari o per l'Estat van ser molt escassos, tal com sostenen la majoria de contemporanis, i no van poder suplir el paper de "caixa rural" que tradicionalment havia realitzat l'Església.¹⁶

Les velles institucions eclesiàstiques, doncs, van donar pas a "nous" prestadors laics i a la proliferació dels usurers. És en aquest moment quan es comença a forjar la figura de l'escanyapobres, avar i usurer, culpable de la pobresa al camp.¹⁷ A mitjan segle XIX la situació era tan greu que des de les pàgines de la revista de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre s'enyorava el censal i el paper que havia tingut l'Església en el passat (Congost, 1990: 267-295; Tello, 2006: 339-340). Coneixem, a través dels treballs d'Alberto Sabio (1996) o Mònica Bosch (2010), la manera d'actuar d'alguns d'aquests usurers. Mònica Bosch, per exemple, mostra el cas d'un masover que en aquest període de transició fins a la formació del sistema creditici modern es dedicà al préstec privat com una manera d'adquirir propietats. Primer prestava mitjançant rebuts, pagarés o vals, no protocol·litzats, i una vegada el deute era prou important, es formalitzava mitjançant un censal, una compravenda a carta de gràcia o, sobretot, un debitori, que era el contracte privat per excel·lència en aquesta època.

Segons alguns autors (Ribalta, 2007 i García Orallo, 2015), en el desenvolupament d'aquest mercat de crèdit informal hi va contribuir la persistència de certs defectes de la llei hipotecària espanyola —una qüestió abordada ja per José Luis Pereira (1995) per a l'Antic Règim a Castella— i altres problemes de caràcter impositiu apareguts en reformes posteriors a la creació del registre d'hipoteques, com els derivats de la normativa de 1828 i altres de posteriors.¹⁸ Carmona i Simpson (2003: 263) creuen que els problemes del crèdit institucional eren causats per uns costos de transacció excessivament alts que

---

¹⁵ Mònica Bosch (2019: 210) constata les dificultats dels Carles per aconseguir crèdit durant aquests anys, cosa que se sumava a la conjuntura agrícola desfavorable posterior a les guerres napoleòniques, a causa de les males collites i els preus elevats dels productes agraris, que s'allargà fins la dècada de 1820.

¹⁶ Vegeu les conclusions dels articles publicats al número monogràfic de la revista *Àrees* (núm. 21, 2001).

¹⁷ *L'Escanyapobres* de Narcís Oller, novel·la publicada el 1884, recolliria aquesta visió anys més tard.

¹⁸ Nosaltres, però, defensem la singularitat del registre d'hipoteques català i el seu bon funcionament, com a mínim fins a les primeres reformes hipotecàries de caràcter impositiu (Villalón, 2008).

el feien poc competitiu davant les tradicionals xarxes informals de crèdit personal, amb mecanismes més eficients per combatre el risc d'impagament i accedir a la informació. Tal com subratlla Ricard Garcia Orallo (2008), tot plegat va conduir a la invisibilitat de la informació al voltant del crèdit i a l'emergència del document privat no protocol·litzat.

En definitiva, la situació en el camp espanyol a la segona meitat del segle XIX es va caracteritzar per “la necesidad de acudir al préstamo de dinero de particulares más o menos pudientes o adinerados en un mercado nada perfecto ni transparente en un momento en que las instituciones se hallaban poco y mal desarrolladas” (Simón, 1976: 231). El crèdit institucional fracassava, doncs, per la impossibilitat d'accedir d'una manera suficientment directa i barata a la informació. A més a més, l'existència d'alternatives de col·locació més rendibles per al capital disponible, en un context de caiguda de la renda agrària, així com l'augment de la morositat durant les darreres dècades del segle XIX (García Orallo, 2015), van allunyar encara més el capital de l'agricultura i el van deixar en mans d'aquests usurers a què fèiem referència anteriorment.

Francisco Simón Segura (1976), a partir d'una enquesta de la Comisión de Reformas Sociales de 1887, il·lustra que la usura era especialment dura si no tenies bones garanties hipotecàries, si eres d'extracció social baixa, si el préstec demanat era en espècie i si vivies al sud de la península. En opinió de Pedro Carasa (1991), ni el govern ni els grans propietaris —ni, òbviament, els usuaris que es beneficiaven del sistema— volien trobar una solució al problema de la usura. Quan el projecte del Banco Hipotecario de España (1872) fracassa a causa dels defectes de la Llei hipotecària, l'opinió pública i alguns representants de l'Església aposten per una solució allunyada de l'òrbita de la garantia hipotecària, més centrada en la garantia personal. Però, tal com indica Pedro Carasa (1991), el crèdit agrari defensat per l'Església era arcaic, malgrat tenir una moderna base personal, perquè no considerava les persones des d'una perspectiva econòmica ni valorava l'actitud emprenedora o creativa de l'individu econòmicament parlant, sinó el seu comportament religiós i la seva submissió social i política. Després de la crisi finisecular, el sindicalisme agrari catòlic aconseguirà en part portar a terme aquest plantejament mitjançant el desenvolupament del crèdit agrícola. Un sistema que recordava les velles relacions d'Antic Règim articulades al voltant del censal, tot i que amb noves tècniques i instruments de crèdit.

A l'estranger

Pel que fa a la historiografia moderna que parla sobre el crèdit a l'Europa de l'Antic Règim, a França la majoria de tesis sobre el món rural anteriors a la dècada de 1970 tracten l'endeutament pagès de manera global, sense tenir en compte com es va desenvolupar el fenomen al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII.¹⁹ L'obra de Paul Servais *La rente constituée dans le ban de Herve au XVIIIe siècle* (1982), centrada en una part de l'antic ducat de Limburg, a la Valònia belga, suposa un punt d'inflexió en aquest sentit.²⁰ Gràcies a l'anàlisi estadística utilitzada per aquest autor, que estudia amb detall els creditors, els deutors i les garanties hipotecàries, així com les motivacions per crear un censal —familiars, associades a la compra de béns immobles, consolidacions de deutes o simples jocs al voltant de les taxes d'interès—, el crèdit s'incorpora millor dins l'organització i el funcionament de la societat rural. Servais estudia el mercat del censal, paral·lelament a la conjuntura regional, i observa com la pagesia belga, arruïnada per la guerra contra l'imperi espanyol i altres catàstrofes, primer utilitza el censal com una taula de salvació i, una vegada es recupera l'economia després de 1720, se'n serveix per millorar la productivitat de les seves explotacions agropecuàries —mitjançant la compra de bestiar, noves construccions...

Tanmateix, Servais no dona una explicació clara sobre com es resolen els problemes informatius en un sistema caracteritzat per l'absència de creditors especialitzats en el préstec —segons les dades aportades per aquest autor, la majoria de censalistes no presten més d'una vegada a l'any. Els treballs de Joseph E. Stiglitz i altres economistes nord-americans a partir dels anys 70 van ser decisius per trobar resposta a aquesta i altres preguntes relacionades amb la informació.²¹ Així, la publicació de l'article "Credit Rationing in Markets with Imperfect Information" (1981), de Joseph E. Stiglitz i Andrew Weiss, donarà l'empenta necessària als estudis sobre història del crèdit, tal com podem

---

¹⁹ Entre les més conegudes, hauríem de destacar les de Saint-Jacob (1960), Baehrel (1961), Goubert (1960), Le Roy Ladurie (1967) i Jacquart (1974). Segons aquest darrer autor (Jacquart, 1998: 283-297), l'atomització i dispersió de les fonts dificulta l'obtenció d'una imatge global i determina que molts estudis es redueixin a petites entitats regionals o locals.

²⁰ La *rente* era el gran instrument de crèdit a llarg termini de l'Europa occidental, segons Schnapper (1957).

²¹ George A. Akerlof, A. Michael Spence i Joseph E. Stiglitz van ser guardonats amb el Premi Nobel d'Economia l'any 2001 pels seus treballs entorn de les asimetries de la informació dels mercats. Unes asimetries que es donen quan els agents que actuen en un mateix mercat disposen de nivells d'informació diferents, fet que condiciona les seves decisions. La desocupació laboral o les polítiques creditícies s'entenen millor si tenim en compte aquest factor.

observar en les actes del col·loqui celebrat a Mons (Bèlgica) l'any 1996, del qual sorgirà l'obra coral *Des personnes aux institutions. Réseaux et cultures du crédit du xvie au xxe siècle en Europe* (Fontaine, 1997), els editors de la qual són el mateix Servais i historiadors com Postel-Vinay o Rosenthal, que marcaran un abans i un després en els estudis sobre el crèdit a França.²²

El llibre recull una vintena d'articles entorn de quatre eixos de debat: “Crédit et dimension juridique”, “Réseaux de dettes versus marché”, “Fortunes et infortunes dans le milieu urbain, xviiie-xixe siècles” i “Renouvellement des systèmes de crédit au xixe siècle”. Tant l'àmbit geogràfic com l'arc cronològic dels treballs és molt ampli, perquè van des de l'edat mitjana fins al segle xx i abasten gran part de l'Europa occidental —França, Bèlgica, Espanya, Itàlia, Portugal i Anglaterra. Del col·loqui, ara ens n'interessa destacar les aportacions innovadores al voltant de la informació imperfecta dels mercats de crèdit. En aquest sentit, resulten especialment interessants les conclusions de la historiadora portuguesa Maria Manuela Rocha, que sistematitza i compara diferents models europeus de circulació de la informació. En alguns models els grups especialitzats presten mitjançant fons propis, com és el cas dels jueus, i d'altres es basen en la intermediació, com en el cas dels notaris francesos. Però també hi ha sistemes que es caracteritzen per l'absència de grups especialitzats, com el portuguès, on les transaccions es redueixen, per tal de minimitzar les pèrdues, a cercles de caràcter personal, encara que sigui fragmentant el mercat. Trobar els factors explicatius d'aquestes diferències és el gran repte dels investigadors d'avui en dia. Per exemple, cal determinar quina influència tenen en aquests models l'existència de sistemes d'informació pública, les regulacions entorn del crèdit, la política monetària dels estats, la capacitat d'acumulació dels grups socials, la falta d'estímul econòmic per dedicar-se al crèdit o la competència d'altres sectors econòmics més atractius. En tot cas, tal com afirma Philippe Hoffman, els sistemes de crèdit informals —en referència als que es basen en la intermediació, com el francès— no han de ser necessàriament més ineficients que els desenvolupats posteriorment per les institucions bancàries modernes.

---

²² Jean Laurent Rosenthal (1993), en el seu estudi sobre Isle-sur-Sorgues, entorn de l'any 1780, és un dels primers autors a conjugar asimetries de la informació i especialització creditícia de jueus i notaris. Els primers actuaven en el crèdit a curt termini i els segons s'havien especialitzat en el crèdit a mig i llarg termini.

Així ho demostra poc temps després del col·loqui Gilles Postel-Vinay a *La terre et l'argent. L'agriculture et le crédit en France du XVIII au début du XX siècle* (1998). En aquesta obra cabdal per als estudis d'història sobre el crèdit de França, i m'atreveria a dir d'Europa, Postel-Vinay es pregunta per la relació entre crèdit i desenvolupament agrari. L'objectiu del llibre és combatre la idea que no hi va haver institucions de crèdit agrícola abans del segle XX i, per tant, que el camp francès va estar mancat d'inversions, cosa que hauria suposat un fre per a l'expansió agrària. La gran quantitat de dades aportades per aquest autor, tractades i presentades de moltes formes, desmenteixen aquest i altres tòpics entorn del sistema de crèdit, com el que considera que la usura i l'especulació contaminaven àmpliament el món del crèdit privat o el que afirma que els diners circulaven poc en les economies rurals —cal tenir en compte que durant el període d'estudi un 7% de les famílies van recórrer anualment al crèdit a una taxa d'interès del 5%, majoritàriament, o que la demanda rural suposava entre dos terços i tres quartes parts de la demanda total.

L'estudi sobre la circulació de capitals d'aquesta obra posa de manifest els diferents tipus de transferències existents en l'economia francesa: entre rics, entre rics i pobres i entre camp i ciutat, trencant amb el tòpic d'un món rural aïllat. Però també hi havia transferències d'altres tipus, com la de vells a joves, en la qual el cicle de vida familiar jugava un paper cabdal, tal com demostra Postel-Vinay creuant les dades financeres amb les demogràfiques —sobre aquesta qüestió, també són fonamentals les aportacions de Gerard Béaur (1991) i Fabrice Boudjaaba (2005). La clau de volta d'aquest complex i ric sistema de transferències a França passa per la capacitat dels notaris per gestionar la informació i calcular els riscos en funció de la fortuna de les parts implicades en els contractes, la capacitat de pagament dels clients o les garanties aportades. Un sistema, doncs, que podia anar més enllà dels tradicionals cercles familiars, la comunitat local, el sector professional o la categoria social i que es movia entre el mercat local i el mercat regional.

A la primera part de *La terre et l'argent...* es descriu aquest sistema entre els segles XVII i XVIII. Al costat d'un crèdit formal, que es basa en tres tipus de contractes notariaus, molt semblants als nostres, com són les *rentes perpétuelles* (censals), les *obligations* (debitoris) i les *rentes viagères* (violaris), es descriu també un crèdit informal entre parents o veïns. En canvi, a la segona part del llibre s'examina el paper del crèdit des del punt de vista dels deutors i no tant

dels intermediaris financers. I aquí és on es desenvolupa la idea —fonamental en aquesta obra— que el desenvolupament agrícola no va patir un retard a causa de l'absència d'institucions modernes de crèdit, ja que el crèdit notarial va poder-lo finançar sobradament, independentment de la regió francesa estudiada.

Però aquest sistema, que ja pateix un sotrac important amb la Revolució Francesa i l'emissió massiva de paper moneda, comença a patir turbulències a final del segle XIX i principi del XX a causa de la combinació d'una sèrie de crisis d'origen diferent. Aquest xoc provoca primer la retirada de capitals i, més tard, l'aparició de nous organismes de crèdit especialitzats, com banques privades o cooperatives de crèdit, que minen la situació de privilegi de què havien gaudit els notaris fins aquell moment. Uns nous organismes que, segons Postel-Vinay, seguien un patró de treball extret de la banca i treballaven a escala nacional, tot i que algunes banques privades o cooperatives de crèdit, especialment nombroses en les regions vitícoles, també van actuar a nivell regional o local. A tall de conclusió, Postel-Vinay afirma que l'aïllament de l'agricultura és una invenció tardana pel que fa al crèdit, sorgida precisament en aquest moment de transformació.

No obstant això, a l'obra se li ha criticat que tracti l'accés al crèdit únicament des del punt de vista dels grans propietaris. Segons Allen (2000), potser per als petits i mitjans explotadors agrícoles no va ser tan fàcil accedir-hi, especialment si la funció del notari consistia a seleccionar el deutor en funció del patrimoni o les garanties aportades. Tot i que també seria bo dir que, amb l'arribada de les noves institucions de crèdit, el filtratge probablement va ser tant o més exigent que els dels notaris.

L'asimetria de la informació també és tractada per Postel-Vinay, juntament amb Philip T. Hoffman i Jean-Laurent Rosenthal, a *Des marchés sans prix. Une économie politique du crédit à Paris (1660-1870)*, obra publicada l'any 2001.²³ En aquesta ocasió, el focus no recau en el camp francès, sinó en una gran metròpoli com París, en la qual vivien 546.000 habitants segons el cens de població de l'any 1801, i on l'anonimat i les dificultats informatives estaven molt

---

²³ Abans els mateixos autors havien publicat un article sobre com actuaven els notaris a París el 1751 (Hoffman, Postel-Vinay i Rosenthal, 1999). D'entre els quatre models per superar les asimetries de la informació —fragmentar els mercats, la reputació dels individus, el sistema bancari i la intermediació—, cadascun amb diferents limitacions com la liquiditat, la dimensió de París, l'anonimat o la manca d'un registre d'hipoteques, segons els autors s'imposa el de la intermediació. No obstant això, el sistema informal utilitzat pels notaris també presentava problemes: la captivitat de la clientela i la impossibilitat de penalitzar la mala conducta del notari a través d'un tribunal —a diferència del banquer, que estava sotmès al dret comercial. L'única arma del client davant d'un mal comportament era l'erosió de la reputació del notari.

més presents que en les àrees rurals. Una de les moltes virtuts d'aquesta obra gira entorn de l'anàlisi del caos financer provocat per la hiperinflació revolucionària. Si bé a *La terre et l'argent* ja observàvem com els petits pagesos aprofitaven l'ocasió per cancel·lar els seus deutes gràcies al paper moneda devaluat, en aquesta obra es descriu millor l'impacte "psicològic" a llarg termini sobre els mercats de crèdit privat. Segons els autors, els circuits de crèdit tradicional van tardar quaranta anys a recuperar la confiança i el nivell d'endeutament prerevolucionari per aquest i altres factors. Quan finalment ho van fer, el sistema de crèdit era molt diferent del del passat, perquè el debitori havia substituït el censal, com a conseqüència d'un major afany dels creditors per controlar el capital. Alhora, es crea un sistema públic d'informació centralitzat entorn del crèdit, tot i que en el món rural s'implanta més tard pels costos de transacció associats a l'enregistrament dels petits préstecs. La centralització de la informació resultant acaba laminant el sistema notarial basat en la intermediació i impulsa els notaris a competir entre si i contra altres rivals més preparats per desenvolupar aquesta activitat, com ara els banquers.²⁴

A *Des marchés sans prix* els autors distingeixen cinc períodes de la història del crèdit francès entre el regnat de Lluís XIV i la caiguda del Segon Imperi (1852-1870), influïts per les guerres o les polítiques financeres i monetàries de l'Estat. L'estabilitat monetària fins la Revolució Francesa propicia que la figura del notari s'acabi convertint en un corredor expert del crèdit a llarg termini, basat en les *rentes perpétuelles*, i que el sistema basat en la intermediació visqui la seva edat d'or entre 1726 i 1789. La gran base de dades utilitzada en aquesta obra permet observar que els notaris de París proposen solucions adaptades als seus clients, fins i tot entrecreuant clienteleles. Una de les diferències a remarcar entre el mercat de crèdit parisenc i el món rural francès es dona entorn de la informació imperfecta. L'anonimat a la capital de França és major; les asimetries de la informació són especialment importants en col·lectius més aïllats socialment com les dones, per a les quals el notari es converteix en una mena de conseller. La fidelització de les clienteleles, en definitiva, passa per la reputació dels notaris. El

---

²⁴ L'impacte de la Revolució Francesa sobre els mercats de crèdit notarial ha estat objecte d'estudi per aquests autors posteriorment (Hoffman, Postel-Vinay, Rosenthal, 2004). A partir de l'anàlisi de seixanta-set mercats locals de crèdit en tres mostres (1780, 1807 i 1840), segueixen el xoc que van suposar la hiperinflació i el caos financer revolucionari sobre els mercats del crèdit. Segons aquests autors, el crèdit no es va reorganitzar de nou en un espai unificat, tal com pretenia la nova República francesa, sinó en dos grans conjunts, un al nord del país i l'altre al sud, que evolucionaran per separat, amb característiques diferents. Ara bé, aquests dos conjunts tampoc no són del tot homogenis, ja que s'establia al seu interior una clara jerarquia entre ciutats i viles.

cost de canviar de notari, eliminant el component moral de la relació entre notari i client, pot ser molt elevat tant per als creditors com per als deutors.

Tal com hem comentat anteriorment, cap a 1840 la funció dels notaris en el sistema de crèdit parisenc trontolla per la implantació del servei d'hipoteques i s'inicia una espiral de mútua competència que acaba destruint les bases del propi sistema. Per tal de contrarestar-ho, els notaris ofereixen nous serveis per fidelitzar la clientela, com el de banca, però sense gaire èxit. Molts d'ells acaben arruïnats, ja que no mesuren bé els riscos que comporta l'activitat, i, mitjançant una regulació corporativa, l'any 1843 s'allunya la professió dels riscos del crèdit a curt termini. El col·lectiu accepta perdre una part dels beneficis i, tal com indiquen els preus a l'alça de les notaries de París, el negoci global dels notaris no se'n ressent gaire. A partir d'aquell moment les caixes d'estalvi i els monts de pietat es fan pràcticament amb la totalitat del mercat de petits préstecs i estalvis de París, però els notaris mantenen encara una bona quota dels préstecs més grans, superiors als 5.000 francs —tot i que en aquest terreny també havien de competir amb la banca o la borsa.

Paral·lelament a la publicació de *Des marchés sans prix*, l'any 2000 es va celebrar una jornada d'estudi a Bercy intitulada *L'argent des campagnes. Échanges, monnaie, crédit dans la France rurale d'Ancien Régime*. El resultat va ser la publicació, el 2003, d'una obra amb el mateix títol que desmuntava alguns tòpics de les obres clàssiques de Meuvret (1947: 15-28), Goubert (1966: 20-37) o Braudel (1979: 383-420) sobre l'escassa monetarització del món rural francès de l'Antic Règim. Lluny del troc o l'autoconsum, els diferents treballs mostren que el món rural s'obre lentament als mercats i que els intercanvis monetaris són fluids especialment en àrees de fiscalitat elevada, amb protoindústria o pròximes a les ciutats, a través de les quals els notaris podien canalitzar els estalvis. Ara bé, tal com Gerard Béaur exposa en aquesta obra a l'article "Des sols contre de la terre. L'argent dans les transactions foncières au XVIIIe siècle", les modalitats de "microcirculacions" de valors i béns són múltiples. Amb una anàlisi detallada, aquest autor demostra que els pagaments en espècie o en serveis van estar vigents fins pràcticament el final de l'Antic Règim. Recórrer al pagament al comptat —en moneda o en paper—, a crèdit o encarregant un deute a una altra persona depenia de si l'adquisició tenia un caràcter "mecànic, circumstancial, tàctic o estratègic", manllivant les seves paraules. Les fórmules mixtes de pagament eren molt habituals en aquella època, especialment a partir de

determinades quantitats de diners —a partir de les 200 ll. els pagaments al comptat disminuïen i els préstecs esdevenien habituals en la majoria de grups socials (Béaur, 1984 i 1994). Per tant, les categories al comptat o a crèdit són molt poroses, com diu aquest autor, d'igual manera que els contractes amb fórmules intermèdies, és a dir, que participaven alhora dels mercats del crèdit, de la terra o del treball (Béaur, 2003).

L'estalvi, que segons Keynes (2009) és l'excedent dels ingressos no destinats a despeses de consum, és el principal tema de debat del col·loqui celebrat a França l'any 2001 sota el títol *L'épargne sous l'Ancien Régime* (Hildesheimer, 2004). Del col·loqui, no ens n'interessa tant comentar els orígens i la història de les caixes d'estalvis franceses del segle XIX, que és un dels eixos sobre el qual versen alguns treballs, com el debat entorn del tresorejament i l'estalvi privat, que segons Françoise Bayard (2004), a partir del cas de Lió, evoluciona d'una pràctica associada a l'avarícia, fins i tot prohibida per llei, a ser considerada pels economistes a final del segle XVIII una activitat de gran utilitat per al país, fruit de l'esforç i el treball. En aquest sentit, les consideracions de Jérôme Jambu (2004) resulten especialment interessants. Aquest autor considera que el tresorejament de monedes o bitllets tenia un caràcter transitori en el món rural i que es feia bàsicament abans d'una gran despesa, com una compra, pagaments d'impostos, un dot, una llegítima... Davant l'absència de bancs, per una qüestió de seguretat, el tresorejament estava molt limitat. Aquest fet convidava a invertir els estalvis en l'obtenció d'una renda o en la compra d'un bé tangible. Una pràctica, doncs, molt més segura que tenir els diners amagats a casa en una bossa o un cofre. Però atresorar també tenia riscos associats a les devaluacions monetàries, moltes vegades fruit de decisions governamentals. Segons els inventaris post mortem, aportats per Jambu, al segle XVIII hi ha dos moments en què el tresorejament es va accentuar a França com a conseqüència de la inestabilitat monetària: després de l'episodi de la banca Law (1720)²⁵ i després de l'emissió

---

²⁵ Després de la Guerra de Successió Espanyola, la situació econòmica de la monarquia francesa és desesperada. John Law proposa al regent Felip d'Orleans crear un banc i emetre bitllets. El 1718 el banc passa a tenir caràcter estatal —esdevé un banc reial— i s'incrementa encara més l'emissió de crèdits i bitllets, la qual cosa té una especial incidència especulativa en el mercat borsari en general, i en particular en la relació amb les accions de la Companyia Comercial d'Occident, coneguda amb el nom de Companyia Mississipi, l'objectiu de la qual era desenvolupar el comerç i la colonització d'aquesta colònia francesa a Amèrica. El 1720 es va posar de manifest la bombolla financera i Law, a la desesperada, intentà mantenir el preu de les accions de la societat i el valor dels bitllets del seu banc fusionant-los o fent que les monedes metàl·liques perdessin part del seu pes per intentar restaurar la seva equivalència. Però les pèrdues van arribar a ser enormes i l'impacte afectà moltes capes de la societat, que havien vist en la compra

d'assignats (1793). L'acumulació de moneda metàl·lica en aquests moments es converteix en una via per resistir i escapar de la inflació galopant generada pel paper moneda.

El cas anglès presenta algunes similituds amb el francès. D'una banda, es donen casos d'intermediació en les figures de notaris i sobretot d'advocats, com mostren alguns treballs centrats a Lancashire i Yorkshire, a càrrec d'Anderson (1969b), Miles (1981) i Hudson (1981); de l'altra, també es registra una oberta participació de grups socials en el crèdit. Tal com succeïa a França, els grups que registren a favor més préstecs en inventaris post mortem són els que tenen majors recursos, com ara vídues, solteres adinerades, petita aristocràcia, agricultors i, fins i tot, clergat, encara que no es pot parlar de concentració del crèdit en mans de grups restringits (Holderness, 1975 i 1976). Les conclusions de Craig Muldrew (1993), obtingudes a partir de litigis en tribunals de primera instància, avalen aquesta idea de dispersió social del crèdit. A la fi del segle XVII, a la ciutat de King's Lynn, situada al comtat de Norfolk, pràcticament totes les famílies estaven immerses en processos judicials per impagament de deutes. Els individus que demandaven no sempre eren rics: també n'hi havia de les capes populars, que fins i tot reclamaven quantitats prestades a membres de grups més ben posicionats socialment. Lluny d'un tresorejament improductiu, doncs, era habitual que els estalvis, encara que fossin petites quantitats de diners, s'utilitzessin per prestar i fer negocis.

Per tant, aquests treballs contradiuen la visió tradicional d'una societat anglesa penetrada per multitud de banquers privats, que estenien la seva influència des de Londres fins al món rural durant la Revolució Industrial (Presnell, 1956). Els estudis de B. L. Anderson (1969b i 1970) mostren que els bancs rarament acceptaven dipòsits per canalitzar-los a tercers. Els bancs de Londres, en particular, estaven estretament relacionats amb el mercat de deute públic, mentre que els bancs rurals es dedicaven a les operacions de descompte

---

especulativa un negoci ràpid i fàcil. En realitat, qui va guanyar la partida va ser Richard Cantillon, que va concedir importants préstecs al seus clients per comprar accions de la Companyia Mississipí, amb la condició que quedessin dipositades al seu banc com a col·lateral en forma de dipòsit irregular, és a dir, de títols fungibles i indistingibles. Posteriorment Cantillon, sense que els seus clients ho sabessin, va apropiarse indegudament de les accions dipositades i les va vendre quan tenien un preu elevat de mercat, fet que va propiciar que la bombolla acabés punxant —només era qüestió de temps que es constatés la sobrevaloració de les accions de la Companyia de les Índies. Una vegada les accions van perdre pràcticament tot el seu valor, Cantillon les va recomprar per una fracció del seu antic preu, va restablir el dipòsit i va obtenir, d'aquesta manera, un gran benefici. Finalment, va executar els préstecs originals donats als seus clients, els quals es van veure incapaços de reemborsar-los, atès que el col·lateral de què disposava el banc pràcticament ja no valia res (Vilar, 1972: 287-300).

de remeses de valors, com a resposta a la necessitat creixent de facilitats de pagament imposades per la industrialització. En les àrees rurals, doncs, els banquers coexistien amb advocats especialitzats en operacions de crèdit, sense descartar que molts dels intercanvis es realitzessin dins dels tradicionals cercles personals, familiars o professionals.

Una referència al cas italià servirà per cloure aquest apartat dedicat a la historiografia estrangera. Segons les dades aportades per Lorenzini (2009), el model italià probablement és el més pròxim al nostre, tot i que a Espanya el percentatge de crèdits a llarg termini concedits per institucions eclesiàstiques sembla superior —a Verona, per exemple, arribava al 50% al segle XVII, mentre que a Castella se superava amb escreix aquest percentatge, de la mateixa manera que a Catalunya durant el XVIII, com veurem en la segona i la tercera parts del nostre treball. A més, els estudis de Lorenzini, sobre el convent de Santa Anastàsia (Verona), i els d'Alonzini (2005) demostren que les institucions eclesiàstiques espanyoles i italianes compartien tècniques, estratègies i instruments de crèdit similars.

Objectius

L'objectiu general de la nostra recerca és aportar nous elements i punts de vista sobre la substitució del censal pel debitori en l'etapa final de l'Antic Règim a Espanya, concretament entre l'any 1769, el primer any de ple funcionament del registre d'hipoteques a Catalunya, i l'any 1828, un any abans de la primera important reforma administrativa de la institució i poc abans de la desamortització de Mendizábal (1836). Per portar a terme aquesta fita, hem escollit dues regions amb característiques socioeconòmiques molt diferents: la regió de Barcelona, marcadament urbana per la presència de la ciutat de Barcelona, i la regió de Girona, amb un component rural més intens que l'anterior.

Pel que fa als objectius específics de la nostra recerca, els hem agrupat en vuit punts:

- a) El primer gira entorn de la Reial Pragmàtica de 1750 i la seva influència en la crisi del censal. Com que aquesta disposició és anterior a la creació del registre d'hipoteques a Catalunya (1768), utilitzarem els llibres mestres d'alguns arxius patrimonials per aproximar-nos al debat des d'un punt de vista diferent a les sèries de censals eclesiàstiques o patrimonials, habitualment utilitzades per abordar aquesta qüestió. També analitzarem les conseqüències sobre el mercat censalista de mesures posteriors a la Reial Pragmàtica de 1750, com les desamortitzacions o l'emissió de deute públic.
- b) Fins a quin punt la creació del registre d'hipoteques a Catalunya el 1768 va influir en el mercat del crèdit? És una línia de recerca que uns anys enrere vam explorar a través de notícies fruit de la relació entre notaris, comptadores d'hipoteques i la Reial Audiència de Barcelona (Villalón, 2008), i recentment altres autors, des d'un plantejament neoinstitucionalista, hi han donat continuïtat. En aquell moment ja observàvem que el registre d'hipoteques era una institució viva, però també desbordada a causa de la bona acollida entre la societat de l'època. Així doncs, ens proposem ampliar el nostre estudi original sobre la singularitat del registre d'hipoteques català, amb noves dades i informacions sobre el seu grau de clandestinitat o la praxi registral —en aquest cas, aportarem nova informació sobre la confecció dels índexs del

- Registre, que seran utilitzats com a font de recerca en la segona part del nostre treball.
- c) Quines diferències territorials es van donar a Catalunya pel que fa a la substitució del censal pel debitori? Aquesta qüestió serà abordada, precisament, a partir dels índexs del registre d'hipoteques, que disposen de l'avantatge de proporcionar una ràpida instantània comptant simplement les actes notarials inscrites. A més a més, aquest exercici ens permetrà obtenir dades quantitatives sobre altres tipus de contractes, com les cancel·lacions de préstecs, les compravendes a carta de gràcia o els encarregaments de censals. Alhora, ens preguntarem si aquestes diferències guarden relació amb la transició capitalista del segle XIX. En altres paraules, allà on més va avançar el debitori va ser en economies transformades, amb un clar component capitalista? O, al contrari, la relació entre aquests dos elements és inexistente? En tant que les regions de Barcelona i Girona representen dos models socioeconòmics contraposats, serà interessant observar com evolucionen els censals i els debitoris en aquests dos territoris de manera més detallada que en la resta de casos, els quals s'utilitzaran sobretot per contextualitzar aquests dos models.
- d) ¿Fins a quin punt podem parlar de substitució del censal pel debitori, és a dir, el nombre de préstecs hipotecaris de 1769, quan el censal era el principal instrument de crèdit, és equivalent al de l'any 1828, una vegada el debitori li agafa el relleu? Una pregunta que intentarem respondre tenint sempre en compte l'evolució demogràfica dels districtes registrals seleccionats. I si es va donar una regressió del crèdit formal, com encaixa amb la suposada transició capitalista del segle XIX a què ens referíem anteriorment? Unes preguntes, doncs, que ens connecten directament amb el crèdit informal i, concretament, amb la seva expansió durant la segona meitat del segle XIX, segons apunten alguns autors a què ens hem referit en l'estat de la qüestió d'aquesta introducció. A través de fonts judicials, per exemple, observarem si durant el primer terç del XIX es van generar més plets en les cúries de l'Antic Règim relacionats amb préstecs no protocol·litzats —com vals o pagarés— o si les mateixes cúries es podrien haver erigit en una alternativa més barata a la formalització notarial dels contractes de préstec. Finalment, explorarem a partir de

quines quantitats es formalitzaven els préstecs hipotecaris, tenint en compte els costos de transacció de registre i notaria, a fi de determinar on se situava de manera habitual la línia de flotació entre el crèdit formal i l'informal.

- e) L'estudi de les asimetries de la informació en el terreny del crèdit també comparteix un component intangible amb el crèdit informal. No obstant això, analitzar el grau d'especialització dels creditors pot ajudar-nos a entendre com circulava la informació creditícia. Utilitzant sistemàticament el registre d'hipoteques i comparant els resultats obtinguts amb els d'altres països del nostre entorn, formularem les primeres hipòtesis sobre la qüestió. L'anàlisi dels fluxos crediticis en el territori i de les garanties hipotecàries pot contribuir a definir millor les característiques dels models de circulació de la informació existents en cada territori o en quins mecanismes es basaven els grups més especialitzats en l'activitat creditícia, com l'Església o els comerciants i negociants.
- f) Pel que fa als contractes de crèdit, ens interessaran especialment les variacions en les clàusules dels contractes i els canvis en els terminis de devolució dels préstecs segons els grups socials i els períodes estudiats —és a dir, abans i després de la crisi del censal. També estudiarem la flexibilitat del censal i del debitori per adaptar-se a les difícils circumstàncies del món de les finances del segle XIX. Finalment, ens preguntarem per la importància quantitativa d'altres contractes, com les vendes a carta de gràcia, i quina relació s'establí entre ells i els deutors i els censals.
- g) Pel que fa als usos dels contractes, ens interessa destacar la flexibilitat i polivalència dels contractes de crèdit segons el context socioeconòmic. Ens preguntarem, per exemple, fins a quin punt el censal i el debitori poden associar-se automàticament a un règim econòmic i social determinat. Tanmateix, cal advertir que en pocs casos la documentació deixa entreveure què motivava la sol·licitud del préstec, excepte quan es vinculava a un altre contracte, com una compravenda, un establiment emfitèutic o un capítol matrimonial, circumstància que es dona sobretot a la regió de Girona durant el segle XVIII. D'altra banda, l'anàlisi de les categories socials que intervenen en les operacions de préstec, encara que sigui a grans trets, ens pot aportar informació en aquest sentit, per

exemple observant les transferències de diners entre rics i entre rics i pobres, o com intervenia el cicle de vida en el mercat censalista. Amb referència a aquesta darrera qüestió, a través del registre d'hipoteques i altres fonts complementàries, com el cadastre i el padró de veïns municipal, dedicarem una especial atenció a l'edat de les persones que participaven en el mercat censalista i sobretot al grup dels menors d'edat i les vídues, que buscaven una renda per passar la primera o la darrera etapa de la seva vida.

- h) No només ens interessen creditors més especialitzats com l'Església, sinó tots els actors que participaven en els mercats de censals i deutors. Des d'un punt de vista polièdric, analitzarem els creditors i els deutors de les regions de Girona i de Barcelona, abans i després de la crisi del sistema censalista, tenint en compte el pes demogràfic de cadascuna de les categories socioprofessionals. Ens fixarem, especialment, en els canvis ocorreguts en la composició dels grups de creditors i deutors entre les dues dates escollides, i en les semblances i diferències en el terreny del crèdit a les regions de Barcelona i Girona.

Al llarg del nostre estudi apareixeran noves qüestions diferents de les anteriorment plantejades, que de la mateixa manera que aquestes, no sempre tindran una resposta definitiva. No obstant això, esperem que el nostre treball contribueixi al coneixement de les transformacions econòmiques d'un període decisiu de la història del nostre país.

Fonts i mètode

El nostre estudi abordarà la substitució del censal pel debitori des d'una perspectiva diferent a les que hem vist abans, en l'estat de la qüestió sobre aquest tema. La utilització del registre d'hipoteques com a font principal permetrà analitzar el fenomen globalment i no des d'un sol punt de vista, i s'evitarà el biaix de les fonts fiscals i altres fonts complementàries per a l'estudi del crèdit en l'etapa final de l'Antic Règim.

Tot i això, com hem vist, no és la primera vegada que s'utilitza el registre d'hipoteques per estudiar el crèdit en aquesta època. Recentment, Cyril Milhaud (2017) i Cebreiro Ares (2020) han utilitzat els llibres dels registres d'hipoteques de les oficines de Madrid i Santiago de Compostel·la, respectivament, amb resultats excel·lents. Ara bé, creiem que el principal problema, en el primer cas, es genera en concentrar l'anàlisi en uns barris concrets de la capital d'Espanya, amb uns grups socials molt determinats, mentre que, en el segon cas, el tall cronològic l'any 1809 li resta perspectiva temporal. A més a més, considerem que el registre d'hipoteques a Catalunya és singular en molts aspectes, especialment pel que fa al grau d'enregistrament d'escriptures notariales. Un factor, doncs, fonamental per demostrar fins a quin punt el debitori va poder substituir el censal a les acaballes de l'Antic Règim.

En una primera fase, la principal font per a l'elaboració d'aquest treball seran els llibres dels registres d'hipoteques. Concretament, els índexs dels llibres de Barcelona, Girona, Figueres, Berga, Vic, Igualada, Vilafranca del Penedès, Tarragona i Cervera, dipositats en diferents arxius i registres de la propietat de Catalunya, a través dels quals hem comptabilitzat més d'11.000 actes, entre censals, debitoris, vendes a carta de gràcia i cancel·lacions de préstecs, extretes dels anys 1769 (3.945 actes), 1801 (2.545 actes) i 1828 (4.683 actes), sense comptar moltes altres actes no relacionades amb el mercat de crèdit, utilitzades per a l'observació del comportament d'altres mercats, com el de la terra, o per testar la validesa de la institució registral a Catalunya. Un exercici que ens ha permès contextualitzar els dos casos que estudiarem més a fons, el de la regió de Girona i el de Barcelona,²⁶ mitjançant diferents buidatges exhaustius: 1769

---

²⁶ Utilitzem el terme regió de la mateixa manera que ho fa Rosa Congost (1990: 22-27), és a dir, es tractaria d'un territori amb certa cohesió pel que fa a les relacions econòmiques i socials que s'estableixen al seu interior.

(Girona i Barcelona), 1806 (Girona), 1828 (Girona i Barcelona) i 1841 (Girona), amb més de 10.000 inscripcions registrals buidades. Cal dir que els buidatges de 1806 i 1841 de Girona són fruit del projecte Explora, promogut pel Centre de Recerca d'Història Rural, en el qual vaig participar entre els anys 2006 i 2008.²⁷

De totes maneres, si bé la principal base de l'estudi han estat les fonts registrals, també s'han consultat altres tipus de fonts i sèries de l'Arxiu Històric de Girona —protocols notariaus, llibres curials, els fons de la comunitat de preveres de la Bisbal, de l'Hospital de Santa Caterina i del Govern Civil—, de l'Arxiu Municipal de Girona —padrons, llibres del cadastre, lleves militars, edictes, els Llibres de l'Armament General de Catalunya, contribucions extraordinàries...—, de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona —les actes del Col·legi de Notaris de Barcelona— i de l'Arxiu de la Corona d'Aragó —el fons de la Reial Audiència. Finalment, també hem utilitzat la publicació dels censos de població de 1718, 1787 i 1857 per reconstruir la demografia dels districtes registrals estudiats. Tot plegat, en combinació amb el registre d'hipoteques, ens ha donat una visió més global, diacrònica i sincrònica a la vegada, sobre les continuïtats i transformacions del crèdit hipotecari en l'etapa final de l'Antic Règim.

---

²⁷ Explora: *Eppur si Muove*. De la propiedad como idea a la idea de la propiedad como obra. (HUM 200626462E).

Estructura de la tesi

A totes aquestes preguntes s'intentarà donar-hi resposta en les tres parts que formen el nostre treball. En el primer capítol de la primera part, sobre el crèdit i la praxi registral, es tracta la singularitat del registre d'hipoteques implantat a Catalunya l'any 1768 i com les reformes promogudes pels notaris catalans, que finalment es plasmaren en l'Edicte de la Real Audiencia d'11 de juliol de 1774, van millorar el seu funcionament. Així mateix, ens aproximem al grau d'ocultació o clandestinitat immobiliària del registre i al seu dia a dia. Pel que fa a la praxi registral, a banda de constatar les diferents maneres d'extractar les escriptures segons l'oficina registral, sobretot ens interessen els índexs registrals, tant els que van elaborar els contemporanis com els que van elaborar posteriorment els registradors de la propietat. En el segon capítol, en canvi, es deixa de banda la font i ens endinsem en els principals instruments de crèdit registrats en les oficines hipotecàries, com els censals, els debitoris, els violaris i les vendes a carta de gràcia. No només ens fixem en les seves característiques formals, sinó també en les variacions dels terminis de devolució o les clàusules contractuals, que s'adaptaven a les circumstàncies financeres del moment. Finalment, en aquest capítol abordem els motius de creació de cada contracte; en altres paraules, en quin context solia utilitzar-se més el censal, el debitori o la venda a carta de gràcia. Alhora, ens plantejem si hi va haver algun canvi en aquest sentit arran de la crisi del sistema basat en el censal.

La segona part del nostre treball, entorn del pas del censal al debitori, és la més dinàmica. En el primer capítol de la segona part s'exposen les principals hipòtesis sobre la crisi del sistema censalista a partir de fonts complementàries al registre d'hipoteques i de la bibliografia que ha tractat el tema. Aquest exercici ens proporciona algunes pistes importants sobre el moment clau del fenomen i els principals factors explicatius. En el segon capítol de la segona part, les dades obtingudes del registre d'hipoteques evidencien la limitació de les fonts tradicionalment utilitzades per analitzar el pas del censal al debitori i confirmen si el punt d'inflexió de la crisi del censal a Catalunya es va donar en la dècada de 1790. També a través dels índexs registrals valorem fins a quin punt el debitori va substituir el censal durant el primer terç del segle XIX i si es tracta d'un fenomen generalitzat a tot Catalunya. Aquest marc, alhora, ens permet contextualitzar i aprofundir l'estudi de les regions de Barcelona i Girona,

escollides per les seves diferents característiques socioeconòmiques. Finalment, aquesta part conté un bloc temàtic relacionat amb la circulació de la informació al voltant del crèdit, amb l'especialització de determinades categories socioprofessionals com a creditors, amb els fluxos monetaris en l'espai geogràfic i, finalment, amb les garanties del crèdit hipotecari.

Probablement, la tercera part és la més innovadora del nostre treball, perquè gira entorn dels actors del crèdit. I no ho fa des d'una sola perspectiva, com en la majoria d'estudis que tracten el crèdit en aquesta època, que solen basar-se en fonts eclesiàstiques, familiars o fiscals, sinó des d'una visió universal, és a dir, tenint en compte tots els actors que participaven en els mercats de censals i debitoris, abans i després de la crisi censalista. En aquest sentit, es posa de manifest, per exemple, la limitació o distorsió de les fonts fiscals, pel que fa a les categories socioprofessionals que actuaven en el mercat censalista —en el mercat de debitoris el buit d'estudis encara és més accentuat i es redueix a algun treball de cas que utilitza fonts patrimonials, cosa que dificulta encara més la comparativa. En el primer capítol de la tercera part, per tant, s'aborden els canvis en la composició dels grups de creditors en els mercats de censals i debitoris entre els dos anys seleccionats, centrant l'atenció sobre l'Església i el grup de comerciants i negociants, que en són els principals protagonistes. El segon capítol de la tercera part, en canvi, es concentra en els deutors, en la seva participació en els dos mercats en relació amb el seu pes demogràfic i en les connexions entre el mercat del crèdit i el de la terra. A tall de conclusió, en el darrer capítol de la tercera part es tracten els saldos i fluxos monetaris de totes les categories socioprofessionals que participaven en aquests dos mercats. Finalment, a l'apèndix es comenta el procés de classificació per categories socioprofessionals utilitzat en aquesta tercera part de la tesi i com s'ha intentat establir una equivalència amb el sistema internacional de classificació HISCO.

PART I: EL CRÈDIT I LA PRAXI REGISTRAL

Aquesta primera part girarà entorn del registre d'hipoteques i els principals instruments de crèdit que s'hi registraven. El primer capítol estarà dedicat a la creació del registre d'hipoteques (1768) i la seva configuració definitiva a Catalunya. També es parlarà de les principals diferències entre algunes oficines catalanes del registre pel que fa a la praxi registral i, concretament, de com s'elaboraven els índexs registrals, que seran utilitzats en la segona part del nostre treball com a font per estudiar l'evolució del crèdit hipotecari. En el segon capítol, es descriuran més en detall els contractes crediticis que s'inscrivien al registre d'hipoteques. S'exposarà com la prohibició de la usura condicionava els censals, els deutoris, els violaris i les vendes a carta de gràcia, i com aquests contractes es van adaptar a la crisi financera de finals del segle XVIII. Per acabar, parlarem d'altres formes de crèdit que no s'inscrivien al registre d'hipoteques i si el crèdit informal podria haver guanyat terreny al segle XIX.

Capítol 1. El registre d'hipoteques²⁸

El 1768 s'instaurà a Espanya —a excepció de Navarra, que no ho farà fins a 1817— una nova institució registral, la comptadoria d'hipoteques, l'antecessora de l'actual registre de la propietat. A la Corona de Castella, des del segle XVI, ja s'havia intentat desenvolupar un sistema de publicitat immobiliària mitjançant diverses disposicions, com la de 1539 o la de 1713, però sense gaire èxit. Segons els historiadors del dret hipotecari, no serà fins a l'últim terç del segle XVIII quan es començaran a donar els primers passos importants en aquesta direcció, uniformitzant-se definitivament el règim de publicitat espanyol sota l'impuls de la política absolutista borbònica, tot prenent com a referència el dret existent a Castella.²⁹

L'opinió dels registradors de la propietat de finals del segle XIX sobre el funcionament d'aquesta institució registral no va ser gaire positiva.³⁰ A hores d'ara alguns especialistes en història del dret hipotecari segueixen compartint la mateixa opinió que Roca Sastre, una de les màximes autoritats en aquesta matèria, el qual apuntava en els anys cinquanta del segle XX bàsicament quatre tipus de deficiències, a saber: 1) la presa de raó a les comptadories era incompleta, ja que únicament tenia com a objecte registral els actes entre vius, i no tots; múltiples contractes sobre béns immobles, hipoteques legals, tàcites i generals en quedaven exclosos, perquè la principal preocupació dels legisladors eren els gravàmens sobre béns immobles i la venda de béns gravats; 2) els efectes de la presa de raó eren negatius i encara escassos; 3) les comptadories no s'estructuraven sobre la base del sistema de registre per finques com a principi ordenador de l'arxiu, fet que dificultava enormement la recerca de dades; 4) la interferència fiscal, provocada per disposicions com la de 1845, creà un cert

---

²⁸ Una versió reduïda d'aquest capítol va ser publicada el 2008 sota el títol "Els problemes de la informació en una societat d'Antic Règim. Els notaris catalans davant la creació del registre d'hipoteques" (Villalón, 2008).

²⁹ Segons Serna (1996), a més dels textos legislatius anteriorment citats, la concessió del títol de comptador d'hipoteques de Madrid a Antonio Pérez Rocha el 1649 i la representació de Josep Ballesteros, també comptador d'hipoteques a Madrid, davant del Consejo de Castilla el 1756, van influir notablement en el redactat final de la Pragmàtica Reial de 1768.

³⁰ Algunes de les impressions negatives dels registradors de la propietat sobre el registre d'hipoteques les podeu trobar a López i Tàtjer (1984: 131), i a Congost (1988b: 203). Com diu la darrera autora, els registradors de la propietat no estaven valorant la seva "importància historiogràfica", sinó el seu valor com a "font auxiliar en les funcions del registre de la propietat". Per la seva banda, Agulló (1887: 12-13), registrador de la propietat a finals del segle XIX, és més suau en la seva crítica sobre el registre d'hipoteques quan opina que: "Si se hubiesen dejado para cada finca hojas en blanco para escribir á continuación sus vicisitudes, se hubiesen determinado las hipotecas generales y se hubiera concedido la calificación á los Registradores, el Registro se habría llevado como en la actualidad".

confusionisme en barrejar diversos àmbits de l'Administració pública, tot i que també contribuí, segons l'opinió del mateix autor, a fer complir la Pragmàtica de 1768.³¹ No obstant això, no totes les opinions al respecte són negatives; altres entesos en la matèria reconeixen les aportacions positives de la institució en tant que va representar un pas endavant cap al nou sistema de publicitat immobiliària nascut el 1862, amb el registre de la propietat, i en tant que, comparativament parlant, el text legislatiu que regulà els oficis d'hipoteques era prou modern per a la seva època (Chico, 1981: 48; Heras, 1944; Serna, 1996: 205).

A Catalunya, però, l'Edicte de 1774 millorà notablement les prestacions del registre, ja que va ampliar de forma considerable tant el seu objecte material com el nombre d'oficines registrals. Aquesta circumstància ha portat Margarita Serna a distingir en la història dels oficis d'hipoteques tres tipus d'institucions registrals diferents, i no pas una de sola, com han sostingut altres autors (Serna 1996: 212-213). La primera es configuraria arran de les disposicions de 1713, 1767 i 1768; la segona, que afectaria tan sols el territori català —tot i que a València i a les Illes Balears podria ser que també es revestís d'unes característiques semblants (Peset 1978)—, es constituïria a partir de l'Edicte de 1774 abans esmentat; i una tercera institució seria fruit de les modificacions de caràcter fiscal introduïdes pels decrets de 1829, 1830 i 1845, amb l'anomenat dret d'hipoteques, malgrat que a Catalunya no tindran tanta incidència a causa de les reformes prèvies efectuades pel text legislatiu de 1774.

A continuació ens preguntarem per les raons i els agents que van fer possible que el registre d'hipoteques català, per l'elevada eficiència atribuïda per alguns historiadors que han utilitzat aquesta rica font històrica en les seves investigacions,³² es convertís en un cas singular en el règim de publicitat immobiliària espanyol. A més a més, a banda d'observar com es va portar a terme en els seus orígens l'aplicació de les lleis registrals en el territori català, intentarem abordar un dels punts cabdals per mesurar la fiabilitat de la institució:

---

³¹ Roca Sastre (1954, I: 58-61). Lacruz (1957: 42) opina que: "La pragmática de 1768 fue indudablemente más eficaz que las disposiciones anteriores, pero aun así los Tribunales nunca aplicaron con rigor sus preceptos". I a Lacruz (2001: 66) es pot llegir: "Si semejante sistema podía funcionar, era porque la Economía y la Sociedad, hasta fines del siglo XVIII, no pedían urgentemente más: porque la enajenación no era demasiado frecuente y la demanda de capitales reducida, y así, los inconvenientes del sistema quedaban paliados por su escassa aplicación". Mentre que Menchén (1974: I, 29-39) afirma que la nova Llei no va garantir sòlidament la propietat ni el crèdit.

³² Entre altres estudis de caràcter històric que utilitzen aquesta font documental com a pal de paller de les seves investigacions, hi ha les tesis doctorals de Congost (1988a) i Morell (1989). Ambdós autors opinen que el registre d'hipoteques català és una font històrica prou vàlida per a la recerca històrica per la seva escassa ocultació d'escriptures.

el grau de clandestinitat immobiliària, ja que aquest aspecte, tal com han assenyalat diferents autors, va ser el vertader taló d'Aquil·les tant del registre d'hipoteques com de les institucions registrals precedents i posteriors.

1.1. Ampliació de l'objecte jurídic del registre i actitud dels notaris catalans

Les obres d'història de dret hipotecari exposen que l'Edicte de 1774 va ser producte dels dubtes suscitats a l'Audiència de Barcelona per l'aplicació a Catalunya de la Pragmàtica de 1768. Un estudi detallat de la documentació epistolar dipositada a la Reial Audiència, però, ens obliga a revisar aquesta afirmació, atès que una part dels dubtes proposats per aquest òrgan judicial i consultiu, en la consulta de 3 de juliol de 1769, provenen directament dels col·legis de notaris de Barcelona i Girona. Per tant, a la llum de la documentació que aportem a continuació, la Reial Audiència es transformà en una mena de plataforma des de la qual alguns notaris catalans van transmetre els seus dubtes al Consejo de Castilla.

Aquests dubtes són exposats en dues cartes signades el 29 de març i el 22 d'abril d'aquell mateix any per les corporacions de Barcelona i Girona, respectivament.³³ En la primera missiva, els escrivans de Barcelona presenten dos dubtes. El primer fa referència a si la Llei inclou com a instruments obligats a ser enregistrats aquells que continguin en el contracte "Obligaciones Personales con general obligacion de Bienes, como los Censos consignativos Personales, sin especial Hipoteca, y otros muchos". El segon planteja que alguns

Instrumentos comprendidos en la Lei del Registro, algunos por la naturaleza, y qualidad del Negocio, al parecer, pueden hacerse sin ser presentes las partes mas interesadas, por exemplo los de Reventas, Dificaciones de Censos, Redempciones y otros semejantes; Parece que con igual fundamento podrian y pueden los suplicantes dudar sobre la práctica de advertir los Notarios a las Partes Otorgantes, de que se ha de tomar la razon de aquellos Instrumentos, como se previene con dicha Real Pragmatica: Puesto, que siendo ausente al tiempo del otorgamiento la Parte interesada, no puede quedar advertida de haver de practicar aquella diligencia, ni le podria en su razon correr el termino de la Lei.

---

³³ ACA, R.A., lligalls, 250.

Per la seva banda, el col·legi de notaris de Girona, mitjançant el corregidor de Girona, gairebé un mes més tard, presenta tres “reparos” més. El primer, coincidint amb la corporació barcelonina, fa referència a les obligacions generals. El segon deriva del primer perquè, en cas que s’acceptin els instruments abans esmentats, es pregunten si s’han d’incloure com a tal les actes que

contienen obligación temporal, y que no tienen transcendencia; como son las escrituras de arriendos mutuos, o, Debitorios, y otros de Semejante naturaleza, que cumplidos los pagos en los plazos stipulados, quedan libre los bienes que se obligaron en estos mismos Contratos, con un simple Recibo que firma el Acreador a favor del Debitor, por lo que no se crehe ni se puede presumir, que sea de la Intencion del Real Consejo, el que semejantes contratos que solamente contienen Obligacion Temporal, vengan comprendidos, y sujetos a dicha ley del Registro; Por su razon que de aquí se seguiria, el que apenas se haría alguno. De lo que resultaria menos consumo de papel sellado, respecto que en el dia son en considerable multitud los que en este Partido se otorgan de la referida Specie.

Per últim, els notaris gironins demanen

si solamente se entienden sujetos a la ley del Registro los testamentos que contienen Vinculo, o gravamen Real y perpetuo, a favor de todos los descendientes del testador y si quedan exceptuados de ella los demas.

Com hem pogut deduir a través de la documentació estudiada, l’Audiència recull aquests dubtes i, a excepció d’aquells que pot resoldre amb les lleis preexistents —o sigui, la instrucció de 1767 i la Pragmàtica de 1768—, posteriorment els trasllada al Consejo de Castilla en una consulta amb data de 3 de juliol de 1769, donant, això sí, la seva opinió sobre com s’haurien de resoldre.

Començarem, en primer lloc, per aquells dubtes dels col·legis de notaris que l’Audiència de Barcelona decideix resoldre pel seu compte. És el cas del segon dubte plantejat per la corporació barcelonina en relació a la impossibilitat del notari d’advertir a la part interessada de l’obligació d’inscriure les escriptures en el registre en cas de revendes, definicions de censals o redempcions, a causa de la seva absència en el moment de formalitzar-se l’acte. L’Audiència proposa que “el Escribano originario [o sigui, el notari] remita el instrumento al oficio de hipotecas, como indica el capítulo 2 de la instrucción”. Respecte al segon dubte del col·legi de notaris de Girona, referent a si s’haurien d’inscriure instruments com els debitoris o els arrendaments amb “obligación temporal”, l’òrgan judicial i

consultiu barceloní argumenta que, encara que disposin d'una curta vigència, en el cas que s'incompleixin els acords del contracte, aquestes escriptures poden arribar a tenir els mateixos efectes negatius que la resta d'hipoteques generals si no són inscrites; per tant, opina que també s'han d'inscriure en el registre, i així ho proposa al Consejo de Castilla en la consulta de 1769.

Pel que fa a les hipoteques generals, un dels aspectes introduïts per l'Edicte de 1774 que més modificarà el règim jurídic dels registres d'hipoteques catalans, l'Audiència, en la consulta de 3 de juliol de 1769 exposa al Consejo de Castilla, tal com li havien suggerit els dubtes dels notaris barcelonins i gironins, la conveniència d'enregistrar els contractes que incloguin aquesta obligació perquè, com diu el mateix text de la consulta, si hom formalitza un contracte amb individus que ja tenen els béns gravats amb hipoteques generals, aquests

pierden necesariamente su caudal, aunque se hayan precautionado con una especial hipoteca, porque ésta ya no tiene prelación alguna, debiendo concurrir al cobro con los acreedores de hipotecas generales según su prioridad de tiempo, y mejoría de derecho".³⁴

Però l'Audiència, a raó del costum que hi ha a Catalunya d'incorporar aquesta clàusula d'obligació general en la major part dels contractes notariais, suggereix cenyir l'enregistrament a tan sols els censals, els debitoris i els arrendaments, per tal de no transformar les oficines en un "registro universal", cosa que a la llarga acabaria desbordant l'òrgan registral. Pel que fa a l'últim dubte suscitat al col·legi de notaris de Girona per l'aplicació de la Pragmàtica, sobre si s'han d'enregistrar els capítols matrimonials, les donacions i els testaments, a causa que en aquests actes se solia incloure un fideïcomís o vinculació temporal —i no perpètua com els mayorazgos, que era l'única figura que contemplava la Llei de 1768—, la Reial Audiència també proposa en la consulta enregistrar-los, pels greus perjudicis que podria comportar per al sistema de publicitat immobiliària no fer-ho d'aquesta manera, i afegeix un nou dubte relacionat amb el lloc i el termini d'enregistrament. Aquest darrer dubte planteja solucionar-ho, en el cas dels testaments —perquè en el cas de les donacions es poden seguir les ordres establertes en la Pragmàtica de 1768—, enregistrent, una vegada s'ha obert i publicat, el testament en l'ofici corresponent al domicili del testador.

---

³⁴ "Consulta de la Real Audiencia de Cataluña al Rey sobre dudas ocurridas para la práctica ordenada por S. M. en la Pragmática, en razón de establecimiento de oficios de hipotecas en el Principado (3 de julio de 1769)", citada per M. Serna (1996: 647).

Al marge d'aquests dubtes procedents dels col·legis de notaris de Girona i Barcelona, constatem a través de la consulta de 1769 que l'Audiència en proposa tres més. El primer s'origina per les contradiccions que a la mateixa Pragmàtica hi ha sobre qui havia de ser la persona encarregada de presentar l'escriptura en el registre. En algunes ocasions s'apuntava que havia de ser el notari i en d'altres que ho havia de ser la persona interessada, és a dir, tot aquell que volgués que l'escriptura tingués efecte a favor seu. Finalment, la Reial Audiència proposa que l'encarregat d'enregistrar l'escriptura sigui aquest últim i no pas el notari, el qual només s'ha de limitar a prevenir per escrit a les parts contractants de l'obligació d'enregistrar l'instrument en el registre d'hipoteques corresponent durant un període de temps determinat. En segon lloc, aquest òrgan judicial i consultiu proposa ampliar a tres dies el temps de què disposen els escrivans del registre per inscriure les actes notarials, i a successius terminis de trenta dies pel que fa a les parts contractants que hagin d'enregistrar una escriptura en més d'un ofici —tal com argumenta l'Audiència, hi podia haver compravendes, donacions universals o testaments, que continguessin béns immobles repartits en circumscripcions de diferents oficis d'hipoteques.

Però sens dubte la proposta més important de la Reial Audiència —com han coincidit a dir molts autors— serà la d'incloure les inscripcions de compravenda de finques amb independència d'estar o no gravades amb una hipoteca, justificant-ho d'aquesta manera:

Se manda solamente registrar las de los raíces o considerados por tales, que constare estar gravados con alguna carga, y es cierto que no es fácil averiguar y saber si los bienes vendidos están o no gravados con algún gravamen, si es anterior a esta Pragmática, porque no podrá constar por el oficio de hipotecas. A vista de esta dificultad, atendiendo que para evitar los fraudes y engaños, que intenta precaver la misma Real Pragmática, conviene que los contrayentes mutuamente sepan o puedan saber sus haberes, parece que absolutamente deben registrarse todas la ventas de bienes raíces, conste o no conste que están gravados, con lo que se evitará el grave inconveniente ponderado arriba sobre la primera dificultad.³⁵

Finalment, el 6 de setembre de 1769 el Consejo de Castilla, com a resposta a la consulta de l'Audiència, resol modificar determinats aspectes del règim jurídic

---

³⁵ "Consulta ...", citat per M. Serna (1996: 647).

dels oficis d'hipoteques de Catalunya; una reforma que s'incorporarà més tard a l'Edicte d'11 de juliol de 1774. En la resposta del Consejo de Castilla s'acullen pràcticament en la seva totalitat les pretensions de l'Audiència, destacant entre tots els canvis que es portaran a terme l'ampliació de les classes d'actes subjectes a registre.³⁶ A partir d'aquest moment no només s'inscriuran les hipoteques expresses, sinó també les generals —cal fer notar que, a diferència de l'Audiència de Barcelona, el Consejo de Castilla no fa cap mena de distinció sobre aquest aspecte en la seva resolució —, les compravendes i tots aquells documents en què s'establís un fideïcomís, com ara els capítols matrimonials, les donacions o els testaments.

En definitiva, l'interès d'algunes corporacions de notaris catalans per aclarir uns dubtes relacionats amb l'aplicació de la Llei registral de 1768, va derivar cap a una ampliació de l'objecte jurídic del registre d'hipoteques català molt important. En la nostra opinió les cartes dels col·legis de notaris de Girona i de Barcelona van obrir les portes a l'enregistrament d'un ventall molt ampli de tipologies documentals —censals, deutoris, establiments emfitèutics, arrendaments, capítols matrimonials...— i a un volum d'escriptures —tal com exposarem més endavant— notable. Aquest fet, sumat a la proposta de l'Audiència d'incloure les compravendes en l'enregistrament, va constituir un dels trets específics del registre d'hipoteques català. La pregunta que ens formulem a continuació és per què no es van donar actuacions semblants per tal de millorar el registre d'hipoteques en altres regions espanyoles o per què a Catalunya la reacció dels notaris va ser diametralment oposada a la dels seus homòlegs francesos. Hoffman, Postel-Vinay i Rosenthal posen de manifest com en el país veí els notaris van mostrar-se contraris a la creació d'un sistema centralitzat de la informació com el català, en tant que podia posar en perill el control de la informació que aquest col·lectiu, des de l'època moderna, havia exercit entorn dels seus clients (Hoffman, Postel-Vinay i Rosenthal, 2001). L'estudi d'aquests autors, centrat en el mercat del crèdit parisenc entre 1660 i 1870, exposa com els notaris de París van utilitzar en benefici propi la informació sobre qui dels seus clients tenia capital i qui no en tenia, la qual cosa determinà la seva posició envers un registre de la propietat semblant al català. La seva capacitat de pressió

---

³⁶ A més a més de les modificacions de la Llei de 1768 anteriorment comentades, en el nou Edicte de 1774 també s'inclou l'obligació d'inscriure les redempcions de cens i els alliberaments d'hipoteques i fiances en l'ofici d'hipoteques on s'havia inscrit l'obligació principal.

—el sistema notarial francès, a l'igual que el català, estava fortament arrelat i tenia una tradició secular— va ser un fort impediment perquè les temptatives d'aquest tipus acabessin quallant, ni tan sols després de la Revolució Francesa, vist que el codi civil napoleònic tornà a optar per l'absència de publicitat fins ben entrat el segle XIX.

Però la col·laboració dels notaris per tal d'adaptar el registre d'hipoteques a la realitat notarial catalana i, en efecte, millorar el seu funcionament, no va acabar aquí, perquè des de les seves respectives notaries continuaren participant de forma activa —sense oblidar que ho feien en consonància amb la llei, que els instava a fer-ho— en aquest gran projecte de construcció d'un banc d'informació extraordinari, advertint per escrit als seus clients que aquells contractes subjectes a registre tenien l'obligació de passar per un ofici d'hipoteques concret durant un període de temps determinat, a més d'informar sobre els greus perjudicis que podia ocasionar a la part interessada no obeir aquest precepte.³⁷ Així ho hem pogut constatar a partir de diferents notaries de les circumscripcions dels registres d'hipoteques de Girona, Vic, Vilafranca, Tarragona i Montblanc, per als anys de 1769, 1775, 1801 i 1828. Tots els notaris estudiats avisaven sistemàticament, fins i tot abans que entrés en vigor l'Edicte de 1774, que aquells negocis jurídics escripturats en les seves notaries havien de passar pel registre, utilitzant fórmules com aquestes: “Y quedan Advertits dits Contrahents que lo present Contracte ha de ser registrat dins lo termini de un mes en lo Llibre de hipotecas de la Ciutat de Girona”; o bé “De la qual escritura se ha de pendrer la rahó dins lo termini de un mes en lo Offici de hipothecas Corresponent, En virtud de la Moderna Real Pragmatica Sanció de sa Magt. sens la qual formalitat no ha de fer fée”.

De vegades al costat d'aquestes clàusules, en el marge del document, hi havia una petita anotació indicant que així s'havia fet, en la qual es detallava la data i ubicació de l'assentament registral. Observant, en aquests casos, el termini per portar a terme l'assentament i la data definitiva d'aquest, la part interessada gairebé sempre complia el termini de temps estipulat —un 90% dels prop de 650 contractes examinats. En aquests casos, per altra banda, tenim la certesa que l'enregistrament va fer-se efectiu, però en la resta —que són la gran majoria—,

---

³⁷ La preocupació dels notaris de Barcelona sobre aquesta qüestió també queda palesa en la sessió celebrada el 24 de març de 1768 en el col·legi de notaris d'aquesta ciutat, en la qual es discuteixen diferents punts interpretatius sobre la Pragmàtica, Noguera (1978).

en què no hi ha cap mena d'anotació al marge del document, no podem gaudir de la mateixa seguretat. Tot i que seria necessari un estudi més sistemàtic, les primeres aproximacions realitzades sobre aquest punt indiquen que la no anotació de l'assentament registral a l'acta notarial no equivalia a la falta d'inscripció en el registre. Cal tenir en compte que la llei hipotecària no obligava a seguir aquest procediment:

Executado el registro, pondrá el Escribano de Cabildo en el instrumento exhibido la nota siguiente: Tomada la razón en el Oficio de hipotecas del Pueblo tal, al folio tantos, en el día de hoy; y concluirá con la fecha, la firmará, devolverá el instrumento á la Parte, á fin de que si el Interesado quisiere exhibirla al Escribano originario ante quien se otorgó, para que en el protocolo anote estar tomada la razón, lo pueda hacer.³⁸

Tornar a la notaria per donar fe de l'assentament registral era una decisió que prenia el client.

No obstant això, sospitem que els clients, en alguns registres, no s'encarregaven d'aquesta gestió, sinó que la delegaven al seu notari. Això és fa evident simplement observant la continuïtat amb què són inscrites les escriptures dels diferents notaris, per exemple en els llibres del Registre d'hipoteques de Girona —si estiguessin enregistrades de forma aleatòria, és a dir, de forma que els notaris no apareguessin habitualment dos o més cops seguits, podríem sospitar el contrari, però això no succeeix.

Aquest fet queda corroborat a Girona a partir de l'expedient obert el 1825 per l'Audiència de Barcelona contra alguns notaris del corregiment de Figueres per algunes irregularitats relacionades amb aquesta qüestió.³⁹ Joaquin Caamaño, corregidor de Figueres, el 6 de novembre de 1825 tramet un expedient al Real Acuerdo, en què exposa la queixa que li havia formulat el 29 d'octubre d'aquell mateix any, el secretari de l'Ajuntament de Figueres, referent a la no inscripció d'escriptures notariales en els oficis d'hipoteques per part d'alguns notaris del partit judicial de Figueres. El fiscal del Real Acuerdo, una vegada examinat l'expedient, el 10 de novembre de 1825, demana un informe sobre l'assumpte als alcaldes majors de Figueres i de Girona. Francesc Casas, alcalde major de Figueres, en la seva resposta declara que aquestes actuacions fraudulentas procedeixen dels notaris situats en el límit dels partits de Figueres i Girona,

---

³⁸ "Pragmática Sanción de 1768", citat per M. Serna (1996: 632). El remarcats és nostre.

³⁹ ACA, R.A., Expedients, Caixa 53 (any 1825).

concretament d'algunes notaries de Torroella de Montgrí, Verges, l'Armentera i Bàscara, que, encara que formen part del partit judicial de Figueres, pertanyen a la circumscripció hipotecària de Girona. Per la seva banda, l'alcalde major de Girona no entén —i això és important— per què el secretari de l'ajuntament de Figueres es queixa, “pues que esto de registrar las escrituras incumbe al Contrayente a favor del qual recae la escritura, y á los Notarios solo les toca advertir a los otorgantes de aquella formalidad”.

Efectivament, si seguim fil per randa el que diu la Pragmàtica, és comprensible que l'alcalde major de Girona no entengués els motius de la queixa, perquè la Llei determinava que era el client i no el notari qui havia de portar a enregistrar l'escriptura. És per aquesta raó que demana a qui havia incoat el cas, el secretari de l'Ajuntament de Figueres, que li faci entenedora la seva denúncia. Josep Bofill, el secretari del consistori figuerenc, li respon que els notaris “cobran los derechos de las partes para hacerlas [les escriptures] hipotecar”, i que, en conseqüència, si no inscriuen les escriptures al registre, tal com li consta a partir de la queixa d'alguns particulars “por faltarles en sus escrituras la toma de razón”, estan incorrent en una irregularitat, segons el que prescriu la Pragmàtica de 1768. L'alcalde major manifesta que “es visible el fraude que Cometten los Notarios”, i tot seguit inicia una investigació en el seu corregiment per esbrinar si això mateix succeeix en el territori sota la seva jurisdicció, arribant a la conclusió que “por aquí en el centro del Corregimiento no he averiguado, a pesar de mis inquisiciones, que haya semejante desorden o faltas”.

Finalment, el 13 de febrer de 1826 el fiscal del Real Acuerdo tanca l'incident encarregant al corregidor de Figueres que tots els notaris implicats en el frau presentin les escriptures afectades pel cas de clandestinitat immobiliària en el registre d'hipoteques corresponent —no hi ha constància que se'ls multés pel frau comès als seus clients. Com a conclusió podem dir que aquest incident, probablement propiciat, en part, per la localització de les notaries en el límit dels partits de Figueres i Girona i pels dubtes que aquesta circumstància podia ocasionar entre els notaris a l'hora de saber on havien d'anar a inscriure les escriptures (tot i haver cobrat per fer-ho), explicita una pràctica habitual dels notaris generalitzada probablement arreu de la regió de Girona: la d'encarregar-se de la gestió d'inscriure les escriptures notariales en el registre d'hipoteques. Una prova més que ve a refermar la nostra tesi sobre la col·laboració i ràpida

adaptació dels notaris catalans al registre, sense oblidar, però, que aquesta nova gestió, nascuda arran de la creació del registre d'hipoteques, augmentava els ingressos dels notaris —un interrogant que caldria dilucidar és saber el cost del tràmit i si, en el mateix tracte, s'inclouia també la feina de verificar en el registre la solidesa de les garanties hipotecàries—, fet que, al seu torn, també podia haver influït favorablement en el compromís assumit pels fedataris en inscriure els instruments notariais en el registre.

1.2. El comissionat Treviño i l'ampliació del nombre d'oficines registrals

L'ampliació de l'objecte jurídic dels oficis d'hipoteques no hauria tingut la mateixa incidència si no hagués estat acompanyada a partir de 1774 d'un augment del nombre d'oficines registrals a Catalunya. La Reial Audiència des de 1768 havia optat per establir-les com a regla general a les capitals de corregiment i a les seus de les alcaldies majors; Mariano Peset encertadament atribueix aquesta decisió al fet que la Corona no disposava de cap altra infraestructura, de caràcter general i a baix cost, per portar a terme aquest projecte que no fossin els ajuntaments de titularitat reial (Peset, 1978). Això, sumat al manteniment de la modificació introduïda per l'Auto Acordat de 1713, segons la qual s'anul·lava el caràcter venal dels oficis d'hipoteques, amb tota probabilitat va portar finalment l'Audiència a optar per la distribució abans esmentada, basada en la divisió corregimental.

Però de seguida el nombre d'oficines registrals es mostrà insuficient, bé per la gran extensió territorial que abraçaven algunes de les seves circumscripcions, bé per l'orografia accidentada d'alguns dels seus corregiments —tal com succeïa als Pirineus o als Prepirineus—, bé per l'estat deficient de les vies de comunicació que connectaven alguns punts d'aquests territoris. Per aquest motiu, en l'últim apartat de la consulta de 1769 ja s'apuntava la intenció d'ampliar la xarxa d'oficines registrals:

Por último en el Capítulo 14 de la Instrucción se deja al arbitrio de las Chancillerías y Audiencias señalen algunas cabezas de jurisdicción aunque no sean de Partido, si vieren que conviene para la mejor y más fácil observancia por la extensión o distancia de los Partidos.

Tanmateix, l'òrgan judicial i consultiu barceloní no tenia gaire clar com portar a terme el nou pla d'ampliació si, tal com expressava el mateix text de la consulta, s'havien de respectar els criteris establerts en la Instrucció de 1767:

La Audiencia queda persuadida, que la facultad que se le da no se extiende a poder señalar para oficio de hipotecas ninguna cabeza de jurisdicción baronal, sino solamente real, ni tampoco ningún pueblo aunque de realengo si no es cabeza de jurisdicción.

El dubte, doncs, de si era possible o no implantar un nou ofici d'hipoteques, se centrava en aquells casos en què la ciutat era de jurisdicció senyorial o bé en aquells en què la jurisdicció era reial però la població —malgrat que en molts casos es tractava d'antigues capitals de sotsvegueries— tenia tan sols la categoria de vila.

Per tal de resoldre el problema que generava aquesta situació, l'Audiència comissionà el 14 de juny de 1774 Francisco de Treviño, membre del Real Acuerdo, perquè seleccionés les poblacions en què haurien d'instaurar-se els nous oficis d'hipoteques; fins que aquesta tasca no estigués del tot enllestida, com diu l'acord de l'Audiència, l'expedició de l'Edicte quedava suspesa.⁴⁰ Aquesta comissió tindrà una durada aproximada de quinze dies, perquè el 30 de juny d'aquest mateix any s'aprova "la distribución de Oficios de Hipotecas y Pueblos executada por el Sr. Dn. Francisco de Treviño y los estados de Planes que la demuestran", mitjançant un nou acord de l'Audiència. En l'expedient elaborat per Treviño trobem, d'una banda, un resum de les sol·licituds efectuades per algunes ciutats, viles i senyors directes de Catalunya per tal que se'ls concedís un nou ofici d'hipoteques i, d'altra banda, en alguns casos, una mena d'anotacions sobre les raons per què s'acceptava o es denegava la sol·licitud, juntament amb algunes informacions addicionals sobre les característiques de les viles i ciutats sol·licitants i els corregiments on se situaven.

Començarem pels resums de les sol·licituds. Aquests es van realitzar a partir de les cartes enviades per diferents consistoris municipals i senyors directes entre maig de 1768 i març de 1769 —per tant, poc abans de la consulta de 3 juliol de 1769—, tot i que amb posterioritat l'Audiència també rep alguna

---

⁴⁰ ACA, R.A., Lligalls, 250.

sol·licitud més —concretament la d'Hostalric, l'any 1773.⁴¹ En el quadre que presentem a continuació exposen de forma simplificada les raons que al·leguen els sol·licitants per tal que es resolgui a favor seu la concessió d'un ofici d'hipoteques.

Taula 1.1. Raons al·legades per obtenir un nou ofici d'hipoteques (1768-1769)

Població que efectua la sol·licitud	Raons que al·lega	Durada del desplaçament fins a l'ofici d'hipoteques corresponent		Concessió
		Població de l'ofici	Temps (h)	
Balaguer	Distància. Cap de partit de partit judicial.	Lleida	5 h, o en segons quins casos, més temps	Sí
Calaf	Distància. Importància comercial. Cap de jurisdicció senyorial. Existència d'escrivans reials.	Cervera	5 o 6	No
Cardona	Distància. Cap de jurisdicció senyorial. Vila gran.	Solsona	5 o 6	No
Castelló d'Empúries	Distància. Molts notaris. Plugues i crescudes de rius a l'hivern. Cap de jurisdicció senyorial.	Besalú i Girona	7	No
Falset	Cap de jurisdicció senyorial.			Sí
Figueres	Distància. Centre de l'Empordà. Importància comercial. Previst ser de jurisdicció real.	Girona o Besalú	5 o 6	Sí
Hostalric	Distància. La seva jurisdicció abraça moltes poblacions. Cap del vescomtat de Cabrera. A l'hivern es dificil creuar els rius a causa de les crescudes.	Girona	1 jornada	Sí
Moià	Distància.	Manresa	6 o 7	No
Olot	Distància. Molts notaris. Importància comercial. Jurisdicció mixta.	Camprodon	5	No
Pobla de Segur	Cap de jurisdicció senyorial.			
Poboleda	Distància. Existència d'escrivans reials.	Montblanc	17	No
Seu d'Urgell	Distància. Dificultats climàtiques. Terreny muntanyós fins a Puigcerdà. Cap de jurisdicció senyorial amb una subdelegació pròpia.	Puigcerdà	6 o 7	Sí
Sort	Distància. La seva jurisdicció abraça moltes poblacions. Cap de jurisdicció senyorial del marquesat de Pallars.	Talarn	1 jornada	Sí
Torà	Distància.	Agramunt	5 o 6	No
Ulldecona	Per augmentar el control del senyor directe.			No
Vilanova i la Geltrú	Distància. Gran nombre de veïns (1.200). Existència de quatre escrivans públics a la ciutat	Tarragona	7 o 9	No
Reus	Gran nombre de veïns (1.168). Hi ha 23 pobles que es podrien agregar a la seva circumscripció.			No
Martorell	Cap de jurisdicció senyorial. Problemes per travessar el riu Llobregat.			No
Solsona	Cap de jurisdicció senyorial. Molta distància entre Agramunt i Prats de Rei.			Sí

Font: ACA, Lligalls-250.

El motiu que més sovint es repeteix en les sol·licituds, juntament amb el de ser cap de jurisdicció senyorial, és el temps que els habitants de la ciutat o vila en qüestió esmercen en el seu desplaçament fins a l'ofici d'hipoteques corresponent. En totes les sol·licituds que al·leguen aquest motiu es parla de

⁴¹ En total hem quantificat vint sol·licituds. Però d'originals només n'hem trobat 17: Figueres, Vilanova i la Geltrú, La Seu d'Urgell, Castelló d'Empúries, Calaf, Poboleda, Balaguer, Hostalric, Reus, Cardona, la Pobla de Segur, Olot, Ulldecona, Moià, Falset, Torà i Sort; de la resta (Martorell, Solsona i Viella) només tenim constància que es varen realitzar a través de l'informe Treviño. Tanmateix, tot i que Gandesa, Esterri d'Àneu i Pont de Suert disposaran de registre d'hipoteques a partir de 1774, no tenim cap notícia de les seves sol·licituds. Per altra banda, en una carta no datada —per bé que tenim la seguretat que és anterior a 1774—, els corregidors informen, a instància de l'Audiència, on podria instal·lar-se un ofici d'hipoteques en el seu corregiment, i, a banda de les ciutats i viles anteriorment citades, també consideren que podria instal·lar-se'n un a Torroella de Montgrí, Àger, Vilanova de Meià, Sant Feliu de Sasserra i Rialp. Malgrat que no es fa esment dels motius que porten a considerar aquestes poblacions com a candidates a una nova oficina registral, Treviño deixa de manifest, quan raona sobre aquestes propostes, que també les té en compte a l'hora d'elaborar el seu expedient.

cinc hores de viatge com a mínim, una durada que es traduïa en una jornada sencera, entre anar i tornar, de trajecte fins a l'oficina registral. Però al costat d'aquestes raons, ocasionalment també se'n ressenyen d'altres, com el nombre d'habitants que tenien les poblacions, la quantitat de notaris que es trobaven en la seva àrea d'influència, la importància comercial o els impediments de caràcter geogràfic o climàtic que podien arribar a tenir els individus per desplaçar-se fins a l'ofici d'hipoteques.

Un altre aspecte a destacar d'aquesta documentació és l'especial interès que mostren alguns senyors directes per tal que s'implanti un registre d'hipoteques en algunes poblacions on tenen jurisdicció. El duc de Medinaceli per a les poblacions de Sort, la Pobla de Segur, Castelló d'Empúries, Hostalric, Cardona, Torà i Falset; el monestir d'Escaladei per a Poboleda, i la Sagrada Religió d'Ulldecona per a Ulldecona, així ho manifesten explícitament a través de diferents instàncies que en algunes ocasions se sobreposaven a les realitzades per les mateixes viles i ciutats. Arribats en aquest punt, cal fer esment de la hipòtesi formulada per Rosa Congost (2008a) sobre la possible utilització del registre d'hipoteques català en benefici, d'una banda, dels notaris i senyors útils i, d'altra banda, dels senyors directes. Segons aquesta autora, la nova institució registral podia haver-se vist, per part d'aquests col·lectius, com una arma efectiva per combatre en l'anomenada, manllevant els mots utilitzats per Congost, "batalla de les signatures", és a dir, en el conflicte que es generà al voltant del tancament de les escriptures notariales sense la signatura dels senyors directes. Per un costat, els notaris i senyors útils podien haver rebut la notícia de la creació d'un registre d'hipoteques satisfactòriament perquè els podria ajudar a eludir disposicions com la de 1761 —i d'altres posteriors, com la de 1824—, que impedièn l'aprovació d'aquelles escriptures notariales que no tinguessin el consentiment del senyor directe, atès que les podien executar i tramitar simplement inscrivint-les en el registre.⁴²

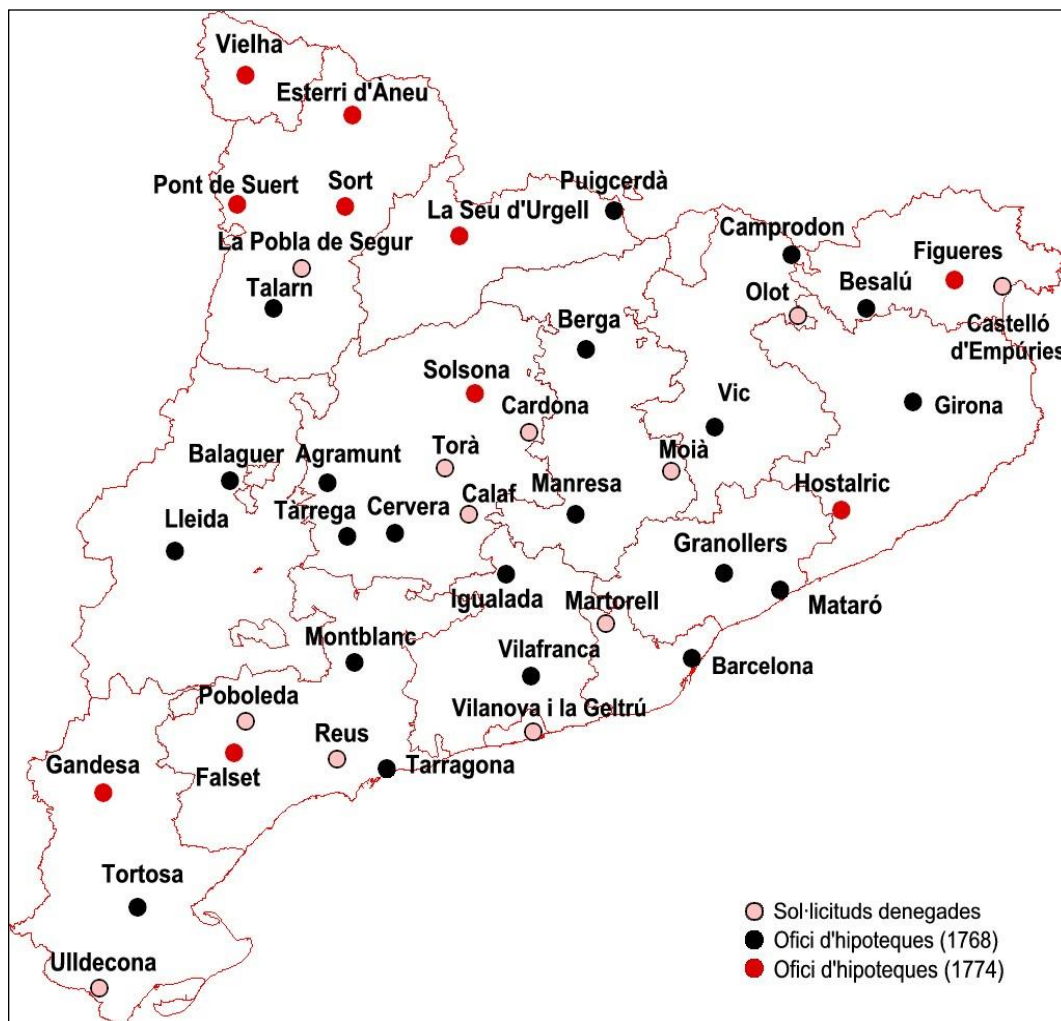
---

⁴² Amb tot, no volem dir que els notaris, per regla general, es posessin del costat dels interessos dels senyors útils, tot i que la presència d'aquests en les notaries gironines, com a titulars o usufructuaris, anés en augment durant els segles XVIII i XIX. Pel que fa a aquesta qüestió, cal tenir en compte la distinció feta per Adroer i Matas, per a la demarcació de Girona, sobre els dos models de règim de propietat de les notaries establertes a partir de les relacions entre domini directe i domini útil que les afectaven. La postura, en relació a la qüestió que ens ocupa, dels notaris a les notaries amb preeminència del senyor directe (primer model), probablement no va ser la mateixa a la dels fedataris en notaries amb presència més forta de senyors útils (segon model). Aquesta és una línia d'investigació que caldria seguir en futures recerques, Adroer i Matas (1994).

Llavors, per què els senyors directes, alguns d'ells, com el duc de Medinaceli, protagonistes d'aquesta “batalla per les signatures”, amb la seves peticions es declaren a favor de la instauració d'un registre d'hipoteques, que podia erosionar clarament els seus drets dominicals? La resposta ens la podria oferir l'argument que utilitza el comanador d'Ulldecona per justificar la instal·lació d'un ofici d'hipoteques en aquesta ciutat: “pues teniendo las Hipotecas en Ulldecona, no podrían escapárseles [a la Sagrada Religió de Sant Joan d'Ulldecona] los transposos de las fincas alodiales y demas derechos”. No obstant això, segons Congost, l'esmicolament del domini directe a Catalunya feia massa costós per als petits senyors directes seguir el rastre dels seus drets de propietat a través del registre d'hipoteques; en canvi, als grans, que disposaven de millors tècniques d'obtenció d'informació i personal suficient, potser no els era necessari. En tot cas, caldria comprovar si realment els llibres índex del registre van ser utilitzats per aquells per tal de perseguir els emfiteutes díscols i contrarestar així l'estratègia de “resistència silenciosa” que els senyors útils — alguns d'ells integrants del poderós futur grup social dels hisendats— havien portat a terme secularment contra les rendes d'origen feudal dels senyors directes.

Finalment, en el pla del Reial Acord de 30 de juny de 1774 s'amplia el registre d'hipoteques a deu poblacions més (trenta-una en total): dues a la demarcació de Girona (Figueres i Hostalric), dues a la de Tarragona (Falset i Gandesa) i sis a la de Lleida (Esterrí d'Àneu, Pont de Suert, La Seu d'Urgell, Solsona, Sort i Viella). Per tant, la demarcació amb més noves oficines registrals serà la lleidatana, probablement a causa de les seves característiques geogràfiques i del gran territori que abraçaven algunes de les seves circumscripcions (vegeu **Mapa 1.1**). Un tret a destacar de la nova selecció és l'allunyament envers les regles establertes per la instrucció de 1767 amb relació a aquesta qüestió, atès que la majoria d'aquestes ciutats són de jurisdicció senyorial —les característiques del Principat, per altra banda, no deixaven gaires més opcions. Així, Hostalric, Esterrí d'Àneu, Pont de Suert, Falset i Sort són de senyoria nobiliària, la senyoria de Gandesa la tenia un orde militar, la Seu d'Urgell la posseïa una senyoria eclesiàstica, i la de Solsona la compartien un senyor laic i un altre d'eclesiàstic.

Mapa 1.1. Seus de les oficines registrals (1768 i 1774)

Font: Elaboració pròpia.

Hem investigat les claus de per què es van escollir aquestes poblacions, i no d'altres, com a seus registrals en l'expedient Treviño. Una de les raons principals és el temps de desplaçament fins al registre. Tal com hem comentat anteriorment, la majoria de poblacions estaven com a mínim a una jornada del registre. Però aquest factor tampoc no va ser determinant, ja que algunes de les ciutats i viles sol·licitants, tot i estar prou allunyades del registre, són també descartades en el nou repartiment. I és aquí on entra el segon criteri utilitzat pel comissionat: l'elecció d'una població entre diverses candidates relativament pròximes. L'exemple més clar ens l'ofereixen Figueres i Castelló d'Empúries, situades ambdues a l'Alt Empordà. Aquesta darrera població, Castelló d'Empúries, queda descartada per ser una vila de senyoria nobiliària a diferència de la primera, on —tal com manifestava Treviño a l'expedient— estava previst

que s'hi instaurés una alcaldia reial.⁴³ Un procediment semblant deduïm —atès que la documentació no és gaire explícita en aquest sentit— que va succeir entre Solsona i Cardona i entre Falset i Poboleda (vegeu Mapa 1.1). Probablement, l'exercici de la jurisdicció del duc de Medinaceli va jugar a favor de Solsona enfront de Cardona, però no va impedir que Falset tingués el seu ofici enfront de Poboleda, de menor entitat demogràfica.

Per altra banda, sembla que les opinions expressades per Treviño en l'informe, denegant la sol·licitud d'un registre d'hipoteques per a algunes poblacions, van ser preses sempre en consideració i ratificades, per regla general, per l'Audiència de Barcelona. Així, Treviño no considera adequat instal·lar un registre a Martorell perquè és “distante solamente unas quatro leguas de esa capital [Barcelona]; aunque entre esta villa, y unos 18 lugares del corregimiento media el Rio Llobregat; pero en el día que ya está corriente el puente no parece necesario otro oficio fuera de la capital”. Tampoc ho considera adient per Uldecona perquè “se le podrían asignar unos seis o siete Lugares, porque todos los demás están mucho más cerca de Tortosa”;⁴⁴ ni per Vilanova i la Geltrú, “la qual se le podrían asignar cuatro o seis lugares porque los demás son más cerca de Tarragona”; ni per la Pobla de Segur, perquè “dista solamente de Talarn poco más de dos leguas”; ni per Torà, malgrat ser “villa grande cabeza de jurisdicción Baronal; pero dista solamente unas cinco leguas de Agramunt y otras tres de Prats de Rey”; ni per Olot, per estar tan sols a unes “tres leguas de Camprodon”; ni per Àger, perquè és “villa pequeña Baronal, del Partido de Balaguer, y a unas tres leguas de distancia de Balaguer”. Tot i això, no sempre un informe positiu sobre les ciutats o viles sol·licitants va traduir-se automàticament en una concessió d'una oficina registral. Així —per bé que no tenim constància de la seva sol·licitud—, Treviño considera que podria instal·lar-se una oficina a Torroella de Montgrí —la qual queda segurament descartada per l'elecció de Figueres—, a Calaf —probablement denegada pels mateixos motius que Torà— i a Ribes de Freser, tot i que és “villa mediana, cabeza de sosveguerio, no tiene en su distrito sino ocho lugares; pero les sería muy gravoso

---

⁴³ La jurisdicció reial era molt important a l'hora de decidir la instal·lació d'un registre d'hipoteques. Un altre exemple clar sobre aquest punt ens l'ofereixen Camprodon i Olot; malgrat que es reconeix la major importància d'aquesta darrera ciutat en l'expedient Treviño, ni tan sols es contempla la possibilitat de traslladar el registre de Camprodon —una ciutat amb jurisdicció reial— a Olot —una ciutat amb jurisdicció mixta— per la seva naturalesa jurisdiccional.

⁴⁴ En l'opinió de Treviño també hi hauria pogut influir l'afirmació del corregidor de Tortosa, segons la qual no feia falta cap més oficina registral que la de la capital.

y en invierno casi imposible acudir a la capital, y tal vez por esta se hizo cabeza de sosveguerío”. Per tant, sembla que l’última paraula en aquests casos més dubtosos la va tenir l’Audiència.

En resum, l’ampliació del nombre d’oficines registrals a Catalunya va contribuir a millorar el funcionament del registre d’hipoteques català. L’escurçament de les distàncies entre la població i l’oficina registral probablement va reduir la clandestinitat immobiliària o l’absència de publicitat present en el registre fins aquell moment. Que aquesta existia per culpa de l’escassetat d’oficines registrals, ho deixa entreveure alguna sol·licitud, com la de Figueres, que manifestava el següent: “se tiene entendido que por la referida distancia muchos instrumentos no se hipotecan, lo que en lo venidero causará gran perjuicio”. Segons l’autor de l’escrit, la instal·lació d’un nou ofici d’hipoteques a Figueres, evitant d’aquesta manera un desplaçament de cinc o sis hores fins a Girona o Besalú, probablement reduiria la desídia de molts habitants altempordanesos que no enregistraven adequadament les seves escriptures pel llarg recorregut que suposava fer-ho.⁴⁵

1.3. Una aproximació al grau de clandestinitat immobiliària i a la praxi registral

El 8 d’agost de 1855 un decret ordenà redactar una llei especial sobre hipoteques, la qual acabarà creant el registre de la propietat el 1862. En el preàmbul, l’esmentat decret justifica la decisió amb aquestes paraules:

Pocas reformas en el orden civil y económico son de más interés y urgencia que las de las leyes hipotecarias. Las actuales se hallan condenadas por la ciencia y la opinión, porque ni garantizan suficientemente la propiedad, ni ejercen saludable influencia en la prosperidad pública, ni asientan en sólidas bases el crédito territorial, ni dan actividad a la circulación de la riqueza, ni moderan el interés del dinero, ni facilitan su adquisición a los dueños de la propiedad inmueble, ni dan la debida seguridad a los que sobre aquella garantía prestan sus capitales. [...] No debe dilatarse lo que requiere tan urgente remedio, y que es indispensable para la creación de los Bancos de crédito territorial, para dar certidumbre al dominio y

---

⁴⁵ El gran nombre d’escriptures de 1769 i 1771 procedents de l’àrea empordanesa ens fa dubtar de la solidesa d’aquesta afirmació, ja que representa gairebé la meitat de les inscripcions totals del Registre d’hipoteques de Girona.

a los demás derechos en la cosa, para poner límites a la mala fe y para liberar al propietario del yugo de usureros despiadados (Agulló, 1887: 39).

El funcionament, doncs, del registre d'hipoteques espanyol, segons els redactors del text, deixava molt que desitjar en aquests moments i no havia aconseguit les fites previstes; la demora de la seva reforma només era justificada per la dilació que estava experimentant el tan desitjat nou codi civil.

Probablement el principal problema de la institució registral espanyola, tal com han suggerit diversos especialistes en la matèria a partir d'allò que es pot extreure de la legislació del moment i de l'opinió d'alguns contemporanis del segle XIX, era la clandestinitat immobiliària. No obstant això, Marina López i Mercè Tàtjer no en treuen la mateixa conclusió quan posen a prova el Registre d'hipoteques de Barcelona acudint directament a la documentació. Segons aquestes autores, la diferència d'escriptures de societat mercantil entre els protocols notarials barcelonins i el registre d'hipoteques, en el període comprès entre 1814 i 1845, és més aviat baixa, cosa que els porta a dir que el registre té una alta fiabilitat, per bé que al seu parer sembla una institució una mica desbordada però, això sí, ben viva (López i Tàtjer, 1984: 144). Aquesta darrera idea, la podem confirmar per a la seva primera etapa a partir d'alguns documents localitzats a l'Audiència de Barcelona.

El 18 de juny de 1785 el Real Acuerdo obre un expedient al registrador d'hipoteques de Barcelona, perquè "se toma una razon muy diminuta de las escrituras", i se l'insta a lliurar els llibres del registre de l'any anterior per tal de supervisar-los.⁴⁶ Ignacio Claramunt, l'escrivà encarregat del registre, així ho fa i més tard al·lega, en una carta signada el 19 de juny de 1786, una relació d'arguments per justificar la seva praxi. La feixuga tasca d'extractar les escriptures, algunes d'elles d'una gran complexitat pel fet de contenir més d'un contracte alhora, i l'ampliació de l'objecte jurídic del registre, són els principals motius que argumenta el registrador com a responsable del problema. Claramunt proposa solucionar-lo formant un llibre a part per als contractes amb hipoteca general, on es realitzi un extracte molt més breu que en els llibres d'hipoteques especials.

Sembla, pel que podem observar a través de la documentació, que la proposta del registrador barceloní no va acabar de fructificar mai, i que la pràctica registral

---

⁴⁶ ACA, R.A., Lligalls, 250.

va continuar essent la mateixa. Però la importància de la carta d'Ignacio Claramunt no radica tant en els arguments utilitzats per excusar-se per la brevetat de les inscripcions o en les solucions que ell mateix proposa per esmenar el problema, com en la imatge que ens proporciona del registre. Un registre dinàmic i desbordat —l'any 1775, perquè ens fem una idea, es van inscriure cap a 4.700 actes en sis llibres, que sumaven un total de 3.885 pàgines—, on només tres persones, a banda de l'escrivà oficial, hi treballaven durament: “en el estado actual necesito indispensablemente tres oficiales para este solo ramo, los dos ocupados en formar el registro, y el otro en recibir las escrituras que se presentan, entregarlas quando se buelbe por ellas y dar razon a los que acuden”; és la imatge que ens llega la carta del registrador, i justifica —al nostre parer— tant la praxi registral d'aquests operaris com l'augment de sou que sol·licitaven. No és la descripció, per tant, d'una institució anquilosada, sinó la d'una institució, com afirmen Tàtjer i López, atrafegada però viva.

Per tal de “dar razón”, és a dir, de comprovar la solidesa de les garanties hipotecàries, els registres d'hipoteques necessitaven disposar d'un sistema eficient de recuperació de la informació. Però a la “Instrucción formada de orden del consejo, para el método y formalidades que se deben observar en el establecimiento del oficio de hipotecas en todas las cabezas de partido del reyno al cargo de los escribanos de ayuntamiento”, de 23 de març de 1768, no es donaven gaires pistes sobre com desenvolupar un sistema d'aquestes característiques. Tan sols el primer article exposava com havien d'elaborar-se els llibres:

Será obligación de los escribanos de ayuntamiento de las cabezas de partido tener, ya sea en un libro o en muchos, registros separados de cada uno de los pueblos del distrito, con la inscripción correspondiente, y de modo que con distinción y claridad se tome la razón respectiva a el pueblo en que estuvieren situadas las hipotecas, distribuyendo los asientos por años, para que fácilmente pueda hallarse la noticia de las cargas, encuadernándolos y foliándolos en la misma forma que los escribanos lo practican con sus protocolos; y si las hipotecas estuvieren situadas en distintos pueblos, se anotará en cada una las que les correspondan.

La instrucció, per tant, no deia res sobre instruments de descripció auxiliars, però assentava les bases per a la seva incorporació mitjançant l'estructuració dels llibres per poblacions i, sobretot, la foliació.

La foliació és una característica comuna en tots els llibres registrals i també una pràctica habitual en els protocols notarials de l'època. D'entrada, podem pensar que, operant d'aquesta manera, els oficials del registre simplement seguien el que estipulava la instrucció abans esmentada. Però també l'executaven exhaustivament, perquè era imprescindible per a l'elaboració dels índexs auxiliars. La utilitat bàsica dels índexs consistia en l'ordenació alfabètica dels termes onomàstics o geogràfics dels assentaments registrals amb l'objectiu de facilitar la localització de les actes. Quan els llibres del registre d'hipoteques s'estructuraven per poblacions, solien combinar-se ambdós sistemes: primer hi havia un índex geogràfic i després, per a cada població, un índex onomàstic. Però el més habitual era elaborar solament un índex onomàstic, que alhora ordenava geogràficament, dins cada lletra, els cognoms, de manera que tampoc no es tractava d'una relació alfabètica *stricto sensu*. Per exemple, dins la lletra C hi havia tots els cognoms començats per aquesta lletra continguts en el llibre d'aquell any, però els cognoms no s'ordenaven en funció de la segona i la tercera lletres, com ho podria fer un sistema informàtic d'ordenació, sinó per població, seguint l'ordre d'aparició —que era el cronològic—, cosa que podia generar una relació de folis discontinua dins cada lletra. Aquest era un dels sistemes de recuperació de la informació més utilitzats pels escriptors dels registres d'hipoteques durant el nostre període d'estudi.

L'elaboració dels índexs —ens referim ara als índexs elaborats pels contemporanis— generalment es feia *a posteriori*, quan s'havien anotat totes les actes d'aquell any. Una vegada es tancava l'any, els relligaven juntament amb els assentaments registrals —si és que no s'havia creat un llibre índex a part— i, finalment, s'enquadraven. Abans de la indexació solien fer-se operacions prèvies per a la seva elaboració, com anotar al marge del llibre informacions relacionades amb l'assentament: els noms i cognoms de les parts contractants i/o el lloc. Aquestes operacions tampoc no estaven reglades i es feien de manera diferent segons cada registre i el tipus d'índex utilitzat.

En uns registres, per exemple, només s'anotaven al marge les parts contractants —probablement perquè els assentaments ja s'havien agrupat per lloc i, per tant, això feia innecessària la informació geogràfica—; en d'altres no es feia cap anotació i només es ressaltava amb un cos de lletra més gran el tipus de contracte, que s'escrivia al començament de l'enregistrament, i fins i tot es

podia donar el cas que no hi hagués cap de les dues operacions abans descrites i el text fos pla, sense cap informació al marge ni primera paraula destacada.

Aquestes anotacions marginals, d'altra banda, ja indiquen quines característiques tindrà l'índex. Per exemple, si apareixen les dues parts contractants, és possible que l'índex presenti dos punts d'accés per assentament registral, un per a cadascuna de les parts; si no apareix el topònim, és probable que la relació d'assentaments, dins d'una mateixa lletra, sigui contínua i segueixi l'ordre d'aparició —en aquests casos podria ser que l'índex s'elaborés al mateix temps que s'inscrivien les actes. A més a més, aquests sistemes d'indexació podien canviar al llarg del temps en un mateix registre. Per exemple, es podia donar el cas que el registre d'hipoteques comencés elaborant un sistema d'indexació mixt i que, finalment, se n'acabés imposant un de caràcter onomàstic, que és el que finalment va tenir més èxit fins a la creació del registre de la propietat el 1862 —a partir d'aquest moment la informació s'organitzarà per finques, cosa que explicaria les característiques dels índexs posteriors dels registres d'hipoteques, elaborats pels registradors de la propietat.

No obstant això, els índexs dels llibres del registre d'hipoteques català elaborats pels registradors de la propietat sovint són molt diferents dels que acabem de descriure, perquè perseguen objectius diferents a l'hora de recuperar la informació. Per exemple, a Girona els registradors de la propietat van elaborar uns índexs de llocs, a favor i de principals, que eren bàsicament llistats alfabètics de subjectes a favor dels quals s'havia atorgat algun contracte. Però no tots els índexs elaborats pels registradors de la propietat tenien aquestes característiques. N'hem trobat uns que s'assemblen molt als índexs contemporanis, que no sabem si van ser creats perquè no existien els índexs antics o bé perquè aquests índexs antics es consideraven deficients i no ajustats als objectius que perseguen els registradors de la propietat. En tot cas, aquests nous índexs es diferencien dels contemporanis per buscar una major estandardització, cosa que es pot apreciar simplement en el fet que oficines registrals de territoris diferents comparteixen plantilles. La feina que va suposar la seva elaboració demostra, d'altra banda, que els antics llibres registrals seguien sent útils pels registradors de la propietat i per tots aquells que volguessin comprovar la solidesa de les hipoteques incloses en els contractes o altres drets que aquests contractes també incloïen.

Un altre aspecte important a comentar dels índexs és el que es coneix tècnicament com a llenguatge d'indexació, és a dir, la utilització d'un vocabulari més o menys controlat a fi de localitzar els assentaments registrals. La toponímia no suposava un problema, en aquest sentit, malgrat que alguns registres poguessin escriure el mot al marge de l'assentament de forma diferent. Una vegada s'elaborava l'índex, s'acabava uniformitzant el topònim. El problema procedia sobretot dels noms de persona. En primer lloc, perquè els contractes podien afectar més d'una persona. Quan això succeïa perquè una de les parts era un grup familiar, se solia resoldre entrant a l'índex únicament el nom i el cognom del cap de família. Però si una de les parts contractants estava integrada per individus de grups familiars diferents, en funció del registre es podia resoldre duplicant o no —amb un “y otros”, per exemple— els punts d'accés de l'índex. També es podia donar el cas que els punts d'accés es dupliquessin quan s'inclouïen les diferents parts que participaven en el contracte —un fet que hem constatat sobretot en els registres nous, elaborats pels registradors de la propietat—, malgrat que el més habitual fos que només s'incloués la part contractant que hipotecava el bé o els béns. Un altre problema relacionat amb els noms de persona rau en les persones jurídiques o representants. Quan es tractava, per exemple, d'un convent, una causa pia o un marmessor, els encarregats d'elaborar l'índex no sempre seguien el mateix criteri a l'hora d'entrar la informació. Per exemple, un any podien entrar la causa pia pel nom del fundador i un altre per la C de “Causa pía”. Aquests casos només són alguns dels principals problemes que podem trobar, però n'hi ha d'altres de menors que podien dificultar la recuperació de la informació, com ara entrar els individus pel seu nom i no pel cognom, encara que aquest és un criteri que ràpidament es pot detectar —si el criteri era consistent, encara que erroni, no suposa tampoc un problema greu.

Tornant de nou al grau d'ocultació de les escriptures registrals, hem volgut comprovar aquest aspecte del registre ampliant la mostra a diferents oficis d'hipoteques prou representatius de la geografia catalana: Girona, Barcelona, Vic, Berga, Vilafranca del Penedès, Cervera, Tarragona i Montblanc.⁴⁷ La metodologia emprada, però, es diferencia de la utilitzada per les autores

---

⁴⁷ La selecció d'aquests registres ha vingut determinada per tres elements: a) la seva situació geogràfica, b) una sèrie cronològica continuada des que es creà el registre i c) un índex que inclogui la “classe” de contracte.

anteriorment citades en tant que el nostre test es basa en un any concret, el de 1775, el qual considerem com el primer en què el registre comença a funcionar amb la normalitat que el caracteritzarà fins al 1829, any en què el dret d'hipoteques introdueix una sèrie de canvis en el seu règim jurídic. El nostre petit exercici es basa en la utilització d'una altra tipologia documental, els capítols matrimonials, perquè ens permetrà comparar el seu nombre amb la taxa de nupcialitat de l'època i valorar així, encara que només sigui de forma aproximada, el seu grau de clandestinitat. D'aquesta manera podrem comprovar si les conclusions a què arriben Tàtjer i López, a partir del Registre d'hipoteques de Barcelona, es poden extrapolar a la resta de registres de Catalunya.

Considerant una taxa de nupcialitat al voltant del 8 per 1000, i que els capítols matrimonials solien afectar només una part dels matrimonis, bàsicament els que implicaven un "heretament", els resultats obtinguts a partir del nostre exercici no semblen denotar una gran ocultació de capítols matrimonials.⁴⁸ Les diferències regionals presents al quadre, per altra banda, poden ésser degudes a diferents factors, com les diferències en l'hàbit o costum d'escripturar capítols matrimonials inherent a cada territori i a cada grup social.⁴⁹ També poden haver-hi altres raons de caràcter metodològic, com la manera de reconstruir la població de cada districte, o bé la més que probable existència d'escriptures "velles" —o sigui, anteriors a 1775— en algun registre, que podrien ser l'explicació d'unes ràtios massa elevades —concretament a Cervera i Igualada. En tot cas, en termes generals els resultats obtinguts a partir d'aquest mètode indirecte ens animen, juntament amb algunes notícies sobre els mecanismes coercitius de l'Administració per tal de contrarestar la clandestinitat immobiliària, a mantenir, en aquest sentit, la nostra tesi sobre la singularitat del registre català.

---

⁴⁸ Tot i que per a un període posterior, Martínez Quintanilla (1859: 63) calcula que a Girona i Espanya la taxa de nupcialitat se situaria el 1857 pels volts del vuit per mil.

⁴⁹ Gerard Béaur, a partir de l'enquesta fiscal realitzada el 1810 pel servei d'enregistrament civil francès en 113 arrondissements de França, arriba a la conclusió que en alguns departaments s'escripturaven més capítols matrimonials que testaments, a diferència d'altres en què la tendència era a la inversa, en tant que obeïen a comportaments familiars diferents Béaur (2004: 131-132). A Catalunya podem trobar-nos diferències regionals semblants, que podrien explicar-se pels mateixos factors exposats per Béaur.

Taula 1.2. Nombre de capítols matrimonials per cada 1000 habitants en diferents registres d'hipoteques (1775)

<i>Registre d'hipoteques</i>	<i>Població (a)</i>	<i>Capítols matrimonials (b)</i>	<i>Ràtio (100*b/a)</i>
Barcelona	128056	449	4
Berga	20097	139	7
Cervera*	17728	358	20
Girona	104354	488	5
Igualada	19099	197	10
Montblanc	31798	146	5
Tarragona	79934	430	5
Vic	70748	558	8
Vilafranca	35254	147	4

*El buidatge de capítols matrimonials correspon a l'any 1781.

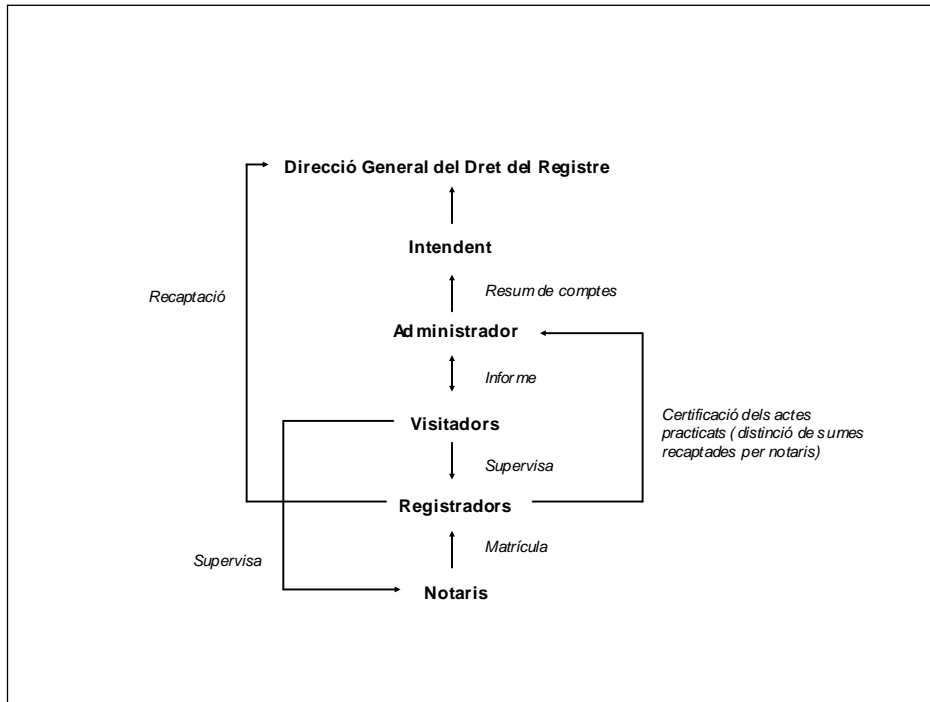
Font: Annex 1. Les dades demogràfiques corresponen al cens de Floridablanca (Iglesies, 1969-70).

Així mateix, hem de tenir en compte que a partir de 1774 la no inscripció d'una escriptura notarial amb hipoteca general passava de ser un simple acte d'absència de publicitat a ser un acte de clandestinitat immobiliària, és a dir, un acte potencialment punible per la justícia i amb greus perjudicis per a la part interessada en cas de no ser observat. No sabem del cert, d'altra banda, fins a quin punt va aplicar-se la Llei en aquest sentit, fins on arribà la força coercitiva de l'Estat. Recordem que la Pragmàtica de 1768 contemplava desestimar en judici aquells contractes no enregistrats, i que cada notari havia de remetre una matrícula dels seus protocols notariais al registrador d'hipoteques respectiu perquè pogués comprovar personalment l'assentament de tots els contractes subjectes a registre. Aquesta darrera mesura de control intuïm que es podia haver portat a terme a partir de la documentació estudiada. L'ordre de l'Audiència de 28 d'agost de 1822, localitzada en les actes de l'antic col·legi de notaris de Barcelona, segons la qual s'instava a presentar els protocols a tots els escrivans de la corporació que encara no ho haguessin fet, per tal de comprovar si la Llei s'estava aplicant correctament, en podria ser una bona prova.⁵⁰ Tot i això, la Llei a què es refereix el prior del col·legi no és la de 1768 o la de 1774, sinó una nova

⁵⁰ Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Actes del Col·legi de Notaris de Barcelona (1816-1827), fol. 258.

instrucció aprovada per les Corts del Trienni el 24 de setembre de 1821, destinada a recaptar un nou impost: el dret d'hipoteques.

Figura 1.1. Funcionament del registre d'hipoteques, segons la Instrucció de 1821

Font: Elaboració pròpia. ACA, Cartes acordades (1278).

L'esmentada Llei ha pogut ser localitzada entre les cartes acordades de l'Audiència.⁵¹ Una llei que dissenyava una organització del Registre a tres nivells (vegeu **Figura 1.1**), prou efectiva, almenys sobre el paper, destinada fonamentalment, com ja s'ha dit, a engrossir les arques de l'Estat. En la Instrucció, formada per la Direcció General del Registre, es detallen minuciosament les funcions de cadascun dels treballadors del registre —administradors, visitadors i registradors— i el règim intern que regulava les oficines registrals —horaris, confidencialitat de les dades, catalogació i ordenació dels llibres registrals, resum de les escriptures notarials, forma de pagament de l'impost...

A grosso modo l'organigrama del Registre es basava en tres nivells jeràrquics: un primer nivell compost per la Direcció General i l'Intendent de la província; un

⁵¹ ACA, Cartes acordades, 1278.

segon nivell format per l'administrador, els visitadors i els registradors; i un darrer nivell integrat pels notaris. La peça clau del sistema era el segon nivell i, especialment, els visitadors, la vertadera corretja de transmissió de tota la maquinària del Registre, ja que aquests s'encarregaven de supervisar la feina dels registradors i els notaris, verificant les matrícules notariales i els certificats registrals, a més de transmetre els seus judicis sobre el funcionament del Registre a l'administrador. Pel que fa a l'administrador, al marge de portar la comptabilitat i remetre els respectius resums a l'intendent, tenia com a principal funció controlar els treballadors que estaven sota la seva direcció; mentre que als registradors, en la nova instrucció, se'ls encomanava una nova competència: la de recaptar el nou impost d'hipoteques, a més de redactar un certificat en què es detallessin tots els actes practicats. Un sistema, per tant, teòricament prou eficient per controlar la clandestinitat immobiliària; malgrat que barrejava l'àmbit fiscal i l'àmbit registral —tal com han criticat alguns autors, fent referència a lleis posteriors que comparteixen la mateixa característica—, aconseguia, en contrapartida, un major control sobre notaris i registradors.

No obstant això, creiem que la Llei no va gaudir d'una llarga durada, perquè possiblement quedà abolida una vegada Ferran VII restaurà l'absolutisme a Espanya, com la major part de l'obra legislativa del Trienni Liberal (1820-1823). Ni tan sols sabem si va aplicar-se durant aquest curt lapse de temps; el que sí podem afirmar és que, d'ençà 1829, quan s'introdueix de nou el dret d'hipoteques, per les dificultats econòmiques que travessava de nou la Hisenda espanyola, es recuperà l'esperit de la Instrucció de 1821, tal com va passar amb altres disposicions del Trienni durant la revolució liberal. Tampoc no ens volem estendre massa en aquest sentit, perquè restaria fora de l'àmbit cronològic acotat *a priori* en la nostra recerca, però a partir dels anys trenta del segle XIX podem trobar en el fons documental de l'Audiència diferents expedients oberts pels visitadors del Registre, que recorden la figura del visitador perfilada en la Llei de 1821, i que vindrien a confirmar la idea que la Instrucció de 1821 es va erigir en un clar precedent legislatiu de les futures reformes introduïdes en el règim jurídic del Registre relacionades amb el dret d'hipoteques.⁵²

---

⁵² Al Registre d'Expedients de l'ACA hem pogut localitzar una quantitat considerable de notícies relatives a expedients oberts per visitadors; l'anàlisi —encara incompleta— dels expedients de l'ACA, Inventari dels expedients, posa de manifest que les funcions que desenvolupaven els visitadors d'aquesta època eren molt similars a les atorgades per la Instrucció de 1821.

Amb tot, l'ordre de l'Audiència de 28 d'agost de 1822 no és pas l'única notícia localitzada entre les actes de l'antic col·legi de notaris de Barcelona relativa al control de l'Audiència sobre els notaris barcelonins. Una altra acta, signada aquesta vegada el 30 de setembre de 1826, requereix, a instància del Real Acuerdo, al seu torn "excitado por el cavallero Intendente de este Partido, que todos los Escribanos cumplan annualmente y baxo la pena de 100 ll. a cada contraventor en lo que se ordena en el art. 11 de la instrucción comprendida en la Real Pragmática expedida para el establecimiento de hipotecas de 31 de Enero 1768", referent a l'obligació de remetre la matrícula notarial als registradors d'hipoteques, per tal d'evitar qualsevol "omisión en traer al registro algún instrumento".

Aquestes pinzellades sobre el sistema coercitiu de l'Administració, en aquest cas de la Reial Audiència, posen de manifest que les institucions de govern no es van mantenir al marge pel que fa a aquesta qüestió.⁵³ No obstant això, les escasses notícies relatives a l'actuació de l'Audiència en relació a aquesta matèria, no ens permeten afirmar contundentment que va exercir un sever control sobre registradors i notaris per evitar l'ocultació d'escriptures notariales, però almenys deixen entreveure que els notaris podien haver enviat matrícules notariales a l'Audiència —sistemàticament? No ho sabem. Caldrà, doncs, tal com hem fet anteriorment, aproximar-se a aquest punt a través de l'acarament directe de la documentació dipositada al registre i a les notaries.

Tal com hem pogut comprovar, hi va haver un abans i un després a partir de 1774 pel que fa al nombre d'escriptures notariales, no tant per la via de l'ampliació de l'objecte registral —aquesta ja es féu efectiva des que es creà el registre el 1768—,⁵⁴ com per la via d'un enregistrament més sistemàtic. Un augment que podem constatar simplement observant l'evolució del nombre de llibres registrals a determinades oficines abans i després de 1774 —a partir d'aquest any a Barcelona, per exemple, es passa de quatre a sis llibres, a Berga d'un a dos, a

---

⁵³ Un altre tema interessant a analitzar seria conèixer què passava en els tribunals quan les escriptures no s'havien; tal com prescrivia la llei, eren desestimades? De fet, aquest va ser un dels principals punts febles dels registres castellans. Com bé assenyala Margarita Serna (1996), totes les disposicions sobre aquesta matèria, des dels seus orígens, denunciaven l'acceptació en litigis d'escriptures no enregistrades, i precisament aquest fet era considerat pels legisladors el responsable de la clandestinitat immobiliària.

⁵⁴ Ignacio Claramunt, en la carta enviada a l'Audiència el 19 de juny de 1786, ho fa explícit d'aquesta manera: "...el Edicto de S E y RI Acuerdo de 11 de Julio de 1774 no solo no se derogó la Practica que se havia introducido luego de publicada la Pragmática, en punto a calidades de esras. que se llevaban a registro, sino que se dispuso expresamente que se debiesen registrar igualmente que las que contubiesen obligacion especial de bienes las que la incluian general" (el destacat és nostre). ACA, R.A. Lligalls, 250.

Vic de dos a tres, a Igualada d'un a tres i a Vilafranca d'un a dos—; en d'altres el manteniment del nombre només és un miratge, ja que l'escissió de gran part de les seves circumscripcions, per l'increment d'oficines, no va traduir-se en una disminució de les inscripcions —aquest seria el cas de Girona, Montblanc i Cervera. Així mateix, hem de tenir en compte que a partir de 1774 la no inscripció d'una escriptura notarial amb hipoteca general passava de ser un simple acte d'absència de publicitat a ser un acte de clandestinitat immobiliària, és a dir, un acte potencialment punible per la justícia i amb greus perjudicis per a la part interessada en cas de no ser observat, cosa que estimularia al seu torn a enregistrar moltes més escriptures a partir d'aquest moment.

Però no només el nombre d'assentaments registrals diferencià el període anterior a 1774 del posterior a aquesta data, sinó que en alguns districtes, com en el cas de Montblanc, els primers anys de la institució es distingiren també per la forma més breu d'extractar els instruments notariais. Vegem un exemple:

Joseph Arales viudo Pages de la vila de Montblanch Arquebisbat de Tarragona [...] de Part una; Ab la Honesta Maria Francisca Mestre Donsella [...], de part altre. De y per rahó del matrimoni fahedor entre dits Joseph y Maria; Com y per lo que entre ells se prometeren per virtud de dit matrimoni; com y no menos per lo que los dits respective sos Pares los Prometeren donar feren, y firmaren Capítols matrimoniais; Y consta que per tot lo contingut, y en dits Capítols estipulat, ne obligaren respectivament Tots sos bens, y de quiscun de ells assolas mobles, e immobles, haguts, y per haver. Com en dits capitols es de veurer rebuts en poder del Joseph Castelló Notari Public de la vila de Montblanch als vint y nou dias del mes de Gener de 1769. Se tomó la Razon al pie de dichos Capítulos. En esta villa de Montblanc en ocho de Febrero 1769; Por mi dicho Rafael de Ribes y Calber, Escribano. De que Doy fee.⁵⁵

Ara bé, l'any 1775 l'extracte dels capítols matrimoniais adoptà la seva forma definitiva, en què el dot monetari i l'escreix hi figuraven; el registre havia culminat el seu procés d'afaiçonament —fixem-nos que es tracta del mateix registrador i que la llengua ha passat a ser el castellà:

Lorenzo Altarriba [...] de parte una; Y la honesta Francisca Compte [...] de otra; Y por razon del Matrimonio Celebradero entre Lorenzo Altarriba y Francisca Compte fueron firmados Capítulos Matrimoniales, en los quales los consortes [...] hisieron herencia universal despues de sus muertes a dicho Lorenzo de todos sus bienes,

---

⁵⁵ Arxiu Històric de Tarragona, Registre d'hipoteques de Montblanc, fol. 62 (1769).

cuya donacion hizieron con los pactos y clausulas en ella expressados y la dicha [...] y [...] Madre e hijo, Madre y hermano respective de la dicha francisca Donzella por Contemplacion de dicho Matrimonio, y por todos los derechos de legitima Paterno y Materno dieron de una parte la Cantidad de 300 libras catalanas, y de otra parte las ropas, Arcas en el capitulo expresadas, cuya donacion hizieron con los pactos, y condiciones en el expressado, y assi para lo referido como por la constitucion dotal, como y por las 100 libras del esponsalicio a dicha Francisca Donzella hecho y por lo demas en dichos Capítulos expressado, para su firmeza obligaron respectivamente todos sus bienes, consta de dichos Capítulos en poder del Dicho Mariano Jerés y Matheu, notario publico de la Villa de Tarrega, en Viente y dos de Enero de 1775. Se tomó la razon al pie de dichos capitulos en la villa de Montblanc, en dose de febrero de 1775. Por mi Rafael de Ribes y Calber, Escribano. De que doy fee.⁵⁶

Tot i això, la majoria de registres consultats funcionaren amb una gran uniformitat entre el primer i el segon període del registre, segons hem pogut comprovar a partir de les fórmules utilitzades per les oficines registrals. En opinió de Tàtjer i López contribuí en aquest fet l'estreta vinculació dels registradors a l'Audiència, en tant que aquests des de bon principi van estar assabentats de les intencions i la manera de com l'Audiència volia portar a terme la reforma (López i Tàtjer 1974: 348). Això explicaria en part per què les escriptures que contemplava incloure l'Edicte de 1774 les trobem ja enregistrades des de 1768 amb una estructura poc dubitativa i prou estereotipada. Amb tot, no volem dir que els diferents registres fossin homogenis pel que fa a la seva factura. Les diferències entre els llibres de les oficines registrals de les demarcacions de Girona, Barcelona, Lleida i Tarragona són remarcables en aquest sentit. Probablement on es fa més patent aquest fenomen és en els pactes inclosos en els capítols matrimonials. Als registres de Lleida i Vic, per exemple, podem trobar clàusules relacionades amb l'heretament preventiu, les quals no acostumen a aparèixer en d'altres:

El enunciado Juan Casas, otorga renuncia y difin de derechos heredamiento prelativo de hijos por hijos y hijas por hijas Y muriendo sin haver hecho nominacion de heredero quiere lo sea el primer hijo Varon del presente matrimonio y assi los demas gradualmente del uno al otro con orden primogenital y preferencia de

---

⁵⁶ Arxiu Històric de Tarragona , Registre d'hipoteques de Montblanc, fol. 57 (1775).

Varones a hembras, excluyendo de la succession a los Professos en Religion ordenados insacrum, y los que cometan crimen de lesa Magistrado.⁵⁷

I també dins d'una mateixa demarcació podia haver-hi desigualtats remarcables a l'hora d'extractar una mateixa escriptura notarial, tal com passa entre Girona i Figueres. A Girona:

En primero Octubre mil ocho cientos siete se presento una Escritura otorgada ante Francisco Ferrer Notario de la villa de la Bisbal regente la Notaria de San Sadurni en veinte y ocho setiembre anterior; con la qual entre partes de Ramon Moner y Fuster joven droguero de la villa de Castello de Ampurias hijo de Ramon Moner tambien droguero de la misma villa y de Teresa Fuster de una; Y Maria Vancells Romaguera y Bou doncella hija de Juan Vancells y Romaguera. Hacendado que fue de dicha villa de la Bisbal y de Maria Francisca Bou consortes difuntos de otra fueron otorgados estas capitulaciones matrimoniales; En cuias Josef Vancells Romaguera y Bou causidico y Hacendado de dicha villa de la Bisbal por las razones alli expresadas hizo donacion a dicha Maria Vancells su hermana por todos los derechos de su legitima paterna materna succession ab intestato de dicho su padre y demas que ella pretendia en meritos de la causa que por este derecho seguia en la RI Audiencia de Barna, de la cantidad de dos mil y quatrocientas libras catalanas, metalicas pagaderas de contado, cuia donacion se hizo a todas sus voluntades, y ella acetó y le otorgó difinicion y renuncia de dichos derechos y de todo quanto pudiese pertenecerle según lo allegado en dicha causa, salvose el derecho de futura succession, y al mismo tiempo confesó haver recibido de contado dichas dos mil quatrocientas libras, de que le otorgó la carta de pago, y en su consecuencia hizo la correspondiente constitución dotal al dicho su futuro Esposo y este acetando le firmo carta dotal y de Espolio y le salvó y aseguró sobre todos sus bienes, y al mismo tiempo le otorgó carta de pago de dichas dos mil quatrocientas libras, y vestidos y joyas de su persona; y nomenos pactaron que el que de ellos premoriere sin hacer disposición alguna, el que sobreviviese y se mantiniese viudo usufructuó los bienes y derechos del que premoniere haciendo empero de alimentar los hijos e hijas a ellos comunes y pagarlos males y cargos de los mismos bienes; y finalmente hicieron la prevención de la succession ab intestado de cualquier de ellos dos en la forma estilada largamente.⁵⁸

Comparem-lo ara amb la inscripció realitzada a Figueres:

---

⁵⁷ Arxiu Històric Comarcal de Cervera, Registre d'hipoteques de Cervera, fol. 21-22 (1772).

⁵⁸ AHG, RHG, 79, fol. 187.

Capitulos Matrimoniales otorgados ante Francisco Ferrer Notario de la Bisbal en veinte y ocho setiembre anterior firmados entre partes de Ramon Moner Confitero de Castellon de una y Maria Vancells soltera de la Bisbal de otra con cuyos Josef Vancells Hermano de la notada Maria hizo donacion a esta por todos sus derechos de legitima Paterna Materna y otros de la cantidad de dos mil quatrocientas libras que confesaron dichos venideros Esposos haber recibido ante el Notario y testigos. Cuya donacion se hizo a sus voluntades fue acetada por la donataria la que le firmo difinicion de todos sus derechos salvo el de futura sucesion y la misma constituyó en dote las referidas cosas a ella dadas a su venidero Esposo quien las aseguró sobre sus bienes con promesa de restituirlas en su caso y lugar baxo obligación de sus bienes.⁵⁹

Malgrat tractar-se del mateix capítol matrimonial, la diferència en els extractes és notable i alhora il·lustradora. Un dels factors que probablement més incidiren en aquests enregistraments diferenciats va ser la poca precisió de la instrucció de 1767 pel que fa als camps informatius que havia d'incloure cada escriptura:

La toma de razon há de estar reducida á referir la data o fecha del instrumento, los nombres de los otorgantes, su vecindad, la calidad del contrato, obligacion ó fundacion, diciendo si es imposicion, venta, fianza, vínculo ú otro gravámen de esta clase, y los bienes raices gravados o hipotecados, que contiene el instrumento, con expresion de sus nombres, cabidas, situacion y linderos, en la misma forma que se exprese el instrumento; y se previene, que por bienes raices, ademas de casas, heredades y otros de esta calidad inherentes al suelo, se entienden tambien los censos, oficios y otros derecho perpetuos, que puedan admitir gravámen ó constituir hipotecas.⁶⁰

A partir d'aquestes minses indicacions, cada escrivà havia d'enfrontar-se a uns instruments notariais que podien arribar a ser molt complicats de resumir, tal com manifestava Ignacio Claramunt, el registrador de Barcelona, en la carta citada anteriorment.

La inclusió de més o menys camps informatius en l'assentament registral també podia estar lligada a l'atragament de l'oficina registral; ja hem vist com a Barcelona aquesta circumstància es traduï en un resum més breu de les escriptures notariais. La realitat socioeconòmica que hi havia rere cada oficina registral, d'altra banda, també influï notablement en l'afaiçonament del registre

---

⁵⁹ AHG, RHF, 2, fol. 420.

⁶⁰ "Pragmática...", citat per Serna (1996: 632).

—la presència més habitual, per exemple, del domini directe en els negocis de compravenda o en els establiments emfitèutics a la Catalunya vella, a diferència de la Catalunya nova, n'és un bon exemple. Aquest factor va prendre especial importància en la riquesa tipològica de cadascun dels oficis d'hipoteques estudiats. A Girona, per exemple, la presència d'assentaments registrals relacionats amb el feudalisme tardà —capbreus, agnicions de bona fe, precaris o drets de fadiga— és un dels trets característics d'aquest registre; a Barcelona les societats, companyies i cartes d'aprenentatge; a Vilafranca els contractes de rabassa morta, etc. Però no només el teixit social i econòmic que hi havia al darrere dels registres repercutí en el ventall tipològic, sinó que també ho féu l'acollida de la institució entre la població catalana. Això queda patent quan observem la quantitat d'escriptures no obligades a ser inscrites en les oficines registrals; probablement els inventaris post mortem són paradigmàtics en aquest sentit per la notable presència que tenen en les estructures tipològiques de tots els registres, malgrat que els notaris, tal com hem pogut comprovar, habitualment no avisaven al seu client de l'obligació d'inscriure'ls —perquè realment, si seguien fil per randa la llei, no estaven obligats a fer-ho.⁶¹ Però al marge dels inventaris, també podem trobar, com en el cas de Girona, escriptures tan peculiars com les transcripcions de partides de baptismes o d'òbits, nomenaments de càrrecs eclesiàstics, exàmens per a la cúria, eleccions de pabordes, etc. Això demostra, un cop més, la confiança dels usuaris envers la institució registral a l'hora d'assegurar els seus drets jurídics mitjançant la inscripció.

En poques paraules, per bé que els primers tests realitzats sobre la institució registral catalana indiquen, en termes generals i de forma aproximada, un grau més aviat baix de clandestinitat, les diferents oficines registrals, lluny de ser homogènies pel que fa a la seva praxi registral, presenten remarcables diferències en la seva estructura tipològica i en la seva factura, fet que acaba repercutint en darrer terme en la qualitat de la informació continguda en els llibres registrals. Tot i que la mostra manejada no ens permet realitzar afirmacions contundents,⁶² factors com la realitat socioeconòmica, la pràctica notarial que hi havia rere cada registre, el desbordament que pogué tenir cadascuna de les

---

⁶¹ Per exemple, a Girona el 1769, 1775, 1801 i 1828 es van inscriure un total de 136 inventaris en el Registre. Hem comprovat en 4 notaries (Albons, Amer, Cassà de la Selva i Banyoles) d'aquesta circumscripció si el notari avisava al seu client i en cap cas hem trobat l'advertència.

⁶² Hem consultat els llibres corresponents als anys 1769, 1775, 1801 i 1828.

oficines o bé la confiança dels usuaris envers la institució, degueren influir notablement en la configuració definitiva dels llibres del registre d'hipoteques català.

Capítol 2. Els instruments de crèdit registrats als oficis d'hipoteques

Tot i que al final d'aquest capítol dedicarem algunes pàgines al crèdit comercial, pignotariu i informal, a partir d'ara ens concentrarem en el crèdit notarial, que, com hem vist en l'anterior capítol, es registrava sistemàticament en les oficines del registre d'hipoteques. Concretament, tractarem els censals, els debitoris, les vendes a carta de gràcia i els violaris, aquests darrers molt escassos durant el nostre període d'estudi.

Aquests contractes estaven associats per regla general a sumes de diners relativament importants. En les mostres analitzades, des de la creació del registre d'hipoteques (1768) fins a les acaballes de l'Antic Règim, la població començava a assumir el cost de transacció associat a la formalització del deute entorn de les 50 ll. Tot i així, al districte de Girona trobem bastants préstecs per sota d'aquest import, especialment en els buidatges del segle XVIII —al voltant d'un 20% dels contractes. Si calculem els costos de registre i d'escripturació, sorprèn que sigui així, perquè formalitzar un debitori de dos fulls, el contracte més freqüent de petits imports, equivalia a unes cinc ll. l'any 1782. Malgrat que registrar l'acta notarial a la comptadoria d'hipoteques estava exempt de qualsevol càrrega fiscal afegida —sens dubte, una de les claus de l'èxit d'aquesta institució—, els costos per a un debitori de 50 ll. representaven el 10% del capital prestat.⁶³

El costum d'anar al notari estava molt arrelat a Catalunya, però aquests casos només s'expliquen per factors que abarateixen els costos de formalització, especialment els d'escripturació, que eren els més elevats i representaven un 80% dels costos totals, aproximadament, si prenem com a referència les taxes de l'aranzel general publicades per Martínez Salazar. És simptomàtic, d'altra banda, que diferents pragmàtiques i edictes reials insistissin en el compliment dels aranzels notarials. Probablement existien acords entre notaris i clients que

---

⁶³ Hem calculat els costos de registre de la manera següent: drets de registre (fins a 12 fulls), dos rals (per cada fulla addicional, sis maravedís); paper segellat de "sello cuarto", 20 maravedís; cost d'expedició del certificat, tres rals per full (per a un contracte de debitori); en total, per a un debitori de dos fulls, nou rals i sis maravedís. Els costos d'escripturació es desglossarien així: tarifa del contracte, 30 rals; expedició de còpia, tres rals per full, essent l'exemple adoptat igual a dues; cost del paper segellat, 20 maravedís per full, essent quatre fulls: dos per al contracte i dos més per a la còpia; en total, 39 rals i 12 maravedís. Fonts consultades: *Novísima recopilación de las leyes de España...* (1829), vol. 5, Libro X, Título XVI, Ley III, 1804-1806, p. 106-109; Martínez Salazar (1789); Moranchel (2012: 737).

ajudaven a reduir els costos d'escripturació en petits préstecs d'aquesta mena. En conseqüència, els preus de formalització dels contractes no sempre s'aplicaven i s'han d'interpretar de manera orientativa.

És significatiu, per exemple, que moltes institucions eclesiàstiques sovint formalitzessin els contractes amb els mateixos notaris, i que la majoria de petits préstecs registrats formessin part de l'import d'una compravenda o de l'entrada d'un establiment emfitèutic, és a dir, d'una operació que englobava més d'un contracte. En aquests casos és altament probable que els costos d'escripturació fossin acordats de manera conjunta. Fora d'aquests casos, per sota del llindar de les 50 ll., els costos probablement eren massa elevats i romanien submergits en l'economia informal fins que s'acumulaven amb altres deutes o alguna altra circumstància, moltes vegades desconeguda per nosaltres, impulsava les parts a formalitzar-los, per exemple mitjançant un censal, un debitori o una venda a carta de gràcia. En tot cas, aquest fenomen és exclusiu de la regió de Girona, perquè al Registre d'hipoteques de Barcelona els préstecs inferiors a 50 ll., fins i tot a 100 ll., són molt escassos, i al segle XIX, en ambdues demarcacions, encara és més difícil trobar-ne algun per sota de les 100 ll.

2.1. Censals

A l'Europa preindustrial els mercats de crèdit compartien una legislació restrictiva a causa de la prohibició de la usura.⁶⁴ Tot i que tant l'Antic Testament com els primers pares de l'Església ja condemnaven la usura, no serà fins la decretal pontifícia de Gregori IX (1234) que es prohibiran una sèrie de pràctiques concretes (García Marsilla, 2002: 202). Al segle XIII, en una societat on l'intercanvi tornava a adquirir protagonisme, els regnes cristians recolliren en els codis civils aquestes i altres decisions relatives al crèdit, com les sorgides dels concilis eclesiàstics de Lyon (1274) i Vienne (1311). Alhora, els canonistes

---

⁶⁴ Els precursors del pensament econòmic, representats per l'Església medieval i moderna, sense conèixer les bases teòriques, van encertar-la quan aprovaren disposicions contra la usura. Keynes (2009: 70-80) defensava que aquestes lleis mereixen ser "rehabilitades i honorades", perquè, contràriament al pensament de l'escola clàssica —tot i que cal reconèixer que A. Smith defensava una aplicació moderada de les lleis contra la usura, perquè ja observava que els estalvis no es decantaven per igual entre el deute i la inversió—, quan un tipus d'interès no s'ajusta automàticament, una doctrina que el situï en el nivell més adient per a la conveniència social, mitjançant l'ajuda de la legislació i el costum, fins i tot invocant les sancions de les lleis morals, és una bona mesura per a l'economia d'un país.

polemitzaven sobre què es considerava usura i què interès legítim, aquest últim previst i tolerat en el recuperat dret romà.

Tanmateix, més que prohibir la usura, aquests primers textos legals s'ocupaven de regular-la. Sense contradir l'esperit de les decretals, els codis civils autoritzaven prestar als no cristians, que es trobaven fora de la jurisdicció eclesiàstica. Aquest buit legal va ser aprofitat per la comunitat jueva, que es va erigir amb el pas del temps en el principal grup prestador de l'època. A la Corona d'Aragó, per exemple, les lleis del Papa de Roma i dels reis autoritzaven els jueus a prestar diners amb un interès que podia arribar al 20% del capital prestat.⁶⁵ De fet, el crèdit jueu sempre va estar molt unit a les finances reials, fins que els jueus van ser expulsats d'Espanya l'any 1492, en part com a conseqüència d'aquesta estreta relació creditícia (Planas i Forcano, 2009: 92).

Però aquestes no van ser les úniques vies per esquivar la prohibició de la usura en època medieval. Les lletres de canvi o les comandes, que acordaven un termini de devolució i repartició dels guanys generats per uns diners o un bé, així com altres *negotia mercatorum*, també trobaren esclatxes en les lleis contra la usura. En l'àmbit civil, que és el que ens ocupa ara, la usura va eludir-se mitjançant la creació d'un contracte que simulava una compravenda, en què el deutor/venedor venia al creditor/comprador el dret a percebre un interès del capital fins al seu retorn.⁶⁶ A Catalunya aquest contracte va rebre el nom de censal i a Castella, el de *censo consignativo*. Segons Bartolomé Clavero (1977), originàriament aquests dos contractes de préstec es diferenciaven pel tipus de garantia utilitzada. A la Corona d'Aragó la hipoteca general sembla que estava més generalitzada que a Castella, on predominava la hipoteca expressa o especial. El censal i altres contractes basats en la mateixa fórmula de percepció de rendes, com el violari, van convertir-se en la via d'endeutament per excel·lència del crèdit privat des de la segona meitat del segle XIV fins a les

---

⁶⁵ Jaume I fixa la taxa l'any 1229.

⁶⁶ Pedro Nolasco Vives Cebrià (1989, II: 729) exposa d'aquesta manera com va sorgir el censal: "Parece que la prohibición de las usuras y la dificultad de poder probar fácilmente el daño emergente y lucro cesante, la necesidad en que muchos se hallan de procurarse dinero, la dificultad de encontrar quien quisiese prestar dinero con la contingencia de perderlo sin que pudiese percibir alguna utilidad ínterin que quedaba privado de procurarse esta misma utilidad por otro estilo, introduciría esta clase de contrato que, según define Comes en su arte de notaría, es la venta del derecho de percibir una pensión anual y razonable por cierto precio. Se dice una venta, porque concurren las tres cosas que forman la esencia de la venta; á saber, el consentimiento, la cosa y el precio. La cosa que se vende en estos contratos es el derecho de percibir una pensión anual; así es que el que crea el censal, es el que vende este derecho de percibirlo, el comprador del censal es el que entrega ó satisface el precio, mediante el cual adquiere el derecho de percibir la pensión".

acaballes de l'Antic Règim, i en el cas dels censals l'Església en fou el principal promotor des dels seus orígens.

2.1.1. La durada del contracte i el pacte de millora

Deixar en mans del deutor la durada del préstec era un dels principals trets definitoris del censal i alhora la peça clau perquè no fos considerat un contracte usurari.⁶⁷ No obstant això, aquesta característica era el principal desavantatge per al creditor, perquè, malgrat tractar-se d'una renúncia temporal —segons Pedro Nolasco Vives Cebrià, els censals morts, és a dir, irredimibles, estaven prohibits durant la nostra època d'estudi—,⁶⁸ implicava renunciar al capital de manera indefinida.

I quin era el promig estimat de la durada del contracte? Probablement la resposta sigui diferent en funció del període i la regió. Segons les dates de les lluïcions de la **Taula 2.1**, la durada mediana del censal el 1769 se situa entorn dels 23 anys a la regió de Barcelona, mentre que a la regió de Girona gira al voltant dels 15 anys, cosa que també concorda amb altres estudis. Per exemple, Torre (1994) afirma que la durada mitjana dels censals del convent de Santa Clara d'Estella es va escurçar al segle XVIII, passant de 36 anys, abans de 1750, a 24 anys entre 1750 i 1769, i a 13 anys entre 1770 i 1780. Les xifres de Milhaud (2017) per a la ciutat de Madrid van en la mateixa línia, ja que situa la mitjana de cancel·lació dels censals a la fi del segle XVIII entorn dels 15 anys. Fins i tot a França la *rente constituée* de mitjana presenta uns valors similars en aquesta època, entorn dels 15 anys (Hoffman, Postel-Vinay i Rosenthal, 2001: 61).

No obstant això, a la regió de Girona observem que durant el primer terç del segle XIX la durada dels censals s'allarga i de mediana se situa en 39 anys el 1806 i en 59 anys el 1828 —per a la regió de Barcelona no disposem d'una mostra significativa, perquè es van crear molt pocs censals a partir de 1800.

---

⁶⁷ Pedro Nolasco Vives Cebrià (1989: II, 735) opina, basant-se en altres juristes, que l'absència d'obligació de retornar el capital és el tret distintiu d'aquest contracte: "No vale empero el pacto de que el vendedor no tenga facultad de redimirlo sino antes o después de cierto tiempo determinado, ni tampoco el de que deba el vendedor redimirlo dentro un término señalado. Así es que Comes sobre este punto dice que el pacto de redimir es la esencia del contrato".

⁶⁸ "No obstante lo dicho de que no pueda pactarse el que queden irredimibles los censales, se les da el nombre de perpétuos porque lo son respecto al comprador, el cual está privado regularmente, de instar la redención del censal" (Vives Cebrià, 1989: II, 735). En els buidatges realitzats a les demarcacions de Barcelona i Girona no s'ha trobat cap censal mort, és a dir, irredimible.

Creiem que l'explicació podria estar relacionada amb el pes dels censals vius anteriors a la crisi financera de la dècada de 1790 i el reduït nombre de censals creats posteriorment. Més endavant reprendrem aquest punt, que ens ajudarà a situar cronològicament la crisi del sistema censalista.

Taula 2.1. Distribució de les redempcions de censals segons la durada del contracte. Registres d'hipoteques de Girona (1769, 1806 i 1828) i de Barcelona (1769)

a) Registre de Girona

<i>Termini de cancel·lació</i>	<i>1769</i>	<i>1806</i>	<i>1828</i>
Entre 1 i 10	44	3	0
Entre 11 i 30	20	23	13
Més de 30	36	73	88
<i>Total</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

b) Registre de Barcelona

<i>Termini de cancel·lació</i>	<i>1769</i>
Entre 1 i 10	22
Entre 11 i 30	33
Més de 30	45
<i>Total</i>	<i>100</i>

Font: Annex 1

Nota: unitat de mesura = anys

Girona: mostra de 1769: 72 lluïcions; mostra de 1806: 94 lluïcions; mostra de 1828: 40 lluïcions

Barcelona: 127 lluïcions (21% de lluïcions amb informació sobre la data de creació del censal)

A la taula anterior sorprèn l'alt percentatge de censals cancel·lats en menys de deu anys en la primera mostra de 1769, especialment a la regió de Girona. Aquest fet no concorda amb l'opinió de molts autors que consideren el censal com un crèdit de mitjà i llarg termini, utilitzat per a l'adquisició de capital fix com terres o equipaments, que permetia millorar la productivitat de les explotacions (De Long i Summers, 1991), ni tampoc amb la idea que el censal es transmetia de pares a fills,⁶⁹ atès que la decisió de retornar el capital depenia del deutor. És probable que la curta durada de molts d'aquests contractes estigui relacionada amb el pacte de millora. Llorenç Ferrer (1987: 496), en aquest sentit, afirma que el pacte de millora o millora de caució, consistent en la renovació de la fermaça

⁶⁹ Ara bé, Enric Tello (1994) posa en dubte aquest plantejament, perquè considera el censal com una part més d'un cicle d'endeutament global. Mònica Bosch (2019), entre altres autors, també considera el censal una peça més d'una trama més àmplia del deute.

o seguretat del censal al cap d'uns anys amb noves finques o fiadors, desnaturalitzava el contracte, perquè acabava amb la pretesa voluntarietat del censatari de retornar el capital.⁷⁰ Tot i que en alguns casos els censataris podien reemborsar el capital ràpidament —bé perquè no tenien problemes financers i, per tant, eren solvents, bé perquè els tenien i havien de sanejar els deutes venent part del patrimoni—, creiem que moltes d'aquestes cancel·lacions podrien estar relacionades amb la millora de caució i l'impagament de pensions, que era el principal motiu per executar-la mitjançant una multa equivalent a la suma del capital prestat.

Per exemple, el 1829 els administradors dels aniversaris de la Catedral de Girona inicien una causa contra Damià Regencós, pagès de Viladamat —per aquest motiu la causa va ser derivada a la cúria de Torroella de Montgrí—, la seva dona i el seu fill, per pensions impagades d'un censal de 1.850 ll. A la demanda es transcriu una part del contracte original, que data de 1773, en el qual s'indica que el pacte de millora havia de renovar-se

dentro de 3 años y estos pasados siempre que pareciese a dichos Compradores fuesen requeridos, al efecto de mejorar la caución o obligación del propio Censal, con otros fiadores idóneos queriendo en su caso de no cumplir con dicha mejora el mismo vendedor y sus principales incidir en la pena de igual cantidad de 1.850 ll., aplicadera a la luición y extinción de dicho Censal reservándose la facultad de poder luir el mismo con 6 pagos en los términos expresados en dicha escritura,⁷¹ disminuyéndose a proporción de ellos al de dicha pensión.

Els preveres en la seva reclamació sol·liciten que es paguin catorze pensions pendents del censal i es millori la caució. En cas contrari, demanen el pagament

---

⁷⁰ Pedro Nolasco Vives Cebrià (1989, II: 735) incideix en aquest aspecte: “Con el mismo objeto de zanjar las dificultades explicadas se introdujo y se ha admitido constantemente el pacto que llaman de mejora, el cual antes se hacía también en escritura separada a continuación de la obligación del censal. En virtud de este pacto el vendedor del censal se obliga a que dentro cierto número de años, que comúnmente es el de cinco, mejorará la hipoteca, es decir que dentro aquel término hipotecará alguna otra finca especialmente, o bien dará fiadores, o en caso de haberlos ya dado los dará de nuevo, para mayor luición, como dicen, o seguridad del censal, expresando que en caso de no cumplirlo, quiere incurrir en la pena de una cantidad igual al precio del censal, cual pena deba aplicarse en luición o quitación del mismo. Este pacto no dejó de tener mucha contradicción, porque se consideró como introducido para burlar la prohibición de redimir los censales” [el subratllat és nostre].

⁷¹ Segons Pedro Nolasco Vives Cebrià (1989, II: 735), els censals podien cancel·lar-se de manera fraccionada si es preveia en el contracte: “Este precio se ha de devolver todo á la vez; à menos que se haya pactado que pueda volverse por partes, cuyo pacto es válido”.

del capital, més la prorrata i els interessos pendents. Els censataris, finalment, accedeixen a reduir el censal i deixen a deure una part de les pensions.⁷²

En altres casos instruïts a la Cúria de Torroella de Montgrí, en què s'utilitza el pacte de millora com a argument jurídic per recuperar el capital prestat, sovint trobem dos denominadors comuns. D'una banda, que la millora no se sol·licita en el termini previst al contracte —habitualment tres o cinc anys—, sinó anys després; i, de l'altra, que el pacte de millora s'exigeix una vegada es deixen de pagar les pensions, com en l'exemple anteriorment exposat. Per tant, la millora de caució, o, més ben dit, el fet de no requerir la millora de caució, era fruit d'un pacte tàcit entre les parts, que sobretot finalitzava quan el deutor deixava de pagar la renda anual estipulada.

Taula 2.2. Distribució dels censals segons els terminis del pacte de millora de caució. Registre d'hipoteques de Girona (1769, 1806 i 1841)

<i>Termini del pacte de millora (anys)</i>	1771		1806		1841	
	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Nombre</i>	<i>%</i>
3	185	31	21	32	44	27
4	232	39	1	2	1	1
5	143	24	37	56	112	70
Altres terminis	28	5	7	11	4	2
Amb pacte	588	82	66	52	161	55
Sense pacte	131	18	60	48	130	45
<i>Total</i>	<i>719</i>	<i>100</i>	<i>126</i>	<i>100</i>	<i>291</i>	<i>100</i>

Font: Annex 1.

La **Taula 2.2** mostra que el pacte de millora va canviar durant el nostre període d'estudi. D'una banda, el nombre de contractes que no l'incorporen es duplica al llarg d'aquests anys a la regió de Girona, passant del 18% el 1769 al 45% el 1841. Una major absència de la clàusula que coincideix amb l'allargament dels terminis de lluïció dels censals vist a la **Taula 2.1** i amb la consolidació, a partir del buidatge de 1806, dels cinc anys com a termini preferent. A la regió de Barcelona, en canvi, constatem que en la pràctica totalitat dels censals s'incorpora el pacte de millora, és a dir, ens el trobem tant en el buidatge de 1769 com en el de 1828 —recordem que la mostra d'aquest any és molt exigua. L'única diferència que apreciem a Barcelona entre aquests dos anys és que gairebé tots els pactes de millora de caució són a cinc anys el 1828, tal com

⁷² AHG, Districte de la Bisbal, Notaria de Torroella de Montgrí, notaria de Francesc Thomàs Cortada, 1819-1834.

Pedro Nolasco Vives Cebrià, d'altra banda, apuntava en la seva obra, mentre que el 30% dels pactes de millora de l'any 1769 són a tres anys.

Les diferències entre les regions de Girona i Barcelona pel que fa a aquesta clàusula poden estar relacionades amb la seguretat jurídica dels sistemes de crèdit. De la mateixa manera que a la regió de Barcelona predominava la hipoteca especial per reforçar les garanties dels contractes, per motius similars és probable que s'introduís sistemàticament el pacte de millora. Aquesta clàusula, per tant, podria ser una peça més de l'engranatge jurídic dels contractes barcelonins per assegurar el capital prestat, en una zona on el coneixement mutu i els sistemes de control eren més complicats que en les àrees rurals. En canvi, a les comarques gironines, si bé el pacte de millora en la primera mostra és molt freqüent, a partir de 1806 detectem una reducció dels contractes que l'incorporen, cosa que podria estar relacionada amb un augment de les hipoteques especials en censals no associats al mercat de la terra i un increment d'altres mecanismes de seguretat subsidiària, com els avaladors.⁷³

A més del pacte de millora, els censals registrats a les comptadories d'hipoteques incloïen altres clàusules —en els extractes del registre s'hi anotaven, especialment, les que tenien conseqüències jurídiques en cas d'incompliment. Una d'elles era la pena de terç, que antigament havia constituït una escriptura a part, però que en la nostra època d'estudi habitualment s'inseria dins dels censals i altres contractes com els debitoris. La funció d'aquesta clàusula era reforçar l'obligació afegint una tercera part del deute a favor de la cúria on es presentava la reclamació, amb el risc d'empresonament que comportava per al deutor aquest fet.⁷⁴ Es tractava, doncs, d'una mesura coercitiva més per evitar la morositat.

Ara bé, segons Pedro Nolasco Vives Cebrià, aquesta mesura va quedar sense efecte a partir de 1786 (Vives Cebrià, 1989, I: 260):

En el día y ya de tiempos antiguos en virtud de las leyes 10, tít. 11, lib. 70, y 4 y 5, tít. 29, lib. 9 de este volumen no se exigen semejantes penas, y la cláusula de

---

⁷³ Aquest fenomen, el tractarem més a fons al quart capítol.

⁷⁴ Segons Pedro Nolasco Vives Cebrià (1989, I: 261), "En Cataluña los acreedores para que sus deudores quedasen sujetos a pena de cárcel como deudores de derechos fiscales, hacían que los deudores se obligasen a que no pagando en el término prefijado, incurrieren en la pena de la tercera parte aplicadera al fisco. Se arrendaban estos tercios o se nombraban recaudadores de los mismos. Estos recogedores de tercios, finido el plazo, pedían la pena o exigían una prueba de que el deudor había pagado o conseguido una prórroga del acreedor".

promesa bajo pena de tercios, no ha tenido más efecto que el de poder ser presos los deudores: y aún este efecto quedó quitado en virtud de la ley 19, tít. 31, lib. 11 de la nov. Recop.⁷⁵ en que se prohibió poner preso a nadie por deudas civiles, quedando por lo mismo reducido a que podía procederse ejecutivamente en virtud de un documento en que se hallaba puesta dicha cláusula. Esto vino a ser inútil en Cataluña desde 1835 en que debió observarse la ley 2, tít. 28, lib. 11 de la novísima recopilación, que declara tener fuerza ejecutiva todas las escrituras públicas; y mucho más desde que se ha publicado la ley de enjuiciamiento civil, y atendido disposición de su artículo 941⁷⁶, y así podría desterrarse de nuestras escrituras una cláusula que generalmente no se entiende, por haber cesado los efectos que ella producía.

Tot i això, tal com manifesta aquest jurista, la clàusula tampoc no era un pur formalisme des del moment que convertia el procediment en executiu (Vives Cebrià, 1989: II, 716): “En Cataluña los documentos, aunque sean públicos y aunque sean procedentes de dote, no traen aparejada ejecución, si no contienen la cláusula de escritura de tercio que queda explicada en la nota 17, tít. 1, lib. 4 de este vol. y además en las leyes del tít. 15, lib. 4 del vol. 2.”. Així mateix, recorda que “Estos juicios antiguamente eran ejecutivos, no solamente en cuanto a los bienes, sí que también en cuanto a las personas; pero desde la Real cédula de 27 de mayo de 1786 apenas puede tener lugar la ejecución en cuanto a la persona, a no ser que sea por deudas Reales, o bien que la deuda se halle complicada con el delito de estelionato”. Per tant, la importància d'aquesta clàusula residia en el tipus de procediment emprat contra els morosos:

El modo de proceder ejecutivamente en fuerza de las leyes de este título consiste en que a instancia del acreedor, se expiden carteles o letras catorias mandatorias con claus. justificativa, aun contra personas no nombradas en la escritura de censal v. g. contra los sucesores del que creó el censal o contra los terceros poseedores de bienes obligados al mismo, contra los cuales no se puede proceder ejecutivamente en virtud de las cláusulas guarentigias, pues estas solo afectan las personas que firman las escrituras. Pero pueden expedirse contra ellos dichos

---

⁷⁵ “LEY XIX. D. Carlos III. por pragm. de 17 de mayo de 1786. A los artesanos y labradores no se arreste en las cárceles por deudas civiles, o causas livianas; ni se les embargue ni venda los instrumentos de su labor, oficios y manufacturas” (*Novísima recopilación de las leyes...*, 1829, vol. 5, Libro XI, Título XXXI, p. 294).

⁷⁶ “Ley de enjuiciamiento civil. Artículo 941. Para que el juicio ejecutivo pueda tener lugar, se necesita un título que tenga aparejada ejecución. Los títulos que tienen aparejada ejecución son los siguientes: 1º. Escritura pública, con tal que sea primera copia, o si es segunda, esté dada en virtud de mandamiento judicial y con citación de la persona a quien deba perjudicar, o de su causante. 2º Cualquier documento privado que haya sido reconocido bajo juramento ante autoridad judicial. 3º La confesión hecha ante Juez competente”.

mandatos con cláusula justificativa cuya significación y efectos quedan explicados en el apartado 6 de la página 199 del tomo 1 de esta obra.⁷⁷ Debe añadirse a lo que allí se expresa que si la parte contra quien se ha dirigido el mandato no comparece, se procede a la ejecución contra los bienes del mismo.

El nombre de plets en els tribunals de justícia d'Antic Règim demostra que la "transportació" del deute era un moment conflictiu en la vida d'un censal.⁷⁸ Per exemple, a la cúria reial de Torroella de Montgrí, Narcís Carreras, beneficiat de l'Església de Sant Genís de Torroella de Montgrí, l'any 1768 demanda, per no pagar les pensions d'un censal de 150 ll., Francesc Despuig, pagès de la mateixa vila, i la seva esposa Narcisa Planas, com a usufructuari i propietària, respectivament, dels béns de Joan Planas, negociant de Torroella, el qual havia signat originàriament el censal amb la comunitat de preveres. Segons el document, els acusats al·leguen desconeixement i intenten derivar l'acusació a un tercer, beneficiari d'una part de la deixa del difunt pare de Narcisa Planas.⁷⁹ La documentació no ens permet saber com es resol el plet, però il·lustra molt bé, d'una banda, que la successió era un moment delicat en la continuïtat del cobrament de pensions i, de l'altra, la importància que tenien els llevadors de censals dels arxius eclesiàstics o patrimonials per controlar tots aquests pagaments.

També associat al traspàs del deute entre persones, un altre moment crític era el dels encarregaments de censals, a vegades acompanyats de divisions dels censals, tal com es pot observar a través de la documentació de la cúria de Torroella de Montgrí. La informació sobre el traspàs torna a ser el principal focus de conflicte i el desconeixement la primera justificació utilitzada pels acusats — òbviament, en molts casos es tracta d'oblits interessats. Per exemple, Narcís Planes, botiguer de Torroella de Montgrí, ven una peça de terra a Antoni i Joan Sabater, pare i fill, treballador i sastre de la mateixa localitat, respectivament, mitjançant un censal creat el 15 de juliol de 1736 entre ambdues parts.⁸⁰ Sabem que el censal encara perviu el 1829, perquè és l'any en què s'instrueix una causa

---

⁷⁷ "Estos mandatos se expiden contra un tercer poseedor de bienes del que se obligó en escritura de tercio o guarentigia, pues contra el tercero no puede procederse ejecutivamente como se procedería contra el principal obligado u otros semejantes. Aunque aquel mandato se resuelva en simple citación; no obstante, produce el efecto de que la causa se considere sumaria" (Vives Cebrià, 1989, I: 205).

⁷⁸ Entre altres motius, perquè l'hereu també rebia els deutes i les obligacions dels donants.

⁷⁹ AHG, Districte de la Bisbal, Notaria de Torroella de Montgrí, notaria de Josep Martí, 1768.

⁸⁰ AHG, Districte de la Bisbal, Notaria de Torroella de Montgrí, notaria de Francesc Thomàs Cortada, 1819-1834.

contra Joan Ros, propietari de la terra en qüestió en aquell moment i el que havia assumit la pensió del censal abans esmentat mitjançant un encarregament. Ros és demandat per un tal Joaquim Pou Planas, hisendat de Torroella i hereu universal del censalista original, per no haver pagat 29 pensions, que sumen en total 52 ll. 4 s. —probablement Pou Planas inicia el procés per evitar la prescripció definitiva del censal.⁸¹ No sabem com acaba el plet, però aquest exemple demostra que els encarregaments requerien instruments d'informació eficaços. Encara que també és cert que aquest contracte, tal com argumentarem més endavant, dotava d'un gran dinamisme al mercat del crèdit, en un món on tresorejar estava limitat a causa dels riscos que comportava.

2.1.2. L'interès del censal

Si una de les característiques principals del censal era deixar en mans del deutor la devolució del capital, tot i que amb certs matisos, com hem vist en l'apartat anterior, el segon tret definitori del censal era el pagament d'una pensió anual, el percentatge màxim de la qual s'establia per llei. A diferència del deutor, aquest percentatge podia escripturar-se en el contracte, perquè el censal no fixava un termini de devolució i, per tant, no podia ser considerat una pràctica usurària. En resum, la prohibició de la usura condicionava els contractes de crèdit de dues maneres: si s'escripturava l'interès, com en el cas del censal, no podia establir-se un termini de devolució; i a la inversa, si es definia un termini de devolució, no podia escripturar-se l'interès. Tot i que en aquest darrer cas, com exposarem més endavant quan parlem dels deutors, no sempre era així i al segle XIX comencem a trobar amb més freqüència contractes amb l'interès explícit, tot i que dins d'uns paràmetres determinats.

Segons García Sanz (1961a), l'interès oficial del censal va evolucionar poc i lentament al llarg dels segles, cosa que va conferir una gran rigidesa al sistema de crèdit. A més, coincidint en el temps, dins la monarquia espanyola van conèixer diferents tipus d'interès fins a mitjans del segle XVIII, fet que va generar barreres entre els sistemes financers de les corones, especialment en les zones de frontera. Ens consta que algunes institucions eclesiàstiques durant el segle

---

⁸¹ En cas d'impagament, segons si eres eclesiàstic o laic, podies reclamar un nombre determinat de pensions endarrerides: "Acercas el número de pensiones que pueden pedirse, es de saber, que es doctrina común que si el acreedor censalista es eclesiástico, puede pedir treinta y nueve pensiones, y si es laico solo puede pedir veinte y nueve" (el subratllat és nostre) (Vives Cebrià, 1989, II: 755).

xviii van beneficiar-se hàbilment d'aquesta situació, gràcies a unes estructures jeràrquiques repartides per tot el territori peninsular de la Corona i uns sistemes informatius eficaços que els permetien jugar amb les diferències de preu dels diners (Milhaud, 2017). Arran de la Pragmàtica de 9 de juliol de 1750, doncs, aquestes barreres van desaparèixer i l'interès legal es va reduir del 5% al 3% als antics territoris de la Corona d'Aragó, equiparant-se amb el tipus d'interès existent a Castella d'ençà l'any 1705. Autors com Enric Tello (2004: 125) defensen que aquesta reducció, de la mateixa manera que els canvis en el tipus d'interès del passat, va ser producte d'un reajustament entre el preu oficial dels diners i, manllevant les seves paraules, "l'alça coetània del valor patrimonial de la terra i la minva de la rendibilitat del seu esmerç".

No obstant això, cal tenir en compte altres factors que també podrien explicar la mesura adoptada per la Corona espanyola l'any 1750. Per exemple, Fernández de Pinedo (1994) opina que un grup endeutat com la noblesa tenia prou capacitat de pressió per influir en una decisió d'aquesta magnitud. Tot i que s'hauria de demostrar, és probable que aquest fet desencadenés una lluita a Madrid entre els representants d'aquest estament privilegiat i l'Església, que era el major censalista de l'època i, per tant, el principal damnificat per la mesura, que implicava tant la reducció de l'interès dels censals ja existents com dels que es crearien a partir d'aquell moment. Una decisió, recordem-ho, que no només va beneficiar la noblesa, sinó que també afavorí les classes populars, encara que fos indirectament. Per a grups humils com els treballadors de la regió de Girona, per exemple, la compra de terres a partir de 1750 va suposar una inversió més atractiva gràcies a la rebaixa del tipus d'interès al 3%, cosa que probablement va estimular la demanda de terra (Congost, 2012).

Però encara podríem incloure un tercer element en l'equació per explicar la mesura adoptada pel rei i el seu govern: el de les negociacions entre deutors i creditors. Tot i que el crèdit públic no és l'objecte del nostre estudi, les concòrdies entre censalistes i ajuntaments per redreçar les finances municipals demostren que les pensions podien negociar-se a la baixa (Ramons-Molins, 2021: 78-83). Per exemple, l'Ajuntament de Girona pagava censals per sota del 5% abans de 1750 fruit de negociacions amb els seus censalistes, algunes de les quals es remuntaven a la darrereria del segle xvii i fins i tot abans. Per tant, no necessàriament el tipus d'interès de les pensions havia de coincidir amb l'interès

oficial; existia un marge de maniobra per a la negociació, encara que fos reduït. Potser la Pragmàtica tan sols va oficialitzar un canvi en el tipus d'interès que ja s'havia consolidat o s'estava consolidant *de facto* des de feia temps en l'esfera pública i fins i tot privada. En resum, la decisió de rebaixar el tipus d'interès al 3% adoptada per la Corona l'any 1750 podria haver estat resultat d'una suma i combinació de factors com els que acabem d'exposar.

2.1.3. Sobre els motius de creació

Pel que fa als motius de creació del censal, la informació és molt escassa en els llibres del Registre d'Hipoteques.⁸² Per exemple, a la **regió de Girona**, segons la **Taula 2.3**, el 78% dels censals de 1769 no disposen de cap mena d'informació sobre la finalitat del contracte. No obstant això, podem conèixer els motius amb una fiabilitat alta quan es tracta d'un censal utilitzat per finançar una compra o una entrada d'un establiment o subestabliment emfitèutic, perquè les actes a Girona solen estar registrades a continuació.

Taula 2.3. Motius de creació dels censals inscrits al Registre d'hipoteques de Girona (1769 i 1828)

Motius	1769		1828	
	Nombre	%	Nombre	%
Compravenda de peça de terra o casa	79	16	12	4
Entrada d'un establiment o subestabliment	31	6	4	1
Altres	2	0	30	11
No consta	393	78	239	84
<i>Total</i>	<i>505</i>	<i>100</i>	<i>285</i>	<i>100</i>

Font: Annex 1.

Per exemple, els marmessors i executors del testament i darrera voluntat de Pere Sunyer, difunt treballador de Vila-romà (Palamós), el març de 1769 venen per 180 ll. a favor de Maria Sagrera Llorens, vídua d'un pagès de la mateixa parròquia, i del seu fill, un jove treballador del mateix indret, una casa situada al veïnat de Sant Joan de Vila-romà. Tot seguit, entre les dues parts, primer es registra un encarregament de 50 ll. "en satisfacció de parte del precio de la venta" i a continuació s'inscriu un censal nou de 118 ll. 10 s. Un cas que demostra, d'altra banda, que es podien combinar censals i encarregaments per

⁸² Pel que hem pogut comprovar, les actes notariais originals no aporten més informació sobre aquesta qüestió.

adquirir un bé immoble. Les múltiples variacions —pagament en metàl·lic, censal, encarregament i, fins i tot, debitori— depenien de les necessitats i els acords entre venedor i comprador. Per tant, l'ordre de les inscripcions registrals, com en aquest cas, ens permet saber fàcilment el vincle entre aquests contractes. Gràcies a l'actuació del registrador i del notari, que era l'encarregat de portar les escriptures al Registre, les actes a la regió de Girona durant el segle XVIII s'inscriuen per notari seguint un estricte ordre cronològic, que dona poc marge a l'error per reconstruir el context documental.

Tal com podem observar a la **Taula 2.3**, els casos en què el vincle pot deduir-se a partir del context documental representen un 22% del total de censals de l'any 1769. D'aquest 22%, la proporció destinada a pagar una compra d'un bé immoble, especialment peces de terra, era més gran que no pas la dirigida a pagar l'entrada d'un establiment o subestabliment de terra —en aquests casos era més freqüent utilitzar el debitori, tal com explicarem més endavant. Pel que fa al subgrup “altres motius” de la taula anterior, les situacions són molt diverses. Per exemple, el buidatge de 1828, per al qual disposem de més casos que per al de 1769, indica que es creaven censals per pagar dots, illegítimes, obres de construcció, pensions d'altres censals...

Ara bé, l'any 1828 el vincle entre censal i mercat immobiliari es trenca respecte del segle XVIII.⁸³ Concretament, la **Taula 2.3** mostra que només un 5% dels censals estan relacionats amb aquest mercat. Llevat que la font presenti algun problema, cosa que no podem descartar del tot,⁸⁴ estem davant d'un descens molt pronunciat del censal per aquest motiu. En definitiva, si bé durant el segle XVIII el 10% de les compravendes —l'any 1769 es van registrar 1.008 compravendes— es van finançar, parcialment o totalment, a través d'un censal, al segle XIX ni tan sols arriba al 2% dels contractes —l'any 1828 s'enregistraren 1.243 compravendes.

---

⁸³ Es trenca aquest vincle malgrat que les hipoteques especials o expresses es mantenen proporcionalment. Quan parlem de les hipoteques especials o expresses en censals, exposarem que gran part d'elles estaven associades a una compravenda, generalment entre dos individus laics. El 1769, per exemple, un 30% de les hipoteques eren de tipus especial a la regió de Girona, cosa que gairebé coincidia amb l'ús que es feia d'aquest contracte per finançar una compra o un establiment. El cas presentat anteriorment, relatiu a la compra d'una casa a Vila-romà per part de Maria Sagrera i el seu fill, seria un bon exemple en aquest sentit, perquè la hipoteca del censal i l'encarregament és l'objecte de la compra.

⁸⁴ Per exemple, hem detectat un augment de les obligacions de pagament en les actes de compravenda, increment que podria substituir una part dels debitoris que antigament realitzaven aquesta funció. Tot i així, creiem que aquest fet no era massa freqüent i tampoc podria explicar del tot els resultats de la **Taula 2.3**.

Però si incloem els encarregaments en l'anàlisi, la relació entre el mercat censalista i el de la terra s'estreny molt més. Com podem observar a la **Taula 2.4**, la majoria dels encarregaments gironins estaven vinculats a una compravenda, principalment, o a l'entrada d'un establiment o subestabliment emfitèutic, fet que demostra que la vinculació del censal amb el mercat immobiliari no passava tant pel mercat primari com pel mercat secundari del deute, que representava gairebé quatre sisenes parts del mercat primari de censals el 1769. Per tal de donar una idea al lector sobre l'envergadura del mercat secundari, direm que aquest any es van crear 341 encarregaments, que van implicar el traspàs de 451 censals —aquell any es van crear 505 nous censals—, i el 1828 van inscriure's 155 encarregaments, que implicaven el traspàs de 234 censals —una mica menys que els censals nous: 285. Si, com hem vist, els censals van finançar només el 10% de les compravendes el 1769, els encarregaments van finançar-ne més del doble —concretament, el 24%.⁸⁵ Ara bé, el 1828 tornem a detectar un descens en aquest sentit, ja que els encarregaments només finançaren el 8% de les compravendes, probablement a causa de la davallada generalitzada de l'estoc de censals que s'havia donat des de principi de segle —una qüestió que reprendrem més endavant. En tot cas, aquell any representaven moltes més compravendes que les finançades per censals nous (vegeu **Taula 2.3**).

Taula 2.4. Motius de creació dels encarregaments inscrits al Registre d'hipoteques de Girona (1769 i 1828)

<i>Motius</i>	1769		1828	
	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Nombre</i>	<i>%</i>
Compravenda de peça de terra o casa	290	85	93	54
Entrada d'un establiment o subestabliment	18	5	4	2
Altres	8	2	15	9
No consta	25	7	61	35
<i>Total</i>	<i>341</i>	<i>100</i>	<i>173</i>	<i>100</i>

Font: Annex 1.

A la demarcació de Barcelona no hi ha “acollamientos” o “adosamientos”, que era el nom que rebia en castellà el contracte d'encarregament als llibres del registre d'hipoteques. En lloc d'això, les institucions eclesiàstiques agrupaven

⁸⁵ Mònica Bosch (2019: 216) també constata la gran importància dels encarregaments a tercers. Més que lluir censals, els Carles descarregaven deutes a tercers per diferents vies, com l'encarregament.

deutes i creaven nous censals. Com desenvoluparem més endavant, la concentració del deute en mans dels eclesiàstics generada per aquesta pràctica tindrà importants conseqüències en el mercat censalista barceloní.⁸⁶

A diferència del Registre d'hipoteques de Girona, és molt difícil establir una relació documental entre censals i mercat immobiliari als llibres de l'oficina del registre a Barcelona, perquè les inscripcions no s'ordenaven de la mateixa manera i, com és habitual en aquests casos, la informació sobre el motiu de creació dins del mateix contracte sol ser molt pobra. No obstant això, en els contractes apareixen informacions estereotipades, relacionades amb la finalitat del préstec, que també són molt interessants. Per una banda, aquestes fórmules utilitzades pel registrador indiquen si les quantitats de diners prestades es retenen, totalment o parcialment, o bé si es presten en metàl·lic; per altra banda, en cas que s'haguessin retingut, ens informen de si es destinaven a pagar altres creditors o bé servien per a finalitats diferents a aquesta, encara que sense concretar quines.

Un exemple del primer cas seria el següent: el convent de Jerònimes de Barcelona crea a favor del noble Carles Rocabrúna Pons, domiciliat a Barcelona, un censal de 820 ll. 17 s. 4 d. i "otorga carta de pago de dicho precio confessando haverlo recibido en esta forma esto es que en virtud de facultad se lo retienen dichas compradoras a fin de satisfacerlo a los Acrehedores en el preludeo del presente mencionados".⁸⁷ Tot i que no descartem que a l'acta notarial original puguin aparèixer els creditors, desconeixem la seva identitat mitjançant la inscripció registral —al Registre s'inscrivia només un breu regist del contracte. Un altre exemple, en aquest cas relacionat amb una finalitat diferent a la de pagar un creditor del censatari, seria el següent: dues monges de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, com a laiques i privades persones, el febrer de 1769 creen a favor de Josep Trulls, escultor de Barcelona, un censal de 800 ll. "y otorga carta de pago de dicho precio el que se retienen dichas compradoras por las causas y razones en el preludeo del presente expressadas".⁸⁸ Desconeixem quines són aquestes "causas y razones", però, a diferència del cas anterior, els diners no són utilitzats per pagar altres creditors.

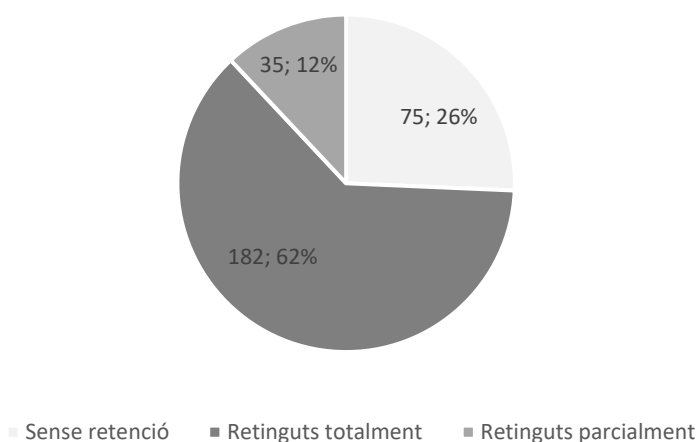
⁸⁶ Tal com exposarem més endavant, això podria haver facilitat la redempció de censals amb vals reials a partir de 1799.

⁸⁷ CRPC, RHB, 1769, vol. 1, f. 60v.

⁸⁸ CRPC, RHB, 1769, vol. 1, f. 287v.

A partir d'aquestes informacions, hem elaborat un gràfic sobre el nombre de censals amb capital retingut. Com es pot observar al **Gràfic 2.1**, la majoria dels censals presentaven retencions (74%). Concretament, el 62% dels censals van ser retinguts en la seva totalitat pel censalista —ja podem avançar ara que habitualment era una institució eclesiàstica qui ho feia— i el 12% ho van ser parcialment. Si sumem tot el diner retingut —226.993 ll. dels censals totalment retinguts, més 26.676 ll. dels censals parcialment retinguts— i ho restem a l'import total, obtenim que només el 21% del capital va ser prestat en metàl·lic. Aquest fet explica per què hi ha tanta diferència entre el valor mitjà dels censals de la regió de Barcelona (1.124 ll.) i el valor mitjà dels de Girona (224 ll.). Si només consideréssim els diners en metàl·lic prestats a la regió de Barcelona, el valor mitjà del censal baixaria a 255 ll. i la diferència entre ambdues regions no seria tan accentuada.

Gràfic 2.1. Capital retingut en censals. Regió de Barcelona (1769)

Font: Annex 1.

Com hem comentat anteriorment, pel que fa als censals amb capital retingut totalment o parcialment podem saber si es destinaven a satisfer altres creditors o s'utilitzaven per altres finalitats. Sobre aquesta qüestió, les nostres dades indiquen que el 70% del total de censals amb capital retingut van utilitzar-se per satisfer altres creditors del censatari. Un percentatge molt alt, perquè els 151 censals equivalents a aquest percentatge representen, aproximadament, la meitat dels censals creats l'any 1769. Així doncs, l'import total de censals a Barcelona amaga en realitat un elevat endeutament dels censataris, perquè una part substancial dels diners —el 52%, equivalent a aquests 151 censals a què

ens hem referit abans— es destinava a pagar deutes de tercers i no a altres finalitats més productives.

2.2. Violaris

Per tal d'esquivar la prohibició de la usura, el violari també ocultava l'operació de préstec rere la compravenda del dret a percebre una pensió. Però, a diferència del censal, es tractava d'una obligació redimible mitjançant la qual es pagava una pensió anual durant la vida d'una o dues persones. La curta durada del contracte respecte del censal, el violari la compensava mitjançant un tipus d'interès superior —als segles XVII i XVIII podia arribar a ser el triple o el quàdruple de l'interès oficial. Per tant, era un contracte que compartia trets característics del censal i del debitori, com ara un interès legal, encara que superior a l'oficial, i un termini de devolució definit, tot i estar associat a la indeterminació temporal de la vida d'una persona o dues persones.⁸⁹

Segons Pedro Nolasco Vives Cebrià (1989: I, 102), que defineix el violari com “la venta del derecho de percibir una pensión anual y razonable durante una o dos vidas por cierto precio, reteniendo el vendedor la facultad de redimirlo”, durant el nostre període d'estudi l'interès dels violaris no podia excedir el 12%, és a dir, quatre vegades l'interès legal a partir de 1750, i a Catalunya estava permès constituir el violari sobre la vida de dues persones —habitualment el prestador i el seu hereu.⁹⁰ Tanmateix, per evitar abusos en el cobrament d'interessos, les dues persones havien d'identificar-se en l'acta de creació del violari i no posteriorment —per exemple, en el testament del prestador—, i en total els interessos no podien superar dues o tres vegades la suma prestada de diners, ja que en cas contrari podia considerar-se usura. Aquest jurista, a més, exposa que el procediment judicial per reclamar deutes i les clàusules del censal, comentades en l'anterior apartat dedicat a aquest contracte, podien aplicar-se al violari, perquè tots dos contractes compartien la mateixa naturalesa. Només hi havia una excepció: el pacte de millora, considerat abusi per interessos més

---

⁸⁹ Segons Ángel García Sanz (1988), el mot *violari* podria ser una catalanització del llatí medieval “vivolaris”, que significaria ‘vitalici’ o ‘de per vida’.

⁹⁰ A València es va limitar a dues persones l'any 1499 i a Catalunya es va fer més tard, concretament l'any 1702, tot i que Jaume Càncer diu que en el seu temps (ca. 1608) ja era habitual aquesta pràctica (García Sanz, 1988: 183 i 186).

alts del violari en comparació amb el censal i per la durada més curta —teòricament— del contracte.

És difícil contrastar aquestes informacions amb les dades disponibles, perquè la presència de violaris als registres d'hipoteques és gairebé testimonial. A Girona, per exemple, el 1769 es creen dos violaris, mentre que el 1806 només se'n crea un i el 1828 no se'n crea cap; a Barcelona, no en trobem cap l'any 1769 i només cinc l'any 1828. Efectivament, a partir d'aquests pocs casos podem constatar el que Vives Cebrià apuntava: que el tipus d'interès és inferior al 12% —a Girona el 1769, en els dos casos registrats, l'interès és del 12%, mentre que a Barcelona el 1828 en tots els casos és del 10%. Alhora, aquests casos ens permeten observar que podien constituir-se violaris sobre una o dues persones, i que el pacte de millora no s'inclouïa en els contractes de violari.

Si bé sabem que el violari va néixer al segle XIII i que és un contracte encara més antic que el censal,⁹¹ avui en dia encara hi ha molts interrogants sobre la seva desaparició. Durant la segona meitat del segle XVII, segons les dades proporcionades per Alexandra Capdevila (2012), centrades a la comarca del Maresme, el violari gaudia de bona salut en els protocols notariaus.⁹² Tanmateix, en la mostra de finals del segle XVIII pràcticament havia desaparegut, en consonància amb les dades que hem extret nosaltres dels registres d'hipoteques.

Ara per ara no disposem d'una resposta definitiva sobre aquesta qüestió. D'entrada, caldria observar amb detall què va succeir durant el segle XVIII perquè s'abandonés un producte financer com el violari, que podia oferir uns interessos tres o quatre vegades superiors als del censal. Potser la resposta està en els sistemes de protecció a favor de les vídues existents dins dels capítols matrimonials, que podrien haver-se refinat en aquesta època, o potser no té tant a veure amb l'oferta de violaris com amb la demanda. Cal tenir en compte que el violari era un contracte incert pel que fa a la seva durada, ja que estava subjecte a la vida d'una o dues persones. A vegades podia ser un bon negoci per al deutor si la mort del creditor arribava prematurament, però sospitem que en la majoria de casos no era així, especialment quan depenia d'una segona persona. Aquesta circumstància sovint provocava l'acumulació d'interessos superiors al principal,

---

⁹¹ Segons García Sanz (1988: 179), el violari apareix al segle XIII, mentre que el censal ho fa al segle XIV, producte d'una demanda de crèdit "més pur".

⁹² A la comarca del Maresme, el violari s'utilitzava en el 7% de les operacions de préstec entre 1580 i 1620; en l'11% entre 1661 i 1700; i entre 1775 i 1800 no hi ha cap operació registrada.

malgrat que la llei limitava els anys de percepció de la renda, segons Vives Cebrià —ara bé, caldria veure fins a quin punt i en quins casos. Creiem que per al deutor era millor un producte com el censal, amb un mòdic interès a partir de 1750, que podia cancel·lar-se en el moment vital més idoni, per exemple després de rebre una herència, després d'una venda patrimonial, una vegada els fills ja eren grans... És probable que l'abundant oferta de censals procedent dels recursos financers de l'Església, que van viure una edat daurada fins a les acaballes del segle XVIII, desplaçés el violari definitivament.

Ara bé, segons aquest plantejament, aprofitant la menor oferta de censals i la rendibilitat més alta del violari respecte del censal, hauríem d'haver detectat un ressorgiment del violari en els índexs del registre d'hipoteques al segle XIX. Però, en lloc d'això, el nombre de violaris segueix essent molt baix en totes les mostres analitzades, alhora que el nombre relatiu de censals creats per vídues s'incrementa en les mostres de què disposem de 1828. Probablement, a diferència d'altres grups laics que s'havien allunyat del censal pels motius que exposarem en el capítol següent, les vídues seguien apostant per aquest contracte a fi d'obtenir una renda en la seva darrera etapa vital, de la mateixa manera que el grup de persones de més avançada edat.⁹³ Tampoc sabem, d'altra banda, fins a quin punt els monts de pietat i les caixes d'estalvi i pensions, que avançat el segle XIX comencen a oferir nous mecanismes de previsió social,⁹⁴ podrien haver assumit la tradicional funció desenvolupada pel violari i, més tard, pel censal.⁹⁵ En resum, encara resten molts interrogants per dilucidar al voltant de la desaparició del violari. Probablement les respostes girin entorn de diferents factors interrelacionats i algunes de les hipòtesis anteriorment plantejades. El que sembla clar és que el censal va ocupar el mercat del violari i que, durant el segle XIX, el debitori va rellevar el censal com a principal instrument de crèdit hipotecari.

---

⁹³ Creiem que un avantatge clar del censal respecte del violari és la seva transmissió de pares a fills, sobretot quan els fills són menors i no tenen edat suficient per treballar.

⁹⁴ Aquest sistema es consolida a nivell públic el 1908 amb la creació de l'Institut Nacional de Previsió (Maldonado, 2002).

⁹⁵ Sobre el vincle entre censal i cicle de vida, vegeu el tercer capítol.

2.3. Debitoris

Igual que el violari i el censal, el debitori era un contracte molt antic, que es remuntava a l'edat mitjana. Aquest contracte es basava en una fórmula jurídica més senzilla que el violari i el censal, consistent en un préstec, predominantment en diners durant la nostra època d'estudi, a retornar en un termini de temps determinat, generalment sense cap tipus d'interès. Tal com anirem exposant en aquest capítol i el següent, les característiques jurídiques del contracte i una sèrie d'esdeveniments iniciats a final del segle XVIII van convertir aquest contracte en la fórmula creditícia predominant del segle XIX.

2.3.1. L'ocultació dels interessos

Per explicar les principals característiques jurídiques del debitori, de nou hem de parlar de la prohibició de la usura. Concretament, de la prohibició d'escripturar a la vegada els interessos i el termini de devolució en el contracte, que no va començar a desaparèixer fins al Codi de Comerç de 1829 i els projectes de Codi Civil de 1836⁹⁶ i de 1851,⁹⁷ gràcies a la influència del liberalisme i el desenvolupament del tràfic econòmic, producte de la creixent industrialització del segle XIX (Jiménez Muñoz, 2010: 48-49). Finalment, segons el diccionari de l'Administració espanyola de Marcelo Martínez Alcubilla (1868, VII: 476), s'aboleix la restricció a l'article 1 de la Llei de 14 de març de 1856 i a l'article 2 de la mateixa Llei s'estableix que els préstecs esdevindran nuls si l'interès no es fa explícit en el contracte —fet que podria haver contribuït a l'increment del crèdit informal. També és interessant el que aquest autor comenta en l'entrada dedicada als interessos crediticis amb relació als abusos que es cometien abans de ser aprovada la llei:

La ley 22, tít. I. lib. X de la Nov. Recop., tenía por usurarios los préstamos a interés de 5 por 100 al año, y exigía en las escrituras juramento de no llevarse más. La ley, sin embargo, se eludía con escándalo por los prestamistas más osados, exigiendo fraudulentamente hasta un 10, un 20, un 30, y hasta un 100 y más por 100; a la vez que los hombres probos y amigos de la legalidad no podían siempre

---

⁹⁶ L'article 1336 establia que els interessos crediticis eren legals i que se n'havia de deixar constància per escrit, encara que a l'article següent es deia que calia desenvolupar una llei especial per a la fixació d'un sostre màxim d'interessos.

⁹⁷ L'article 1649 també accepta el pacte per escrit dels interessos i l'article 1650 fixa un màxim del doble del tipus legal.

avenirse o conformarse con el módico interés permitido, siguiéndose de aquí muchos males que solo la abolición de la tasa podía remediar.

Així doncs, abans de l'aprovació d'aquestes mesures, la pràctica habitual consistia a ocultar els interessos darrere una aparent gratuïtat del préstec. No serà fins a la mostra barcelonina de 1828 que detectarem un canvi significatiu en aquest sentit. Però continua tractant-se d'una minoria de casos, perquè només representen el 7% del total de deutoris d'aquell any. Aquests deutoris utilitzen —tal com es qualificava al contracte— el tipus d'interès legal del 3%, tot i que també hem trobat algun contracte entre comerciants al 6%, el màxim establert un any després pel Codi de Comerç de 1829 —els articles 397 i 398 d'aquesta norma estipulaven que el tipus d'interès legal per als valors era el 6%, el topall màxim permès també en préstecs entre comerciants.⁹⁸ Amb el projecte de Codi Civil de 1836 creiem que es dona un pas endavant a l'hora d'anotar el tipus d'interès en els contractes, perquè l'any 1841 el 14% dels contractes registren l'interès a la regió de Girona, quan el 1828 no arribaven al 4%. Dins d'aquest percentatge, equivalent a 112 contractes, la majoria són al 3% i només un 4% d'aquest grup és al doble de l'interès legal —el 6%. Sospitem que en la resta de contractes “gratuïts” el tipus d'interès era superior o molt superior al legal, en funció de les garanties i altres factors que intervenien en la negociació dels interessos.

Més enllà de Catalunya, utilitzant el registre d'hipoteques de set municipis de la Ribera de Navarra, Joseba de la Torre (1994) mostra que abans de 1800, quan el censal encara dominava l'oferta creditícia, els interessos mitjans dels deutoris es movien entre el 3% i el 4%. Entre 1815 i 1840, una vegada cau ràpidament la creació de censals, l'interès mitjà dels capitals prestats en deutoris a Navarra puja lentament del 4% a gairebé el 6%.⁹⁹ D'altra banda, a la segona meitat del segle XIX, quan ja no hi havia cap restricció per escripturar-lo, a Astúries el tipus d'interès se situa entorn del 7% i el 9% (Erice i Moro, 1991). Ara bé, les respostes a un interrogatori de l'any 1887, portat a terme per una comissió encarregada

---

⁹⁸ Art. 397: “En los casos en que por disposición legal está obligado el deudor a pagar al acreedor réditos de los valores que tiene en su poder, serán estos réditos de un seis por ciento al año sobre la capitalidad de la deuda”. Art. 398: “El rédito convencional que los comerciantes establezcan en sus préstamos, no podrá exceder del mismo seis por ciento”.

⁹⁹ Nosaltres obtenim una mitjana del 4%, tant per al buidatge de Barcelona de l'any 1828 com per al de Girona de l'any 1841. Per tant, la mitjana se situaria dins dels paràmetres observats per Joseba de la Torre (1994).

d'estudiar la crisi del sector agropecuari espanyol, mostren que les condicions del préstec són molt pitjors si són en espècie o es destinen a grups de jornalers o petits propietaris, oscil·lant entre el 8 i el 25% (!), i que al nord d'Espanya les condicions són menys dures que a Castella o el sud de la península (Simón, 1976).

Mentre va perdurar la prohibició de la usura, el cobrament dels interessos dels deutoris era una qüestió delicada. Alguns deutors podien eludir l'obligació argumentant que el préstec s'havia acordat a interès zero. Segons Pedro Nolasco Vives Cebrià (1989: II, 750), fins i tot es podia fer perillar el capital prestat si els deutors eren capaços de demostrar que s'havien pagat interessos:

A pesar de estas y otras precauciones los que toman el dinero á veces tienen medios como probar estos intereses, y después viéndose acosados para el pago de lo que se debe en razón de estos y del capital se deniegan al pago de este y pretenden que se abonen á cuenta del mismo los intereses recibidos y aún amenazan de hacer perder el capital en vista de las leyes del tít. 22, lib. 12 novis. recop.¹⁰⁰ diciendo que el préstamo suena gratuito, en los deutorios.

Per això, s'utilitzaven diferents estratègies per cobrar-los d'amagat:

En estas escrituras [de deutori] no se estipula interés, pero separadamente se pacta este, y muchas veces el prestamista en el acto de entregar el dinero retira del mismo capital el interés de todo el tiempo que ha de durar el deutorio: á veces se firma otro acto de deutorio separado del importe de los intereses estipulados haciéndolo sonar como dinero prestado: á veces se firman escrituras de arrendamiento de productos de ciertas fincas que equivalgan al importe del interés.

Tanmateix, la pràctica més generalitzada per cobrar els interessos consistia a ocultar-los dins del principal. Per exemple, si es prestaven 1.000 ll. i s'establia un interès del 10%, el contracte s'escripturava per 1.100 ll. i es prestaven només 1.000 ll.

És molt difícil detectar l'ocultació dels interessos en els llibres del registre d'hipoteques. Tan sols alguna cancel·lació executada abans del termini pactat ens permet deduir-ho. Per exemple, l'any 1769 Francesc Moragues, serraller de Barcelona, crea un deutori a favor de Gertrudis Zorrilla, també domiciliada a

---

¹⁰⁰ Concretament està fent referència a la Llei II: "Pena de los cristianos que den a usuras, o contraten con fraude de ellas; y prueba privilegiada de este delito", i a la Llei IV: "Declaración de las penas impuestas a los que den a usuras, o hagan contratos en fraude de ellas". *Novísima recopilación de la leyes...* (1829), vol. 5, "De las usuras y logros", Título XXII, p. 399 i 401.

Barcelona i vídua d'un capità militar, de 1.400 ll. a retornar en dos anys. Però la cancel·lació es realitza un any abans del previst, mitjançant una carta de pagament de 1.358 ll. La diferència de diners entre aquest import i la suma prestada són 42 ll., és a dir, el 3% del capital. Per tant, malgrat haver escripturat el préstec per 1.400 ll., el deutor en el moment de signar el contracte probablement va rebre només 1.316 ll. Si haguessin transcorregut els dos anys previstos en el contracte, el deutor hauria pagat un 3% anual.

2.3.2. La renovació del contracte

Però què succeïa si no es retornava el capital en el termini previst? Com exposarem a continuació, la majoria de deutoris vencien sense haver estat cancel·lats. Reprenent l'exemple anterior entre Moragues i Zorrilla, una vegada finalitzava el termini de venciment es podia seguir cobrant aquest 3% anual com si fos la pensió d'un censal? Creiem que la situació no era la mateixa, perquè, a diferència dels interessos ocults en el principal del contracte, els interessos no podien ser reclamats via judicial en cas d'impagament com si es tractés d'un censal.¹⁰¹ Fins i tot, tal com apuntava Vives Cebrià en la cita abans esmentada, cobrar els interessos de manera informal podia arriscar el principal.

Així doncs, els deutoris solien vèncer sense que es cancel·lessin. Però quins terminis de venciment tenien els deutoris en la nostra època d'estudi? D'entrada, els terminis eren molt diversos i s'allargaven més o menys en funció de la quantitat prestada i de la relació establerta entre les parts contractants. Tanmateix, més de la meitat dels deutoris fixaven el venciment abans dels dos anys (vegeu **Taula 2.5**), un fet que ha contribuït a considerar el deutor com un contracte de préstec de curt termini. Pel que fa a l'evolució dels terminis entre 1769 i 1841, al segle XIX es donen alguns canvis significatius: els deutoris de dos o més anys van passar de representar el 21% el 1769 a ser el 31% el 1841

---

¹⁰¹ Per aquesta raó, a diferència de les reclamacions de pensions de censals, no trobem cap rastre dels interessos dels deutoris als plets judicials sobre deutoris de la cúria de Torroella de Montgrí. D'entrada, podríem pensar que en la segona mostra analitzada del segle XIX trobaríem més plets relacionats amb deutoris, però no és així. Com veurem en el capítol següent, el focus del conflicte en els tribunals de primera instància, pel que fa als contenciosos relacionats amb préstecs, no girava entorn del deutor, sinó entorn del censal i, concretament, de la "vaga de pensions" desencadenada per la Guerra del Francès i el Trienni Liberal. En definitiva, en els pocs plets que hem trobat relacionats amb deutoris —en el primer trienni estudiat, 1768-1770, només un cas de vint-i-nou plets relacionats amb préstecs, i en el segon trienni, 1829-1831, només tres de seixanta— es reclama sempre el principal i mai els interessos.

a la regió de Girona, i del 35% el 1769 al 41% el 1840 a la regió de Barcelona. Així doncs, malgrat que seguien predominant els venciments curts, sembla que es varen allargar una mica més al segle XIX.

Taula 2.5. Distribució dels deutoris segons terminis de venciment i cancel·lació. Registres d'hipoteques de Girona i Barcelona (1769, 1806, 1828 i 1841)

a) Registre d'hipoteques de Girona

	<i>Abans dels 2 anys</i>			<i>2 anys o més</i>		
	<i>1769</i>	<i>1828</i>	<i>1841</i>	<i>1769</i>	<i>1828</i>	<i>1841</i>
Venciments	79	72	69	21	28	31
Cancel·lacions	37	34	26	64	66	74

Mostra:

- 1769: 326 venciments i 5 cancel·lacions
- 1828: 528 venciments i 86 cancel·lacions
- 1841: 646 venciments i 132 cancel·lacions

b) Registre d'hipoteques de Barcelona

	<i>Abans dels 2 anys</i>			<i>2 anys o més</i>		
	<i>1769</i>	<i>1828</i>	<i>1840</i>	<i>1769</i>	<i>1828</i>	<i>1840</i>
Venciments	65	57	59	35	43	41
Cancel·lacions	50	29	24	50	71	76

Mostra:

- 1769: 164 venciments i 46 cancel·lacions
- 1828: 464 venciments i 245 cancel·lacions
- 1840: 437 venciments i 236 cancel·lacions. Extret de Lluís Castañeda (1991: 343)

Font: Annex 1.

Ara bé, on es pot apreciar un canvi important no és en els venciments, sinó en les cancel·lacions. Malgrat que per a la major part de casos desconeixem en quin moment es van realitzar,¹⁰² quan disposem d'informació sobre la data de creació i cancel·lació observem, al segle XIX, un allargament notable: les cancel·lacions de dos o més anys a la regió de Girona passen del 64% —malgrat que la mostra no és gens representativa— el 1769 al 74% el 1841, i a la mostra

¹⁰² Tot i això, hi ha una diferència substancial pel que fa al nombre de casos entre els registres d'hipoteques de Girona i Barcelona. En el districte barceloní la meitat dels deutoris, aproximadament, contenen anotats al marge la cancel·lació, mentre que a Girona aquesta dada escasseja en gran mesura, sobretot en la primera mostra de 1769. No sabem fins a quin punt intervenen les pràctiques notariales o registrals en aquesta circumstància, però és una diferència a tenir en compte a l'hora d'interpretar les dades, i comporta que les dades del Registre d'hipoteques de Barcelona siguin més fiables.

barcelonina es passa del 50% el 1769 al 76% el 1840. Però no és l'únic canvi que constatem en aquest sentit, perquè a Barcelona els deutoris de llarg termini, és a dir, cancel·lats deu o més anys després de crear-se, van passar del 20% el 1769 al 54% el 1828. Per tant, l'allargament dels terminis de cancel·lació dels deutoris és anterior i més acusat a Barcelona; a la regió de Girona, en canvi, no es dona fins la darrera mostra de 1841, quan el censal entra definitivament en crisi després de la desamortització de Mendizábal. A més a més, si afegíssim la gran quantitat de deutoris que no especificaven el venciment, perquè s'havien de retornar quan el creditor ho considerés més oportú, atorgant un temps prudencial per poder-ho fer, la idea que *de facto* el deutor era un instrument de mig i llarg termini es referma, especialment en les mostres del segle XIX.

Així, tal com havia succeït a França (Postel-Vinay, 1998), paral·lelament a la crisi del censal el deutor s'estava consolidant com un deute reconegut de mitjà i llarg termini per la via de la renegociació del deute. Tot i això, la repetició en la renovació del préstec que implicava aquest model, com a alternativa al crèdit de llarg termini representat en aquest cas pel censal, històricament és una pràctica poc corrent (Hart i Moore, 1994). Tant a França com a Espanya la transformació d'aquest contracte en un préstec de mitjà i llarg termini era producte de la crisi que vivien el censal i la *rente constituée*, a causa de la intervenció de l'Estat en el mercat financer. Més endavant aprofundirem sobre aquest darrer punt, a fi d'entendre millor la crisi del sistema censalista.

El problema de la renegociació contínua, que implica una probabilitat alta d'impagament, perquè el curt temps per amortitzar el préstec deixa poc marge per superar incerteses importants (Diamond i He, 2014), el deutor el compensava mitjançant un major control del capital prestat. A banda de no estar subjecte al deutor pel que fa a la durada del préstec, un fet important en moments d'inestabilitat econòmica i financera, a través del deutor es podia exigir que els diners fossin retornats en moneda metàl·lica, evitant formes monetàries devaluades o en vies de devaluació com el paper moneda. Pel que fa als préstecs no dineraris, de cereals o d'oli,¹⁰³ que havien tingut una certa importància en el passat, eren molt infreqüents durant la nostra època d'estudi.

---

¹⁰³ Per exemple, el maig de 1828 un individu presta quaranta mallals d'oli a un paleta de Barcelona i li dona deu dies de marge per retornar-los tan bon punt en sol·liciti la devolució. AHG, RHF, vol. 1, f. 363, v.

Per exemple, en els registres de Girona i Barcelona documentem el 1769 tres préstecs en espècie; el 1771, només un; el 1806, cinc, i el 1828, tan sols dos.

Els mecanismes de seguretat dels deutoris en cas d'impagament eren similars als dels censals vistos en anteriors epígrafs, llevat del pacte de millora, que no existia en aquest tipus de contracte. Els deutoris, doncs, també incorporaven les penes de terç i la clàusula guarentígia i d'evicció, segons la qual s'obligava a respondre davant la possible reclamació d'un tercer en casos que afectessin el bé immoble emprat com a garantia hipotecària. Tot i que disposem de pocs casos relacionats amb deutoris a la cúria reial de Torroella de Montgrí, el seguiment d'algun d'aquests plets ens pot ajudar a entendre millor el procediment executiu per reclamar el capital prestat.¹⁰⁴

Per exemple, el setembre de 1768 Antoni Fuster, "agente" de Torroella, reclama a Eugènia Pou, vídua d'un moliner de la mateixa vila, en qualitat de tenentària i usufructuària del béns del seu marit, diferents deutes: 142 ll. 18 s. 7 d. d'un deutori signat el desembre de 1767; 28 ll. 17 s. 9 d. del terç d'un arrendament signat el novembre de 1767, i 89 ll. 2 s. de blat subministrat per l'esmentat agent; en total, 261 ll. 16 s. 7 d. El jutge, finalment, compelleix i força la vídua a pagar aquesta suma, i la deutora reconeix aquesta quantitat per "haberlo ohido decir a su marido" a canvi que se li prorrogui el pagament, perquè "al presente no puede pagar y que pagará de bienes de aquel pidiendo que este ofrecimiento allanamiento (sic) le sea admitido".¹⁰⁵ Antoni Fuster accepta el tracte i li concedeix allargar dos anys més el termini de pagament.

Ara bé, plets com aquest, relacionats amb la transportació del deute d'un titular a l'altre del patrimoni, no eren gaire freqüents en deutoris. Els conflictes entorn dels deutoris tenien a veure amb altres usos del contracte, com els pagaments de dots o llegítimes. Per exemple, de les 300 ll. d'un deutori signat el 1824 entre Francesc Vidal, menestral de Medinyà, i Maria Saurí, resident a la mateixa localitat, creat per pagar un dot d'uns capítols matrimonials, Francesc Vidal, com a usufructuari dels béns de la seva esposa, reclama 200 ll. a Martí Illa, pagès de Viladamat i padrastre de Maria. El jutge, finalment, decreta l'execució dels béns que usufructua Illa de la seva difunta esposa. El juliol de 1829 l'agutzil, un porter del jutjat i el notari es personen a casa del deutor i l'insten a pagar o bé a

---

¹⁰⁴ En canvi, no hi ha cap cas de reclamació d'interessos.

¹⁰⁵ AHG, Districte de la Bisbal, notaria de Josep Pouplana Martí (Torroella de Montgrí), 1768-1770.

presentar béns suficients per cobrir el deute. Martí Illa al·lega que no té prou diners i s'elabora un inventari de béns a fi de subhastar-los públicament.¹⁰⁶

2.3.3. Entorn dels usos del debitori

A causa de l'omissió informativa en la majoria de debitoris, és complicat determinar-ne estadísticament els usos. Ara bé, l'estudi de les hipoteques ens pot proporcionar algunes pistes indirectament (vegeu capítol quart). Considerant que les hipoteques especials solien estar més vinculades a la compra de béns immobles que les hipoteques generals, a la regió de Barcelona aquest tipus d'hipoteques en debitoris es va doblar entre 1769 i 1828, passant del 19% al 46% del total de contractes, paral·lelament a l'increment del nombre de debitoris amb relació als censals, que pràcticament desapareixen de la mostra de 1828. No obstant això —i aquesta dada és interessant— el percentatge total d'hipoteques especials de censals i debitoris es va mantenir gairebé igual entre una mostra i l'altra, cosa que podria indicar una transferència d'usos entre aquests dos contractes, avalada també per l'allargament dels terminis de venciment i, sobretot, de cancel·lació dels debitoris, com hem vist en l'anterior apartat. Deixant de banda si a la regió de Barcelona es podria haver utilitzat més el debitori per comprar béns, sobretot en la segona mostra de 1828, la informació que ens proporcionen els debitoris on apareix explícitament la finalitat del contracte —que representen, aproximadament, una quarta part dels debitoris d'aquell any— ens indica que també eren utilitzats en un ampli ventall de situacions en aquesta regió.

---

¹⁰⁶ AHG, Districte de la Bisbal, Notaria de Torroella de Montgrí, notaria de Francesc Thomàs Cortada, 1819-1834.

Taula 2.6. Motius de creació dels deutoris inscrits al Registre d'hipoteques de Barcelona (1828)

	<i>Nombre</i>	<i>%</i>
Inversió en capital fix	7	6
Inversió en capital circulant	32	26
Inversió en construcció	3	2
Liquidació de comptes	18	15
Cancel·lació de deutes anteriors	41	33
Altres despeses i consum privat	22	18
<i>Total</i>	<i>123</i>	

Font: Annex 1.

Nota: la mostra representa un 22% del total de deutoris de 1828.

En comparar les dades de l'any 1828 de la Taula 2.6 amb les de l'any 1841, obtingudes per Lluís Castañeda (1991) mitjançant la mateixa font, constatem que hi ha poques diferències entre aquests dos anys —malauradament, les dades de 1769 de què disposem són molt pobres per establir una comparació amb aquestes dues mostres. Segons el buidatge de 1828, la major part dels deutoris es prestaven en diners en metàl·lic. Uns diners que s'utilitzaven, per exemple, per comprar maquinària, com en el cas de dos impressors, un de Barcelona i l'altre de Tortosa, que manllevan un deutor de 200 duros per comprar una impremta el 1828.¹⁰⁷ També molts deutoris d'aquesta taula eren utilitzats per pagar lletres de canvi, mercaderies o matèries primeres —vegeu el pes del capital circulant a la Taula 2.6. Aquest seria el cas, per exemple, d'un fabricant de calç de Badalona que presta 1.025 duros a un calciner de Barcelona per la compra de diferents partides de calç.¹⁰⁸ També hi ha casos en què es manllevan diners per construir o reformar cases. Per exemple, el 1828 un rajoler de Sant Feliu de Llobregat presta 120 ll. 17 s. a una vídua de Sant Joan Despí per “fabricar” una casa, la qual hipoteca expressament.¹⁰⁹ Tot i que els deutoris d'aquesta mostra també s'utilitzaven moltes vegades per passar comptes. Aquest seria el cas d'un “pasamiento de cuentas por diferentes partidas de trigo” entre una vídua i un negociant, que es materialitza en un deutor a favor del negociant de 449 ll. 2 d., a canvi de cancel·lar dos “vales”¹¹⁰ —imaginem que es tractava de pagarés, és a dir, préstecs informals previs a la creació del deutor.

¹⁰⁷ CRPC, RHB, vol. 2, f. 236v.

¹⁰⁸ CRPC, RHB, vol. 2, f. 301v.

¹⁰⁹ CRPC, RHB, vol. 4, f. 137v.

¹¹⁰ CRPC, RHB, vol. 1, f. 302r.

Per tant, constatem que molts debitoris servien per cancel·lar deutes previs, procedents, per exemple, d'arrendaments, censos, etc. Finalment, alguns debitoris s'empraven per pagar despeses de consum privat. Aquest seria el cas d'un sastre de Cervera que presta a un botiguer de Lleida 234 ll. 2 s. 9 d. per “dos años de manutención y lavar la ropa, comprendiéndose también el dinero que le prestó para componer la casa que posee el otorgante en la ciudad de Lérida”. Una suma de diners que li havia de ser retornada en el termini d'un mes i, en cas contrari, pagar un interès “legal” del 3% fins a la seva devolució.¹¹¹

Taula 2.7. Motius de creació dels debitoris inscrits al Registre d'hipoteques de Girona (1769 i 1828)

	1769		1828	
	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Nombre</i>	<i>%</i>
Compravenda de peça de terra o casa	46	12	15	2
Entrada d'un establiment o subestabliment	67	18	0	0
Altres	38	10	205	30
No consta	218	59	460	68
<i>Total</i>	<i>369</i>	<i>100</i>	<i>680</i>	<i>100</i>

Font: Annex 1.

En una àrea rural com la de Girona, on el comerç i la indústria tenien menys força que a la capital del Principat, els debitoris s'associen més a altres usos. Per exemple, l'any 1769 un 18% dels debitoris estaven associats a establiments o subestabliments i un 12%, a la compravenda de terres (vegeu **Taula 2.7**). En comparació amb la regió de Barcelona, doncs, disposem de més informació sobre el seu ús, perquè es poden relacionar amb altres contractes associats al mercat de la terra, tal com succeïa amb els censals. Tot i així, només representen entre un 30% i un 40% dels casos. En conseqüència, un percentatge massa baix per determinar el seu ús de manera absoluta. Ens hem de conformar, doncs, amb una visió aproximada sobre la finalitat del contracte en aquesta regió.

El nombre d'hipoteques especials a la regió de Girona, segons el que s'exposa al capítol quart, indica que probablement el debitori finançava menys compravendes de béns immobles que en el districte de Barcelona, especialment en el buidatge de 1828 —fins i tot a la regió de Girona el percentatge d'hipoteques especials es redueix considerablement respecte de la primera

¹¹¹ CRPC, AHB, vol. 4, f. 263r.

mostra de 1769.¹¹² El 1828 aquest contracte es desvincula del mercat de la terra, tal com li succeïa al censal. Segons les dades de la Taula 2.7, aquest any només quinze deutoris van ser utilitzats per comprar una peça de terra o casa i cap per finançar l'entrada d'un establiment o subestabliment. Cal ser prudents, tot i la contundència de les dades, perquè desconeixem el motiu del 68% dels deutoris restants, i el tipus d'hipoteques tan sols és un indicador. Però tot apunta a un accés a la terra o a un altre immoble mitjançant un préstec més complicat en comparació amb el segle XVIII, abans de la crisi del sistema censalista. Llevat que s'haguessin desenvolupat mecanismes interns de pagament en compravendes o establiments de terres,¹¹³ tal com hem detectat en algun cas, les dades mostren una desconexió notable entre el mercat dels diners i el de la terra al segle XIX.

Pel que fa al grup "altres" de la Taula 2.7, l'any 1769 estava format per pagaments de minutes a advocats, pagaments de foriscapis, compres de bestiar, pagament de dots... Ara bé, les situacions són menys diverses que les vistes a Barcelona, atès el teixit socioeconòmic més pobre de la regió gironina. Tot i així, l'any 1828 trobem uns quants negociants de bestiar que utilitzen sovint el deutor per a les seves operacions de venda. Al costat d'aquests casos, aquest any el deutor també es feia servir per comprar mercaderies, productes agrícoles, pagaments de dots, lluïsmes o arrendaments. Però el principal canvi, que fa que el nombre de casos amb dades sobre el motiu de creació augmenti considerablement, procedeix de l'elevat nombre de deutoris creats per pagar el preu d'un "enganche" militar —76 deutoris. En aquests casos, per mitjà d'aquest contracte, es finançava la commutació del servei militar obligatori per la via de la substitució.

Per exemple, el gener de 1828, Josep Ristol, traginer de Tona, firma un deutor a favor de Francesc Cambras, jove recluta de Sant Joan les Fonts, per un import de deu unces d'or, a un interès del 3% i a retornar en un termini de tres anys, en concepte de l'"enganche" i a compte del contingent aportat per les poblacions de Tona i Balenyà.¹¹⁴ És probable que substituït i substituït haguessin de pertànyer a la mateixa diòcesi o demarcació administrativa, com succeirà el

---

¹¹² El 20% dels deutoris a la regió de Girona l'any 1769 inclouen una hipoteca especial —la majoria d'aquests contractes s'utilitzaven per pagar l'entrada d'un establiment o bé una part d'una compravenda—; el 1828 és només un 7%.

¹¹³ En el cas dels establiments de terres, per exemple, es podia incrementar la pensió i disminuir l'entrada a fi d'evitar la creació d'un deutor per finançar aquesta entrada.

¹¹⁴ AHG, RHG, vol. 1, f. 35r.

1837 després que s'aprovi la nova Llei de reclutament, perquè en la majoria de contractes estudiats les parts contractants són de poblacions properes. Els imports dels deutoris oscil·len entre les vuit i les dotze unces d'or; a l'igual que els terminis de venciment del préstec, que oscil·len entre els dos i els sis anys. En alguns deutoris s'estableix la condició que si el recluta deserta, els diners han d'entregar-se a l'ajuntament encarregat de reunir el contingent de reclutes.

Aquesta darrera dada ens fa sospitar que podria tractar-se d'una mena de substitucions col·lectives organitzades pels municipis. En ciutats com Girona, per exemple, entre 1819 i 1844 trobem diferents exemples de com el municipi organitza reclutaments de voluntaris o reenganxats per substituir veïns de la ciutat obligats a realitzar el servei militar. Però en lloc de finançar la substitució mitjançant un deutor, com en els casos vistos anteriorment, es gestionava mitjançant un préstec sindicat forçat.¹¹⁵ És significatiu, en aquest sentit, que en la mostra no s'hagi trobat cap gironí. Probablement, en una ciutat gran els mecanismes per obtenir recursos econòmics per a la substitució col·lectiva eren diferents i no passaven per aquest instrument de crèdit.

En definitiva, tal com ja apuntà Núria Sales fa temps (1970), aquestes pràctiques suposen un extraordinari esforç econòmic per a les famílies que es podien permetre la substitució, la majoria de les quals integrants del grup dels "labradors", segons les nostres dades. Malauradament, desconeixem l'origen socioprofessional dels joves reclutes o el de les seves famílies, cosa que ens proporcionaria més informació sobre la distribució de la riquesa i la polarització social relacionada amb aquest fenomen.

2.4. Vendes a carta de gràcia

La venda a carta de gràcia o venda amb pacte de retro era una acta notarial per la qual el venedor es reservava el dret de recuperar —"revindicar"— la cosa venuda amb la devolució del capital percebut en la venda, incloent-hi una indemnització en cas que el comprador hagués efectuat millores sobre el bé

---

¹¹⁵ A la ciutat de Girona hem trobat fons de substitucions col·lectives en les lleves de 1819, 1824, 1827, 1830-1831, 1833, 1835 i 1844. AMG. Fons Ajuntament de Girona. Lleves militars, 1819-1844. Segons Núria Sales (1970), que ha estudiat aquest fenomen més a fons, les substitucions col·lectives podrien haver desaparegut per la complicitat dels ajuntaments amb societats comercials d'assegurances contra quintes, concessionàries dels ajuntaments a partir de 1844 o 1845.

comprat. Les vendes a carta de gràcia acostumaven a incloure clàusules de diferents tipus, les més rellevants de les quals solen aparèixer en els registres dels llibres del registre d'hipoteques. A vegades aquestes clàusules vetllaven perquè es conreés degudament la peça de terra empenyorada a “ús i bon costum de pagès”, fórmula utilitzada en alguns contractes, o es fes valdre el dret de fadiga del comprador.¹¹⁶ Però clàusula més freqüent durant el nostre període d'estudi eren les que estaven relacionades amb els censos subjectes a la terra venuda i les condicions per recuperar l'objecte venut. Per exemple, l'any 1841 es ven a carta de gràcia una terra camp situada a Parlavà, en la qual s'estableix amb tota mena de detalls la repartició dels fruits o com compensar el treball si en el moment de la recuperació la terra estava sembrada, llaurada o en guaret.¹¹⁷ Una altra clàusula habitual arran de la inestabilitat monetària generada per l'episodi dels vals reials a final del segle XVIII, que abordarem en la segona part del nostre treball, girava entorn de la moneda utilitzada per recuperar la terra empenyorada. Per exemple, el desembre de 1806 s'inscriu al llibre del Registre d'hipoteques de Figueres, entre dos pagesos de Peralada, una venda a carta de gràcia d'una peça de terra camp d'una vessana i mitja, situada en aquest mateix municipi, per valor de 201 ll. 13 s. 2 d., “prometiendo volver la expresada cantidad con moneda metálica y no en vales reales”.¹¹⁸

2.4.1. Un contracte usurari?

S'ha parlat molt del caràcter usurari de la venda a carta de gràcia, tot i que sovint s'ha fet tenint en compte l'opinió dels contemporanis sobre aquest contracte o bé a partir d'alguns casos aïllats. Si ens remuntem als orígens de la venda a carta de gràcia, la legislació canònica sobre la usura deixava al marge aquest contracte, perquè el considerava una venda i no un tipus de préstec.¹¹⁹ Però amb el pas del temps també es va considerar que podia ser usurari en les situacions següents: en primer lloc, quan afectava la modicitat del preu; en segon lloc, quan el preu de venda i el de redempció no eren equivalents; en tercer lloc, quan

---

¹¹⁶ El setembre de 1806, per exemple, un pagès de Sant Pere Pescador ven a carta de gràcia una terra cultiva de gairebé dues vessanes, ubicada a Junquerets (Sant Pere Pescador), a favor d'un flequer de la mateixa localitat, per 495 lliures, concedint el “derecho de prelación y fadiga al comprador”. AHG, RHF, vol. 1, f. 345r.

¹¹⁷ AHG, Registre d'hipoteques de la Bisbal, vol. 11, f. 5r.

¹¹⁸ AHG, RHF, vol. 1, 463r.

¹¹⁹ Decretals *Ad nostram novertis* (X 3, 17, 5) i *Illa vos* (X 3, 21, 4).

existien acords complementaris, com el de no poder redimir la venda fins passat un termini de temps determinat; i, finalment, segons les característiques personals de les parts contractants. Per a Pozo Carrascosa (1992), que ha estudiat a fons aquesta qüestió, hi havia altres criteris a part d'aquests per declarar invàlida una venda amb pacte de retro, però solien utilitzar-se per reforçar jurídicament arguments com el de la modicitat del preu. Pel que fa als efectes de declarar nul el contracte, Càncer i Ripoll compartien la mateixa opinió que Fontanella, quan afirmaven que la cosa¹²⁰ i els fruits generats fins a l'anul·lació havien de ser retornats al venedor, tot i que els fruits podien ser compensats amb el preu de la cosa venuda.

Així doncs, tot apunta que una de les claus per anul·lar la venda a carta de gràcia consistia a demostrar la modicitat del preu de venda, és a dir, en demostrar que el bé s'havia venut molt per sota del preu real. L'altre problema, que alhora influïa en la modicitat del preu, era el termini per recuperar la cosa venuda. Centrem-nos, de moment, en la primera qüestió: la modicitat del preu. Autors catalans com Càncer afirmaven que no hi havia una norma segura per fixar aquesta quantia; la majoria d'opinions, segons aquest autor, la situaven en l'“ultra dimidium” o bé deien que depenia en última instància del criteri del jutge.¹²¹ Solsona, Cortiada i Ripoll també establiren la modicitat del preu més enllà de la barrera de la meitat del just preu.¹²² Tanmateix, aquests autors feien una distinció —i és aquí on entren en joc els terminis— segons si el pacte temporal era afirmatiu, és a dir, quan es limitava la redempció a un període de temps —termini final—, o negatiu. En el primer cas, era suficient que la lesió fos la meitat del just preu; en el segon cas, en canvi, la modicitat s'establí en la tercera part del preu. Brocà i Amell (1886, 275) afirmaven, per la seva banda, que si la venda es feia sense termini el límit se situava entre la meitat i les dues terceres parts del preu.

---

¹²⁰ Ho diem en genèric perquè no només es compraven a carta de gràcia béns immobles, sinó que també es podien comprar fruits i altres objectes. Segons Llorenç Ferrer (1985), les coses venudes a carta de gràcia eren bàsicament de quatre tipus: peces de terra, cases, terres establertes a rabassa i parts de fruits. A més, nosaltres hem registrat en alguna ocasió el dret de lluir i quitar. Però el cas que predomina més a la regió de Girona són les vendes a carta de gràcia de petites peces de terres de fins a tres o quatre vessanes. Rosa Congost (1990) exposa que la venda de petites peces, a vegades dividint lots de terra més grans, era una pràctica molt habitual.

¹²¹ CANCERUS, Var. Res., p. 1, cap. 13, núm. 41.

¹²² SOLSONA, Laudemiorum, cell. 10, núm. 27. CORTIADA, Decisio, 149, núm. 12. RIPOLL, Var. Res., cap. 11, núm. 220 i 221 (sentència de 12 de novembre de 1569).

Tal com afirma Llorenç Ferrer (1983), l'existència de contractes com l'addició de preu o la venda del dret de lluir i quitar, és a dir, la venda del dret de recuperar la cosa venuda, evidencien que les vendes a carta de gràcia es feien per sota del preu de mercat. Però, atenent els paràmetres dels juristes abans esmentats, fins a quin punt es podien considerar preus usuraris els de les vendes a carta de gràcia?

Hem volgut comprovar, a la regió de Girona, aquesta qüestió mitjançant dues mostres, una del segle XVIII (1771) i una altra del segle XIX (1841), que ens permetran establir comparacions entre els dos períodes. D'entrada, cal tenir en compte que aquesta demarcació no preveia un termini final, a diferència d'altres regions com el Bages, estudiada per Llorenç Ferrer, on la pràctica més estesa era fixar un termini per recuperar la venda. De fet, a Catalunya, segons Brocà i Amell, la pràctica més habitual era la del pacte temporal afirmatiu. Sala, en la mateixa línia, afirmava que “son llamadas a carta de gracia, por depender su duración de la gracia que hace el vendedor en no redimir la cosa que vendió”.¹²³

Així doncs, el preu just de les vendes a carta de gràcia a la regió de Girona hauria d'oscil·lar entre la meitat i les dues terceres parts del preu de mercat, perquè no hi havia un termini final inclòs en el contracte. Utilitzant la mateixa metodologia per calcular el valor dels béns hipotecats en censals i debitoris (vegeu capítol quart), hem comparat la mediana del preu de les terres cultives en vendes perpètuas amb la mediana de les vendes a carta de gràcia. En el primer any (1771), a partir de seixanta vendes a carta de gràcia, aquestes representen de mediana un 74% del preu de les compravendes perpètuas, i el 1841, segons 111 casos, el 60%. Malgrat que la mostra no és gaire extensa, a causa de les poques vendes a carta de gràcia de terra exclusivament cultiva o campa, i el problema que suposa establir un preu per vessana que oscil·lava segons diferents circumstàncies, les dades indiquen que els percentatges s'acosten a les xifres dels autors catalans abans esmentats, ja que de mitjana es mouen entre la meitat i les dues terceres parts del preu de mercat.

No obstant això, hi ha casos particulars situats per sota de l'*ultra dimidium* que entrarien dins del que es consideraria usura; per contra, també hi ha casos situats molt per sobre del preu de venda calculat segons aquest mètode. Un exemple d'aquest darrer cas seria el següent: el maig de 1771 el cavaller i notari

---

¹²³ Citat per Olga Lucía Alfonso Velásquez (2006: 7).

de Castelló d'Empúries Esteve Camps compra a carta de gràcia a Narcís Brugat, pagès de Castelló d'Empúries, una peça de cinc vessanes de terra cultiva, situada al pla de davant de la vila de Castelló d'Empúries, per un preu de 563 ll. 10 s.¹²⁴ Si el preu de venda de les terres cultives obtingut a través de vendes perpètuas se situa al voltant de les 81 ll. per vessana, les 113 ll. per vessana d'aquesta compravenda a carta de gràcia estaven molt per sobre de les 60 ll. per vessana, xifra considerada la mediana del preu per a les compravendes a carta de gràcia. En aquests casos, que s'allunyen de la mitjana, probablement entraven en joc elements del mercat de la terra, com la qualitat, la ubicació, el municipi o fins i tot les relacions de força entre comprador i venedor.

També seria bo remarcar les diferències entre les mitjanes de les mostres dels segles XVIII i XIX. Els catorze punts de diferència que separen els anys 1771 i 1841 indiquen un empitjorament de la situació per als que empenyoraven terres al segle XIX, perquè el preu de la venda a carta de gràcia en aquest moment es troba de mediana més allunyat del preu de mercat que al segle XVIII. Això, sumat al fet que la venda a carta de gràcia estava agafant més protagonisme que en el segle XVIII, quan el censal era el principal pilar del crèdit privat, i que les retrovendes havien disminuït amb relació a la creació de vendes a carta de gràcia (vegeu capítol quart), dibuixaria un panorama més complicat per al venedor/deutor. Probablement aquest fet va contribuir que les vendes a carta de gràcia tinguessin tan mala premsa durant el segle XIX. Pedro Nolasco Vives Cebrià (1989: II, 751), per exemple, exposa amb aquestes paraules els inconvenients d'aquest tipus de contracte i la necessitat de trobar un substitut al censal davant la creixent utilització de la venda a carta de gràcia:

Otros capitalistas en vista de estas dificultades, y no queriendo contravenir á las disposiciones legales sobre préstamos, ni exponerse á juramentos falsos ó evasorios en las respuestas á las preguntas, que se hacen muchas veces á instancia de los deudores sobre percibo de intereses [es referia als interessos dels deutoris], emplean el dinero en la compra de fincas á carta de gracia. Estos empleos aunque no son los que reditan más á los capitalistas son empero por lo común los más seguros; pero de otra parte son casi tan perjudiciales á los deudores ó tal vez más que los otros préstamos; porque á mas de verse el deudor privado de los frutos de la finca vendida á carta de gracia, ha de destinar parte del

---

¹²⁴ AHG, RHG, vol. 6, f. 1.085v.

dinero que recibe para pago de laudemio, derechos de escribano y á más de alcabala si la finca se halla sita en esta ciudad. Cuando se dijo esto en la primera edición, solo se pagaba derecho de alcabala en el traspaso de fincas sitas en las capitales de provincia, en las que se pagaba derecho de puertas. Hoy en día los derechos de hipoteca se pagan indistintamente cualquiera que sea el lugar donde están sitas las fincas. Todos los dichos inconvenientes se salvaban antes cuando se empleaban los capitales á censo consignativo ó sea censal. Pero decaidos estos convendría buscar un suplente que evitase los inconvenientes que se han referido.

Durant el segle XIX aquest contracte va rebre altres crítiques. Una d'elles deia que el comprador/creditor no feia millors i seguia explotant el bé comprat — sobretot si era una peça de terra— fins a esgotar-lo, perquè el venedor/deutor tenia la possibilitat de recuperar-lo. Però altres autors deien precisament el contrari: que la terra es millorava per dificultar la recuperació. En tot cas, el desprestigi d'aquest contracte va arribar a ser tan gran que fins i tot se'n va demanar la prohibició.¹²⁵ Només algunes veus seguien defensant la venda a carta de gràcia pels avantatges que suposava davant dels futurs procediments i de les costes judicials que generaven altres préstecs hipotecaris, i perquè aquest contracte era un refugi ideal davant les hipoteques generals o ocultes presents en altres contractes de préstec (Pozo, 1992).

2.4.2. Els motius per vendre a carta de gràcia

Pel que fa al motiu per vendre a carta de gràcia, a partir d'alguns casos on apareix aquesta informació en els protocols notariais, Llorenç Ferrer (1983) assenyala que es podia fer servir per pagar deutes diversos, endeutaments anteriors, per a la realització d'obres de construcció, etc. Nosaltres només podem aportar, en aquest sentit, que una part important de les vendes a carta de gràcia procedien d'un debitori impagat i que aquest fenomen s'incrementà notablement al llarg del segle XIX. A més, si fem cas de l'absència de notes marginals que cancel·laven els terminis establerts en els debitoris i impedien que s'activessin les vendes a carta de gràcia, la majoria de “debetorios y ventas a carta de gracia”

---

¹²⁵ Sala (1857: II, 288), després d'assenyalar la freqüència de les vendes a carta de gràcia a València, diu el següent: “pero vemos con dolor, que en el día hay tantos abusos y perjuicios en ellas, que tal vez convendría que se prohibieran, o por lo menos tomaran rigurosas providencias para atajarlas”.

acabaven executant-se en un termini relativament curt de temps, com podem observar a la **Taula 2.8**.¹²⁶

Taula 2.8. Nombre de deutoris i en cas d'impagament vendes a carta de gràcia (VCG), cancel·lats abans del termini de venciment. Registre d'hipoteques de Girona (1769, 1806, 1828, 1841)

<i>Any</i>	<i>Deutoris/VCG</i>	<i>No s'activa la VCG</i>
1769	39	1
1806	46	0
1828	51	6
1841	79	8

Font: Annex 1.

Així doncs, creiem que la venda a carta de gràcia estava més directament relacionada amb el deutor i que no pas amb el censal, contràriament a l'opinió de Llorenç Ferrer (1983), tot i que aquest autor afirma encertadament que les vendes a carta de gràcia eren, en definitiva, fruit d'una acumulació de deutes, molts d'ells procedents de censals. De fet, tal com sosté Enric Tello (1986), l'endeutament era producte d'una roda de crèdit en la qual deutoris, censals, vendes a carta de gràcia i fins i tot compravendes perpètuas estaven interrelacionats. Aquest fet dificulta enormement esbrinar com s'originava l'espiral de deutes en el qual queien moltes famílies. La seqüència deutoris > censal > venda a carta de gràcia > venda perpètua no sempre funcionava de manera tan lineal, com ho demostren els contractes que preveïen l'entrada en vigor de segons contractes si no es complia el termini previst inicialment, com ara els deutoris/censals¹²⁷ o els deutoris/vendes a carta de gràcia o vendes perpètuas. Per tant, del deutor es podia passar a la venda a carta de gràcia o, fins i tot, a la venda perpètua o el censal, i del censal també es podia passar directament a la venda; i, en sentit contrari, es podia passar de la venda —a carta de gràcia o perpètua— a la cancel·lació de censals o deutoris. En un patrimoni el més freqüent era que el deute s'anés transformant al llarg del temps i adoptés formes diferents; la seva extinció moltes vegades és un miratge.

No obstant això, creiem que es pot establir una certa gradació en els mecanismes de crèdit. Un bon exemple serien aquests deutoris i, en cas

¹²⁶ El baix percentatge també podria ser fruit d'una anotació poc sistemàtica en els marges dels contractes.

¹²⁷ El deutor i, en cas d'impagament, censal és un contracte que es troba sovint al segle XVIII, però més rarament al segle XIX.

d'impagament, vendes a carta de gràcia. Segons Mònica Bosch (1993), que analitza la comptabilitat i els inventaris dels béns de la Casa Carles, aquesta gradació entre deutoris i vendes a carta de gràcia s'explicaria pels interessos associats a aquests contractes. En una escala de contractes de préstec, entre els quals s'inclou la venda a carta de gràcia, amb interessos de menys a més elevats, trobaríem primer el censal, després el deutoris —amb interessos, segons aquesta autora, sovint del 6% entre 1818 i 1868— i, finalment, la venda a carta de gràcia, amb interessos que, segons els seus càlculs, podrien oscil·lar entre el 10% i el 20%, perquè Bosch considera l'usdefruit de la cosa venuda equivalent a l'interès del préstec, tot i que parteix d'una valoració de les finques venudes a carta de gràcia molt baixa —al voltant del 30%, segons un càlcul efectuat a partir d'un inventari de finques de 1826.¹²⁸ Tot plegat explicaria, segons Mònica Bosch, per què els Carles sol·licitaven deutoris per recuperar masos i terres venudes a carta de gràcia, cosa que lligaria, d'altra banda, amb el fet que la majoria de deutoris amb activació d'un segon contracte inscrits al registre d'hipoteques no fossin deutoris/censals, sinó deutoris/vendes a carta de gràcia.

En tot cas, el darrer pas per a les famílies pageses sempre era la venda de la terra —primer a carta de gràcia i, més tard, perpètuament—, ja que suposava la venda de la principal font d'ingressos familiars en la majoria de casos. Òbviament, abans de donar un pas tan transcendent per a les seves economies, les famílies eren capaces d'endeutar-se per sobre de tota lògica de mercat. Per aquesta raó, la venda a carta de gràcia es convertia molt sovint en un contracte altament usurer. El fet que el pagès conferís un valor especial a la terra, que era el seu principal mitjà de subsistència, el conduïa a vendre la terra a carta de gràcia a un preu per sota del preu de mercat, amb l'esperança —o falsa esperança— de recuperar el bé venut al cap d'uns anys.¹²⁹

En resum, cal anar amb compte quan interpretem una venda a carta de gràcia o una venda perpètua de forma aïllada, perquè no sempre és sinònim de crisi o

---

¹²⁸ Aquest fet no acaba d'encaixar amb les dades abans exposades per nosaltres, on els paràmetres estarien més en consonància amb les xifres de Brocà i Amell (1886).

¹²⁹ Ja hem apuntat que moltes d'aquestes vendes a carta de gràcia no es recuperaven i que les recuperacions es portaven a terme al cap de molts anys pels mateixos venedors o bé per compradors del dret de lluir i quitar, cosa que demostra que el cost en interessos —si considerem l'usdefruit com a tal— de la majoria de vendes era molt alt. A tall d'exemple, segons les dades de 47 retrovendes de l'any 1841, amb informació sobre la data de compra de la venda a carta de gràcia, abans dels deu anys només es van recuperar el 34% de les vendes, entre els 11 i 20 anys el 30% dels casos, i el 36% restant, més enllà dels 21 anys.

pèrdua del patrimoni, com tampoc és equivalent a una recuperació de l'economia familiar la recuperació d'una venda a carta de gràcia. A vegades aquestes vendes amagaven una decisió estratègica de la família per eixugar altres deutes prioritaris. Fins i tot, la lluïció d'un censal podia amagar un endeutament major o una pèrdua de patrimoni causada per una venda, i un encarregament de censals podia significar eixugar una part del deute del patrimoni, però, tal com hem exposat en pàgines anteriors, solia portar-se a terme a costa de perdre una part del patrimoni. Només els estudis de cas, com el portat a terme per Mònica Bosch (2019), poden ajudar a entendre com s'arribava a aquest punt i contextualitzar les operacions dins de les decisions familiars preses per motius econòmics, a causa de la política de dots i llegendes, o bé per factors externs com les guerres, els esdeveniments polítics, els fenòmens meteorològics, etc.

2.5. Altres formes de crèdit

Censals, debitoris, violaris i vendes a carta de gràcia no eren les úniques formes de crèdit existents en l'etapa final de l'Antic Règim. Com hem comentat al començament d'aquest capítol, malgrat que no es protocol·litzaven —i, per tant, no s'inscrivien al registre d'hipoteques—, hi havia altres instruments de crèdit que jugaven un important paper en el mercat dels diners. Un d'ells va ser la lletra de canvi, els orígens de la qual es remuntaven a la baixa edat mitjana. Durant la nostra època d'estudi sabem que, a Catalunya, la lletra de canvi s'utilitzava en el comerç, la manufactura i la indústria, com a mitjà per pagar i cobrar productes col·locats en el mercats de la Península, Europa o Amèrica. Segons dades extretes de corredors de canvi de Barcelona (Castañeda, 1991), aquest document mercantil va créixer en nombre entre 1800 i 1840, paral·lelament a la disminució de la mitjana dels seus imports. Malgrat que no disposem de dades sobre aquesta qüestió, tot i que valdria la pena estudiar-ho més a fons, la lletra de canvi podria haver desenvolupat altres funcions, com la d'obtenció de crèdit al comptat a curt termini, compensant en part la reducció de l'estoc de crèdit del primer terç del segle XIX detectat en districtes com el de Barcelona —això ho tractarem més a fons al capítol quart. Pedro Nolasco Vives Cebrià (1989: II, 751) fa referència a aquest ús de la lletra de canvi i incideix en els efectes negatius

que generava en moltes famílies a causa dels interessos abusius que comportava:

Otros no quieren que se les firmen escrituras públicas sino que dan letras de cambio por tres meses. Del dinero que se deja por estas letras se exige un diez ó doce ó más por ciento que no suena, pues ya se lo retiene el prestamista en el acto de entregar el capital; y si después el que toma el dinero no puede devolverlo al vencimiento de la letra y pide que esta se renueve, no se hace esto sino mediante el pago del interés correspondiente al tiempo por el cual se prolonga. Esta clase de préstamos están algo más expuestos á la pérdida del capital; pero el interés regularmente es más excesivo y arruina muchas familias.

També formarien part del crèdit privat totes aquelles operacions de préstec ocultes dins d'altres contractes. Per exemple, en moltes operacions de compravenda de béns immobles —fins i tot de sumes relativament importants— o en acords matrimonials¹³⁰ podem trobar pagaments fraccionats i espaiats en el temps, que també podrien ser considerats com a préstecs. Triar entre formalitzar el deute creant un nou contracte o fraccionar-lo dins d'aquests contractes probablement depenia dels costos de formalització, de l'estat de les finances de les famílies signants o dels seus interessos. En el cas dels capítols matrimonials, si el patrimoni que havia de rebre el dot de la núvia estava carregat de deutes, potser la millor solució consistia a desfer-se d'una part mitjançant un encarregament; en canvi, si calien diners en efectiu, es podia optar per fraccionar el pagament en diferents entregues de diners o crear un debitori a curt termini; si, per contra, el patrimoni que rebia el dot volia obtenir una renda, la millor solució probablement era crear un censal... Les solucions eren múltiples, i es combinaven adaptant-se a les necessitats i correlacions de força existents entre les famílies que hi participaven. Ara bé, des d'un punt de vista legal, no sabem si l'obligació que contreïa el deutor tenia la mateixa categoria dins d'un capítol matrimonial que fora, en un contracte a part. És un tema que també caldria estudiar, perquè observant alguns casos creiem que aquestes pràctiques es van incrementar al segle XIX i podrien alterar els resultats d'algunes de les mostres utilitzades per estudiar el crèdit hipotecari en aquesta època.

---

¹³⁰ El pagament al comptat d'un dot era un fet excepcional. En els capítols matrimonials és més habitual trobar préstecs com ara debitoris, censals o encarregaments, tot i que sovint trobem pagaments fraccionats i espaiats en el temps que no han estat formalitzats en un contracte a part.

Si bé aquestes pràctiques ens fan dubtar respecte de si l'estudi dels censals i els debitoris pot proporcionar-nos una fotografia completa del crèdit privat, encara ens fa dubtar més el crèdit informal. Alguns autors afirmen que el crèdit notarial objecte del nostre estudi era només la punta de l'iceberg del crèdit privat. Sota la línia de flotació hi havia un gran volum de petits préstecs que no es protocolitzaven. És probable fins i tot que no deixessin cap rastre per escrit, ja que es tractava de simples acords verbals entre les parts. Tanmateix, podem trobar testimonis del crèdit informal en alguns arxius familiars, en els seus comptes i memorials o en anotacions molt simples. Aquests documents ens permeten observar que les famílies feien deixes gracioses —de diners o productes agraris— a masovers, més rarament de masovers a propietaris, o bé quins deutes tenien amb fusters, mestres de cases, apotecaris, botiguers... Les comptabilitats dels botiguers i sobretot els seus inventaris post mortem també poden ser una bona font per valorar la importància del crèdit informal en les societats preindustrials. Lídia Torra (2003), per exemple, ha pogut demostrar que el crèdit al consum, que es basava en fiar al client, va ser una de les peces clau de l'expansió del negoci dels venedors de teles barcelonins durant la segona meitat del segle XVIII. Més endavant, a la segona meitat del segle XIX —no creiem que la cronologia sigui una casualitat—, l'atzar també ha permès trobar llibretes en fons particulars que descriuen amb detall les pràctiques de caràcter informal pròpies dels usurers en aquella època (Sabio, 1996).

Hem volgut esbrinar si els jutjats de primera instància de l'Antic Règim ens poden proporcionar més informació sobre el crèdit informal.¹³¹ Per exemple, a la cúria de Torroella de Montgrí,¹³² a través de dos petits sondejos de tres anys cadascun, concretament entre 1768 i 1770 —29 processos relacionats amb préstecs— i entre 1829 i 1831 —60 processos relacionats amb préstecs—, hem trobat vuit plets relacionats amb crèdit informal, distribuïts gairebé a parts iguals

---

¹³¹ Durant l'Antic Règim, al Principat de Catalunya el sistema judicial s'organitzava a partir d'una xarxa de tribunals inferiors o de caràcter local, representats pels veguers (o sotsveguers) i els batlles reials o senyorials, i un tribunal superior, representat per la Reial Audiència de Catalunya, per bé que aquest tribunal també podia actuar com a jutjat de primera instància perquè, tal com exposa Víctor Ferro (1987: 111-113), el principi general que restringia l'accés en primera instància tenia múltiples excepcions. Segons Albert Cots (1989), el sistema d'apel·lacions era diferent depenent si es tractava d'una cúria senyorial o reial, ja que mentre que les apel·lacions de les cúries reials es traslladaven directament a l'Audiència —la Cúria Reial de Torroella de Montgrí seria un exemple d'aquest tipus—, en les senyorials havien de passar primer per uns tribunals intermedis d'apel·lacions.

¹³² El notari de Torroella de Montgrí era alhora el dipositari dels registres curials. Aquesta circumstància ha comportat que la documentació de la cúria es trobi barrejada amb els contractes notariais dins del mateix llibre.

entre les dues mostres. Deixant de banda que els casos, juntament amb el nombre de pensions endarrerides per cas, es multipliquen per dos en el segon període estudiat a causa de censals impagats, cosa que es correspon amb el context financer que es plantejarà més endavant al capítol quart, hem pogut documentar reclamacions de botiguers de la Bisbal d'Empordà contra alguns clients morosos, fet que encaixaria amb el crèdit al consum descrit per Lúdia Torra. Un d'aquests casos seria el de Francesc Molinas, botiguer de la Bisbal, que reclama a Narcís Sabadí, cirurgià de Gualta, 10 ll. 2 s. 10 d. en concepte de roba el 1768.¹³³ També podien ser motiu de reclamació alguns "vales" signats entre particulars, que vindrien a ser una mena de pagaré de l'època. Aquest seria el cas, per exemple, de Miquel Ros, pagès de Bellcaire, que reclama a Josep Casabó, pastor d'eugues de la mateixa vila, 11 ll. 4 s. per la venda d'un animal el 1768, utilitzant un val signat com a prova judicial.

Per tant, de casos com aquests, associats a petites quantitats sense protocolitzar, en trobem als llibres curials. Però és significatiu que només un d'ells sigui superior a 50 ll. Es troba, concretament, en la segona mostra analitzada (1829-1831) i es tracta d'un judici verbal promogut pel procurador d'un pagès de Mieres, anomenat Cosme Grifé, contra Francesc Taltavull Torrent, alcalde major de la mateixa localitat, per un val signat el 29 de març de 1828 amb motiu d'un préstec de 135 ll. i una càrrega de vinagre.¹³⁴ En el judici l'acusat confessa deure aquesta quantitat i el jutge el condemna a retornar el préstec i pagar les costes judicials. Un cas que encaixaria amb la hipòtesi, insinuada ja per Ricard García Orallo (2008), de l'avenç de l'economia informal durant el procés d'afaiçonament del nou Estat liberal del segle XIX —la data d'aquest plet, propera al final de l'Antic Règim, potser no és una casualitat. Segons aquest autor, els judicis convinguts davant del jutge podrien haver estat una de les vies per garantir deutes sense passar pel notari, ja que eren vàlids a tots els efectes i tenien uns costos molt inferiors als notariais. El fet de no escripturar els deutes davant notari podria ajudar a explicar la davallada del crèdit notarial constatat al Registre d'Hipoteques i els arxius patrimonials a partir del segle XIX, que tractarem en la segona part del nostre treball.

A diferència d'aquests vals o pagarés, el crèdit pignoratiu se situaria més a prop de la frontera amb el crèdit formal, tot i que el comportament entre creditor

---

¹³³ AHG, Districte de la Bisbal, notaria de Josep Pouplana Martí (Torroella de Montgrí), 1768-1770.

¹³⁴ AHG, Districte de la Bisbal, notaria de Francesc Thomàs Cortada (Torroella de Montgrí), 1819-1834.

i deutor no el regulava tant la llei com el costum i la pràctica de les relacions de reciprocitat i control social, és a dir, el que E. P. Thompson (2000) qualificava com a “economia moral”. Els “bancs de pobres” d’inspiració franciscana van originar-se a Itàlia durant el segle XV i tenien un caràcter assistencial, almenys en aparença. Fins segles més tard, tot i que empenyorar era una pràctica molt antiga al Principat, no s’institucionalitza de la mà dels monts de pietat a Catalunya. Concretament, el primer mont de pietat es crea a Barcelona l’any 1751 i durant el segle XIX i principi del segle XX s’expandeixen a Espanya, paral·lelament a l’aprovació de les lleis de beneficència (Carbonell, 2007).

Els monts de pietat es diferenciaven d’anteriors institucions espanyoles dedicades a les microfinances, com les cases de misericòrdia o els pòsits, bàsicament per dues característiques: d’una banda, perquè tenien un caràcter marcadament urbà; de l’altra, perquè l’intercanvi es basava en un objecte, com una joia o una peça de roba, que alhora es convertia en la garantia del préstec. Malgrat que aparentaven ser unes institucions ancorades en el passat, en realitat van ser innovadores en molts aspectes. Per exemple, el fet de posar un microcrèdit a disposició de tots aquells que poguessin aportar un objecte i els seus mecanismes per avaluar el risc i les garanties, dotava els monts de pietat de gran capacitat d’adaptació als nous temps. A més a més, van saber dinamitzar els mercats de segona mà gràcies a les subhastes públiques d’objectes no rescabats. Ara bé, des del nostre punt de vista, el més interessant dels monts de pietat era la funció que desenvoluparien entorn de la previsió social al segle XIX. I és que els dipositaris dels monts de pietat, atrets per la immunitat de la institució i la seva solvència, a banda de fer donacions i ingressar almoines — que, en realitat, eren els interessos dels préstecs—, també podien dipositar els seus estalvis pensant en el seu esdevenidor, en cas de jubilació, per pagar un dot, etc. Caldria estudiar més a fons si el desenvolupament d’aquesta funció va guanyar terreny en antics espais reservats al censal o al violari, com hem apuntat en anteriors apartats.

Voldríem acabar aquest apartat fent un petit comentari sobre el crèdit públic. En els pròxims capítols tractarem més a fons la capacitat que va tenir per generar profunds canvis en el mercat del crèdit privat durant la nostra època d’estudi. Amb la irrupció dels vals reials, que vindrien a ser uns títols de deute públic utilitzats com a paper moneda, encara que amb certes limitacions, al darrer terç

del segle XVIII els mercats de crèdit públic i privat interaccionaren estretament, i aquelles persones que disposaven de capital participaven en un o altre mercat segons els seus rendiments o la seguretat jurídica o econòmica que oferien en cada moment. Però no eren els únics mercats que estaven íntimament relacionats. El mercat de la terra, el de les transmissions interfamiliars i el del treball també interaccionaven entre ells i amb el mercat dels diners, com hem vist clarament en el cas dels capítols matrimonials o les compravendes. Parafraçant Gerard Béaur (1994), sovint els contractes utilitzen formes intermèdies que barregen elements de diferents mercats i poden adaptar-se amb flexibilitat a les circumstàncies, exigències i necessitats dels actors que hi participen, encara que dins d'uns límits legals.

Conclusions

Hem començat aquesta primera part parlant de com els notaris catalans van tenir un paper protagonista en l'afaiçament definitiu del registre d'hipoteques a Catalunya. Gràcies a la introducció de diferents esmenes a la Pragmàtica de 1768 van saber adaptar la institució a les necessitats de la societat en què vivien, fins i tot abans —i això és significatiu— que la reforma del seu règim jurídic es publicés el 1774. Una participació en la millora de la institució que no va acabar aquí, ja que posteriorment, des de les seves respectives notaries, van seguir actuant d'acord amb la Llei hipotecària i van contribuir decisivament al seu correcte funcionament.

En comparació amb la resta de registres de l'Estat, el registre —o registres— d'hipoteques de Catalunya va ser una institució singular, atesa la baixa clandestinitat immobiliària, l'objecte jurídic, l'ampliació del nombre d'oficines registrals o el gran nombre d'escriptures enregistrades. Però no podem afirmar, quan comparem la praxi desenvolupada en cadascun dels registres catalans, que fos una institució uniforme. El volum de treball, la realitat socioeconòmica de cadascuna de les regions, la pràctica notarial o la confiança dels usuaris envers la institució registral són alguns dels factors que diferenciaven les oficines del registre. Finalment, volem insistir que la institució era un banc d'informació utilitzat pels notaris i la població en general. Les cartes dels registradors de Barcelona dirigides a l'Audiència demostren que els individus o els notaris anaven sistemàticament al registre per comprovar la solidesa de les garanties hipotecàries incloses en els contractes, i com aquest fet va portar al límit del col·lapse l'oficina registral per manca de personal. L'èxit de la institució, en definitiva, es basava en la capacitat per assegurar els drets jurídics mitjançant la inscripció dels contractes notariaus, tal com hem pogut comprovar a través de la “batalla de les signatures” entre senyors útils i directes.

Per tot plegat els llibres del registre d'hipoteques es converteixen en una font excel·lent per a l'estudi del crèdit hipotecari. Els instruments de crèdit que s'hi inscrivien eren els censals, els debitoris, les vendes a carta de gràcia i els violaris, encara que la presència d'aquest darrer contracte era ja molt testimonial durant la segona meitat del segle XVIII. No obstant això, aquestes no eren les úniques formes de crèdit privat a les acaballes de l'Antic Règim; n'hi havia d'altres, com

les lletres de canvi, que no s'inscrivien al Registre. Fora del crèdit formal, també existia una gran quantitat de petits deutes que probablement no es protocolitzaven per sota de les 50 ll. a causa dels costos de formalització, llevat que formessin part d'una operació més gran o bé tinguessin algun tipus de relació o de contrapartida entre client i notari. Probablement el crèdit informal va créixer al segle XIX, tot i que és difícil demostrar-ho, així com les obligacions ocultes dins d'altres contractes. Aquest fet, sumat a la major utilització de les lletres de canvi, especialment en demarcacions com la de Barcelona, amb un component comercial més marcat, podria haver compensat la reducció de l'estoc de crèdit hipotecari que veurem en els capítols següents.

A l'Europa preindustrial, els mercats del crèdit compartien una legislació restrictiva a causa de la prohibició de la usura. Tot i així, es varen trobar diferents vies per desnaturalitzar els contractes de crèdit i evitar la prohibició de la usura, fet que posa en qüestió la poca flexibilitat dels contractes i el seu encasellament automàtic en el crèdit de llarg, mig o curt termini. La millora de caució, segons la qual les garanties aportades en els censals havien de renovar-se al cap d'un cert nombre d'anys, és un exemple de com aquest contracte podia convertir-se en un crèdit de curt termini, especialment si no es pagaven les pensions, i de com la decisió de retornar el capital no restava sempre en mans del censatari. En el cas dels deutoris, hem vist com superaven la prohibició de cobrar interessos incorporant-los dins del capital o ideant fórmules, malgrat el risc que suposaven per al creditor, per cobrar-los informalment una vegada finalitzava la data de venciment. A més a més, hem constatat que els terminis es van allargar durant el segle XIX, paral·lelament a la crisi del censal, cosa que *de facto* convertia el debitori en un contracte de crèdit de mitjà i llarg termini, sobretot si considerem la cancel·lació dels préstecs. No obstant això, tal com assenyala Diamond i He (2014), la renovació repetida dels préstecs a curt termini, com a alternativa al crèdit a llarg termini, no ha estat una pràctica gaire corrent al llarg de la història, i en el nostre cas només es justificava per la fallida del sistema de crèdit basat en el censal i la crisi del seu principal promotor: l'Església.

Pel que fa als interessos, el censal estava subjecte a un interès oficial màxim —a partir de 1750, del 3% a l'antiga Corona d'Aragó. Un interès que històricament es va moure buscant un equilibri entre la renda agrària i el preu del diner, i que s'actualitzà molt lentament. No obstant això, creiem que també podria haver jugat un paper important en la baixada del tipus d'interès de 1750 la pressió

o la influència política de classes dirigents endeutades, com la noblesa. Però la reducció del tipus d'interès també podria oficialitzar una situació que ja es produïa entre censalistes i censataris des de feia temps, com evidencien les concòrdies protagonitzades per municipis. D'altra banda, encara que de manera oculta, el debitori va poder jugar més amb els interessos a l'hora de calcular el risc de l'operació, el context econòmic o el marc legal en què es realitzava l'operació. Abans de la dècada de 1840 és difícil conèixer quins interessos es cobraven pels debitoris, ja que el percentatge de casos de què disposem no supera en cap mostra el 14% i sempre es mou entre l'interès legal i el doble de l'interès legal, que és el màxim establert pel Codi de Comerç el 1829. Probablement, la resta de contractes sobrepassaven aquest tipus d'interès i, encara que la llei autoritzés escripturar-lo a partir del Codi de Comerç i, sobretot, dels primers projectes de codi civil, tot i que amb certes limitacions pel que fa al topall màxim, en la majoria de casos els tipus d'interès van seguir ocults i aparentant gratuïtat durant el nostre període d'estudi.

Pel que fa a la seguretat jurídica en els contractes de préstec, a partir d'alguns plets dels segles XVIII i XIX de la cúria de Torroella de Montgrí hem pogut observar que censals i debitoris compartien mecanismes similars en la reclamació d'impagaments. Exceptuant el pacte de millora, en ambdós tipus de contractes s'utilitzaven les penes de terç, que convertien el procediment en executiu, o les clàusules guarentígies i d'evicció, segons les quals s'obligava a respondre davant la possible reclamació d'un tercer en casos que afectessin el bé immoble emprat com a garantia. No obstant això, el debitori tenia dos avantatges respecte del censal que van resultar decisius per al seu èxit, tot i l'inconvenient de la renovació periòdica comentat anteriorment: d'una banda, la possibilitat de blindar el préstec contra cancel·lacions amb paper moneda; de l'altra, el control sobre els terminis de reemborsament del préstec. Dos aspectes fonamentals en un context d'instabilitat financera com va ser el posterior a l'any 1798.

El debitori va fer fortuna juntament amb la venda a carta de gràcia, que també va poder imposar el retorn del capital en moneda metàl·lica i no pas en paper moneda, que, com veurem al capítol quart, es va devaluar molt amb el pas del temps. Les vendes a carta de gràcia acostumaven a incloure clàusules de diferents tipus, especialment vinculades al moment de recuperar la cosa venuda, que, segons hem pogut constatar, no es portava a terme en la majoria de casos. Tal com apunten alguns juristes del segle XIX, l'inconvenient de no tractar-se d'un

préstec *stricto sensu* era compensat, especialment en contextos d'inestabilitat financera com el que estem tractant, amb l'estalvi de futurs procediments i costos judicials per recuperar el capital o els interessos.

S'ha parlat molt del caràcter usurari de la venda a carta de gràcia. L'existència de contractes com l'addició de preu i la venda del dret de lluir i quitar evidència que les vendes amb pacte de retro es feien a un preu inferior del preu de mercat i, per tant, que la no recuperació implicava un cost elevat per als venedors/deutors. A partir del petit exercici portat a terme en el districte de Girona, consistent en la comparació dels preus d'un mateix tipus de qualitat de terra venuda a carta de gràcia i venuda perpètuament, observem que les xifres de venda amb pacte de retro oscil·laven de mitjana entre el 60% i el 74% del preu de les terres venudes perpètuament. Uns paràmetres, doncs, admesos pels juristes de l'època, que els situaven entre la meitat i les dues terceres parts del preu si no s'establia un termini de recuperació, com en el cas de la regió de Girona. Malgrat tot, hi ha diferències importants dins de cadascun dels anys estudiats (1771 i 1841) que responen a correlacions de força entre compradors/creditors i venedors/deutors o simplement a elements del mercat de la terra difícils d'incorporar a la nostra anàlisi. D'altra banda, la diferència del percentatge que representa la venda a carta de gràcia respecte de la venda perpètua entre les dues mostres observades, sumada a la disminució de retrovendes amb relació a la creació de vendes a carta de gràcia, indiquen que les condicions per empenyorar durant el segle XIX van endurir-se respecte del segle anterior, probablement com a conseqüència d'una disminució general de l'estoc de crèdit.

També hem indagat sobre els motius de creació dels censals i dels debitoris. Malgrat que els usos coincidien en molts casos, es poden establir algunes línies divisòries. La desaparició del violari durant el nostre període d'estudi posa de manifest que probablement el censal va assumir la funció d'obtenció d'una renda per a la darrera etapa del cicle de vida que havia desenvolupat aquest contracte. En aquest sentit, al tercer capítol exposarem, a través del padró i el cadastre de la ciutat de Girona, que el cicle de vida estava íntimament relacionat amb la creació de censals per obtenir una pensió quan s'arribava a la tercera edat o quan encara no s'estava en disposició de treballar plenament. La pregunta que ens hem formulat a continuació és què va succeir una vegada va recular el censal en el mercat del crèdit. Quin contracte va assumir la funció desenvolupada pel

violari i, més tard, pel censal? Potser la resposta gira entorn dels monts de pietats i altres mecanismes de previsió social dels segles XIX i XX. Tot i així, tampoc no podem descartar que el censal, que va viure una lenta agonia al llarg del segle XIX, continués desenvolupant aquesta funció, tal com apunta la major presència de vídues en les mostres de censataris del segle XIX, qüestió que serà abordada en la tercera part del nostre treball.

Un altre motiu de creació dels censals estava relacionat amb el mercat de la terra. És lògic que sigui així, perquè el deute a llarg termini atorga una certa protecció al deutor (Hart i Moore, 1994), cosa que explica que habitualment s'utilitzi per a l'adquisició de capital fix, com terres i altres tipus d'equipaments. A la regió de Girona, on tenim la possibilitat d'establir una connexió prou fiable entre un mercat i l'altre durant l'any 1769, podem afirmar que un 30% dels censals es creaven amb l'objectiu de finançar —la majoria de vegades parcialment— una compravenda o, fins i tot, un establiment emfitèutic, encara que en aquest terreny el debitori destacava més que no pas el censal. Tanmateix, el protagonisme del censal en el mercat de la terra passa sobretot pel mercat secundari del deute, representat pels encarregaments. Si en aquest any el mercat primari va finançar el 10% de les compravendes, el mercat secundari va finançar-ne el 24%. A la segona mostra de 1828, però, registrem un descens a tots els nivells que ens indica una desconexió entre el mercat primari i secundari del deute i el mercat de la terra, no substituïda pel nou protagonisme adquirit pel debitori.

A la regió de Barcelona és més difícil establir aquesta connexió a causa de l'opacitat de la font. Aquí les hipoteques especials, més associades a la compravenda de cases i altres inversions de capital fix, representaven entorn del 50%, tant en la primera mostra de 1769 com en la segona de 1828, independentment que els percentatges entre censals i deutoris s'invertissin. Un fet que podria indicar, juntament amb l'allargament dels terminis dels deutoris, que el debitori podria haver assumit el paper que antigament havia desenvolupat el censal en el mercat de béns immobles.

D'altra banda, el capital retingut en censals de la mostra barcelonina de 1769 pot donar-nos informacions interessants sobre les característiques d'aquest mercat. Per exemple, coneixem que gran part dels deutes dels censataris els assumia l'Església, que s'encarregava de pagar a tercers i fer nous censals. Aquests diners retinguts demostren l'alt grau d'endeutament de la societat

barcelonina del segle XVIII i podria ser també un dels motius del major impacte de la desamortització de 1798 en el terreny del crèdit respecte d'altres regions com la de Girona. En definitiva, els diners que es prestaven al comptat eren pocs en comparació amb els que es retenien, cosa que deixa poc espai a les inversions productives relacionades amb la compra de béns immobles o a les inversions industrials o de caràcter comercial.

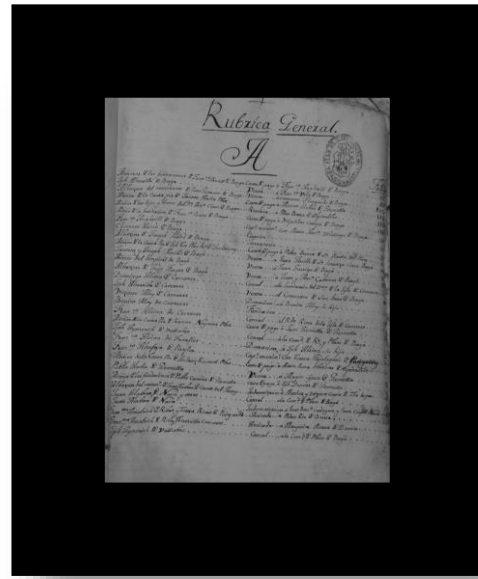
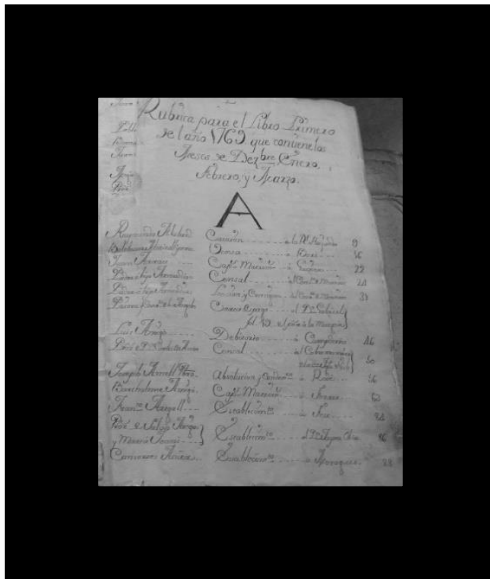
No sabem exactament, pel que fa a la regió de Barcelona, quin paper van jugar, en aquest tipus d'inversions, el debitori o les lletres de canvi, que van augmentar considerablement a les acaballes de l'Antic Règim, paral·lelament a la disminució dels seus imports. Les poques informacions que ens proporcionen els debitoris sobre els seus usos indiquen en la mostra de 1828 que s'utilitzaven en una gran diversitat de contextos. Ara bé, sembla que la cancel·lació de deutes, les inversions en capital circulant i la liquidació de comptes tenien un pes relativament important, juntament amb el mercat immobiliari, que podria haver augmentat en el buidatge de 1828 si considerem l'increment de les hipoteques especials abans comentat.

En una àrea rural com la de Girona, coneixem amb certa precisió que l'any 1769 el debitori no s'emprava tant en compravendes com en entrades d'establiments emfitèutics. Però els percentatges es redueixen en la segona mostra de 1828, cosa que ens fa sospitar que hi podria haver algun problema amb la font utilitzada que no ens permet resseguir aquestes vinculacions entre mercats amb la fiabilitat de 1769.¹³⁵ En aquells debitoris per als quals disposem d'informació sobre el seu ús, normalment els trobem relacionats amb pagaments de minutes d'advocats, dots, lluïsmes i arrendaments, és a dir, amb deutes adquirits prèviament pels deutors. Malgrat tot, no ens consta quin ús es feia del debitori en un percentatge que s'acosta al 60% dels contractes i ens movem en un terreny incert per realitzar afirmacions massa contundents. En la mostra gironina de 1828, però, trobem un altre fenomen interessant. Molts debitoris es creen per commutar el servei militar obligatori, fet que posa en evidència que les lleves militars van ser un factor important d'endeutament per a moltes famílies pageses durant el segle XIX.

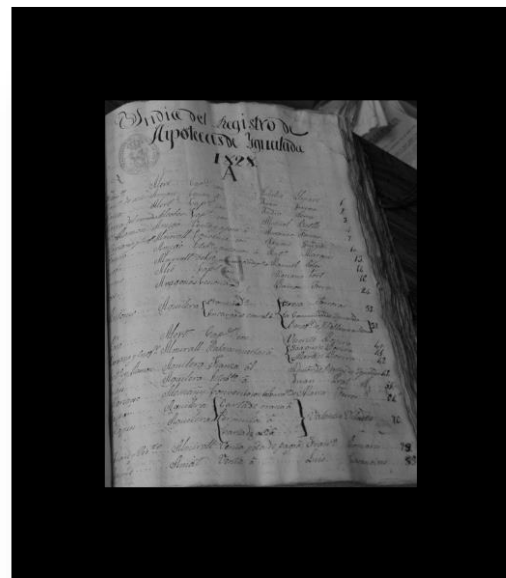
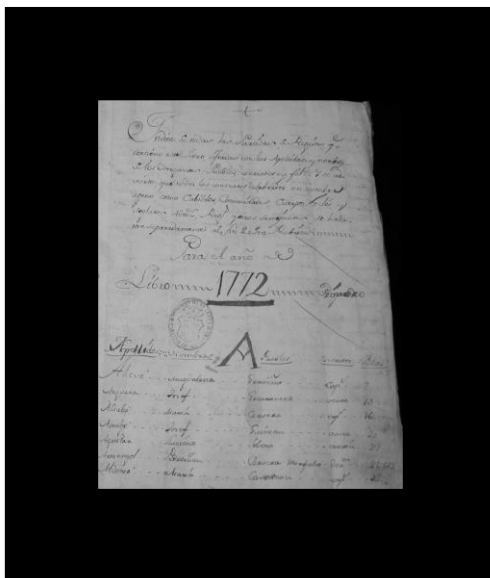
---

¹³⁵ La menor presència també podria ser deguda a la incorporació de pagaments fraccionats i espaiats en el temps dins de compravendes. Hem comprovat aquesta qüestió sense realitzar un buidatge exhaustiu; malgrat haver-ne trobat casos, creiem que no seria un motiu suficient per explicar la desvinculació entre el mercat de la terra i el debitori.

Índex del Registre d'hipoteques de Barcelona (1769)   Índex del Registre d'hipoteques de Berga (1769)

Índex del Registre d'hipoteques de Cervera (1772)   Índex del Registre d'hipoteques d'Igualada (1828)

PART II: DEL CENSAL AL DEBITORI

La segona part del nostre treball serà la més dinàmica. Per un costat, a partir de diferents tipus de fonts, com el cadastre o els llibres mestres, es formularan les principals hipòtesis de treball sobre el pas del censal al debitori. Una vegada plantejades, es confirmaran mitjançant els índexs del registre d'hipoteques per al conjunt de Catalunya. A banda d'abordar les causes de la crisi del sistema censalista, també s'analitzarà si el creixement dels deutors va poder compensar la crisi del censal, i si aquest increment podria estar relacionat amb el mode de producció de cada territori. Alhora, aquest treball previ permetrà contextualitzar les dues regions estudiades a fons en la tercera part del nostre treball: la regió de Barcelona i la de Girona.

Per l'altre costat, es parlarà de les asimetries de la informació en el món del crèdit. S'estudiarà el grau d'especialització en el mercat de censals i deutors d'algunes categories socioprofessionals, com l'Església o els comerciants i negociants, i es compararà amb altres grups europeus contemporanis especialitzats en el crèdit. A partir de l'estudi geogràfic dels fluxos crediticis i els diferents tipus de garanties hipotecàries, observarem les semblances i diferències entre el món urbà i el món rural pel que fa a la circulació de la informació, així com l'impacte de la crisi financera de finals del segle XVIII sobre aquest sistema.

Capítol 3. El crèdit a les acaballes de l'Antic Règim. Primeres hipòtesis

En aquest capítol es formularan les principals hipòtesis de treball sobre la crisi del censal. Però, abans d'abordar les seves causes, és fonamental situar-la cronològicament. Els llibres mestres ens ajudaran a fer-ho, perquè poden donar-nos una visió temporal més àmplia que no pas el registre d'hipoteques, creat l'any 1768, i alhora diferent de les dades tradicionalment aportades des de la banda dels creditors, que en el cas de les institucions eclesiàstiques, a més, no inclouen l'evolució d'altres contractes de crèdit importants, com els deutoris o les vendes a carta de gràcia. Així mateix, a partir de la documentació generada per l'Administració perifèrica de l'Estat i algunes institucions eclesiàstiques, i d'alguns sondejos sobre el registre d'hipoteques, analitzarem els efectes reals sobre el sistema censalista de les mesures legislatives aprovades des de finals del segle XVIII fins a la desamortització de Mendizábal (1836), així com el paper que van jugar el deute públic i les guerres en la crisi del censal. No obstant això, començarem aquest capítol parlant de la validesa de les fonts fiscals per a l'estudi del crèdit i de les seves possibilitats d'anàlisi.

3.1. Diacronia, sincronia i crèdit

A continuació, ens centrarem en algunes de les principals fonts alternatives al registre d'hipoteques per estudiar el crèdit de l'Antic Règim. Deixant de banda les sèries procedents d'institucions eclesiàstiques, que són les que més s'han utilitzat tradicionalment, hem posat el focus en les fonts fiscals i els arxius patrimonials. Per un costat, compararem les dades del cadastre amb les del registre d'hipoteques en un moment determinat —concretament, l'any 1769, el primer any de ple funcionament del Registre. Per l'altre costat, obtindrem una visió sincrònica del crèdit mitjançant els llibres mestres dels arxius patrimonials, tot i que des d'un sol punt de vista: els dels pagesos propietaris de masos. Per tant, des d'una visió crítica sobre les limitacions i els avantatges d'aquestes fonts, en els dos apartats següents es combinaran diacronia i sincronia per estudiar el crèdit dels segles XVIII i XIX.

3.1.1. Una imatge del crèdit a partir de fonts fiscals. El cadastre de la ciutat de Girona (1769)

Alguns estudis europeus (Rocha, 1996a, 1996b) i espanyols (Vilar, 1970; Anes, 1975) han utilitzat amb bons resultats les fonts fiscals per a l'estudi del crèdit de l'Antic Règim. A Catalunya, Enric Tello (1995) també s'ha aproximat a la distribució social de l'endeutament per venda de censals a través del cadastre de la ciutat de Cervera, entre els anys 1744 i 1745, tot advertint que

s'han palesat ocultacions importants, quan no es tractava d'una sostracció pura i simple a la imposició sobre les rendes. I la defraudació més grossa és encara una altra: la no aparició de les rendes censals del clero, en particular de la comunitat de preveres de l'església parroquial, que era sense dubte l'epicentre de la teranyina censalista teixida per tota la comarca.

Un comentari que no anima gaire a seguir utilitzant el cadastre com a font per a l'estudi del crèdit a Catalunya; tot i que creuar la informació del cadastre amb fonts demogràfiques, tal com demostrarem més endavant, pot aportar-nos dades interessants sobre aspectes del crèdit poc explorats fins ara.

A fi de comprovar fins a quin punt és vàlida aquesta font per a l'estudi del crèdit, hem realitzat un exercici semblant al de Tello utilitzant el cadastre de la ciutat de Girona. El cadastre, que podríem definir com un impost que grava la riquesa dels habitants d'un territori concret, en aquest cas el pla i la ciutat de Girona, agrupa els tributs en tres classes: el real, que taxa el rendiment real o potencial de béns immobles i préstecs hipotecaris; el personal, que grava els ingressos relacionats amb l'activitat professional dels contribuents, i el ganancial, que recau sobre els mitjans de producció capaços de generar beneficis al marge del treball.¹³⁶ Aquests són els tres principals tributs que agrupa el cadastre durant el nostre període d'estudi, encara que amb el pas del temps se'n van afegir d'altres, com el "Diputado" (1776), el de "Pajas y utensilios" i el de "Rondas volantes extraordinarias" —aquests dos últims, creats l'any 1828.

El cadastre va actualitzar-se poc a Catalunya durant la seva dilatada trajectòria cronològica des de 1716, quan va ser instituït per Felip V, fet que genera un greu problema des del punt de vista de la qualitat informativa. Si volem comparar les seves dades amb les dels dos buidatges que hem portat a terme

---

¹³⁶ Sobre les principals característiques del cadastre, vegeu l'obra d'Antoni Segura (1988).

dels registres d'hipoteques de Girona i Figueres dels anys 1769 i 1828, per a la primera mostra podria ser una font més o menys vàlida, però no tant per a la mostra del segle XIX. D'una banda, perquè els censals que tributen l'any 1828 són 54, mentre que el 1769 són molts més, concretament 380; de l'altra, perquè tots aquests censals per als quals disposem d'informació sobre la data de creació van ser creats abans de 1808, amb una gran concentració entre 1750 i 1790. És probable, tal com argumentarem més endavant, que després d'aquesta darrera data no se'n creessin tants, però no és gaire creïble que no se'n creés cap d'ençà de 1808. Això, sumat al baix nombre de censals, ens ha conduït a descartar del tot el buidatge de 1828 i a concentrar-nos en el primer, cronològicament situat abans de la crisi del sistema censalista.

Taula 3.1. Contribució al cadastre de la ciutat de Girona en concepte de censals, segons categories socioprofessionals (1769)

Categories socioprofessionals			Cadastre			Censals que tributen al cadastre					
	Nombre	%	Lliures	%	C.C.	Nombre	%	C.C.	Lliures	%	C.C.
Nobles	62	5,4	789	10,9	2,0	76	29,0	5,4	228	49,9	9,3
Adobers	12	1,0	12	0,2	0,2	12	4,6	4,4	12	2,6	2,5
Notaris	12	1,0	124	1,7	1,7	8	3,1	2,9	8	1,8	1,6
Mercaders i negociants	38	3,3	298	4,1	1,3	20	7,6	2,3	33	7,2	2,2
Agullers	4	0,3	21	0,3	0,8	2	0,8	2,2	2	0,4	1,3
Dones i vidues	44	3,8	65	0,9	0,2	21	8,0	2,1	28	6,1	1,6
Hereus	63	5,4	100	1,4	0,3	27	10,3	1,9	19	4,2	0,8
Perruquers	5	0,4	32	0,4	1,0	2	0,8	1,8	6	1,3	3,0
Argenteres	16	1,4	115	1,6	1,2	4	1,5	1,1	18	3,9	2,9
Pagesos	78	6,7	439	6,1	0,9	18	6,9	1,0	53	11,6	1,7
Altres	822	71,1	5234	72,4	1,0	72	27,5	0,4	50	10,9	0,2
Total	1156	100	7229	100	1	262	100	1	457	100	1

C.C.= Coeficient de concentració.¹³⁷

Font: AMGi. Fons Ajuntament de Girona. Cadastre, 1769.

Nota: La primera part del quadre mesura la tributació global al cadastre per categoria socioprofessional i la segona part, la tributació parcial al cadastre en concepte de censals, segons el nombre i l'import.

Per tal de no distorsionar les dades, a la **Taula 3.1** hem exclòs els censals de l'Església, que sumen un total de 118, és a dir, un 31% dels censals del cadastre. Un percentatge, tal com explicarem en la tercera part del nostre estudi, molt inferior a l'obtingut a través del registre d'hipoteques, cosa que confirmaria les nostres sospites i les paraules d'Enric Tello en referència a l'ocultació de rendes eclesiàstiques al cadastre. A més, segons una Reial Ordre de 17 de setembre de 1732, al cadastre només tributaven els béns eclesiàstics posteriors a l'any 1720, i és altament probable que alguns convents, parròquies o la Catedral de

¹³⁷ El coeficient de concentració mesura la distància entre la mitjana estimada d'una variable i els valors observats. En cas de no observar cap diferència de comportament, la mitjana de cada categoria seria igual a la mitjana global de totes les categories, és a dir, igual a 1. Així, si el coeficient fos superior a 1, ens trobaríem en presència d'una categoria que tributa en concepte de censals al cadastre per sobre de la mitjana. Si, pel contrari, fos inferior a 1, aquesta categoria tributaria menys que la mitjana.

Girona tinguessin censals vius anteriors a aquesta data i, per tant, no figuressin al cadastre de 1769.

D'altra banda, malgrat que el cadastre conté uns cinquanta grups socioprofessionals diferents, la **Taula 3.1** tan sols incorpora les categories que destaquen més en concepte de censal al real —la resta han estat agrupades sota l'epígraf "Altres". Pel que fa al coeficient de concentració —d'ara endavant, C.C.— del cadastre, destaquen els nobles, els notaris, els comerciants i els argenters. En canvi, si observem el C.C. dels censals, destaquen sobretot els nobles, tant en nombre com en imports, cosa que tampoc acaba d'encaixar amb les dades del Registre d'hipoteques de Girona d'aquell any. Aquest fet podria ser degut al medi marcadament urbà del cadastre, a diferència de la mostra del registre d'hipoteques, que recull dades de tota la regió de Girona, i a la confusió del cadastre entre censos i censals que a vegades es dona, com en el cas del comte de Solterra, que tributa "por los censos, y censales que percibe = 36 ll. 16 s. 7 d." ¹³⁸

A banda de la noblesa, si observem el C.C. associat als censals, destaquen ocupacions i professions amb pocs contribuents, com els adobers, els notaris i els argenters, i altres grups més nombrosos com els mercaders, els hereus i les dones i vídues. Ens semblen especialment interessants els darrers dos grups, perquè en nombre concentren gairebé el 20% dels censals de la taula, mentre que en el C.C. del cadastre se situen al final de la llista, cosa que indica que concentraven la seva riquesa en aquest tipus de producte financer. Un pes dels censals en aquestes categories que, com veurem en la tercera part del nostre estudi, és equivalent al del registre d'hipoteques —ara bé, el percentatge disminueix en les taules extrems del registre d'hipoteques, perquè l'Església acumula entorn del 77% dels censals, mentre que aquí només representa el 31%. De fet, són els únics grups amb valors similars a totes dues fonts, perquè l'artesanat o les professions liberals, en una regió eminentment rural com la de Girona, no tenen un paper tan destacat com al cadastre de la ciutat de Girona.

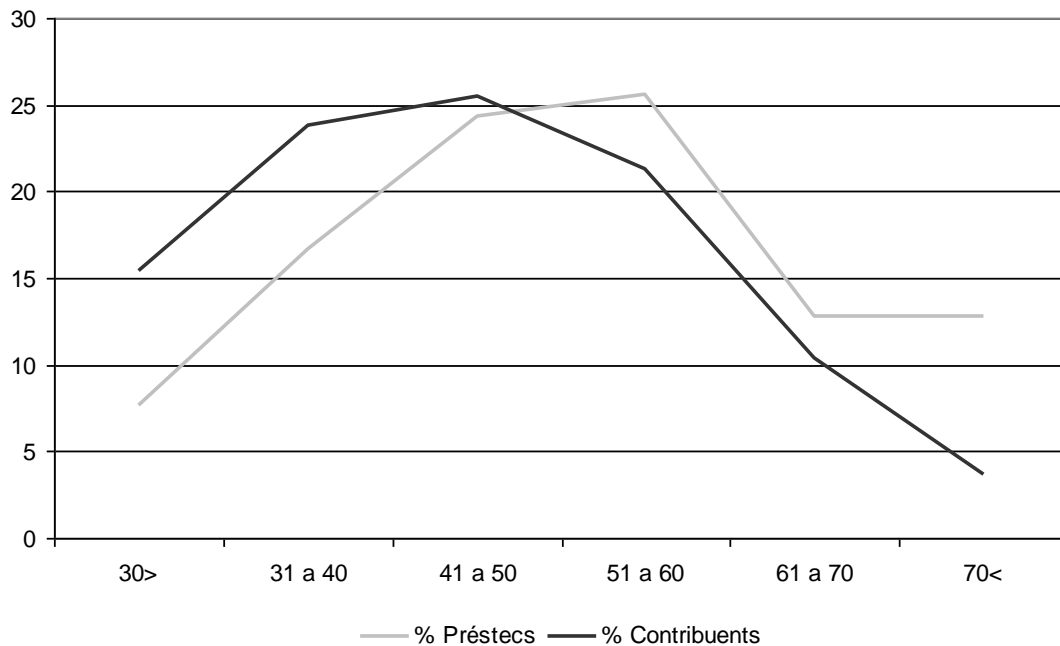
Aquestes xifres dels hereus i de les dones i vídues mostren la influència del cicle de vida en l'adquisició de censals per tal d'obtenir una renda en la primera i la darrera etapa vital. Quan parlàvem del violari al segon capítol ja apuntàvem que el censal podria haver-lo substituït en qualitat d'instrument per subministrar

---

¹³⁸ AMGi, Fons Ajuntament de Girona. Llibres del cadastre, 1769, f. 7.

al creditor una pensió de vellesa. Les dades creuades del cadastre i el padró municipal de la ciutat de Girona de l'any 1769 del **Gràfic 3.1** així ho suggereixen, perquè trobem una major presència de censals entre els contribuents d'edat més avançada que no pas entre els més joves.

Gràfic 3.1 Contribució al cadastre en concepte de censals segons edat del contribuent. Ciutat i Pla de Girona (1769)

Font: AMGi. Fons Ajuntament de Girona. Cadastre i padró municipal de 1769.

Nota: nombre de contribuents amb edat identificada: 676; 78 contribuents amb censals registrats.

Abans de comentar el **Gràfic 3.1**, caldria fer algunes consideracions metodològiques entorn de les fonts utilitzades per portar a terme aquest petit experiment, consistent a creuar les dades dels dos registres municipals a partir de les dades identificatives dels individus.¹³⁹ Deixant de banda el grau d'ocultació existent al cadastre i el problema d'actualització de les seves dades, en primer lloc ens trobem que només es registraven els veïns de Girona i, per tant, no tots els individus que vivien al pla o dins les muralles de la ciutat figuren en els llistats del cadastre o el padró, malgrat que creiem que aquesta circumstància no influeix gaire en els resultats finals obtinguts. En segon lloc —i aquest problema metodològic sí que pot provocar un cert biaix—, l'edat dels grups privilegiats

¹³⁹ Tot i que des d'un punt de vista arxivístic es tracta de dues sèries diferents, el padró municipal i el cadastre podrien formar part d'un mateix procediment. En aquesta època el padró de veïns s'elaborava sobretot amb finalitats fiscals, com ho testimonien les marques realitzades sobre el padró, que coincideixen amb els contribuents del cadastre.

—cavallers, ciutadans honrats...—, dels hereus, dels eclesiàstics o de les dones i vídues no apareix al padró de veïns i, en conseqüència, no s'han pogut incorporar a l'anàlisi. Cal tenir present aquest problema, perquè alguns d'aquests grups tenen un paper rellevant com a contribuents en concepte de censal al real i solen tenir edats avançades, com en el cas de les vídues, o bé són menors o joves, com el grup dels hereus. En tot cas, si es poguessin incloure a l'anàlisi, creiem que els nostres arguments entorn de la influència del cicle de vida en el mercat censalista sortirien reforçats.

Tenint en compte que un bon nombre de veïns no tenen censals a favor seu i que l'Església era el grup que més tributava per aquest tipus de rendes,¹⁴⁰ el **Gràfic 3.1** mostra que entre aquells veïns laics que tenien un o més censals — en total 78—, la proporció de contribuents de més de 50 anys és superior a la dels més joves, i que aquesta diferència s'accentua a partir dels 60 anys. D'altra banda, la mitjana d'edat dels individus que tributen per censals se situaria, aproximadament, al voltant dels 45 anys. En altres paraules, aquells contribuents de menys de 50 anys, que representen tres quartes parts del total de contribuents de la mostra, paguen el 49% dels censals que tributen al cadastre de 1769, mentre que els de més de 50 anys, que són una quarta part del conjunt de contribuents, en paguen el 51%, és a dir, pràcticament el mateix.

Així doncs, atenent l'edat dels contribuents, tot sembla indicar que durant la segona meitat del segle XVIII el censal podria haver rellevat el violari com a instrument per obtenir una renda per passar la darrera etapa de la vida. Tanmateix, a la ciutat de Girona es dona un altre fenomen interessant a destacar. Malgrat que la seva aportació és modesta en termes generals al cadastre, l'heterogeni grup dels hereus¹⁴¹ presenta un elevat nombre de censals, a l'alçada de grups com els mercaders, els notaris o determinats oficis artesanals. Aquest

---

¹⁴⁰ Segons dades del cadastre, tributen per 118 censals, és a dir, pel 31% dels censals, els convents, els monestirs, la Catedral, les fundacions i aniversaris i els eclesiàstics, en qualitat de privades i laiques persones. El percentatge és baix en comparació amb les dades extretes del registre d'hipoteques, que s'acosten aquest mateix any al 70% dels censals creats per aquests mateixos grups. Un fet que indica, d'altra banda, que existia alguna exempció o ocultació pel que fa a la tributació de censals en el sector eclesiàstic. Per exemple, Montserrat Jiménez (1999: 208-218), que ha estudiat a fons la documentació de la Catedral de Girona, exposa els estira-i-arronsa amb les autoritats règies a causa del cobrament d'aquest impost. A banda de l'autorització del rei per no declarar les propietats anteriors a la introducció de l'impost, es van seguir altres estratègies per evitar-ne el pagament. A més, segons una Reial Ordre de 17 de setembre de 1732, els eclesiàstics només havien de pagar per les finques, els censos i els censals adquirits a partir de 1720. La Instrucció cadastral de 20 de setembre de 1735, on es detallava el procediment amb què s'havia de seguir la recaptació de l'impost, també era molt clara pel que fa al tall cronològic. Una prova més és que al cadastre de 1769 no hem trobat cap censal anterior a 1720.

¹⁴¹ El dels "hereus" devia ser un grup socialment molt heterogeni, però amb un denominador comú: els individus que l'integraven no es trobaven en plena edat de treballar, com ho certifica el fet que cap d'ells pagués el tribut personal del cadastre.

fet indicaria que tutors i curadors probablement apostaven pel censal com a mitjà per proporcionar una renda als menors, tot i que també és possible que les rendes fossin heretades. Per tant, el censal presentava un doble avantatge: proporcionava una renda als més vells i, una vegada morts, als seus successors, un fet especialment important si encara no tenien prou edat per treballar en un taller, en una botiga o al camp.

Les dades obtingudes del cadastre i el padró de veïns tenen punts en comú amb alguns treballs europeus entorn del cycle de vida i els processos acumulatius. Per exemple, Gerard Béaur (1991), estudiant l'edat en què un conjunt de noranta viticultors de la regió de Chartres venien i compraven terres durant la segona meitat del segle XVIII, conclou que l'estalvi i la inversió immobiliària s'ajusten més al cycle de vida que no pas als cycles d'expropiació clàssica, i que el seu esquema encaixa més amb les teories de Txàianov que no pas amb les de Labrousse. Així, observa que entre els 45 i els 55 anys els viticultors entren en una fase d'acumulació màxima, perquè han pogut estalviar i els seus fills són adults. Segons Béaur, és durant aquesta etapa vital quan els viticultors tenen més presència en el mercat immobiliari. Finalment, després dels 55 anys es dona una fase de desacceleració i els individus comencen a vendre, però els diners no van destinats al consum, sinó que s'inverteixen en deutoris i, especialment, en censals a fi d'obtenir una renda —un ús, per tant, que també coincidiria amb el que es feia aquí amb el censal. No obstant això, Béaur reconeix que aquest esquema es basa en un model ahistòric, que cal corregir tenint en compte el moment o context econòmic en què les diferents cohorts de viticultors entren en cadascuna de les quatre fases del model. Tot i això, malgrat que cada família per separat té la seva pròpia història, es pot observar una tendència general relacionada amb el cycle de vida.¹⁴²

Gilles Postel-Vinay (1998: 51-60), d'altra banda, també constata que els viticultors de Château-Thierry, després de les compres moltes vegades fetes en posició de deutors, entorn dels 40 o 50 anys comencen a vendre i a fer préstecs. Aquí els individus que recorren al crèdit com a deutors ho fan en la primera meitat de la seva vida activa, especialment abans del matrimoni o bé quan els fills encara són petits —abans, per tant, de la fase d'acumulació detectada per Béaur a Chartres—, mentre que solen ser vells quan comencen a prestar diners —55

---

¹⁴² Fabrice Boudjaaba (2005) detecta un comportament similar a la regió de Vernon entre 1750 i 1830. El cycle de desacumulació patrimonial també es dona entre els 55 i els 60 anys.

anys de mitjana. El més interessant, doncs, és que sembla tractar-se d'un model universal, ja que trobem característiques semblants a les àrees urbanes.¹⁴³ En una gran metròpoli com París, per exemple, a banda de constatar aquest fenomen relacionat amb el cicle de vida, també s'ha pogut observar una certa "feminització" de l'estalvi, que es tradueix en una presència notable de les vídues com a creditors (Hoffman, Postel-Vinay i Rosenthal, 1992), tal com hem constatat també a la ciutat de Girona. Segons aquest estudi, aquest fet és degut en part a la major proporció de dones en edat avançada que no pas d'homes, un fenomen que s'accentua al segle XIX. En la gran metròpoli francesa, doncs, de mitjana hi ha més de deu anys de diferència entre creditors i deutors, i el 68% dels individus que demanen diners prestats no arriben als 40 anys. Per tot plegat, Postel-Vinay (2001) acaba conclouent que a França es dona una clara transferència de recursos entre vells i joves. Probablement la importància d'aquest flux a Catalunya és menor, perquè el pes de l'Església com a creditora era molt important i el sistema hereditari basat en la figura de l'hereu, que incloïa altres sistemes de protecció a favor dels vells, era diferent del sistema igualitari d'herència francès. Tot i això, les dades extretes del cadastre —així com les del registre d'hipoteques, tal com demostrarem més endavant— indiquen que el censal a Catalunya també podria haver jugat un paper similar al desenvolupat per la *rente constituée* a França.

3.1.2. Una visió de llarga durada a través dels llibres mestres (1700-1870)

Hem vist que el cadastre presenta dèficits per analitzar el pes real de les categories socioprofessionals com a creditors, tot i que també és capaç d'oferir possibilitats d'anàlisi molt interessants en combinació amb els padrons d'habitants. No obstant això, el principal hàndicap del cadastre és la visió parcial dels instruments de crèdit, perquè mitjançant aquesta font desconeixem què estava passant amb el deutor o la venda a carta de gràcia en aquell moment. A més a més, el cadastre ens proporciona una imatge puntual, que no pot ser comparada amb una fotografia posterior del segle XIX, a causa de la seva

---

¹⁴³ De fet, la presència de més censals en edats avançades es dona tant en els pagesos del Pla de Girona com en els artesans de la ciutat. Nosaltres no apreciem cap diferència en aquest sentit a través de les dades del cadastre de la ciutat de Girona.

escassa actualització de dades, com hem exposat al començament de l'anterior apartat.

Per aquests motius hem decidit explorar altres fonts i creiem que els llibres mestres dels arxius patrimonials poden ser idonis per diferents motius. D'una banda, perquè proporcionen una visió *longue durée* sobre el crèdit —nosaltres hem establert el tall cronològic entre els anys 1700 i 1870, però encara podríem haver anat molt més enrere—; de l'altra, perquè donen una perspectiva des de la banda del deutor contrària a la del cadastre i les sèries eclesiàstiques de censals. Amb l'afegit que el nostre assaig no se centra en un sol patrimoni, sinó en 29.¹⁴⁴ Gràcies al recull elaborat per Maria Àngels Adroher i Pere Gifre (Adroher i Gifre, 198?) sobre diferents llibres mestres de pagesos i hisendats de la regió de Girona, en el qual s'anota el tipus de contracte i l'any de creació, podem minimitzar els fets atzarosos, els factors relacionats amb el cicle de vida o els processos d'endeutament, que afecten normalment les dades procedents de fons familiars.

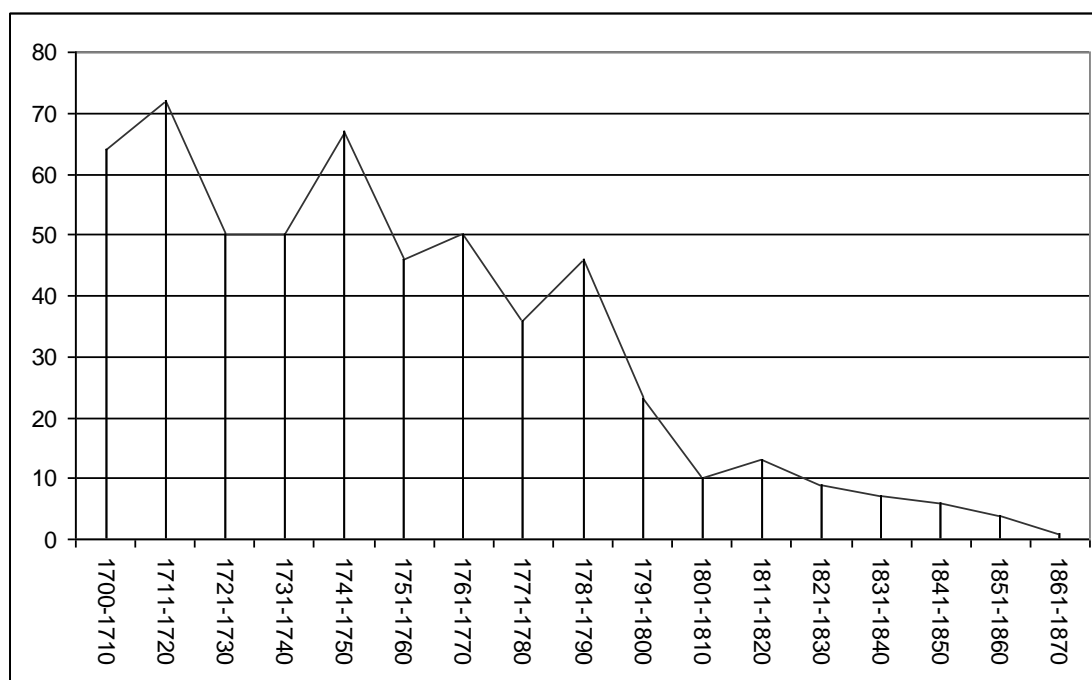
En tractar-se d'una font secundària, és a dir, d'un llistat elaborat per aquests autors a manera d'inventari, aquest exercici no està exempt de problemes. En primer lloc, només coneixem quan es va formalitzar l'escriptura de préstec, però no quin paper va desenvolupar, com a creditor o com a deutor, el productor del fons amb relació al préstec.¹⁴⁵ En segon lloc, desconeixem les vicissituds de cadascun d'aquests arxius patrimonials i si les famílies que els generaren van portar a terme alguna mena de tria o eliminació d'actes notariais, especialment quan ja s'havien cancel·lat els deutes, i si aquesta eliminació va incidir més en unes tipologies documentals, com els deutoris, que en d'altres. Finalment, seria bo dir que la visió que ens proporciona la font és la d'un sol grup social, la dels pagesos propietaris de mas, que després de la Guerra Gran (1793-1795) es convertiren en el principal nucli del grup dels hisendats.

---

¹⁴⁴ Els inventaris dels 29 arxius patrimonials, agrupats per comarques, són els següents: Alt Empordà: Arxiu Bonal de Borrassà, Arxiu Cal Notari de Lladó, Arxiu Olivas de Lladó, Arxiu Pasqual de Lladó, Arxiu Puig-Massanet de Vilafant; Baix Empordà: Arxiu Argemí-Abadal de Rupia-Foixà, Arxiu del Mas Pi de Santa Cristina d'Aro; Gironès: Arxiu Adroher de Viladasens, Arxiu Barceló de Sant Jordi Desvalls, Arxiu Batlle de Sant Jordi Desvalls, Arxiu Thomàs de Sant Jordi Desvalls, Arxiu Galí de Cervià de Ter, Arxiu Gispert-Sauch de Vilablareix, Arxiu Huguet de Terradelles, Arxiu Martí de Viladasens, Arxiu Reig d'Estanyol, Arxiu Ros de Terradelles, Arxiu Vall-Ilosera d'Aiguaviva, Arxiu Viader de Parets; la Selva: Arxiu Buixalleu de Sant Feliu de Buixalleu, Arxiu Buscastell d'Hostalric, Arxiu del Castell de Vilobí d'Onyar, Arxiu Fita de Maçanet de la Selva, Arxiu Mundet de Malavella, Arxiu Poch de Maçanet de la Selva, Arxiu Puigvert de Vilobí d'Onyar, Arxiu de Can Silu de Maçanet de la Selva i Arxiu Vendrell de Maçanet de la Selva.

¹⁴⁵ Tot i que sabem que hisendats i pagesos presentaven saldo negatiu en el mercat del crèdit, tal com exposarem en la tercera part del nostre treball, i solien actuar, per tant, més com a deutors que com a creditors.

Gràfic 3.2. Evolució del nombre de censals creats. Llibres mestres d'arxius patrimonials de la regió de Girona (1700 - 1870)

Font: Elaboració pròpia a partir d'Adroer i Gifre (198?).

Malauradament, el registre d'hipoteques no pot aportar-nos dades sobre la incidència en el mercat censalista de la Pragmàtica de 1750, perquè va ser creat anys després, concretament el 1768.¹⁴⁶ En canvi, els llibres mestres d'aquests arxius poden proporcionar dades molt interessants sobre aquest esdeveniment mitjançant una mostra de 554 censals creats entre els anys 1700 i 1870. El **Gràfic 3.2** dibuixa una tendència general a la baixa del nombre de censals entre aquestes dues dates, en la qual la Pragmàtica de 1750 podria haver influït negativament —en el decenni de 1741 a 1750 es creen 67 censals, mentre que en el decenni de 1751 a 1760 són 46 i en el posterior, 50, xifres que anirien en consonància amb la d'algunes sèries de monestirs i convents estudiades per altres autors. Tot i això, la davallada important i definitiva es dona a partir de

¹⁴⁶ Alguns autors han afirmat que la Pragmàtica de 1750, que va reduir l'interès del censal del 5% al 3%, equiparant Catalunya a la resta de territoris de la Corona de Castella, està estretament relacionada amb l'origen de la crisi del sistema de crèdit basat en el censal. Tot i això, l'anàlisi de les fonts notariales de la regió de Girona (Congost i Villalón, 2012, estudien els efectes de la llei immediatament abans i després de la seva publicació) no apunten en aquesta direcció. La reducció del tipus d'interès, segons aquest estudi, no sembla haver comportat una disminució dels censals, ans al contrari: el nombre de censals va augmentar lleugerament durant els dos anys posteriors a 1750, i la possibilitat de trobar censals al 3% podria haver facilitat l'accés al crèdit, especialment a les capes més humils de la societat. Des del punt de vista del creditor, l'estudi d'algunes grans institucions eclesiàstiques de Catalunya i València suggereix el mateix, perquè la creació de nous censals no es va veure especialment afectada a mitjan segle XVIII, sinó a cavall dels segles XVIII i XIX. Un fenomen, el de la crisi del sistema de crèdit basat en el censal a finals del segle XVIII, que no sembla exclusiu de la Corona d'Aragó. Per a més informació sobre aquest debat, vegeu la Introducció d'aquest treball.

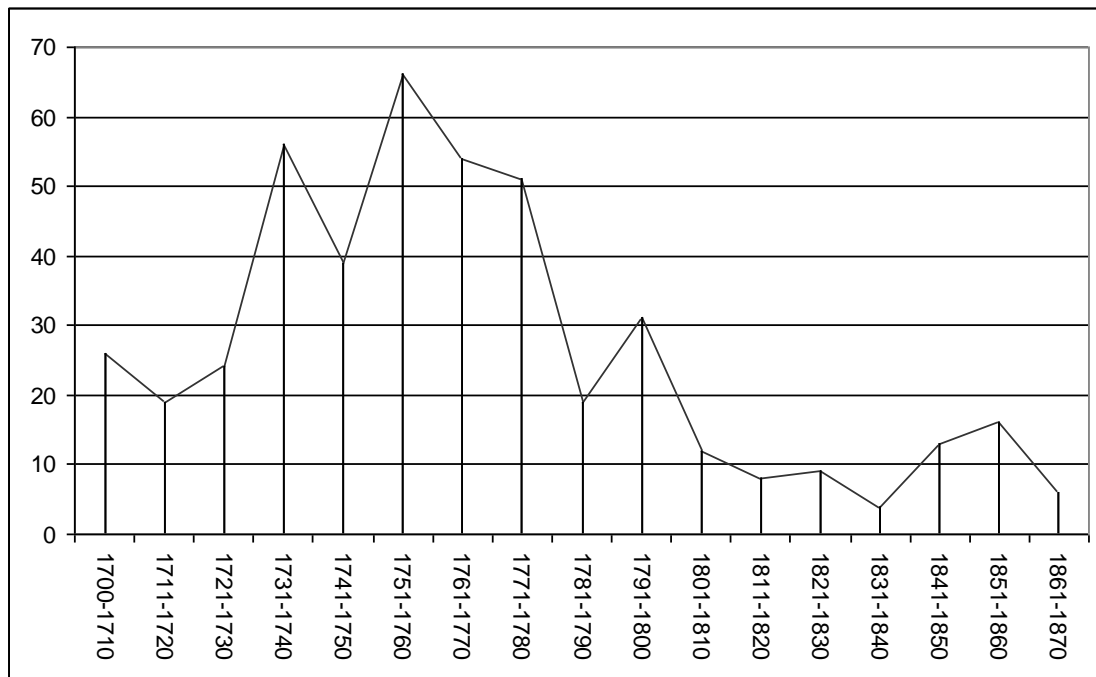
1791, coincidint amb la Guerra Gran, la crisi del deute públic, la desamortització de 1798 i la Guerra del Francès —entre 1808 i 1814 hi ha anys en què no se'n crea cap. Posteriorment, la creació de censals no es torna a recuperar i es manté molt allunyada dels nivells del segle XVIII.

Així mateix, la cancel·lació de censals també es caracteritza per una tendència a la baixa, en part com a resultat de la reducció del volum de censals, tot i que amb certes peculiaritats. Aquestes lluïcions, que és el nom que rep el document en qüestió, experimenten un creixement fins a 1760, quan assoleixen el seu màxim, i disminueixen a partir d'aquesta data fins a desplomar-se definitivament en la primera dècada del segle XIX. El moment àlgid de les cancel·lacions transcorre en els trenta anys que van de 1751 a 1781, període en què s'escriuren un 38% (171 actes) del total de la mostra (453 actes). A partir de 1781, quan detectem l'inici de la davallada, podem destacar dos petits pics: un de 1791 a 1800, que podria estar relacionat amb les mesures per redimir censals amb vals reials de 1799, ja que la majoria es concentren entre 1800 i 1801, i una altra pujada puntual entre els anys 1831 i 1860, relacionada amb la legislació liberal i les desamortitzacions.¹⁴⁷ En aquest darrer període, destaca un pic lligat a la influència de la Llei de redempció de 1855, vinculada a la desamortització de Madoz, que preveia unes condicions molt favorables per redimir censos i censals.

---

¹⁴⁷ Sergi Torrent (2019: 44), a partir de les escriptures de redempcions de censos i censals inscrites a la notaria d'Hisenda entre 1836 i 1854, detecta una forta concentració de censals redimits entre 1848 i 1851.

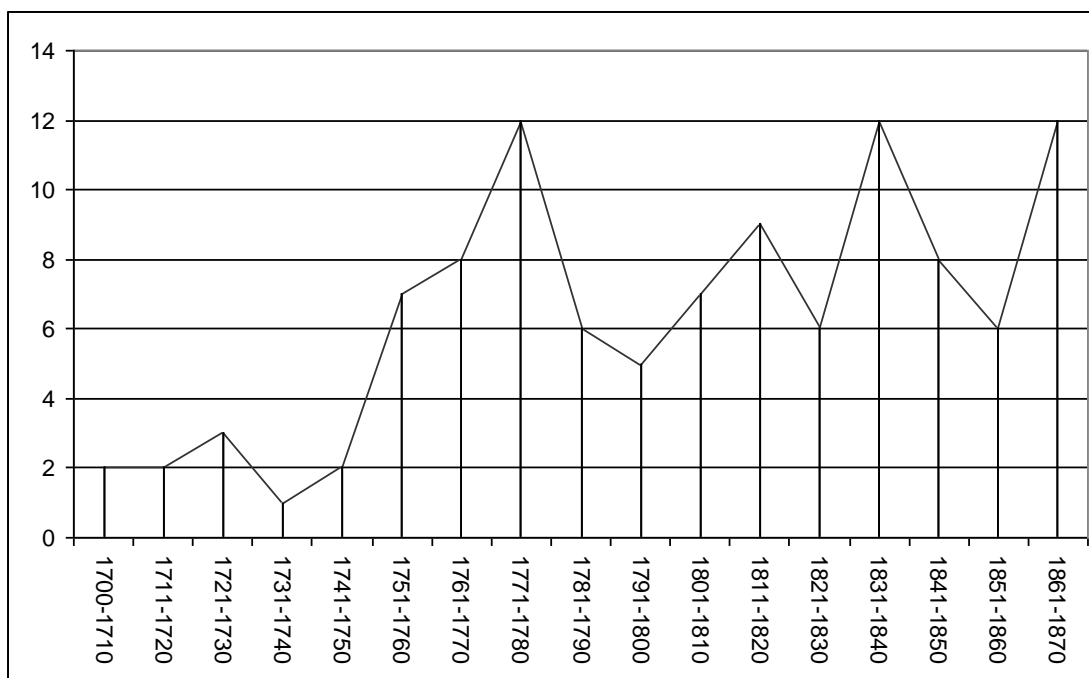
Gràfic 3.3. Evolució del nombre de cancel·lacions de censals. Llibres mestres d'arxius patrimonials de la regió de Girona (1700-1870)

Font: Elaboració pròpia a partir d'Adroer i Gifre (198?).

Per contra, la sèrie de deutoris presenta una tendència inversa, ja que experimenta un creixement constant al llarg de tot el període, amb diversos pics, com en la dècada de 1770, relativament modestos per poder aventurar-nos a trobar una clau explicativa. Ara bé, aquest creixement no substitueix en cap cas la gran davallada del nombre de censals (vegeu **Gràfic 3.6**). Tot i això, l'existència de més deutoris, proporcionalment parlant, al registre d'hipoteques ens fa sospitar que, una vegada es cancel·lava, aquest tipus de préstec no va conservar-se tant als arxius familiars com els censals, més vinculats a factors que els podien afavorir en aquest sentit, com les hipoteques especials o el fet de transmetre's més sovint de pares a fills que altres contractes de crèdit de més curt termini.

Gràfic 3.4. Evolució de la creació de deutoris. Llibres mestres d'arxius patrimonials de la regió de Girona (1700-1870)

Font: Elaboració pròpia a partir d'Adroer i Gifre (198?).

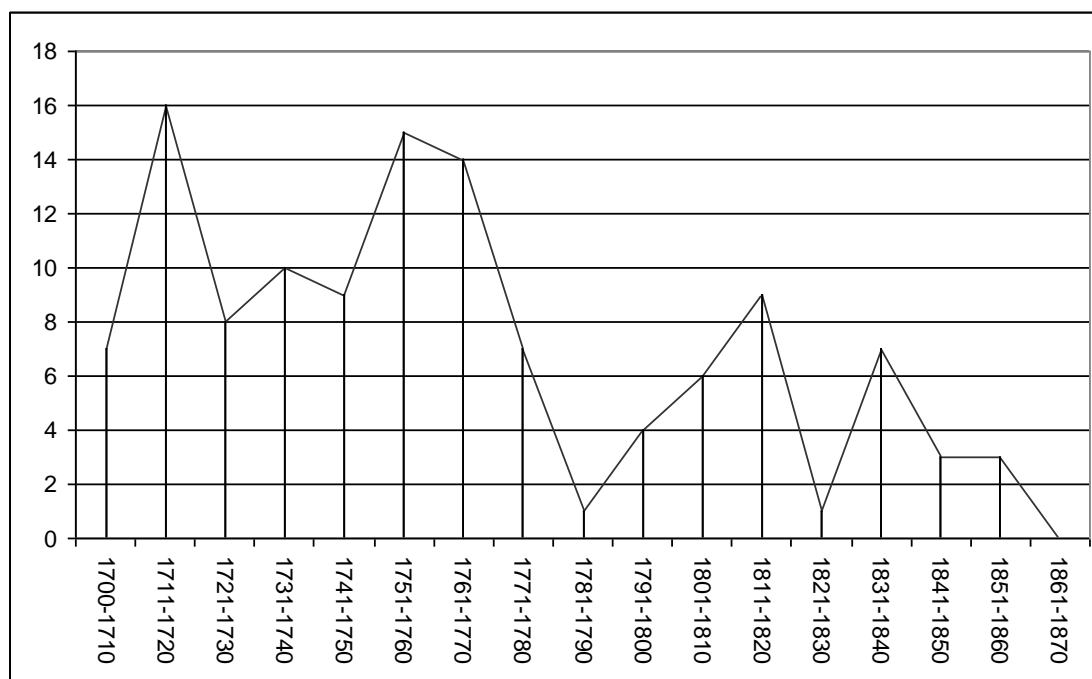
Tampoc les compravendes a carta de gràcia no poden compensar la gran reducció del nombre de censals. A diferència dels deutoris, aquests préstecs encoberts, qualificats d'usuaris per Llorenç Ferrer (1983)¹⁴⁸ i altres autors, van experimentar una davallada en nombre d'ençà 1771. Una disminució que s'allargaria fins al segle XIX amb diversos pics, relativament modestos, com els de 1751-1770,¹⁴⁹ 1791-1820 i 1831-1840, que podrien indicar certs mecanismes de compensació amb la disminució de censals, perquè coincideixen amb els efectes de la Pragmàtica de 1750, la crisi del dèficit fiscal i del deute públic, la desamortització de Godoy (1798) i la desamortització de Mendizábal (1836), respectivament. En tot cas, l'escàs nombre de compravendes a carta de gràcia

¹⁴⁸ Llorenç Ferrer (1983: 115) defineix la compravenda a carta de gràcia de la manera següent: "Popularment aquest contracte era conegut també com a empenyorament, paraula que reflecteix de manera molt més exacta el seu contingut. Es tractava d'una venda mitjançant la qual el qui venia es reservava el dret de lluir i quitar la cosa venuda, és a dir, de recuperar-la si tornava els diners. Darrere de la venda, s'hi amagava un contracte usurari en què el que es venia es transformava en l'interès del préstec que era el preu de la venda. Així com en el censal l'interès era prefixat al 3% a partir de 1750, l'interès produït per la compravenda a carta de gràcia era molt variable i depenia de les condicions de la cosa venuda i sovint de la producció i les oscil·lacions del mercat on s'havien de vendre els productes. El caràcter de contracte usurari permetia unes grans oscil·lacions condicionades en bona part per les necessitats del venedor. L'acció de revendre o l'ús del dret de quitar equivaldria a la devolució del capital prestat".

¹⁴⁹ Els Padró d'Igualada, arran de l'aprovació de la Pragmàtica, entre 1750 i 1760 deixen d'invertir en censals i comencen a redimir-ne, a comprar terres i a cedir-les en establiment (Torras Ribé, 1976). La primera inversió, però, serà la compra de terres, i doblaran gairebé les operacions durant el període de 1747 a 1768. Moltes d'aquestes compres, segons Josep Maria Torras, van ser a carta de gràcia, aprofitant el guany que generaven.

(120 actes en total) ens fa sospitar que hi pot haver algun problema amb la metodologia emprada per elaborar els inventaris. És probable que algunes compravendes a carta de gràcia restin ocultes darrere de compravendes perpètuas.¹⁵⁰

Gràfic 3.5. Evolució del nombre de vendes a carta de gràcia. Llibres mestres d'arxius patrimonials de la regió de Girona (1700-1870)

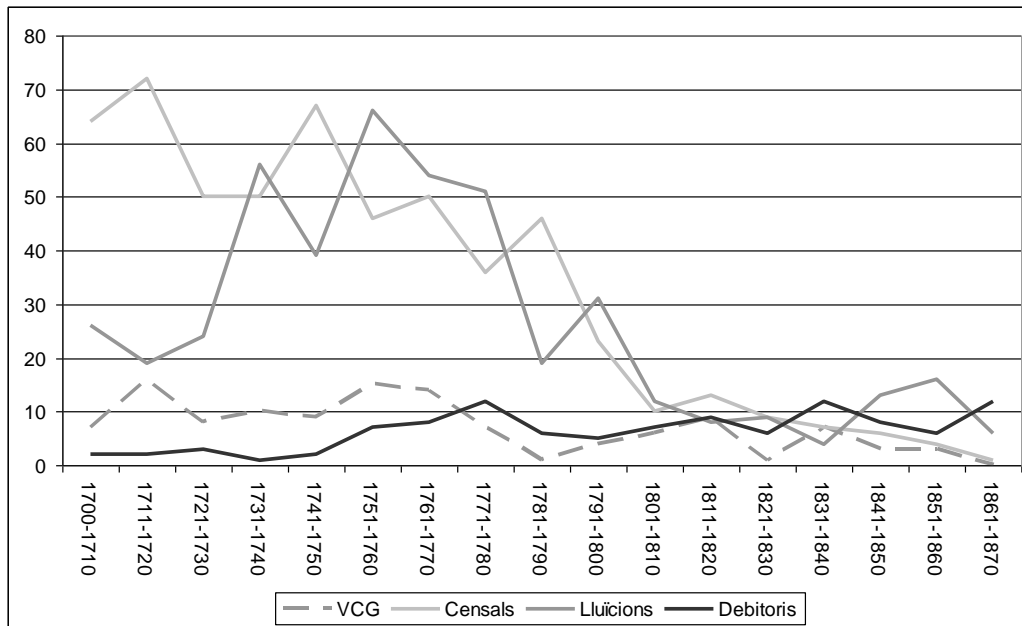

Font: Elaboració pròpia a partir d'Adroer i Gifre (198?).

L'anàlisi conjunta de les quatre sèries reafirma la idea que exposàvem anteriorment sobre un descens progressiu dels censals a partir de 1750, molt més accentuat a partir de 1791, no compensat per un augment dels deutoris i les compravendes a carta de gràcia. Un fet al qual s'ha d'afegir que immediatament després de 1750 s'inicia un període de trenta anys en què es cancel·len més censals que no pas se'n creen (vegeu **Taula 3.2**), cosa que es repeteix en dos períodes més: entre 1791 i 1810, probablement per les lleis que permetien redimir censals amb vals reials i la depressió del mercat censalista (vegeu el següent apartat 3.2), i posteriorment a 1840, sobretot a causa de la Llei de redempció de 1855.

¹⁵⁰ Si no s'ha examinat el contingut de l'escriptura i tan sols s'ha buidat el títol de l'acta, és probable que passin desapercibudes moltes compravendes a carta de gràcia. Aquest fenomen també succeeix al registre d'hipoteques, perquè en moltes ocasions no s'especifica el tipus de compravenda als índexs o als títols de les inscripcions registrals.

Gràfic 3.6. Evolució del nombre de censals, lluïcions, deutoris i compravendes a carta de gràcia (VCG). Llibres mestres d'arxius patrimonials de la regió de Girona (1700-1870)

Font: Elaboració pròpia a partir d'Adroer i Gifre (198?).

Taula 3.2. Diferència entre el nombre de censals creats i cancel·lats, entre 1700 i 1870. Arxius patrimonials de la regió de Girona (1700-1870)

	<i>Censals</i>	<i>Redempcions</i>	<i>Diferència</i>
1700-1710	64	26	38
1711-1720	72	19	53
1721-1730	50	24	26
1731-1740	50	56	-6
1741-1750	67	39	28
1751-1760	46	66	-20
1761-1770	50	54	-4
1771-1780	36	51	-15
1781-1790	46	19	27
1791-1800	23	31	-8
1801-1810	10	12	-2
1811-1820	13	8	5
1821-1830	9	9	0
1831-1840	7	4	3
1841-1850	6	13	-7
1851-1860	4	16	-12
1861-1870	1	6	-5
<i>Total</i>	<i>554</i>	<i>453</i>	<i>101</i>

Font: Elaboració pròpia a partir d'Adroer i Gifre (198?).

En resum, els arxius patrimonials ens mostren un mercat del crèdit formal més dinàmic quan la salut del censal és forta. Entre 1700 i 1800 la diferència entre, d'una banda, censals i, de l'altra, deutoris i compravendes a carta de gràcia és clarament a favor del censal, fet que gairebé coincideix amb un índex sobre el

total de préstecs estable, encara que lleugerament a la baixa (vegeu **Taula 3.3**). A partir de 1791, quan l'índex de préstecs baixa a més de la meitat, per no tornar a remuntar més, els debitoris i les compravendes a carta de gràcia predominen sobre els censals. El tímid creixement dels debitoris, que no superarà en nombre els censals fins la dècada de 1840, en cap moment pot arribar a compensar la gran davallada dels censals i convida a pensar en un context econòmic marcat per una contracció de l'oferta de crèdit, si més no formal.

Taula 3.3. Evolució del nombre de censals, debitoris i vendes a carta de gràcia (VCG) entre 1700-1870. Arxius patrimonials de la regió de Girona. Índex base 1700-1710=100

	<i>Censals</i>	<i>Debitoris</i>	<i>VCG</i>	<i>Total</i>	<i>Índex</i>	<i>% de censals sobre el total</i>
1700-1710	64	2	7	73	100	88
1711-1720	72	2	16	90	123	80
1721-1730	50	3	8	61	84	82
1731-1740	50	1	10	61	84	82
1741-1750	67	2	9	78	107	86
1751-1760	46	7	15	68	93	68
1761-1770	50	8	14	72	99	69
1771-1780	36	12	7	55	75	65
1781-1790	46	6	1	53	73	87
1791-1800	23	5	4	32	44	72
1801-1810	10	7	6	23	32	43
1811-1820	13	9	9	31	42	42
1821-1830	9	6	1	16	22	56
1831-1840	7	12	7	26	36	27
1841-1850	6	8	3	17	23	35
1851-1860	4	6	3	13	18	31
1861-1870	1	12	0	13	18	8
<i>Total</i>	<i>554</i>	<i>108</i>	<i>120</i>	<i>782</i>		

Font: Elaboració pròpia a partir d'Adroer i Gifre (198?).

Complementàriament a aquests primers resultats, hem de tenir en compte altres hipòtesis entorn de la davallada del crèdit formal suggerides per autors com Ricard García Orallo (2008). Segons aquest autor, és probable que el mercat del crèdit fos més informal durant la segona meitat del segle XIX que en períodes anteriors, fet que comportaria que moltes operacions de crèdit esdevinguessin invisibles i, per tant, no deixessin rastre en els arxius patrimonials. Paradoxalment, aquest col·lapse del crèdit que mostren les dades dels llibres mestres i les d'altres autors, com Cyril Milhaud (2017), per a la ciutat de Madrid, coincidirien en ple període liberal, després de determinades reformes

institucionals que suposadament havien de deixar el camí lliure al desenvolupament dels mercats. Tot i que, com veurem en el següent capítol, les dades dels índexs dels registres d'hipoteques catalans desmenteixen la idea de col·lapse sostinguda per Milhaud i situen la regressió del crèdit en una escala inferior, tot i que prou important per tenir-la en compte en els estudis d'història econòmica d'aquest període.

3.2. Més enllà de la legislació. Primeres hipòtesis sobre les causes de la crisi del censal

Les dades aportades fins ara indiquen que la crisi del sistema censalista es va donar a cavall dels segles XVIII i XIX. En aquest apartat es tractarà quines podrien haver estat les principals causes del fenomen. Enric Tello (2006: 329-330) escrivia el següent sobre aquesta qüestió:

Entre uns censataris que deixaven de pagar interessos i uns prestadors que deixaven d'oferir censals, el vell sistema de crèdit censalista es va bloquejar. Les demandes urgents de la monarquia per fer front a la crisi de la Hisenda encara van deteriorar més la confiança. Una cosa i l'altra acabaren provocant un encariment del preu del diner, mentre entraven en escena les cèdules de 1780 que obrien la possibilitat de redimir censals amb vals reials, i obligaven les fundacions pies a esmerçar en deute públic per contribuir a sufragar les guerres. L'interès dels vals reials era del 4%, però entre 1794 i 1801 ja havien reduït la cotització fins a dos terços del seu valor nominal, i el 1808 se seguïen venent amb un descompte d'un 40 o 50%.

Recentment, Cyril Milhaud (2017) ha aprofundit en els arguments de Tello per explicar la reducció tan accentuada de censals que hi va haver a la ciutat de Madrid a partir de 1780 —pocs anys abans que a Catalunya, probablement per la major influència dels censos del tabac a la capital madrilenya. La “repressió financera”, manllevant les seves paraules, és a dir, les polítiques —o regulacions— econòmiques per facilitar el finançament del dèficit fiscal i el deute públic, és el factor determinant de la crisi del sistema censalista segons aquest autor. D'una banda, perquè a curt termini part del capital privat va destinar-se al finançament de les guerres mitjançant préstecs a la Corona —segons els seus càlculs, per cada punt que augmentaven els préstecs governamentals es reduïa un 0,4% el préstec privat—; de l'altra, perquè gran part de la riquesa invertida en

deute privat per l'Església va ser alienada. Les dades obtingudes del Registre d'hipoteques de Madrid indiquen que l'estoc de crèdit a llarg termini entre 1800 i 1840 es va reduir per cinc, i que va tardar seixanta anys en recuperar el volum que tenia el 1778. El descens registrat a Madrid és tan accentuat que Milhaud afirma que no hi ha cap cas comparable a nivell europeu, però també reconeix que el registre madrileny presenta problemes d'ocultació vinculats a les hipoteques generals. Com veurem més endavant, aquest fet podria ajudar a explicar la tendència menys brusca que dibuixen les dades extretes dels registres d'hipoteques catalans, gràcies a l'augment del nombre de deutoris que es dona en el mateix període, especialment en les regions més dinàmiques. A més a més, la informació presentada per aquest autor és poc representativa socialment, perquè està circumscrita a uns barris molt concrets de Madrid, de classe alta a jutjar pels elevats imports dels *censos consignativos*.

A més d'això, el cas madrileny és singular per altres raons. Com és sabut, la monarquia espanyola va utilitzar dos tipus d'instruments per finançar el llarg període de guerres entre la Guerra de la Independència Americana (1779-1783), quan el deute de l'Estat encara era relativament petit, i l'any 1808, quan el deute públic s'havia desbocat per complet.¹⁵¹ Per un costat, els censos del tabac, que oferien molt bones garanties, ja que basaven els seus pagaments, a un interès del 3%, en un dels monopolis més sòlids de l'Estat; per l'altre costat, els vals reials, un producte també atractiu—si més no al principi—, perquè redituaven una taxa d'interès del 4%, més alta, per tant, que la dels censals. En el primer cas, les dades de Milhaud demostren que la compra de censos del tabac va ser un fenomen estretament associat a Madrid, ja que gairebé el 50% dels censos emesos a Espanya entre 1780 i 1786 van signar-se a la capital financera del regne.¹⁵² Per tant, aquest fet ja indica que, en la reducció de *censos consignativos* de la capital del regne hi va influir molt la col·locació de capital de les institucions eclesiàstiques i la noblesa madrilenya, que eren els principals censalistes del segle XVIII, en aquest tipus de producte. Pel que fa a l'impacte dels vals reials,¹⁵³ Cyril Milhaud no aporta cap dada concreta al marge de determinats càlculs sobre l'impacte del deute governamental en el mercat

---

¹⁵¹ Els Borbons, per tant, no van finançar-se mitjançant els vells juro o els asientos.

¹⁵² Els arxius patrimonials analitzats en l'apartat anterior no registren un descens dels censals en la dècada de 1780, coincidint amb la primera guerra contra la Gran Bretanya (1779-1783), com la que descriu Milhaud (2017) en la seva tesi doctoral.

¹⁵³ Els vals reials van acabar esdevenint el principal mecanisme de finançament de la Corona. Entre 1780 i 1783 ja representaven el 68% del total de préstecs, equivalent a uns 450 milions de rals.

censalista. Desconeixem, per exemple, quina influència real van exercir sobre el mercat de crèdit les lleis que permetien la redempció de censals amb vals reials o el fet que l'Estat deixés de pagar puntualment els seus interessos a partir de 1806.

A Madrid l'import obtingut pels censos del tabac va superar àmpliament els ingressos procedents de la desamortització de béns eclesiàstics de 1798. Segons les dades aportades per Richard Herr (1991: 164-166) entorn d'aquesta qüestió, l'impacte va ser desigual a Espanya. Catalunya, en canvi, se situa entre les províncies capdavanteres. Però el tret distintiu que la diferencia d'altres territoris espanyols és l'elevat producte extret de censos i censals, equivalent al 61,5% del total. Ara bé, és difícil saber la procedència exacta d'aquest capital a través d'aquesta font. Herr atribueix l'alt percentatge als censos emfitèutics, però tan sols és una conjectura; no hem de descartar que els censals també juguessin un important paper.

3.2.1. La desamortització de Godoy (1798)

L'origen de la desamortització de 1798, segons Fontana (1979, 1985 i 2009) o Schmidt (2004), entre d'altres, rau en la crisi de la Hisenda espanyola desencadenada fonamentalment per les guerres, primer contra França (de 1793 a 1795) i més tard contra Anglaterra (de 1796 a 1802). Arran dels conflictes bèl·lics i de la situació econòmica general, el 19 de setembre de 1798 es decreta la venda

de todos los bienes raíces pertenecientes a hospitales, hospicios, casas de misericordia, de reclusión, y de expósitos, cofradías, memorias, obras pías y patronatos de legos, poniéndose los productos de estas ventas, así como los capitales de censos que se redimiesen pertenecientes a estos establecimientos y fundaciones, en mi Real Caja de Amortización baxo el interés anual del tres por ciento.¹⁵⁴

Aquesta venda, per tant, adopta la forma d'un préstec de l'Estat al 3%, perquè l'objectiu inicial de la mesura no era privar les institucions afectades del seu mitjà de subsistència.

---

¹⁵⁴ *Novísima recopilación de las leyes...* (1829), vol. I, "De los bienes de las iglesias", Ley XXII, p. 51-52. El subratllat és nostre.

Entre 1798 i 1808 l'operació va reportar a la Tresoreria espanyola uns 1.653 milions de rals —equivalents, segons Fontana (2009), al 37% de les desamortitzacions posteriors—,¹⁵⁵ fet que va suposar un èxit per a la Corona, perquè li va permetre, entre altres raons, no haver de recórrer al finançament exterior. Ara bé, els diners no van ser destinats a l'amortització dels vals reials, que era l'objectiu segons el preàmbul de la disposició, sinó que cobriren altres urgències sorgides en aquells anys de crisi econòmica i guerra (Herr, 1971). A més, la mesura va tenir greus conseqüències polítiques, com ara la retirada del suport d'una part important de l'estament eclesiàstic, que va alinear-se amb el successor al tron, el futur Ferran VII, i en contra del govern de Manuel Godoy i el rei Carles IV.

Tanmateix, no ens interessa tant conèixer les implicacions polítiques de la mesura com l'afectació econòmica de la decisió sobre el mercat censalista. Si llegim amb atenció el fragment que hem subratllat abans, la disposició es dirigia als béns immobles de l'Església i els seus "censos", ja fossin d'origen agrari o procedents d'un censal. En conseqüència, els capitals obtinguts de la redempció —voluntària, a diferència de les colònies americanes, on la redempció a partir de 1804 va ser forçosa (Wobeser, 2009)— de censals de fundacions i obres pies, confraries i hospitals, entre altres institucions, havien d'ingressar-se directament per "via de depósito en la Caja de Amortización baxo el interés del tres por ciento".

Com que molts d'aquests capitals formaven part d'un cercle de reinversió automàtic, aquesta mesura va impactar amb força contra el mercat censalista. Sobre aquesta qüestió, Pedro Nolasco Vives Cebrià (1989: II, 1472), en l'apartat dedicat a la "quitación", deia el següent: "El precio resultante de la [redempció] de los [censales] que se prestan a causas pías, iglesias y comunidades del obispado de Barcelona, debía depositarse en los archivos destinados al efecto¹⁵⁶ —no podía sacarse de estos sino para la compra de un nuevo censal, previo decreto del ordinario o superior eclesiástico".¹⁵⁷

---

¹⁵⁵ La visió de Josep Fontana (2009) és manifestament contrària a la d'aquells que han menystingut l'impacte de la primera desamortització.

¹⁵⁶ A Barcelona, segons la documentació consultada, hi havia diferents arxius que concentraven els pagaments, com el del Col·legi de Sant Sever i Sant Àngel, les esglésies parroquials de Sant Jaume Apòstol, de Sant Just i Sant Pastor, de Santa Maria del Pi i de Sant Felip Neri, entre d'altres.

¹⁵⁷ El subratllat és nostre. Pedro Nolasco Vives (II, 737-742, especialment 738) parla d'una disposició de 1727, que es va fer circular novament el 1740, interpretada per aquest autor com un indicatiu sobre l'obligació de reinvertir aquests capitals. El fet que fos un concili provincial Tarraconense implicaria tot Catalunya i

No sabem exactament quants diners van ingressar-se per aquest concepte a la Caixa d'Amortització i, posteriorment, a la Caixa de Consolidació,¹⁵⁸ però si prenem com a referència la mostra de censals de 1769, a la regió de Girona, el 14% del capital prestat per l'Església, un 77% del total, era d'aquesta naturalesa, amb la presència destacada de les obres pies i altres fundacions, mentre que a Barcelona, malgrat que el pes del grup eclesiàstic com a creditor era lleugerament menor (un 70%), el capital afectat encara podria haver estat superior, entorn d'un 25% del capital prestat per l'Església, segons les nostres dades. És probable que la cèdula, a més, desincentivés la creació de noves fundacions, perquè durant el primer terç del segle XIX a la diòcesi de Girona constatem un gran retrocés de les fundacions de beneficis respecte del segle XVIII (Marquès, 1953). Així mateix, les obres pies i fundacions, mantingudes per mitjà d'un censal, de la mostra dels registres d'hipoteques de Girona i Figueres de l'any 1828, en termes relatius i absoluts eren una ombra de les que es van crear el 1769.

Però aquesta mesura no va ser l'única que va afectar greument els capitals esmerçats per l'Església en censals. A l'article 15 del Reglament per redimir censals amb vals reials de 1804 es disposava

lo propio [fent referència a l'article anterior del Reglament sobre redempció de censos i censals de fundacions i obres pies] se executará con los capitales de los censos y cargas que se redimieren a cabildos eclesiásticos, comunidades religiosas, colegios, ayuntamientos u otra mano-muerta, civil o eclesiástica, no comprendida en el capítulo anterior, si hubiesen de volverse a imponer

---

inclouria beneficis, aniversaris i "piorum operum, monasteriorum, monialium jurisdictioni ordinariorum subjectarum etc. quarumlibet ecclesiasticarum administrationum, eorum praetia seu capitalia debeant praecise deponi in aliquo loco publico pro similibus depositis faciendis destinato, sive in archiviis, vel thecasis ecclesiarum cathedralium, collegiatarum et communitatum presbyterorum". Tot i això, si es llegeix amb detall el Decret, es refereix a controlar els capitals més que no pas als seus usos. En altres paraules, es deixa molt clar que les cancel·lacions havien de dipositar-se en una sèrie d'arxius/taules de la diòcesi de Barcelona, cosa que podem confirmar mitjançant la documentació estudiada, però aquesta mateixa documentació no ens permet saber si després els diners es reinvertien en censals, tal com preveia la disposició. D'altra banda, existia un cert control sobre l'ús dels capitals obligats a ser esmerçats de nou en censals, com ho demostren algunes notícies extretes de les Lletres de l'Arxiu Diocesà de Girona. Si els diners dels censals es volien dedicar a altres usos —sovint obres constructives en esglésies—, era obligatori demanar una llicència a l'autoritat eclesiàstica que justificqués el nou ús. Un fet que demostra que era possible sortir d'aquesta roda reinversiva. En tot cas, és un tema sobre el qual s'hauria d'aprofundir més, perquè podria explicar determinades diferències entre territoris pel que fa a l'impacte de la desamortització de 1798.

¹⁵⁸ L'agost de 1799 l'antiga Caixa d'Amortització va ser substituïda per una "Comisión Gubernativa de Consolidación de Vales", també coneguda com a Fons o Caixa de Consolidació.

semejantes capitales, porque así lo exija su naturaleza, o porque lo determinen sus dueños.¹⁵⁹

El radi d'acció de les mesures desamortitzadores s'ampliava encara més i afectava ajuntaments i altres mans mortes seculars no contemplades en la disposició de 1798.

No obstant això, aquestes institucions eren poc representatives des del punt de vista del pes que tenien en el mercat censalista, segons les dades de què disposem dels registres d'hipoteques de l'any 1769. El més important de la mesura no eren tant aquests nous actors com la inclusió de tot tipus de censal eclesiàstic que per la seva naturalesa estigués obligat a ser esmerçat de nou en un censal. Segons Pedro Nolasco Vives Cebrià, a Barcelona eren la gran majoria dels censals atorgats pels eclesiàstics —i és probable que aquesta circumstància també es repetís en altres bisbats. En conseqüència, si aquesta mesura s'hagués portat a terme fil per randa, la repercussió sobre el mercat del crèdit hauria estat molt profunda. Només era qüestió de temps que gran part del capital eclesiàstic esmerçat en censals desaparegués del mercat del crèdit privat. A Girona, per exemple, hauria afectat les rendes de misses de difunts i aniversaris, que representaven gairebé el 40% de les creacions de censals el 1769. Això, sumat a la desamortització d'obres pies i fundacions, representava més de la meitat dels censals en aquesta regió. Tal com hem comentat anteriorment, no coneixem amb exactitud l'abast de la mesura, però segurament guarda relació amb els descensos en la creació de nous censals de l'any 1801 observats en els registres d'hipoteques (vegeu capítol quart).

Uns anys més tard, a la regió de Girona podem observar que els 96 censals de propietat eclesiàstica redimits l'any 1806 van ser dipositats sense excepció a la Caixa de Consolidació. Tant si eren de la Catedral com d'esglésies parroquials, monestirs, confraries o obres pies, tots ells van quedar fora de circulació i ingressaren a les arques de l'Estat. Malgrat que les mesures abans esmentades no foren ben acollides per l'Església, és probable que s'acatessin, entre altres raons perquè d'entrada no implicaven la privació del capital. A més, el responsable d'efectuar el dipòsit a la Caixa de Consolidació era el censatari i no

---

¹⁵⁹ El subratllat és nostre. "1804. Ley XXIV. Don Carlos IV en Aranjuez por resolución a consejo de 15 de diciembre de 1804, y cédula del Consejo de 17 de enero de 1805. Nuevo Reglamento para la redención de censos perpetuos y al quitar, y otras cargas enfiteúticas, formación de sus capitales, y su imposición en la Real Caja de Extinción de Vales", dins *Novísima recopilación de las leyes...* (1829), Libro X, Título XV, p. 375.

pas el censalista, que és qui podria haver estat més reticent a fer-ho, atenent la possibilitat de perdre els diners a causa de la delicada situació econòmica de la Corona.

3.2.2. La influència dels vals reials en el mercat censalista

Per al mercat de crèdit privat, tant o més transcendent que el Decret de 19 de setembre de 1798 van ser les mesures adoptades per la Corona en relació amb el deute públic. Un deute que va multiplicar-se per sis entre 1759 i 1808 i que va ser capaç d'atraure molts capitals que anteriorment s'invertien en el mercat censalista. Entre les diferents mesures adoptades per finançar les guerres, com les emissions de censos del tabac, ja comentades al començament del capítol, o la creació d'un impost sobre béns adquirits per les mans mortes (1795), destaca sobretot la creació dels vals reials, posats en circulació l'any 1780 com a principal fórmula per finançar la intervenció espanyola en la Guerra de la Independència Americana. La història d'aquests bons de l'Estat, considerats el precedent immediat del paper moneda, va aparellada a la creació l'any 1782 del primer banc nacional espanyol: el Banco Nacional de San Carlos (Tedde de Lorca, 1988).¹⁶⁰ Tal com podeu observar a la **Taula 3.4**, les primeres emissions de vals reials dels anys vuitanta van multiplicar-se per quatre en la dècada següent. Concretament, les tres emissions de la Guerra Gran (1793-1795) van sumar 964 milions de rals, equivalents a tres quartes parts del dèficit total de l'Estat entre 1793 i 1795, segons Richard Herr (1991: 116).

Com hem vist en l'apartat 3.1.2, dedicat a l'evolució del crèdit a través del llibres mestres dels arxius patrimonials, és evident que la desviació de capitals cap al deute públic en la dècada de 1790 va tenir importants conseqüències sobre el mercat de capitals a la regió de Girona. Hem comprovat si les primeres emissions dels anys 80, de menor embergadura que les posteriors, també en van tenir i semblaria que va ser així, perquè si la mitjana de censals anuals creats

---

¹⁶⁰ La creació dels vals reials ha estat estudiada per diferents autors, amb caràcter monogràfic o dins d'altres estudis més amplis relatius a la creació del Banco Nacional de San Carlos. Així, podem destacar, en primer lloc, els estudis de Gonzalo Anes sobre el deute, la moneda i la guerra en època de Carles III (1989) i sobre els bitllets espanyols (2006). També sobresurten en aquest terreny els treballs d'Earl J. Hamilton (1944), Pedro Voltes Bou (1965), Richard Herr (1991), Pedro Tedde de Lorca (1988 i 1994), Teresa Tortella (1997) i Peter Schmidt (2004). A l'àmbit ultramarí, un dels principals treballs és el de Gisela Von Wobeser (2002).

a la regió de Girona entre 1775 i 1787 eren 513, entre 1781 i 1783 es va reduir a 248, és a dir, a menys de la meitat.¹⁶¹

Taula 3.4. Emissions de vals reials entre 1780 i 1799

	<i>600 pesos</i>	<i>300 pesos</i>	<i>150 pesos</i>	<i>Capital (rals)</i>
30-09-1780	16.500			149.082.352
14-02-1781		17.667		79.813.270
22-05-1782		49.333		222.869.082
12-01-1794		53.333		240.940.670
29-08-1794	10.000		80.000	271.059.823
25-02-1795	15.000		140.000	451.765.705
06-04-1799	44.257	88.517		799.764.576
<i>Total</i>	<i>85.757</i>	<i>208.850</i>	<i>220.000</i>	<i>2.215.291.482</i>

Font: Elaboració pròpia a partir de Tedde de Lorca (1988: 171).

Però aquest no va ser l'únic efecte negatiu dels vals reials. L'aprovació el 6 de gener de 1799, en part com a reacció a la poca efectivitat dels auxilis sol·licitats a l'Església, d'una cèdula que obligava a acceptar vals reials en la redempció de censos i censals, també va suposar un cop dur per al mercat censalista, perquè amb aquesta mesura els vals reials es convertien en "verdadera moneda" de curs forçós a partir d'aquell moment, com preveia el primer article del Reglament per redimir vals de 1800.¹⁶² Compartim l'opinió de Richard Herr (1991: 146-147) sobre els seus efectes: "Esta ley fue una bendición para los deudores, pues les permitió saldar sus deudas con vales depreciados, mientras que los acreedores [...], tuvieron en adelante que contar con la Corona para recibir los intereses sobre su capital".

Elisa Badosa (1985) exposa que la mesura va provocar una gran irritació en l'estament eclesiàstic, perquè els vals es cotitzaven per sota del seu valor nominal a partir de 1794. Tot i això, no va impedir que seguissin especulant amb

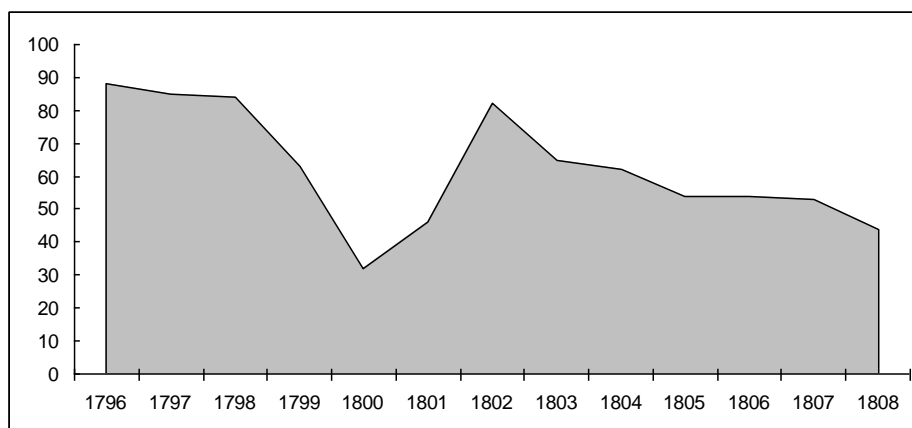
¹⁶¹ Els anys de la mostra tenen en compte la modificació del districte de Girona l'any 1774. A partir d'aquest moment, l'antic districte es divideix en el de Girona, Figueres i Hostalric. Les dades fan referència, doncs, al petit districte de Girona entre 1774 i 1787, i han estat extretes del Centre de Recerca d'Història Rural, Projecte RecsNets, Base de transcripcions de l'Ofici d'Hipoteques de Girona, <https://rh.udg.edu/index.html>. Consulta realitzada el 22.08.2022. Cal tenir en compte que aquest programa d'intel·ligència artificial, capaç de llegir textos manuscrits, té un petit marge d'error.

¹⁶² Tot i això, Ramón Santillán (1982: 9), governador del Banc d'Espanya, considerava que no tenien caràcter de paper moneda, malgrat que s'obligués a acceptar-los en els contractes, perquè no podien ser canviats per moneda a voluntat del portador. En canvi, segons Gisela Von Wobeser (2002), la gran circulació i l'ampli curs legal dels vals reials, que es van poder utilitzar a la pràctica en gairebé totes les transaccions, *de facto* els va convertir en paper moneda i van desenvolupar un paper cabdal en el conjunt de l'economia espanyola.

ells com a mínim fins l'any 1806,¹⁶³ però mentre que el 1804 els vals reials eren percebuts com una manera més de guanyar diners, a partir d'aquest moment van ser vistos com un refugi davant l'ofensiva de la monarquia espanyola contra els seus béns: “Atenent que los diners dels dipòsits que se faran de aquí al davant lo més segur serà emplearlos en vals reals, pues és supèrfluo comprar alguna finca, perquè ara lo Rey... pot fer vèndrer totas las que se li acomòdian” (citat per Badosa, 1985: 70).¹⁶⁴

El **Gràfic 3.7**, sobre la cotització dels vals reials, pot ajudar-nos a entendre el canvi de percepció dels eclesiàstics envers aquests vals. El 1804 la cotització dels vals s'havia recuperat, coincidint amb els anys de pau entre el Tractat d'Amiens (1802) i la guerra entre Espanya i la Gran Bretanya (1805-1807), però una vegada s'inicia la guerra la confiança s'esfuma i la cotització dels vals baixa entorn del 50% l'any 1806.

Gràfic 3.7. Cotització dels vals reials (1796-1808)

Font: Elaboració pròpia a partir de Tedde de Lorca (1988).

A partir del moment en què s'autoritzen les cancel·lacions de censals amb vals reials, la cotització del paper moneda es converteix en un important factor a tenir en compte del mercat censalista, de manera similar a com havia succeït a França. A l'altra banda dels Pirineus, els efectes de la inflació revolucionària provocada pels assignats —el paper moneda emès durant la Revolució Francesa, amb punts en comú amb els vals reials— van ser devastadors sobre el crèdit de mitjà i llarg termini, representat per les *rentes viagères* i les *rentes*

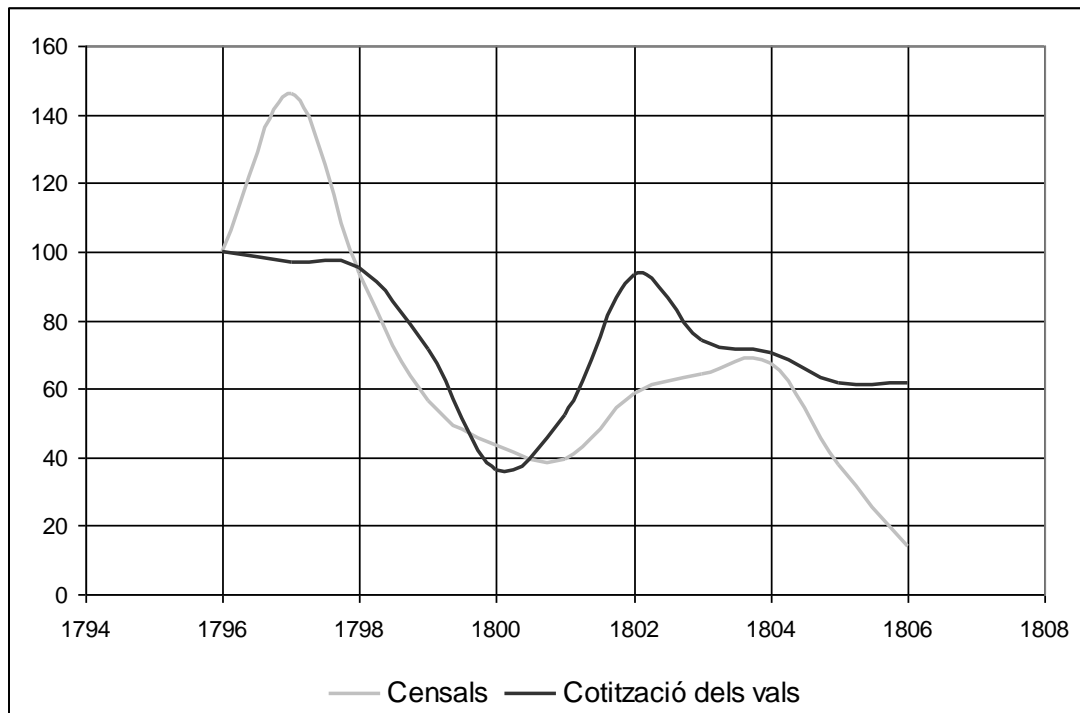
¹⁶³ Els eclesiàstics no eren els únics que especulaven amb els vals reials. Al Registre d'hipoteques de Girona hem detectat deu deutors de vals el 1806. Entre els actors que intervenen en aquests contractes, destaquen les professions liberals, els eclesiàstics i els comerciants.

¹⁶⁴ Richard Herr (1991: 154-157) exposa les diferents estratègies seguides en aquell moment.

constituées —equivalents, respectivament, als nostres violaris i censals (Hoffman, Postel-Vinay i Rosenthal, 2001). Una vegada va arribar el Directori al poder i posà fi a l'experiència dels assignats el febrer de 1796, la confiança envers un tipus de préstec com les *rentes constituées*, amb un interès oficial del 5% i supeditat a la possibilitat, per part del deutor, de cancel·lar el préstec, s'havia erosionat després que molts creditors veiessin com es cancel·laven deutes amb paper moneda extremadament devaluat. Per contra, les *obligations* —semblants als deutoris— van convertir-se en el principal instrument de crèdit, perquè podien adaptar-se millor a les oscil·lacions inflacionàries d'aquells anys fixant els terminis de devolució i establint els interessos en funció del risc de les operacions. Amb l'ajuda de mecanismes complementaris com la renegociació de la durada inicial del préstec, segons el comportament del deutor o l'estabilitat del règim polític, aquest instrument va acabar ocupant el mercat de les antigues *rentes constituées*. No cal dir que la solució va ser més satisfactòria per als creditors que per als deutors, que enyoraven les antigues condicions i el tipus d'interès dels censals francesos.

Malgrat les diferències amb el cas francès, que sobretot giren entorn del paper de l'Església com a principal censalista a Espanya, creiem que la influència del paper moneda sobre el mercat de crèdit espanyol a llarg termini també podria haver estat decisiva. El **Gràfic 3.8**, per exemple, ens permet observar l'estreta relació entre la cotització dels vals reials i la creació de nous censals a la regió de Girona: quan la cotització dels vals puja, els creditors s'aventuren a crear nous censals, perquè la redempció no posa en perill el seu capital; per contra, quan la cotització baixa, els potencials inversors no s'arrisquen a perdre els diners amb pagaments de paper moneda devaluat. Ara bé, tal com hem exposat anteriorment, cal tenir present que moltes rendes eclesiàstiques no eren lliures d'escollir el tipus d'inversió, perquè havien de ser esmerçades automàticament en nous censals, cosa que ajudaria a entendre per què encara se seguien creant censals en aquell moment —a França, comparativament, la reducció va ser molt més dràstica.

Gràfic 3.8. Evolució del nombre de censals al partit de Girona i de la cotització dels vals reials, entre 1796 i 1806. Índex base 1796 = 100

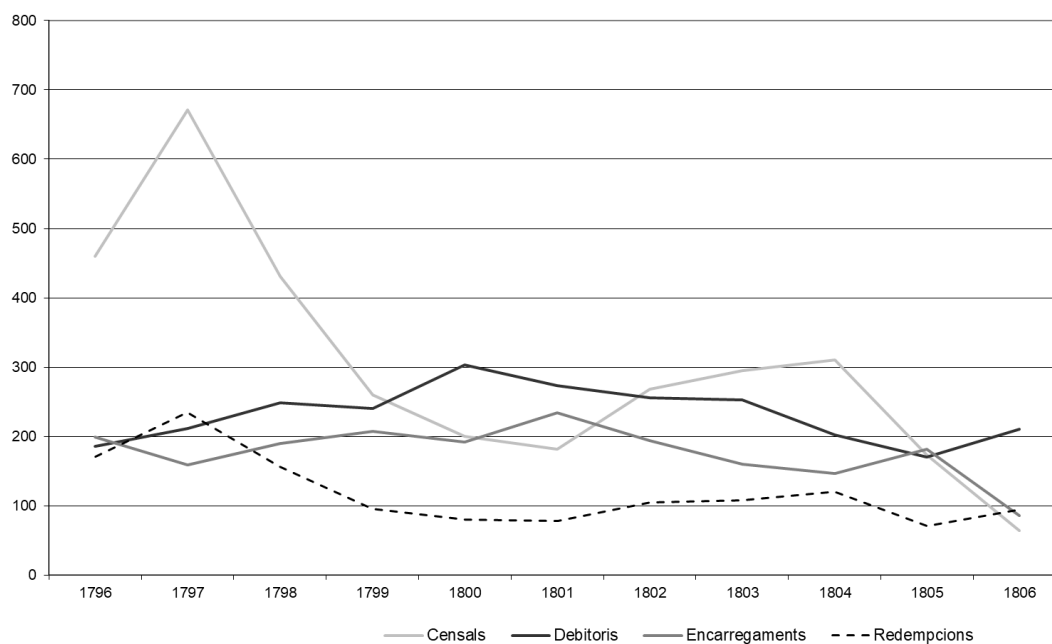

Font: Annex 1 i, pel que fa a la cotització dels vals, Tedde de Lorca (1988).

Nota: Tan sols inclou els llibres del districte de Girona; els de Figueres no s'han conservat.

Així doncs, a partir de 1799 darrere la decisió de crear un censal intervenia la confiança del creditor envers els vals reials i, en última instància, envers l'Estat. Tal com va succeir a França, la redempció de censals amb deute de l'Estat devaluat va ser un factor clau per explicar la depressió del mercat censalista posterior a 1799. Els censals, de la mateixa manera que les *rentes constituées*, no eren un instrument prou flexible per adaptar-se a les oscil·lacions de la cotització dels vals ni a la inflació generada per les successives emissions de deute, i d'això n'eren conscients tant el clergat com els inversors laics.

Gràfic 3.9. Evolució del nombre de censals, deutoris i encarregaments. Registre d'hipoteques de Girona (1796-1806)

Font: Annex 1.

Nota: Tan sols inclou els llibres del districte de Girona; els de Figueres no s'han conservat.

Aquest fet, sumat a la desamortització de 1798, que va deixar fora de circulació molts capitals abans esmerçats per l'Església en censals, explicaria el primer descens de la corba de censals que podem apreciar al **Gràfic 3.9**. Posteriorment, la caiguda de la cotització dels vals reials per la guerra iniciada contra la Gran Bretanya l'any 1805 i l'endarreriment en el pagament dels interessos dels vals, entre altres factors, explicarien l'enfonsament de la sèrie fins a la Guerra del Francès (1808-1814). Durant aquests cicles depressius el deutor, que s'adaptava millor a les noves circumstàncies pels motius que hem anat exposant, a l'igual que els encarregaments, augmentà lleugerament, sense arribar a compensar mai el gran descens experimentat pel censal.

Així mateix, la possibilitat d'incorporar una clàusula de protecció contra el paper moneda en els deutoris, tal com aquesta: "se pagará con moneda sonante y no con vales reales", jugava a favor d'aquest contracte. Sembla que la por al paper moneda va allargar-se durant molt de temps, perquè els deutoris de les mostres posteriors a la dècada de 1820 encara seguien incorporant-la, i la seva

impopularitat en àmplies capes de la societat va persistir fins mitjan segle XIX, com ho demostra aquesta dècima popular:¹⁶⁵

Los que por mal nombre se llamaron vales
 al cabo murieron, porque eran mortales;
 único tributo que, tal vez, pagaron
 desde el mismo instante en que se crearon.
 Porque, según cuentan, los tales señores
 fueron en vida malos pagadores.
 Huye de esa losa, huye viajero;
 porque si la tocas, pierdes dinero,
 y el deber piadoso bien se satisface
 con decir de lejos ¡Requiescant in Pace!
 (Lafuente, 1858: 243-244, citat per Sánchez, 1993).

Però tornem als efectes de la redempció de censos i censals amb vals reials. A partir de l'experiència francesa podríem pensar que el Decret de 6 de novembre de 1799 hauria generat una allau de redempcions. Segons les dades del **Gràfic 3.9**, no va ser així; al districte de Girona les redempcions van evolucionar en correlació amb les creacions de censals després de publicada la norma. L'única diferència remarcable entre ambdues corbes es va donar l'any 1806, quan es registra un repunt de les redempcions coincidint amb els primers endarreriments en els pagaments dels interessos dels vals reials. Una circumstància que probablement va empènyer els tenidors de vals a desfer-se'n mitjançant la cancel·lació de deutes.

Creiem, per tant, que la repercussió dels vals reials sobre les redempcions no és comparable a la dels assignats francesos per dues raons: d'una banda, perquè des de 1792 l'acusada inflació a Espanya no era comparable a la hiperinflació generada pel paper moneda francès; de l'altra, perquè el valor

---

¹⁶⁵ Ens consta, a través del treball de Sergi Torrent (2019: 41), que els vals reials seguien utilitzant-se per redimir censos i censals, especialment entre 1848 i 1851, a la província de Girona. De fet, van tenir un paper molt important per explicar el volum de censos i censals redimits: "Això ens demostra, clarament, que qui va redimir els seus censos i censals ho va fer perquè disposava d'un volum considerable de títols de deute i vals reials". De fet, molts censalistes van esperar dècades a redimir, fins que les condicions per fer-ho van ser òptimes. Prèviament, Rosa Congost (2009a) ja havia assenyalat les facilitats de redempció entre aquests anys, equiparant-les a les de 1855, a causa de la devaluació dels vals.

nominal dels vals, malgrat les emissions de 150 pesos dels anys 1794 i 1795, equivalents a 210 ll.,¹⁶⁶ era més gran que el valor dels assignats, cosa que dificultava la seva utilització com a moneda corrent¹⁶⁷ —a França, en canvi, el paper moneda va desplaçar per complet la moneda metàl·lica.

I aquest darrer punt és especialment important, ja que un percentatge molt alt dels censals eren inferiors a aquesta quantitat en regions com la de Girona, on el 81% dels censals creats l'any 1769 no arribaven a les 210 ll. Per contra, a la regió de Barcelona, segons les dades extretes del buidatge de 1769, només el 21% dels censals se situava per sota d'aquesta quantitat, perquè la creació de censals solia anar associada a una reunificació de deutes anteriors, que inflava els imports (vegeu capítol segon). En conseqüència, podríem pensar que aquesta circumstància es traduiria en comportaments diferenciats envers la lluïció, però alguns indicadors no apunten en aquesta direcció, tot i que caldria estudiar-ho més a fons. Per exemple, si comparem el nombre de cartes de pagament o èpoques —dins d'aquesta tipologia documental hi havia lluïcions i altres tipus de pagaments— dels índexs de l'oficina del Registre d'hipoteques de Barcelona dels anys 1769 i 1801, no constatem un augment, sinó tot el contrari: es passa de 358 cartes de pagament el 1769 a 132 el 1801.¹⁶⁸ Ara bé, l'any 1801 és un any especial a causa de la guerra i la paràlisi econòmica en la qual estava sumida la ciutat comtal pel tall de les comunicacions amb les Índies infringit pels anglesos, fet que hauria pogut influir en una disminució de les cartes de pagament signades pels comerciants. En tot cas, les dades de què disposem fins ara no indiquen un augment significatiu de les redempcions posteriors a 1799. Per tant, malgrat les diferents característiques dels mercats de crèdit de mitjà i llarg termini de les regions de Girona i Barcelona, les tendències s'assemblen bastant.

---

¹⁶⁶ Segons els tractadistes de l'època, set lliures catalanes equivalien a cinc pesos o quaranta rals de plata (Ventura, 1988).

¹⁶⁷ Sobre aquest punt, ens basem en les consideracions d'Earl J. Hamilton (1947) i Pierre Vilar (1964) tocant a l'evolució dels preus. Vilar, per exemple, relativitza la influència dels vals reials sobre l'escalada de preus de la dècada de 1790, i ho atribueix més aviat a altres factors com ara la guerra. La inflació que va generar el paper moneda, segons aquest autor, no va ser inquietant fins a 1799 i no es pot comparar de cap manera amb l'episodi francès dels assignats o amb la inflació nord-americana de 1812. Aquest raonament es basa en part en el qüestionament dels vals reials com a vertader paper moneda abans de 1799, perquè hom els acceptava després de fer una estimació i restar-los una prima, però es traduïa el seu valor en moneda de compte de "billó" i es calculava el negoci en or i plata (Vilar, 1964: III, 470-480).

¹⁶⁸ Als índexs dels llibres del Registre d'hipoteques de Barcelona no es feia la distinció, a diferència de Girona i altres registres de Catalunya, entre lluïcions —cancel·lacions de censals— i èpoques o cartes de pagament.

D'altra banda, la Corona, conscient que una de les principals traves per a la circulació dels vals era el seu valor nominal, va adoptar diferents mesures per solucionar el problema. En primer lloc, el 17 de juliol de 1799 s'establiren les caixes de reducció, on es podia canviar vals contra diners en efectiu o papers de menor valor nominal, anomenats "cédulas de caja".¹⁶⁹ Richard Herr (1991: 150) explica el seu funcionament en aquest fragment que reproduïm a continuació:

El Rey creó Cajas de Reducción —oficinas de cambio— en los trece principales centros comerciales de España, para cambiar los vales por efectivo en caso de necesitarse para pequeñas transacciones o pagos en el exterior. Cada una de estas cajas recibiría 165 millones de reales en efectivo, y el doble de esta cantidad en "cédulas de caja", billetes de papel en circulación con denominaciones que iban de los 100 a los 1.500 reales, que se extenderían a cambio de los vales. Para obtener el efectivo necesario, el Rey ofreció al público acciones de las Cajas de Reducción, sobre las que se pagaría dividendos, extraídos de los intereses de los vales adquiridos por las cajas. Si la apelación al clero no producía dicha cantidad, el Rey recurrería a una distribución obligatoria de las acciones entre las "personas pudientes" de la regiones donde operaban las cajas.

El preàmbul de la disposició de 1799 ens aporta molta informació sobre el que estava succeint en aquell moment a Espanya en el terreny financer. En primer lloc, ens informa que fins aleshores la Tresoreria havia pagat puntualment els interessos dels vals, cosa que era certa, i que les successives emissions havien anat acompanyades de noves consignacions de rendes per satisfer els interessos dels vals reials que s'expedien. En segon lloc, parla de la Caixa de Consolidació, de la seva independència respecte de la Tresoreria reial, dels fons de què disposava i de la seva finalitat: l'extinció progressiva dels vals. Tanmateix, malgrat les mesures adoptades pel govern, "el mal ha crecido tan rápidamente, que si no tratase seriamente de reprimirle con mi soberana autoridad, acabaría bien pronto con las fortunas de mis amados vasallos, con enorme quebranto para el Estado".¹⁷⁰ El mal a què feia referència el monarca era la "codicia" d'aquells que especulaven amb els vals en el mercat secundari, és a dir, aquells que compraven i venien vals per sota del valor nominal i destruïen, així, la confiança

---

¹⁶⁹ La Caixa de Reducció va canviar alguns vals reials per diner, però no és segur que les cèdules arribessin a circular. El Consell de Castella va proposar la creació d'una nova oficina que se'n fes càrrec amb nous, encara que no majors, recursos del Servei del Deute. La Caixa de Consolidació, creada per la Reial Cèdula de 17 de juliol de 1799, es va veure en la necessitat de renovar els títols perquè figuressin a nom seu. A més, s'aprofitava la circumstància per reduir el nombre de valors.

¹⁷⁰ AMGi. Fons Ajuntament de Girona, Junta de Descomptes de Vals Reials, 1799-1804.

en aquests documents. El descompte dels vals, a més, afectava doblement la Hisenda, perquè s'acceptava el seu valor nominal, però quan tornaven a posar-los en circulació se'ls donava el valor de mercat, que era més baix durant aquells anys.

Aquestes operacions, a què feia referència la disposició, probablement es portaven a terme de manera informal —la cèdula insistia en la prohibició d'escripturar compravendes de vals— o bé en forma de préstec. Per exemple, l'1 de juliol de 1806 s'inscriu al Registre d'hipoteques de Figueres un debitori de cinc vals reials de 150 pesos entre dos "labradores".¹⁷¹ L'any 1828 en molts contractes de debitori se seguia especulant amb vals reials. Un dels casos que més ens ha cridat l'atenció per la gran quantitat de vals que implicava el protagonitzà un comerciant al detall de Barcelona, anomenat Francesc Benet, que va prestar 20.000 pesos en vals a Andreu Amat, oïdor de la Reial Audiència de Catalunya.¹⁷²

L'establiment de la Caixa de Reducció, que era l'objecte de la norma de 1799, en les places comercials més importants del país, encarregades de canviar en metàl·lic o en cèdules que, pel seu valor més baix, havien de tenir més recorregut per al seu ús com a numerari, no va acabar amb la devaluació dels vals reials, perquè les "personas pudientes" no van col·laborar gaire en aquest projecte. A Girona, per exemple, el govern va pressionar mitjançant una contribució extraordinària, que recordava la Contribució per a l'Armament General de Catalunya, urgentment aprovada durant la Guerra Gran (1793-1795) per finançar la guerra. Però la mesura no va acabar de quallar a causa del gran esforç de la societat durant els anys de guerra i ocupació francesa del territori, amb l'afegit de la guerra que es lliurava en aquell moment contra els britànics. Finalment, els diners recaptats per la Junta de Descomptes de Vals Reials van ser molt inferiors als previstos inicialment en els repartiments, segons hem pogut comprovar a través dels llibres de comptes de la institució.¹⁷³

No obstant això, els intents per augmentar la utilitat dels vals reials no es van quedar aquí. Tant el Reglament per redimir vals reials de 1800 (art. 13) com el de 1804 (art. 42) preveïen la possibilitat d'agrupar censos i censals per redimir deutes amb vals reials: "les concedo facultad para que puedan reunir los

---

¹⁷¹ AHG, RHF, vol. 1, f. 271v.

¹⁷² CRPC, RHB, vol. 1, f. 124r.

¹⁷³ AMGi. Fons Ajuntament de Girona, Junta de Descomptes de Vals reials, 1799-1804.

capitales de diferentes redenciones hechas a una misma persona o cuerpo, aún cuando estas se hubiesen verificado en distintos días”.¹⁷⁴ En alguns casos la mesura va ajudar a superar la barrera del valor nominal dels vals. Per exemple, la comunitat de preveres de la Bisbal, que afirmava haver perdut una tercera part dels seus béns a causa de la desamortització d'obres pies i fundacions de 1798, el 1807 va ser víctima de la mesura.¹⁷⁵ I diguem “víctima” perquè la redempció de 8.914 lliures, procedents de vint-i-cinc censals, efectuada per la Junta de Propis de la Bisbal, va pagar-se amb vals que registraven aleshores gairebé un 50% de descompte. Aquest cas ens obliga a revisar la manera de construir les nostres dades, perquè un simple recompte de lluïcions podria donar uns resultats esbiaixats, si una lluïció inclou més d'un censal. Tanmateix, en la mostra de la regió de Girona de 1806, per a la qual disposem d'un buidatge exhaustiu, no hi ha cap cas de redempció amb vals reials que impliqui una agrupació de deutes, ni tampoc una redempció per parts, que també estava prevista al Reglament de 1804 (art. 21). Probablement, aquesta prerrogativa només va ser utilitzada en moments puntuals per grans censataris, com l'Ajuntament de la Bisbal, que podien arribar a deure molts censals a un mateix censalista.

Tal com hem comentat anteriorment, durant l'any 1806 no es registra un augment especialment significatiu de les redempcions respecte de la mostra de 1769, tot i que la proporció de redempcions amb relació a les creacions de censals va créixer molt —el 21% el 1769 i el 133% el 1806.¹⁷⁶ Una altra dada a retenir és que gairebé la meitat dels censals lluitos, pel que fa al valor, van cancel·lar-se amb vals reials —la majoria, de 300 i 150 pesos. Entre d'altres, qui més va cancel·lar amb vals reials van ser els pagesos, que sobretot van aprofitar els vals petits de 150 pesos,¹⁷⁷ seguits de ciutadans honrats de Barcelona, alguns individus amb professió desconeguda, però que sovint presentaven partícules de distinció social com el “de” o el “don”, i comerciants. Ara bé, en proporció sobresurten els nobles, perquè pagaren més de la meitat del valor amb vals reials, així com individus amb distinció social, els comerciants i algunes professions liberals.

---

¹⁷⁴ *Novísima recopilación de las leyes...* (1829), Libro X, Título XV, p. 375.

¹⁷⁵ AHG, Fons de la comunitat de preveres de la Bisbal. Resolucions, 1636-1881.

¹⁷⁶ Una tendència avalada també per les dades obtingudes dels llibres mestres dels arxius patrimonials.

¹⁷⁷ Les emissions de vals de 150 pesos es van fer el 29 d'agost de 1794 (80.000) i el 25 de febrer de 1795 (140.000).

Taula 3.5. Distribució i nombre de redempcions de censals per categories socioprofessionals. Registre d'hipoteques de Girona (1806)

<i>Categoria socioprofessional</i>	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Lliures</i>	<i>%</i>	<i>Vals</i>	<i>%</i>
Pagesos	51	43,6	18.319	39,6	8.410	39,4
Noblesa	8	6,8	9.238	19,9	6.260	29,3
Desconeguda	11	9,4	5.829	12,6	1.890	8,9
Comerciants i negociants	8	6,8	4.024	8,7	1.680	7,9
Església	1	0,9	900	1,9	840	3,9
Artesans	12	10,3	2.460	5,3	630	3,0
Món jurídic	1	0,9	673	1,5	420	2,0
Món medicina	2	1,7	580	1,3	420	2,0
Món marina	2	1,7	580	1,3	420	2,0
Treballadors	21	17,9	3.710	8,0	360	1,7
<i>Total</i>	<i>117</i>	<i>100</i>	<i>46.313</i>	<i>100</i>	<i>21.330</i>	<i>100</i>

Font: Annex 1.

En canvi, treballadors, artesans i la majoria de pagesos, que de mitjana manlevaven censals petits o mitjans, i que en nombre de llučions tenien un pes relativament important, van redimir pocs censals amb vals, com es pot observar a la **Taula 3.5**. Per tant, els qui més van beneficiar-se dels avantatges que suposava redimir censals amb vals depreciats van ser els grups benestants, que per regla general tenien més censals de capital superior al valor dels vals reials i, òbviament, més capacitat per acumular-ne, ja fos per compra directa o a través de canals com cobraments o préstecs. De fet, segons les dades que aportem a continuació, l'augment de les cancel·lacions després de 1799 es concentrava en censals de valor mitjà/alt en comparació amb les cancel·lacions de l'any 1769.

Taula 3.6. Distribució de les redempcions de censals segons el capital de creació. Regió de Girona (1769, 1771, 1806)

<i>Grups (per lliures)</i>	<i>1769</i>	<i>%</i>	<i>1806</i>	<i>%</i>
0 a 100	61	58	27	24
101 a 200	22	21	23	20
201 a 500	15	14	40	35
501 a 1000	5	5	15	13
1001 a 2000	3	3	5	4
2001 a 4000	0	0	3	3
més de 4001	0	0	0	0
<i>Total</i>	<i>106</i>	<i>100</i>	<i>113</i>	<i>100</i>

Font: Annex 1.

En definitiva, tot apunta que a partir de 1799 les redempcions al districte de Girona estaven augmentant en aquell segment de censals mitjans i grans,

potencialment redimibles amb vals reials de 150 i 300 pesos. El desendeutament mitjançant vals reials, doncs, només va estar a l'abast de determinades categories socioprofessionals, com hisendats, comerciants, notaris, advocats i alguns pagesos. Aquest fet explicaria que no hi hagués una allau de redempcions com a França, on els assignats eren més abundants, de diferent valor i més repartits entre la població.

3.2.3. La vaga de pensions i la persistència dels efectes negatius dels vals reials

Tal com Tello (2004) i altres autors han exposat, durant la Guerra del Francès (1808-1814) es va interrompre el pagament de moltes pensions de censos i censals.¹⁷⁸ El cas de la comunitat de preveres de la Bisbal és paradigmàtic en aquest sentit. El 22 de maig de 1812, els preveres, apressats per les contribucions extraordinàries imposades per les forces d'ocupació franceses,¹⁷⁹ convocaren una reunió per trobar una solució a l'impagament de censos i censals, manifestant que

han estat inútils las instancias y avisos políticos que els ha passat per lo cobro; i atenant que ja se fa precís instarlo judicialment, y que en virtud de altre dels pactes de la procura feta per la Rnt. Comunitat no pot lo procurador fer gastos sense ordre exprés de ella, li aparcebeix que la Rnt. Comunitat podria comunicar dit ordre al expressat procurador perquè insti a lo cobro en justícia de aquells que segons sa prudència judiquia que poden pagar y no pagan.

L'actuació consistia a reclamar el pagament per via judicial a "tots aquells que deuran tres pensions atrassades, essent estas petites com de dos o tres lliuras en amunt fins a nou lliuras; però de nou lliuras en amunt puguia instar en justícia al que deguia dos pencions".¹⁸⁰

Segons una nota elaborada uns anys després pel procurador de rendes Josep Estrada i altres preveres, extreta amb "la major escrupulositat" dels llevadors de censos i censals, a fi de saber "lo que se ha cobrado de pensiones de censos y

¹⁷⁸ En la seva tesi doctoral, Montserrat Moli (1974) proporciona informació sobre endarreriments en el cobrament de censos i censals d'institucions eclesiàstiques desamortitzades de la província de Girona, i data aquest fenomen d'ençà de la Guerra del Francès.

¹⁷⁹ Josep Fontana (2001: 164-167) exposa les greus dificultats econòmiques que per als regulars van representar les càrregues imposades pels francesos.

¹⁸⁰ AHG, Fons de la Comunitat de Preveres de la Bisbal, Resolucions, 1636-1881.

censales en los bienios que se expresarán y sacar en limpio el atraso que se está debiendo de dichos ramos”, podem observar que s’havien deixat de pagar moltes rendes durant aquells anys de guerra.¹⁸¹

Taula 3.7. Evolució del cobrament de censos i censals de la comunitat de preveres de la Bisbal (1807-1817)

<i>Període</i>	<i>S'ha de cobrar (lliures)</i>	<i>Es cobra (lliures)</i>	<i>Diferència (lliures)</i>
01/06/1807 a 31/05/1809	7.554	4.159	- 3.395
01/06/1809 a 31/05/1811	7.554	3.996	- 3.558
01/06/1811 a 31/05/1813	7.554	6.548	- 1.006
01/06/1813 a 31/05/1815	7.554	7.105	- 459
01/06/1815 a 31/05/1817	7.554	8.278	723
<i>Total</i>	<i>37.770</i>	<i>30.086</i>	<i>- 7.697</i>

Font: AHG, Fons de la comunitat de preveres de la Bisbal, Quaderns d'administració de censos i censals, 1681-1855.

En un resum que acompanyava els comptes, els autors de la nota aclarien que el cobrament teòric de rendes es calculava en base al període de 1811 a 1813, i que durant tots aquells anys no s’havien creat ni cancel·lat censos o censals. Així mateix, es detallava la distribució dels cobraments entre censos i censals, evidenciant el pes aclaparador que tenien els censals en els ingressos de la comunitat:

Taula 3.8. Distribució dels ingressos de la comunitat de preveres de la Bisbal en concepte de censos i censals (1811-1813)

	<i>Lliures</i>	<i>%</i>
Censals	3601	95
Censos	175	5
<i>Total</i>	<i>3777</i>	<i>100</i>

Font: AHG, Fons de la comunitat de preveres de la Bisbal, Quaderns d'administració de censos i censals, 1681-1855.

Perquè el lector es faci una idea de l’abast de l’impagament de pensions, el 95% de les quals procedents de censals, aquestes suposaven gairebé el 50% dels ingressos totals de 1812. Per aquest motiu, davant la impossibilitat de cobrar-les “pacíficament”, la comunitat porta als tribunals tots aquells que tinguin

¹⁸¹ AHG, Fons de la Comunitat de Preveres de la Bisbal, Quaderns d'administració de censos i censals, 1681-1855.

capacitat de pagament i acumulin, segons el capital del censal, dues o tres anualitats impagades. A jutjar per com van evolucionar els ingressos, la reacció dels preveres podria haver fet efecte, ja que a partir d'aquell moment els ròssecs van disminuir i en el primer bienni posterior a la guerra —entre 1815 i 1817— el saldo és positiu, probablement pel cobrament de pensions endarrerides. No obstant això, el balanç general entre l'any 1807, abans de l'arribada de les tropes napoleòniques, i l'any 1817 va ser desastrós per a la institució. Durant aquesta dècada es van deixar d'ingressar 7.697 lliures, una suma gairebé equivalent als ingressos per censos i censals de dos anys.

La Reial Cèdula de 31 de maig de 1815, publicada amb l'objectiu que censataris i censalistes “se compongan entre sí, evitando pleytos y costas, cediendo cada uno algo de lo que crea corresponderle por los réditos devengados en el tiempo que los enemigos han ocupado los estados y bienes hipotecados para su pago”, és un indicador més de l'increment dels litigis originats per impagaments de pensions a causa de la Guerra del Francès.¹⁸² Segons podem llegir en aquesta disposició, Ferran VII s'havia vist obligat a moure fitxa per les queixes d'alguns grans censataris, que durant la guerra havien deixat de pagar les pensions “por los saqueos y robos que habían sufrido los deudores”. Els morosos consideraven que “por estas [les conseqüències de la guerra] y otras razones tuviese a declarar [el Rei] que no estaban obligados a satisfacer las pensiones de los censos, bien fuesen perpetuos o al quitar, devengadas en el tiempo que por los enemigos estuvieron ocupadas las fincas sujetas al pago de ellas”. Però el monarca no dona una solució clara al problema:

por las diferentes especies de gravámenes y censos indicados en las representaciones, y la variedad de las leyes y fueros con que se gobiernan en las distintas Provincias de estos Reynos, era imposible dictar una ley o regla general que comprendiese a todos los deudores y acreedores sin injusticia ni agravio de unos o de otros, mayormente tratándose de conciliar el cumplimiento de tantas y tan diversas obligaciones pactadas con la imposibilidad en que ha quedado la mayor parte de tales deudores, y la necesidad extrema de muchos acreedores asolados unos y otros con las atroces violencias de la más cruel y prolongada invasión.

---

¹⁸² ACAE, Documentació impresa, 1815.

No sabem fins a quin punt la cèdula podria haver influït en el redreçament del pagament de les pensions, però es dona una coincidència temporal entre la recuperació dels cobraments de la comunitat de preveres de la Bisbal i la publicació del Decret. És probable que en aquells anys posteriors a la guerra censalistas i censataris signessin concòrdies per condonar una part del deute acumulat durant el conflicte bèl·lic a canvi de continuar pagant les pensions. Els censalistas eren conscients que difícilment cobrarien tots els endarreriments, com expressava la comunitat de preveres de la Bisbal en el plec que agrupava els comptes abans exposats.

Diferents historiadors han argumentat que la guerra va posar en dubte la legitimitat de drets i rendes d'origen feudal (Fontana, 1988: 185-189) i altres rendes directament derivades dels contractes agraris i els drets de propietat sobre la terra (Bosch, 2019: 202-203). Enric Tello (2004) situa una mica abans de la guerra la “vaga de pensions” de censos i censals, coincidint amb l'esgotament de l'expansió agrària del segle XVIII. Malgrat que —parafraçant Josep Fontana— les llavors del qüestionament s'haguessin plantat durant la Guerra, no podem negar que la comunitat de preveres de la Bisbal i altres institucions eclesiàstiques van ser capaces de recuperar els cobraments, o una part dels cobraments, de les pensions de censos i censals durant les dues restauracions absolutistes —de 1814 a 1820 i de 1823 a 1833.¹⁸³ Una recuperació ampliada, a més, per la deflació del primer terç del segle XIX,¹⁸⁴ que en termes reals va revaloritzar l'interès dels censals, sobretot si el comparem amb els darrers anys del segle XVIII (Tello, 2004).

No obstant això, també es poden trobar alguns testimonis que apunten en sentit contrari. Per exemple, la comptabilitat de l'Hospital de Santa Caterina (Girona) mostra els greus problemes que tenia la institució per cobrar les pensions de l'Ajuntament de Girona.¹⁸⁵ Al revers d'una nota sobre el que l'entitat havia ingressat des de 1827 a 1831 es detallaven les “pensiones de los censales que el Illustre Ayuntamiento de Gerona hace y presta al Hospital de la Caridad y de las que tiene pagadas hasta el día”. Segons aquests apunts, que daten

---

¹⁸³ A les sèries de pensions de censals de les parròquies de Cervera i Centelles de 1795 a 1855 també es pot observar una certa recuperació durant les dues restauracions absolutistes (Tello, 2006: 331).

¹⁸⁴ La caiguda persistent dels preus agraris durant la primera meitat del segle XIX va ser un fenomen europeu (Fontana, 1985). Rosa Congost (1990: 94) detecta una baixada brusca dels preus del blat, al mercat de Girona, a partir de 1818 per estabilitzar-se després en un nivell més baix, semblant als de la dècada de 1780.

¹⁸⁵ AHG, Fons de l'Hospital de Santa Caterina, capsa 160, n. 861.

aproximadament de 1831, pel que fa als censals “indultados” —de l'època de la Guerra del Francès—, només s'havia pagat la pensió de 1820, i dels anomenats del “Defalch”, procedents d'una reducció del deute anterior al segle XIX, només la de 1821. La suma total s'elevava, respectivament, a 727 i 146 lliures, equivalent a més de la meitat del total d'ingressos de la institució l'any 1827. Tot i que aquest fet està íntimament relacionat amb la greu situació de la corporació gironina i la crisi que van viure les hisendes municipals després de la guerra contra els francesos, també il·lustra les dificultats de molts censalistes per cobrar les pensions, així com les condonacions i reduccions del deute que es van donar en aquells anys.

Pel que fa a la creació de nous censals, l'atonía era el que predominava en aquell moment. D'una banda, perquè s'havien perdut molts capitals de procedència eclesiàstica —recordem que la comunitat de preveres de la Bisbal afirmava haver perdut un terç dels seus capitals a causa de la desamortització d'obres pies i fundacions de 1798—; de l'altra, a causa de la precària situació econòmica de moltes institucions eclesiàstiques després de la Guerra del Francès (vegeu capítol cinquè). A això se sumava la desconfiança envers els censals generada per l'episodi dels vals reials exposat en l'apartat anterior. Segons Pedro Nolasco Vives Cebrià (1989, I: 750),

después de la promulgación de las Reales cédulas que se contienen en las leyes 20 y siguientes tit. 15, lib. 10 de la novis., ya sobre quitar con vales Reales los censos y censales, ya sobre la imposición de los depósitos públicos y censales que fuesen luyéndose a la renta del tabaco; apenas hay quien deje dinero a fuero de censal. Es verdad que en Real cédula de 3 de agosto de 1818 y Real orden de 30 de abril de 1826 quedaron derogadas aquellas leyes; pero por ahora [aquesta obra s'edita per primer cop en la dècada de 1830] esta derogación no ha podido aún volver la confianza a los capitalistas para desprenderse del dinero por un tiempo indeterminado con sujeción a las vicisitudes de que se ha visto susceptible esta clase de censos. No habiendo quien deje dinero a fuero de censal, se otorgan debitorios.

Les dades extretes del Registre d'hipoteques de Girona confirmen les paraules de Pedro Nolasco Vives Cebrià. Cap de les lleis referides en el fragment anteriorment citat van tenir un efecte positiu sobre el mercat censalista, com veurem a continuació. Pel que fa a la de 3 d'agost de 1818, que és la primera mesura esmentada pel jurista, consistent a declarar “nulas todas las redenciones

de censos, hechas durante el Gobierno intruso, bien sean con vales o con cualquiera otra especie de papel” (Martín, 1819: 377), el rei dictaminava:

Que los deudores censualistas paguen a los dueños de censos sus acreedores todas las pensiones vencidas desde las rendiciones, y las que estuviesen debiendo al tiempo de ellas, permitiendo por conmiseración a dichos deudores que reclamen del Banco Nacional de San Carlos, de la Dirección del Crédito, o cualquiera establecimiento público, o personas particulares, dueños de censos redimidos, los vales reales que hubiesen entrado de procedencia legítima, cuyo curso y circulación está permitida por mi real cédula de 19 de octubre del año próximo pasado.¹⁸⁶

Però el tracte que va rebre el deute emès pel govern francès d'ocupació no va tenir tanta sort: “las cédulas hipotecarias y cualquiera otra clase de papel esparcido por el intruso que se hubiese consignado para tales redenciones se recoja de cualquiera corporación o persona que se halle; encargando, como encargo a la misma Dirección del Crédito Público, que se disponga que se quemem”. És a dir, s'anul·laven totes les redempcions de censos i censals efectuades amb paper de l'Estat durant l'ocupació francesa i el regnat de Josep I, però mentre que el paper moneda francès es destruïa, sense possibilitat de ser rescabalat, els vals reials emesos abans de la guerra seguien sent vàlids a tots els efectes.

En el preàmbul d'una segona cèdula publicada el mateix dia s'aclaria, d'una banda, que el govern havia deixat de pagar els interessos dels vals reials durant la Guerra del Francès, perquè els exigus rendiments dels arbitris que havien de finançar-los van destinar-se a combatre els francesos, i, de l'altra, s'informava que la regència havia resolt el 13 de juliol de 1811 no admetre a caixa vals reials procedents de redempcions de censos i censals. Tal com s'exposava a continuació en la cèdula, aquest fet entrava en contradicció amb el Reglament dels vals reials a què ens hem referit en diferents punts de la nostra exposició, cosa que va generar diversos recursos i que el rei traslladés la qüestió al Consell d'Estat i a la Dirección del Crédito Público. Finalment, aconsellat per aquests

---

¹⁸⁶ En la Reial Cèdula de 19 d'octubre de 1817 es resolvia el problema generat pel govern d'ocupació francès de la manera següent: “Que los vales duplicados por el Gobierno intruso se tengan por falsos por este motivo, y en su consecuencia se retengan y cancelen de modo que no existan en conformidad a lo declarado en la Real Cédula de 20 de setiembre de 1780, y en las posteriores relativa a la creación, renovación, extinción y manejo de los vales”. (Martín, 1817: 200).

òrgans, Ferran VII va decidir derogar el Reglament per redimir vals reials de 17 de gener de 1805 i deixava

a las corporaciones así eclesiásticas como seculares y vasallos particulares en la debida plena libertad de celebrar sus contratos censuales, y poner en ellos las cláusulas y condiciones que a bien tengan, y exigir su puntual cumplimiento; y asimismo derogo cualesquiera otras reales resoluciones que directa o indirectamente puedan ofrecer dudas u obstáculos a esta mi soberana resolución (Martín, 1819: 380).¹⁸⁷

D'entrada, aquesta mesura hauria d'haver estimulat el mercat censalista, ja que eliminava el risc de cancel·lació amb vals reials, molt devaluats en aquell moment, i permetia protegir-se contra el paper moneda mitjançant clàusules com les que incorporaven els debitoris. Però les dades extretes del Registre d'hipoteques de Girona no indiquen, ni de bon tros, un efecte positiu de la norma a curt termini.

Taula 3.9. Nombre de censals, encarregaments, debitoris, lluïcions i vendes a carta de gràcia inscrits al Registre d'hipoteques de Girona (1818-1819)

	1818	1819	Total
Censals	198	189	387
Encarregaments	48	55	103
Lluïcions	20	38	58
Debitoris	338	333	671
Vendes a carta de gràcia	297	245	542

Font: Annex 1.

Tal com suggeria Pedro Nolasco Vives, aquesta mesura no va incentivar la creació de censals. Fins i tot, entre abans i després de la publicació de la Llei de 3 d'agost de 1818, hi ha una lleugera reducció —no significativa— del nombre de censals al districte de Girona. Si comparem aquestes dades amb les d'abans de la desamortització de Godoy (1798), el nombre de censals se situa per sota de la meitat, molt lluny dels màxims assolits al segle XVIII —el 1798, per exemple,

¹⁸⁷ Tot i això, la utilització de vals per cancel·lar censos i censals, propietat del clergat regular desamortitzat, es va recuperar durant l'etapa liberal i, especialment, en la desamortització de Madoz (1855), segons Sergi Torrent (2019). Aquest impuls en la redempció de l'etapa Madoz sens dubte va venir donat per la possibilitat d'utilitzar paper moneda, com ho demostra que entorn d'un 90% de les cancel·lacions de censos i censals fossin totalment o parcialment pagades amb vals. Malgrat que aquest autor no entra en aquesta qüestió, probablement les persones jugaven amb el valor real que tenien aleshores els vals, cosa que obre al seu torn altres interrogants: Qui disposava de títols de deute de l'Estat i, per tant, a qui va afavorir més la mesura? Es va generar un mercat secundari de vals reials? S'estava jugant amb el valor nominal i el valor real dels vals? Si estaven tan devaluats, la redempció a quin preu es va fer?

es van crear 431 censals a la mateixa regió. Contràriament, els debitoris i les vendes a carta de gràcia, que superaven fins i tot els censals, se situen per sobre dels nivells vistos abans i just després de la desamortització. Així doncs, en aquell moment els debitoris havien rellevat com a principal fórmula de crèdit privat els censals, relegats a una quarta part del total de contractes relacionats amb el crèdit.

Taula 3.10. Distribució de censals, debitoris i vendes a carta de gràcia inscrits al Registre d'hipoteques de Girona (1818-1819)

	1818	1819
Censals	24	25
Debitoris	41	43
Vendes a carta de gràcia	36	32
<i>Total</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Font: Annex 1.

Resta per veure quins efectes va tenir la Reial Ordre de 30 d'abril de 1826 que, segons Pedro Nolasco Vives, va acabar de derogar el paquet de mesures relacionades amb la desamortització de 1798. La disposició en qüestió girava entorn dels dipòsits judicials:

A fin de evitar los perjuicios que han experimentado muchas corporaciones y particulares, con trascendencia también al aumento de la deuda del Estado, se suspenda desde hoy hacer depósitos judiciales en la tesorería de corte y las demás del reino, y que devolviendo las cosas al estado que tenían antes de la expedición de los dos reales decretos de 19 de setiembre de 1798, pragmática sanción de 30 de agosto de 1800, y real orden de 2 de enero de 1801, que variaron lo establecido en esta parte, se devuelvan a los interesados las cantidades existentes que procedan de semejantes depósitos.¹⁸⁸

Ateses les dades del quadre següent, extretes del Registre d'hipoteques de Figueres, abans i després de la publicació de 1826, ni la devolució d'aquestes quantitats ni la derogació d'altres mesures vinculades a la desamortització de 1798 van poder impulsar el mercat censalista.

¹⁸⁸ Colección de reales decretos y órdenes, pertenecientes á la Real Hacienda. Madrid: Imprenta Real, vol. 3, 1826, p. 9.

Taula 3.11. Nombre de censals, encarregaments, lluïcions, deutoris i vendes a carta de gràcia inscrits al Registre d'hipoteques de Figueres (1825-1827)

	1825-1826 (fins 30 d'abril)	1826 (des d'1 de maig) - 1827	Total
Censals	94	46	140
Encarregaments	173	118	291
Lluïcions	10	14	24
Deutoris	479	309	788
Vendes a carta de gràcia	159	134	293

Font: Annex 1.

Deixant de banda la sorprenent vitalitat dels encarregaments al Registre de Figueres, a diferència del que havíem vist el 1818-1819 a la circumscripció de Girona —recordem que el districte original del Registre d'hipoteques de Girona del segle XVIII en aquell moment estava dividit—, seria bo subratllar el pes relatiu assolit pels deutoris. Respecte de la mostra anterior de 1818 i 1819, aquest instrument de crèdit passa de 40 punts a més de 60 (vegeu **Taula 3.12**). És evident, doncs, que la cèdula de 3 d'abril de 1826 tampoc no va retornar la confiança envers els censals. En la tercera part del nostre treball observarem que en aquell moment els censalistes laics pràcticament havien desaparegut de l'escena del crèdit, mentre que els eclesiàstics eren els únics que seguien creant nous censals, encara que, en termes absoluts, eren molts menys que en el passat.

Taula 3.12. Distribució de censals, deutoris i vendes a carta de gràcia inscrits al Registre d'hipoteques de Figueres (1825-1827)

	1825-1826 (fins 30 d'abril)	1826 (des d'1 de maig) - 1827
Censals	13	9
Deutoris	65	63
Vendes a carta de gràcia	22	27
<i>Total</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Font: Annex 1.

La substitució del censal pel deutor vista en aquestes taules va anar, a més, acompanyada d'un allargament dels terminis de pagament dels deutoris (vegeu capítol segon). Paral·lelament a la crisi del censal, el deutor s'estava consolidant com un deute reconegut de mitjà i llarg termini, especialment per la via de la renegociació del deute, tal com havia succeït a França després de 1789.

3.2.4. La primera guerra carlina (1833-1840) i la desamortització de Mendizábal (1836-1837) i Espartero (1841)

De nou el mercat censalista —ja molt malmès, com hem vist, en la dècada de 1820— va quedar greument afectat pels problemes de la Hisenda espanyola i la guerra durant el període de la regència de Maria Cristina de Borbó (1833-1840). Tanmateix, la desamortització de Mendizábal i Espartero (1834-1841), fruit d'aquesta situació d'inestabilitat política i econòmica, va incidir molt més sobre els censals —i altres béns— del clergat regular que no pas sobre els del clergat secular. La supressió dels ordes religiosos i la subhasta de les seves propietats i rendes, fruit de la política d'exclaustració i desamortització de béns promoguda per Juan Álvarez Mendizábal l'any 1836, va significar la retirada d'un actor tradicionalment important en el mercat censalista. Per exemple, a la regió de Girona, segons les dades del registre d'hipoteques de l'any 1841, cap monestir o convent va concedir censals aquell any, a banda de les clarisses de la ciutat de Girona, que van concedir-ne dos —les comunitats femenines, afectades en menor mesura per la desamortització, es van veure obligades a dedicar-se a l'ensenyament o a la beneficència per evitar la seva supressió. En canvi, l'any 1828 —és a dir, tretze anys enrere— 19 monestirs i convents de la regió de Girona havien escriturat un total de 28 censals. Tot i això, la seva activitat ja s'havia reduït notablement respecte de la del segle XVIII, perquè si comparem les dades de 1769 amb les de 1828, els regulars van concedir més del doble en la mostra del segle XVIII —un total de 66—, equivalents al 14% dels censals creats per institucions eclesiàstiques. En conclusió, la desamortització de Mendizábal va suposar el cop de gràcia per a la majoria de les comunitats eclesiàstiques, però l'origen de la seva ruïna cal buscar-la abans, com a mínim en la primera desamortització de Godoy i la Guerra del Francès (Fontana, 2001: 174).¹⁸⁹

Pel que fa al clergat secular, la legislació sobre la desamortització dels seus béns va seguir una trajectòria més sinuosa. La mateixa mostra de 1841 del Registre d'hipoteques de Girona, abans esmentada, indica que no s'havia aplicat el Reial Decret de 29 de juliol de 1837, segons el qual els béns dels seculars s'haurien d'haver nacionalitzat a partir de 1840. Les esglésies parroquials, les fundacions de beneficis, les obres pies i la Catedral de Girona seguien actives

---

¹⁸⁹ “[...] en pleno dominio del Antiguo Régimen las comunidades eclesiásticas han iniciado un proceso acelerado de ruina, y, mucho antes de Mendizábal, han tenido que comenzar a vender e hipotecar sus tierras” (Fontana, 2001: 171).

—en alguns casos, molt actives— en el mercat censalista el 1841, concedint dos terços del total de censals prestats aquell any —181 censals. Durant la regència d'Espartero (1840-1843), els ministres d'Hisenda van intentar desencallar la desamortització dels béns del clergat secular amb l'aprovació de l'anomenada Llei Espartero de 23 d'agost de 1841. Tot i que no disposem d'informació exacta sobre l'abast de la Llei, l'estudi de l'expedient que havia de servir de base per a l'elaboració de l'inventari dels béns a desamortitzar de la província de Girona¹⁹⁰ posa de manifest que va estar molt lluny de les expectatives inicialment marcades.¹⁹¹

Aquest expedient s'incoa arran de la disposició de juliol de 1837 abans esmentada i una circular que se'n deriva, de 29 de novembre del mateix any. En aquesta circular s'exposa que, segons l'article 2 del Reial Decret, "todas las propiedades del clero secular en cualesquiera clase de predios, derechos y acciones que consistan, de cualquier origen y nombre que sean, y con cualquiera aplicación o destino, con que hayan sido donadas, compradas o adquiridas, se adjudican a la Nación, convirtiéndose en bienes nacionales". Només quedaven exempts els béns pertanyents a "prebendas, capellanías, beneficios y demás fundaciones de patronato pasivo de sangre".¹⁹² Els béns havien de ser administrats per les juntes diocesanes, "con presencia de los libros y demás documentos necesarios que deberán entregarles a este efecto las contadurías de los cabildos eclesiásticos" (art. 5 de la Llei de 1837).

Finalment, la Diputació de Girona decideix que els arxius no es traslladin a la ciutat de Girona i que només es facin arribar relacions de tots els béns immobles, drets dominicals, censos i censals, indicant, en aquests dos casos, el rendiment i la identitat del censatari. Per aconseguir-ho, la Diputació insta els ajuntaments de la província a transmetre l'ordre als capellans i les corporacions eclesiàstiques, i els encoratja a fer-ho bé perquè "el producto total de estos bienes servirá en pago del presupuesto de la dotación del clero, y entrará en cuenta de su haber"; afegint que, en cas de dèficit en la dotació, "se suplirá por

---

¹⁹⁰ AHG, Fons del Govern Civil, Expedients de culte i clergat (1817-1873), "Expediente sobre el inventario de los bienes del clero secular [...] (1838)", n. 19.

¹⁹¹ Els procuradors de l'església de Cervera, un mes després de l'aprovació de la Llei, deien que no donaven entrada a les pensions "por haberse apoderado de ellas la Nación". Segons Tello (2006: 332), la Llei va generar una gran confusió perquè exceptuava les fundacions particulars. A més, al cap de poc temps es van paralar les subhastes de béns arran de la Llei de 3 d'abril de 1845, que va retornar a l'Església tot allò que quedava per vendre.

¹⁹² Els censals pertanyents a aquesta categoria de béns representaven un percentatge alt dins dels que es crearen l'any 1841.

un repartimiento que se hará en la nación con el nombre de contribución de culto, al cual estarán sujetos en proporción a sus haberes todos los contribuyentes a las demás cargas del Estado”. Com deia la circular, “obtendrán mayor alivio y deberán sufrir una carga tanto más ligera, cuanto sean mayores los rendimientos de dichos bienes y menor el déficit que resulte. Estas ventajas [...] deben refluir sobre los pueblos y el verdadero producto de sus bienes”.

No obstant això, la fita plantejada no va assolir-se, perquè, tal com comentava la comissió encarregada d'aquesta tasca el 7 de febrer de 1840,

Ambas circulares fueron contestadas por algunos ayuntamientos y varios eclesiásticos [...]. Insignificantes son los datos que se han recogido comparativamente con los que debiera V. E. tener en vista para orillar el inventario general que tiene cometido de las propiedades del clero de esta provincia según así lo reconocerá si se digna revisar el legajo nº 3 que los guarda.

La darrera circular a què feia referència l'informe, de 15 de febrer de 1838, ja manifestava el poc èxit que estaven tenint els treballs per elaborar l'inventari. Segons aquest document, no s'havia pogut dotar el clergat secular aquell any

Por no facilitársele los documentos que reclama con el adelanto necesario, no pudiese la Junta Diocesana fijar su competente asignación, que no podría hacer sin la vista de aquellos, ni saber el déficit que resulte para cubrirla en su totalidad, teniendo que llorar por su culpa y morosidad continuase su indotación cual la están experimentando en contra de las benéficas intenciones del Gobierno, en perjuicio de su decente manutención, y en daño de los fieles de quienes son los verdaderos padres y pastores.

A partir de la lectura de les missives enviades per ajuntaments i corporacions eclesiàstiques a la Diputació de Girona, podem establir diferents tipus de problemes que impediren assolir els objectius marcats. En primer lloc, alguns capellans, com el d'Argelaguer, s'havien donat a la fuga durant la Guerra Carlina amb els arxius parroquials: "no puede dar noticia respecto de haber[se] fugado el párroco con todo el archivo", i a Vidreres el nou capellà deia que els capellans ecònoms s'havien endut “los papeles en que debía fundarse” la relació de censos i censals. En segon lloc, la primera guerra carlina havia destruït molts arxius. Per exemple, a Sant Joan de les Abadesses l'ajuntament informava que “los papeles [de la col·legiata] que podrían contribuir para formar la relación, unos son perdidos y otros extraviados por razón de los eventos de la actual guerra. Dice el cura párroco que no es posible dar la relación que se reclama por haber sido

destruido el archivo”. A Sant Feliu de Pallerols, una altra zona castigada per la guerra, afirmaven que no hi havia res “en que fundar la relación [...] de resultas de los dos asaltos que sufrieron los habitantes de aquella villa empezando por la casa rectoría”. Així doncs, una part important dels arxius s’havien perdut a causa de la guerra contra els carlins o altres d’anteriors, com la Guerra del Francès, responsable de la destrucció dels arxius de Sant Andreu Salou, tal com informava el seu ajuntament.

A aquesta dificultat vinculada a la informació, se n’hi afegia una altra derivada del cobrament de pensions. A Blanes, una població important, atès que la seva parròquia ingressava, teòricament, més de 3.000 lliures de rendes, el capellà advertia que, “siendo perdidos algunos censales, habiendo una infinidad de incobrables, solo se cobran una tercera parte de dichos réditos”. I aquesta no era l’única institució amb problemes per cobrar pensions. A Fortià, una població molt més petita que Blanes, el capellà es va prendre la molèstia d’informar sobre els endarreriments en el cobrament de pensions fins l’any 1837: només quatre dels cinquanta-dos censals percebuts per la parròquia estaven al dia (!), gairebé la meitat presentava entre un i quatre anys d’endarreriments, i el 14% feia més de deu anys que no es cobraven. Aquestes dades, per tant, apunten a una nova onada de resistència al pagament de pensions coincidint amb els anys del liberalisme isabelí i la primera guerra carlina.¹⁹³

Finalment, l’inventari general estava format per quaranta-cinc parròquies, la majoria de les quals concentrades en comarques gironines com l’Alt Empordà, més predisposades a col·laborar amb l’Administració liberal pel seu caràcter progressista. Entre les parròquies que més destacaven, hi havia les de la ciutat de Girona, Blanes, Peralada, Sant Pere Pescador, la Jonquera i Lloret de Mar. La comarca menys representada de la província de Girona era la de la Garrotxa, dominada per les forces carlines, amb només catorze parròquies. Encara que en alguns casos no es distingeix bé entre censos i censals, un fet que començava a ser molt habitual en aquella època, el llistat final el constituïen uns 400 censals, que sumaven 71.000 lliures de capital, aproximadament.

---

¹⁹³ Els administradors de la institució de Jonqueres (Barcelona), segons Elisa Badosa (1985: 53), es queixaven dels problemes per cobrar les pensions de censos i censals durant aquests anys. A això se li ha de sumar, segons Pere Pascual (1980: 56-64; 1990: 21-81; 2000: 29-128) i Enric Tello (1987: 1291-1294), l’enfonsament dels ingressos de les parròquies a causa d’una doble fiscalitat extraordinària ocasionada per la guerra. Els problemes per pagar les pensions també van estar causats per les contribucions extraordinàries de la primera guerra carlina (Bosch, 2019: 206).

Així doncs, les subhastes de 1841 —derogades una vegada el partit progressista va enfonsar-se el 1843— s’havien de portar a terme sobre la base d’una informació pobra, incompleta, i amb buits i ocultacions importants. Probablement, la situació era similar a la que es va viure uns anys abans durant el procés de nacionalització dels béns del clergat regular, i també explica per què l’Administració intentà recuperar en aquells anys, encara sense gaire èxit, els batlles de sac, és a dir, els col·lectors de les antigues rendes de Girona (Congost, 2008b). La destrucció dels arxius, l’ocultació d’informació rellevant o les deficiències dels llevadors de les comunitats religioses, condicionaren la nacionalització dels béns eclesiàstics.¹⁹⁴ Recentment, Sergi Torrent (2019) ha estudiat més a fons la desamortització de Mendizábal a partir de les redempcions de censos i censals de la província de Girona inscrites a la notaria d’Hisenda entre els anys 1842 i 1851. Una de la conclusions del seu treball gira entorn de les greus dificultats informatives de l’Estat liberal per cobrar les pensions,¹⁹⁵ cosa que encaixa, d’altra banda, amb la visió que ens proporciona aquest expedient de la Diputació de Girona.

---

¹⁹⁴ Pedro Nolasco Vives (1989: II, 759), a més, apuntava la possibilitat que molts d’aquests censals haguessin prescrit després de tants anys: “Si empero no hay sino la simple negativa de haber pagado por el decurso de 30 ó de 40 años sin otra circunstancia dicen, que entonces no debe admitirse la prescripción a no ser que pruebe haber discurrido 30 o 40 años desde el día en que habiéndose pedido una pensión se resistió al pago o alguna otra circunstancia de las indicadas; pues en otra manera se perderían casi todos los censales porque como el deudor del censal se queda con los recibos, no es fácil al acreedor probar el pago. Es verdad que el acreedor censalista podría pedir al deudor que le firmase una antípoca; pero esto es algo difícil conseguirlo, pues bastante dificultad hay en cobrar las pensiones. Convendrá no obstante de cuando en cuando obligar al deudor hacer estas antípocas o alguna confesión judicial. Los libros de las comunidades en que se hallan notados los cobros de las pensiones, principalmente si hay aprobación de cuentas en que los procuradores se hayan hecho cargo de las pensiones basta para probar haberse interrumpido la prescripción, Ripoll var. Resol. Cap. Ult., núm. 445 a 448”.

¹⁹⁵ A partir de les escriptures de redempció de censos i censals, sabem que l’administració de finques de l’Estat no cobrava la pensió en un 62% de les rendes redimides. Dins d’aquest percentatge, un 71% corresponien a censals. Ara bé, com diu Sergi Torrent (2019), probablement moltes d’aquestes rendes, i altres “rendes amagades a l’Estat”, ja no es pagaven a l’Església molts anys abans de ser nacionalitzades. Aquest autor no pot calcular el volum de rendes amagades a l’Estat, però probablement es tracta, tot i el risc que comporta per al censatari o emfiteuta, d’un volum molt gran si tenim en compte les creacions de censos i censals anteriors a la revolució liberal. Qui va cancel·lar els censos i censals posteriorment, potser es va decidir a fer-ho gràcies a les noves condicions de redempció ofertes per l’Estat i —element que nosaltres afegim— perquè sabia que l’Estat disposava d’informació per perseguir-lo. En canvi, és probable que altres optessin per no redimir i arriscar-se, perquè sabien que l’Estat no disposava d’informació útil i fiable o per qualsevol altra circumstància, com la destrucció dels llevadors de censos i censals. En tot cas, aquesta és una línia de recerca en la qual caldria seguir aprofundint per entendre què va impulsar uns a cancel·lar, encara que es tractés d’una minoria, i altres no.

Capítol 4. El crèdit en els registres d'hipoteques de Barcelona i Girona (1769-1828)

En aquest capítol, mitjançant la utilització dels índexs registrals, intentarem confirmar algunes de les hipòtesis plantejades fins ara. A continuació, establim una comparació entre territoris per comprovar fins a quin punt els diferents models econòmics i socials de Catalunya guarden relació amb la substitució del censal pel debitori, fet que ens permetrà contextualitzar les dues regions estudiades a fons en el nostre treball: la regió de Barcelona i la de Girona. En aquestes regions, a més, estudiarem les asimetries de la informació en el món del crèdit a les acaballes de l'Antic Règim i els canvis que es podrien haver donat en aquest sentit arran de la crisi del sistema censalista. Així mateix, l'anàlisi dels fluxos de crèdit en l'espai geogràfic i de les garanties hipotecàries dels contractes ens aportarà detalls interessants sobre aquesta qüestió i les diferències entre el món urbà i el rural pel que fa a la circulació de la informació al voltant del crèdit. Abans d'endinsar-nos en aquest tema, però, observarem el grau d'especialització creditícia assolit per l'Església i, durant el segle XIX, pels comerciants i negociants, i ho compararem amb altres grups creditors europeus contemporanis.

4.1. El crèdit a Catalunya a través dels índexs del registre d'hipoteques

A grans trets, els llibres mestres dels arxius patrimonials ens han permès conèixer l'evolució del crèdit privat entre els segles XVIII i XIX (vegeu apartat 3.1.2). A partir d'aquesta font hem pogut observar, per exemple, que la Pragmàtica de 1750 va influir negativament en la creació de nous censals, però que el vertader punt d'inflexió es troba en el tombant de segle. En aquest apartat, doncs, el nostre objectiu inicial serà confirmar mitjançant els índexs del registre d'hipoteques si la crisi del sistema censalista es va donar en aquest moment.

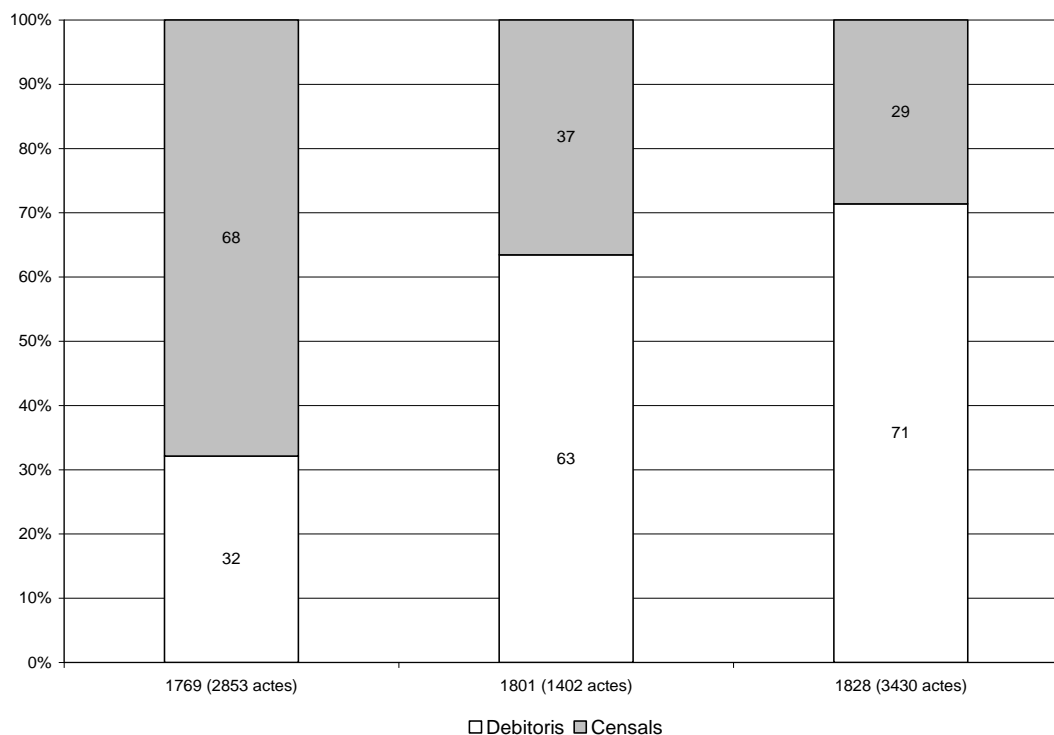
Per fer-ho, compararem l'any 1801, que és el primer any en què, segons les dades dels arxius patrimonials, els deutors i les compravendes a carta de gràcia superen en proporció els censals, amb un buidatge anterior i posterior a aquesta data. Per al període anterior hem triat l'any 1769, el primer any de ple funcionament del registre d'hipoteques. Recordem que, segons les dades

extretes dels arxius patrimonials, en aquest moment el mercat del crèdit es mantenia bastant actiu i el 70% dels préstecs, aproximadament, estaven constituïts per censals. Per al període posterior hem escollit l'any 1828, quan el censal sembla recuperar-se en els fons familiars i just un any abans de la reforma del registre d'hipoteques de 1829, que podria alterar la comparativa a causa de la modificació dels districtes registrals. D'altra banda, es tracta d'una recuperació relativa, perquè l'índex de préstecs dels arxius patrimonials s'havia reduït per quatre respecte de la primera dècada del segle XVIII. Finalment, malgrat que s'escapi de la cronologia marcada prèviament en el nostre treball, utilitzarem les dades del Registre d'hipoteques de Girona de l'any 1841. Un any especialment interessant en el mercat del crèdit, perquè es troba situat pocs anys després de la desamortització de Mendizábal (1836) i, segons les dades extretes dels arxius patrimonials, en un moment en què el debitori pren definitivament el relleu al censal.

Tal com hem exposat en el primer capítol del nostre treball, a Catalunya el registre d'hipoteques va caracteritzar-se pel seu bon funcionament des de la seva creació l'any 1768. L'èxit assolit per aquesta institució va comportar un gran volum d'inscripcions registrals en la majoria d'oficines, cosa que dificulta enormement l'obtenció d'uns primers resultats globals sobre el crèdit. Ara per ara això només és possible a través d'un ràpid recompte de les actes notariales inscrites als índexs registrals. Aquests instruments auxiliars permeten, i permetien, trobar les persones o institucions que participaven en els contractes, juntament amb les garanties hipotecàries aportades. En el cas dels contractes de crèdit, les actes solen estar ordenades alfabèticament per deutors, tipus de contracte, creditors i foli del llibre. Però no per a tots els registres d'hipoteques, ni durant tots els anys d'existència de les oficines registrals, disposem de sistemes de recuperació de la informació. En alguns casos, l'absència d'índex s'esmena posteriorment, en reformes del registre d'hipoteques com la de 1845 o pels registradors de la propietat després de 1862 —cosa que demostra que els llibres seguien utilitzant-se molts anys després. Els primers tipus índex, és a dir, els elaborats pels contemporanis, es troben a les comptadores de Barcelona, Berga, Mataró, Vic, Cervera, Igualada i Tarragona; mentre que els segons, elaborats més tard, es localitzen a les comptadores de Vilafranca del Penedès i Montblanc. Ambdós tipus d'índexs poden ser vàlids per a la recerca històrica, i només aquells elaborats pels registradors de la propietat que exclouien els

préstecs hipotecaris, com els d'Agramunt, Balaguer, Girona o Figueres,¹⁹⁶ no han pogut ser utilitzats en el nostre estudi. No obstant això, ho hem pogut corregir parcialment amb un buidatge exhaustiu d'alguns anys dels registres d'hipoteques de Girona i de Figueres.

Gràfic 4.1. Evolució del percentatge de censals i deutoris. Registres de Girona, Figueres, Barcelona, Berga, Vic, Igualada, Vilafranca, Tarragona i Cervera (1769, 1801 i 1828)

Font: Annex 1.

Nota: La mostra de 1769 inclou actes de 1772 del Registre d'hipoteques Cervera; la mostra de 1801 inclou actes dels registres d'hipoteques de Girona i de Figueres de 1806, i la mostra de 1801 inclou actes del Registre d'hipoteques de Vic de 1800.

Així doncs, a partir de la informació extreta de totes les seus registrals abans esmentades, de les actuals províncies de Barcelona, Girona, Tarragona i Lleida —la menys representada—, el nostre primer objectiu ha estat comprovar si realment el deutor va substituir el censal a Catalunya i, aproximadament, quan ho va fer. Segons el **Gràfic 4.1**, el percentatge de censals i deutoris en el transcurs dels seixanta anys que van de 1769 a 1828 pràcticament es va invertir. Si l'any 1769 el 32% de les actes són deutoris, el 1828 representen ja el 71%,

¹⁹⁶ A partir de 1774 es crea la Comptadoria d'Hipoteques de Figueres, el districte de la qual havia format part del districte de la Comptadoria de Girona. Actualment, d'aquesta oficina només es conserven els llibres posteriors a l'any 1806.

mentre que els censals entre aquestes dues dates passen del 68% al 29%. Tanmateix, la mostra intermèdia de l'any 1801 indica que la substitució podria haver-se donat molts anys abans.

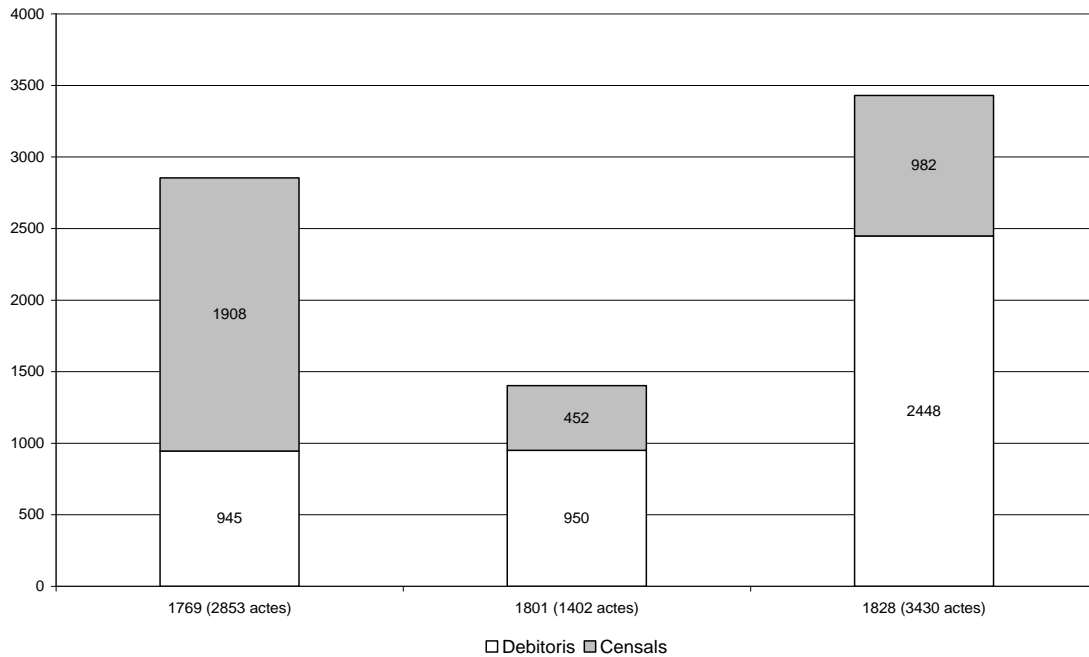
Si comparem aquestes dades amb les dels arxius patrimonials, les tendències són similars, perquè durant el decenni de 1761 els censals representen el 68% del total de préstecs —recordem que en aquest total havíem inclòs les compravendes a carta de gràcia— i en el decenni de 1801, el 38%. No obstant això, els registres d'hipoteques no mostren la lleugera i puntual recuperació del censal vista en els arxius patrimonials en la dècada de 1820 —durant aquest any el 56% dels préstecs creats són censals. Una explicació podria estar relacionada amb el comportament dels pagesos i dels hisendats al voltant del crèdit i amb la seva tendència a recórrer més al censal i a la compravenda a carta de gràcia que no pas al debitori, a diferència d'altres grups socials com els comerciants o els artesans. També és probable que els contractes de debitori s'hagin conservat menys en arxius familiars que altres contractes com els censals (vegeu apartat 3.1.2).

Tanmateix, la mostra de censals extreta dels índexs registrals de l'any 1769 pot estar sobrevalorada. La bona acollida del registre d'hipoteques entre els notaris i la societat en general, a causa de la seguretat jurídica que oferia la institució, va generar la inscripció de molts antics censals durant el primer o els primers anys de funcionament del registre d'hipoteques. Els índexs dels registres d'hipoteques malauradament no ens informen sobre la data de creació del censal perquè ho puguem corregir *a posteriori*. Només els buidatges exhaustius dels registres de Barcelona i de Girona poden aproximar-nos al percentatge d'antics censals inscrits en aquell moment: en el cas de Girona, un 15% el 1769, i, en el de Barcelona, un 12%. Si corregíssim les dades de tots els registres d'hipoteques catalans de la mostra a partir d'aquests percentatges, aquest any els censals representarien el 65% i els debitoris, el 35%.¹⁹⁷ Unes variacions, doncs, que no alteren gaire la nostra línia interpretativa.

---

¹⁹⁷ Aquest percentatge es manté igual de mitjana, entre 1769 i 1787, a la regió de Girona, segons les dades obtingudes del Centre de Recerca d'Història Rural, Projecte RecsNets, Base de transcripcions de l'Ofici d'Hipoteques de Girona (<https://rh.udg.edu/index.html> [data de la consulta: 22.08.2022]). Cal tenir en compte, però, que la mostra es redueix a partir de 1774, perquè el districte perd els territoris de Figueres i Hostalric, quan l'antic districte registral es divideix en tres. En tot cas, com que estem parlant de dades relatives i no pas absolutes, aquest fet no afecta gaire la comparativa.

Gràfic 4.2. Evolució del nombre de censals i deutoris. Registres de Girona, Barcelona, Berga, Vic, Igualada, Vilafranca, Tarragona i Cervera (1769, 1801 i 1828)

Font: Annex 1.

Nota: La mostra de 1769 inclou actes de 1772 del Registre d'hipoteques de Cervera; la mostra de 1801 inclou actes dels registres de Girona i de Figueres de 1806.

Si comparem en termes absoluts el nombre d'actes de 1769 (2.853 actes) i 1828 (3.430 actes), constatem que entre aquestes dues dates hi ha un augment dels préstecs que equival, aproximadament, al 20%, cosa que no acaba d'encaixar amb la tendència a la baixa vista en els arxius patrimonials. Un fet que probablement es deu a la poca representació dels deutoris en els fons familiars d'hisendats i pagesos per les circumstàncies anteriorment exposades. Com es pot observar al **Gràfic 4.2**, són precisament els deutoris els que es multipliquen per tres als registres d'hipoteques entre 1769 i 1828, i els que permeten recuperar l'estoc de crèdit respecte de la mostra de 1801, molt reduïda a causa del gran retrocés del censal en aquell any. De fet, en aquesta mostra intermèdia els deutoris es mantenen respecte la primera mostra de 1769, a diferència dels censals.

Ara bé, la recuperació de l'estoc de crèdit de l'any 1828 probablement va ser insuficient, tal com ho suggereixen algunes cartes dels Carles, una família d'hisendats de Girona, transcrites per Mònica Bosch (1993):

Veo la infinidad de dificultades que hay para encontrar dinero, pero sin embargo sería necesario que V. Procurase encontrar una partida para salir de todos los

ahogos perentorios que puedan ocurrir [...]. Por muerte de un canónigo se me ha asegurado que habían entrado fondos en la Catedral; lo que escribo a V. por si quiere averiguarlo valiéndose de Mn. Turon (por ejemplo), que es un verdadero y buen amigo (1 de maig de 1826).

Aquest és un petit fragment d'una carta escrita per Narcís de Carles al seu oncle. En una altra missiva li deia: “Aquí [Girona] se me ha dicho si habría algún censal; y por si es, necesito para evitar dificultades me envíe V. poder para firmar las escrituras de creación y hágalo V. a vuelta de correo por si acaso se logra, no sea perdamos la ocasión” (23 de març de 1828). Aquestes cartes, a banda de remarcar la importància de tenir bons contactes entre els qui podien prestar censals —un tema molt interessant, que recuperarem més endavant quan parlem de les asimetries de la informació—, insinuen que l'oferta de diners era escassa i, especialment, que era molt difícil trobar qui prestés un censal.¹⁹⁸

L'anàlisi de l'evolució del crèdit observat anteriorment i l'opinió de contemporanis com Pedro Nolasco Vives sobre el sistema financer del primer terç del segle XIX, indiquen que la situació descrita per Narcís de Carles era un fenomen generalitzat. Ens adonarem millor de la dimensió del problema si comparem el creixement de la població a Catalunya entre 1769 i 1828 amb el creixement del nombre de préstecs. Grosso modo, si considerem que la població catalana va créixer un 84% entre el cens de Floridablanca de 1787 (899.532 habitants), segons el recompte de Pierre Vilar (1964), i el primer cens estadístic modern de 1857 (1.652.611 habitants), i projectem la població dels registres d'hipoteques estudiats a partir dels censos oficials de 1718 i 1787, per a l'any 1769, i dels censos de 1787 i 1857, per al de 1828, seguint un mètode de creixement lineal aritmètic, que suposa un creixement constant de la població, el creixement demogràfic rondaria el 75%, molt per sobre de l'increment del 20% del volum de préstecs —censals més deutoris— durant el mateix període.¹⁹⁹ En altres paraules, les dades suggereixen una gran contracció del crèdit hipotecari atès el creixement de la població. No obstant això, Llorenç Ferrer (2007) ha revisat el creixement demogràfic català a la baixa, calculant l'ocultació dels censos preestadístics a partir dels registres parroquials. Si considerem una taxa

---

¹⁹⁸ Mònica Bosch (2019: 210) dona més exemples en la seva tesi doctoral sobre la contracció del crèdit viscuda en els anys vint del segle XIX. Per exemple, l'any 1818 l'administrador dels Carles deia que “nadie quiere prestar y menos empeñar”, i l'any 1824 l'hisendat Genís Ferrer Aymerich afirmava que les cases s'havien desvaloritzat per la poca circulació de diner.

¹⁹⁹ Una explicació més detallada sobre el mètode utilitzat, la podreu trobar a l'apartat 4.2.

de natalitat del 40 per mil, el creixement de la població dels districtes dels registres d'hipoteques estudiats entre 1769 i 1828 no seria ni de bon tros tan alt, ja que se situaria entorn del 37%, lluny encara del 20% corresponent al volum de préstecs. Per tant, malgrat aquesta correcció a la baixa del creixement demogràfic, les xifres segueixen indicant que l'oferta de crèdit formal es va contraure entre aquestes dues dates.²⁰⁰

No és pas una casualitat que, davant la impossibilitat de trobar finançament, els Carles, poc temps després d'escriure aquestes cartes, venguessin a carta de gràcia tres masos (Bosch, 1993). Un fet que ens recorda la necessitat d'incloure aquest contracte dins l'anàlisi per obtenir una visió més completa del fenomen analitzat. Segons els llibres mestres dels arxius patrimonials, les compravendes a carta de gràcia podrien haver actuat de palanca en moments de manca de liquiditat, ja que augmenten en nombre en aquells períodes de contracció dels censals, encara que el nombre absolut de contractes fos una xifra relativament modesta. És interessant, doncs, observar si la font amb la qual estem treballant ara ens pot confirmar aquesta hipòtesi.

Abans, però, seria bo dir que en la majoria d'índexs registrals no es detalla si la compravenda és perpètua o a carta de gràcia. Només en les oficines del Registre d'hipoteques de Barcelona i d'Igualada podem obtenir aquesta informació de manera sistemàtica. A les dades obtingudes d'aquestes oficines, hem afegit les de Girona i les de Figueres, fruit d'un buidatge exhaustiu.

Efectivament, la hipòtesi sembla confirmar-se en el **Gràfic 4.3**, perquè el nombre de compravendes a carta de gràcia passa de 246 el 1769, quan el nombre de censals predomina, a 412 el 1801 i a 402 el 1828, quan el nombre de censals es redueix notablement.²⁰¹ Si a això suméssim la quantitat de deutoris que en cas d'impagament es convertien en compravendes a carta de gràcia, la diferència entre abans i després de 1801 podria ser una mica més accentuada.²⁰²

---

²⁰⁰ Cyril Milhaud (2017), per a la ciutat de Madrid, descriu una contracció molt més aguda. D'altra banda, Lluís Castañeda (1991) sosté que l'oferta d'actius era suficient per a la demanda creditícia existent a la regió de Barcelona fins la dècada de 1840, i que la creació d'una banca privada en aquest moment va ser una resposta a l'encariment del diner.

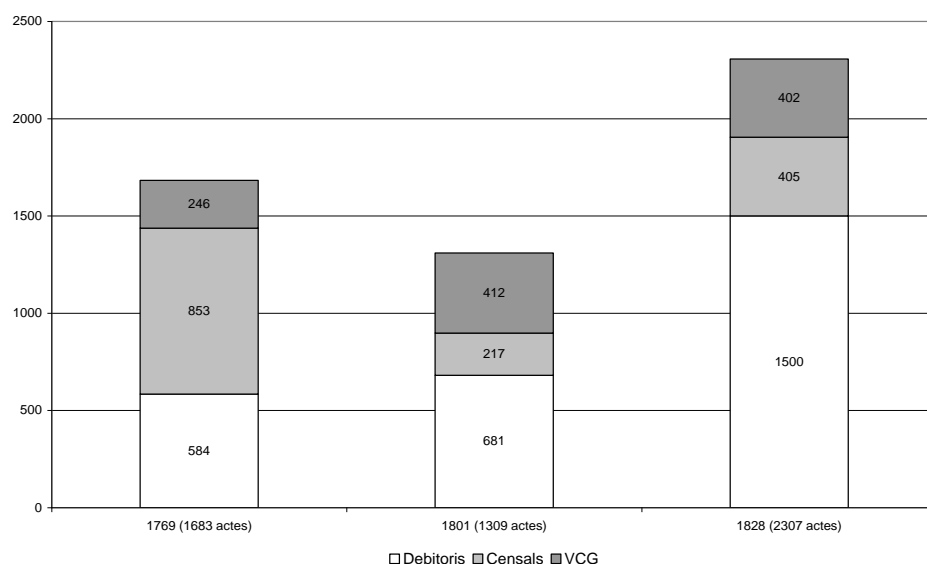
²⁰¹ A la regió de Girona, segons Rosa Congost (1990), les compravendes a carta de gràcia superiors a 1.000 lliures augmenten en nombre al segle XIX: entre el primer període (1768-1799) i el segon (1800-1829), gairebé es doblen, en la línia de les xifres representades al **Gràfic 4.3**.

²⁰² Perquè ens fem una idea de la importància dels deutoris i, en cas d'impagament, vendes a carta de gràcia, a la regió de Girona 39 dels 352 deutoris incorporen aquesta clàusula l'any 1769, mentre que el 1806 són 46 dels 332, i el 1828, 50 dels 662 —molts menys en proporció que l'any 1806, cosa que suggereix que en aquell moment estaven succeint canvis importants al voltant del crèdit. Si suposem que en les tres mostres el percentatge de deutoris que es convertien en vendes a carta de gràcia és el mateix —

Així doncs, podem afirmar que existia un cert mecanisme de compensació entre compravendes a carta de gràcia i censals.²⁰³ Tot i els vasos comunicants, l'increment de compravendes a carta de gràcia no pot contrarestar de cap manera la gran davallada registrada pels censals durant aquests anys. No hem d'oblidar que eren dos contractes de naturalesa diferent, cosa que dificultava una substitució així de clara i simple (vegeu capítol segon). La venda a carta de gràcia, que solia anar acompanyada d'unes condicions de préstec més dures que el censal, podria haver-se convertit en l'últim recurs per accedir al crèdit, tal com suggereix l'actuació de la família Carles.

Gràfic 4.3. Evolució del nombre de censals, deutoris i vendes a carta de gràcia (VCG). Registres de Barcelona, Igualada, Girona i Figueres (1769, 1801 i 1828)

Font: Annex 1.

Nota: La mostra de 1801 inclou actes dels registres d'hipoteques de Girona i de Figueres de 1806.

Alguns autors han demostrat que darrere de les compravendes a carta de gràcia s'ocultava un gran negoci per al comprador/creditor, perquè l'objecte es comprava per sota del preu real i s'ocultava d'aquesta manera l'interès del

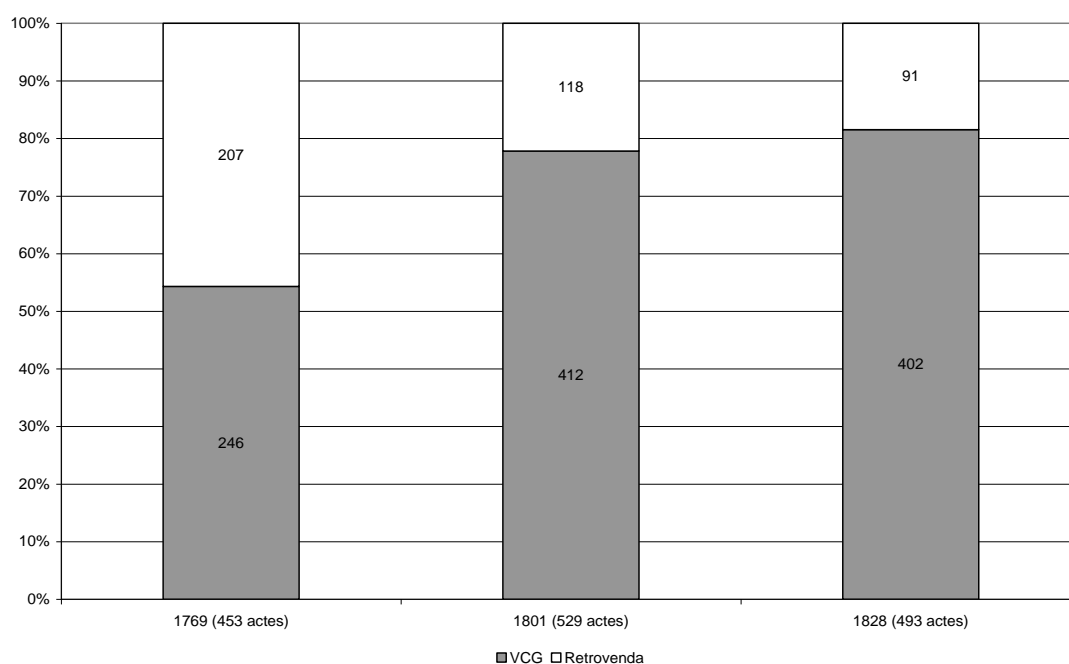
---

malauradament, no ho podem saber a través de les anotacions al marge dels llibres registrals—, el nombre de compravendes a carta de gràcia que observem en el **Gràfic 4.3** s'incrementaria una mica més en les mostres de 1801 i 1828.

²⁰³ Martín i Mikelarena (1986: 448), que han estudiat el crèdit a Vera (Navarra) durant l'Antic Règim, també sostenen aquesta línia argumentativa: "Creemos que la función crediticia de la carta de gracia redujo quizás la importancia global del *censo consignativo*".

préstec,²⁰⁴ i perquè la majoria de compravendes esdevenien perpètuas. El primer element és difícil d'estudiar, perquè depèn de la producció de la terra, dels preus del mercat on s'havien de vendre els productes i d'altres factors difícils de quantificar; en canvi, el segon és més fàcil de valorar a través d'una simple comparativa entre compravendes a carta de gràcia i retrovendes —recuperació del bé comprat a canvi del preu de la venda.

Gràfic 4.4. Evolució del percentatge de vendes a carta de gràcia (VCG) i retrovendes. Registres de Barcelona, Igualada, Girona i Figueres (1769, 1801 i 1828)

Font: Annex 1.

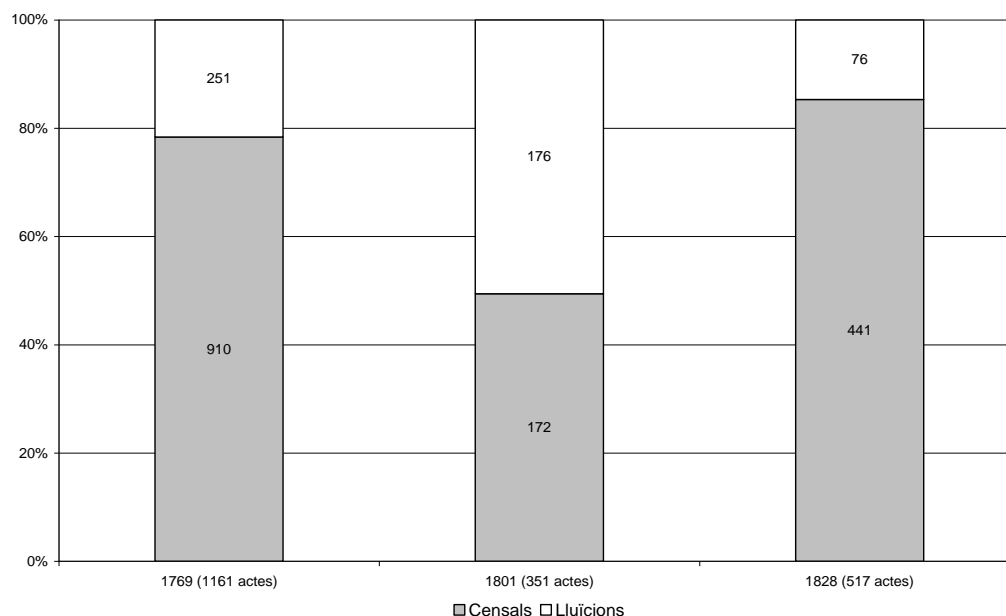
Nota: La mostra de 1801 inclou actes dels registres d'hipoteques de Girona i de Figueres de 1806.

El **Gràfic 4.4** indica que més de la meitat de les compravendes a carta de gràcia esdevenien perpètuas. En altres paraules, habitualment la retrovenda no s'activava, amb les conseqüències negatives que això comportava per al venedor/deutor. També és interessant subratllar com la capacitat per recuperar el bé immoble venut a carta de gràcia empitjora en les mostres de 1801 i 1828,

²⁰⁴ A Navarra, per exemple, el preu de l'objecte venut a carta de gràcia oscil·lava entre la meitat i les dues terceres parts de la venda perpètua (Erdozain i Mikelarena, 1995). Les dades presentades al segon capítol són molt similars a les d'aquests autors.

quan augmenten precisament les compravendes a carta de gràcia, cosa que també corroborarien altres estudis centrats a la regió de Girona.²⁰⁵

Gràfic 4.5. Evolució del percentatge de censals i lluïcions. Registres d'hipoteques de Barcelona, Igualada, Girona i Figueres (1769, 1801 i 1828)

Font: Annex 1.

Nota: L'any 1801 només inclou dades dels registres d'hipoteques d'Igualada i de Girona i de Figueres de 1806.

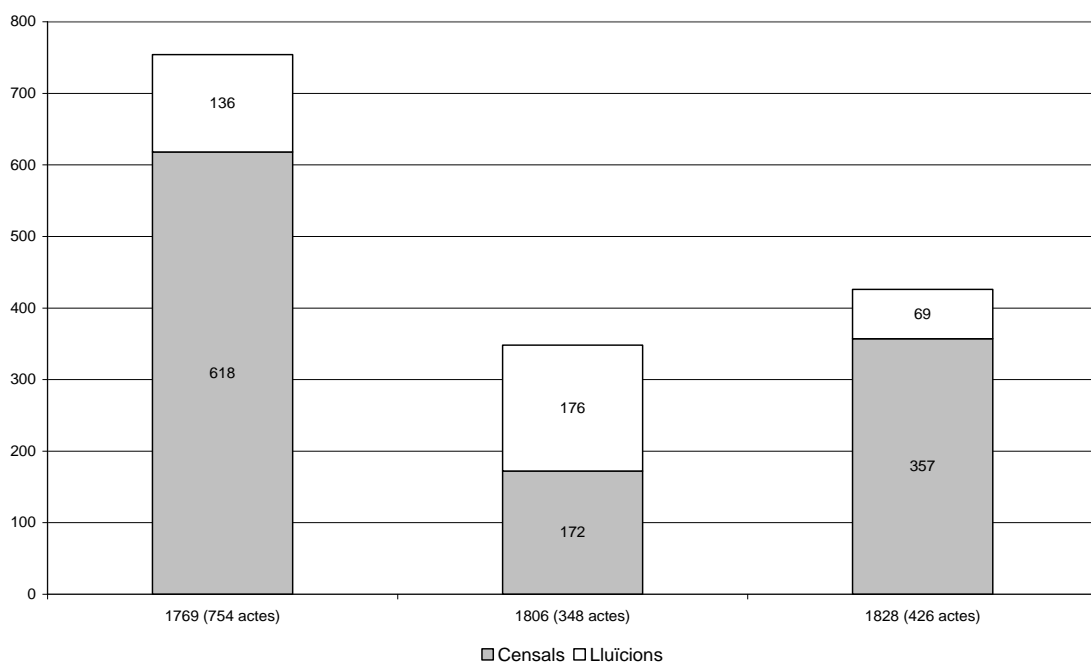
De les cancel·lacions de vendes a carta de gràcia passem ara a les cancel·lacions de censals. D'entrada, seria bo dir que la majoria d'índexs dels registres d'hipoteques oculten les redempcions o lluïcions de censals darrere l'etiqueta "carta de pagament", i que les cartes de pagament poden incloure altres tipus de conceptes diferents als censals. Per aquest motiu hem decidit utilitzar tan sols les dades dels buidatges exhaustius dels registres de Barcelona, Figueres i Girona, més el d'Igualada, que clarament distingeix en els índexs registrals entre èpoques i lluïcions.

A jutjar pels resultats obtinguts en les tres mostres del **Gràfic 4.5**, el percentatge de creacions de censals respecte del de redempcions només va ser lleugerament inferior en la mostra de 1801, coincidint amb una gran reculada del censal. Aquesta circumstància podria explicar per què constatem el 1801 un augment de les cartes de pagament en alguns índexs registrals respecte de les

²⁰⁵ A la regió de Girona les retrovendes superiors a 1.000 lliures passen de 114, durant el període de 1768 a 1799, a 76, durant el període de 1800 a 1829, mentre que les vendes a carta de gràcia gairebé es van doblar (Congost, 1990: 97-101).

mostres de 1769 o 1828. No obstant això, els resultats no encaixen del tot amb les dades obtingudes dels arxius patrimonials. Deixant de banda aquestes divergències, focalitzades en les mostres de 1769 i 1828, una cosa sembla clara a partir de les dues fonts: és altament probable que entorn 1801 el volum de censals s'estigués reduint, perquè el saldo és negatiu, és a dir, les redempcions superen les creacions de censals tant en els registres d'hipoteques com en els arxius patrimonials.

Gràfic 4.6. Evolució del nombre de censals i lluïcions. Registres d'hipoteques de Girona, Figueres i Igualada (1769, 1801 i 1828)

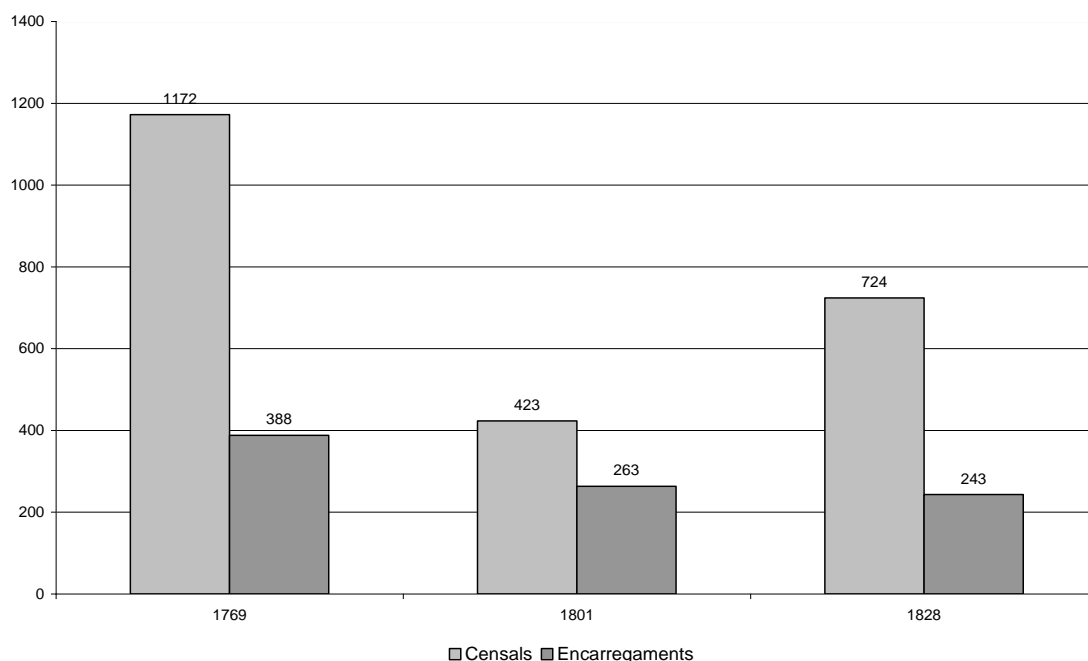

Font: Annex 1.

A més a més, en xifres absolutes les lluïcions havien crescut el 1801 respecte de la mostra de 1769, quan es creaven molts més censals, com es pot apreciar en els registres de Girona, Figueres i Igualada del **Gràfic 4.6**. Les dades mostren, en definitiva, l'efecte de les lleis sobre redempció de censals amb vals reials. Això, combinat amb una disminució de la creació de censals, com a conseqüència de la desamortització de 1798, va acabar reduint l'estoc de censals considerablement, com es pot apreciar en el mercat secundari del deute. En la majoria de registres d'hipoteques, les transmissions de censals, que solien denominar-se *acollamiento* o *endosamiento* de censal, poden ser identificades per mitjà dels índexs. Malgrat que no disposem de dades sobre encarregaments

a la ciutat comtal i la seva àrea d'influència,²⁰⁶ la mostra del **Gràfic 4.7** és prou representativa dels diferents territoris catalans per extreure algunes conclusions importants sobre aquesta qüestió.

Gràfic 4.7. Evolució del nombre de censals i encarregaments. Registres d'hipoteques de Berga, Vilafranca del Penedès, Montblanc, Girona i Figueres (1769, 1801 i 1828)

Font: Annex 1.

Nota: La mostra de 1769 inclou actes de 1772 del Registre de Cervera; la mostra de 1801 inclou actes del Registre de Girona i de Figueres de 1806.

Al **Gràfic 4.7**, d'una banda, podem observar com la disminució dels encarregaments entre 1769 i 1828 és menys accentuada i progressiva que en el cas dels censals; de l'altra, no detectem una recuperació dels encarregaments entre les mostres de 1801 i 1828, a diferència de les noves creacions de censals. Si considerem els encarregaments com un reflex de l'evolució de fons del volum de censals, menys subjecte a les oscil·lacions que es donen en les creacions anuals d'aquest contracte, les dades suggereixen que s'estava reduint l'estoc total de censals —entre 1769 i 1828, gairebé un 40%. Com hem comentat, els

²⁰⁶ A la ciutat de Barcelona no hi havia encarregaments. Existien altres mecanismes per descarregar censals, els quals passaven per l'assumpció del deute per part del censalista —normalment, una institució eclesiàstica— a canvi de crear un nou censal, afegint una quantitat de diners, que en realitat era el nou préstec. Aquesta mena d'encarregament, a més, anava acompanyat del compromís per part del nou censalista de cancel·lar els antics deutes del censatari. Totes aquestes operacions —encarregament, més cancel·lació de censals, més creació d'un nou censal— generarien a la llarga una gran concentració del deute a mans de l'Església.

motius podrien ser la disminució de les creacions de censals, però també un augment de les cancel·lacions, detectat al voltant de 1801 tant en els índexs auxiliars dels registres d'hipoteques com en els llibres mestres dels arxius patrimonials.

4.2. Comparació entre territoris de Catalunya

Tradicionalment, la bibliografia ha considerat el debitori un tipus de préstec de caràcter capitalista. Emiliano Fernández de Pinedo (1985) ho atribueix a dos trets característics del contracte: d'una banda, al termini de devolució de la quantitat prestada, perquè l'establia el creditor i només podia prorrogar-se si a ell li interessava fer-ho; de l'altra, a la capacitat del debitori per ocultar els interessos i transgredir així el tipus d'interès legal fixat per als censals. María Teresa Pérez Picazo (1987a) comparteix aquest punt de vista i interpreta l'expansió del debitori com un primer pas cap a la "preeminència del capital", però, a diferència del cas basc estudiat per Fernández de Pinedo, afirma que el fenomen s'accelerà a les regions de Lorca i Múrcia a partir de la revolució liberal. Segons aquesta autora, va ser decisiu l'increment de la demanda de préstecs, que apujà el preu del diner, l'avenç de la propietat liberal²⁰⁷ i un canvi en l'estructura econòmica i social del crèdit, així com la major presència d'agents socials relacionats amb el capital mercantil.

Ja hem demostrat que la propietat imperfecta no va suposar un impediment per a l'avenç del debitori a Catalunya abans de la revolució liberal. Però la participació d'agents relacionats amb una estructura social i econòmica de caràcter capitalista, en la línia expressada per Pérez Picazo, és més probable que influís en l'expansió del contracte a partir del segle XIX. Segons aquesta hipòtesi, en aquells territoris amb un mode de producció²⁰⁸ en transformació o plenament transformat, manllevant les paraules de Pierre Vilar (1964), el debitori podria haver guanyat més terreny respecte d'altres territoris amb un mode de

---

²⁰⁷ Sobre la importància del nou concepte de propietat burgesa en relació amb el crèdit hipotecari, Pérez Picazo (1987a: 365) diu el següent: "[...] el nuevo concepto de propiedad desarrollado por la legislación liberal, apoyado en la privatización y claramente definido, iba a favorecer el desenvolvimiento del crédito hipotecario al permitir la libre disposición de intereses. Ello iba a despertar la confianza de los tenedores de capitales, impulsándoles a mostrarse más activos, tanto en el sector del crédito como en los demás [...]. El pleno derecho a la propiedad, pues, garantizó y estimuló la circulación del capital de préstamo, productor de interés".

²⁰⁸ Per a Pierre Vilar, el mode de producció es fonamenta tant en la tècnica com en l'organització del treball, i abraça un conjunt ampli de variables (Vilar, 1964, III: 635-636).

producció antic. Alhora, la seva expansió hauria ocupat l'espai deixat pel censal, sense oblidar que les vendes a carta de gràcia, el crèdit informal i fins i tot l'emfiteusi també podrien haver jugat un paper important en aquest context de contracció del crèdit.

Per verificar aquesta hipòtesi, disposem de dades sobre contractes de crèdit procedents de regions amb característiques socioeconòmiques diferents: les vinculades als registres de Tarragona, Montblanc, Vilafranca del Penedès, Igualada, Barcelona, Berga, Girona i Cervera. D'acord amb els censos de l'època, aquestes regions concentraven una mica més de la meitat dels habitants de Catalunya. Tot i això, determinades zones geogràfiques, com el Pirineu, les Terres de l'Ebre i algunes comarques de la Catalunya central i de les províncies de Lleida i Girona, no estan representades en la mostra extreta dels índexs del registre d'hipoteques, encara que els territoris que engloba són prou representatius dels tres modes de producció descrits per Vilar (1964) en la seva monumental obra sobre la Catalunya del segle XVIII. Segons aquest autor, el creixement demogràfic i l'àmplia transformació econòmica, en forma d'especialització agrària —l'eix de la qual pivotava sobre la viticultura— i d'expansió protoindustrial, va ser desigual a la Catalunya del set-cents.²⁰⁹ A partir d'aquesta idea, hem establert tres grups d'anàlisi territorial.

En primer lloc, el litoral i prelitoral català, representat en el nostre cas per les regions dels registres d'hipoteques de Tarragona i Vilafranca del Penedès, tot i que també podria formar-ne part l'Empordà, inclòs dins del Registre d'hipoteques de Girona i, més tard, el de Figueres. Es tracta de regions capdavanteres en l'especialització vitivinícola, amb nuclis com Reus, Sitges, Vilanova i el Vendrell, que van protagonitzar l'exportació d'aiguardents i, a mitjans de la dècada de 1830, de vins (Valls, 2004). Igualada i la seva àrea d'influència, tal com han demostrat Jaume Torras (1987, 1989), Francesc Valls (2004) i Julie Marfany (2012), també formarien part d'aquest grup de regions capdavanteres, tot i que en aquest cas el creixement va fonamentar-se en la protoindústria, concretament

---

²⁰⁹ Segons Pierre Vilar (1964), després d'un període de "preparació" entre 1715 i 1760, s'entra en una fase de canvis de "contingut qualitatiu" entre 1760 i 1800, que transformarà el mode de producció de determinades regions catalanes. Avui en dia, l'explicació de Pierre Vilar segueix sent vàlida, encara que alguns punts han estat matisats. Per exemple, Antoni Simon (2021), a partir de les "teories de la complexitat", exposa que Catalunya va entrar aviat en la fase del creixement econòmic modern per una sèrie de factors explicatius. El sistema d'anàlisi utilitzat per aquest autor barreja moltes variables interconnectades per explicar el canvi, com ara el capital social, el capital humà, les estructures de propietat, la distribució de la riquesa o la cultura política. Sobre les interaccions i el paper que desenvolupen aquestes variables en l'evolució econòmica catalana, resulten especialment interessants els dos gràfics finals (Simon, 2021: 245, 247).

en la manufactura de la pell, la llana i, al segle XIX, el cotó —fins i tot hi podríem incloure altres sectors industrials, com el paperer.²¹⁰ Igual que les zones especialitzades en la viticultura, la manufactura igualadina produïa per a mercats extraregionals.²¹¹ No obstant això, l'epicentre d'aquesta Catalunya transformada és la regió de Barcelona. La circumscripció del seu registre d'hipoteques no solament integra la capital del Principat, un centre cotoner molt important a l'Europa de finals del segle XVIII (Thomson i Civís, 1994), sinó també el Pla de Barcelona. En les seves terres s'hi practicava una de les agricultures més avançades del continent, segons el viatger i agrònom Arthur Young, que visità Catalunya el 1787, i Pierre Vilar (1964, III: 642-644) utilitzà l'exemple de Sant Andreu de Palomar per il·lustrar el mode de producció en transformació —o gairebé transformat.

En segon lloc, hi ha el cas de Girona, un cas intermediari i de creixement espontani, segons Vilar (1964). Tal com afirma Rosa Congost (2009b), amb aquesta expressió l'historiador occità es referia a zones que compartien característiques dels modes de producció antic i modern, que no acaben d'encaixar amb el clàssic prototip feudal o capitalista. Malgrat que el mot intermediari implica certes connotacions de transició lineal entre un mode de producció i l'altre, Pierre Vilar el descrivia allunyant-se de la rigidesa de l'estructuralisme i el paradigma historiogràfic regnant en els anys seixanta. Congost (1997, 2014) ha pogut constatar que els matisos en relació amb aquesta regió anaven ben encaminats, perquè la regió de Girona era una zona relativament rica, com alguns contemporanis del segle XIX reconeixien, encara que amb contrastos. A més, durant la segona meitat del segle XVIII va viure una important transformació, que es plasmà en l'aparició de noves “etiquetes socials”, com la d'hisendat o la de menestral —petits propietaris. Tanmateix, existia una gran diversitat de zones en aquesta àmplia regió: territoris dinàmics com l'Empordà, on precisament els treballadors van començar a autodenominar-se menestrals davant dels notaris, i altres més estancats, a l'interior (Congost, 1990).

---

²¹⁰ Sobre la importància de les fàbriques de paper igualadines, vegeu Josep Maria Torras (1993).

²¹¹ Segons Pierre Vilar (1964), a mitjans del segle XVIII l'economia d'aquestes territoris s'hauria endinsat en una producció en massa per a un mercat. Josep Fontana (1988: 79; 2014: 251) també posava en valor l'articulació interna del mercat per explicar el creixement modernitzador de l'economia catalana. Per a Jaume Torras (1994), a més, la demanda d'ençà el segle XVII de vins i destil·lats de les grans economies atlàntiques va generar noves oportunitats, que Catalunya va saber aprofitar gràcies a la seva estructura de la propietat i de distribució de la renda agrària, configurada arran de la sentència arbitral de Guadalupe (1486).

Finalment, resten els registres d'hipoteques de la Catalunya central, representats en el nostre cas pels registres d'hipoteques de Cervera, Montblanc i Berga. Per exemple, dins la circumscripció del registre de Berga hi ha la parròquia de Cint, utilitzada per Pierre Vilar (1964, III: 646) a fi d'il·lustrar el mode de producció i de vida antic. La resposta d'aquest nucli al qüestionari de Francisco de Zamora (1789) recull totes les característiques típiques d'aquest mode de producció: agricultura i ramaderia tradicional, relacions jurídiques i socials gairebé feudals, nivells de consum i comerç baixos, aïllament geogràfic i disminució de la població al llarg del segle XVIII. Enric Tello (1995) descriu la comarca de la Segarra, que formaria part del districte del Registre d'hipoteques de Cervera, de manera similar a com ho feia Vilar en relació amb aquesta petita població del Moianès. Els indicadors d'aquesta comarca mostren un creixement molt feble durant el segle XVIII, per darrere d'altres comarques, com la Conca de Barberà o l'Anoia, amb les quals havia compartit unes posicions de sortida semblants l'any 1718.

Taula 4.1. Creixement del nombre de deutoris i de censals inscrits als registres d'hipoteques de Barcelona, Igualada, Vilafranca, Berga, Girona, Cervera, Montblanc i Tarragona, entre 1769-1828

Registre	Deutoris			Censals			Total préstecs		
	1769	1828	Índex de creixement	1769	1828	Índex de creixement	1769	1828	Índex de creixement
Tarragona	169	619	266%	355	242	-32%	524	861	64%
Igualada	29	99	241%	57	36	-37%	86	135	57%
Girona	352	662	88%	504	285	-43%	856	947	11%
Barcelona	203	739	264%	292	84	-71%	495	823	66%
Montblanc	22	64	191%	100	63	-37%	122	127	4%
Cervera	52	41	-21%	154	98	-36%	206	139	-33%
Vilafranca	89	209	134%	285	107	-62%	374	316	-16%
Berga	13	15	15%	117	35	-70%	130	50	-62%
Total	929	2448	163%	1864	950	-49%	2793	3398	22%

Font: Annex 1.

Nota: La mostra de 1769 inclou actes de 1772 del Registre de Cervera.

Una vegada descrits succintament aquests tres conjunts territorials, a continuació compararem el seu comportament amb relació al crèdit. En altres paraules, es comprovarà si existeix una relació entre el creixement dels préstecs, especialment de deutoris, i els tres modes de producció descrits per Pierre Vilar. D'entrada, observant la **Taula 4.1** es poden establir tres grups diferenciats pel que fa al creixement del crèdit. Fruit de la suma de censals i deutoris, hi ha un

primer grup amb creixements superiors al 20%, format pels registres de Barcelona, Tarragona i Igualada; un segon grup amb creixements positius per sota d'aquest percentatge, integrat per Girona i Montblanc, i un tercer grup amb creixements negatius, compost per Vilafranca del Penedès, Cervera i Berga. En línies generals, doncs, aquestes dades ja indiquen que la Catalunya transformada o en vies de transformació registra un comportament més dinàmic.

Pel que fa als deutoris, a la **Taula 4.1** distingim un primer grup de registres d'hipoteques format per Barcelona, Tarragona i Igualada, amb creixements molt elevats, superiors al 200%; un segon grup, compost per Montblanc, Vilafranca del Penedès i Girona, amb creixements que van del 88% al 191%, i finalment un tercer grup, amb un lleuger creixement (Berga) o creixement negatiu (Cervera). Per tant, llevat dels casos de Montblanc i Vilafranca del Penedès, existeix una estreta relació entre el creixement dels deutoris i el creixement total dels préstecs. L'aparent coincidència entre creixement del nombre de deutoris i transformació econòmica d'aquests territoris, també indica un possible vincle entre aquest contracte i la protoindústria o l'especialització agrària, és a dir, entre el deutor i els motors de creixement econòmic de la Catalunya d'aquesta època.

Òbviament, conèixer a través dels índexs registrals els motius de la creació d'un deutor és molt difícil, per no dir impossible. Tanmateix, els buidatges exhaustius de les regions de Girona i Barcelona poden donar algunes pistes sobre aquesta qüestió. Per exemple, a Girona sabem que el duc de Medinaceli va atorgar molts deutoris l'any 1769 per tal de finançar entrades d'establiments emfitèutics (vegeu capítol segon). D'altra banda, el fet de ser un fenomen puntual i extraordinari, associat a la dessecació dels estanys de Sils, explicaria el creixement moderat dels deutoris entre 1769 i 1828 en aquesta regió —si restéssim tots aquests deutoris, el creixement de Girona pel que fa a deutoris escalaria posicions i se situaria amb els grups capdavanters. La pregunta que ens formulem a continuació és si l'increment de deutoris podria estar relacionat amb un increment dels contractes de rabassa morta —una variant, en definitiva, dels establiments emfitèutics.

Algunes de les comarques de la mostra, com l'Alt Penedès i l'Anoia, van experimentar un fort creixement dels contractes de rabassa morta a partir de la Guerra del Francès (Colomé i Valls, 1994). Però en el primer cas és improbable que el deutor jugués un paper important en aquest sentit, perquè el pagament d'una entrada no es generalitzà fins a mitjan segle XIX a l'Alt Penedès (Colomé,

1990). D'altra banda, encara que caldria un buidatge exhaustiu, una ullada ràpida als contractes de rabassa morta de l'Anoia inscrits al registre d'hipoteques tampoc no indica una connexió clara. Pel que fa al cas de Tarragona, estudiat per Eduard Díaz Capallera (2012), el buidatge d'establiments i contractes de rabassa morta d'alguns anys de la segona meitat del segle XVIII, inscrits al Registre d'hipoteques de Tarragona, no apunta en aquesta direcció. I pel que fa al Registre d'hipoteques de Barcelona, segons les dades de què disposem dels anys 1769 i 1828, només es financen alguns establiments a través d'un debitori en la primera mostra de 1769. Així doncs, no sembla probable que, en aquelles comarques on el cultiu de la vinya fos protagonista i en altres regions com Barcelona, l'augment de debitoris estigués relacionat amb un increment dels establiments emfitèutics o amb els contractes de rabassa morta.

Pel que fa a la relació entre l'increment de debitoris i els districtes amb un component industrial destacat, com el de Barcelona o el d'Igualada, tampoc no hem trobat una relació clara i directa entre aquest contracte i l'arrencada industrial de Catalunya. En el cas d'Igualada, tant Jaume Torras (1981, 1987) com Julie Marfany (2012) coincideixen a dir que el finançament de les activitats industrials —en qualsevol de les seves variants— no va ser gaire important. Les societats o companyies, que segons les diferents mostres extretes del Registre d'hipoteques d'Igualada eren molt poques,²¹² necessitaven capitals modestos i tenien una escala reduïda, especialment quan la protoindústria llanera va ser substituïda per la indústria cotonera a cavall dels segles XVIII i XIX (Marfany, 2012), que és precisament el moment a partir del qual registrem més debitoris. Marfany, a més, considera que les operacions de crèdit formal només van representar una petita part del finançament del *putting-out*.²¹³

Probablement Marfany tingui raó, perquè molts contractes de debitori inscrits al Registre d'hipoteques d'Igualada l'any 1828 els protagonitzen categories socioprofessionals molt diverses i no necessàriament vinculades a la manufactura del tèxtil o de la pell.²¹⁴ Recentment, Albert Serramontmany (2015),

²¹² Creació de societats segons els índexs del Registre d'hipoteques d'Igualada: any 1769=2; any 1801=1; any 1828=0.

²¹³ Jaume Torras (1981: 206) va detectar alguns mecanismes informals de finançament: "L'organització d'aquest treball domèstic era controlada inequívocament pel capital comercial, i en el cas d'Igualada es deia que "ai algunos comerciantes que anticipan materias y caudales a fabricantes y artesanos, y después los toman géneros".

²¹⁴ Són molt habituals els debitoris entre pagesos. Per exemple, el 2 de maig de 1828, Jaume Lluch, pagès de Masquefa, presta a Joan Sabi, pagès de Masquefa també, 120 ll., sense interessos i a retornar en quatre

que ha estudiat la protoindústria de la Garrotxa —una comarca, en comparació amb Igualada, molt més pobra— mitjançant el Registre d'hipoteques de Besalú, comparteix aquest punt de vista pel que fa al finançament de la manufactura i constata que el crèdit a la Garrotxa era molt escàs amb relació a la població que hi vivia. Per contra, al registre igualadí s'observa un gran dinamisme, no només amb relació al crèdit —els censals baixen, però no tant com en altres regions—, sinó a tots els nivells —en establiments, en compravendes... Pel que fa a Barcelona, que coneixem més a fons gràcies als buidatges realitzats per nosaltres i a diversos treballs sobre el procés d'industrialització de la ciutat comtal, el debitori tampoc no sembla tenir un paper decisiu en les inversions de capital fix. Però, tal com afirma Lluís Castañeda (1991), en les inversions de capital circulat va tenir més protagonisme. Quan en la tercera part del nostre treball analitzem les categories socioprofessionals que van participar en el mercat de debitoris a la regió de Barcelona, veurem com algunes de les més destacades es troben estretament relacionades amb el comerç i la indústria tèxtil.

Tornant de nou al cas d'Igualada, potser Julie Marfany (2012) dona la clau explicativa d'aquest fenomen en la segona part de la seva obra, quan analitza els canvis en les pautes de consum i producció de les famílies igualadines, des del debat generat per Jan De Vries al voltant de la revolució industriosa.²¹⁵ El debitori podria haver-se convertit en una peça més del creixement econòmic i les noves relacions de tipus capitalista que s'estaven organitzant a la comarca en aquell moment. Un fet que encaixaria, d'altra banda, amb la tesi sostinguda per Pérez Picazo al començament d'aquest epígraf, segons la qual la major demanda de liquiditat i, en conseqüència, de crèdit en la seva àrea d'estudi va estar generada pel

carácter abierto de la vida económica de esta etapa, que hizo desarrollarse las relaciones de mercado con la consiguiente necesidad de liquidez: aumento del consumo de lujo entre los individuos de las clases dominantes, mayor motivación

---

anys (RHI, 1828, 30v.). Però també podem trobar debitoris entre artesans de la pell, protagonistes de la protoindustrialització igualadina, com en el cas d'Isidre Barral, adober d'Igualada, que presta a Josep Barral, pare i fill —i probablement parents del creditor—, tots ells d'Igualada, 500 ll. sense interessos i a retornar en un any i mig, i acorda pagar al creditor els fruits d'un hort —es tractaria dels interessos— situat a la mateixa vila. El debitori introdueix en aquest cas una clàusula: si no es retorna el préstec, la finca atorgada com a garantia al creditor es vendrà. En definitiva, caldria un estudi més aprofundit per saber realment quin paper va jugar el crèdit en la industrialització d'aquests territoris.

²¹⁵ Jordi Maluquer (1984) relaciona aquests canvis amb un augment general de la renda en una "societat relativament força igualitària". Això va generar un cercle virtuós, que aprofundí en l'especialització productiva i en la conformació d'un mercat intern per als productes industrials, alhora que propicià l'exportació.

para invertir en las exportaciones agrícolas... Pero, también, a causa del incremento numérico del campesino sin tierras, que contribuyó a dilatar el volumen de personas que no se autobastecían. Dichos campesinos se vieron obligados a vender su fuerza de trabajo por un salario y a comprar con él alimentos y ropas. La economías de autoconsumo comienzan, pues, a retroceder en todos los grupos sociales, como lo revela el contemporáneo desarrollo de los mercados locales (Pérez Picazo, 1987b: 11-12).

Això que descriu Maria Teresa Pérez Picazo s'assembla molt al que estava succeint a l'Anoia durant la nostra època d'estudi: proletarització creixent,²¹⁶ major participació en els mercats —del treball, de mercaderies, del crèdit o de la terra—, diversificació econòmica²¹⁷ i increment del consum —potser no de luxe, però sí de productes que implicaven un cert poder adquisitiu, com teixits de cotó o xocolata (Marfany, 2012). I aquests factors alhora explicarien el comportament diferenciat amb relació al crèdit de les comarques de l'Anoia i la Garrotxa, i també el que estava succeint en altres economies del litoral o prelitoral més transformades, com la comarca del Tarragonès. Aquí i als registres de Vilafranca del Penedès i Montblanc,²¹⁸ les xifres mostren clarament que les operacions de crèdit entre particulars a través d'un deutor creixien. Les diferències entre aquestes regions més pròsperes, amb la varietat de situacions que poguessin albergar al seu interior, i altres comarques com la Segarra o el Berguedà, és que hi havia una activitat econòmica prou important capaç d'impulsar la demanda de crèdit o de generar un estalvi suficient per a nous préstecs, especialment deutors.

D'altra banda, trobar una pauta comuna als descensos registrats pels censals en els diferents territoris és més complicat. Segons la **Taula 4.1**, constatem grans reduccions del nombre de censals a la Catalunya interior, menys dinàmica econòmicament, com en el cas de Berga, i a la Catalunya més pròspera, com en el cas dels districtes de Barcelona o Vilafranca del Penedès. I el mateix podríem dir en territoris on els descensos són més moderats, ja que n'hi ha a la Catalunya

---

²¹⁶ Acabada la guerra contra els francesos, la capital igualadina va registrar una creixent immigració i proletarització de la població, estimulada per la caiguda dels preus agraris i la progressiva desarticulació de les xarxes de treball domiciliari, com a conseqüència de la creixent centralització de les operacions manufactureres en les fàbriques de cotó (Valls, 1996: 226-239).

²¹⁷ Per exemple, els habitants de pobles com Copons, Calaf i Castellfollit de Riubregós, davant la migradesa i variabilitat de les collites de l'Anoia no vitícola, van decantar-se progressivament cap a activitats relacionades amb el tragí i la comercialització de les mercaderies, no solament d'origen comarcal, sinó també procedents de la resta del Principat (Valls, 1996: 215-226).

²¹⁸ A la comarca de la Conca de Barberà, segons Josep Maria Porta Balanyà (1986), el conreu de la vinya també era majoritari, tot i que, com al Penedès, l'Anoia i el Bages, va començar més tard que a Tarragona.

transformada o en vies de transformació, com Tarragona, Igualada o Montblanc, i a la Catalunya més estancada, com Cervera. Tampoc no es pot afirmar que existeixi un clar fenomen de vasos comunicants entre censals i deutoris, perquè és cert que en alguns casos la gran davallada del nombre de censals va ser compensada per un fort increment del nombre de deutoris, com en el cas de Barcelona, però no succeeix el mateix en altres regions. A Tarragona, Igualada o Montblanc, per exemple, els forts increments de deutoris van anar acompanyats de descensos més moderats dels censals —d'entre el 30% i el 40%.

Per tant, és difícil trobar una pauta comuna als diferents comportaments regionals. Potser l'impacte de la desamortització de Godoy (1798) o la Guerra del Francès (1808-1814) va ser desigual a Catalunya i explicaria l'evolució diferenciada. A Barcelona, per exemple, Pedro Nolasco Vives Cebrià apunta que gran part dels censals de la diòcesi van ser desamortitzats, perquè formaven part d'un cicle de reinversió automàtica i, per tant, es van convertir en un blanc perfecte. A més, el sistema de concentració del deute de l'Església barcelonina podria haver afavorit la redempció de censals amb vals reials, a diferència d'altres regions com la de Girona (sobre això, vegeu el tercer capítol). Finalment, els efectes de la Guerra del Francès (1808-1814) contra les institucions eclesiàstiques barcelonines van ser devastadors, tal com exposarem en la tercera part del nostre treball, a diferència d'altres regions on els danys sobre els béns eclesiàstics no van ser tan greus i el pes de les institucions monacals o conventuals no era tan gran en el mercat censalista. Totes aquestes variables, doncs, s'han de tenir en compte per explicar els diferents comportaments territorials.

Amb tot, fins ara no hem ponderat les xifres de la **Taula 4.1** segons la població de cada territori. A fi de conèixer el creixement real del nombre de contractes en aquests territoris, d'una banda es disposa del Pla de reforma dels registres d'hipoteques de 1774, que proporciona una relació de poblacions per registre,²¹⁹ i els censos més "fiabls" dels segles XVIII i XIX, que permeten reconstruir el nombre d'habitants de cada districte;²²⁰ de l'altra, es projectarà la població, tal

---

²¹⁹ Les poblacions associades a cada districte les trobareu a "El Plan que manifiesta todos los Oficios de hipoteca establecidos en el Principado de Cataluña, corregimientos, partidos y distritos, que corresponden a cada uno, y número de pueblos que comprenden, dispuesto y mandado cumplir en 30 de junio de 1774", ACA, Lligalls-250.

²²⁰ Per reconstruir els districtes registrals, també han estat molt útils les dades de l'apèndix de la Catalunya senyorial (Burgueño i Gras, 2014).

com s'havia portat a terme en l'anterior apartat per a tot Catalunya, seguint un mètode de creixement lineal aritmètic, que suposa que la població creix a un ritme constant, a partir dels censos de 1718 i 1787, per a la primera mostra de 1769, i dels censos de 1787 i 1857 per a la segona mostra de 1828. Ara bé, com és sabut, els censos preestadístics presenten problemes importants d'ocultació. Per corregir-ho, s'han utilitzat les dades de Llorenç Ferrer (2007) sobre ocultació estimada dels censos de Campoflorido i Floridablanca, basades en la recopilació de 254 sèries de naixements entre 1700 i 1800, que representen gairebé la meitat de la població de Catalunya el 1787 i engloben totes les comarques de Catalunya.²²¹

Taula 4.2. Creixement estimat de la població entre 1769 i 1828, tenint en compte l'ocultació dels censos de 1718 i 1787, en els districtes registrals de Barcelona, Igualada, Vilafranca, Berga, Girona, Cervera, Montblanc i Tarragona

Registres	1718	% Ocultació			1787	% Ocultació			1857	Índex de creixement entre 1769 i 1828
		(1718)	(1718)	(1769)		(1787)	(1787)	(1828)		
Barcelona	45.351	44	65.305	134.258	125.942	27	159.946	237.873	292.992	77%
Igualada	8.511	72	14.639	26.019	18.794	61	30.258	37.451	42.538	44%
Vilafranca	16.511	95	32.114	40.305	32.971	32	43.357	55.915	64.797	39%
Berga	11.847	61	19.074	22.334	18.839	25	23.549	32.377	38.621	45%
Girona	69.496	84	127.699	182.193	143.868	41	202.494	219.390	231.341	20%
Cervera	11.655	75	20.396	25.219	18.254	48	27.016	29.420	31.120	17%
Montblanc	13.837	72	23.800	50.192	37.282	61	60.024	57.406	55.555	14%
Tarragona	31.459	93	60.611	94.908	85.465	26	107.686	116.355	122.487	23%
Total	234.805		363.638	575.428	525.423		654.330	786.187	879.451	37%

Font: Elaboració pròpia a partir dels censos de 1718, 1787 i 1857 i la relació de poblacions per districte del Pla de reforma dels oficis d'hipoteques de 1774. Les dades sobre ocultació dels censos de 1718 i 1787 han estat extretes de Llorenç Ferrer (2007).

Nota: Atès que la majoria de registres inclouen més d'una comarca i les dades d'ocultació són proporcionades per comarca, hem calculat l'ocultació dels registres a partir de la mitjana de les principals comarques que inclouen: Barcelona (Barcelonès), Berga (Berguedà), Igualada (Anoia), Vilafranca del Penedès (Alt Penedès), Tarragona (Tarragonès, Alt Camp i Baix Camp), Girona i Figueres (Gironès, Alt Empordà, Baix Empordà i la Selva), Cervera (Segarra i Anoia) i Montblanc (Conca de Barberà). Llorenç Ferrer (2007) calcula les poblacions teòriques sobre la base de taxes de natalitat del 40 i del 45 per mil. Nosaltres, finalment, hem escollit la taxa del 40 per mil.

Segons les dades de la **Taula 4.2**, entre 1769 i 1828 els territoris dels oficis d'hipoteques de la província de Barcelona són els que registren un major creixement d'habitants (entre un 39% i un 77%), per sobre de Tarragona (23%) i Girona (20%), que se situarien en un nivell mig/baix, i Cervera (17%) i Montblanc (14%), que es trobarien a la cua del creixement demogràfic. El creixement de la

²²¹ Hem donat per bo el cens de 1857, perquè es tracta del primer cens estadístic modern.

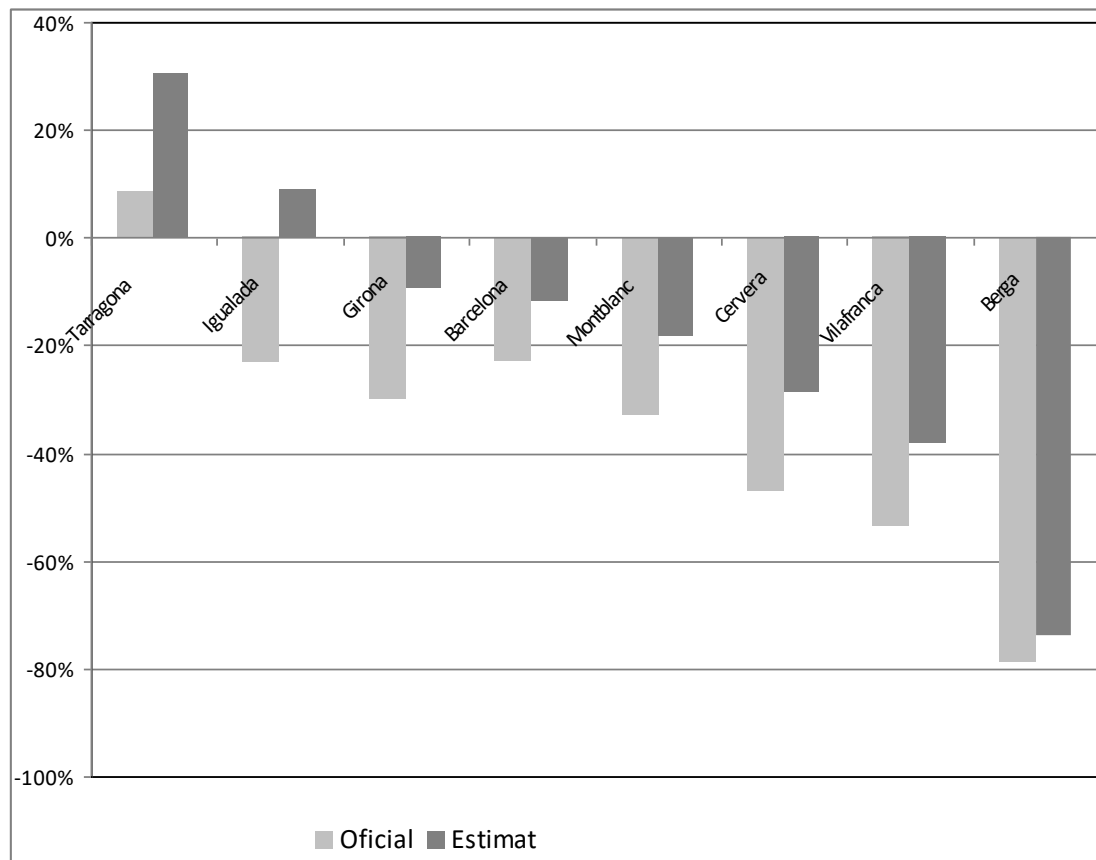
província de Barcelona —excepte el Berguedà— coincideix amb aquelles comarques que presenten una densitat demogràfica més alta a la matrícula cadastral de 1842. Per contra, les comarques menys densament poblades, com la Segarra i la Conca de Barberà, són les que registren un menor creixement de població —per sota del 20%. En canvi, el Camp de Tarragona i les comarques gironines —llevat de la Selva—, que presenten una densitat alta —entre 25 i 50 habitants per km²—, registren un creixement moderat en comparació amb les comarques de Barcelona. En global, el creixement demogràfic s'eleva al 37% entre aquestes dues dates —lluny encara del 22% del creixement dels préstecs de la **Taula 4.1**.

Per tant, es tracta d'un creixement de la població molt menor que el 75% extret del censos oficials. Fins i tot, respecte de les dades oficials, l'ordre de creixement demogràfic dels districtes s'altera en alguns casos, com ara Tarragona o Berga —en aquest darrer cas passa a ser el segon ofici d'hipoteques amb un creixement demogràfic més elevat. Aquest ball de xifres indica que es tracta només de xifres orientatives, tot i que no es pot negar que encaixen millor en les nostres dades els creixements demogràfics moderats, que tenen en compte l'ocultació dels censos preestadístics. Si no fos així, amb les dades demogràfiques oficials, estaríem parlant d'una contracció del crèdit que frega el col·lapse, per la diferència de més de 50 punts entre creixement demogràfic i creixement creditici.

Una vegada establerta la població de cada districte, a continuació calcularem la ràtio de préstecs per càpita. El **Gràfic 4.8** mostra com aquest indicador decreix en la majoria de districtes, llevat dels registres de Tarragona i Igualada —en aquest darrer cas, tan sols creix amb les dades demogràfiques estimades. Si es prenen com a referència les dades oficials, Girona, Barcelona i Montblanc registren percentatges negatius del 20% al 40%, i Cervera, Vilafranca del Penedès i Berga, superiors al menys 40%. Les ponderades, en canvi, no mostren descensos tan bruscos: Girona, Barcelona i Montblanc registren descensos de fins al 20%; Cervera i Vilafranca, d'entre el 20% i el 40%, i Berga, superior al menys 60%.

Gràfic 4.8. Creixement del nombre de préstecs per càpita entre 1769 i 1828. Registres de Barcelona, Igualada, Vilafranca del Penedès, Berga, Girona, Cervera, Montblanc i Tarragona

Font: Annex 1 i elaboració pròpia a partir dels censos de 1718, 1787 i 1857 i de la relació de poblacions per districte del Pla de reforma dels oficis d'hipoteques de 1774. Les informacions sobre ocultació dels censos han estat extretes de Llorenç Ferrer (2007).

Nota: La mostra de 1769 inclou actes de 1772 del Registre d'hipoteques Cervera.

Si es comparen aquests resultats amb els de la França de finals del segle XIX, obtinguts per Gilles Postel-Vinay (1998), en els quals un 7‰ dels habitants recorrien al crèdit anualment, les dades de 1769 no s'allunyen tant de mitjana (vegeu **Taula 4.3**). Fins i tot, si prenem com a referència les dades demogràfiques oficials de Catalunya, que arriben gairebé al 8‰, se supera la ràtio francesa. No obstant això, les elevades ràtios dels districtes de Vilafranca del Penedès o Cervera ens fa sospitar que hi ha algun problema metodològic associat a les dades demogràfiques o altres circumstàncies, com l'anotació d'antics censals en els índexs registrals, que podrien alterar la mostra de 1769, especialment, llevat del cas de Berga, el gran descens de la qual es deu a l'ensorrament del nombre de censals de la mostra de 1828 (vegeu **Taula 4.1**).

Per contra, la diferència entre el cas francès i el català augmenta notablement l'any 1828, perquè Catalunya se situa en una ràtio al voltant del 4,5‰. Una dada més fiable que la de 1769, per l'absència del factor censals antics en la mostra de 1828, com indica la menor diferència entre les dades oficials i les estimades.

Taula 4.3. Ràtio per cada 1000 habitants de préstecs inscrits als registres d'hipoteques de Barcelona, Igualada, Vilafranca del Penedès, Berga, Girona, Cervera, Montblanc i Tarragona

<i>Registre</i>	<i>1769 (Oficial)</i>	<i>1769 (Estimat)</i>	<i>1828 (Oficial)</i>	<i>1828 (Estimat)</i>
Tarragona	7,4	5,8	8,0	7,6
Igualada	5,4	3,3	4,1	3,6
Girona	6,9	4,8	4,9	4,3
Barcelona	4,8	4,1	3,7	3,6
Montblanc	3,9	3,0	2,6	2,4
Cervera	12,5	8,2	6,6	5,8
Vilafranca	13,1	8,8	6,1	5,5
Berga	7,7	6,0	1,6	1,6
<i>Mitjana</i>	<i>7,7</i>	<i>5,5</i>	<i>4,7</i>	<i>4,3</i>

Font: Annex 1 i elaboració pròpia a partir dels censos de 1718, 1787 i 1857 i la relació de poblacions per districte del Pla de reforma dels oficis d'hipoteques de 1774. Les informacions sobre ocultació dels censos han estat extretes de Llorenç Ferrer (2007).

Nota: La mostra de 1769 inclou actes de 1772 del Registre d'hipoteques Cervera.

Pel que fa al grup que registra un índex de creixement positiu de préstecs a la **Taula 4.1**, és a dir, per a Tarragona, Igualada, Girona i Barcelona, aquestes poblacions no presenten ràtios gaire elevades a la **Taula 4.3**, i es mouen entre els sis i els quatre préstecs per cada 1.000 habitants el 1769. A excepció de Tarragona i Igualada, encara que en aquest darrer cas parcialment, les ràtios de 1828 disminueixen i se situen, com en el cas de Barcelona, entorn del 3,5‰. Lluís Castañeda (1991: 343) ja constata que la quantitat de préstecs de la regió de Barcelona de 1830 era modesta pel que fa a la població que hi vivia, però justificava la xifra dient que “els imports globals registrats cada any, al llarg d'aquesta mateixa dècada, observem que foren deu vegades superiors a les xifres d'inversió industrial proposades per Miquel Izard, la qual cosa pot donar-nos una idea diferent i positiva de les magnituds amb què treballem”. En resum,

segons aquest autor, l'oferta d'actius era suficient per al tipus de demanda creditícia existent fins a la dècada de 1840.

Recapitulant, només un buidatge exhaustiu de les actes notarials inscrites als registres d'hipoteques pot aportar més llum sobre aquestes i altres qüestions. La pràctica notarial de cada territori, que també pot influir en les variacions observades en les taules anteriors, només pot ser apreciada d'aquesta manera. Per exemple, en el cas de la ciutat de Reus, segons l'estudi de Roser Puig (2007: 159), que utilitza el registre d'hipoteques com a pal de paller de la seva tesi, els censals tenen característiques similars als establiments emfitèutics. Un buidatge dels índexs registrals impedeix la percepció d'aquests matisos, d'altra banda fonamentals per interpretar correctament els canvis en les estructures tipològiques de contractes. Ras i curt, els índexs registrals tan sols proporcionen una tendència o un context general a partir del qual es pot treballar a fons cadascun dels territoris —en el nostre cas, els districtes de Barcelona i de Girona.

4.3. L'especialització creditícia

En societats anteriors al desenvolupament de les institucions bancàries modernes, les modalitats de circulació de la informació creditícia són un tema d'anàlisi important.²²² Diferents estudis sobre els sistemes de crèdit han posat atenció a les estratègies dels actors per resoldre les asimetries de la informació, que durant la nostra època d'estudi eren de dos tipus: des de la banda dels creditors, conèixer la solvència de les persones a qui es prestava; des de la banda dels deutors, saber qui eren els potencials creditors, així com les millors ofertes i condicions de préstec del mercat. A partir d'ara analitzarem com els actors de les regions de Barcelona i Girona superaven aquestes barreres informatives, i com la crisi del censal podria haver afectat aquest sistema. Per fer-ho, és bàsic començar parlant del grau d'especialització creditícia dels grups creditors en aquests territoris i comparar-lo amb el d'altres col·lectius que han destacat del nostre entorn europeu.

D'entrada, volem insistir que les institucions bancàries exerciren una nul·la o molt escassa influència sobre l'economia real en la nostra època d'estudi. L'únic projecte a destacar, en aquest sentit, va ser el Banco Nacional de San Carlos

---

²²² A la Introducció trobareu més informació sobre la composició social dels sistemes de crèdit en diferents països, així com altres aspectes relacionats amb les asimetries de la informació.

(1782), ideat per Francisco Cabarrús, el principal objectiu del qual va consistir en l'amortització dels vals reials i l'abastiment de l'Exèrcit i la Marina. Malgrat que originàriament el banc disposava de fons suficients per proveir la indústria, l'agricultura i el comerç, al marge de finançar alguna obra pública d'envergadura, ni tan sols va intentar fer-ho (Hamilton, 1970). Pel que fa a Catalunya, no va existir cap projecte destacable fins a la dècada de 1840, quan es creen el banc i la borsa de Barcelona, com a conseqüència del procés industrialitzador de Catalunya (Fontana, 1961). Però aquestes noves institucions no van substituir ni de bon tros els tradicionals instruments de crèdit de l'Antic Règim, sinó que s'hi sobreposaren (Pascual, 1991). A més a més, el radi d'activitat del Banc de Barcelona, fundat el 1844, no va anar més enllà de la ciutat comtal (Cabana, 1978), i en el món rural català, d'ençà la crisi de l'Església com a principal creditor, va anar guanyant terreny l'encariment del diner i el creixement dels mecanismes de crèdit informal (Sabio, 1996; García Orallo, 2008). No serà fins al sorgiment de les caixes rurals, els cellers i els sindicats cooperatius, promoguts per la Federació Agrícola Catalano-Balear, i més tard la Mancomunitat de Catalunya, a començament del segle xx, quan el crèdit a l'agricultura va començar a tenir un efecte positiu destacable (Nadal, 1994).

Abans de la crisi del censal, doncs, el protagonisme en el món del crèdit l'acaparava l'Església; així ho avalen les dades de la **Taula 4.4**. En comparar la seva activitat amb altres grups especialitzats de països del nostre entorn, s'evidencia que el pes de l'Església a Catalunya, i probablement a Espanya, especialment pel que fa al nombre total de préstecs, era aclaparador,²²³ tant si comparem la regió de Barcelona, amb un component urbà predominant, amb grans ciutats com París o Lisboa, com si comparem la regió de Girona amb municipis de la ruralia francesa, com Isle-sur-Sorgues o Nuits-Saint-Georges. També es pot constatar la seva importància si ho comparem amb altres grups creditors posteriors del segle XIX, com els comerciants i negociants, que també es distingiren per una activitat destacable en el món del crèdit.

---

²²³ En aquesta època la presència eclesiàstica en els mercats de crèdit d'Anglaterra, França o els Països Baixos era molt limitada (Godwin James, 1948; Hoffman, Postel-Vinay i Rosenthal, 2001; Gelderblom, Jonker, Kool, 2016). Només a Itàlia, segons Vaquero Piñeiro (2007), les institucions eclesiàstiques van desenvolupar un paper similar a les espanyoles, sense arribar a assolir el mateix grau de concentració, considerant les dades, encara que molt puntuals, proporcionades pels estudis d'Alonzi (2005) i Lorenzini (2009).

Taula 4.4. Comparació de grups especialitzats en el crèdit (Catalunya, França i Portugal, segles XVIII i XIX)

	<i>Categories socioprofessionals</i>	<i>% sobre el nombre de préstecs total</i>	<i>% sobre el capital de préstecs total</i>
París (1730-1788)	Noblesa	38,7	65,1
Nuits (1756-1776)	Negociants	34,2	35,8
Isle-sur-Sorgues (1780)	Jueus	-	78
Lisboa (1771)	Negociants	19,3	26,9
Girona (1769)	Institucions eclesiàstiques	43,7	42,7
Barcelona (1769)	Institucions eclesiàstiques	51,8	49,7
Girona (1828)	Comerciants i negociants	22	17
Barcelona (1828)	Comerciants i negociants	29	41

Font: Hoffman, Postel-Vinay i Rosenthal (1992: 299); Rosenthal (1993:138; 1994: 292); Rocha (1998: 103), que representen, respectivament, París (1730-1788), Isle-sur-Sorgues (1780), Nuits (1756-1776) i Lisboa (1771). Les dades referents a Girona i Barcelona han estat extretes dels registres d'hipoteques (vegeu Annex 1).

Nota: Per no distorsionar la comparativa amb altres països, el percentatge de les regions de Girona i Barcelona es calcula sobre el total de censals i deutoris.

No obstant això, cal advertir que la **Taula 4.4** barreja mercats de crèdit diferents. Per exemple, a França jueus i negociants concedien sobretot *obligations* (deutoris), mentre que els notaris operaven com a intermediaris a través de les *rentes constituées* (censals). A Espanya succeïa una cosa semblant, ja que l'Església concentrava la seva activitat creditícia en el mercat censalista, però no tant en el mercat de deutoris, on la seva presència era molt menor. Per tant, si només tinguéssim en compte el mercat censalista, el percentatge de l'Església en la taula anterior seria molt més gran i se situaria entre el 70% i el 80% dels censals creats el 1769 a les regions de Barcelona i Girona. Un percentatge, per tant, elevadíssim.

Tanmateix, si s'observen individualment els creditors eclesiàstics i es compara amb altres grups especialitzats europeus, no destaquen tant —el més freqüent és que prestin un censal a l'any, encara que entorn d'un 15% de les institucions eclesiàstiques podien arribar-ne a prestar entre dos i quatre. Tan sols un 5% o 6% dels creditors prestaven més de quatre vegades a l'any i, considerant els deu préstecs com la xifra a partir de la qual alguns estudis parlen d'especialització creditícia (Rocha, 1998), en les regions catalanes estudiades trobem molt pocs casos en comparació amb França, Anglaterra o Portugal. Això només estava a l'abast, en el cas del mercat censalista, de les catedrals, els grans convents i alguna parròquia urbana o hospital.

Taula 4.5. Nombre de préstecs per censalista. Registres d'hipoteques de Girona i Barcelona (1769 i 1828)

a) Regió de Girona

<i>Nombre de préstecs</i>	1769		1828	
	<i>Creditors</i>	<i>%</i>	<i>Creditors</i>	<i>%</i>
1	265	79,3	215	86,3
2	36	10,8	24	9,6
3	12	3,6	7	2,8
4	10	3,0	2	0,8
5	0	0,0	0	0,0
6	0	0,0	0	0,0
7	5	1,5	0	0,0
8	1	0,3	0	0,0
9	2	0,6	0	0,0
10	1	0,3	0	0,0
Més de 10	2	0,6	1	0,4
<i>Total</i>	<i>334</i>		<i>249</i>	

b) Regió de Barcelona

<i>Nombre de préstecs</i>	1769		1828	
	<i>Creditors</i>	<i>%</i>	<i>Creditors</i>	<i>%</i>
1	169	79,7	34	97,1
2	18	8,5	0	0,0
3	14	6,6	0	0,0
4	10	4,7	0	0,0
5	0	0,0	0	0,0
6	0	0,0	0	0,0
7	0	0,0	0	0,0
8	0	0,0	1	2,9
9	1	0,5	0	0,0
10	0	0,0	0	0,0
Més de 10	0	0,0	0	0,0
<i>Total</i>	<i>212</i>		<i>35</i>	

Font: Annex 1.

A Girona, per exemple, l'any 1769 van prestar més de set censals la Catedral de Girona; les esglésies parroquials de Sant Lluç de Girona, Palamós, Arenys de Mar i Castelló d'Empúries; els hospitals de la Bisbal, Tossa de Mar i Figueres; convents com el de Sant Francesc de Girona, i sobretot col·legiades, com les d'Ullà, Vilabertran i la Bisbal. A Barcelona, en canvi, és difícil trobar institucions que prestin amb tanta freqüència, entre altres raons perquè els imports són molt superiors. Els casos de préstecs registrats amb més freqüència anual són el d'algun convent barceloní, un subgrup amb més pes relatiu que a Girona, com el

de Sant Agustí o el dels Carmelites Descalços, juntament amb esglésies parroquials barcelonines, com la de Santa Maria del Pi, o altres esglésies de fora de la ciutat, que també podien arribar a ser molt actives, com la de Vilafranca del Penedès. El 1828, que presenta un nombre més reduït de creditors, encara és més difícil trobar institucions que prestin amb freqüència en el mercat censalista, sobretot a la regió de Barcelona. Només les catedrals de Girona i Barcelona destaquen en aquest sentit, juntament amb algun convent i monestir de la regió de Girona, cosa que pot interpretar-se com un indicador més de la crisi que vivia en aquell moment l'estament eclesiàstic i, per extensió, el mercat censalista.

Ara bé, en el mercat censalista no només trobem institucions eclesiàstiques, sinó que també hi ha algun laic que destaca. Però analitzant a qui presten i amb quin objectiu ho fan, ens adonem que en la gran majoria de casos no poden ser qualificats de creditors especialitzats. A Girona, per exemple, trobem un futur hisendat, anomenat Isidre Ferran, que el 1769 crea 21 censals a pagesos i treballadors de la zona de l'Alt Empordà —sobretot de Garriguella— per finançar entrades de subestabliments de terres ermes i cultives. Els censals són de petites quantitats, ja que en cap cas superen les 100 ll. —l'import més freqüent és el de 33 ll. És difícil saber per què aquest pagès empordanès opta per finançar l'entrada mitjançant un censal, tot i que no és estrany que alguns establiments o subestabliments de terres es financessin d'aquesta manera o a través d'un debitori —molt més habitual, d'altra banda. En tot cas, és altament probable que no es tracti d'un creditor especialitzat, sinó d'un fenomen puntual relacionat amb el mercat de la terra.

Per contra, a la regió de Barcelona no hem trobat cap censalista laic que superi els deu censals per any. El cas que més s'hi aproxima és el d'Antoni d'Amat i Junyent,²²⁴ coronel i cavaller de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem, que concedeix nou censals l'any 1769. Ara bé, aquest personatge ja es mou en esferes diferents a la dels casos de Girona, perquè les quantitats prestades són elevadíssimes, en ocasions superant les 10.000 ll. Aquest noble i militar presta exclusivament a persones de la seva condició social i assegura el cobrament dels censals mitjançant hipoteques especials i consignació de rendes. Fins i tot presta a un noble que resideix a Madrid, mitjançant uns comerciants de Barcelona que actuen com a procuradors. És interessant observar com moltes

---

²²⁴ És probable que fos germà de Manuel d'Amat i Junyent (1704-1782), militar i virrei espanyol (*Gran Enciclopèdia Catalana*, s. v.).

vegades reté l'import dels censals “a fin de satisfazerlo a los acrehedores” del censatari i només en un parell d'ocasions presta en metàl·lic, davant de testimonis i notari. En el cas d'Amat es podria dubtar més sobre el grau d'especialització, tot i que caldria resseguir la seva trajectòria i observar si el crèdit va ocupar un paper rellevant al llarg de la seva vida. Malgrat tot, estem parlant d'un cas aïllat i es tractaria, més aviat, de l'excepció que confirma la regla.

Al mercat de deutoris tampoc no es troben individus o institucions que hi destaquin gaire. La gran majoria presta un deutori a l'any i molt pocs —concretament, entre un 5% i un 7%— presten dos deutoris (vegeu **Taula 4.6**). A la regió de Girona, en la primera mostra de 1769, els pocs casos registrats amb alta freqüència pertanyen a nobles, com el duc de Medinaceli, que creen deutoris per finançar entrades d'establiments emfitèutics. Una pràctica, la de finançar entrades mitjançant deutoris, que algunes institucions eclesiàstiques també utilitzaven, com el monestir de Breda o l'església parroquial d'Hostalric.

Taula 4.6. Nombre de préstecs per creditor en deutoris. Registres d'hipoteques de Girona i Barcelona (1769 i 1828)

a) Regió de Girona

<i>Nombre de préstecs</i>	1769		1828	
	<i>Creditors</i>	<i>%</i>	<i>Creditors</i>	<i>%</i>
1	252	91,0	500	89,9
2	16	5,8	39	7,0
3	1	0,4	6	1,1
4	1	0,4	6	1,1
5	2	0,7	2	0,4
6	1	0,4	1	0,2
7	0	0,0	0	0,0
8	0	0,0	1	0,2
9	1	0,4	0	0,0
10	1	0,4	1	0,2
Més de 10	2	0,7	0	0,0
<i>Total</i>	<i>277</i>		<i>556</i>	

b) Regió de Barcelona

Nombre de préstecs	1769		1828	
	Creditors	%	Creditors	%
1	175	92,1	425	87,8
2	13	6,8	45	9,3
3	1	0,5	6	1,2
4	0	0,0	5	1,0
5	0	0,0	1	0,2
6	0	0,0	1	0,2
7	1	0,5	1	0,2
8	0	0,0	0	0,0
9	0	0,0	0	0,0
10	0	0,0	0	0,0
Més de 10	0	0,0	0	0,0
<i>Total</i>	<i>190</i>		<i>484</i>	

Font: Annex 1.

Es podria pensar que en la segona mostra de 1828 hi hauria canvis, en aquest sentit, perquè en aquest moment el censal estava en franca regressió i el debitori s'estava convertint en el principal instrument de crèdit hipotecari, especialment a la regió de Barcelona, gràcies a l'impuls de comerciants i negociants (vegeu **Taula 4.4**). Però les dades tornen a reflectir una gran absència d'especialistes. Tot i que el nombre de creditors s'havia doblat entre aquestes dues dates, tal com es pot observar a la **Taula 4.6**, l'única diferència detectada és un dèbil increment dels casos de dos préstecs anuals.

A la regió de Girona, la llista d'individus amb més freqüència de concessió de deutoris es troba encapçalada per un marxant de bestiar de Besalú, anomenat Josep Cambó, que crea deu deutoris el 1828. Tots els préstecs que concedeix aquest comerciant estan destinats a finançar la compra d'una mula, fraccionant el pagament —freqüentment d'unes 150 ll.— en dos curts terminis. Els seus compradors són pagesos, treballadors i un moliner, tots ells de l'Alt Empordà. Així doncs, tampoc no es tractaria d'un creditor especialitzat, sinó simplement d'un negociant que utilitza el debitori per finançar les compres de bestiar dels seus clients —a un tipus d'interès que desconeixem. El segon individu que concedeix més deutoris —vuit en total— a la regió de Girona és Pau Pubill, un marxant de bestiar de Castelló d'Empúries. Un cas, per tant, similar a l'anterior.

A la regió de Barcelona hi ha molt pocs casos en què un individu concedeixi anualment un nombre alt de deutoris. El que més s'aproxima a la xifra simbòlica de deu és el d'un forner de Barcelona, anomenat Francesc Closas, que el 1828

crea set deutoris a diferents pagesos de l'Hospitalet del Llobregat, majoritàriament. Es pot deduir que mitjançant aquestes operacions es formalitzaven deutes adquirits prèviament, perquè la majoria de deutors declaraven haver rebut el capital prestat abans de signar el contracte. Uns imports, d'altra banda, no gaire elevats si els comparem amb els que habitualment es prestaven en aquesta regió.

El segon cas registrat amb més freqüència a Barcelona és el de Josefa Nadal, vídua d'un comerciant de Barcelona, la qual atorga sis deutoris el 1828. Aquesta creditora presta quantitats molt elevades a retornar a mitjà termini —sobretot a quatre o cinc anys, segons la quantitat—, fraccionant anualment els pagaments d'amortització. Els deutoris concedits per aquesta dona s'atorguen a favor de pagesos benestants, nobles i comerciants, sobretot de la ciutat de Barcelona, per pagar deutes adquirits amb terceres persones. El més interessant del cas és que sovint no s'anota el moment en què els deutors cancel·len definitivament el préstec, i quan es disposa d'aquesta informació al marge de la inscripció registral, s'observa que es cancel·len al cap de deu anys o més. Tot sembla indicar, doncs, que eren deutoris de mitjà i, *de facto*, llarg termini, utilitzats de manera similar a com es feia abans de la crisi financera amb els censals, quan les dones buscaven en la seva darrera etapa vital una renda a través d'aquest instrument.

En definitiva, no es pot dir que hi hagi indicis d'especialització clara en el mercat de deutoris, ni tan sols en el grup de comerciants i negociants, que en la mostra de 1828 adopta un pes relativament important, sobretot a la regió de Barcelona. Una característica que sembla allargar-se en el temps, perquè Ricard García Orallo (2018: 340), mitjançant fonts judicials, apunta en la mateixa direcció quan afirma que no hi ha grans prestadors en el crèdit rural de finals del segle XIX a les províncies de Girona i Barcelona, i que en els processos de reclamació de deutes, gairebé el 90% dels demandants en judicis apareixen una sola vegada.²²⁵ D'altra banda, l'absència d'especialistes al segle XIX probablement va dificultar més l'accés al crèdit en comparació amb el segle XVIII, quan l'Església concentrava bona part de l'oferta del crèdit notarial. Tot i això, com s'ha vist, les característiques del grup eclesiàstic eren diferents a les d'altres grups europeus especialitzats en el crèdit si observem la freqüència de préstecs

---

²²⁵ Per bé que això no és incompatible amb la presència d'algun creditor més especialitzat, com en el cas de Francesc de Paula Rosés, estudiat per Pere Pascual (2011).

anuals. A continuació, a través de l'anàlisi geogràfica del crèdit, intentarem entendre millor les bases de funcionament d'aquest sistema de crèdit.

4.4. Espai geogràfic i crèdit

En el passat, les transaccions de crèdit solien desenvolupar-se en xarxes interpersonals per reduir el risc de morositat associat a les asimetries de la informació. Un risc que augmentava amb els crèdits de mig i llarg termini. En el cas concret dels censals, a més, hi influïa el fet que la devolució de la quantitat prestada no depengués del creditor, i l'allargament dels préstecs sovint generava que l'obligació fos traspasada de pares a fills o a terceres persones, mitjançant l'encarregament del deute. A fi de reduir els riscos associats a la distància temporal i altres factors relacionats amb la solvència del deutor, els creditors solien refugiar-se en el coneixement mutu, que trobaven en distàncies curtes, mitjançant relacions de veïnatge, familiars o en xarxes de tipus clientelar.

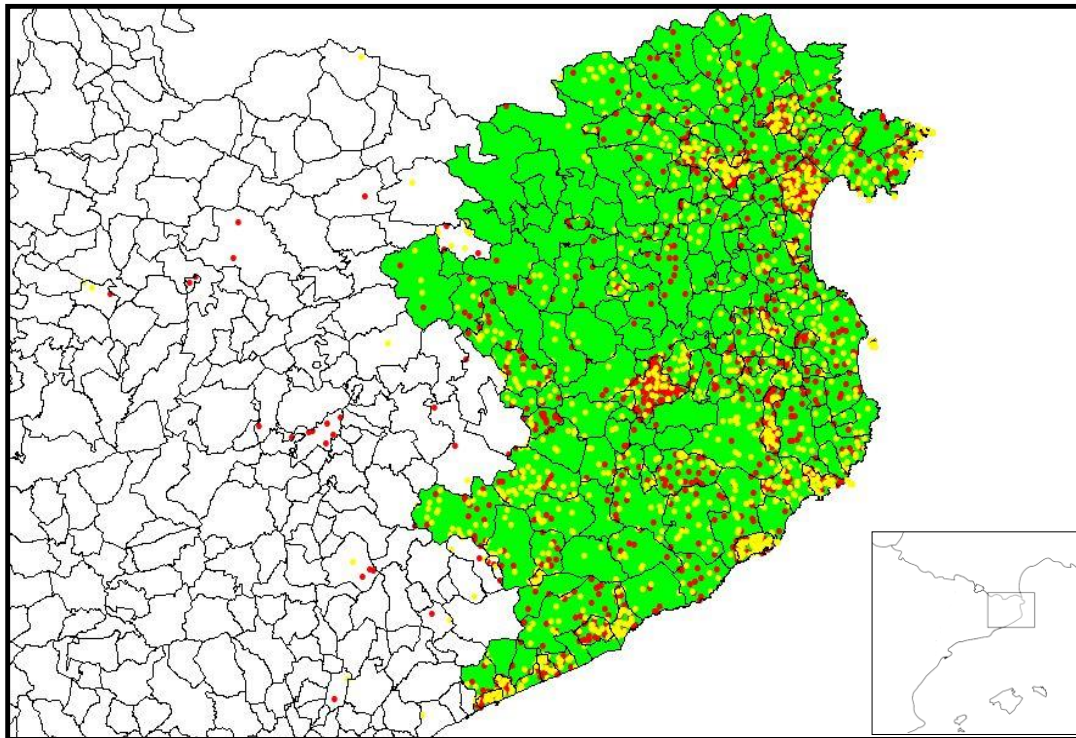
No obstant això, hi ha notables exemples que trenquen amb aquest esquema basat en l'intercanvi bilateral. En època moderna, un dels més remarcables és el protagonitzat pels notaris francesos, que actuaven d'intermediaris entre creditors i deutors. Analitzant l'espai dels mercats de crèdit de diferents ciutats franceses del nord i del sud de França, amb característiques econòmiques i demogràfiques diferents, Gilles Postel-Vinay (2003) arriba a la conclusió que els radis on es produïen les operacions eren gairebé idèntics. El gruix dels intercanvis es donaven en una distància aproximada de 20 quilòmetres al voltant de les poblacions estudiades, que coincidia amb l'àrea d'influència dels notaris. Es tractava d'un espai reduït, però alhora suficientment gran perquè sovint els individus no es coneguessin personalment. Els resultats demostren, a més, que bona part de les operacions dels habitants dels nuclis urbans impliquen persones de les viles circumdants. Un fet que contradiu el tòpic sobre la separació del món urbà i el món rural en les societats de l'Antic Règim.

4.4.1. Censals

Per tant, l'anàlisi geogràfica dels fluxos monetaris pot ser de gran ajuda per entendre els mecanismes —sovint intangibles— que giren al voltant de la informació creditícia. Mitjançant l'estudi de les distàncies entre censalistes i

censataris, a continuació s'observaran les semblances i les diferències entre les regions de Girona i Barcelona abans i després de la crisi del censal.

Mapa 4.1. Distribució dels censalistes i censataris. Regió de Girona (1769 i 1771)

Font: Annex 1.

Llegenda: els punts vermells corresponen als censalistes i els punts grocs, als censataris.

Notes:

Una part de l'antic partit de Besalú està poc representada en el mapa, perquè abans de la creació del Registre d'hipoteques de Figueres (1774) els habitants d'aquesta zona solien anar a inscriure les actes notariaus, per una qüestió de proximitat, al Registre d'hipoteques de Besalú (vegeu el primer capítol), fenomen que s'observa especialment a la Garrotxa d'Empordà i el Pla de l'Estany. El fenomen es dona a la inversa al nord del Maresme, ja que habitants de Pineda de Mar, Calella i altres poblacions d'aquesta zona, malgrat pertànyer al districte del Registre d'hipoteques de Mataró, abans de 1774 inscrivien les seves actes al Registre d'hipoteques de Girona.

Independentment de si es tracta del mateix censalista o censatari, cada préstec està representat per un punt en el mapa. Aquests punts han estat distribuïts dins cada municipi, que és la unitat territorial bàsica, de forma aleatòria.

Els termes municipals corresponen als límits actuals.

D'entrada, pel que fa a la regió de Girona, la primera impressió que s'extreu del **Mapa 4.1**, que representa la procedència de censalistes i censataris dels anys 1769 i 1771, és la d'una gran dispersió geogràfica. Els punts es distribueixen principalment dins del districte del Registre d'hipoteques de Girona, que coincideix amb les actuals comarques de l'Alt i el Baix Empordà, el Gironès i la Selva, tot i que també n'hi ha alguns d'escampats en zones limítrofes, com la comarca de la Garrotxa. Això es deu a la proximitat d'aquesta comarca amb el

districte registral, però també a l'existència d'altres divisions administratives importants, com són les de caràcter eclesiàstic —molts préstecs entre la Catedral de Girona i individus de les parròquies dels ardiaconats de Besalú i de la Selva, que no es troben dins del corregiment de Girona, probablement responen a aquesta circumstància.²²⁶ Fora d'aquest mapa, també hi ha punts en grans ciutats com Barcelona, per regla general associats a institucions eclesiàstiques creditors potents i a categories socioprofessionals més acomodades, com nobles o comerciants, amb contactes i capacitat econòmica suficient per prestar o proveir-se de capital de territoris llunyans.

Si s'observa la procedència dels censalistes, els núvols de punts vermells es concentren sobretot en ciutats i viles mitjanes del litoral i prelitoral gironí, atesa la distribució demogràfica de la població en aquesta època. A banda d'aquestes zones, també destaca la ciutat de Girona: la capital política, administrativa i eclesiàstica del districte, i el principal focus censalista de la zona. Al costat d'aquestes poblacions grans i mitjanes, sobresurten alguns petits nuclis amb institucions eclesiàstiques creditors importants, com Ullà —amb 10 censals el 1769— o Vilabertran —amb 12 censals el 1769—, properes a viles o ciutats mitjanes, com Torroella de Montgrí i Figueres, respectivament, amb les quals establien estretes relacions creditícies. Així doncs, no es pot afirmar que el mercat censalista estigués únicament relacionat amb la riquesa i la importància demogràfica dels nuclis urbans, tal com succeïa a França (Postel-Vinay, 2003), sinó que la localització geogràfica de monestirs, convents o col·legiates també jugava un paper destacat. Per contra, les zones amb menys densitat de punts vermells se situen en el **Mapa 4.1** a l'interior de la comarca de la Selva i a la Garrotxa d'Empordà,²²⁷ així com en zones de baixa densitat demogràfica i orografia accidentada, com l'Albera o les Gavarres.

---

²²⁶ A banda de l'extensa xarxa de parròquies de la diòcesi de Girona —a principi del segle XIX n'hi havia 470—, també hi havia deganats, oficialitats, ardiaconats i conferències eclesiàstiques (Puigvert, 2001: 24-31). Aquestes anelles o ens intermedis probablement influïen en els fluxos creditícies per les xarxes socials que es podien teixir al seu voltant.

²²⁷ Abans de la creació del nou Registre d'hipoteques de Figueres, l'any 1774, i durant els primers anys de funcionament del Registre d'hipoteques de Girona, els habitants de la Garrotxa d'Empordà anaven a inscriure les seves actes notariales al Registre d'hipoteques de Besalú en comptes de fer-ho al de Girona, perquè es trobava més a prop (Serramontmany, 2015: 167-169).

Taula 4.7. Distribució del nombre de censals concedits segons mida de les poblacions de la regió de Girona. Registre d'hipoteques de Girona (1769)

<i>Mida poblacions</i>	<i>Habitants per subgrup</i>	<i>Nombre</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	
0 a 500	43.270	120	24	3	
501 a 1000	24.021	107	22	4	
1001 a 2500	34.671	153	31	4	
2501 a 5000	14.666	66	13	5	
>5000	7.053	50	10	7	
<i>Total</i>	<i>123.681</i>	<i>496</i>		<i>4</i>	

<i>Mida poblacions</i>	<i>Habitants per subgrup</i>	<i>Import (lliures)</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>
0 a 500	43.270	16.530	16	382	138
501 a 1000	24.021	20.443	20	851	191
1001 a 2500	34.671	29.307	29	845	192
2501 a 5000	14.666	12.316	12	840	187
>5000	7.053	22.986	23	3.259	464
<i>Total</i>	<i>123.681</i>	<i>101.583</i>			<i>205</i>

Font: Annex 1.

Llegenda:

a) Percentatge sobre el nombre total d'actes o import (expressat en lliures).

b) Ràtio per cada 1.000 habitants.

c) Mitjana sobre els imports.

Nota: Les dades demogràfiques han estat extretes d'una projecció dels censos de 1719 i 1787 (vegeu apartat 4.2).

La **Taula 4.7** complementa el mapa anterior, en tant que mostra com el nombre de censalistes es troba bastant repartit entre els diferents subconjunts de municipis creats a partir de les seves característiques demogràfiques, fet que il·lustra la dispersió geogràfica a què es feia referència anteriorment. Això es deu, en gran part, a l'elevat nombre de parròquies del bisbat de Girona, algunes de les quals bastant allunyades dels principals nuclis urbans, amb capacitat per crear censals mitjançant esglésies i altres tipus d'institucions eclesiàstiques. Les poblacions més petites —inferiors a 500 habitants— són les que concentren un dels percentatges més elevats pel que fa al nombre de censals concedits. Però la ràtio per cada 1.000 habitants demostra que on es creaven més censals era a la ciutat de Girona, que en aquell moment era l'única població que superava els 5.000 habitants, i en ciutats mitjanes —entre 2.501 i 5.000 habitants— com Blanes, Castelló d'Empúries, la Bisbal d'Empordà, Lloret de Mar o Palafrugell. És precisament en aquestes poblacions mitjanes on trobem, al costat d'esglésies parroquials amb més capacitat creditícia, convents i altres institucions amb prou capital disponible per prestar a veïns del mateix municipi i de les viles

circumdants. A l'altre extrem, en canvi, trobem petits nuclis —inferiors a 500 habitants— on la ràtio se situa per sota de la mitjana i on els préstecs són més petits i van adreçats, predominantment, als veïns del mateix municipi. Pel que fa als imports, exceptuant les poblacions més petites i la ciutat de Girona, es pot observar entre les poblacions de 501 a 5.000 habitants que gairebé no hi ha diferència en la ràtio per cada 1.000 habitants, i molt poca en les mitjanes.

Pel que fa als censataris, les característiques són similars a les vistes en el cas dels censalistes. Els punts associats a censataris es concentren sobretot en nuclis mitjans i grans de la franja litoral i prelitoral més densament poblada (vegeu **Mapa 4.1**), tot i que el grau de dispersió és lleugerament superior al del grup de censalistes. Les moltes teranyines —manllevem el símil utilitzat per Enric Tello—²²⁸ teixides per institucions religioses instal·lades en ciutats o viles mitjanes, generen aquest efecte, perquè estenen el seu radi d'influència a nuclis propers de mida més reduïda. Per tant, quan els habitants d'aquestes petites localitats no podien satisfer les necessitats creditícies dins del seu propi municipi, ja sigui perquè no hi havia líquid disponible en aquell moment o perquè la suma de diners era massa elevada per a la petita església parroquial del municipi, acudien a institucions de poblacions més grans. Tal com es veurà més endavant mitjançant l'anàlisi de distàncies, gràcies a l'atapeïda xarxa d'institucions eclesiàstiques del territori, el radi per aconseguir-ho normalment era més aviat curt.

Per observar la influència que podia exercir al seu voltant un nucli mitjà o gran, seguidament s'estudiaran amb detall els fluxos de crèdit de Girona, la ciutat més poblada de la regió²²⁹ —segons el cens de Floridablanca, hi vivien 8.847 habitants l'any 1787— i també la que concentrava més institucions religioses en el seu terme municipal.²³⁰ Al **Mapa 4.2** podem observar com es distribueixen geogràficament els beneficiaris de trenta censals escriturats el 1769 per diferents censalistes de la ciutat, en la seva major part eclesiàstics. En la primera anella de 10 quilòmetres, on hi ha la ciutat de Girona i les poblacions

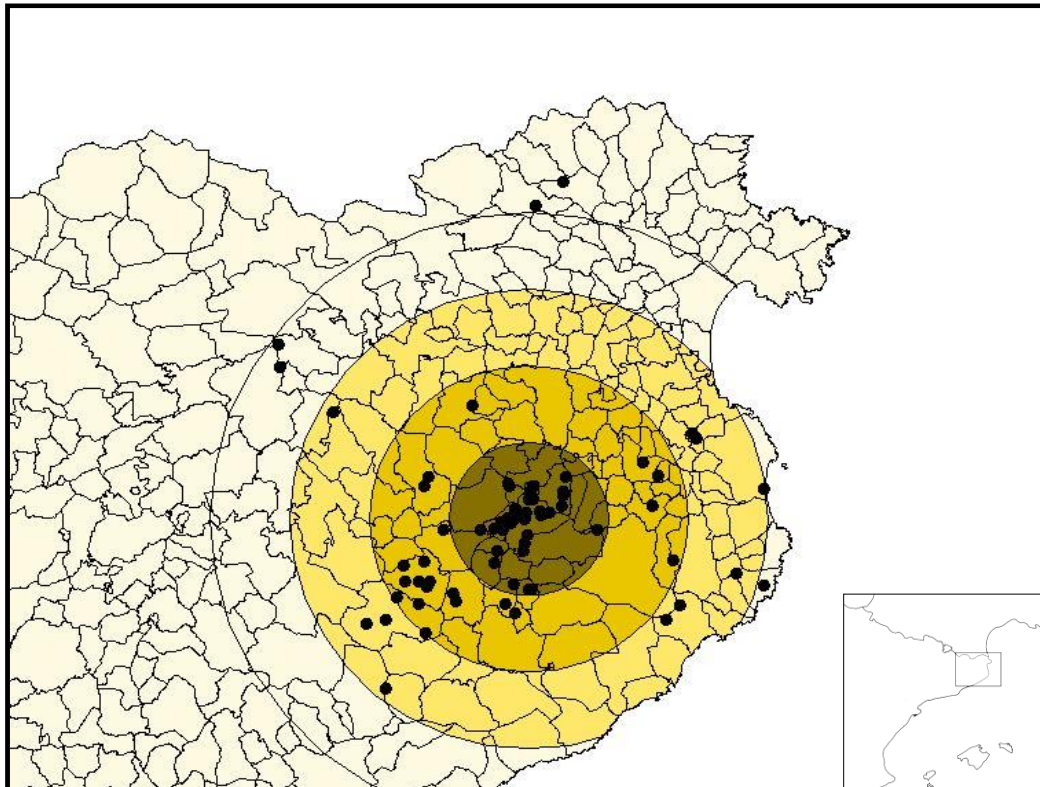
²²⁸ Segons Enric Tello (1995), la xarxa de censataris de l'església parroquial de Cervera se centrava a la Segarra i després a la Ribera de Sió i la plana d'Urgell.

²²⁹ Cal tenir en compte que la regió o districte del Registre d'hipoteques de Girona no incloua la ciutat d'Olot, que en aquell moment tenia més habitants que Girona. Concretament, segons el cens de Floridablanca, a Olot hi vivien 9.383 persones el 1787.

²³⁰ A la Girona de finals del segle XVIII hi havia la Catedral i catorze convents, nou de masculins i cinc de femenins. A més a més, hi havia tres parròquies, el Seminari i l'Hospici —abans de 1776, Pia Almoïna. En conjunt, el personal eclesiàstic de Girona estava format per 838 persones, un 10,5% de la població de la ciutat en aquesta època, sense comptar el personal associat que vivia als cenobis (Alberch i Quer, 2001: 70-71).

inmediatament pròximes, lluny de trobar una gran concentració de punts, només hi ha el 27% dels censataris. En la segona i tercera anelles, de 10 quilòmetres cadascuna, es troba gran part dels censataris, que sumen en total el 50% dels casos. A continuació ve una quarta anella, gairebé deserta, i més enllà dels 50 quilòmetres —molts d'aquests punts ja no figuren al mapa— tornem a trobar un percentatge alt de censataris, equivalent al 20%.

Mapa 4.2. Localització dels beneficiaris de censals de la ciutat de Girona (1769)

Font: Annex 1.

Nota: Distància entre anelles igual a 10 quilòmetres.

Comparant aquests resultats amb els obtinguts per Postel-Vinay (2003) a França, tant a Girona com a les ciutats franceses la majoria d'operacions es porten a terme amb censataris de fora la ciutat, però el radi d'influència de Girona és clarament superior. Probablement aquests resultats guardin relació amb els mecanismes informals i les esferes d'influència de la Catedral, els convents i les esglésies parroquials gironines. Més endavant exposarem que els convents, els monestirs i les catedrals prestaven de mitjana censals d'import més elevat, factor que geogràficament es traduïa en distàncies més llargues.

Un exemple ajudarà a entendre millor com funcionaven aquests mecanismes informals. Antoni Barril Rich, comerciant de Barcelona, natural de Palau-sacosta i descendent d'un important casal d'aquesta localitat veïna de Girona, l'any 1769 rep 1.300 ll. de la Col·legiata de Sant Feliu de Girona, mitjançant la causa pia d'Ignasi Bofill.²³¹ Segons Montserrat Moli (1993), aquesta important família de Palau-sacosta estava vinculada a la Col·legiata d'ençà el segle XV, ja que alguns dels seus membres foren preveres i beneficiats de la institució i també de l'altre gran institució veïna, la Catedral de Girona. És altament probable que aquesta circumstància o el fet que un dels fiadors —tots ells de Palau-sacosta—, germà o parent seu, tingués estrets vincles amb la Catedral, com es pot deduir pel seu càrrec, influís en la decisió de concedir un préstec tan elevat a un comerciant de Barcelona. Gràcies a la coneixença entre els actors que intervenien en el contracte, doncs, el problema de la distància entre creditor i deutor es resolía.

De fet, la imbricació entre Església i classe pagesa benestant és un factor important a tenir en compte en el terreny del crèdit a Catalunya. Tal com han apuntat diferents autors (Ferrer Alòs, 1984 i 1987; Terrades, 1984; Marquès, 1989, i Sales, 1989), aquestes famílies col·locaven els seus fills segons dins l'Església per assegurar una reproducció social més barata i establir un control social més efectiu. D'aquesta manera, la classe rendista laica s'estalviava el pagament de l'legítimes mitjançant la fundació de beneficis eclesiàstics, alhora que evitava la degradació social dels seus membres impedit-ne la descendència —si més no legítima. La fundació de beneficis simples, que va augmentar considerablement durant la segona meitat del segle XVIII, precisament buscava dotar d'una renda —en moltes ocasions de naturalesa creditícia— a un dels fills de cada generació escollit per ser capellà. A la llarga, aquesta fundació retornava a la família d'origen per diferents vies, com la redotació de beneficis familiars, la fundació de causes pies per maridar donzelles o sufragar estudis i l'accés a les fonts de crèdit eclesiàstic —i és en aquest aspecte que s'incidirà ara. Conèixer la família que sol·licitava el censal, com en el cas de la família Barril, influïa en la decisió de concedir el censal i en la quantitat de diners prestada, especialment en sistemes de garanties basats en la hipoteca general, com en el cas de la regió de Girona, tal com s'exposarà més endavant.

---

²³¹ AHG, RHG, vol. 2, 860v.

Un dels nombrosos casos de retorn d'aquesta mena, que es pot intuir a través de la documentació estudiada, és el de Bonaventura Guixeres, pagès de Sant Miquel de Campmajor. El 1769 aquest individu rep un censal de 500 ll. d'un familiar seu, el prevere i beneficiat de l'església parroquial del municipi on resideix, Esteve Guixeres.²³² De casos com aquests, n'hi ha molts i es troben arreu de Catalunya. Al Registre d'hipoteques de Barcelona, per exemple, n'hi ha uns quants d'evidents, com el de Vicenç Flaquer, pagès de Pineda de Mar i administrador de la causa pia de Pau Flequer, prevere i beneficiat de l'església parroquial de Santa Maria del Pi de Barcelona, que "s'autoconcedeix" un censal de 430 ll. procedent de la causa pia que administrava.²³³ Ara bé, normalment les relacions entre censalista i censatari no són tan explícites, i costa percebre-les sense conèixer tot el context.

Tornant de nou a la geografia del crèdit, a continuació es compararan els resultats obtinguts de la ciutat de Girona amb els d'una mostra més àmplia. L'objectiu és observar si existeixen diferències entre la capital gironina i la resta de municipis de la regió. La mostra està formada per tots els censals inscrits al Registre d'hipoteques de Girona durant els anys 1769 i 1771 (vegeu **Taula 4.8.a**), i el mètode utilitzat consisteix a calcular les distàncies entre creditor i deutor traçant una línia recta entre dos punts associats a la seves residències. Cal advertir que aquesta metodologia no té en compte l'orografia del territori ni l'estat de les vies de comunicació, cosa que genera uns resultats orientatius.

Per exemple, els vuit quilòmetres de distància en línia recta que separen les poblacions veïnes de Roses i Cadaqués no són equivalents a la mateixa distància entre dues poblacions del pla de l'Alt Empordà. Segons Francisco Zamora (1973: 349), viatger que va fer el trajecte entre Roses i Cadaqués el 1787, el desplaçament equivalia en aquella època a unes tres hores de camí, travessant la carena del Cap de Creus; mentre que, segons el diccionari de Pascual Madoz (1849) —entre 1845 i 1850, quan es publica l'obra, no havien canviat gaire les comunicacions respecte de l'any 1787—, la mateixa distància entre moltes poblacions del pla de l'Alt Empordà es traduïa, aproximadament, en una hora de viatge. D'altra banda, l'aïllament que suposava aquest fet per a la vila de Cadaqués tenia clares conseqüències en el terreny del crèdit, perquè gran part de les transaccions d'aquesta vila marinera de la Costa Brava es donaven

---

²³² CRPC, RHB, vol. 1, 573r.

²³³ CRPC, RHB, vol. 3, 618r.

dins del mateix terme municipal o bé amb poblacions de costa allunyades, amb les quals devia tenir freqüents contactes per via marítima. És una comparació una mica extrema, però il·lustra a la perfecció com aquests factors poden influir en els resultats que es presenten a continuació. La tècnica, per ara, no permet integrar les distàncies en temps a l'anàlisi de dades, cosa que ajudaria molt en la precisió dels resultats finals. Caldrà conformar-se, doncs, amb aquest traçat de línies rectes que aporta una tendència general prou bona, a jutjar per les semblances entre resultats d'anys diferents i altres estudis que han utilitzat metodologies similars.

Taula 4.8. Distribució dels censals segons el seu import i la distància entre censalistes i censataris. Registre d'hipoteques de Girona (1769, 1771, 1806 i 1828)

a) 1769 i 1771

	Dins del mateix municipi		1 a 10		11 a 20		21 a 30		31 a 40		Més de 40		TOTAL	
		%		%		%		%		%		%		%
0 a 100	324	52	167	27	68	11	25	4	13	2	32	5	629	51
101 a 200	115	34	112	33	65	19	17	5	11	3	17	5	337	27
201 a 500	43	24	51	29	37	21	22	12	9	5	16	9	178	14
501 a 1000	16	27	7	12	12	20	6	10	15	25	4	17	60	5
1001 a 2000	9	39	3	13	5	22	1	4	1	4	4	7	23	2
2001 a 4000	6	86	0	0	1	14	0	0	0	0	0	0	7	1
més de 4001	2	67	0	0	0	0	0	0	0	0	1	33	3	0
TOTAL	515	42	340	27	188	15	71	6	49	4	74	6	1237	100

b) 1806

	Dins del mateix municipi		1 a 10		11 a 20		21 a 30		31 a 40		Més de 40		TOTAL	
		% (b)		% (b)		% (b)		% (b)		% (b)		% (b)		%
0 a 100	22	63	10	29	0	0	2	6	0	0	1	3	35	35
101 a 200	17	71	4	17	3	13	0	0	0	0	0	0	24	24
201 a 500	12	46	4	15	4	15	5	19	0	0	1	4	26	26
501 a 1000	6	60	0	0	0	0	1	10	0	0	3	30	10	10
1001 a 2000	3	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	3
2001 a 4000	2	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2
més de 4001	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	100	1	1
TOTAL	62	61	18	18	7	7	8	8	0	0	6	6	101	100

c) 1828

	Dins del mateix municipi		1 a 10		11 a 20		21 a 30		31 a 40		Més de 40		TOTAL	
		%		%		%		%		%		%		%
0 a 100	41	35	38	32	21	18	7	6	5	4	5	4	117	43
101 a 200	22	32	19	28	14	21	5	7	1	1	7	10	68	25
201 a 500	20	33	16	27	8	13	6	10	7	12	3	5	60	22
501 a 1000	6	30	1	5	2	10	1	5	4	20	6	30	20	7
1001 a 2000	2	40	0	0	0	0	0	0	0	0	3	60	5	2
2001 a 4000	1	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
més de 4001	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TOTAL	92	34	74	27	45	17	19	7	17	6	24	9	271	100

Font: Annex 1.

Nota: distància calculada en km.

Com podem observar en la mostra dels anys 1769 i 1771, els resultats obtinguts per a tota la regió de Girona són substancialment diferents als de la seva capital. En primer lloc, es pot observar que el percentatge de préstecs dins

del mateix municipi és molt superior, ja que gairebé arriba a la meitat. És més, si afegim la primera i la segona anella —fins als 20 quilòmetres—, ens trobem amb uns resultats més semblants als obtinguts per Postel-Vinay a França que no pas els obtinguts per a la ciutat de Girona, perquè gran part de les transaccions —un 84%— es donen dins d'aquest perímetre de proximitat.²³⁴ Aquestes diferències poden ser fruit d'una mostra poc representativa, per al cas de la ciutat de Girona, o d'unes característiques especials del grup de censalistes de la capital, format per institucions eclesiàstiques potents, capaces de teixir xarxes de censataris més àmplies i allunyades que no pas, per exemple, les petites esglésies parroquials de nuclis menors.

La proximitat i conèixer l'altre, per tant, semblen aspectes clau en aquest sistema de crèdit. El percentatge tan alt de censals realitzats dins del mateix municipi confirma que aquests mecanismes de caràcter informal eren fonamentals. Malgrat tot, el pes de les altres anelles, on el grau d'anonimat és més elevat, s'assembla molt al cas francès. La qüestió és saber com es resolvia a Catalunya el problema de les asimetries de la informació sense la intervenció d'un grup social com els notaris francesos —hipòtesi, d'entrada, descartada al primer capítol, per l'actitud proactiva dels notaris en la creació del registre d'hipoteques— o la intermediació d'un altre grup.

La resposta a aquesta qüestió, l'hem de buscar en les característiques del grup social que concentrava la major part del mercat censalista: l'Església. L'especialització d'aquest grup permetia als deutors saber qui els podia prestar un censal en aquella època, i si la institució religiosa de més proximitat, que coneixia millor el sol·licitant i amb la qual es tenia més contacte, no disposava de líquid suficient, sempre es podia recórrer a una altra de més llunyana, mitjançant un contacte —com els que hem exposat en el cas de la família Barril— o la recomanació, per exemple, del rector de la parròquia on residia el sol·licitant. Per tant, un dels problemes associats a l'asimetria de la informació, com és saber qui disposava de crèdit a un preu assequible, quedava resolt per les xarxes socials i la gran presència territorial de l'Església.

L'altre gran problema associat a la informació imperfecta, com és el coneixement de la solvència del deutor, l'Església podia abordar-lo a través dels seus mecanismes de control social. L'obra de Joaquim Maria Puigvert (2001: 22-

---

²³⁴ Cyril Milhaud (2017: 41) arriba a una conclusió similar quan afirma que la mitjana dels fluxos entre creditors i deutors al corregiment d'Àgreda (Sòria) girava entorn dels 20 quilòmetres de distància.

34), sobre la sociabilitat religiosa de l'Antic Règim, aporta les principals claus explicatives sobre aquesta qüestió. Una d'elles passa pel reforçament de la naturalesa parroquial del territori d'ençà el Concili de Trento (1545-1563), que va facilitar l'enquadrament pastoral dels feligresos a través de l'administració dels sants sacraments. Altres rituals, com el salpàs —visita anual del rector, efectuada durant la Setmana Santa, a totes les cases de la parròquia, amb l'objecte de beneir-les amb una barreja de sal i aigua—, també ajudaven els capellans a conèixer els seus parroquians. Tant al camp com a la ciutat aquests rituals acomplien bàsicament dues finalitats: d'una banda, marcar els límits comunitaris de la parròquia; de l'altra, conèixer el territori i els seus habitants. Mitjançant aquestes pràctiques religioses, doncs, el rector era capaç de conèixer les activitats agrícoles i manufactureres de la gent, el seu patrimoni o la seva situació econòmica. Recordem, a més, que el rector era l'encarregat d'administrar les rendes parroquials, el patrimoni immobiliari del seus beneficis i fins i tot podia donar fe en testaments en parròquies sense notari —una altra font d'informació addicional.

És interessant, per exemple, observar com el bisbe exhortava els rectors a ser diligents en el cobrament de rendes de fundacions de misses, però alhora demanava fer-ho amb benevolència i paternalisme envers els seus feligresos (Solà, 2008). Per tant, en el moment de concedir un censal es barrejava aquest paternalisme amb criteris més estrictament econòmics, que avaluaven la solvència del futur censatari. El resultat final era un sistema de crèdit basat en la proximitat, que podia anar més enllà del coneixement mutu, gràcies a les diferents esferes eclesiàstiques superposades en el territori. Els seculars i els regulars probablement tenien les seves pròpies xarxes i, dins dels regulars, els diferents ordes podien teixir altres xarxes diferenciades, encara que no descartem que s'intercomunicessin totes elles. Malgrat que per les raons abans exposades és una mica agosarat parlar de bancs o banquers, en els termes utilitzats per Cyril Milhaud (2017: 77),²³⁵ no podem negar que determinades pràctiques, associades a l'actuació en xarxa de les institucions eclesiàstiques, recorden en alguns aspectes les institucions bancàries modernes. Milhaud, per exemple, demostra com l'orde dels Carmelites actuava en el regne d'Espanya a

---

²³⁵ Segons Cyril Milhaud (2017: 77), "Although they only engaged into mortgage lending and benefited from a particular kind of deposits since the depositor could not withdraw it, the monks and the nuns acted almost like traditional bankers by pooling, lending, and borrowing money".

tres nivells —la cúria general de Madrid, les cases provincials i els convents locals— per cobrir una àmplia gamma de prestataris, superant d'aquesta manera les barreres jurisdiccionals de les corones de Castella i Aragó. Jose Antonio Álvarez Vázquez (1987), per la seva banda, afirma que la baixada del tipus d'interès oficial dels censals a Castella l'any 1705 va afavorir els eclesiàstics de Zamora, contràriament al que podríem pensar d'entrada, perquè des d'aleshores s'aguditzà la necessitat de fer una inversió més garantida, i, tal com argumenta aquest autor, en aquell moment no hi havia personal més preparat per fer-ho que l'eclesiàstic —el Capítol de Zamora, per exemple, a banda d'inspeccionar les hipoteques, consultava la solvència dels sol·licitants al capellà del poble on vivien. En resum, la gran presència en el territori de l'Església, els seus mecanismes per obtenir informació sobre diferents aspectes econòmics i socials de la població, juntament amb una gran disponibilitat de capital abans de les desamortització de Godoy (1798), convertien aquest grup social en el més ben preparat per desenvolupar aquesta activitat econòmica.

Taula 4.9. Distribució dels censals segons el seu import i la distància entre censalista i censatari. Registre d'hipoteques de Barcelona (1769)

	Dins del mateix municipi		1 a 10		11 a 20		21 a 30		31 a 40		Més de 40		TOTAL	
		%		%		%		%		%		%		%
0 a 100	9	45	4	20	3	15	1	5	1	5	2	10	20	7
101 a 200	24	57	2	5	3	7	4	10	0	0	9	21	42	14
201 a 500	48	60	13	16	4	5	5	6	3	4	7	9	80	27
501 a 1000	43	61	8	11	3	4	3	4	2	3	11	16	70	23
1001 a 2000	36	72	4	8	2	4	2	4	1	2	5	10	50	17
2001 a 4000	12	52	1	4	0	0	1	4	1	4	8	35	23	8
més de 4001	13	87	0	0	0	0	0	0	0	0	2	13	15	5
TOTAL	185	62	32	11	15	5	16	5	8	3	44	15	300	100

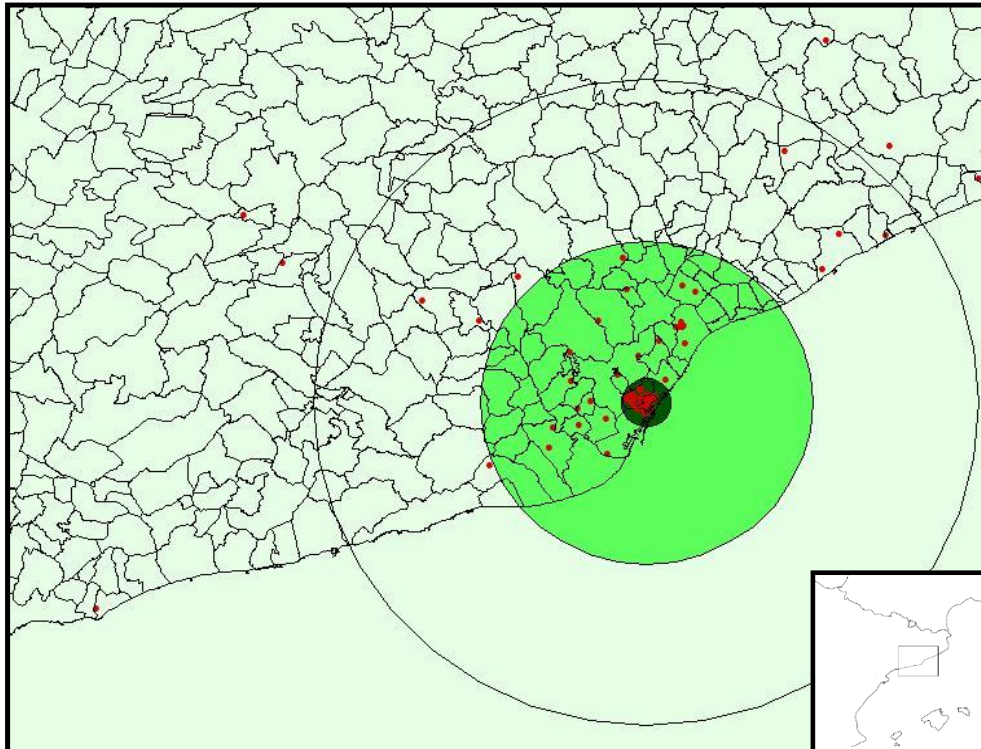
Font: Annex 1.

Nota: distància calculada en km.

Fins ara s'ha analitzat la regió de Girona, un medi predominantment rural, però què succeïa en un medi tan diferent com el de la regió de Barcelona? Per començar, tal com es pot observar a la **Taula 4.9**, les distàncies eren notablement més curtes a l'àrea presidida per la ciutat comtal. Lluny d'erigir-se en una zona que dispensava censals a indrets de tot Catalunya, la regió de Barcelona es caracteritzava per ser un mercat reclòs sobre si mateix, com ho demostra el percentatge d'operacions realitzades dins del municipi (62%), especialment a causa del pes exercit per la seva capital —dos terços del total de censals de la mostra d'aquesta regió van ser concedits per institucions o individus que vivien a Barcelona.

A la ciutat comtal, que l'any 1787 rondava entorn dels 100.000 habitants, el percentatge de préstecs intraurbans s'accentuava encara més i arribava al 75% (vegeu **Mapa 4.3**); un percentatge, per tant, elevadíssim.

Mapa 4.3. Localització dels beneficiaris de censals de la ciutat de Barcelona (1769)

Font: Annex 1.

Llegenda: la intensitat del color verd indica la densitat de punts per àrea.

Com s'ha vist anteriorment, les fronteres entre el món rural i el món urbà a la regió de Girona es difuminaven. Però en el cas de la ciutat de Barcelona, sembla més aviat el contrari; aquí el crèdit és un fenomen eminentment urbà, a diferència d'altres grans ciutats europees com París, on abans de la Revolució Francesa (1789) els contractes signats amb habitants d'indrets allunyats de la capital tenien molta més presència (Hoffman, Postel-Vinay i Rosenthal, 2004). Una concentració de les operacions dins les muralles de la ciutat de Barcelona que, en comparació amb el cas de Girona, afebleix les dues primeres anelles de proximitat. Aquesta debilitat, encara que en molt menor mesura, també és deguda a la major importància relativa dels censals de llarga distància. Les distàncies superiors a 40 quilòmetres a la regió de Barcelona equivalen al 15%—20%, en el cas de la ciutat de Barcelona— i, per tant, són nou punts superiors a les del districte gironí.

Tal com succeïa a la regió de Girona, encara que de manera més accentuada, en aquesta regió els censals associats a distàncies llargues es caracteritzen per ser d'importants més elevats que els de distàncies curtes. Aquest seria el cas, per exemple, de la família Blanch Mata, comerciants de Barcelona, amb importants propietats a la Boqueria, les rendes de les quals consignen, juntament amb altres béns, per pagar la pensió d'un censal de 3.500 ll., concedit per un benefici instituït per Josep de Contamina, intendent general del Principat, a l'església parroquial de València del Santíssim Crist del Salvador.²³⁶ Un altre exemple d'aquest estil seria el del ciutadà honrat de Barcelona Francesc Tarroja, resident a Reus, que per mitjà del seu procurador, Joaquim Orbegoso Claresvalls, oficial de la comptadoria de Barcelona, obté un censal de 2.007 ll. de la capella i col·legi de Sant Sever de la Seu de la Catedral.²³⁷ En aquest darrer cas, Francesc Tarroja probablement salva la barrera geogràfica entre Reus i Barcelona gràcies a la intermediació del seu procurador. I és que aquestes figures intermèdies jugaven un paper importantíssim en el mercat de llarga distància de Barcelona, com en el cas d'Esteve Gatell, pagès de Torredembarra —per la quantitat que sol·licita i les garanties hipotecàries aportades en el contracte, es tractaria d'un pagès benestant—, que mitjançant el seu procurador, Esteve Quintana Comas, botiguer de Barcelona, germà o parent de la seva muller, rep un censal de 3.000 ll. dels administradors de l'Hospici de Barcelona.²³⁸

El xoc financer que van suposar la desamortització de Godoy (1798) i l'episodi dels vals reials va afectar les dimensions del mercat censalista i va posar en evidència alguns dels seus mecanismes de funcionament. Al districte de Girona, per exemple, els censals contractats dins del mateix municipi l'any 1806 van créixer 20 punts (61%) respecte de la mostra de 1769 (vegeu **Taula 4.8b**), encara que també és cert que els percentatges entre ambdues mostres s'igualen si es tenen en compte la primera i, sobretot, la segona anella —fins als 20 quilòmetres. Un canvi que es podria interpretar com una recerca de més seguretat en temps convulsos a través d'intercanvis més bilaterals, tot i que la contracció de l'oferta de censals vista en el tercer capítol també hi podria haver incidit. Una vegada passa el moment més delicat de la crisi, les característiques del mercat

---

²³⁶ CRPC, RHB, vol. 1, 465r.

²³⁷ CRPC, RHB, vol. 3, 476r.

²³⁸ CRPC, RHB, vol. 2, 375v.

censalista tornen a ser similars a les dels anys 1769 i 1771, tot i que amb algunes diferències.

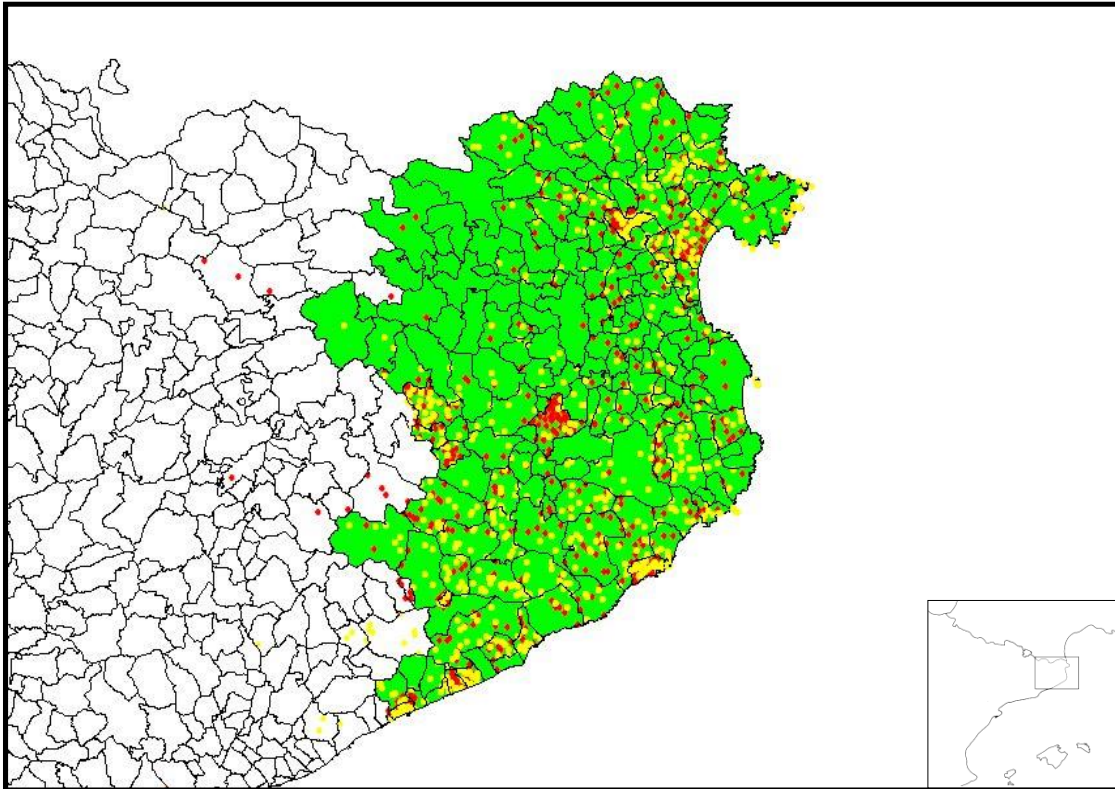
Amb la davallada del censal com a principal instrument de crèdit hipotecari, les distàncies relacionades amb aquest contracte experimenten algunes variacions. Segons l'anterior **Taula 4.8c**, a la regió de Girona sembla com si les distàncies s'estiessin una mica més l'any 1828, ja que el percentatge de censals escripturats entre veïns d'un mateix municipi passa del 42% el 1769 al 34% el 1828. Un altre indicador de canvi és el nombre de censalistes de fora del districte de Girona, que es duplica aquest any i passa del 7% al 16%. Mentrestant, a Barcelona, on el censal era un instrument residual en comparació amb el debitori, la tendència és diametralment oposada, ja que el mercat es replega encara més sobre si mateix i l'any 1828 arriba al 73% el nombre de censals escripturats entre habitants del mateix municipi —62% el 1769. Aquest comportament diferenciat probablement responia a l'escassíssima oferta de censals existent a la ciutat comtal, que era absorbida pràcticament en la seva totalitat pels barcelonins, mentre que a la regió de Girona la competència per obtenir-ne un el 1828 es traduïa en una recerca a llocs més allunyats que en el segle XVIII, i especialment a la capital del districte, on es trobava la principal institució creditora del moment: la Catedral de Girona.

4.4.2. Debitoris

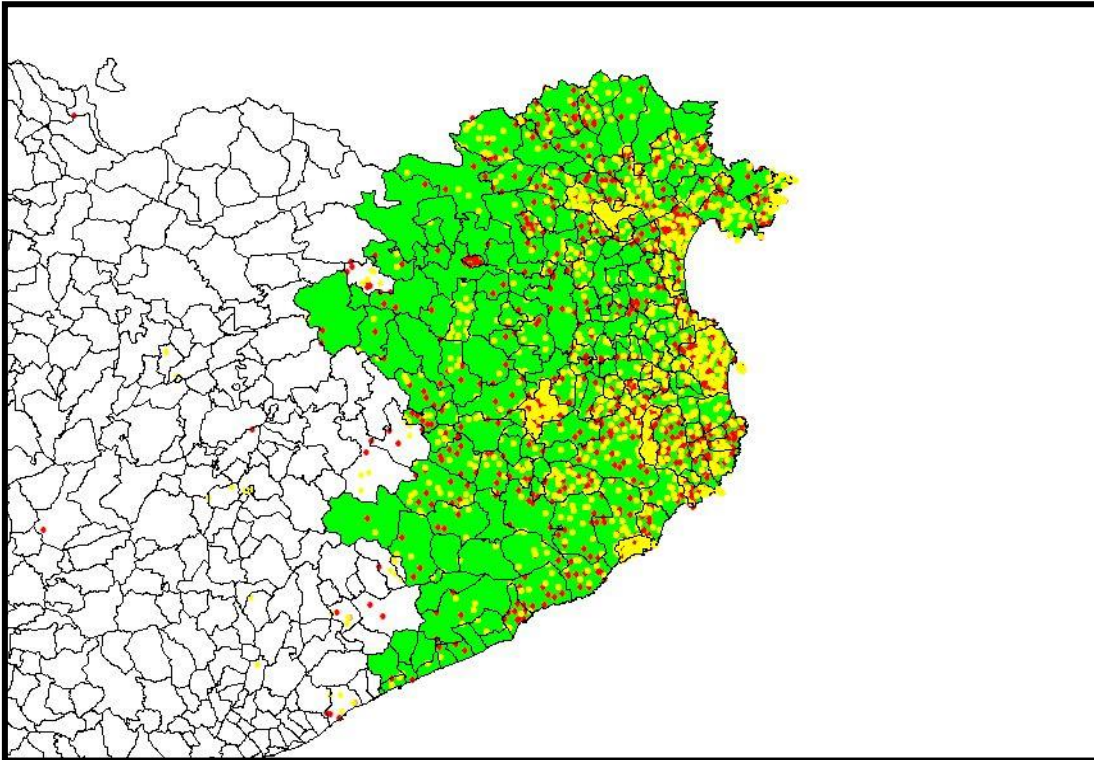
La dispersió geogràfica també és un tret característic del mercat de debitoris, com es pot observar al **Mapa 4.4**, que representa la distribució de creditors i deutors de la regió de Girona. Especialment en la segona mostra del segle XIX, es pot apreciar la influència demogràfica en la distribució de punts. Així, el litoral i el prelitoral presenten les taques de punts més importants, juntament amb la capital del districte registral. Ara bé, algunes característiques del mercat censalista, com la ubicació d'institucions eclesiàstiques creditors potents en petits nuclis de població, no es donen en el mercat de debitoris.

Mapa 4.4. Distribució de creditors i deutors de la regió de Girona en contractes de debitori (1769 i 1771, i 1828 i 1841)

a) Anys 1769 i 1771

b) Anys 1828 i 1841

Font: Annex 1.

Llegenda: els punts vermells corresponen als censalistes i els punts grocs, als censataris.

Nota: L'àrea del partit de Besalú del **Mapa 4.4a** està subrepresentada pels motius que s'exposen a la nota del **Mapa 4.1**. En aquesta mateixa nota, s'explica també per què els municipis del nord del Maresme que no pertanyien al Registre d'hipoteques de Girona apareixen tan actius en comparació amb la mostra de 1828 i 1841.

Independentment de si es tracta del mateix censalista o censatari, cada préstec està representat per un punt en el mapa. Aquests punts han estat distribuïts dins cada municipi, que és la unitat territorial bàsica, de forma aleatòria.

Els termes municipals corresponen als límits actuals.

La dispersió geogràfica es tradueix en una repartició força equitativa dels creditors entre els diferents subconjunts de població de la **Taula 4.10**, fins i tot en la mostra del segle XIX, quan els nuclis més grans adquireixen una major rellevància. Si es comparen aquests resultats amb els de les dues mostres de censals, s'observen altres diferències remarcables pel que fa a la ràtio i les mitjanes de préstecs. Per exemple, en la primera mostra de deutoris de 1769 no apreciem un increment esglaonat segons la jerarquia demogràfica de la població. En aquest any els imports dels deutoris tan sols presenten una clara tendència a ser més importants, tant en la ràtio com en la mitjana, en algunes viles mitjanes de costa.

Taula 4.10. Distribució del nombre de deutoris concedits segons mida de les poblacions de la regió de Girona. Registre d'hipoteques de Girona (1769 i 1828)

a) 1769

<i>Mida poblacions</i>	<i>Habitants per</i>		<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	
	<i>subgrup</i>	<i>Nombre</i>				
0 a 500	43.270	74	26	2		
501 a 1000	24.021	62	22	3		
1001 a 2500	34.671	81	29	2		
2501 a 5000	14.666	43	15	3		
>5000	7.053	23	8	3		
TOTAL	123.681	283		2		
		<i>Imports (lliures)</i>		<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>
0 a 500	43.270	7.991	14	185	108	
501 a 1000	24.021	5.032	9	209	81	
1001 a 2500	34.671	32.407	58	935	400	
2501 a 5000	14.666	8.477	15	578	197	
>5000	7.053	1.557	3	221	68	
TOTAL	123.681	55.464		448	171	

b) 1828

<i>Mida poblacions</i>	<i>Habitants per</i>		<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	
	<i>subgrup</i>	<i>Nombre</i>				
0 a 500	28.822	78	14	3		
501 a 1000	40.523	79	14	2		
1001 a 2500	60.733	147	26	2		
2501 a 5000	37.081	100	18	3		
>5000	26.115	166	29	6		
TOTAL	195.102	570		3		
		<i>Imports (lliures)</i>		<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>
0 a 500	28.822	25.817	12	896	331	
501 a 1000	40.523	32.318	15	798	409	
1001 a 2500	60.733	48.054	23	791	327	
2501 a 5000	37.081	30.226	14	815	302	
>5000	26.115	76.756	36	2939	462	
TOTAL	195.102	213.171			374	

Font: Annex 1.

Llegenda:

a) Percentatge sobre el nombre d'actes total o l'import total.

b) Ràtio per cada 1.000 h.

c) Mitjana sobre els imports.

Nota: El nombre d'habitants s'ha extret d'una projecció dels censos de 1719, 1787 i 1857 (vegeu apartat 4.2).

Ara bé, els canvis més importants es donen en la mostra del segle XIX, quan el deutor pren el relleu al censal. Si observem les ràtios per cada 1.000 habitants, tant en nombre com en imports, les ciutats més importants, superiors a 5.000 habitants, com Figueres, Sant Feliu de Guíxols i Girona, i altres com la Bisbal d'Empordà, Castelló d'Empúries o Torroella de Montgrí, que no arriben a aquest nombre d'habitants però s'hi aproximen, són, juntament amb algunes petites localitats de la Costa Brava, com l'Escala o Cadaqués, les vertaderes protagonistes (vegeu **Taula 4.10b**). Tot i això, les mitjanes dels imports dels

debitoris no presenten diferències remarcables entre els diferents subconjunts de població.

La presència d'aquest canvi en la mostra del segle XIX està estretament relacionada amb la major activitat creditícia dels grups de negociants i comerciants de les localitats anteriorment esmentades. Per exemple, a Figueres podem trobar debitoris vinculats a la venda al detall, com el cas de Manel Perxas, adroguer, que crea un debitori de 60 ll. a favor d'un masover de Borrassà pel "valor de varios efectos y mercaderías". Un préstec que, d'altra banda, segons nota al marge, es cancel·la definitivament al cap de sis anys, malgrat que el termini inicial fos de tres mesos.²³⁹ Un altre exemple d'aquesta mena seria el de Joan Seras, cafeter, que presta a Ignasi Rossell, masover de Peralada, 120 ll. a retornar en nou mesos.²⁴⁰ A banda d'aquestes operacions més petites, en aquesta localitat de l'Alt Empordà també hi podem trobar contractes signats per grans comerciants. Aquest seria el cas de Miquel Moy, comerciant, que presta un debitori a Esteve Falcó, hisendat de Llançà, de 1.989 ll. 7 s. 6 d. per l'import d'una "letra protestada por falta de pago", a retornar en un any.²⁴¹

Una altra població que destaca és Sant Feliu de Guíxols. Aquesta vila portuària i de pescadors del Baix Empordà registra una gran activitat associada al comerç i la marina —el port de Sant Feliu de Guíxols, el més important de la regió pel que fa al tràfic marítim, era la principal entrada i sortida marítima dels productes de la ciutat de Girona. Un dels molts exemples que es poden trobar és el d'Amerio Vilar, negociant i taper —una activitat que es consolida i creix durant el XIX—, que atorga el 1828 un préstec a favor de Martí Barceló, pagès de Castell d'Aro, de 506 ll., a retornar en tres anys. També podem trobar exemples protagonitzats per la primera fornada d'indians. Aquest és el cas de Bartolomeu Iglesias, comerciant, absent en el moment de signar el contracte perquè es troba a Amèrica, l'esposa del qual crea, en nom seu, un debitori a favor de Jerònim Mateu, hortolà de Sant Feliu de Guíxols, de 400 ll. Un préstec que es va generar arran d'un deute anterior amb la difunta mare del comerciant. Però la fórmula per cancel·lar el deute en aquest cas no és gaire habitual, perquè mentre no es retorna el debitori, s'acorda pagar un 5% d'interès.²⁴² No és gens habitual trobar una fórmula com aquesta en els debitoris, propera al censal en alguns aspectes

---

²³⁹ AHG, RHF, vol. 1, 834r.

²⁴⁰ AHG, RHF, vol. 1, 329v.

²⁴¹ AHG, RHF, vol. 1, 751v.

²⁴² AHG, RHG, vol. 1, 59v.

—com la indefinició del termini del préstec. El més habitual és trobar la possibilitat d'amortitzar per parts el debitori, alhora que es redueixen els interessos. Aquest és el cas, per exemple, d'Agustí Basart, comerciant, que atorga un debitori a Isidre Albert, pagès de Verges, de 1.800 ll., en part procedent d'un deute anterior de 1.000 ll., “devolviéndolas de 100 en 100 [ll.], disminuyendo la pensión a tenor de lo que disminuye el capital”.²⁴³ En aquestes poblacions de costa la presència del món mariner, com hem comentat anteriorment, té un pes específic important. Per exemple, Jaume Gorgol, patró de Sant Feliu de Guíxols, presta un debitori de 216 ll. 14 s. 6 d. a favor de Joan Llambi, fabricant de barrils de la mateixa localitat, a retornar “siempre que dicho acreedor quiera, dándole 6 meses de margen”.²⁴⁴ I és que matriculats en la marina, mestres d'aixa i altres ocupacions del mateix ram són habituals en les operacions de debitori a Sant Feliu de Guíxols, Palamós, Palafrugell i altres poblacions marineres de la Costa Brava.

Ara bé, tal com s'analitzarà en la tercera part del nostre treball, dedicada als grups que participen en el crèdit privat, cal allunyar-se d'una imatge del debitori associada exclusivament als grups de comerciants o negociants. En el mercat del debitori hi participava un ventall ampli de categories socioprofessionals. Fins i tot aquells grups que tradicionalment no s'han associat a aquest tipus de contracte, com el grup eclesiàstic, hi tenien cabuda. Si precisament Girona destaca com un nucli important de creació de debitoris, és en part gràcies a l'activitat, com a laïques i privades persones, dels clergues —ja hem apuntat anteriorment que el 1828 la comunitat religiosa seguia sent molt nombrosa a la capital. Per exemple, Pau Conill, monjo de Sant Pere de Galligants, presta a Pere Marquès, metge de la Bisbal d'Empordà, 3.120 ll. —una quantitat molt important. No es dona informació sobre el pagament dels interessos en aquest debitori; només sobre el retorn del préstec, que haurà de ser “tres meses después de ser pedidos”. No obstant això, el pes relatiu del grup eclesiàstic a la capital gironina és menor que el d'altres categories socioprofessionals creditors, com els militars, els advocats, els procuradors o els hisendats —molts s'instal·len definitivament a la ciutat després de la Guerra del Francès (Bosch i Puigvert, 2016: 62-71).

---

²⁴³ AHG, RHF, vol. 1, 117v.

²⁴⁴ AHG, RHG, vol. 1, 442v.

Pel que fa a les distàncies entre creditors i deutors a la regió de Girona en contractes de debitori, d'entrada seria bo remarcar les semblances amb el mercat censalista. Si deixem de banda la mostra de 1806, bastant excepcional per la crisi que vivia el censal en aquell moment, en la primera mostra de 1769 gran part dels contractes de debitori es realitzen entre veïns (44%), i si sumem la primera i la segona anelles (fins als 20 quilòmetres), obtenim un percentatge similar al dels censals, ja que el 81% de les transaccions es donen dins d'aquest radi de proximitat segons la **Taula 4.11**.

Taula 4.11. Distribució dels deutoris segons el seu import i la distància entre censalista i censatari a la regió de Girona. Registre d'hipoteques de Girona (1769 i 1771, i 1828)

a) 1769 i 1771

	Dins del mateix municipi		1 a 10		11 a 20		21 a 30		31 a 40		Més de 40		TOTAL	
		%		%		%		%		%		%		%
0 a 100	193	49	87	22	64	16	22	6	11	3	46	12	393	58
101 a 200	45	36	30	24	30	24	5	4	2	2	13	10	125	18
201 a 500	40	44	18	20	14	15	5	5	6	7	8	9	91	13
501 a 1000	12	46	3	12	2	8	1	4	0	0	8	31	26	4
1001 a 2000	2	29	3	43	0	0	1	14	1	14	0	0	7	1
2001 a 4000	0	0	0	0	0	0	1	50	1	50	0	0	2	0
més de 4001	4	67	0	0	2	33	0	0	0	0	0	0	6	1
TOTAL	296	44	141	21	112	16	35	5	21	3	75	11	680	100

b) 1828

	Dins del mateix municipi		1 a 10		11 a 20		21 a 30		31 a 40		Més de 40		TOTAL	
		%		%		%		%		%		%		%
0 a 100	71	43	37	22	24	15	11	7	7	4	15	9	165	26
101 a 200	82	43	37	19	26	14	16	8	9	5	22	11	192	30
201 a 500	83	47	31	18	33	19	5	3	9	5	15	9	176	28
501 a 1000	19	37	11	22	3	6	4	8	2	4	12	24	51	8
1001 a 2000	10	29	9	26	8	24	1	3	6	18	0	0	34	5
2001 a 4000	4	40	1	10	3	30	0	0	1	10	1	10	10	2
més de 4001	1	25	0	0	1	25	0	0	0	0	2	50	4	1
TOTAL	270	43	126	20	98	16	37	6	34	5	67	11	632	100

Font: Annex 1.

Nota: distància calculada en km.

El 1828, quan el nombre de deutoris gairebé es dobla respecte del 1769, les distàncies continuen sent pràcticament idèntiques a les de seixanta anys enrere. Hi ha un augment del nombre i del valor total dels deutoris, però els mecanismes d'accés a la informació, a jutjar per les característiques espacials dels fluxos crediticis, no havien canviat gaire. El sistema s'assembla molt al descrit per Ricard García Orallo (2015: 354-355) en la mateixa regió per a un període posterior, el de 1875 a 1905: "[està] constituït per una xarxa molt poc concentrada de relacions personals que es desplegaria en un espai geogràfic, en general

bastant acotat, en el qual la informació devia circular per canals diversos i els participants en els contractes es devien conèixer personalment". Tal com sosté aquest autor, es tracta d'un model semblant al portuguès (Rocha: 1999), basat en relacions personals i amb una extremada fragmentació del mercat del crèdit.

Contràriament, a la regió de Barcelona sí que es poden observar diferències substancials entre les mostres de deutoris de 1769 i 1828. En la primera mostra de 1769 de la **Taula 4.12a**, el deutori és un instrument amb un notable percentatge d'operacions de llarga distància, sobretot si ho comparem amb la regió de Girona. D'altra banda, si en aquest mateix any comparem les distàncies dels deutoris i els censals de la regió de Barcelona dins el municipi i en la darrera anella (més enllà dels 40 quilòmetres), observarem que hi ha divuit i nou punts de diferència, respectivament, cosa que ja indica que el deutori desenvolupava funcions diferents a les del censal durant el segle XVIII. Quan s'observa detalladament qui són els protagonistes d'aquests deutoris a Barcelona l'any 1769, les diferències s'entenen millor, perquè moltes vegades estan associades a comerciants.

Taula 4.12. Distribució dels deutoris segons el seu import i la distància entre creditor i deutor. Deutoris de la regió de Barcelona (1769 i 1828)

a) 1769

	Dins del mateix municipi		1 a 10		11 a 20		21 a 30		31 a 40		Més de 40		TOTAL	
		%		%		%		%		%		%		%
0 a 100	24	47	8	16	8	16	5	10	0	0	6	12	51	24
101 a 200	23	49	11	23	2	4	2	4	1	2	8	17	47	22
201 a 500	29	45	7	11	7	11	2	3	5	8	14	22	64	30
501 a 1000	10	42	1	4	2	8	1	4	1	4	9	38	24	11
1001 a 2000	9	64	0	0	0	0	0	0	0	0	5	36	14	7
2001 a 4000	1	20	0	0	0	0	0	0	0	0	4	80	5	2
més de 4001	1	14	1	14	0	0	0	0	0	0	5	71	7	3
TOTAL	97	46	28	13	19	9	10	5	7	3	51	24	212	

b) 1828

	Dins del mateix municipi		1 a 10		11 a 20		21 a 30		31 a 40		Més de 40		TOTAL	
		%		%		%		%		%		%		%
0 a 100	29	64	4	9	2	4	2	4	0	0	8	18	45	8
101 a 200	38	55	13	19	3	4	5	7	0	0	10	14	69	12
201 a 500	84	55	22	14	16	10	6	4	5	3	21	14	154	28
501 a 1000	75	62	11	9	12	10	4	3	3	2	16	13	121	22
1001 a 2000	56	66	8	9	3	4	0	0	1	1	17	20	85	15
2001 a 4000	34	69	2	4	2	4	3	6	1	2	7	14	49	9
més de 4001	23	68	0	0	1	3	0	0	1	3	9	26	34	6
TOTAL	339	61	60	11	39	7	20	4	11	2	88	16	557	

Font: Annex 1.

Nota: Distància calculada en km.

En canvi, si es comparen els censals de 1769 i els debitoris de 1828 de la regió de Barcelona, les diferències entre contractes desapareixen i els percentatges són gairebé idèntics —el 61% dels debitoris es realitzen dins del mateix municipi el 1828, tal com succeïa amb els censals l'any 1769 (vegeu **Taula 4.9**). L'explicació d'aquest fenomen podria girar entorn d'una transferència de funcions entre aquests dos contractes. Els canvis en els terminis de cancel·lació i de venciment dels debitoris, vistos en l'anterior capítol, o en el tipus d'hipoteques, que veurem en el següent epígraf, apuntalarien aquesta hipòtesi. Una segona explicació, complementària a la primera, és que l'oferta de crèdit de l'any 1828 fos absorbida prioritàriament per ciutadans de Barcelona, atès l'increment de préstecs entre ciutadans del mateix municipi, a causa d'una oferta de crèdit insuficient si es té en compte el creixement demogràfic de la regió entre 1769 i 1828 (vegeu apartat 4.2).

4.5. Les garanties del crèdit hipotecari

En sistemes de crèdit amb poc marge de maniobra pel que fa als tipus d'interès oficial, com els que estem analitzant ara, les garanties hipotecàries i els mecanismes de seguretat subsidiària tenien encara més importància. El registre d'hipoteques, creat a Catalunya el 1768, es va convertir en el principal mitjà per obtenir informació sobre les garanties creditícies aportades en els contractes. Malgrat les seves deficiències, els particulars o notaris utilitzaven la informació continguda en els seus llibres per comprovar-ne la solidesa (vegeu el primer capítol). Ara bé, al costat d'aquest canal oficial, també n'hi havia d'informals. Com s'ha comentat en l'apartat anterior, es basaven en el coneixement mutu i les relacions de veïnatge, professionals, clientelars o familiars. Sense oblidar, a més, que en el mercat censalista també intervenien les xarxes socials teixides per l'Església al seu voltant.

Seguidament, es parlarà de les diferències pel que fa a les garanties hipotecàries, d'una banda entre censals i debitoris i, de l'altra, entre àrees rurals i urbanes. Finalment, analitzarem si la crisi del censal o la legislació hipotecària van afectar el sistema de garanties vigent al segle XVIII, i si la nova situació financera del segle XIX va comportar un enduriment de les garanties hipotecàries.

4.5.1. Hipoteques generals i especials

D'entrada, seria bo puntualitzar que durant el nostre període d'estudi coexistien, encara que amb percentatges diferents segons el territori i el moment estudiats, dos tipus d'hipoteques: les hipoteques expresses o especials, sobre un bé immoble, i les hipoteques generals, sobre tots els béns d'una persona. Per regla general, la bibliografia associa les primeres a contextos econòmics i socials amb dificultats per conèixer la situació financera dels deutors, a diferència de les segones, on el coneixement mutu tindria un paper més protagonista. Donar com a garantia un bé immoble o un altre tipus d'hipoteca especial, doncs, segons aquest plantejament reduïa molt el risc moral, alhora que permetia al deutor finançar-se a un preu més baix —cosa difícil de demostrar quan l'interès es troba ocult, com en el cas dels deutoris.

Així, les hipoteques especials haurien de predominar en contextos urbans, ja que la mobilitat individual i la distància social entre creditor i deutor eren més accentuades. En altres paraules, els intercanvis haurien de ser més bilaterals en grans ciutats, manllevant l'expressió de Rosenthal (1993) per referir-se a intercanvis més directes i sense intermediació. Tanmateix, hi ha exemples que no acaben d'encaixar amb aquesta lògica, com el de la ciutat de Lisboa, estudiat per Maria Manuela Rocha (1988). En una de les grans capitals europees dels segles XVIII i XIX, amb un marc institucional caracteritzat per l'absència d'un sistema de publicitat immobiliari, el pes de les hipoteques expresses o especials és minoritari i arriba tan sols al 34% respecte de les penyores i altres pràctiques informals de garantia, basades en les relacions d'auxili mutu entre parents, veïns i amics. El preu que pagava a canvi aquest sistema era un mercat del crèdit molt fragmentat i una liquiditat més baixa, sobretot si el comparem amb ciutats com París, on les hipoteques especials predominaven i els notaris actuaven d'intermediaris per resoldre les asimetries de la informació.

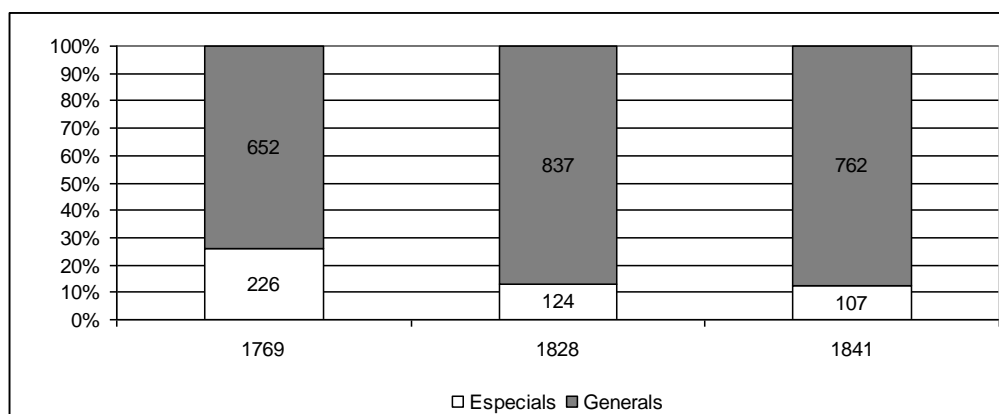
A Catalunya, malgrat compartir un sistema institucional bastant uniforme pel que fa a la publicitat immobiliària (vegeu primer capítol), les dades disponibles fins ara indicaven una clara convivència de models. D'una banda, Llorenç Ferrer (1987: 551-559), mitjançant una petita mostra de censals i deutoris, afirmava que l'any 1770 es donava a la Catalunya central un clar predomini dels préstecs amb hipoteca general; de l'altra, en un context predominantment urbà, però amb una cronologia diferent, Lluís Castañeda (1991: 345) constataba que en el

districte del Registre d'hipoteques de Barcelona, l'any 1840, el 70% dels deutoris, aleshores l'instrument de crèdit protagonista, incorporava una hipoteca especial.

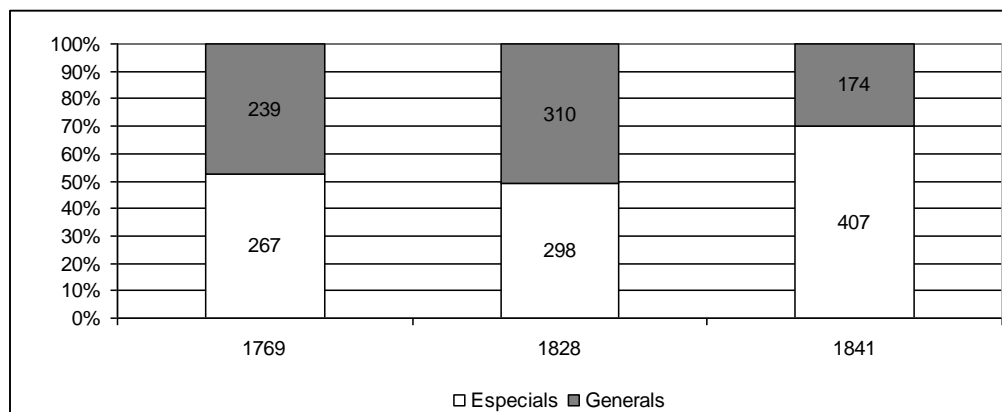
Les dades que s'aporten a continuació confirmen aquestes tendències generals. Segons el **Gràfic 4.9**, a la regió de Barcelona, on el coneixement mutu i el control social probablement eren més complicats, tenen més pes les hipoteques especials o expresses, excepte en la mostra de 1828, en què gairebé coincideixen amb les hipoteques generals; mentre que a la regió de Girona, en un context on el coneixement mutu, el control social i els compromisos interpersonals són majors, les hipoteques generals predominen. Però no tot és així de simple, perquè en una zona eminentment rural com la de Girona també podien intervenir altres factors, com el règim de tinença de la terra, les garanties hipotecàries,²⁴⁵ els imports dels préstecs o, tal com exposarem a l'apartat següent, la presència de fiadors en els contractes. Al llarg d'aquest apartat anirem desgranant, pel que fa a aquests contextos, en quines situacions s'utilitzaven més unes hipoteques o altres.

Gràfic 4.9. Distribució d'hipoteques generals i especials en operacions de crèdit. Regions de Girona i Barcelona (1769, 1828 i 1840)

a) Regió de Girona

²⁴⁵ Per exemple, a Borgonya, en un context on la majoria de deutors eren pagesos amb poca o sense terra, la presència d'intermediaris es feia més imprescindible, perquè eren els únics que atresoraven informació rellevant sobre la solvència dels deutors (Rosenthal, 1993).

b) Regió de Barcelona

Font: Annex 1.

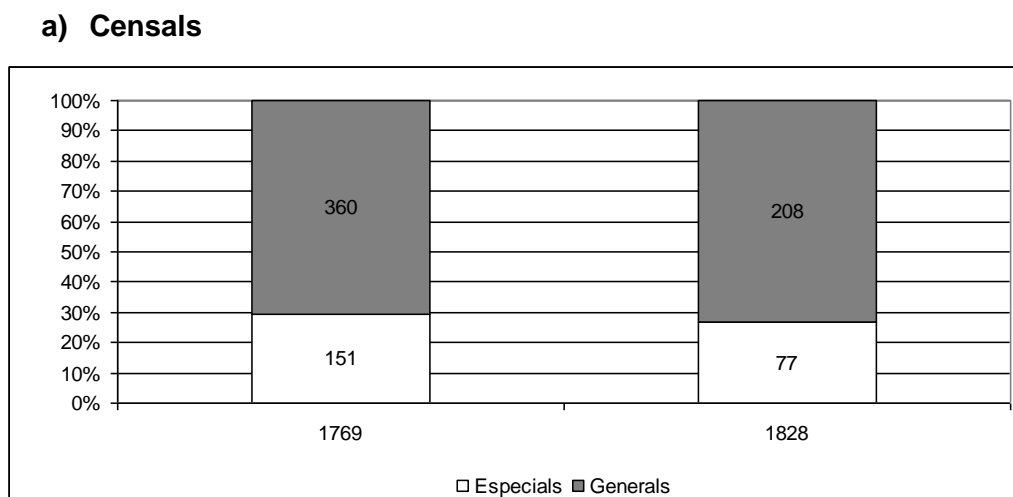
Tanmateix, Llorenç Ferrer (1987: 551-559) constata que les hipoteques generals gairebé havien desaparegut a la comarca del Bages pels volts de 1850 —les hipoteques especials ocupaven el 90% del total de garanties aportades en contractes de crèdit. En canvi, a les dades del **Gràfic 4.9** només s'intueix aquest canvi a la regió de Barcelona; aquí, les hipoteques especials pugen fins al 70%, a diferència de la regió de Girona, on les hipoteques especials fins i tot perden pes entre 1769 i 1841. Probablement, el canvi detectat per Llorenç Ferrer està estretament relacionat amb el Reial Decret de 23 de juny de 1845. “El Decreto de 1845 excluye explícitamente del registro las escrituras con hipoteca general. La medida se correspondía con la desaparición progresiva del uso de la hipoteca general, vista su ineficacia”, afirmava Marina López (1974: 351) en un dels seus treballs. I és que el text limitava la inscripció registral a hipoteques expresses identificables —ja fossin convencionals, judicials o legals—, és a dir, a hipoteques sobre un bé immoble determinat (Ribalta, 2007). Felipe Ramón de Rivas, un expert en dret hipotecari que redactà un manual per als caps de les oficines hipotecàries el 1850, creia que la identificació de cada finca representava “la principal y más precisa necesidad” per al correcte funcionament de la institució. Si l'instrument original no la contenia, segons aquest autor, la inscripció havia de ser considerada nul·la o donaria lloc a “los mismos fraudes que se tratan de evitar”.²⁴⁶ No obstant això, les hipoteques generals van seguir inscrivint-se al

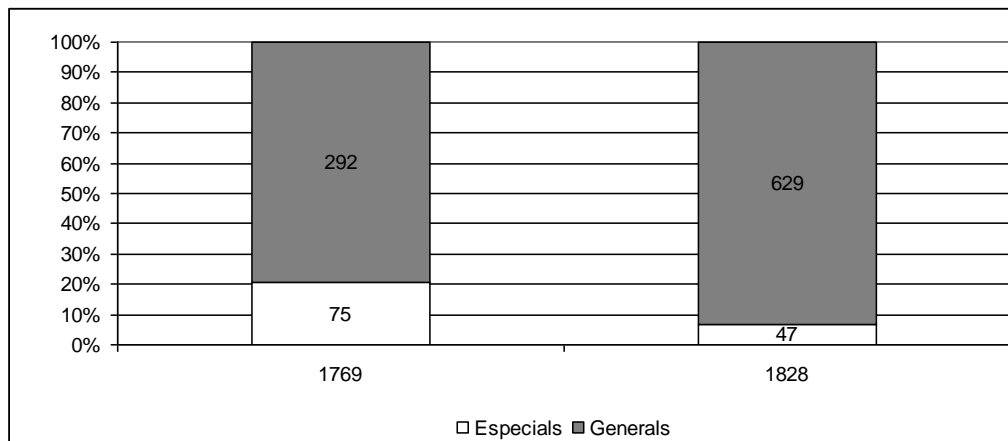
²⁴⁶ El text entre cometes prové de Felipe Ramón de Rivas, *Breves observaciones y comentarios a las leyes y disposiciones vigentes o sea Manual del Jefe del Registro*, Madrid: Manuel Pita, 1850, citat per López i Tàtjer (1984: 137).

registre després de publicada la norma de 1845, però la dràstica reducció d'aquest tipus d'hipoteques estaria probablement associada amb aquest fet.

En un àmbit urbà com el de la ciutat de Barcelona, on el percentatge d'hipoteques especials era bastant més alt que en zones rurals de Catalunya, la reforma podria haver tingut conseqüències negatives. El cas del Banc de Barcelona (fundat el 1844) és il·lustratiu en aquest sentit, perquè segons els historiadors que han estudiat aquesta entitat bancària (Cabana, 1978), la seva escassa influència sobre el crèdit privat va ser deguda, entre altres raons, a l'exigència d'acceptar únicament hipoteques especials en els seus contractes. En resum, el nou context legislatiu no va ajudar ni a curt ni a mitjà termini a estimular el mercat formal de capitals i amb tota seguretat va contribuir a l'aparició de pràctiques informals de caràcter usurari, perquè molts sectors de la societat no tenien mitjans suficients per garantir els seus préstecs amb una hipoteca especial. El Reial Decret de 23 de juny de 1845, que es marcava com a principal objectiu introduir l'impost d'hipoteques en arrendaments, de retruc va equiparar el registre d'hipoteques català al registre espanyol i va laminar la singularitat catalana generada per l'Edicte de 1774, que permetia la inscripció de contractes amb hipoteca general, entre altres aspectes (vegeu el primer capítol).

Gràfic 4.10. Distribució d'hipoteques generals i especials segons censals o deutoris. Regió de Girona (1769 i 1828)

b) Debitoris

Font: Annex 1.

D'altra banda, el **Gràfic 4.10** mostra com en el període anterior a la publicació del Reial Decret de 23 de juny de 1845 es registren pocs canvis en el sistema de garanties hipotecàries a la regió de Girona, independentment de l'instrument de crèdit estudiat. La primera conclusió que es pot extreure d'aquest gràfic i de l'anterior és que les hipoteques generals predominaven en l'àmbit rural. Tant el censal com el debitori, doncs, solien anar associats a una hipoteca general, tot i que aquesta associació era més freqüent en debitoris. El 1769 la proporció de debitoris amb hipoteques generals és una vegada i mitja superior a la dels censals, mentre que el 1828 ho és gairebé quatre vegades. En part és així perquè el censal s'utilitzava més que el debitori per adquirir béns immobles, que alhora implicaven sumes de diners més importants. Per tant, aquests dos tipus de contractes solien incorporar hipoteca expressa, que donava al creditor preferència en cas d'execució hipotecària per impagament de deutes,²⁴⁷ quan finançaven compres o establiments, l'objecte dels quals es convertia alhora en la garantia principal del préstec —el 70% dels censals que incorporen una

²⁴⁷ Segons Pedro Nolasco Vives (1989, II: 734), les compravendes solien finançar-se amb censals que incorporaven com a hipoteca especial l'objecte de la compra, i el creditor tenia preferència sobre aquest bé en casos d'impagament: "En las ventas se acostumbraba muchas veces en Cataluña a crear un censal, del precio de la cosa ó de una parte de él antiguamente á razón del 5 por ciento y desde 1750 a razón del 3 (hoy véase la ley de 14 de marzo de 1856), obligando juntamente el comprador al mismo tiempo, para seguridad del censal, la cosa vendida. En este caso que debe regularse del mismo modo que si el precio hubiere sido pactado al fiador en una venta y firmándose deudor de satisfacerlo dentro de cierto tiempo con hipoteca especial de la cosa vendida, el acreedor era preferido en ella á otros cualesquiera aún anteriores. Esta prelación se extiende no sólo á las pensiones vencidas, sino también á las que han de vencer, del mismo modo y aún con más razón que en el caso de un acreedor anterior. Todo esto se funda en la facultad que tiene el comprador de poner en el acto de la venta los pactos que quisiere, y por consiguiente el de una obligación de la cosa vendida preferente a otras, porque la cosa comprada entra a formar parte de los bienes del deudor con aquel gravámen".

hipoteca especial l'any 1769 estan vinculats a una compra o establiment i, en el cas dels deutoris, és el el 72%.

Per exemple, la comunitat de preveres de la Bisbal l'any 1769 crea a favor del pagès Jaume Casellas, de la Bisbal d'Empordà, un establiment d'una peça de terra cultiva al Camp del Padró, situat al mateix municipi.²⁴⁸ A continuació d'aquesta inscripció, trobem un censal inscrit per la mateixa quantitat, equivalent a l'entrada de l'establiment anterior (55 ll.), que incorpora com a garantia especial la peça de terra de l'establiment, més tots els béns del deutor —la hipoteca general sempre s'afegia a l'especial per donar més seguretat jurídica al préstec.²⁴⁹ Un altre exemple d'aquest tipus seria el següent: Josep Terrades, ciutadà honrat de Barcelona, resident a Vilabertran, ven perpètuament a Josep Escarrà, negociant de Garriguella, una casa i hort situats en aquesta localitat de l'Albera, per un preu de 170 ll.²⁵⁰ A continuació, els mateixos actors creen un censal per aquesta quantitat i el deutor aporta com a garantia la finca comprada en la inscripció anterior.

El deutor "dependiente" —dependent, perquè anava vinculat al finançament d'una compra— i el deutor, que en cas d'impagament es transformava en censal, normalment s'utilitzaven per finançar compres o establiments, malgrat que les sumes solien ser més modestes o només afectaven una part de l'operació. Quan això succeïa, els deutoris habitualment anaven acompanyats d'hipoteca expressa. Per exemple, Francesc Nualart, notari de Castelló d'Empúries, crea a favor de Llorenç Heras, treballador de Llançà, un deutor, i en cas d'impagament censal, pel valor de 131 ll. 5 s. Aquesta quantitat és el preu de l'entrada d'un subestabliment anterior de terra erma a Llançà, que es converteix en la garantia del préstec. Un altre exemple, ara de compravenda perpètua finançada a través d'un deutor, és el de Jaume Viñas, pagès de Torroella de Fluvià, que crea un deutor "dependiente" a Francesc Llobet, jornaler de la mateixa localitat, per un import de 75 ll. per la compra d'una peça de terra situada a la Garriga de Torroella de Fluvià. La garantia especial en aquest deutor és, com en el cas anterior, la peça de terra comprada. Per tant,

---

²⁴⁸ AHG, RHG, vol. 3, 759v.

²⁴⁹ En els contractes de préstec, la hipoteca especial sempre anava acompanyada d'una hipoteca general, tal com exposa Pedro Nolasco Vives Cebrià (1989, II: 734) "[...] por antiquísima y general costumbre de Cataluña suelen crearse los censales hipotecando especialmente alguna finca añadiendo la obligación general de todos los bienes y la cláusula de que esta obligación general no perjudique la especial, ni esta a aquella".

²⁵⁰ AHG, RHG, vol. 3, 858v.

la garantia especial a la regió de Girona, almenys en la primera mostra de 1769, sovint permet conèixer el motiu per al qual se sol·licitava el préstec. D'aquesta manera, es pot deduir aproximadament que un 20% de les operacions de préstec, en el cas dels deutoris, i un 30%, en el cas dels censals, estaven vinculades al mercat de béns immobles.

Però el 1828 es comencen a detectar canvis importants en aquest terreny. Malgrat que el percentatge total d'hipoteques especials a la regió de Girona havia disminuït (vegeu **Gràfic 4.9**), sobretot per la influència del major nombre de deutoris existent a la mostra, les hipoteques especials vinculades a compres o establiments van disminuir encara més, passant del 72% el 1769 al 32% el 1828. Tret que la font no indiqui sistemàticament la vinculació entre crèdit i mercat immobiliari, les dades indicarien un enduriment de les condicions de préstec al segle XIX. En altres paraules, en aquest moment les hipoteques especials no només se sol·licitaven per finançar una compravenda o un establiment, fet que era el més habitual durant el segle XVIII, sinó que també s'exigien per altres finalitats, habitualment no expressades en el contracte. Un fet que, d'altra banda, obriria la porta a un nou context en el qual la propietat s'estava convertint en la clau de volta per accedir al crèdit hipotecari.²⁵¹

Sembla, doncs, com si el binomi crèdit hipotecari i mercat immobiliari, tan estretament unit en el passat, estigués perdent força. Segons les dades extretes de la regió de Girona, en la primera mostra de 1769 censals i deutoris van permetre finançar unes 150 operacions de compravenda o establiment, mentre que el 1828, amb un volum de préstecs lleugerament superior —però amb menys pes dels censals, fet rellevant, sens dubte—, tan sols van ser 40. Tret que les operacions de compra o establiment estiguessin desenvolupant, en aquesta segona mostra, mecanismes interns de pagament al marge de les operacions de crèdit, les dades són contundents en aquest sentit.

S'han examinat algunes operacions de compravenda o establiment inscrites al Registre d'hipoteques de Girona per descartar aquesta possibilitat. Però no

---

²⁵¹ Això no vol dir que aquells que utilitzessin més les hipoteques generals, abans de la reforma hipotecària de 1845, fossin per regla general els grups socials més humils. En tots els grups socials trobem percentatges similars pel que fa a l'ús d'aquest tipus d'hipoteca. És més, qui presenta unes mitjanes lleugerament superiors a la resta són els sectors més acomodats, com nobles o treballadors de l'Administració, i ocupacions relacionades amb la sanitat, comerciants o pagesos. És probable que el seu estatus i prestigi social pogués donar algun avantatge en aquest sentit respecte d'altres grups, com els artesans i treballadors, que són els que presenten, en proporció, més hipoteques especials. Però cal anar amb compte amb això, ja que aquest fet podria estar relacionat amb la seva participació en el mercat immobiliari. Pel que fa a la relació entre prestigi social i hipoteques generals, vegeu Postel-Vinay (1998: 125).

sembla que això estigués succeint en cap de les oficines de l'antic districte de Girona l'any 1828,²⁵² amb maneres diferents d'inscriure els contractes, tal com hem exposat al primer capítol. Tot i que caldria fer un estudi més sistemàtic i aprofundit del mercat de la terra per descartar aquesta possibilitat o altres vies de finançament alternatives, en aquesta època hi ha moltes hipoteques expresses en operacions de préstec desvinculades del mercat de la terra. Per exemple, en un contracte inscrit l'any 1828 al Registre d'hipoteques de Sant Feliu de Guíxols, Ignàsia Basart, esposa d'un comerciant de Santa Cristina d'Aro, crea a favor de Ferriol Carreras, mariner de Sant Feliu de Guíxols, un debitori de 100 ll., a retornar en un any, en moneda d'or o plata, aportant una casa i "generalment, sense perjudici de la especial hipoteca, tots sos béns i drets".²⁵³ A l'assentament registral no hi ha cap rastre d'una compra —en aquest cas, de la casa que s'ofereix com a garantia especial— o de cap altre bé que hagués pogut adquirir el deutor amb els diners del préstec. S'ha comprovat si les inscripcions registrals anteriors o posteriors estaven relacionades amb aquesta operació, com era costum fer-ho en els llibres de l'any 1769,²⁵⁴ però tampoc hi ha indicis que relacionin aquest contracte amb altres.

El fet d'exigir més hipoteques especials en operacions no relacionades amb el mercat de la terra podria estar relacionat amb la crisi financera de començament del segle XIX? És probable, perquè la por o la desconfiança generades entre els creditors pel nou context financer, i sobretot la vaga de pensions desencadenada durant i després de la Guerra del Francès, podria haver-los conduït a cercar més seguretat jurídica a través de les hipoteques especials. El Reial Decret de 23 de juny de 1845, en definitiva, podria haver recollit un canvi de mentalitat entorn de les garanties hipotecàries que potser ja s'estava gestant des de feia molts anys.

Pel que fa al districte de Barcelona, cal recordar que les hipoteques especials tenien més pes que a la regió de Girona i representaven, aproximadament, la meitat del conjunt d'hipoteques en les mostres de 1769 i 1828 (vegeu **Gràfic 4.9**). En la primera mostra de 1769, aquest fet és degut sobretot a la influència dels censals. Tal com podem observar al **Gràfic 4.11**, els censals estaven

---

²⁵² El 1828 l'antic districte del Registre de Girona estava dividit en quatre oficines: la de Figueres, la de Besalú, la de la Bisbal d'Empordà i la de Girona.

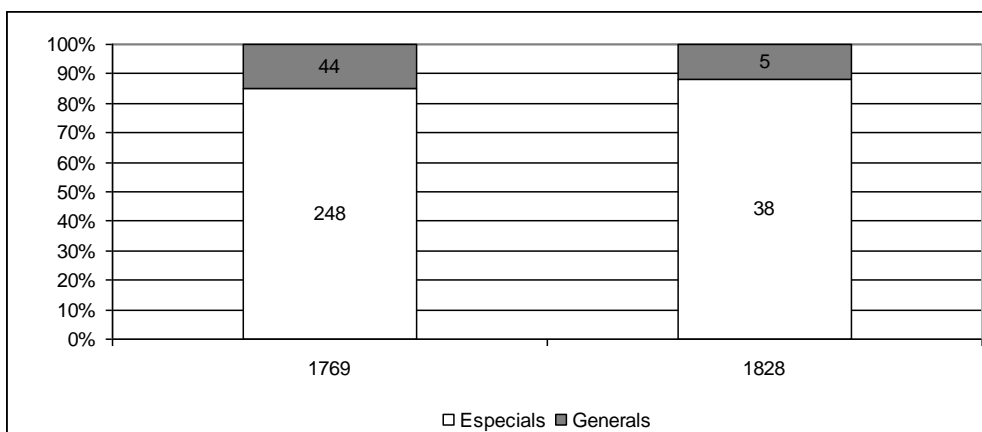
²⁵³ AHG, RHG, vol. 1, f. 11r.

²⁵⁴ A la demarcació de Girona el registrador sol inscriure per ordre cronològic totes les escriptures entregades pel notari, fet que facilita la connexió entre préstecs i compres.

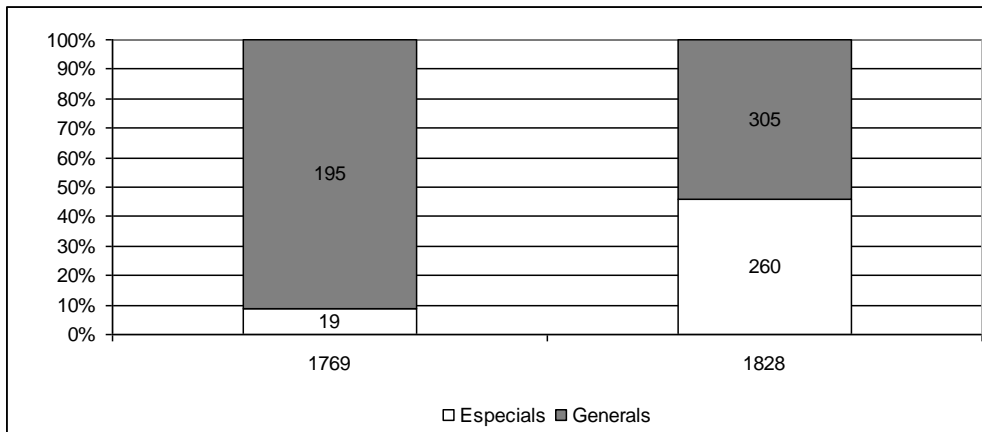
estretament relacionats amb aquest tipus de garantia hipotecària: en ambdues mostres —la segona de la qual, tanmateix, molt reduïda— supera el 80% del total d'hipoteques emprades en censals. Com hem comentat en ocasions anteriors, el Registre d'hipoteques de Barcelona no informava sistemàticament, o és difícil de deduir a partir del contingut del contracte, els vincles existents entre crèdit hipotecari i mercat immobiliari. Només en un nombre molt reduït de casos sabem amb certesa que els préstecs s'utilitzaven per a la compra d'un bé immoble, cosa que sempre, o gairebé sempre, estava associada a una hipoteca especial, tal com succeïa a la regió gironina. A Barcelona això té lloc sobretot quan el venedor, que sol ser laic, és alhora el censalista i el comprador, el censatari. En la resta de casos, quan una institució eclesiàstica intervé com a intermediària entre creditor i deutor, el rastre es perd —les actes, a diferència de Girona, no s'inscriuen una a continuació de l'altra. Tanmateix, és altament probable que aquests censals concedits per institucions eclesiàstiques també s'utilitzessin per a la compra de béns immobles, tal com hem pogut constatar a partir d'alguns exemples rastrejats a través dels llibres índex del registre d'hipoteques.

Gràfic 4.11. Distribució d'hipoteques generals i especials segons censals o deutoris. Regió de Barcelona (1769 i 1828)

a) Censals

b) Debitoris

Font: Annex 1.

Per contra, a jutjar pel tipus d'hipoteca que incorporaven els deutoris l'any 1769 i els actors que utilitzaven aquest contracte a la regió de Barcelona, és probable que estigués més estretament relacionat amb el món del comerç. Tanmateix, la proporció d'hipoteques especials en deutoris gairebé es multiplica per cinc en la segona mostra de 1828, contràriament al que succeïa a la regió de Girona, on les hipoteques especials fins i tot van disminuir lleugerament en aquest tipus de contracte. Ara bé, cal subratllar que el percentatge global d'hipoteques especials es manté gairebé igual en les mostres de 1769 i 1828, malgrat que el crèdit hipotecari s'hagués decantat definitivament cap al costat del deutor. Per tant, es tracta d'una prova més del canvi de funció experimentat pel deutor a la regió de Barcelona. Si donem per fet que la hipoteca especial estava més relacionada amb el mercat immobiliari, com hem vist en el cas de Girona, el percentatge de deutoris vinculats a compres o establiments, doncs, va augmentar considerablement entre les mostres de 1769 i 1828, assumint d'aquesta manera la funció tradicionalment desenvolupada pel censal abans del segle XIX. Tot i que tampoc no podem descartar una altra possibilitat: que s'exigissin més hipoteques especials per una qüestió de seguretat jurídica, tal com probablement succeïa al districte de Girona.

Un altre aspecte interessant a analitzar són els tipus d'hipoteques especials, que ens donen una idea de l'origen de la riquesa de cada districte. Així, a la regió de Barcelona les finques urbanes —un 80% del total— predominen sobre les finques rústiques, mentre que a la de Girona és a la inversa —el 75% de les

finques són rústiques. Ara bé, per béns immobles, tal com aclaria l'article 5 de la Reial Ordre de 29 de juliol de 1830, no només es consideraven “las casas, heredades y otros de esta calidad, inherentes al suelo”, sinó també “los censos, los tributos, los oficios y otros cualesquiera derechos perpetuos”. És a dir, al costat de cases, terres o masos, també es podien inscriure censos, censals, drets de propietat, delmes i, fins i tot, mercaderies, estris o màquines. Per exemple, l'any 1769 Antoni Amat Junyent, noble i militar de Barcelona, crea a favor de Raimunda Bensi Olmeda, vídua del cònsol de Gènova, un censal de 8.000 ll. La censatària aporta com a garantia els delmes de les poblacions de Les Encies i Sant Feliu de Pallerols —per aquest motiu, el contracte s'inscriu al Registre d'hipoteques de Girona— i consigna, per al pagament de la pensió del censal, el seu arrendament.²⁵⁵

Pel que fa al valor dels béns hipotecats, els documents rarament proporcionen informació de tipus monetari que permeti realitzar un càlcul precís. Tan sols obtenim aquesta informació en alguns censals de Barcelona quan s'hipoteca — i sovint es consigna— la pensió d'un cens o censal. A partir dels censals que incorporen exclusivament aquest tipus d'hipoteca, hem pogut calcular el valor de la garantia respecte a l'import del censal. Tal com es pot observar a la **Taula 4.13**, el capital prestat de mediana representa el 56% del valor de la garantia l'any 1769. Un percentatge que es considerava just en aquella època i molt semblant al que es podia trobar en altres zones europees (Postel-Vinay, 1998: 106). Però l'any 1828 el percentatge a la regió de Barcelona es redueix fins al 30%, encara que també és cert que la mostra és molt menys representativa que el 1769. Un altre fet, doncs, que podria suggerir que al segle XIX s'estaven endurent les condicions per accedir a un censal.

Si bé és molt complicat calcular el valor d'una casa hipotecada o una altra finca urbana, és més viable fer-ho amb les finques rústiques hipotecades, encara que de manera aproximada. A partir de la seva ubicació, superfície i qualitat, informació molt precisa en la majoria de contractes de la regió de Girona, s'ha pogut calcular el valor mitjà de les terres venudes perpètuament amb un sol tipus de qualitat —cosa que redueix considerablement l'univers—, i s'ha assignat el valor resultant als préstecs que únicament aporten aquest tipus de terra com a hipoteca. Per fer-ho, hem escollit la terra campa o cultiva, ja que es tracta del

---

²⁵⁵ AHG, RHG, vol. 2, f. 387v.

tipus de terra per al qual es disposa de més casos, tant en vendes com en préstecs. Cal tenir en compte, però, que el mètode utilitzat inclou un marge d'error important, perquè, segons la situació o altres criteris relacionats amb el mercat de la terra de cada indret, les terres campes o cultives poden ser més o menys cares. És per aquest motiu que hem utilitzat la mediana per corregir els casos més extrems. El resultat final obtingut per als censals de 1769 de la regió de Girona indica que el mètode pot ser bastant aproximat, perquè les xifres són molt similars a les de Barcelona, obtingudes amb un mètode de càlcul diferent. Així, segons la **Taula 4.13**, el capital prestat de promig és un 55% del valor de la garantia a la regió de Girona, un punt per sota, doncs, del promig obtingut a la regió de Barcelona per al mateix any.

Taula 4.13. Valor de les hipoteques en funció de l'import del préstec. Regions de Girona i Barcelona (1769 i 1806)

	1769 (censals)		1806 (debitoris)
	Girona	Barcelona	Girona
Quartil inferior (préstecs petits)	46	40	47
Mediana	55	56	70
Quartil superior (préstecs grans)	128	59	127

Font: Annex 1.

Nota:

En el cas de Girona, import del crèdit/valor de la garantia estimada.

Els préstecs petits són els inferiors a 120 lliures, mentre que els préstecs grans són els superiors a 320 lliures.

El valor de les garanties hipotecàries de Girona s'ha calculat a partir de vendes perpètuas que només inclouen terra campa o cultiva. En el cas de 1769, es tracta de 34 compravendes, i en el cas de 1806, de 39. A partir d'aquests casos s'ha estimat que el valor d'aquest tipus de terra és de 81 ll. per vessana el 1769 i de 130 ll. el 1806. El nombre de préstecs que només inclouen aquest tipus de terra com a bé hipotecat per a la primera mostra de 1769 és de 40 casos, i per a 1806, de 50. A Barcelona la mostra de préstecs amb garantia valorada monetàriament el 1769 és de 42.

Ara bé, els debitoris presenten diferències remarcables respecte dels censals a la mostra dels anys 1806 i 1841, ja que la mediana del capital prestat a Girona puja al 70% i al 88% del valor de la garantia, respectivament.²⁵⁶ A partir d'aquests resultats, es podria pensar que una mateixa garantia permetia accedir a un import més gran de diners quan es tractava d'un debitori, cosa que d'entrada

²⁵⁶ Pel que fa als debitoris, s'ha descartat realitzar el mateix experiment en la mostra de 1769, a causa de l'escàs nombre de casos. A la mostra de 1841 hi ha més casos (15), però no suficients per afegir-los a la **Taula 4.13**. A l'espera de poder ampliar la mostra, de moment només ens atrevim a donar una mediana provisional.

sembla sorprenent. Sense descartar que hi hagi un problema metodològic, és probable que la resposta es trobi en la clàusula que incorporava la pràctica totalitat de deutoris de la mostra utilitzada. El fet que aquests deutoris, en cas d'impagament, es convertissin en una compravenda a carta de gràcia, ens obliga a reinterpretar els resultats. En realitat el diferencial entre el valor de la finca hipotecada i l'import del préstec és la plusvàlua de la compravenda que obtindria el creditor/comprador en cas d'impagament en el termini acordat —segons les dades aportades al segon capítol, gran part de les vendes a carta de gràcia esdevenien compravendes perpètuas, és a dir, no es recuperaven. Per tant, en un context d'escassetat del crèdit com era el de l'any 1806, si finalment es consumava la venda a carta de gràcia, es tendia a obtenir plusvàlues més importants que el 1841 —passant del 30% el 1806 al 12% el 1841. A més a més, els terminis per retornar el capital també s'allargaren, ja que la mediana dels venciments va passar d'un any el 1806 a tres anys i sis mesos el 1841, fet que indicaria que les condicions perquè no s'activés la clàusula de compravenda també eren més favorables per al venedor/deutor en aquesta segona mostra.

Fins aquest moment només s'ha parlat de mitjanes, però cada cas amagava una valoració del risc diferent. Tal com podem observar a la **Taula 4.13**, els percentatges del crèdit/valor de la hipoteca són substancialment diferents segons si es tracta d'un préstec gran o petit. En els préstecs petits —inferiors a les 300 ll.— la relació és més baixa; en canvi, en els més grans, especialment a la regió de Girona, els imports dels préstecs fins i tot poden superar el valor de les garanties hipotecades. Habitualment, les sumes manllevades més grans estaven associades a categories socioprofessionals més acomodades, com nobles, hisendats o pagesos benestants, i factors com la reputació o el grup social a què pertanyien els destinataris dels préstecs semblen claus en aquest sentit i, en conseqüència, podien “abaratir” el valor de la hipoteca.

Per exemple, l'any 1806 Benet Pau Salomó, noble i militar de la Bisbal, crea un deutor a favor d'Antoni Roure, ciutadà honorat de Barcelona i pagès hisendat de la Bisbal, per un valor de 1.900 ll. En aquest cas, el deutor aporta com a garantia una terra cultiva de set vessanes, situada a la Bisbal, el valor de la qual, segons el mètode de càlcul exposat anteriorment, equival a 994 ll. (134 ll. per vessana).²⁵⁷ La suma de diners del préstec, doncs, és superior al valor de la

---

²⁵⁷ AHG, RHG, vol. 1, f. 9r.

garantia, fet que sol ser extraordinari. Un exemple contrari és el del pagès Josep Torrent, que va rebre aquest mateix any un censal de 100 ll., hipotecant a canvi vuit vessanes de terra cultiva, situades al veïnat de Bavià —municipi de Madremanya.²⁵⁸ Encara que les terres del primer cas fossin de molta més qualitat que les del segon, està clar que en aquests dos casos intervenien altres factors en la valoració de la garantia. Entre aquests, hi havia la solvència del sol·licitant del préstec i la seva reputació —recordem que en el primer cas es tracta d'un ciutadà honrat de Barcelona i pagès hisendat—, sense descartar altres tipus de relacions entre els actors o els mecanismes de seguretat subsidiària, com els fiadors, dels quals es parlarà més endavant.

Aquesta menysvaloració sistemàtica dels béns utilitzats com a garantia, molt més present en els petits préstecs que en els grans, està en la base del procés d'acumulació protagonitzat pels sectors amb més capacitat per prestar diners, segons Amit Bhaduri (1998). En el nostre cas, les pràctiques usuràries a través de les quals els individus o les institucions obtenien beneficis importants no procedien tant dels interessos —d'altra banda, difícils de rastrejar en deutoris o vendes a carta de gràcia, que és on es jugava més amb aquesta variable— com dels embargaments de les hipoteques valorades per sota del preu real. Segons Amit Bhaduri, aquest premi o benefici podia incentivar el creditor a provocar l'impagament o a incrementar el deute, encara que fos a través d'un mòdic interès, com el que regulava els censals. En definitiva, la diferent valoració de la terra hipotecada entre els pagesos deutors, que la consideraven el seu principal mitjà de subsistència, i els usurers, que simplement li atorgaven un valor de mercat, era la pedra angular del procés d'acumulació i l'explicació de molts comportaments al voltant del crèdit.²⁵⁹

D'altra banda, les diferències observades entre Barcelona i Girona a la **Taula 4.13** es podrien deure a dos factors més: el mètode utilitzat, més precís per al cas de Barcelona que per al cas de Girona, basat en un càlcul indirecte, i la presència de fiadors en alguns censals gironins de sumes importants —si excloguéssim aquests casos, les diferències entre regions es reduirien notablement, encara que la mostra gironina seria menys representativa. El fet que els fiadors estiguessin més presents en préstecs grans a la regió de Girona,

---

²⁵⁸ AHG, RHG, vol. 1, f. 170r.

²⁵⁹ Amit Bhaduri (1998: 23-24) exposa que la mora és el punt de partida d'aquest model d'explotació usurària, a causa de la comercialització forçada que comporta en els mercats de productes.

influeix substancialment en la valoració de la hipoteca. Per exemple, l'any 1771 Francesc Regàs, canonge de la Catedral de Girona, crea a favor de Pere Medinyà, pagès de Celrà, un censal de 200 ll., i ofereix com a garantia una peça de terra cultiva de dues vessanes, situada als Pujols de Celrà, i un fermança, anomenat Sixto Molar, pagès de Celrà, que aporta com a garantia tots els seus béns en general.²⁶⁰ En aquest cas, doncs, l'import del préstec equival al 123% de la garantia, segons els nostres càlculs (81 ll. per vessana), però la presència de l'avalador possiblement influïa en la percepció de seguretat del creditor.

4.5.2. Altres mecanismes de seguretat: fiadors i consignacions de rendes

Així doncs, el fiador, també conegut com a fermança, era una altra peça clau de la seguretat del préstec, especialment en sistemes de predomini de la hipoteca general. Al fiador era a qui reclamaven el deute pendent en cas d'insolvència del deutor principal. Per aquest motiu, Sebastià Casanovas (1986: 40), pagès de Palau-saverdera (Alt Empordà), que visqué durant les dècades centrals del segle XVIII, en les seves memòries aconsellava als seus descendents “sobretot no fer fermances, perquè veiem tots los dies que les fermances s'han de pagar; en eix cas, val més que si tenen diners que los hi deixin, o que los hi donin, que a lo menos los fills després no los maleeixin los ossos, després de ser ells morts”.

En un llibre mestre de 1791, del mas Vinyes d'Anglès, es donava un consell similar:

Si algun parent o amich los demània que los fàcian fermansa per manllevar algun censal, no ho fassen, perquè és regular que la fermansa ve ab lo temps a paga las pencions y censal, resultant-ne de ayxò, rinyas y discòrdias ab lo parent o amich o bé que los fills malaheyxen a sos pares, per ço si se troban ab convenièncias, per socórrer la necessitat del tal parent o amich, de qui tal vegada hauran rebut molts beneficis y seria ingràtitut no aconsolar, lo podrar allergar-li alguna partida de deiner que se ab esta y la que pot trobar (sic), ab altre parent o amich podrà eyxir de son hasgo (sic) y encara que lo tal no pogués tornar la partida deixada, no seria tant danyós com fer-li fermansa (Codiària, 1977: 171).

Encara avui en dia es poden trobar advertències d'aquest tipus en les llandes de les cases pairals: “Jo, Asteva Medinyà, dich la veritat que les fermansas dels

---

²⁶⁰ AHG, RHG, vol. 7, f. 1.278r.

passats més de mil lliuras an costat y tú hereter que d'esta seràs, fermansa mai no faràs” (Camps i Arboix, 1976: 112). En el mas Llapart de Camós es diu que “Si en ta casa tens bonança / no hi serà si fas fermança a ningú. / Mira lo que tens i paga-ho tú. / Lo deuta que m’ha donat més maldecaps / fou una fermança dels passats. / Salvi Llapart” (Bramon, 1985: 130). Com hem exposat en la primera part del nostre treball, mitjançant algun cas extret de la cúria reial de Torroella de Montgrí, avalar implicava responsabilitats —i riscos— importants.

Per regular la responsabilitat del fiador, se signaven contractes d’indemnitat entre fiadors i deutors, que comprometien aquests últims a treure indemne — d’aquí el nom— el fiador en cas d’impagament, predominantment d’un censal, o a lluir el censal en un període de temps determinat.²⁶¹ En les pàgines dels llibres del Registre d’hipoteques de Girona solem trobar aquests contractes a continuació d’un censal o en algunes notes al marge dels censals. Per exemple, el 1828 l’església parroquial de Palafrugell crea a favor de Josep Vilar, sastre de Palamós, un censal de 150 ll. i, a banda de donar com a garantia tots els seus béns en general, el censatari aporta dos fiadors: el seu germà, un treballador de Palamós, i un altre sastre de la mateixa localitat. Al marge de l’assentament s’informa que el censatari va presentar carta d’indemnitat a favor dels fiadors el mateix dia que van signar el contracte, segons la qual es comprometia a treure’ls indemnes al cap de cinc anys, aportant noves garanties.²⁶²

Llorenç Ferrer (1984) afirma que els contractes d’indemnitat no eren gaire habituals al Bages. Segons els índexs de diferents registres d’hipoteques, tampoc se’n troben gaires en altres indrets de Catalunya. Només al Registre d’hipoteques de Girona el nombre de contractes d’indemnitat és notable, sobretot si el comparem amb el nombre de préstecs que incloïen fiador (vegeu **Taula 4.14**), tot i que el seu pes relatiu cau progressivament entre 1769 i 1828 a causa, fonamentalment, de la disminució del nombre de censals —més endavant s’exposarà l’estreta relació entre censals i contractes d’indemnitats.

Pel que fa a les característiques dels contractes d’indemnitat, en la majoria de casos s’establia un límit temporal per cancel·lar el censal —concretament, el 70%—, la mitjana del qual se situava entorn dels cinc anys, tot i que també

---

²⁶¹ “El pacto de redimir el censal dentro de cierto tiempo puede hacerse sin embargo entre el vendedor y los fiadores, aunque sea en la misma obligación del censal para que queden libres algún día de la fianza. Así es que es muy frecuente que los vendedores de censales firmen a los fiadores otra escritura separada, llamada carta de indemnidad, esto es, promesa de quitar o redimir dentro de cierto tiempo u otramante sacarlos indemnes” (Vives Cebrià, 1989: II, 735).

²⁶² AHG, RHG, vol. 1, f. 376v.

trobem terminis més curts, d'un any i mig, o més llargs, de fins a dotze anys, en funció de les quantitats prestades. Si no es respectava aquest període de temps, el contracte podia establir diferents tipus de compensació, com ara la venda d'un bé immoble. Aquest seria el cas, per exemple, d'un contracte d'indemnitat signat el 1769 entre una vídua de Pineda de Mar, que és la censatària, i un negociant de Calella, que és el fiador, en el qual s'estableix que si en un termini de sis anys no s'ha lluit el censal, la vídua i el seu fill es comprometen a vendre al fiador una peça de terra, que prèviament havia de ser valorada per dos pèrits.²⁶³ Per tant, tampoc podem descartar que els contractes d'indemnitat, aprofitant la necessitat de trobar garanties sòlides que permetessin al deutor accedir a un préstec, amaguessin negocis favorables per al fiador. No obstant això, les relacions entre deutor i fiador solien basar-se més en la solidaritat que no pas en interessos espuris.

Taula 4.14. Proporció de contractes d'indemnitat en préstecs amb fiadors. Registre d'hipoteques de Girona (1769, 1806 i 1828)

<i>Anys</i>	<i>Préstecs amb fiadors</i>	<i>Contractes d'indemnitat</i>	<i>% sobre préstecs amb fiadors</i>
1769	156	65	42
1806	63	18	29
1828	228	19	8

Font: Annex 1.

Segons les dades de la **Taula 4.15**, la figura de l'avalador o fiador s'utilitzava més a la regió de Girona que a la de Barcelona, i la presència de fiadors va augmentar a la regió de Girona entre 1769 i 1828. Per tant, l'augment d'hipoteques generals en contractes de crèdit a la regió de Girona de l'any 1828, exposat en l'apartat anterior, que podria indicar una millora en les condicions per accedir al crèdit, seria una falsa impressió, perquè les hipoteques generals, lliures de qualsevol altra garantia, en realitat van disminuir. En canvi, les que incorporaven un fiador van passar del 26% el 1769 al 52% el 1828, en el cas dels censals, i de l'1% el 1769 al 8% el 1828, en el cas dels deutoris.

²⁶³ AHG, RHG, vol. 1, f. 49v.

Taula 4.15. Percentatge de censals i deutoris amb fiadors sobre el total d'aquests contractes. Registres d'hipoteques de Girona i Barcelona (1769, 1806 i 1828)

	<i>Girona</i>	<i>Barcelona</i>
<i>1769</i>	18	9
<i>1806</i>	13	
<i>1828</i>	24	7

Font: Annex 1.

Nota:

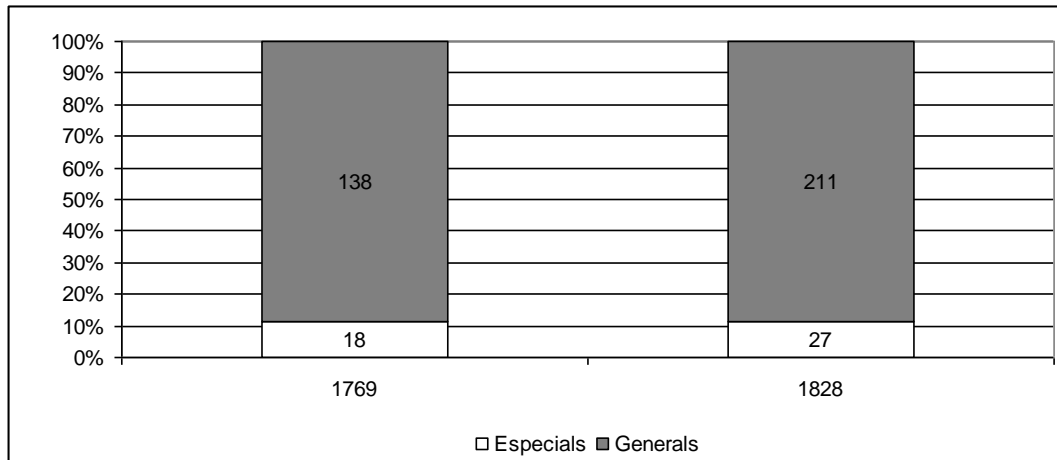
Nombre de préstecs amb fiadors a Girona: 1769 (156), 1806 (63) i 1828 (228).

Nombre de préstecs amb fiadors a Barcelona: 1769 (46) i 1828 (41).

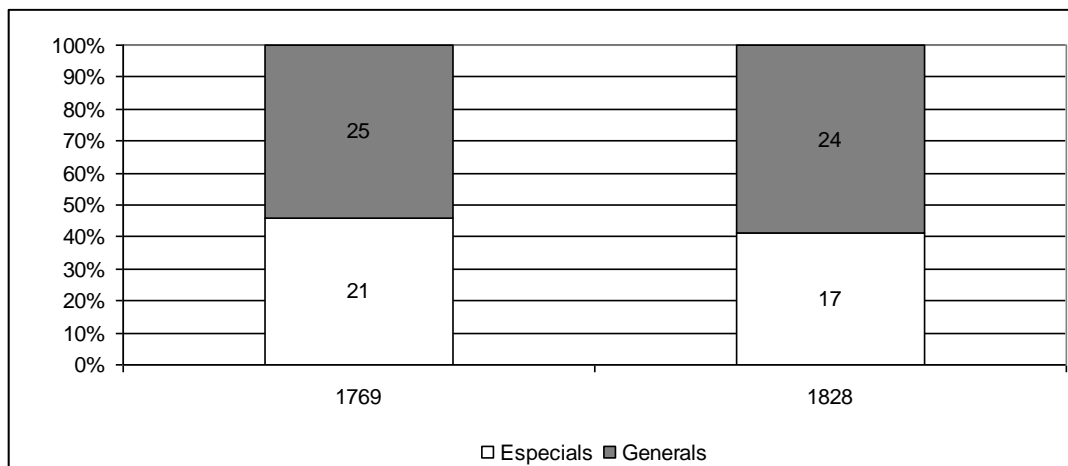
Malgrat que les condicions de crèdit l'any 1806 eren pitjors que les de 1769 o les de 1828, la proporció de fiadors en contractes de crèdit, tal com es pot observar a la **Taula 4.15**, disminueix a la regió de Girona —malauradament, no disposem de dades per a la regió de Barcelona. Aquest fet contradiu la tesi que es plantejava anteriorment, segons la qual la inclusió de fiadors en contractes de préstec augmentaria en un context d'inseguretat financera. Tanmateix, si incorporem els tipus d'hipoteques en aquesta anàlisi, s'entén millor per què van disminuir els fiadors: perquè les hipoteques especials van incrementar-se notablement en aquest any. I és que en aquesta regió, tal com podem apreciar al **Gràfic 4.12**, la presència de fiadors per regla general estava associada a hipoteques generals, considerades pels creditors menys sòlides. Ara bé, aquesta tendència no sembla tan clara al districte de Barcelona, a causa de la necessitat de reforçar les garanties creditícies.

**Gràfic 4.12. Distribució de fiadors segons hipoteques especials o generals.
Regió de Girona i Barcelona (1769 i 1828)**

a) Girona

b) Barcelona

Font: Annex 1.

De fet, a la regió de Barcelona podem trobar en un mateix contracte hipoteques especials, fiadors i altres garanties de pagament, com la consignació de rendes. La presència de majors mecanismes de seguretat en aquest districte està relacionada, principalment, amb dos factors: d'una banda, amb característiques pròpies del medi urbà, amb més mobilitat de persones i una major dificultat per obtenir informació sobre el deutor que en el món rural; de l'altra, amb les sumes prestades, que eren molt més elevades. Per exemple, l'impressor barceloní Joan Nadal i la seva muller venen un censal de 1.500 ll. a favor de la causa pia de Francesc Barata, fundada a l'església de Sant Esteve de Matadepera. Com a garantia el matrimoni hipoteca especialment

Todas aquellas casas o Hospicio con su huerto o salida contiguo [...] que posehe en la presente ciudad [de Barcelona] y calle dicha de Santa Anna. Item y finalmente toda aquella Botica o cochera [...] y una casa construida en ella. Y a más ha dado en fiador a Juan Nadal, semolero vezino de Barcelona, el qual ha azetado el cargo de dicha fiaduria [...]. Y consigna para las pensiones cobraderas a los inquilinos de las casas especialmente hipotecadas.

La consignació de rendes ha de ser considerada, doncs, un mecanisme de seguretat més per assegurar el cobrament del préstec —habitualment, la pensió d'un censal— mitjançant la destinació dels rèdits de finques o altres béns del deutor.²⁶⁴ Aquest mecanisme apareix sovint a la regió de Barcelona —el 1769 el 21% dels préstecs incorporen consigna; el 1828 són el 15%—, però no a la demarcació de Girona, on és gairebé testimonial. Tal com hem comentat anteriorment, el context urbà intervenia en aquest factor, però també la major quantitat d'individus amb capacitat per consignar rendes, així com les sumes elevades que es prestaven i el tipus d'hipoteques utilitzades en els contractes. De fet, quan a Girona apareix en contractes de crèdit, la consigna sempre està associada a creditors de Barcelona i a sumes importants. Per exemple, Ignàsia Soler Forn, resident a Barcelona, vídua d'un administrador de rendes de Girona, i el seu fill, l'any 1828 creen un debitori de 1.300 ll. a favor d'Alexandre Boada, botiguer de draps de Girona, i consignen per al pagament d'una part del deute (580 ll.) el lloguer d'una casa del carrer Ballesteries de Girona.²⁶⁵

A diferència d'aquest cas, la consignació de rendes era un mecanisme associat sobretot al pagament d'un censal. A Barcelona, el 35% dels censals incorporaven una consignació l'any 1769, mentre que en el cas dels debitoris només la incorporaven un 2%. Majoritàriament eren censals amb hipoteques especials, els béns de les quals solien generar una renda, que es consignava per pagar la pensió. Aquestes rendes habitualment procedien de lloguers de cases, pisos o arrendaments de terres.

---

²⁶⁴ Pedro Nolasco Vives (1989: II, 735) exposa que és un mecanisme per assegurar el pagament, i que antigament s'havien formalitzat mitjançant un contracte a part: "Además para evitar las mismas dificultades y asegurar el cobro de pensión, muchas veces el vendedor del censal consigna los réditos de la misma finca hipotecada o de otra, para que el comprador cobre de aquellos réditos las pensiones del censal. Es de advertir que aunque el comprador del censal no haga uso de esta consigna, no por esto queda privado de instar el cobro de las pensiones de los otros bienes del vendedor del censal. Esto se funda en que estas consignas que antiguamente se hacían en escritura separada pero a continuación de la de creación de censal, se acostumbran otorgar con pacto expreso de que se hacen sin novación ni derogación de las obligaciones continuadas en la escritura de censal: de otra parte y aunque no hubiese esta expresión, también quedaría obligado el vendedor del censal en virtud de la primera obligación y en virtud de la segunda, a menos que hubiese un pacto expreso en contrario conforme a lo dispuesto en la ley".

²⁶⁵ AHG, RHG, vol. 1, f. 443v.

Per exemple, el 1769 el convent de Sant Agustí de Barcelona crea a favor de Teresa Salera, vídua d'un noble de Barcelona, un censal de 4.000 ll., i la censatària consigna per al pagament de la pensió el producte de l'arrendament de dues terres, que alhora són la hipoteca del préstec.²⁶⁶ Però també es podien utilitzar altres tipus de rendes procedents de censos o censals, i fins i tot procedents d'arrendaments de delmes, senyories directes, fàbriques o societats mercantils. Aquest seria el cas, per exemple, d'un pagès de l'Hospitalet del Llobregat que el 1828 consigna, per al pagament d'un deutor de 2.814 ll., els beneficis d'una societat d'"arriendos de carnicerías".²⁶⁷ En algunes ocasions els creditors, per a més seguretat, podien encarregar-se del cobrament de les rendes consignades, com en el cas d'un sabater de Barcelona que l'any 1828 crea un deutor de 366 ll. a favor de la vídua d'un cirurgià de l'Exèrcit, consignant per al pagament del préstec un cens, que el creditor s'encarrega de cobrar fins al reemborsament total del deute²⁶⁸ —el fet que el deutor fos una dona podria haver influït en aquesta decisió.

La gran reducció del nombre de censals a Barcelona el 1828 no va fer desaparèixer la consignació de rendes. En aquesta època gairebé la meitat dels censals seguien incloent consignes, un percentatge superior al de la mostra de 1769. Un augment que també es nota sensiblement en els deutoris, ja que els que inclouen consigna passen del 2%, el 1769, al 7%, el 1828. No obstant això, contràriament al que succeïa amb els censals, ara els béns consignats no sempre són alhora la hipoteca del préstec, és a dir, hi ha més hipoteques generals amb consignació de rendes, cosa que en la primera mostra era un fet excepcional. Una altra diferència a remarcar relacionada amb el deutor és que la consigna, a més d'emprar-se per amortitzar el capital, també es comença a utilitzar per pagar els interessos del deute —en els pocs exemples en què són explícits—, com en el cas d'un corredor de canvis de Barcelona, que per pagar l'interès "comercial" del 6% consigna el lloguer d'unes cases.²⁶⁹

D'altra banda, hem cregut interessant conèixer quin era el perfil dels fiadors en els contractes de la regió de Girona, que és on apareixen amb més freqüència, per obtenir una imatge més concreta de la solidaritat en el món del crèdit, especialment important en àmbits rurals. D'entrada, les relacions familiars

---

²⁶⁶ CRPC, RHB, vol. 2, f. 553r.

²⁶⁷ CRPC, RHB, vol. 3, f. 2r.

²⁶⁸ CRPC, RHB, vol. 1, f. 116r.

²⁶⁹ CRPC, RHB, vol. 3, f. 19r.

no semblen la principal clau explicativa per conèixer els fiadors, contràriament al que es podria pensar. Si incloem tots els fiadors que comparteixen cognoms amb deutors, encara que el document no sigui gaire explícit sobre el grau de parentiu entre les dues parts, només en el 10% dels casos, l'any 1769, i en el 14%, l'any 1828, es dona aquesta coincidència.

Taula 4.16. Distribució de les operacions de crèdit segons la distància entre deutor i fiador. Registre d'hipoteques de Girona (1769 i 1828)

Anys	Dins del mateix municipi					
	1 a 10	11 a 20	21 a 30	31 a 40	Més de 40	
1769	66	19	10	3	1	1
1828	59	23	9	1	1	1

Font: Annex 1.

Mostra: any 1769 (156 contractes), any 1828 (228 contractes).

Nota: distància en km.

En canvi, les relacions de veïnatge semblen tenir més importància que les familiars. Seguint el mateix mètode utilitzat per calcular les distàncies entre creditors i deutors, en la **Taula 4.16** s'exposen les distàncies que separen deutors i fiadors. Independentment de l'any de la mostra, els percentatges són molt similars: la gran majoria de fiadors són veïns del mateix municipi —entre el 60% i el 66%— o bé dels municipis de l'anella de poblacions més pròxima a la residència del deutor —a menys de 10 quilòmetres. Si sumem aquests dos percentatges, en ambdues mostres se supera la barrera del 80%.

No obstant això, també hi ha casos que queden fora d'aquesta tendència general, com el d'Agustí Aurich, pagès de Riudellots de la Selva, que va rebre a favor seu un debitori de 600 ll. l'any 1828. Com a garantia, aquest individu hipoteca tots els seus béns en general i, per major seguretat —segons fórmula habitualment utilitzada en les inscripcions registrals—, els de Llorenç Aurich, pagès de Castell d'Aro.²⁷⁰ Probablement, en aquest cas, la important distància que els separava —21 quilòmetres en línia recta— estava relacionada amb el parentiu que unia els dos individus.

Atès que fiador i deutor es coneixen, a causa del grau de confiança que implicava el fet d'avaluar un préstec, el quadre anterior mostra amb més precisió l'àrea presidida pel coneixement mutu. Una distància que, si la comparem amb

²⁷⁰ AHG, RHG, vol. 2, 260v.

la dels creditors i deutors, és notablement més curta. Principalment, on rau la diferència entre aquests quadres és en la proporció d'individus que són del mateix municipi, molt superior en el cas dels deutors i fiadors —hi ha entre 20 i 25 punts de diferència a favor de deutors i fiadors, excepte en la mostra de deutoris de 1828, en què tan sols n'hi ha 16. En conclusió, el que s'evidencia amb la comparativa és que existien mecanismes en el sistema de crèdit d'aquesta època que permetien superar la barrera de les relacions interpersonals i, per tant, anar més enllà de l'esfera del coneixement mutu. En el cas del censal, s'ha exposat de quina manera se superaven les asimetries de la informació, però en el cas del deutor caldria estudiar-ho més a fons. Les dades de què es disposa fins ara no mostren una especialització clara dels creditors, ni tan sols en el grup de comerciants o negociants, que són els que concentren més préstecs en aquest tipus de mercat. Fins i tot no descartem del tot que quan el deutor es converteix en el principal instrument de crèdit, el paper dels notaris i altres intermediaris podria haver adquirit més importància que en el passat.

Tornant de nou a la qüestió de la solidaritat en el món del crèdit, hi ha un altre element important a tenir en compte. A les relacions de veïnatge, s'hi han de sumar també les relacions socioprofessionals entre deutors i fiadors, perquè en el 51% dels casos, l'any 1769, i el 47%, l'any 1828, compartien la mateixa categoria socioprofessional. Segons la **Taula 4.17**, que recull la coincidència socioprofessional de les principals categories de la regió de Girona dels anys 1769 i 1828, que es podria haver vist afavorida pel reduït ventall de categories existents en el món rural, es detecten algunes diferències entre grups en aquest sentit.

La categoria dels artesans, però, permet filar una mica més prim sobre aquesta qüestió. Quan analitzem la coincidència per sectors econòmics afins, el percentatge disminueix notablement, especialment en la primera mostra de 1769, i passa del 62% al 7%, tot i que en la segona mostra de 1828, més reduïda que la primera, es manté una mica més estable, i del 41% només es baixa al 30%. En tot cas, no hem de menystenir que gairebé un de cada dos fiadors comparteixi la mateixa categoria socioprofessional amb la persona que avalava.²⁷¹

---

²⁷¹ Sobre com s'han elaborat les categories socioprofessionals, vegeu l'Apèndix 2.

Taula 4.17. Percentatge de coincidència, pel que fa a l'ocupació professional, entre deutors i fiadors. Regió de Girona (1769 i 1828)

	1769	1828
Pagesos	65	54
Artesans	62	41
Treballadors	40	49
Comerciants i negociants	10	8
<i>Total</i>	<i>51</i>	<i>47</i>

Font: Annex 1.

Mostra: any 1769 (156 contractes), any 1828 (228 contractes).

Recapitulant, la solidaritat entre deutors i fiadors es fonamentava en dos elements: d'una banda, en les relacions de veïnatge; de l'altra, en l'ocupació o grup social a què pertanyien; tot i que en un grup més reduït de casos, el parentiu també influïa en aquesta equació. Aquests lligams de parentiu, així com l'ocupació dels individus, sobretot en categories com la dels comerciants i negociants, ajudaria a explicar molts casos que registren distàncies més llargues entre deutors i fiadors.

Conclusions

La Reial Pragmàtica de 1750 no és el principal factor explicatiu de la crisi del censal a Catalunya. Segons els inventaris dels arxius patrimonials de pagesos i hisendats de la regió de Girona, el vertader punt d'inflexió es dona en la dècada de 1790, coincidint amb les grans emissions de vals reials de la Guerra Gran (1793-1795) i la desamortització de 1798, i entre els anys 1831 i 1860, a causa, principalment, de les posteriors desamortitzacions i la legislació liberal. En consonància amb les dades procedents dels arxius patrimonials, els primers resultats obtinguts a través dels registres d'hipoteques mitjançant els seus índexs confirmen un canvi de tendència molt important en el món del crèdit entre 1769 i 1828, consistent en la substitució del censal pel debitori. Tenint en compte el creixement de la població entre aquestes dues dates, es tracta d'una substitució insuficient atès l'augment del nombre total de préstecs —incloent-hi les vendes a carta de gràcia— en la majoria de districtes estudiats, cosa que fa versemblant la hipòtesi d'una major presència dels sistemes informals del crèdit alhora que s'enfonsa el sistema censalista.²⁷²

Des d'una perspectiva comparada, només alguns territoris de la Catalunya més dinàmica van ser capaços de generar una alternativa prou clara, mitjançant el debitori, al retrocés generalitzat del censal. Malgrat tractar-se d'una aproximació,²⁷³ els índexs dels registres d'hipoteques catalans han permès contextualitzar millor els territoris de Barcelona i Girona, que s'analitzen amb més detall en aquest treball. D'una banda, a partir d'aquests primers resultats, s'ha pogut observar com la regió de Barcelona es caracteritza per un creixement accentuat dels deutors i un descens profund dels censals; en aquest sentit, seguint els arguments de Fernández de Pinedo (1985) o Pérez Picazo (1987b), es tractaria d'un clar exemple de transició cap a un model capitalista. El districte

---

²⁷² Segons Tello (2006: 335-336), "entre el vell i el nou règim hipotecari va transcórrer una llarguíssima etapa caracteritzada per la retracció i l'enduriment del crèdit rural, mentre l'estalvi generat pels propietaris agraris més benestants i rendistes es canalitzava cap als ferrocarrils o el deute públic de l'Estat liberal. [...] en un nou context creditici en què el desplaçament de les velles institucions eclesiàstiques, que durant molts segles havien actuat com a veritables caixes d'estalvis rurals, havia deixat el camí lliure a nous prestadors laics que només oferien préstecs hipotecaris a terminis molt més curts i amb interessos força més alts".

²⁷³ Aquesta aproximació a partir dels índexs no té en compte la pràctica notarial de cada territori, el crèdit informal, les quantitats pendents reconegudes dins d'altres contractes, com les compravendes o els capítols matrimonials, o els mecanismes de finançament alternatiu existents en el camp, com els establiments o els contractes de rabassa morta, o en el món urbà, com les lletres de canvi o els pagarés, que, segons Tafunell (1991: 381), pels volts de 1890 eren "l'únic recurs de què disposaven la indústria i el comerç per a obtenir crèdit bancari".

de Girona, en canvi, se situaria en un terme mig: els deutoris van créixer, però molt menys que en altres regions de la Catalunya més dinàmica —en part perquè el nombre de deutoris de 1769 és extraordinàriament alt a causa del finançament d'entrades d'establiments emfitèutics—, i els censals van disminuir, però menys que en altres regions com Barcelona. En tot cas, sembla clar que el creixement de préstecs per càpita va ser negatiu en ambdós territoris entre 1769 i 1828.

La fortalesa dels encarregaments percebuda en la mostra de 1801 a través dels índexs dels registres d'hipoteques suggereix que la disminució del volum de censals era un fenomen relativament recent en aquell moment. Tant aquesta font com els inventaris dels arxius patrimonials indiquen, a més, que al voltant d'aquesta data es redimien més censals que no pas se'n creaven, fet que podria haver contribuït també a la reducció de l'estoc de censals generada arran de la desamortització de 1798. En resum, les causes de la davallada del censal en la darrera dècada del segle XVIII i la primera dècada del segle XIX van estar relacionades, fonamentalment, amb tres factors: en primer lloc, amb aquesta alienació del capital eclesiàstic a causa de la desamortització de 1798; en segon lloc, amb la col·locació de capital privat en emprèstits de l'Estat,²⁷⁴ i en últim lloc, amb la Llei de 1799 que autoritzava redimir censals amb vals reials.

A partir d'aquest moment, la cotització dels vals reials jugarà un paper molt important en el mercat censalista. Els intents de la Corona per reflotar-los no aconseguiran els seus objectius i la cotització del paper moneda continuarà a la baixa, cosa que afectarà de retruc la confiança en els censals. Les primeres aproximacions centrades en la regió de Girona, però, no apunten a una allau de cancel·lacions de censals aprofitant la seva baixa cotització, com va succeir amb els assignats francesos, sinó tan sols a un lleuger creixement de les lluïcions de censals mitjans i grans, redimibles amb vals de 150 o 300 pesos, efectuades per grups benestants, com comerciants, professions liberals i alguns pagesos. La desconfiança que acabarà generant entre els potencials creditors el paper moneda devaluat reduirà a la llarga la creació de nous censals, especialment entre els inversors laics, amb més capacitat de decisió que els eclesiàstics.

Tot i que alguns autors situen el fenomen a finals del segle XVIII, el període que va de la Guerra del Francès fins la revolució liberal va estar marcat per una

---

²⁷⁴ La desviació de capitals es percep sobretot en la dècada de 1790, però caldria estudiar més a fons si va succeir el mateix amb les primeres emissions de la dècada de 1780. Els primers indicis de què disposem senyalen en aquesta direcció.

forta resistència al pagament de pensions, que es feu especialment visible durant els anys de la Guerra del Francès, el Trienni Liberal i la regència de Maria Cristina. Entremig d'aquests períodes, els cobraments es van recuperar, com ho demostren les dades de la comunitat de preveres de la Bisbal, una institució que basava els seus ingressos en el censal. No obstant això, a jutjar per altres mostres extretes dels registres d'hipoteques de Girona i Figueres, la confiança envers el censal en un període deflacionari i, per tant, més favorable per a aquest contracte que el període anterior a la guerra, no es va recuperar i el nombre de creacions de censals es va mantenir en un perfil baix, inferior al de la creació de deutoris i fins i tot, en determinats anys, al de compravendes a carta de gràcia. Ni tan sols l'anul·lació de la Llei que permetia redimir censals amb vals reials en la dècada de 1820 va poder revifar el contracte.

Així, abans de la revolució liberal el crèdit hipotecari s'havia decantat definitivament cap al deutor, predominantment, i la venda a carta de gràcia. Sens dubte, per al deutor suposaven unes fórmules creditícies més oneroses que el censal, especialment en el cas de la venda a carta de gràcia, que solia implicar l'alienació d'una part del patrimoni. En canvi, per al creditor l'oportunitat de renegociar el deute i la possibilitat d'incorporar clàusules per blindar-se contra el paper moneda feien del deutor un instrument de crèdit més ben adaptat que el censal a la incertesa econòmica del moment, capaç de proporcionar guanys superiors, especialment per la via dels interessos. Paral·lelament a la fallida del sistema censalista, el deutor es va transformar en un préstec de mitjà i llarg termini, tal com havia succeït a França després de 1789, sobretot en regions com la de Barcelona, on el censal era un contracte residual en la mostra de 1828. És inevitable, doncs, preguntar-se fins a quin punt la crisi del censal no la van impulsar els grups socials que podien beneficiar-se d'aquest nou panorama econòmic. En altres paraules, va existir una estratègia de classe per eliminar la "competència" dels censals en el mercat de capitals?

Finalment, la revolució liberal i la desamortització de Mendizábal i Espartero suposaran un nou sotrac per al mercat censalista. Per mitjà de les mostres de 1828 i 1841, extretes del Registre d'hipoteques de Girona, s'ha pogut observar que la desaparició —gairebé total— del clergat regular va ser un cop duríssim. L'estoc de censals del clergat secular, en canvi, sembla que va aguantar millor l'escomesa, malgrat les lleis de 1837 i 1841. D'altra banda, l'expedient elaborat per la Diputació de Girona a fi de nacionalitzar els béns del clergat secular

il·lustra a la perfecció les greus dificultats de l'Estat liberal per obtenir informació mínimament útil i fiable per cobrar les pensions dels censals desamortitzats, que en moltes ocasions l'Església ja no cobrava des de feia molts anys. A més a més, aquest expedient indica que durant la primera guerra carlina (1833-1840) va produir-se una nova onada de resistència al pagament de pensions, que se sumava a les esmentades anteriorment.

D'altra banda, a fi d'establir una comparativa amb altres estudis europeus que han utilitzat de manera sistemàtica registres notariais o fiscals per tal d'analitzar el grau d'especialització dels sistemes de crèdit, s'ha estudiat la freqüència de préstecs dels actors que participaven en els mercats de censals i deutoris. Les dades extretes del registre d'hipoteques demostren que l'Església era l'únic col·lectiu que es trobava en igualtat de condicions respecte d'altres grups europeus especialitzats en el crèdit, si tenim en compte la concentració de préstecs assolida en el mercat censalista, encara que individualment només destaquessin algunes grans institucions eclesiàstiques capaces de generar deu operacions o més en un any, o bé d'aproximar-se a aquesta xifra. Pel que fa al mercat de deutoris, no trobem indicis clars d'especialització en cap de les mostres analitzades, ni tan sols en el grup de comerciants i negociants, que en la mostra de 1828 adopta un pes relativament important, tot i que allunyat de la importància adquirida per l'Església abans del segle XIX, sobretot pel que fa al nombre de préstecs concedits.

L'especialització de l'Església en el mercat censalista es basava, d'una banda, en la seva gran presència en el territori i, de l'altra, en els diferents mecanismes que posseïa, gràcies a la funció pastoral que desenvolupava, per obtenir informació rellevant sobre la solvència de les famílies o els individus a qui prestava. A més a més, les catedrals o els ordes religiosos aprofitaven les seves extenses estructures jeràrquiques i les seves xarxes socials per prestar sumes elevades de diners a individus de classes acomodades, que podien viure en territoris molt distants. Però en aquest sistema no tot seguia una lògica estrictament econòmica, sinó que hi intervenien altres variables importants. Per exemple, la funció de retorn entre famílies benestants de la societat catalana i l'Església tenia un paper fonamental en la concessió de préstecs, de la mateixa manera que el paper de procuradors i altres intermediaris que participaven en operacions relacionades amb causes pies o beneficis eclesiàstics. Finalment, una vegada aquest sistema entra en crisi al segle XIX, cap categoria

socioprofessional desenvoluparà un sistema similar al de l'Església, entre altres raons perquè no disposava de les seves eines informatives ni del seu capital, acumulat al llarg dels segles. El nou sistema presidit pel debitori, doncs, es caracteritzarà per unes relacions personals més bilaterals i un mercat del crèdit més fragmentat.

L'anàlisi geogràfica dels fluxos crediticis proporciona pistes molt interessants per conèixer el funcionament del sistema censalista. En el cas de la regió de Girona, els mapes de punts indiquen una gran dispersió del crèdit, amb graduació segons la mida de la població, especialment en la primera mostra de 1769 entre els dos grups de població dels extrems, tant pel que fa al nombre com pel que fa a l'import dels censals. Respecte del debitori, aquesta jerarquia es fa clarament visible en la mostra de 1828, coincidint amb un pes relatiu més important d'aquest tipus de contracte. És en aquesta segona mostra quan les ciutats grans i mitjanes comencen a destacar gràcies a col·lectius relacionats amb el món del comerç. Tanmateix, es poden observar diferències entre els mercats de censals i debitoris, originades per l'accentuat component eclesiàstic del mercat censalista. Per exemple, algunes petites viles podien convertir-se durant l'Antic Règim en focus importants de creació de censals per l'enclavament de monestirs o convents dins dels seus termes municipals, habitualment propers a nuclis importants de població, amb els quals s'establí una estreta relació creditícia.

Per contra, la regió barcelonina sembla més reclosa sobre si mateixa, sobretot a causa del pes exercit per la ciutat de Barcelona. A diferència de la regió gironina, on el món rural i el món urbà habitualment es barrejaven, a la ciutat comtal els intercanvis crediticis es donen principalment a l'interior de les seves muralles, cosa que la diferencia d'altres grans urbs europees com París, on el hinterland creditici abastava bona part del país abans de la Revolució Francesa (1789). D'altra banda, les diferències entre les demarcacions de Girona i Barcelona no només radiquen en els fluxos de més proximitat, sinó també en els de llarga distància. El fet que la ciutat de Barcelona tingui un major nombre d'institucions eclesiàstiques potents el 1769, capaces de teixir contactes amb individus d'indrets allunyats, es tradueix en un major percentatge de préstecs de llarga distància —superiors als 40 quilòmetres—, freqüentment associats a sumes elevades i a classes benestants. Aquest fenomen també es constata en altres ciutats importants, com la de Girona, tot i que a una escala menor.

En situacions econòmiques estables és difícil observar com circula la informació entorn del crèdit. Però el xoc financer iniciat amb la desamortització de 1798 i l'episodi dels vals reials permet copsar alguns mecanismes intangibles del mercat censalista a través dels canvis en les distàncies dels fluxos crediticis. Així, en el cas de la regió de Girona les distàncies de 1801 es van estrènyer respecte de les de 1769 o les de 1828, amb un augment notable del percentatge de préstecs entre individus que vivien al mateix nucli o a menys de deu quilòmetres, és a dir, entre individus que vivien en l'esfera per excel·lència del coneixement mutu. En altres paraules, aquests canvis indiquen que en moments d'inestabilitat financera els creditors es refugiaven en aquesta esfera i sacrificaven la dimensió del mercat i, per tant, la seva liquiditat, i que el sistema desenvolupat per l'Església en situacions normals podia superar la limitació que implicava la bilateralitat en els intercanvis, atès el percentatge d'operacions superiors als deu quilòmetres.

Pel que fa al sistema de garanties hipotecàries, la major presència d'hipoteques especials a Barcelona, sovint acompanyades d'altres sistemes de seguretat creditícia, com la consignació de rendes,²⁷⁵ estaria associada a la major dificultat per obtenir informació de caràcter creditici en contextos urbans i al valor més elevat dels préstecs en aquesta regió. En canvi, al districte de Girona, on les dificultats per aportar garanties especials eren superiors a les de Barcelona en amplis sectors de la població, i també on el coneixement mutu i el control social estaven més presents, com a conseqüència d'una menor mobilitat de les persones, la hipoteca general tenia un pes clarament superior. Aquí la hipoteca especial estava reservada gairebé en exclusiva al mercat de compravendes de béns immobles, en tant que l'objecte de la transacció solia ser la hipoteca del nou préstec —freqüentment un censal. Ara bé, en la mostra de 1828 es constata un canvi en aquesta regió, perquè les hipoteques especials dissociades del mercat de la terra augmenten lleugerament, de la mateixa manera que les hipoteques generals amb fiadors. Uns canvis que podrien indicar un enduriment de les condicions d'accés al crèdit durant el segle XIX —els

---

²⁷⁵ A la demarcació de Barcelona, les consignacions de rendes per pagar les pensions dels censals habitualment acompanyaven les hipoteques expresses o especials, a diferència del que succeïa en el món rural gironí, on aquest mecanisme era pràcticament inexistent. Amb la substitució del censal pel debitori, la consignació no desapareix del tot, sinó que es transforma. En la mostra de debitoris barcelonina de 1828, per exemple, la consignació s'utilitza per amortitzar el capital dels deutors, i fins i tot per pagar els interessos.

testimonis que expressen les dificultats per trobar crèdit en la dècada de 1820, com en el cas de la família Carles, apuntarien en la mateixa direcció.

Respecte del vincle del mercat de crèdit amb el mercat immobiliari a la regió de Barcelona, el contingut dels contractes o la relació entre actes dels llibres del registre d'hipoteques no proporcionen gaire informació sobre aquest aspecte. Ara bé, si consideréssim, tal com succeeix a la regió de Girona el 1769, les hipoteques especials més estretament relacionades amb aquest motiu, al voltant del 50% dels censals podrien estar vinculats al mercat immobiliari, cosa que explicaria per què les hipoteques especials en proporció són les mateixes els anys 1769 i 1828, malgrat que el pes de censals i debitoris gairebé s'havia invertit entre aquestes dues dates. Segons la nostra hipòtesi, l'any 1828 el debitori estava assumint el paper que tradicionalment havia desenvolupat el censal a Barcelona, fet avalat també per l'allargament dels terminis dels contractes de debitori, especialment de les cancel·lacions, i per les distàncies dels fluxos crediticis, que en aquest moment són pràcticament les mateixes que les dels censals l'any 1769. Per contra, no sembla que aquest fenomen estigués succeint a Girona, on les hipoteques generals seguien més estretament associades al debitori.

Finalment, s'ha intentat calcular el valor de les garanties hipotecàries, perquè la seva menysvaloració sistemàtica és considerada una de les principals vies d'acumulació de propietats per part dels sectors socials amb més capacitat de préstec, juntament amb la via dels interessos, més present en el debitori o la venda a carta de gràcia que no pas en els censals. Com s'ha demostrat, aquesta menysvaloració sistemàtica incidia més en els petits préstecs que en els grans, associats per regla general a sectors socials més benestants. Eliminant els fiadors i altres mecanismes de seguretat subsidiària en el càlcul de la garantia, atès que poden influir substancialment en el resultat, la mediana de l'import prestat girava al voltant del 55% de la hipoteca el 1769, tant a la regió de Barcelona com a la de Girona, independentment del mètode utilitzat. Tot i això, aquest percentatge sembla reduir-se al segle XIX, paral·lelament a un augment dels mecanismes de seguretat subsidiària, com els fiadors. Un element que se suma, doncs, a la tesi de l'enduriment de les condicions d'accés al crèdit posteriors al xoc financer de finals del segle XVIII.

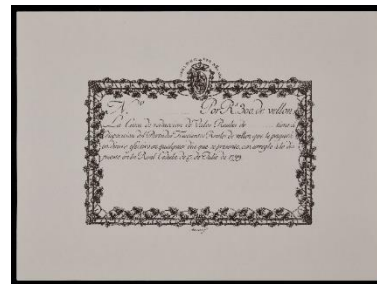

Vals reials (1794-1795)

Vals reials de 300 i 150 pesos. Els vals reials són un precedent immediat del paper moneda. La primera emissió de vals es va fer l'any 1780, i en la dècada de 1790 s'intensificaren. Com es pot llegir en aquests exemplars, anualment es renovaven per cobrar els interessos, cosa que va generar un nombre elevat de models i estampats. Hem escollit aquests dos vals reials, perquè són els que més van utilitzar-se a la regió de Girona per redimir censals a partir de 1799, moment a partir del qual va autoritzar-se el seu bescanvi —els de 150 pesos, emesos per primera vegada l'any 1795, van ser els més freqüents, atès el seu baix valor. En ciutats com Barcelona potser van tenir més sortida els de 300 o 600 pesos, perquè els imports dels censals eren més elevats. Facsímils de la col·lecció de *Vales Reales de S. M. El Rey, 1795-1799*. Madrid: Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, Calcografía Nacional, 1993.

Cèdules de la Caixa de Consolidació i de la Caixa de Reducció (1799)

Cèdules, emeses l'any 1799, de la Caixa de Consolidació (200 rals) i de la Caixa de Reducció (300 rals). Com que el juny de 1799 els vals reials perdien al canvi el 46% del nominal, es va decidir atorgar curs forçós al paper moneda mentre s'intentava retirar-los mitjançant la creació, primer, de la Caixa de Consolidació —que va bescanviar alguns vals, com el primer que es veu a la imatge, encara que no és segur que les cèdules arribessin a circular— i, després, la Caixa de Reducció. Aquesta segona oficina, que havia de disposar de més recursos que la Caixa de Consolidació, va establir-se en les principals places mercantils espanyoles, com la de Girona, i es va encarregar del canvi en metàl·lic o en cèdules que, pel seu menor valor, tindrien més possibilitats de ser utilitzades com a numerari. La imatge de la cèdula de la Caixa de Consolidació ha estat cedida pel Museo Casa de la Moneda, de Madrid, i la segona imatge ha estat extreta de *Vales Reales de S. M. El Rey, 1795-1799*. Madrid: Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, Calcografía Nacional, 1993.

PART III: ELS ACTORS DEL CRÈDIT HIPOTECARI

En la tercera part del nostre treball centrarem el focus en els actors dels mercats de censals i deutoris dels anys 1769 i 1828. Per tal de facilitar l'exposició, aquesta part ha estat dividida en dos capítols dedicats a l'evolució dels creditors i dels deutors durant el nostre període d'estudi i, a tall de conclusió, un darrer capítol sobre els saldos i els fluxos monetaris de les diferents categories socioprofessionals que participaven en aquests mercats.²⁷⁶

---

²⁷⁶ Aquestes categories socioprofessionals han estat elaborades, d'una banda, a partir de bibliografia especialitzada sobre els gremis barcelonins (Molas, 1970) o els grups socioprofessionals del món rural gironí d'aquesta època (Congost 1997, 2009b); de l'altra, en base a la proposta metodològica per aplicar HISCO a Catalunya (Pujadas-Mora, Romero-Marín i Villar, 2014) i l'informe sobre l'estructura ocupacional de Catalunya dels segles XIX i XX, al qual fa referència aquest article, on es poden trobar els codis en versió catalana, elaborat pel grup d'investigació Trabajos, Instituciones y Género [TIG] de la Universitat de Barcelona, que va col·laborar i desenvolupar les versions espanyola i catalana d'HISCO. El resultat final, com es pot observar a l'Apèndix 2, és un sistema de classificació que sintetitza aquestes propostes, tenint en compte l'objecte d'estudi d'aquest treball, i introdueix algunes categories singulars, com el de les dones, vídues i menors, especialment interessants per a l'anàlisi social del crèdit.

Capítol 5. Creditors

En aquest epígraf analitzarem els creditors que intervenen en els mercats de censals i debitoris de les regions de Barcelona i de Girona. Per fer-ho, haurem de tenir en compte el tipus de mercat en el qual intervenen, l'estructura social i econòmica dels territoris estudiats o el pes demogràfic de les categories socioprofessionals analitzades. Així mateix, per interpretar correctament el canvi social esdevingut entre 1769 i 1828 en el terreny del crèdit, serà fonamental el context polític i econòmic exposat en la segona part del nostre treball; concretament, la desamortització de 1798, l'episodi dels vals reials, les guerres contra França i altres potències europees, la resistència al pagament dels censals o els períodes polítics amb un component liberal més marcat.

5.1. Censals

Quan en l'apartat 4.3 parlàvem d'especialització en el món del crèdit, ja avançàvem que l'Església presentava un nivell semblant al d'altres grups europeus de la mateixa època especialitzats en el préstec. Aquest domini de l'Església es materialitzava en un entramat de xarxes creditícies superposades en el territori, formades per institucions i clergat de diferent naturalesa, que utilitzaven el censal com a principal instrument de crèdit en les seves operacions.

Pel que fa a la regió de Barcelona, l'estament eclesiàstic intervenia en la gran majoria d'operacions de l'any 1769, com es pot observar a la **Taula 5.1**. Concretament, abans de la crisi del sistema censalista aquesta categoria va concedir el 81,6% i el 69,8% dels censals pel que fa al nombre i el valor, respectivament. A continuació del grup eclesiàstic, però presentant un saldo negatiu en el seu conjunt, com veurem al setè capítol, hi havia, per ordre descendent, el grup de dones, vídues i menors, el dels artesans, el dels militars,²⁷⁷ el dels comerciants i negociants, el dels pagesos, la petita i alta noblesa, i altres categories sobre les quals ara no ens aturarem atesa la seva poca importància com a censalistes. Ara bé, si observem el valor dels préstecs, els artesans queden darrere de la major part dels grups esmentats anteriorment;

---

²⁷⁷ Es tracta d'un sol cas, un noble militar que realitza diferents préstecs durant aquell any (vegeu apartat 4.3).

i, si en tenim en compte la mitjana, observem que els grups amb més capacitat per prestar sumes elevades són els militars, la noblesa —no tant, però, si ens fixem en la mediana—, els comerciants i negociants, algun notari, membre de la categoria del món jurídic, i les dones, vídues i menors. En canvi, en la mostra de censals de 1828 els censalistes barcelonins no eclesiàstics gairebé desapareixen, en paral·lel a la dràstica reducció del total de censals, tot i que, curiosament, pel que fa al nombre parlem en alguns casos d'uns percentatges similars als de 1769.

Taula 5.1. Distribució dels censalistes segons categories socioprofessionals (nombre i valor). Districte de Barcelona, 1769 i 1828

a) Any 1769

	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Lliures</i>	<i>%</i>	<i>Mitjana</i>	<i>Mediana</i>
Església	240	81,6	229.286	69,8	955	567
Dones, vídues i menors	18	6,1	20.338	6,2	1.130	600
Artesans	11	3,7	3.696	1,1	336	200
Militars	6	2,0	54.000	16,4	9.000	523
Comerciants i negociants	5	1,7	6.621	2,0	1.324	515
Pagesos	4	1,4	762	0,2	191	188
Petita noblesa i altres	5	1,7	882	0,3	176	241
Noblesa	3	1,0	10.437	3,2	3.479	231
Món jurídic	1	0,3	2.000	0,6	2.000	2.000
Administració	1	0,3	300	0,1	300	300
<i>Total</i>	<i>294</i>	<i>100,0</i>	<i>328.322</i>	<i>100,0</i>	<i>1.117</i>	<i>408</i>

b) Any 1828

	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Lliures</i>	<i>%</i>	<i>Mitjana</i>	<i>Mediana</i>
Església	31	81,6	33.157	86,7	1.070	600
Dones, vídues i menors	3	7,9	1.821	4,8	607	600
Artesans	1	2,6	142	0,4	142	142
Comerciants i negociants	1	2,6	1.000	2,6	1.000	1.000
Desconeguda	2	5,3	2.133	5,6	1.067	1.067
<i>Total</i>	<i>38</i>	<i>100,0</i>	<i>38.253</i>	<i>100,0</i>	<i>1.007</i>	<i>600</i>

Font: Annex 1.

Segons la **Taula 5.2**, el pes de l'Església a la regió de Girona l'any 1769 no és tan aclaparador com a la regió de Barcelona pel que fa al nombre de censals —es mou entorn del 60%. No obstant això, es tracta d'un percentatge substancialment més alt que l'obtingut a través del cadastre de la ciutat de Girona en el mateix any (vegeu apartat 3.1.1), cosa que qüestiona aquesta font fiscal a l'hora d'avaluar la importància real del capital eclesiàstic en el mercat censalista. Per sota d'aquest grup, encara que presentant un saldo negatiu en el còmput

global, destaca sobretot el grup dels pagesos,²⁷⁸ que pràcticament no apareixia a la regió de Barcelona, i també el de les dones, vídues i menors d'edat, i, més lluny, el dels treballadors, el dels artesans, el dels comerciants i negociants i el de la petita noblesa. En canvi, si observem el valor dels préstecs, aquesta darrera categoria és la més destacada, després del grup eclesiàstic, perquè, de la mateixa manera que algun militar amb més capacitat per prestar sumes importants de diners, els seus censals podien situar-se molt per sobre del que era habitual en la resta de categories socioprofessionals.

Taula 5.2. Distribució dels censalistes segons categories socioprofessionals (nombre i valor). Districte de Girona, 1769 i 1828

a) Any 1769

	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Lliures</i>	<i>%</i>	<i>Mitjana</i>	<i>Mediana</i>
Església	346	67,6	72.528	62,8	210	108
Pagesos	49	9,6	4.960	4,3	101	80
Dones, vídues i menors	47	9,2	8.835	7,7	188	100
Treballadors	18	3,5	1.781	1,5	99	84
Artisans	16	3,1	4.595	4,0	287	70
Comerciants i negociants	12	2,3	1.462	1,3	122	76
Petita noblesa i altres	11	2,1	12.248	10,6	1.113	100
Administració	4	0,8	130	0,1	33	30
Món medicina	3	0,6	126	0,1	42	45
Món jurídic	2	0,4	150	0,1	75	75
Món marina	2	0,4	150	0,1	75	75
Militars	1	0,2	8.000	6,9	8.000	8.000
Desconeguda	1	0,2	500	0,4	500	500
<i>Total</i>	<i>512</i>	<i>100,0</i>	<i>115.465</i>	<i>100,0</i>	<i>226</i>	<i>100,0</i>

b) Any 1828

	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Lliures</i>	<i>%</i>	<i>Mitjana</i>	<i>Mediana</i>
Església	233	83,8	61.585	88,2	264	150
Treballadors	11	4,0	2.288	3,3	208	100
Petita noblesa i altres	9	3,2	1.316	1,9	146	100
Dones, vídues i menors	9	3,2	1.180	1,7	131	118
Altres	5	1,8	385	0,6	77	81
Pagesos	4	1,4	305	0,4	76	78
Artisans	4	1,4	300	0,4	75	88
Comerciants i negociants	2	0,7	300	0,4	150	150
Món marina	1	0,4	2.200	3,1	2.200	2.200
<i>Total</i>	<i>278</i>	<i>100,0</i>	<i>69.859</i>	<i>100,0</i>	<i>251</i>	<i>150</i>

Font: Annex 1.

Encara que al districte de Girona el nombre de censals no disminueix tant com a Barcelona, la situació de 1828 no és tan diferent a l'observada en la mostra

²⁷⁸ Molts d'aquests pagesos probablement eren els mateixos pagesos propietaris de l'apartat 3.1.2 i els que en el futur s'autodenominaran hisendats, juntament amb la petita noblesa i altres individus amb distinció social. Encara que molts censals estaven relacionats amb compravendes de terres, com veurem més endavant, aquest 9,6% és un percentatge notable.

barcelonina del mateix any. Així, a les terres gironines l'Església augmenta encara més el seu pes relatiu respecte de l'any 1769 i arriba a més del 80% dels censals creats, tant en nombre com en valor; i, en conseqüència, el paper de la resta de grups minva molt, fet que pot generar algunes anomalies. Per exemple, un grup tradicionalment no creditor com el dels treballadors passa a ser ara el segon grup censalista, cosa que podria guardar relació amb el seu pes demogràfic o amb altres factors que més endavant exposarem, quan analitzem aquesta categoria.

En conclusió, trobem tres grups laics que destaquen especialment a la regió de Girona com a censalistes. D'una banda, el de les dones, vídues i menors; i, de l'altra, el dels pagesos i, al segle XIX, també el de la petita noblesa i altres individus amb distinció social —cal tenir en compte que molts hisendats del segle XIX, integrats dins d'aquesta categoria, al segle XVIII formaven part del grup dels pagesos. Pel que fa al grup eclesiàstic, a banda de la seva preponderància en el mercat censalista, cal subratllar l'augment del seu pes relatiu en la mostra del segle XIX. No obstant això, si ens fixem en el nombre absolut de censals, el potencial creditor d'aquest grup havia decaigut molt, encara que no tant com a la regió de Barcelona.

5.1.1. L'Església com a censalista

William J. Callahan (1989: 17) comenta que els escriptors religiosos espanyols del segle XVIII, quan es referien a l'estament eclesiàstic, parlaven d'esglésies i no pas d'Església. Si observem amb detall la composició d'aquest grup en el món del crèdit, entenem per què parlaven en plural i no en singular, com ho fem nosaltres per una qüestió de comoditat en l'exposició. Per tant, ara un dels nostres objectius consistirà a desagrupar aquesta categoria a partir de determinats elements i característiques comunes, i observar quina evolució va experimentar cadascun dels subgrups entre 1769 i 1828, a fi d'entendre millor l'evolució general del mercat censalista.

D'altra banda, cal tenir en compte que la composició d'aquesta categoria, amb un enorme pes econòmic i social durant l'Antic Règim, variava molt segons la diòcesi. Per exemple, si en el terreny del crèdit comparem una diòcesi predominantment urbana, com la de Barcelona, amb una altra de caràcter rural, com la de Girona, observarem diferències remarcables en aquest sentit. La

implantació dels regulars en les ciutats o la major presència d'esglésies parroquials en el món rural són alguns dels factors explicatius d'aquests contrastos, juntament amb el nombre i el tipus de clergues existent en cada territori o la riquesa i la capacitat de percepció de rendes de cadascuna de les diòcesis.²⁷⁹

Com hem comentat en capítols anteriors, determinades pràctiques creditícies a la regió de Barcelona podrien haver propiciat més redempcions mitjançant la utilització de vals reials a la regió de Barcelona.²⁸⁰ Així mateix, molts potencials inversors van deixar d'apostar pel censal, percebut com un contracte més insegur que el debitori, després dels episodis esdevinguts a cavall dels segles XVIII i XIX. Ara bé, en el cas del clergat, sobretot el secular, la seva llibertat d'elecció a l'hora de reinvertir els censals cancel·lats era més reduïda.²⁸¹ En els dos apartats següents, centrats en l'Església, intentarem donar resposta a aquestes i altres qüestions que podrien explicar les diferents trajectòries de les regions de Barcelona i de Girona pel que fa a l'evolució del nombre de creacions de censals. I ho intentarem fer bàsicament a través de dues fotografies: la primera, focalitzada en el crèdit eclesiàstic abans de la crisi de finals del segle XVIII; la segona, centrada en la greu situació en què es trobava l'Església a tots els nivells durant la segona restauració absolutista, després d'una sèrie d'esdeveniments polítics i econòmics que laminaren la seva base econòmica.

---

²⁷⁹ Pels volts de l'any 1800, la percepció de rendes de la diòcesi de Barcelona arribava als 500.000 reals, gairebé el doble que les rendes obtingudes a la diòcesi de Girona, que se situava entre les més pobres d'Espanya (Alzog i Fuente, 1875: VI, 469).

²⁸⁰ Tot i que les primeres aproximacions sobre aquesta qüestió no apunten cap a una allau de redempcions (vegeu el tercer capítol), seria bo estudiar més a fons aquesta possibilitat. Recordem que la concentració del deute era més accentuada a la regió de Barcelona a causa de l'absència d'encarregaments i la pràctica habitual d'assumir el deute previ del censatari, cosa que podria haver facilitat la utilització de vals reials a partir de 1799. El que sabem del cert a partir de l'estudi d'Esteban Canales (1985) és que les rendes procedents de censos i censals del quinquenni de 1805, 1806, 1807, 1815 i 1816 representaven el 44% del conjunt de rendes percebudes a la diòcesi de Barcelona. Un percentatge, per tant, molt elevat encara, que demostra que el volum de censals després de la desamortització de 1798 encara aguantava amb força. No sabem exactament què va passar en els anys posteriors a aquest quinquenni, però la fotografia que obtenim el 1828 a través del registre d'hipoteques és que ja no es creaven censals en aquesta regió, sobretot per part dels laics. La por cap a aquest contracte es podria haver apoderat del mercat de capitals, fins i tot després que en la dècada de 1820 se suprimissin les lleis que permetien cancel·lar censals amb vals reials.

²⁸¹ El clergat regular potser disposava de més llibertat de decisió que el clergat secular a l'hora d'invertir els diners. Segons la disposició de 1727, que es va fer circular novament el 1740, citada per Vives Cebrià (1989: II, 737-742), el clergat secular estava obligat a reinvertir en nous censals els diners procedents de censals.

5.1.1.1. *El crèdit eclesiàstic abans de la crisi de finals del segle XVIII*

L'Església espanyola va viure la seva darrera etapa de prosperitat econòmica entre els anys 1750 i 1790, gràcies a l'acumulació secular de recursos i a l'equilibri entre Tron i Altar que va caracteritzar el regnat de Carles III. Tot i ser considerat un dels arquitectes més afortunats de l'anomenada Església reial, aquest monarca també va participar de l'apropiació d'una part considerable de la riquesa eclesiàstica, encara que sense arribar als nivells assolits pels seus successors, que van viure un context econòmic i polític més convuls. Però el creixement dels ingressos de l'Església durant aquest període —al bisbat de Barcelona, per exemple, les rendes van duplicar-se entre 1735 i 1768—²⁸² va permetre compensar amb escreix la càrrega que va suposar aquest procés incipient.

Pel que fa a les rendes eclesiàstiques procedents de censals, l'única decisió de la Corona a destacar durant aquest període va ser la reducció del tipus d'interès oficial del 5% al 3% en els antics territoris de la Corona d'Aragó, aprovada el 1750 mitjançant una reial pragmàtica. Actualment, alguns autors posen en qüestió, des de la perspectiva de la demanda, que la decisió fos del tot negativa; fins i tot alguns defensen que podria haver estimulat la creació de nous censals fins la dècada de 1780.²⁸³

En un context de bonança econòmica com aquest, a la regió de Barcelona hi havia quatre subgrups eclesiàstics que lideraven, per aquest ordre, la concessió de censals l'any 1769: els convents, les esglésies parroquials, les obres pies i els particulars eclesiàstics (vegeu **Taula 5.3**). Ara bé, quan observem la mitjana dels préstecs, són els hospitals —l'Hospital de la Santa Creu, especialment, i el de sacerdots pobres sota invocació de Sant Sever— els que creaven censals de major quantia. Malgrat que l'Hospital de la Santa Creu va concedir pocs censals aquest any, les sumes prestades per aquesta institució eren astronòmiques. Per exemple, el 2 d'octubre de 1769 els administradors de l'Hospital —un regidor de la ciutat i un canonge del Capítol de la Catedral de Barcelona— presten 4.360 ll. 4 s. i 9 d. a la vídua d'un fuster de Barcelona, anomenada Teresa Guillem Vaquer, i el seu fill, i consignen per al pagament de la pensió els arrendaments de diferents cases, masos, terres i horts, que alhora aportaven com a hipoteca

²⁸² El creixement dels ingressos en la resta de diòcesis de la Corona d'Aragó no va ser tan accentuat (Domínguez Ortiz, 1974: 20; Hermann, 1974: 189).

²⁸³ Sobre aquesta qüestió, vegeu el capítol tercer.

especial del préstec.²⁸⁴ Juntament amb aquests préstecs més puntuals dels hospitals, els monestirs són els que més destaquen pel que fa a la mitjana de préstecs, especialment els femenins, com el de Valldonzella o el de Jonqueres, nodrits amb les filles de les famílies de la noblesa catalana, igual que algunes esglésies parroquials i capelles.

Taula 5.3. Distribució dels censalistes eclesiàstics per subgrups (nombre i valor). Districte de Barcelona, 1769

	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Lliures</i>	<i>%</i>	<i>Mitjana</i>
Convents	63	26,4	61.505	27,2	976
Esglésies parroquials	62	25,9	68.294	30,2	1.102
Obres pies	45	18,8	28.858	12,8	641
Particulars eclesiàstics	19	7,9	17.477	7,7	920
Capellanies	11	4,6	11.864	5,2	1.079
Monestirs regulars	10	4,2	11.220	5,0	1.122
Altres institucions	9	3,8	4.800	2,1	533
Catedral	6	2,5	4.895	2,2	816
Hospitals	6	2,5	13.311	5,9	2.219
Col·legiates	5	2,1	2.012	0,9	402
Confraries	3	1,3	2.050	0,9	683
<i>Total</i>	<i>239</i>	<i>100,0</i>	<i>226.286</i>	<i>100,0</i>	<i>947</i>

Font: Annex 1.

A Barcelona, doncs, cobra especial rellevància l'activitat del clergat regular amb relació al crèdit. En el decurs del segle XVIII a la ciutat de Barcelona hi havia vint-i-cinc convents masculins d'ordes mendicants (Bada, 1986: 448-449). Hi predominaven els franciscans, els dominics, els carmelites, els trinitaris i els mercedaris, tots ells amb dos convents, llevat dels franciscans, que en tenien tres. Al llarg del segle XVIII, alguns ordes bastiren noves i importants esglésies: els caputxins a Santa Madrona, el nou convent de Sant Agustí al carrer de l'Hospital i la nova església de la Mercè. Pràcticament la totalitat dels censals creats per ordes masculins procedien d'aquestes institucions en el districte del Registre d'hipoteques de Barcelona, malgrat que en tota la diòcesi barcelonina l'any 1805 hi havia cinquanta cases —el 23% de les de Catalunya— i 1.666 religiosos —el 30,5% dels religiosos regulars de Catalunya (Bada, 1986: 142-143).

²⁸⁴ Fons del Registre d'hipoteques de Barcelona (d'ara endavant, RHB), custodiat al Col·legi de Registradors de la Propietat de Catalunya (d'ara endavant, CRPC), 1769, vol. 1, f. 318v.

Tanmateix, una tercera part, aproximadament, dels censals creats per aquest subgrup corresponien a convents i monestirs de monges de la diòcesi de Barcelona, que, tret d'algunes excepcions, també es trobaven situats a la ciutat de Barcelona. Aquests cenobis comptaven, durant el primer terç del segle XIX, entre 415 i 430 monges, distribuïdes en vint-i-dos cases (Bada, 1986: 157). Fora de la ciutat de Barcelona, tan sols hem constatat set censals creats per convents femenins, com el de Pedralbes o el de les carmelites de Vilafranca, i de fora de la diòcesi de Barcelona només un, creat pel convent de Nuestra Señora de la Victoria (Saragossa).

La presència d'administradors i procuradors jugava un paper destacat en les operacions realitzades pels convents, sobretot quan les sumes eren elevades i implicaven cases femenines —aquestes figures intermèdies també eren molt importants en operacions relacionades amb obres pies. Els intermediaris normalment eren religiosos de la mateixa institució o orde, tot i que també podem trobar algun notari que exercia aquesta funció, especialment quan es tractava d'un convent de fora la ciutat. Aquest seria el cas, per exemple, del notari barceloní Josep Antoni Mallachs, que solia actuar com a procurador del convent de carmelites calçades de Vilafranca del Penedès, o el de Pere Anton Llosses, procurador i notari de Jonqueres, que també s'encarregava de cobrar els censals del monestir a canvi d'un salari, tal com ha documentat Elisa Badosa (1985: 64-65).

Pel que fa al clergat secular, a la ciutat de Barcelona hi vivien prop de 250 sacerdots a començament del segle XIX. Afegint-hi diferents categories, entre elles la col·legiata secular de Santa Anna, podien arribar a ser prop de 400 persones. Sense comptar els beneficiats, aquesta xifra representava el 34% del clergat de la diòcesi. Joan Bada (1986: 157) descriu el clergat secular de Barcelona de la manera següent:

Barcelona comptava l'any 1805 amb un total de 1.173 eclesiàstics, distribuïts en 216 rectors o vicaris i 957 beneficiats, que representava el 16% del clergat català. El seu repartiment pesava sobre la capital, que absorbia l'any 1820, segons la llista confegida per al jurament de la Constitució, 250 sacerdots, 4 ordenats in sacris i 16 clergues; a ells cal afegir la clerecia catedralícia, que sumava 70 individus —11 dignitats, 24 canonges i 40 beneficiats (5 dignitats tenien també canongies atesa llur incongruïtat)—, la clerecia de la col·legiata secular de Santa Anna amb 20 membres —prior, 15 canonges, 4 comensalies— i encara alguns

beneficiats, a més dels sacerdots que estaven adscrits a esglésies —en 1816, eren 38—, amb un total, doncs, de 378 preveres i 20 clergues, als quals sens dubte cabria afegir els que, sense tenir benefici, vivien en cases particulars en pla de “pedagog” particular o de mestre; aquest total representava obertament el 34% del clergat diocesà.

Aquestes xifres explicarien la importància del clergat secular a la **Taula 5.3**, gairebé equiparable a la del clergat regular, i es correspondrien amb alguns estudis sobre les rendes eclesiàstiques de la diòcesi de Barcelona a començament del segle XIX (Canales, 1985).²⁸⁵ Dins d'aquest conjunt, les set parròquies de la ciutat de Barcelona —Santa Maria del Mar, Nostra Senyora del Pi, Sant Just i Pastor, Sant Pere (o de les Puel·les), Sant Miquel Arcàngel, Sant Jaume Apòstol i Sant Cugat— concentraven entorn del 50% dels censals, i la resta de parròquies de la diòcesi arribava gairebé a l'altre 50%. Així doncs, detectem una primera diferència remarcable respecte del clergat regular, perquè l'activitat creditícia no es concentrava exclusivament a la ciutat de Barcelona, sinó que es trobava més repartida en tot el territori del districte del Registre d'hipoteques de Barcelona.²⁸⁶ Pel que fa a la presència d'esglésies parroquials d'altres diòcesis en censals registrats a la comptadoria barcelonina, n'hi ha alguna de catalana, com l'església parroquial d'Urgell, o de fora del Principat, com l'església del Salvador de València, però són casos molt puntuals.

Segons la **Taula 5.3**, el tercer subgrup en importància és el de les obres pies, és a dir, el de les fundacions permanents de caràcter cultural o caritatiu. Josep M. Marquès (2007: 130-131) afirma que moltes obres pies procedien de beneficis personats. Aquest autor descriu així el mecanisme de reciprocitat sobre el qual es basaven: les famílies dotaven, primerament, de beneficis a clergues i, posteriorment, aquests dotaven de causes pies a donzelles i estudiants de la mateixa família. El retorn, a més, podia obrir la porta a un censal, que no necessàriament havia de procedir de la mateixa fundació familiar.

---

²⁸⁵ Esteban Canales (1985), per al quinquenni de 1805, 1806, 1807, 1815 i 1816, estudia la procedència de les rendes de la diòcesi de Barcelona. El pes dels capellans (29,58%) en aquest moment és gairebé equiparable al del clergat regular (35,75%). Pel que fa a la importància de les rendes de censos i censals dins d'aquests dos grups, tenia més rellevància en el clergat regular (47%), sobretot a causa dels convents, amb un 61% de les rendes procedents de censos i censals, que no pas els capellans (13%). Tot i així, l'autor considera que la xifra global de 43,53% de rendes procedents de censos i censals pot estar inflada, i que, a més de censos i censals, podria incloure lloguers urbans i drets de cops percebuts per la mitra. A banda d'aquests dos grups, hi havia altres grups més modestos en el còmput global de percepció de rendes, com ara els beneficiats, que concentraven els seus ingressos en aquests tipus de rendes.

²⁸⁶ Recordem, però, que els límits de la diòcesi eren molt més grans que els del Registre d'hipoteques de Barcelona.

Segons la mostra de 1769 del districte de Barcelona, la majoria de les obres pies van ser fundades a la ciutat de Barcelona i eren administrades per eclesiàstics, predominantment, o membres de la família fundadora —una cosa no era incompatible amb l'altra. A tall d'exemple, el 1769 la causa pia fundada pel doctor Francesc Da[r]der, administrada per l'argenter Josep Da[r]der, ciutadà honrat de Barcelona, va atorgar un censal de 660 ll. a favor del rector de l'església parroquial de Santa Maria de Martorelles.²⁸⁷ Hem escollit aquest cas perquè podria tractar-se d'un benefactor i causa pia documentats. Francesc Darder Barrich, el fundador, fou cirurgià de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona i el 1731 fundà una causa pia per constituir una comunitat de dones laiques, conegudes popularment amb el nom de darderes, que havien d'atendre les malaltes pobres de l'hospital. Coneixem que la missió caritativa de les darderes s'allargà fins l'any 1856, quan el govern espanyol va decidir expropiar els béns de la causa pia i la congregació va passar a dependre de la diòcesi de Barcelona (Gimeno i Bueno, 2018).

Finalment, seria bo destacar el paper de molts eclesiàstics que en vida o per via testamentària, mitjançant un marmessor, creaven censals com a laiques i privades persones, segons fórmula habitualment utilitzada en aquella època. Aquest seria el cas, per exemple, de la noble Antònia de Meca i els marmessors de la noble Antònia de Morata, religioses del monestir de Sant Joan de Jerusalem, que atorguen conjuntament un censal de 800 ll. a favor d'un escultor de Barcelona, anomenat Josep Trulls.²⁸⁸ Un altre exemple, en aquest cas entre germans, és el protagonitzat per la família Dardaña. El 1769, l'eclesiàstic Jaume Dardaña atorga un censal de 4.000 ll. (!) a favor del seu germà Ramon, jove teixidor de vels de seda, una de les professions més pròsperes de la Barcelona del segle XVIII, que li retorna la quantitat en tan sols set anys.²⁸⁹

Un altre cas, també interessant perquè el préstec es realitza entre eclesiàstics, és el d'Antoni Mateu, prevere i beneficiat de la Catedral de Barcelona, que atorga un censal de 2.280 ll. a favor d'un beneficiat de l'església parroquial de Sant Just i Pastor.²⁹⁰ Aquest no és l'únic cas, ni de bon tros, protagonitzat per capitulars de la seu de Barcelona. El fet que percebessin rendes altes associades al seu càrrec, complementades amb sous vinculats a altres activitats, com la gestió de

---

²⁸⁷ CRPC, RHB, 1769, vol. 4, f. 375r.

²⁸⁸ CRPC, RHB, 1769, vol. 1, f. 287v.

²⁸⁹ CRPC, RHB, 1769, vol. 1, f. 434r.

²⁹⁰ CRPC, RHB, 1769, vol. 4, f. 383r.

rendes del Capítol o funcions de delegació a Madrid o Roma, els permetia atresorar sumes importants, que podien ser invertides en censals. Segons Pedro Fatjó (1994), que ha estudiat aquesta elit durant el segle XVII, sovint destinaven les seves rendes a censals, uns actius percebuts per aquest col·lectiu com a segurs i amb un raonable rendiment. Per a la col·locació dels seus diners, a més, aprofitaven les xarxes financeres teixides entorn de la Catedral de Barcelona, així com la informació de caràcter econòmic fruit de l'administració de rendes del Capítol.

**Taula 5.4. Distribució de censalistes eclesiàstics per subgrups (nombre i valor).
Districte de Girona, 1769**

	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Lliures</i>	<i>%</i>	<i>Mitjana</i>
Esglésies parroquials	166	50,0	25.304	37,7	152
Obres pies	35	10,5	7.093	10,6	203
Hospitals	34	10,2	7.463	11,1	220
Convents	23	6,9	8.276	12,3	360
Col·legiates	18	5,4	8.054	12,0	447
Fàbriques d'església	12	3,6	927	1,4	77
Monestirs regulars	11	3,3	4.440	6,6	404
Particulars eclesiàstics	10	3,0	2.100	3,1	210
Catedral	8	2,4	1.580	2,4	198
Confraries	8	2,4	720	1,1	90
Capellanies	4	1,2	395	0,6	99
Santuaris	2	0,6	480	0,7	240
Altres	1	0,3	223	0,3	223
<i>Total</i>	<i>332</i>	<i>100,0</i>	<i>67.055</i>	<i>100,0</i>	<i>202</i>

Font: Annex 1.

A la regió de Girona trobem algunes diferències remarcables en la composició del grup eclesiàstic censalista respecte del districte de Barcelona. Per començar, si observem la **Taula 5.4**, les esglésies parroquials, totes elles pertanyents a la diòcesi de Girona, gairebé doblen en termes relatius el nombre de censals de les parròquies del districte de Barcelona —26% a la regió de Barcelona i 50% a la de Girona— i ocupen indiscutiblement la primera posició del rànquing. Aquesta

diferència està estretament relacionada amb el major nombre de parròquies en aquest districte²⁹¹ i el menor pes del clergat regular.²⁹²

En canvi, si comparem en termes relatius el valor de les esglésies parroquials, no hi ha tanta diferència entre un districte i l'altre, perquè els préstecs concedits a la regió de Girona es caracteritzen per ser d'import més reduït —de 100 ll. o fins i tot menys—, fet que situa aquest subgrup per sota de la mitjana general (202 ll.). Sovint aquests censals d'import més reduït estan associats a petites parròquies i a la fundació d'aniversaris i misses d'estaca —concretament, el 53% dels censals registrats per aquest subgrup a la regió de Girona procedien de fundacions d'aniversaris.

D'altra banda, hem pogut constatar que un 30% dels censals creats per aquest subgrup estan relacionats amb comunitats de preveres, que també solien administrar rendes procedents de fundacions de misses, com en el cas següent: Joan Gibert, pagès de Garrigoles, el 1769 crea un censal de 72 ll. 10 s. a favor de la comunitat de preveres de l'església parroquial de la mateixa vila, com a administradora dels aniversaris i misses d'estaca i altres pies fundacions d'aquesta església.²⁹³ En definitiva, el pes que tenien les fundacions de misses és fonamental per entendre la participació dels eclesiàstics en el mercat censalista del districte de Girona.²⁹⁴ El binomi missa/censal, tal com assenyala Carles Salazar (1990), era un enginyós mecanisme de l'església de l'Antic Règim per transformar un capital simbòlic, procedent del culte als morts, en capital material. Així, s'intercanviava un servei religiós periòdic, consistent en la celebració d'una missa en record, sovint, del mateix fundador, per un capital que generava una renda equivalent a la quantitat necessària per finançar aquest servei. La creació d'un censal per satisfer el servei era freqüent en aquella època, però el finançament també podia fer-se, d'una banda, mitjançant la consigna d'un censal creat prèviament pel fundador —es tractaria d'un encarregament—,

---

²⁹¹ A començament del segle XIX, el nombre de parròquies de la diòcesi de Girona era de 470 i el de Barcelona, de 253 (Puigvert, 2001: 25). Conèixer el nombre exacte de parròquies per cada registre d'hipoteques és més difícil. Malgrat que el nombre d'habitants al Registre d'hipoteques de Barcelona fos més alt el 1769 (vegeu apartat 4.4), el poblament dispers i l'àrea més gran del districte de Girona fan altament probable que el nombre de parròquies sigui superior en el districte gironí, encara que —cal dir-ho— es tractaria de parròquies molt més pobres que les del districte de Barcelona.

²⁹² A la ciutat de Girona durant el segle XVII hi havia catorze convents, nou de masculins i cinc de femenins, on residien cap a 240 religiosos i 100 religioses (Busquets, 2012: 600). A la resta de la diòcesi, al segle XVIII hi havia 22 cases religioses més, a les quals hauríem de sumar 9 abadies benedictines. En total, 45 convents i monestirs, una xifra més baixa que la de la diòcesi de Barcelona (72).

²⁹³ AHG, RHG, 1769, vol. 2, f. 673r.

²⁹⁴ Llorenç Ferrer (1986a) afirma que en el cas de la Seu de Manresa les fundacions aportaven gran part del capital per prestar a censal.

fenomen que generava alhora una alta concentració de censals en mans de l'Església; de l'altra, mitjançant la consigna de terres, tot i que aquesta segona opció no era tan freqüent. Sigui per la via que sigui, diners en efectiu o consignació de censals o terres, segons les dades exposades per Llorenç Ferrer (1989), obtingudes de les rendes de la Seu de Manresa, el capital procedent de fundacions de misses era una de les principals fonts d'ingressos de moltes d'aquestes institucions eclesiàstiques.

Finalment, acabarem aquesta qüestió dient que un 13% dels censals creats el 1769 al registre d'hipoteques gironí per esglésies parroquials estaven relacionats amb beneficis eclesiàstics. Per exemple, Pere Feliu Coll, pagès de Serra d'Aro, crea, en nom propi i com a procurador de la seva muller, un censal de 105 ll. a favor d'un benefici fundat a l'església parroquial de Vulpellac.²⁹⁵ Segons dades aportades per Josep M. Marquès (1989), aquestes fundacions i redotacions de beneficis van viure un moment àlgid al llarg del segle XVIII.²⁹⁶

Malgrat no tenir el pes de les esglésies parroquials, cal donar també la seva importància a altres subgrups del clergat secular. Un d'ells és el de les canòniques agustinianes, que al segle XVIII havien estat reduïdes a comunitats de clergues seculars. El seu nombre al districte de Girona es reduïa bàsicament a tres: la de Vilabertran, la d'Ullà i la de Lladó, tot i que, segons alguns autors, també podríem afegir-hi la de Sant Feliu de Girona. Destaquen en el terreny del crèdit les col·legiades de Santa Maria de Vilabertran, amb set censals creats el 1769, i la col·legiada de Santa Maria d'Ullà, amb nou. En canvi, una altra institució secular, com la Catedral de Girona, que segons Montserrat Jiménez (1999: 545) era "la major maquinària econòmica de la diòcesi", només en crea set el 1769, els mateixos que la col·legiada de Vilabertran. Pocs censals, doncs, per a una institució que, gràcies als seus quantiosos béns —tot i que encara resta per fer un estudi general sobre la seva comptabilitat— era clarament excedentària i comptava, segons aquesta autora, amb 46 beneficis, alguns d'ells molt ben dotats econòmicament. No podem descartar que aquesta xifra de censals sigui fruit de la casualitat d'un any, però sorprèn molt quan s'estableix una comparació amb la mostra posterior de 1828, en la qual la presència de la Catedral com a censalista és molt més important. Casualitat o no, el 1769 la Catedral de

---

²⁹⁵ AHG, RHG, 1769, vol. 3, f. 552r.

²⁹⁶ Segons Josep M. Marquès (1989), el 38,3% de les fundacions entre els anys 1167 i 1826 van ser registrades durant el segle XVIII —124 entre els anys 1700 i 1749, i 259 entre els anys 1750 i 1799. El primer terç del segle XIX, però, registra un descens molt acusat del ritme de fundacions —44 entre 1800 i 1826.

Barcelona tampoc no destacava gaire com a institució creditora (vegeu **Taula 5.3**).

A continuació de les esglésies parroquials, destaquen les obres pies i els hospitals de pobres (vegeu **Taula 5.4**). Pel que fa a les obres pies, el pes d'aquest subgrup a la regió de Girona en comparació amb la de Barcelona és gairebé la meitat en termes relatius, tant en nombre com en valor —un 23% a Barcelona i només un 10% a Girona. Succeeix una cosa similar amb els particulars eclesiàstics, perquè a la regió de Girona només representen un 3% dels censals atorgats per aquest subgrup, mentre que a Barcelona la xifra arriba al 8%. Unes dades que ja ens indiquen, d'altra banda, que el nombre d'eclesiàstics amb rendes altes i capacitat d'estalvi era clarament inferior al districte gironí.

En canvi, els hospitals de pobres, regentats per universitats i obreries, tenen molta més rellevància al districte de Girona, a diferència del de Barcelona, on els pocs censals —encara que d'importants elevats— es concentraven en mans d'uns quants hospitals, com el de la Santa Creu. Miquel Borrell (2007), estudiós dels hospitals i la beneficència a les comarques gironines, comenta que al segle XVIII, fruit del creixement econòmic i demogràfic setcentista, existia una espessa xarxa de petits hospitals locals, amb més o menys funcionalitat i raó de ser. Aquesta xarxa contrastava amb el procés de centralització de l'assistència en poques entitats i institucions experimentat en el món urbà, des de la segona meitat del segle XVI. Un fenomen que, a la ciutat de Girona, el representava l'Hospici General, promogut pel bisbe Tomàs de Lorenzana i inaugurat el 1781. Miquel Borrell exposa que al segle XVIII és precisament quan s'inicia la gran època dels benefactors, i que gairebé tots els hospitals rellevants de les comarques gironines van rebre algun llegat testamentari de més o menys importància.

Per exemple, l'Hospital de pobres de Figueres, que, juntament amb el de la Bisbal d'Empordà, és un dels que crea més censals en la mostra de 1769 —deu i set censals, respectivament—, rep diferents deixes a favor seu durant el segle XVIII. Coneixem, mitjançant una auditoria de l'Ajuntament de Figueres de 1736, ja que era un hospital de patronat civil, que aquesta institució gaudia d'uns comptes sanejats, amb un superàvit de 503 ll. 6 s. i 3 d. (Colomer, 2013). Les entrades de l'hospital figuerenc pujaven a 4.440 ll. 14 s. i 10 d., amb molts ingressos procedents de censals, alguns dels quals creats o transferits entre els

segles XVI i XVII. És altament probable, doncs, que el finançament d'aquest i altres hospitals es basés en les rendes produïdes pels censals.

Pel que fa als convents i monestirs, la primera cosa a destacar és que la seva importància, en termes relatius i absoluts, és molt inferior a la que hem vist anteriorment en la diòcesi de Barcelona. Tot i així, aquestes institucions es caracteritzaven, tal com succeïa a Barcelona, per concedir censals d'import elevat, juntament amb les canòniques (vegeu **Taula 5.4**). Pel que fa als convents, el 1769 destaquen els de Castelló d'Empúries, especialment el de Sant Domènec, que el 1769 crea cinc censals, i els convents de Girona —com el de la Mercè o el de Sant Francesc— i de Perelada —com el del Carme. Però també podem trobar convents en nuclis més petits. Per exemple, els canonges del convent de Santa Maria del Puig de Vilanera —l'Escala— creen un censal de 1.094 ll. 16 s. i 9 d. a favor del noble Francesc Verna, administrador de les salines de l'Escala —imaginem que de l'Alfolí de la Sal.²⁹⁷

També seria bo subratllar que una quarta part dels censals registrats als llibres del Registre d'hipoteques de Girona per aquest subgrup procedeixen de convents de fora la diòcesi, especialment de convents de la ciutat de Barcelona —com el de les Jerònimes o el de les Carmelites descalces—, cosa que també influeix en la mitjana de préstecs que registra aquest grup, perquè les sumes prestades solen ser més elevades que les dels convents gironins. Per exemple, el convent de la Trinitat de Barcelona i el frare Pere Busquets, com a usufructuari i propietari, respectivament, concedeixen un censal de 2.000 ll. a favor de Damià Regencós Galceran, pagès de Viladamat, amb motiu de la compra d'una casa i terres propietat dels trinitaris, situades en aquesta vila i altres indrets pròxims a la parròquia.²⁹⁸

Els monestirs benedictins són un altre important focus de creació de censals segons la mostra de 1769. Concretament, el monestir de Santa Maria d'Amer, el de Sant Feliu de Guíxols i el de Sant Pere de Rodes concedeixen aquest any dos censals cadascun. Malgrat que algunes abadies, com la de Sant Pere de Rodes, havien perdut l'esplendor d'antuvi, seguien mantenint una percepció de rendes important, sobretot procedents de terres i drets d'origen feudal, tot i que el pes dels censals en les economies d'alguns monestirs també podia haver estat rellevant. Per exemple, Xavier Solà (2010: 40-74) observa que les rendes

---

²⁹⁷ AHG, RHG, 1769, vol. 3, f. 130v.

²⁹⁸ AHG, RHG, 1769, vol. 2, f. 145v.

generades per aquest concepte al monestir de Santa Maria d'Amer, que al segle XVIII tan sols comptava amb deu o onze monjos, podrien haver estat equiparables a les altres rendes patrimonials. Perquè ens fem una idea del poder econòmic d'aquest cenobi en concret, segons un recompte d'ingressos i despeses ordinàries encarregat per l'abat Miranda el 1740, al monestir entraven 19.880 rals i en sortien 11.168, cosa que generava un superàvit de 8.712 rals. A aquesta quantitat, s'hi han de restar algunes despeses extraordinàries, però també cal sumar-hi ingressos extraordinaris derivats de censals associats a fundacions d'aniversaris i misses de difunts, que sembla que van prendre una gran volada al segle XVIII, tot i que desconeixem exactament quin paper van jugar en els balanços generals de l'abadia.

A diferència de la regió de Barcelona, en el món rural gironí les fàbriques o obreries parroquials tenen el seu protagonisme en el terreny del crèdit. Formades per feligresos i encarregades de l'administració dels temples, en la mostra de censalistes de 1769 habitualment veiem aquestes microinstitucions associades a esglésies parroquials i a petites quantitats de diners —el valor mitjà dels préstecs és el més baix de tots els subgrups, segons podem observar a la **Taula 5.4**. Aquest seria el cas, per exemple, dels obrers de la fàbrica de l'església parroquial de les Encies —les Planes d'Hostoles—, que creen un censal de 61 ll. a favor de Domingo Planas, pagès de Vilobí d'Onyar. És interessant observar com en algunes visites pastorals del segle XVII es denunciava la falta de control de les fàbriques en el cobrament de pensions —en alguns casos intencionada, perquè creditors i deutors moltes vegades eren jutge i part. Malgrat que, segons Xavier Solà (2008: 350-352), el concili provincial de Girona de 1717 intentà posar fre a aquestes pràctiques fraudulentas, els problemes van persistir.

Les confraries devocionals i les obreries són molt interessants per conèixer l'organització i la sociabilitat del món rural. Però, malgrat que el cens del comte d'Aranda indicava que havien calat amb força en el corregiment de Girona (Puigvert, 2001: 172-180), en el terreny del crèdit la seva presència, especialment la de les confraries, era molt modesta —al districte de Barcelona encara ho és més. Aquest tipus d'institucions es caracteritzaven per concedir censals de poc valor i per estar més associades a esglésies parroquials que no pas a convents, considerats tradicionalment com els principals focus difusors.

Tanmateix, les confraries del Roser, gràcies a la feina duta a terme pels mendicants, eren molt presents en el món rural. Concretament, en la mostra

analitzada trobem censals vinculats sobretot a les confraries de la Minerva i del Santíssim Sagrament. Per exemple, la confraria del Santíssim Sagrament, erigida a l'església parroquial de Verges, amb el principal propòsit de solemnitzar els cultes de Setmana Santa i ornar l'altar del Sant Crist, el 1769 va crear un censal de 50 ll. a favor d'un treballador de Verges.²⁹⁹ Un altre exemple, en aquest cas de confraria fundada en una església conventual, seria el de la confraria del Cordó de Sant Francesc del convent de Sant Francesc de Castelló d'Empúries, que crea aquest any un censal de 104 ll. a favor de dos treballadors de la mateixa localitat.³⁰⁰

5.1.1.2. El crèdit eclesiàstic durant la segona restauració absolutista

El context polític i econòmic de la segona restauració absolutista (1823-1833) era de signe ben diferent al que acabem de veure. Entre 1769 i 1828, les dues dates escollides per realitzar els buidatges, es van produir una sèrie d'esdeveniments que destruïren bona part de la base econòmica de l'Església del segle XVIII i limitaren els seus antics privilegis. La còmoda relació que l'Església havia mantingut amb la monarquia absoluta, a més, havia deixat d'existir en aquest moment.

El tret de sortida d'aquest nou període de commocions polítiques i socials, el marca, per un costat, l'arribada al tron de Carles IV el 1788 i, per l'altra, l'esclat de la Revolució Francesa (1789). A començament del segle XIX, com a conseqüència de l'esforç militar contra la França revolucionària (1793-1795) i Anglaterra (1796-1802), la situació de l'Estat espanyol és gairebé de fallida tècnica. Es busquen ingressos a través de la desamortització de Godoy (1798), però resulten insuficients per reflatar l'economia, i la Corona explora noves fonts d'ingressos mitjançant préstecs forçosos i impostos especials, que recauen en institucions civils i, sobretot, eclesiàstiques. Tot i que la desamortització no va ser una expropiació *stricto sensu*, perquè els fons de les vendes es dipositaren a la Caixa d'Amortització a canvi d'un interès anual (vegeu apartat 3.2.1), sí que va generar una gran tensió i desconfiança entre l'Església i la Corona quan els interessos començaren a pagar-se esporàdicament o bé no es van pagar. En aquest moment l'elit eclesiàstica i el clergat regular encara mantenien gran part

---

²⁹⁹ AHG, RHG, 1769, vol. 2, f. 477v.

³⁰⁰ AHG, RHG, 1769, vol. 2, f. 267r.

de la seva riquesa, tot i les creixents exigències financeres de l'Estat, però el baix clergat patia les conseqüències de la inflació galopant del període (Callahan, 1989: 17).

La Guerra del Francès (1808-1814) serà molt més devastadora per a l'Església. Durant el conflicte bèl·lic, tant el bàndol francès com l'espanyol van recórrer a les seves cobejades arques per mitjà d'incautacions de béns mobles, donatius forçosos o expropiació de delmes. En el pla polític, l'Església va iniciar, primer, una croada contra Napoleó i, més tard, contra els liberals espanyols, malgrat que les Corts de Cadis reconeguessin el catolicisme com la religió oficial del regne. Els regulars, convertits en els principals protagonistes dels projectes de reforma eclesiàstica de les Corts, van ser els més reacis i bel·ligerants contra els liberals, i els que pagaren també un preu més alt. Després del conflicte armat, molts monestirs i convents no van reobrir i la disminució d'efectius humans fou notable. A més a més, algunes cases de religiosos restablertes, com el monestir de Ripoll,³⁰¹ intentaren recuperar el cobrament de drets i impostos com el delme, fet que va despertar una gran hostilitat entre la població. Els habitants de viles i ciutats s'havien acostumat a no pagar-los durant aquells anys de guerra, i és probable que ja no poguessin assumir l'esforç econòmic que suposava fer-ho. Així doncs, paral·lelament a la pèrdua progressiva del control moral de l'Església sobre la societat, en aquell moment també es va començar a qüestionar la legitimitat de moltes rendes típiques de l'Antic Règim. En poques paraules, en l'any 1814, com afirma Callahan (1989: 13), ja quedava poca cosa d'aquella Església reial del segle XVIII, modelada especialment per Carles III. Encara que el retorn de Ferran VII donà un cert respir a l'estament eclesiàstic, no va permetre recuperar la seva antiga hegemonia. El monarca, conscient que la seva supervivència depenia en part del poder eclesiàstic, va restaurar la Inquisició (1814) i la Companyia de Jesús (1815), va derogar tota l'obra legislativa de les Corts de Cadis referent a l'Església i va autoritzar els ordes religiosos a recuperar els convents i monestirs, si és que no ho havien fet abans pel seu compte.

La posterior depressió econòmica del país va impedir al clergat recuperar el nivell d'ingressos del passat. Els pagesos, a més, seguien evadint el pagament de drets i impostos eclesiàstics, i les demandes de l'Estat no van cessar, ans al

---

³⁰¹ Especialment interessant és el conflicte generat entorn de la recuperació del delme percebut pel monestir de Santa Maria de Ripoll (Barraquer, 1915-17: I, 54). Sobre els problemes per cobrar rendes, centrat en el cas concret de la comunitat de preveres de la Bisbal, vegeu l'apartat 3.2.2.

contrari, van créixer encara més en la immediata postguerra: el 1815 es van apropiat de les rendes dels beneficis dels clergues absents, el 1817 van imposar una contribució especial de 30 milions de rals, es van suprimir les baronies feudals... Segons Josep Fontana (1974: 202-210), la delicada situació econòmica de moltes cases de religiosos va abocar-les a vendre, o millor dit malvendre, les seves propietats per obtenir els ingressos necessaris per afrontar els pagaments extraordinaris de l'Estat o simplement garantir la seva continuïtat.

En un marc d'estancament econòmic general, la pressió eclesiàstica sobre la població, sumada a la reducció de la tradicional capacitat assistencial dels ordes religiosos, es va convertir en un brou de cultiu perfecte per al que succeirà posteriorment en el Trienni Liberal (1820-1823). Especialment en ciutats grans com Barcelona, es van donar els primers casos d'anticlericalisme violent de la història contemporània d'Espanya. L'exasperació liberal i la sospita contra els clergues de donar suport al bisbe d'Urgell, podrien explicar la major virulència dels fets ocorreguts a Catalunya. Després de la destrucció de temples i execucions de clergues, els pocs eclesiàstics defensors del liberalisme van quedar-se definitivament sense arguments.

Durant el Trienni, a més, va iniciar-se una campanya contra els clergues amb beneficis simples, que calia reduir o simplement suprimir, i sobretot contra el clergat regular. Aquests clergues tornaven a estar en la diana dels reformadors i l'Estat, finalment, decretà la supressió dels seus convents i monestirs. Pel que fa al clergat secular, l'any 1821 intentaren redistribuir les rendes de bisbes i canonges entre els capellans, vistos pels liberals com la punta de llança per educar la població rural mitjançant catecismes o sermons (Puigvert, 2001: 196-214). Però de la mateixa manera que la reducció del delme a la meitat o la pretensió de crear una escala salarial entre els eclesiàstics, a fi d'elevat l'estatus del clergat parroquial, aquests projectes no van reeixir. Tampoc la desamortització ordenada l'any 1820 va tirar endavant a Catalunya, tot i que es va convertir en un clar precedent de la posterior desamortització de Mendizábal (1835).

El període posterior al Trienni, en el qual s'insereix el segon buidatge de dades, que tractarem a continuació, no va ser una simple etapa de transició entre el Trienni i la revolució liberal. Tal com ha remarcat Josep Fontana (2013) en diverses obres, és en aquest període intermedi quan es gesten molts canvis posteriors de l'etapa liberal. Pel que fa a l'estament eclesiàstic, que és el que ens

ocupa ara, per darrera vegada l'Església va gaudir del poder i els privilegis del passat, i es va aproximar al nivell d'ingressos de la primera restauració absolutista —tot i que això s'hauria de matisar segons la regió, perquè en el terreny del crèdit, per exemple, els ingressos es restableixen més a Girona que a la regió de Barcelona. Ferran VII, doncs, després de derogar tota la legislació liberal del Trienni referida a l'Església, va permetre recuperar les propietats desamortitzades als eclesiàstics. No obstant això, la destrucció dels edificis representà un entrebanc important, especialment en el cas dels regulars. És revelador, en aquest sentit, el declivi demogràfic que van patir els ordes religiosos entre 1787 i 1835. Segons Sáez Marín (1975: 200), a Espanya els seus efectius humans van reduir-se a més de la meitat entre aquestes dues dates.

**Taula 5.5. Distribució de censalistes eclesiàstics per subgrups (nombre i valor).
Districte de Barcelona, 1828**

	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Lliures</i>	<i>%</i>	<i>Mitjana</i>
Catedral	10	40,0	14.053	56,0	1.405
Convents	6	24,0	4.788	19,1	798
Esglésies parroquials	5	20,0	3.084	12,3	617
Obres pies	2	8,0	1.336	5,3	668
Confraries	1	4,0	600	2,4	600
Particulars eclesiàstics	1	4,0	1.235	4,9	1.235
<i>Total</i>	<i>25</i>	<i>100,0</i>	<i>25.097</i>	<i>100,0</i>	<i>1.004</i>

Font: Annex 1.

En el terreny del crèdit, la **Taula 5.5** il·lustra molt bé el marasme en el qual es trobaven els regulars. La importància de primer ordre que havien tingut en el passat convents i monestirs a la regió de Barcelona, sobretot a la capital, ara es limitava a un paper purament testimonial. L'any 1828 només trobem que el convent de Sant Francesc, la Congregació de la Missió i els carmelites calçats creen alguns censals. En part, l'explicació de la seva poca activitat creditícia s'ha de buscar en la destrucció de cases de religiosos durant el primer terç del segle XIX. El 1813, per exemple, es va enderrocar el convent franciscà de Santa Maria de Jesús, situat a extramurs de Barcelona, i durant el Trienni s'aterrà el convent dels caputxins de la Rambla i se n'expulsaren els franciscans (Bada, 1986: 144). Gairebé la meitat de les congregacions femenines van desaparèixer: de 25 convents al segle XVIII es va passar a només 13 en aquest moment.

Ara bé, la disminució respecte de 1769 en el terreny del crèdit no va ser de la meitat, sinó d'una desena part. Aquesta gran reculada en el mercat censalista, cal buscar-la en altres factors, més enllà de la supressió dels religiosos o la destrucció d'edificis eclesiàstics. Tal com hem explicat en capítols anteriors, hi havia altres motius que feien desconfiar del censal i apostar per rendes més segures vinculades al mercat de la terra. El cas del monestir de Jonqueres, documentat per Elisa Badosa (1985), il·lustra molt bé la reorientació de les seves inversions —si podem qualificar-les així. El descens dels ingressos procedents de censals, que segons aquesta autora es remunta a la Reial Pragmàtica de 1750, va ser compensat per un augment dels ingressos procedents de finques rústiques. Un canvi que, segons aquesta autora, també podria haver afectat moltes altres comunitats religioses. Per exemple, entre 1757-1761 i 1829-1833 els censals dels Jerònims de la Vall d'Hebron van passar del 39% dels ingressos totals a només el 13%, mentre que el rendiment de l'explotació de finques rústiques va pujar del 50% al 76% (Bada, 1986: 144).

De manera coherent amb el que s'ha defensat en aquest treball, creiem que no solament la Pragmàtica de 1750 va influir-hi. La desamortització de 1798 i l'episodi dels vals reials també van contribuir decisivament a no seguir apostant pel censal (vegeu el tercer capítol). D'altra banda, les rendes que abans s'esmerçaven automàticament en censals es van desamortitzar i, per tant, van quedar fora de circulació, cosa que podria haver afectat especialment alguns subgrups de la **Taula 5.5**, com les esglésies parroquials. Per exemple, les esglésies parroquials del bisbat de Barcelona, que representaven el segon grup en importància en la primera mostra de 1769, amb 62 censals creats, en van atorgar només cinc el 1828, i tan sols un d'ells pertanyia a una parròquia de la ciutat de Barcelona.

Aquest cas, a més, deixa entreveure que els censals concedits el 1828 anaven acompanyats d'unes condicions de préstec més dures: Valentí Oller, en qualitat d'obtentor del benefici de la Corona d'Espines, fundat a l'església dels Sants Just i Pastor de Barcelona, concedeix un censal de 225 ll. a la vídua Paula Castellnou i la seva filla, com a usufructuària i propietària, respectivament, dels béns del seu difunt marit i pare, i aporta com a garantia un censal de 300 ll., que les censatàries cobraven arran d'un encarregament de 1771, una part de la pensió

del qual consignen per pagar la pensió del nou censal.³⁰² En altres paraules, s'estava aportant una garantia d'un valor clarament superior a la del capital prestat, mentre que en el buidatge de 1769 no hem trobat cap cas d'aquesta mena.³⁰³ Però també cal considerar una segona hipòtesi, compatible amb l'argument de l'enduriment de les condicions de préstec: els censals en aquesta època podrien haver-se depreciat molt com a garantia hipotecària.

La mateixa situació es repeteix amb les fundacions pies. L'any 1828 només dos censals van ser creats per fundacions pies a Barcelona: un censal vinculat a l'antic col·legi de Sant Pere Nolasc, utilitzat com a caserna de policia i finalment enderrocat el 1827 pels mateixos mercedaris a fi d'aixecar unes cases privades, i l'altre vinculat a la Reial Casa de la Caritat de Barcelona —separada de la Casa de la Misericòrdia el 1804, gràcies a l'autorització de Carles IV. En aquest darrer cas, la garantia del censal que donava el monestir de Santa Maria de Ripoll, que actuava com a censatari, per a un préstec de 1.000 ll., tornava a ser una renda derivada d'un capital superior a l'import prestat, concretament de 4.000 ll. —el monestir cobrava la pensió a un teixidor de seda de Barcelona.³⁰⁴

La pràctica desaparició dels censals es dona també en l'esfera privada, ja que només es crea un censal l'any 1828 —es tracta, concretament, dels marmessors del llegat d'un prevere i beneficiat de Santa Maria del Mar. Els eclesiàstics particulars, que podien actuar amb més llibertat que algunes institucions, semblaria que també s'havien allunyat definitivament del mercat censalista.

L'única excepció, la protagonitza la Catedral de Barcelona. Aquesta institució fins i tot augmenta el nombre de censals prestats respecte de la primera mostra, passant de sis a deu censals entre 1769 i 1828. Això es deu a l'activitat de la capella i col·legi de Sant Sever, que concedeix vuit censals, que sumen en total 13.653 ll. Una institució que en el segle XVIII sovint trobàvem actuant d'arxiu i caixa forta, centralitzant els pagaments de convents o parròquies —una prova més, d'altra banda, de la col·laboració entre institucions eclesiàstiques barcelonines en el terreny del crèdit.

Si bé la diferència entre una mostra i l'altra a la regió de Barcelona és molt accentuada, entre 1769 i 1828 al districte de Girona no ho és tant: el grup

---

³⁰² CRPC, RHB, 1828, vol. 3, f. 348v.

³⁰³ A l'apartat 4.5.1, en els censals de 1769 de la regió de Barcelona amb aquest tipus d'informació, la garantia representa de mitjana el 56% del capital del censal. No hem trobat cap cas en el qual la garantia del censal sigui un altre censal de capital superior al que es demana.

³⁰⁴ CRPC, RHB, 1828, vol. 1, f. 72v.

eclesiàstic, en el seu conjunt, passa de 332 censals a 235 i de 72.528 ll. a 61.787, és a dir, un 33% menys pel que fa al nombre i un 15% menys pel que fa al valor. Segons la **Taula 5.6**, el descens es concentra sobretot en dos subgrups: els hospitals de pobres i les col·legiates. En el cas dels hospitals de beneficència, l'explicació rau en la desamortització de 1798, que va afectar greument les seves rendes. Tot i això, encara podem trobar algun censal creat per aquestes institucions benèfiques en la mostra de 1828. La diferència respecte del passat és que ja no s'associen a poblacions petites, com succeïa en la majoria de casos de la primera mostra, sinó a hospitals de viles mitjanes com Peralada o a ciutats més grans com Girona, amb l'Hospital de Santa Caterina al capdavant.³⁰⁵

Taula 5.6. Evolució dels censals concedits per subgrups eclesiàstics entre 1769 i 1828 (nombre i valor). Districte de Girona

	Nombre		Lliures		Diferència	
	1769	1828	1769	1828	Nombre	Lliures
Esglésies parroquials	166	114	25.304	26.025	-52	720
Hospitals	34	7	7.463	1.330	-27	-6.133
Col·legiates	18	3	8.054	1.085	-15	-6.969
Fàbriques d'església	12	1	927	100	-11	-827
Convents	23	16	8.276	5.145	-7	-3.131
Confraries	8	3	720	600	-5	-120
Monestirs regulars	11	7	4.440	5.736	-4	1.296
Santuaris	2	0	480	0	-2	-480
Altres	1	0	223	0	-1	-223
Capellanies	4	6	395	1.103	2	708
Obres pies	35	38	7.093	6.716	3	-377
Particulars eclesiàstics	10	19	2.100	8.290	9	6.190
Catedral	8	21	1.580	5.658	13	4.078
	332	235	67.055	61.788	-97	-5.268

Font: Annex 1.

Les col·legiates, molt actives en el passat, pràcticament desapareixen el 1828, llevat de la col·legiata de Sant Feliu de Girona, que presta tres censals. El mateix podríem dir de les fàbriques d'església i confraries. Probablement, tal com els hospitals de pobres, les bases de finançament d'aquestes microinstitucions van quedar greument afectades per la desamortització de 1798. Segons Joaquim M. Puigvert (2001: 220-226), en el cas de les fàbriques, la retirada del donatiu que rebien del delmador —recordem que la meitat del delme s'aboleix durant el

³⁰⁵ Vegeu l'apartat 3.2.2, sobre les dificultats econòmiques de l'Hospital de Santa Caterina per cobrar les pensions de l'Ajuntament de Girona en aquesta mateixa època.

Trienni—, juntament amb l'abolició dels monopolis locals, dels quals les obrieres també en participaven, va suposar un cop definitiu.

Per contra, el clergat secular encara es manté actiu a la regió de Girona l'any 1828. Les esglésies parroquials, malgrat que experimenten un descens notable pel que fa al nombre de censals, segueixen sent les principals creditors de censals. Fins i tot, aquestes institucions mantenen un valor global semblant al de la primera mostra de 1769 (vegeu **Taula 5.6**), atesa la menor quantitat de censals inferiors a 100 ll., tal com es pot apreciar en la mitjana de la **Taula 5.7**. De fet, la mitjana general de tots els subgrups és notablement superior a la mitjana de la primera mostra.

**Taula 5.7. Distribució de censalistes eclesiàstics per subgrups (nombre i valor).
Districte de Barcelona, 1828**

	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Lliures</i>	<i>%</i>	<i>Mitjana</i>
Esglésies parroquials	114	47,7	26.025	41,4	228
Obres pies	38	15,9	6.716	10,7	177
Catedral	21	8,8	5.658	9,0	269
Particulars eclesiàstics	19	7,9	8.290	13,2	436
Convents	16	6,7	5.145	8,2	322
Monestirs regulars	7	2,9	5.736	9,1	819
Hospitals	7	2,9	1.330	2,1	190
Capellanies	6	2,5	1.103	1,8	184
Col·legiates	3	2,9	1.085	3,4	310
Confraries	3	1,3	600	1,0	200
Fàbriques d'església	1	0,4	100	0,2	100
<i>Total</i>	<i>235</i>	<i>100,0</i>	<i>61.788</i>	<i>100,0</i>	<i>263</i>

Font: Annex 1.

Tal com succeeix al districte de Barcelona, l'únic grup que experimenta un destacat creixement respecte del primer buidatge de 1769 és la Catedral de Girona. Els principals responsables del canvi són els aniversaris presbiterals de la Catedral i els seus beneficis. Un altre grup, que no augmenta tant en nombre com la Catedral respecte de la primera mostra, però es manté en un nivell alt de préstecs, i ocupa el segon lloc de la llista, és el de les obres pies (vegeu **Taula 5.7**). El 1828 trobem una multitud de causes pies, sovint associades a petites quantitats, que segueixen actives, en molts casos fundades per eclesiàstics i administrades per altres clergues o bé, encara que en pocs casos, familiars o obrieres.

Per exemple, el 1828 la memòria pia de Joan Bataller, administrada per la fàbrica parroquial de Monells, crea un censal de 250 ll. a favor de Francesc Gironès, treballador de la mateixa localitat. Un altre exemple és el de la causa pia de Rabell, administrada per un familiar del fundador que residia a Castell d'Aro, que atorga un censal de 100 ll. —procedents d'un censal anterior de 60 ll., a les quals s'hi sumen 40 ll. per unes pensions pendents d'aquest censal— a favor de Jaume Masferrer, treballador de la mateixa localitat. Així doncs, en contrast amb la regió de Barcelona, malgrat que la desamortització de 1798 també les va afectar de ple, sembla que les obres pies varen recuperar-se a la regió de Girona.

També és un fet molt destacable —i sorprenent si tenim en compte el context exposat en la introducció d'aquest apartat— que el grup de convents i monestirs de la regió de Girona segueixi actiu en el terreny del crèdit el 1828. Malgrat que en nombre de censals hi ha una reducció del 30% respecte a l'any 1769 (vegeu **Taula 5.6**), en valor augmenten en relació a la primera mostra. Es tracta d'uns préstecs, doncs, que segueixen caracteritzant-se per unes sumes elevades.

I és que, a diferència de la diòcesi de Barcelona, el nombre de convents i monestirs de la diòcesi de Girona no s'havia reduït tant. Si deixem de banda alguns convents i monestirs afectats per les guerres contra els francesos, com ara el monestir benedictí de Roses, que durant la Guerra Gran (1793-1795) va ser destruït totalment, tot i que tres anys abans els monjos ja l'havien abandonat, o el convent de servites d'Hostalric, greument afectat a causa de la Guerra del Francès (1808-1814), encara que posteriorment es tornà a ocupar fins que el 1835 el van exclaustar, la diferència pel que fa al nombre de cenobis entre el buidatge de 1769 i el de 1828 no és tan gran. Segons el llistat proporcionat per Gaietà Barraquer (1915-17), la xifra de convents i monestirs sotmesos a exclaustació a la diòcesi de Girona, que sumava en total una quarantena d'institucions, no es diferenciava gaire del nombre existent en la segona meitat del segle XVIII.

Ara bé, tot i que l'afectació va ser menor que a Barcelona, els esdeveniments succeïts durant aquests anys també laminaren les seves fonts d'ingressos o reduïren el nombre d'efectius humans dels convents i monestirs gironins. D'altra banda, és simptomàtica la inexistència de convents i monestirs de la demarcació de Barcelona en el buidatge de 1828, quan en el primer buidatge representaven una quarta part del total de censals atorgats per aquest subgrup a la demarcació

de Girona. Si tinguéssim en compte aquest factor, podríem dir que l'activitat de monestirs i convents de la diòcesi de Girona en el terreny del crèdit era molt similar a la de 1769.

També sorprèn el major nombre de censals concedits per eclesiàstics particulars gironins el 1828. Entre aquests censalistes destaquen alguns canonges del Capítol de la Catedral de Girona. Per exemple, el canonge Martí Matute, com a hereu de confiança de Cosme de la Guàrdia, prevere de l'església parroquial de Castelló d'Empúries, crea un censal de 300 ll. a favor d'Amador Gifre Trobat, hisendat de Garriguella, per un debitori que Cosme de la Guàrdia havia creat a favor del pare d'Amador l'any 1824. És probable que aquest censatari es trobés en dificultats econòmiques o amb falta de liquiditat, perquè aquest mateix any el veiem demanant un altre préstec, aquest cop de 2.000 ll., al monestir de Santa Maria d'Amer.

D'altra banda, també hem trobat uns quants marmessors que gestionen llegats de rectors. Per exemple, els marmessors del difunt Eduard Sala, capellà de Cadaqués, creen tres censals; el de major quantia és de 2.000 ll. a favor d'Antoni Oliva, impressor reial de la ciutat de Girona i conegut gràcies a l'obra d'Enric Mirambell (2007).³⁰⁶ Jeroni Moné, monjo benedictí de Sant Feliu de Guíxols, també crea, com a laica i privada persona, més d'un censal el 1828. Per exemple, en crea un de 600 ll. a favor de Miquel dels Sants Puig, alcalde major de Girona, que aporta com a garantia diferents propietats que posseeix "al quitar" en el carrer de Pedret de Girona i a Aiguaviva.³⁰⁷ L'altre préstec que realitza aquest mateix censalista també és interessant, perquè, a canvi de renunciar a un plet contra un paleta i negociant de Sant Feliu de Guíxols per un debitori de 1.000 ll., li crea un censal per la mateixa quantitat.³⁰⁸ Així doncs, com en el cas de Cosme de la Guàrdia, transforma un debitori en censal i consolida d'aquesta manera el deute.

Finalment, tal com hem comentat al capítol tercer, el nombre de censals creats pel grup eclesiàstic l'any 1841 torna a caure després de la desamortització de Mendizábal (vegeu **Taula 5.8**). De 235 censals el 1828 es passa a 181 censals el 1841, en bona part a causa de la desaparició del clergat regular com a censalista. No serà l'únic grup que registrarà un descens important: les esglésies

---

³⁰⁶ CRPC, RHB, 1828, vol. 1, f. 103r.

³⁰⁷ CRPC, RHB, 1828, vol. 1, f. 446v.

³⁰⁸ AHG, RHG, 1828, vol. 2, f. 251r.

parroquials van disminuir gairebé un 30% la seva activitat, tal com va passar també amb la Catedral de Girona. En canvi, altres grups, com el de les obres pies o els particulars eclesiàstics, que podríem considerar de l'esfera més privada del crèdit eclesiàstic, superaran el nombre de censals registrat el 1828.

**Taula 5.8. Distribució de censalistes eclesiàstics per subgrups (nombre i valor).
Districte de Girona, 1841**

	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Lliures</i>	<i>%</i>	<i>Mitjana</i>
Esglésies parroquials	78	43,1	20.256	38,2	260
Obres pies	53	29,3	13.497	25,4	255
Particulars eclesiàstics	20	11,0	13.303	25,1	665
Catedral	7	3,9	1.886	3,6	269
Altres	23	12,7	4147	7,8	180
<i>Total</i>	<i>181</i>	<i>112,7</i>	<i>53.089</i>	<i>107,8</i>	<i>293</i>

Font: Annex 1.

5.1.2. Dones, vídues i menors

Quan analitzàvem les dades del cadastre de Girona de 1769, constatàvem que el coeficient de concentració dels grups “viudas y otras mujeres” i “herederos” doblava la mitjana general dels altres grups i se situava al mateix nivell que els mercaders, els notaris i alguns oficis artesanals (vegeu apartat 3.1.1). Pel que fa al grup de vídues i altres dones, la nostra interpretació anava en la línia exposada per Rosenthal (1993), basada en la idea de “feminització” de l'estalvi. Una explicació també fonamentada en la major proporció de dones en edat avançada respecte de la dels homes.

El cicle de vida, doncs, és un element clau per explicar la concentració de censals en el grup de dones, però també en el dels “hereus” del cadastre de Girona. Segons hem pogut constatar a través dels padrons de veïns, aquests hereus serien individus menors d'edat que buscaven en aquest tipus de rendes un mecanisme de subsistència fins a la majoria d'edat. Així doncs, la cerca d'una renda per mitjà d'un censal en aquestes franges d'edat situades en els dos extrems del cicle de vida, podria ser un factor important a l'hora d'explicar l'acumulació de censals en la categoria socioprofessional que ens ocupa ara.

Els resultats obtinguts a través del registre d'hipoteques venen a confirmar les dades del cadastre. L'any 1769, dins dels grups no eclesiàstics, la categoria de

les vídues, dones i menors és la que destaca més com a censalista, atès que presta el 6% i el 9% dels censals a les regions de Barcelona i de Girona, respectivament (vegeu **Taules 5.1 i 5.2**). En aquesta darrera demarcació, aquest col·lectiu només és superat pels pagesos i, pel que fa al valor, per la petita noblesa i altres individus amb distinció social. L'any 1828 segueixen sent un grup destacat, però, de la mateixa manera que la resta de categories, signen menys censals. Un fenomen que respon més a causes generals associades a la crisi del sistema censalista que no pas a un comportament específic del grup.

Com a conseqüència de la personalitat jurídica disminuïda de la dona en aquesta època (Pérez Molina, 2001), no trobem solteres adultes com a censalistes en les nostres bases de dades de 1769. Pel que fa a les dones casades, quan actuen amb certa autonomia, ho fan sempre acompanyades del seu marit, com en el cas d'Anna Moreno Galí, esposa d'Agustí Moreno, resident a Barcelona, que en qualitat de filla i hereva de la universal heretat i béns del seu pare, Bonaventura Galí, notari públic de Barcelona, crea un censal de 500 ll. a favor d'un teixidor de lli.³⁰⁹ En aquest cas, tal com exposen els juristes clàssics del segle XVII, els béns parafernals, és a dir, aquells que té la dona apartadament i no pertanyen al dot, podien ser administrats personalment per la dona.

La documentació tampoc no ens permet detectar quan les dones actuen en qualitat de pubilles, que seria la situació en què la dona tindria més autonomia respecte de l'home. És probable que aquests casos s'ocultin darrere l'actuació d'algun matrimoni que presta un censal conjuntament. En tot cas, la lògica que regiria l'actuació d'aquestes dones no seria la mateixa que la d'una dona vídua o la d'un menor, que és el grup que estem analitzant en aquest subapartat. De fet, quan parlem de dones, en més d'un 90% dels casos ens estem referint a vídues.

Sovint observem que les vídues actuen en qualitat d'usufructuàries dels béns del seu difunt marit quan els hereus són encara menors d'edat. Per exemple, el 1828 Maria Font Puig i el seu fill, ambdós de Sant Feliu de Guíxols, com a "usufructuaria y propietario", respectivament, creen un censal de 50 ll. a favor dels germans Boada, treballadors d'aquest mateix municipi, per una terra que els germans havien comprat als censalistes i, en aquest cas, alhora venedors.³¹⁰

---

³⁰⁹ CRPC, RHB, 1769, vol. 4, f. 189v.

³¹⁰ AHG, RHG, vol. 1, f. 188v.

Rosa Ros (2009) és una de les autores que ha estudiat de manera més sistemàtica com les pràctiques hereditàries han evolucionat en aquesta època, precisament a Sant Feliu de Guíxols i la Vall d'Aro. Del seu estudi, se'n desprèn que la situació d'aquestes dones evolucionà favorablement entre 1780 i 1860 gràcies a la desaparició de la clàusula reversional del dot i la generalització de l'escreix de lliure disposició. De fet, les vídues tenien diferents graduacions de drets sobre els béns dels seus cònjuges, cosa que generava alhora múltiples combinacions segons cada cas.

Creiem que en la majoria dels nostres casos es tractaria de vídues usufructuàries dels béns maritals amb capacitat per gestionar-los. Gestionar, per tant, implicaria vendre, empenyorar, però també prestar diners.³¹¹ Segons Ros, encara hi hauria una altra possibilitat en què la vídua podia recórrer al crèdit: en casos d'edat molt avançada o quan la dona es trobava malalta, sempre que renunciés a la gestió del patrimoni, es podia crear un violari a favor seu per mantenir-la. Arran de la decadència del violari com a instrument de crèdit (vegeu apartat 2.2), és probable que en el nostre període d'estudi s'optés preferentment per crear un censal —amb un tipus d'interès més baix que el violari, però amb l'avantatge de poder-lo transmetre o bé recuperar el capital esmerçat.

En tot cas, és difícil saber la situació jurídica o personal que hi havia darrere cada cas, perquè la informació registrada es redueix moltes vegades a petites fórmules estereotipades, les quals ens informen succintament sobre l'estat civil de la dona o bé de si actua en qualitat d'usufructuària dels béns del seu difunt marit. Precisament a la regió de Barcelona és on trobem que la vídua apareix més sovint com a tenutària. A tall d'exemple, el 1769 Maria Estella, vídua d'un argenter de Barcelona, com a usufructuària i tenutària dels béns del seu difunt marit crea un censal de 350 ll. a favor de Fèlix Estella —és probable que aquest individu sigui parent de la censalista—, pagès de Sant Esteve Sesrovires. Un altre cas, aquesta vegada extret del Registre d'hipoteques de Girona, és el de Margarida Gamell Sentrich, vídua d'un teixidor de lli de Riudellots de la Selva, que el 1769 crea un censal de 180 ll. a favor d'Esteve Sauri, pagès de la mateixa localitat, "en nombre propio y de tenutaria hipotecaria y usufructuaria de la universal heredad y bienes que fueron de su difunto marido y en dichos

---

³¹¹ Martí Miralles (1985), però, considera que les vídues no tenien dret a disposar lliurement del sobrant de les rendes que pogués resultar després d'allò gastat per al consum propi i dels fills, excepte si no se'ls havia cedit, per via testamentària, el ple i íntegre usdefruit.

respectivos nombres usufructuaria durante su vida natural”. Segons Guillem Maria de Brocà, la vídua tenutària podia gaudir, a diferència d’altres tipus de viduïtat, de l’usdefruit i possessió del patrimoni del marit mentre no li sigui retornat el dot i escriu.³¹²

Més rar és trobar casos en què la vídua actuava com a hereva vitalícia dels béns del seu difunt marit, amb plena autonomia amb relació als fills o altres persones.³¹³ Aquest seria el cas de Gertrudis Olea Mallol, vídua d’un noble de Barcelona, que concedeix, com a “heredera universal de la heredad y bienes de su [difunto] marido”, a un hortolà de Barcelona i la seva dona un censal de 600 ll., i consigna per al pagament de la pensió el lloguer d’unes cases, especialment hipotecades.³¹⁴ I encara és més excepcional trobar vídues casades en segones núpcies que actuïn com a usufructuàries dels béns del seu primer marit, com en aquest cas: Narcisa Marquès Blanch, com a marmessora del testament i darrera voluntat del seu primer marit, Joan Vidal, fuster d’Albons, i alhora usufructuària del seus béns, el 1769 crea un censal de 108 ll. 16 s. 5 d. a favor del seu segon marit, Miquel Marquès, pagès d’Albons.

Pel que fa als menors, aquests desenvolupen el paper de censalista acompanyats de tutors i/o curadors, com en el cas de l’impúber Ignasi Campmany Godó Paronella, fill d’un apotecari de Selva de Mar, el tutor del qual el 1769 crea un censal de 1021 ll. a favor de Pelegrí Vilanova, negociant de la mateixa localitat.³¹⁵ Aquest no és l’únic censal que atorga, perquè aquest mateix any en crea un altre de 178 ll. 17 s. i 6 d. a favor del mateix negociant, que ens permet conèixer que el tutor del noi era el seu avi.

En aquests casos, doncs, no és estrany que en un mateix any es creï més d’un censal amb l’objectiu de generar una pensió suficientment gran per a la manutenció del menor. Aquest tipus d’operacions solien estar vinculades a vendes de patrimoni, tal com exposarem més endavant. Pel que fa als tutors i

---

³¹² Brocà (1886: 863-864), a més, deia que la “tenuta es un derecho de la viuda que le deja a salvo la acción para instar cuando le plazca el cobro de la dote y del esponsalicio, promoviendo al efecto, si es menester, la venta judicial de bienes del caudal hereditario del marido, y aun de cualesquiera de los herederos de éste si no gozan del beneficio de inventario. A su vez, estos herederos pueden proceder a la venta de bienes comprendidos en la tenuta, para con el precio satisfacer la dote y el esponsalicio, mediante que la viuda concurra al acto de la venta y cobre el precio, o que éste se deposite o se asigne al comprador la obligación de satisfacerlo a aquella, o se adopte otra medida análoga”.

³¹³ Segons Joan Martí Miralles (1985: 296), en el dret català es donen tres contingències sobre la fórmula d’institució d’hereva vitalícia en favor de la vídua del testador: 1) que l’hereu post mortem uxoris sigui un fill o hereu legitimari del testador; 2) que l’hereu instituït per a després de morta l’hereva vitalícia sigui un estrany o no legitimari, respecte del mateix testador; 3) que l’hereva instituïda post mortem uxoris, ho sigui una causa pia.

³¹⁴ CRPC, RHB, 1769, vol. 2, f. 360v.

³¹⁵ AHG, RHG, 1769, vol. 3, f. 633v.

curadors, també podem trobar individus que no tenen —aparentment— cap vincle familiar amb el menor, malgrat que no és una situació gaire freqüent. Aquest seria el cas de la impúber Serafina Guterres Ferrer, de Barcelona, que el 1769 crea dos censals de sumes molt importants: un primer censal de 1.800 ll., a favor d'un carreter de Barcelona i el seu fill,³¹⁶ i un segon censal de 6.840 ll., a favor d'un comerciant de Barcelona.³¹⁷ En ambdós casos els tutors i curadors són els mateixos: un corredor de canvis i un notari reial i causídic de Barcelona. Uns casos que probablement estarien relacionats amb l'absència dels pares per defunció o amb una major capacitat d'aquests individus per gestionar el patrimoni dels infants.

Dins d'aquest grup hem inclòs els censals creats per marmessors que representen menors. Recordem que una de les principals atribucions de la marmessoria era satisfer les necessitats de representació i administració del cabal hereditari durant el temps comprès entre la mort del testador i la consumació definitiva del dret hereditari. A tall d'exemple, els marmessors —que desconeixem qui són, perquè la documentació moltes vegades no ens n'informa— dels fills del difunt Antoni Vilar, treballador de Viladamat, creen un censal de 68 ll. 10 s. a favor d'un altre treballador de la mateixa localitat, com a part d'una compra de terra campa situada a Pelacals.³¹⁸

A priori podríem pensar que aquesta categoria està formada per individus d'extracció social molt diverses. Tanmateix, quan s'analitzen detalladament les ocupacions dels difunts marits o la dels pares, que no sempre apareixen sistemàticament a la documentació, s'observa que hi ha un predomini de les classes benestants. A la regió de Barcelona és on es veu més clarament el fenomen. Aquí les dones solen tenir un estatus social elevat, perquè el 1769 més de la meitat dels censals van ser concedits per vídues de nobles, comerciants i un argenter, en molts casos amb sumes importants. En canvi, a la regió de Girona aquest fenomen no és tan clar, ja que aquest mateix any la meitat dels casos estan protagonitzats per vídues o fills de treballadors. El pes dels treballadors en la mostra gironina s'explica, en part, per casos com el de Teresa Corominas Busquets, vídua d'un treballador de Castelló d'Empúries, i el seu fill, que van crear sis censals el 1769 a favor de diferents individus de la mateixa

---

³¹⁶ CRPC, RHB, 1769, vol. 1, f. 229r.

³¹⁷ CRPC, RHB, 1769, vol. 1, f. 512v.

³¹⁸ AHG, RHG, 1769, vol. 2, f. 1119r.

localitat, que li compren petits lots de terra situats a prop del Portal de Sant Jordi, per imports de 50 ll. Així, mare i fill capitalitzaven el patrimoni immoble i el transformaven en una renda. Tanmateix, si no fos per aquest cas i algun altre de semblant, també ens trobaríem amb un pes important dels grups més acomodats de la societat gironina. El 1828, malauradament, és difícil extreure alguna conclusió sobre aquesta qüestió, perquè la mostra és més reduïda i s'omet l'ocupació del difunt marit freqüentment.

5.1.3. Altres grups de censalistes

La importància de l'Església com a censalista eclipsa gairebé la resta de categories socioprofessionals. En aquest epígraf ens proposem, doncs, fer un petit repàs d'aquelles que van tenir-hi un paper més destacat. D'entrada, cal advertir que no trobarem individus especialitzats dins d'aquests grups, llevat d'algun cas excepcional abordat a l'apartat 4.3. Els individus o les famílies que veurem a continuació utilitzen el censal esporàdicament, sovint per finançar una venda o un establiment de terra.

A la regió de Barcelona, pel que fa al nombre, a continuació de les dones, les vídues i els menors, l'any 1769 destaquen el grup dels artesans i a continuació el grup de comerciants i negociants, que també destaca per la seva mediana (vegeu **Taula 5.1**). Ara bé, si tenim en compte el valor d'aquests préstecs o la mitjana dels censals, caldria afegir els militars, sobretot per l'actuació d'un individu, i el grup dels nobles, que inclou un censal de 10.000 ll. En aquest contracte, hi participen dos nobles: Narcís de Paguera Sala, censalista, i Gertrudis Arquer Pastor, censatària, vídua d'un ciutadà honrat de Barcelona. Segons les notes al marge, posteriorment, el 1801, el censal es ven perpètuament a un comerciant de Barcelona i aquest, al seu torn, el torna a vendre, el 1807, al censalista original per la mateixa quantitat, "que recibe en vales reales".³¹⁹

Pel que fa a la categoria dels artesans, és lògica la seva importància a la **Taula 5.1** si tenim en compte el pes demogràfic que tenia aquest grup a la ciutat de Barcelona. Al cadastre de 1771 (Molas, 1970: 245-246) les corporacions

---

³¹⁹ CRPC, RHB, 1769, vol. 1, f. 169v. No sabem amb quina intenció adquireixen els vals reials en un moment en què la seva cotització havia caigut moltíssim. Una de les hipòtesis gira entorn de l'adquisició de vals reials per sota del valor nominal per després cancel·lar censals pel seu valor nominal.

industrials representen el 62,15%. El sector terciari, format pels oficis vinculats a l'alimentació, el transport, el comerç, la medicina i l'advocacia, entre d'altres, representa el 30,25%, mentre que els gremis agrícoles tan sols representen el 6,73%. Per la mateixa raó, en la mostra de 1769 trobem més censals concedits per sastres que per cap altre ofici artesanal, ja que, segons les dades del cadastre de 1771, es tracta del grup amb més artesans —concretament, 230 mestres. Dins d'aquest sector del tèxtil i del vestit, trobem l'artesà que concedeix el censal més important aquell any. Es tracta d'un pare de Navarcles — recordem que l'àmbit geogràfic del Registre d'hipoteques de Barcelona anava més enllà de les muralles de Barcelona—, que crea un censal de 1.500 ll. a favor d'un altre pare de Santpedor i el seu fill.³²⁰ A banda de la relació professional que unia aquests dos individus, el contracte és una mica especial, perquè, malgrat la suma, no es demana cap hipoteca especial, com era habitual en aquests casos a la regió de Barcelona, fet indicatiu de la confiança existent entre ambdues parts.

L'altra categoria que destaca més a Barcelona és la dels comerciants i negociants. Corredors de canvis, mercaders de llotja, negociants o revenedors són les ocupacions més freqüents que apareixen a la mostra de censalistes de 1769 dins d'aquesta categoria. L'individu que realitza el censal d'import més elevat és un comerciant de Madrid, el qual crea un censal de 5.206 ll. 5 s. (!) a favor d'un fabricant de teixits d'Igualada, que hipoteca expressament quatre molins, dos de bataners i dos de paperers, a més de tots els seus béns i els del seu pare en general. La quantitat no es paga en efectiu, sinó que és retinguda pel censalista, a raó d'una quantitat de diners que li devien els censataris. Aquest exemple mostra a la perfecció com els censals sovint no eren préstecs de diners en efectiu, sinó que s'utilitzaven per consolidar un deute previ, en aquest cas d'origen comercial. El 1782, finalment, el censal en qüestió és venut a favor d'un fabricant paperer d'Òdena —una vila propera a Igualada— juntament amb les pensions endarrerides i el preu de les costes d'un plet a la Reial Audiència generat, precisament, per aquests pagaments pendents.³²¹

En el buidatge de 1828 hi ha molt pocs laics que creïn censals a la regió de Barcelona. Molts censals estan relacionats amb marmessors testamentaris, com en el cas dels marmessors subrogats del difunt Francesc Bonell Casals, que

---

³²⁰ CRPC, RHB, 1769, vol. 1, f. 439r.

³²¹ CRPC, RHB, 1769, vol. 1, f. 579v.

creen un censal de 1.733 ll. 6 s. i 8 d. a favor d'un comerciant de Barcelona, anomenat Francesc Josep Bofarull, per una fundació de misses en record de la persona traspassada.³²² També hi ha algun cas curiós, com el del convent de trinitaris de Barcelona, que actua com a marmessor d'Eulàlia Auger (soltera), el qual es concedeix a si mateix un censal de 321 ll. 7 s. i 10 d. En tot cas, el nombre de censals creats per laics no deixa de ser una ombra del passat.

A la regió de Girona, els pagesos i treballadors són els grups que destaquen més com a censalistes l'any 1769, després de les dones, vídues i menors, especialment pel que fa al nombre de censals atorgats. En part això és així perquè són les categories amb més pes demogràfic a la demarcació.

Si agafem com a referència el partit de Girona, observem que al cens de Floridablanca (1787) l'etiqueta "labradores" representa el 18,2%.³²³ Tal com subratlla Rosa Congost, dins d'aquesta etiqueta hi havia dos grups socials oposats: els propietaris de mas, un grup bàsicament rendista, i els masovers. Malauradament, les nostres dades comparteixen el mateix problema que el cens, ja que dins del grup dels "labradores", que traduïm per pagesos, poques vegades es distingeix entre "labradores propietaris" i "labradores parceros".³²⁴ En tot cas, aquest grup compost, aproximadament, pel 18% dels caps de família, en la mostra de censals de 1769 acapara el 30% dels censals creats per laics (vegeu **Taula 5.2**); probablement, els pagesos propietaris dels arxius patrimonials vistos a l'apartat 3.1.2 són els principals protagonistes en aquesta categoria.

En canvi, el percentatge de censals creats pel grup dels treballadors se situa molt per sota del seu pes demogràfic. Si bé el nombre de censals creats per treballadors és de l'11% dins del grup de censalistes laics, en el cens de Floridablanca el grup integrat per jornalers i criats suma el 66% de les famílies, i a les llistes de la Guerra Gran els menestrals —petits propietaris— i els jornalers

³²² CRPC, RHB, 1828, vol. 1, f. 184v.

³²³ Les dades a què fem referència han estat extretes del **Quadre 1** de l'article de Rosa Congost (2001):
1) Cens de Floridablanca (1787). Partit de Girona. 2) Llistes de la Guerra Gran (1795). Partit de Girona.

	Nombre	%
Hidalgos	78	0,5
Labradores	3065	18,2
Artesans	1533	9,1
Jornalers	9015	53,5
Criats	2101	12,5
Matriculats Marina	1050	6,2
	16842	100

	Nombre	%
Nobles	87	0,5
Hisendats-labradores propietaris	1328	7,1
Masovers	1953	10,5
Artesans	2454	13,1
Menestrals	5468	29,3
Jornalers i criats	5900	31,6
Matriculats Marina	1477	7,9
	18667	100

³²⁴ Gràcies a les llistes de la Guerra Gran de l'any 1795, sabem que la masoveria estava molt estesa —hisendats/labradores propietaris: 7,1%; masovers: 10,5%.

i criats representen el 61%.³²⁵ En aquest sentit, els artesans tindrien més importància que els treballadors, perquè el percentatge de censals creats per aquest grup (9,5%) és gairebé el mateix que el dels treballadors: en canvi, si observem el seu pes demogràfic, és pràcticament equivalent —al cens de Floridablanca representa el 9,1% de les famílies i a les llistes de la Guerra Gran, el 13%.

La diferència, per tant, entre la categoria dels pagesos i la dels treballadors salta a la vista. Malgrat tot, el fet de no poder diferenciar entre propietaris de masos rendistes i masovers, d'una banda, i entre menestrals i jornalers, de l'altra, limita molt l'anàlisi. Però una conclusió és clara: el grup dels treballadors es caracteritza per registrar un nivell com a censalista molt per sota del seu pes demogràfic, contràriament al grup dels pagesos. Aquest fet es confirma encara més quan observem el saldo d'aquests grups (vegeu capítol setè), notablement negatiu en el cas dels treballadors. Ara bé, això no ens hauria de sorprendre; en canvi, hauria de cridar més l'atenció que un percentatge notable de treballadors prestessin diners. Més endavant, quan parlem dels censataris, aprofundirem en aquesta qüestió i en el fet que aquests treballadors demanessin censals, no perquè estiguessin arruïnats, sinó per comprar terres i, en definitiva, poder prosperar.

D'altra banda, el pes de pagesos i treballadors com a censalistes també s'explica en part per la seva estreta relació amb el mercat de béns immobles. Tal com es pot observar a la **Taula 5.9**, aquests grups utilitzen sovint el censal en les seves operacions de venda o establiments o subestabliments de terres, ja sigui per finançar la compra, o una part de la compra, o per finançar l'entrada dels establiments.

---

³²⁵ Sobre la diferència entre treballadors i menestrals, vegeu l'Apèndix 2.

Taula 5.9. Censals relacionats amb vendes i establiments de terres, distribuïts per categories de censalistes (nombre i valor). Regió de Girona, 1769

a) Segons nombre de censals

	A) Per venda	B) Per establiments	A+B	C) Total censals per grup	% d'A+B sobre C
Església	9	8	17	346	4,9
Pagesos	15	22	37	49	75,5
Dones, vídues i menors	17	0	17	47	36,2
Treballadors	16	0	16	18	88,9
Artesans	7	0	7	16	43,8
Comerciants i negociants	3	0	3	12	25,0
Petita nobles i altres	5	1	6	11	54,5
Administració	3	0	3	4	75,0
Món medicina	3	0	3	3	100,0
Món marina	1	0	1	2	50,0
TOTAL	79	31	110	508	21,7

b) Segons valor dels censals

	A) Per venda	B) Per establiments	A+B	C) Total censals per grup	% d'A+B sobre C
Església	7.247	502	7.749	72.528	10,7
Pagesos	1.177	2.064	3.241	4.960	65,3
Dones, vídues i menors	1.864	0	1.864	8.835	21,1
Treballadors	1.431	0	1.431	1.781	80,4
Artesans	480	0	480	4.595	10,4
Comerciants i negociants	360	0	360	1.462	24,6
Petita nobles i altres	503	1	504	12.248	4,1
Administració	90	0	90	130	69,2
Món medicina	126	0	126	126	100,0
Món marina	50	0	50	150	33,3
TOTAL	13.328	2.567	15.895	106.815	14,9

Font: Annex 1.

La **Taula 5.9** mostra que el 75,5% dels censals dels pagesos i el 88,9% dels censals dels treballadors estan vinculats al mercat immobiliari. Unes xifres que són lleugerament inferiors si agafem com a referència el valor, perquè sovint eren petits censals que ajudaven el comprador o emfiteuta a finançar una part de l'operació. No obstant això, el percentatge, pel que fa al nombre, es reduiria al 30% en el cas dels pagesos si no fos pels establiments de terres, la majoria dels quals realitzats per un sol individu. Tot i això, no deixen de ser uns percentatges elevats que mostren que el mercat de la terra estava associat al dels diners, especialment en aquestes dues categories. Si a tot això hi afegim les dades procedents dels encarregaments, la majoria dels quals associats a compravendes, el binomi censal/compravenda s'estreny encara més.

D'altra banda, el fet que només el 4,9% dels censals creats per l'Església estiguessin relacionats amb el mercat de béns immobles (vegeu **Taula 5.9**), indica dues coses més: per un costat, que el crèdit eclesiàstic no estava supeditat —aparentment— a altres mercats; per l'altra, que era l'única institució de l'Antic Règim suficientment acabalada per desenvolupar una funció purament creditícia. Altres grups, com els comerciants i negociants, si s'ha de jutjar per l'escàs percentatge de censals vinculats al mercat immobiliari (25%), sembla que també poden disposar de més líquid o estalvis per concedir censals desvinculats d'altres operacions. En tot cas, cal ser prudent a l'hora d'afirmar-ho per dues raons ja exposades en la primera part del nostre treball: d'una banda, perquè el percentatge de censals en què coneixem el motiu de préstec és molt reduït —el 1769, a la regió de Girona representa el 22%, i el 1828 és el 16% (vegeu segon capítol)—; de l'altra, perquè a vegades els censals podien utilitzar-se per consolidar un deute previ —com hem explicat anteriorment, a través del cas del comerciant de Barcelona.³²⁶

A mig camí trobem la petita noblesa i els artesans. En el cas dels artesans, la migradesa o modèstia que solen tenir els seus béns materials en comparació amb altres grups, com el dels pagesos o fins i tot el dels treballadors rurals, podria explicar la desvinculació entre els dos mercats. Pel que fa a la petita noblesa, la quantitat de censals concedits que no estan relacionats directament amb el mercat immobiliari podria explicar-se parcialment per la seva major capacitat d'estalvi o acumulació de capital en comparació amb altres categories més humils — les 504 ll. dels censals vinculats a vendes de patrimoni d'aquesta categoria només representen el 4% dels diners prestats en forma de censals (vegeu **Taula 5.9**).

Hem parlat de la importància dels pagesos i dels treballadors com a censalistes pel que fa a la creació de censals. Ara bé, si n'observem el valor, el grup que més destaca és el de la petita noblesa i altres individus amb distinció social, ja que el 10'6%, o bé, si només consideréssim el capital dels censalistes laics, el 26,7% dels diners prestats en censals procedeix d'aquest grup. Pel que fa al percentatge en nombre de censals d'aquest grup, seria bo subratllar que no s'allunya tant del seu pes demogràfic. Si agafem com a referència les llistes de 1795 del partit de Girona, els hisendats/"labradors propietarios" representen un

---

³²⁶ CRPC, RHB, 1769, vol. 1, f. 579v.

7,1% i els nobles, un 0,5%. Comparant aquestes xifres amb el nombre de censals que concedeix aquest grup —el 2,1%, incloent-hi el grup eclesiàstic, i el 6,5%, si l'excloem—, es correspondria bastant amb el seu pes demogràfic a final de segle. En tot cas, els imports i la mitjana d'aquests censals revelen el seu potencial econòmic com a grup i la posició que ocupen en l'escalafó social. És per aquest motiu que la Junta de Defensa del Principat de la Guerra Gran afirmava que les fortunes més importants, les dels “pudientes”, tal com els anomenava, estaven concentrades en mans de comerciants i d'aquests nobles i hisendats (Congost, 2001: 386).

La caiguda del nombre de censals creats per laics a la regió de Girona, l'any 1828, no és tan acusada com a Barcelona. En termes absoluts, es registra un descens important en tots els grups, alhora que es donen alguns fenòmens anòmals. Per exemple, un grup tradicionalment no censalista, com el dels treballadors, ocupa la primera posició entre els censalistes laics, fet que està íntimament relacionat amb el finançament de compravendes de terres. També crida l'atenció que més de la meitat dels censals creats per aquest grup estigui protagonitzada per la nova “etiqueta social” dels menestrals, sorgida a finals del segle XVIII per diferenciar-se dels simples jornalers. Aquests resultats poden ser una casualitat, fruit d'un any puntual, o bé podrien interpretar-se com un indicador més del seu dinamisme social.³²⁷

Alhora, en aquest any trobem que el grup de la petita noblesa i altres individus amb distinció social guanya més pes relatiu (vegeu **Taula 5.2**), cosa que està relacionada amb el mateix desig de diferenciació social anteriorment vist en el cas dels treballadors, perquè els que ara s'autodenominen hisendats ja no es troben dins del grup dels pagesos, fet que ocasiona, de retruc, la davallada en importància d'aquest grup.³²⁸ En altres paraules, molts hisendats —que a la documentació de 1769 en alguns casos apareixien com a “labradores propietarios”— ara, en la mostra de 1828, ja no es troben barrejats amb els pagesos/masovers.

---

³²⁷ Diferents indicadors, com els dots registrats en capítols matrimonials o les sol·licituds de dispenses de proclames matrimonials presentades al Bisbat de Girona, també apunten en aquesta direcció (Congost, 2007). Sobre les diferències entre l'àrea de Besalú i la de la Bisbal pel que fa a sol·licituds de dispenses matrimonials, vegeu la tesi de Serramontmany (2015). Així mateix, els inventaris post mortem revelen detalls significatius sobre el patrimoni dels menestrals (Esteve, 2013).

³²⁸ Segons Rosa Congost (1997), una part cada vegada més nombrosa dels antics treballadors i “labradores” passen a autodenominar-se com a menestrals i hisendats, respectivament.

5.1.4. Recapitulació

L'únic grup que presenta en ambdues mostres un saldo clarament positiu en el mercat censalista és l'eclesiàstic. Un fet que ve a confirmar l'especialització d'aquest grup com a creditor. És més: davant la retirada de la resta de categories socioprofessionals del mercat censalista en la mostra de 1828, el seu pes relatiu augmenta encara més i arriba al voltant del 80%, tot i que el censal, especialment a Barcelona, en aquell moment havia deixat d'utilitzar-se com a principal fórmula creditícia en el mercat formal de crèdit.

Pel que fa a la primera mostra de 1769, que se situa en un moment de bonança econòmica de l'Església, l'actuació d'aquest grup al districte del Registre d'hipoteques de Barcelona com a censalista es caracteritza pel protagonisme, a parts iguals, de convents i esglésies parroquials. La majoria dels convents s'ubiquen dins les muralles de la ciutat de Barcelona, mentre que les esglésies parroquials es reparteixen gairebé a parts iguals dins i fora la ciutat. Pel que fa a la presència d'institucions religioses de fora la diòcesi barcelonina, cal subratllar que és gairebé testimonial. Després de convents i esglésies parroquials, en aquesta demarcació destaquen les obres pies, sovint administrades per eclesiàstics, i clergues que actuaven com a laiques i privades persones, sobretot procedents de l'alta jerarquia eclesiàstica.

A la regió de Girona observem algunes diferències en la composició del grup eclesiàstic. La principal és l'abundant presència d'esglésies parroquials, que actuen de petits centres creditors distribuïts per tot aquest territori. La seva activitat es fonamenta, d'una banda, en l'administració dels aniversaris i misses d'estaca; de l'altra, en la fundació de beneficis. L'activitat del clergat secular, en aquesta primera mostra de 1769, també procedeix de les col·legiates, molt actives en aquest moment. Altres diferències respecte del districte de Barcelona estan relacionades, per un costat, amb la menor presència de les obres pies i els particulars eclesiàstics i, per l'altra, amb el major pes relatiu de la xarxa d'hospitals de pobres de la demarcació gironina —a Barcelona no existia aquesta xarxa a causa del procés de concentració en grans hospitals, com el de la Santa Creu; ara bé, els pocs censals que atorgaven aquestes institucions eren de sumes molt més elevades.

Més diferències entre un districte i l'altre en la mostra de 1769: al districte de Girona, convents i monestirs no tenen tanta importància com a Barcelona, i

menys encara si tenim en compte que una part considerable de la seva participació procedia de fora de la diòcesi, especialment del bisbat de Barcelona. Ara bé, talment com a Barcelona, aquests convents i monestirs gironins es caracteritzen per prestar sumes elevades —a l'altre extrem, les obrieres i confraries, més presents a la regió de Girona, solen ser les institucions que presten els censals més modestos.

Malgrat que la dècada ominosa (1823-1833) va ser per a l'Església catòlica un moment de restauració de poder i privilegis, i fins i tot de certa recuperació econòmica, la segona mostra de censals de 1828 ve marcada per la contracció de l'activitat creditícia, a causa de la desamortització de 1798, la Guerra del Francès (1808-1814) i el Trienni Liberal (1820-1823). La destrucció de molts convents i monestirs explica en part la gran davallada del mercat censalista barceloní en aquesta segona mostra. També hi podria haver contribuït, tal com sosté Elisa Badosa, una reorientació de les inversions eclesiàstiques cap a actius considerats més segurs, sobretot després de la desconfiança generada per l'episodi dels vals reials. La desamortització de 1798, a més, podria haver afectat directament molts censals de fundacions pies i altres censals reinvertits automàticament en nous censals, cosa que podria explicar, d'altra banda, la gran disminució del nombre de censals procedents d'esglésies parroquials en la mostra de 1828. Tampoc no es pot descartar que l'elevat import dels censals a la regió barcelonina podria haver facilitat més la seva cancel·lació amb vals reials, en comparació amb altres regions com la de Girona (vegeu el tercer capítol). Finalment, és simptomàtic que els particulars eclesiàstics, que gaudien de més llibertat per invertir els seus estalvis, ja no confiessin en aquest tipus de contracte. L'única excepció a tot aquest panorama de crisi del mercat censalista és la Catedral de Barcelona i, concretament, el Col·legi de Sant Sever.

A la regió de Girona, les diferències existents entre les mostres de 1769 i 1828 no són tan accentuades com a Barcelona, sobretot si tenim en compte el valor total dels censals contractats pel grup eclesiàstic. Els subgrups que més disminueixen són el de les col·legiates i els hospitals de beneficència, aquests darrers molt afectats per la desamortització de 1798, tal com va passar amb les fàbriques parroquials i les confraries. En canvi, les obres pies i les esglésies parroquials es van mantenir i, de la mateixa manera que la regió de Barcelona, el Capítol Catedralici de Girona va augmentar el nombre de censals atorgats a particulars gràcies, principalment, als aniversaris presbiterals i els beneficis

eclesiàstics. En contrast amb la regió de Barcelona, sorprèn la resistència dels monestirs i els convents gironins pocs anys abans de la desamortització de 1835, ja que si tenim en compte la part que representaven els cenobis de fora la diòcesi en la primera mostra de 1769, el nombre i el valor dels seus censals va ser força similar entre les dues dates. Un fet que podria estar relacionat amb la menor destrucció o supressió de monestirs i convents en aquesta regió durant el primer terç del segle XIX.

Dins del grup laic, destaquen com a censalistes, en primer lloc, les vídues, les dones i els menors d'edat, tant a la regió de Barcelona com a la de Girona. El seu important paper com a censalistes, ja l'havíem comentat en capítols anteriors a través dels registres fiscals, fet que relacionàvem amb el cicle de vida i la "feminització" de l'estalvi (vegeu el tercer capítol). Pel que fa a la resta de categories socioprofessionals, a la regió de Barcelona destaquen el grup dels artesans, a causa del seu pes demogràfic, i el dels comerciants i negociants. En canvi, si tenim en compte el valor dels préstecs, són la noblesa i els individus amb distinció social els que ocupen una posició rellevant en el món censalista.

Quant a la regió de Girona, hi ha dos grups que destaquen pel que fa al nombre de censals concedits: el grup dels pagesos i el dels treballadors. És lògic que sigui així, si tenim en compte el pes demogràfic d'aquestes dues categories, encara que el percentatge de censals de la categoria dels pagesos es troba per sobre del seu pes demogràfic. Fins i tot, si tinguéssim en compte el nombre d'efectius, els artesans tindrien més pes com a censalistes que no pas el grup dels treballadors rurals en aquesta regió. Tot i així, cal remarcar la vitalitat del grup de treballadors que prestaven censals.

Tant pagesos com treballadors utilitzaven el censal sobretot per finançar —encara que sovint fos una part— les operacions de venda o, en menor mesura, d'establiment o subestabliment de terres. Si afegíssim en la nostra anàlisi les dades procedents d'encarregaments de censals, el binomi censal/compravenda encara s'estreny més. Un binomi que no es donava tant en altres grups, com el dels eclesiàstics, el dels comerciants o el dels artesans. La capacitat d'estalvi o liquiditat, major en el cas de l'Església o dels comerciants, podria ser un factor explicatiu en aquest fenomen. En el cas dels artesans, en canvi, aquest fet podria estar relacionat amb l'escassetat dels seus béns immobles, en comparació amb altres grups que utilitzen la terra com a mitjà de producció i, per tant, compren i venen finques rústiques més habitualment.

El 1828 ens trobem davant d'un fenomen estrany a la regió de Girona, perquè els treballadors passen a ocupar la primera posició entre els censalistes laics, malgrat no ser un grup tradicionalment creditor. Un fenomen que podríem interpretar com un indicatiu més del dinamisme social dels menestrals —petits propietaris—, que representen, aproximadament, la meitat de la mostra d'aquesta categoria socioprofessional. L'aparició d'una altra etiqueta social, la dels hisendats, té com a conseqüència que la petita noblesa i altres individus amb distinció social guanyi més pes i, per contra, la categoria dels pagesos disminueixi, perquè els hisendats ara ja no es troben barrejats amb els pagesos i els masovers dins d'aquest conjunt.

5.2. Debitoris

Tal com exposàvem al capítol quart, no hem trobat individus especialitzats en la concessió de debitoris. Els pocs casos que ens ho podrien fer sospitar, a causa del nombre de debitoris atorgats en un sol any, estan més relacionats amb mercats com el de la terra que no pas amb una activitat estrictament creditícia. No obstant això, sobretot en el segon buidatge de 1828, coincidint amb el retrocés de l'Església com a principal creditor del mercat censalista, hi ha un grup que adquireix més importància que els altres mitjançant aquest tipus de contracte: el dels comerciants i negociants. Tot i que sense assolir el nivell de l'estament eclesiàstic durant el segle XVIII, l'actuació d'aquest grup en el terreny del crèdit s'acosta als percentatges de préstec registrats per determinats grups especialitzats de països del nostre entorn, especialment a Barcelona, on el debitori es transformà en l'instrument de crèdit formal predominant.

A continuació, analitzarem les diferents categories socioprofessionals que intervenien com a creditors en aquest mercat. Els protagonistes canviaran respecte del mercat censalista, entre altres raons perquè ara l'estament eclesiàstic desenvoluparà un paper secundari, i tornarem a trobar diferències remarcables entre les regions de Barcelona i de Girona. La presència de capital d'origen comercial, així com el teixit econòmic i social d'aquestes regions, seran determinants en aquest sentit. Finalment, no hem d'oblidar que el censal encara es mantenia a la regió de Girona en la segona mostra de 1828, mentre que a Barcelona pràcticament havia desaparegut. Els vasos comunicants entre

aquests dos contractes i altres, com les compravendes a carta de gràcia, també podrien explicar diferents comportaments socials envers el debitori.

5.2.1. La regió de Barcelona

Quan encara el censal era el principal instrument de crèdit notarial a la regió de Barcelona, les categories socioprofessionals que utilitzaven més el debitori l'any 1769, per aquest ordre i pel que fa al nombre de préstecs realitzats, eren els artesans, els comerciants i negociants, i els pagesos. En canvi, si tenim en compte el valor, els principals creditors eren els comerciants i negociants, dins dels quals podríem afegir-hi també els individus de la categoria Administració, tal com exposarem més endavant, i, per darrere d'ells, el grup dels artesans i el de les dones, vídues i menors. De fet, aquest darrer grup, un "maestro de bayles a la francesa", del grup "altres", un marquès i tinent general de l'Exèrcit, del grup dels militars, i diversos membres de la noblesa, a més d'algun comerciant i negociant, són els que presenten les medianes i les mitjanes més altes de la taula.

Taula 5.10. Distribució dels creditors de deutoris segons categories socioprofessionals. Regió de Barcelona, 1769 i 1828

a) Any 1769

	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Lliures</i>	<i>%</i>	<i>Mitjana</i>	<i>Median</i>
Artesans	53	26,0	17.654	12,5	333	150
Comerciants i negociants	41	20,1	23.618	16,7	576	398
Pagesos	22	10,8	12.513	8,8	569	208
Església	16	7,8	3.954	2,8	247	99
Dones, vídues i menors	16	7,8	13.890	9,8	868	106
Petita noblesa i altres	14	6,9	7.981	5,6	570	518
Administració	13	6,4	50.674	35,7	3.898	981
Món jurídic	10	4,9	4.250	3,0	425	328
Món marina	7	3,4	1.154	0,8	165	50
Altres agricultura	4	2,0	1.054	0,7	264	253
Militars	3	1,5	2.968	2,1	989	422
Desconeguda	2	1,0	674	0,5	337	337
Treballadors	1	0,5	34	0,0	34	34
Món medicina	1	0,5	70	0,0	70	70
Altres	1	0,5	1.308	0,9	1.308	1.308
<i>Total</i>	<i>204</i>	<i>100,0</i>	<i>141.797</i>	<i>100,0</i>	<i>695</i>	<i>215</i>

b) Any 1828

	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Lliures</i>	<i>%</i>	<i>Mitjana</i>	<i>Median</i>
Comerciants i negociants	150	26,3	253.865	34,3	1.692	627
Artesans	119	20,8	92.518	12,5	777	411
Dones, vídues i menors	97	17,0	119.537	16,2	1.232	500
Petita noblesa i altres	49	8,6	122.441	16,6	2.499	868
Món jurídic	31	5,4	36.466	4,9	1.176	828
Desconeguda	28	4,9	13.654	1,8	488	286
Pagesos	27	4,7	17.522	2,4	649	300
Militars	19	3,3	39.159	5,3	2.061	1.800
Administració	14	2,5	5.408	4,5	386	327
Església	12	2,1	8.482	1,1	707	475
Món medicina	11	1,9	22.878	3,1	2.080	1.090
Món marina	5	0,9	2.795	0,4	559	458
Altres	4	0,7	2.058	0,3	515	332
Altres agricultura	4	0,7	2.520	0,3	630	660
Treballadors	1	0,2	472	0,1	472	472
<i>Total</i>	<i>571</i>	<i>100,0</i>	<i>739.775</i>	<i>100,0</i>	<i>1.296</i>	<i>543</i>

Font: Annex 1.

En la segona mostra de **1828**, quan el debitori era el contracte protagonista del mercat del crèdit formal, el capital d'origen mercantil supera el de les corporacions artesanals. És especialment gran la diferència pel que fa al valor, que dobla l'import respecte d'aquest grup i d'altres que havien destacat en el passat, com el de les dones, vídues i menors, i la petita noblesa i altres membres amb distinció social. Ara bé, si observem la mitjana o la mediana dels deutors de la **Taula 5.10b**, són aquests darrers, juntament amb les professions liberals, els militars, els comerciants i, finalment, el grup de dones, vídues i menors, els que més destaquen. En canvi, els pagesos o fins i tot l'Església, que ocupaven una posició destacada en la primera mostra de 1769, se situen ara en una posició més modesta, i la categoria Administració desapareix. Pel que fa a l'Església, és fàcil entendre aquesta disminució si tenim en compte els esdeveniments succeïts a Barcelona entre 1769 i 1828, exposats en l'apartat anterior. En canvi, sorprèn més l'estancament del grup dels pagesos; només creen cinc deutors més respecte de 1769 i el seu valor l'any 1828 tan sols representa el 2,4% respecte del total, quan en la mostra del segle XVIII representava el 13%.

5.2.1.1. Comerciants i negociants

Les dades recollides per Pere Molas sobre el nombre d'agremiats del cadastre personal de Barcelona de 1770³²⁹ ens han permès calcular la concentració de deutoris d'alguns grups del quadre anterior en la **Taula 5.11**. En el cas del grup dels artesans, categoria que representava el 60% dels contribuents del cadastre, hem decidit dividir-lo en diferents rams segons la matèria primera treballada o la participació en el mateix sector productiu, a fi d'apreciar millor les diferències dins d'aquest conjunt tan heterogeni. Malauradament, no hem pogut incloure altres categories importants de la **Taula 5.10a**, com la petita noblesa i els individus amb distinció social, les dones, vídues i menors, els militars, els eclesiàstics o els pagesos, per falta d'informació en el cadastre de 1770.

Llevat que alguns comerciants o negociants no estiguessin enquadrats en gremis o col·legis del cadastre, fet que no es pot descartar del tot, el resultat de la **Taula 5.11** ve a confirmar la importància en la creació de deutoris d'aquest col·lectiu l'any 1769. Format per un modest nombre d'agremiats —173, el 6,6% sobre el total—,³³⁰ el grau de concentració de deutoris que registra, en canvi, és altíssim: entre sis i nou vegades per sobre la mitjana general de tots els grups, segons si prenem com a referència el nombre o el valor dels deutoris.

Primerament, aquest grup estava format pels grans comerciants matriculats de la llotja, que ocupaven l'escalafó més alt del grup, com en el cas de Josep Boigas, comerciant matriculat, que el 1769 presta 100 ll., a retornar en un any i mig, a un argenter de Barcelona.³³¹ No és pas una casualitat, d'altra banda, que el notari d'aquest contracte sigui Sebastià Prats, perquè, juntament amb Joan Prats Cabrer, eren els notaris habituals d'argenters, comerciants matriculats i altres gremis rics i poderosos, com el dels botiguers de teles (Molas, 1970: 276).

---

³²⁹ A la ciutat de Barcelona, la sèrie del cadastre comença el 1717 i acaba l'any 1817 (Molas, 1970: 645-646). El cadastre personal inclou gairebé un centenar de gremis, així com individus anomenats "vagos" o altres individus sense determinar. Els gremis es troben distribuïts en tres classes, segons la seva cotització a l'impost. Per a la realització de la **Taula 5.11**, hem utilitzat les dades del cadastre de l'any 1770, ja que la mostra de deutoris és de 1769. El resultat s'han d'agafar amb les degudes reserves, atès el caràcter fiscal de la font i els problemes d'ocultació que presenta.

³³⁰ En el cadastre, aquest grup estava format pels gremis següents: corredors de canvi, venedors al detall, mercaders de teles, mercaders de llotges, ferreters o quincallaires i revenedors (Molas, 1970: 645-646).

³³¹ CRPC, RHB, 1769, vol. 4, f. 218v.

Taula 5.11. Concentració de deutoris per grups d'ocupació de creditors, elaborats a partir del cadastre de Barcelona (1769)

	Agregiats		Deutoris					
	N	%	N	%	C. C. (N)	Lliures	%	C. C. (Lliures)
Comerciants i negociants	173	6,6	41	43,2	6,5	23.618	57,1	8,7
Metall	109	4,2	8	8,4	2,0	3.214	7,8	1,9
Construcció	235	9,0	13	13,7	1,5	6.625	16,0	1,8
Restauració	89	3,4	4	4,2	1,2	1.025	2,5	0,7
Arts gràfiques	68	2,6	2	2,1	0,8	488	1,2	0,5
Pell i cuiro	143	5,5	4	4,2	0,8	527	1,3	0,2
Alimentació	206	7,9	5	5,3	0,7	1.475	3,6	0,5
Tèxtil i vestit	950	36,2	13	13,7	0,4	3.652	8,8	0,2
Món de la medicina	102	3,9	1	1,1	0,3	70	0,2	0,0
Altres	546	20,8	4	4,2	0,2	648	1,6	0,1
<i>Total</i>	<i>2621</i>	<i>100,0</i>	<i>95</i>	<i>100</i>	<i>1</i>	<i>41.342</i>	<i>100,0</i>	<i>1</i>

Font: Annex 1. Les dades sobre els agregiats han estat extretes del cadastre de Barcelona de l'any 1770 (Molas, 1970: 645-646).

En aquest grup de grans comerciants barcelonins, també podríem afegir-hi famílies assentistes, com la Milans. Un dels seus membres, Francesc Milans Benages, com a tresorer de la butlla de la Santa Croada, el 1769 concedeix cinc deutoris a diferents deutors. Per exemple, el 3 de gener de 1769 aquest individu signa un deutor d'11.468 ll. 18 s. a favor d'un comerciant de Calaf, que actua com a procurador d'un botiguer de teles de la mateixa localitat, anomenat Raimon Susanna, i aporta com a seguretat els béns en general del botiguer en qüestió i els béns d'un doctor en medicina de Calaf.³³² Francesc Milans i altres assentistes, com Antoni Capella, credencier de les franquícies del Portal de Mar de Barcelona, Joan Pau Canals, director general dels tints del regne, Antoni Francesc Canals, oficial de la Comptadoria de Reials Rendes i membre d'una de les primeres fàbriques d'indianes del país, entre d'altres, els hem consignat dins de la categoria Administració, però bé podrien formar part d'aquest grup de comerciants i negociants que estem analitzant. Polifacètics i amb diverses línies de negocis, és difícil ubicar-los en un grup o altre. En tot cas, juntament amb alguns advocats, metges o botiguers de teles, formarien part de l'alta burgesia i són els protagonistes de molts deutoris de sumes elevades.

Una altra força burgesa important eren els corredors reials de canvi o de llotja —coneguts també com a “corredors d'orella”. Enquadrats en un col·legi compost per quaranta membres durant el segle XVIII i taxats, significativament, en la primera classe del cadastre, eren sobretot agents de comerç i borsa. No obstant

³³² CRPC, RHB, 1769, vol. 1, f. 455v.

això, segons les seves ordenances es podien dedicar a moltes altres activitats, com la redacció de contractes de compravenda, la importació de grans — especialment de blat— o de productes colonials, la negociació de lletres, albarans o vals reials, i la presa de mides i reconeixement de draps. La seva activitat professional no acabava aquí, ja que ens consta que també van participar en assegurances marítimes i terrestres, assentaments amb l'Administració o l'Exèrcit, arrendaments de propietats nobiliàries, eclesiàstiques o d'ordes militars.

L'afany de negoci d'alguns corredors de canvi va fer que alguns d'ells traslladessin la seva activitat fora de la ciutat de Barcelona. En aquest sentit, és paradigmàtic el cas de la família Galup, amb seus comercials a Gènova, Barcelona, Sevilla i Cadis (Molas, 1970: 279). Un dels seus membres, Hilari Galup, corredor de canvi de Barcelona, el trobem concedint un debitori de 300 ll. i en cas d'impagament venda a un pagès de Sant Cebrià de Vallalta.³³³ Molts d'aquests agents de negocis, a més, van viure la transició cap a les primeres fàbriques d'indianes i es van convertir en peces importantíssimes d'aquest procés de canvi. Un d'ells va ser Joan Baptista Arbolí Ros, que el 1769 va concedir tres debitoris a diferents pagesos de Viladecans.

Finalment, també formarien part d'aquesta categoria dels comerciants i negociants de la mostra de 1769 les companyies mercantils. A tall d'exemple, Barrau Germans i Companyia de Montpeller van concedir un préstec de 1008 ll. i 9 s. de moneda tornesa a Manel Artós, botiguer de teles de Barcelona, i a la seva companyia, a retornar en tres mesos. Encara que no es va complir el termini inicial del debitori, la cancel·lació definitiva es va portar a terme en menys d'un any. Es tractaria, doncs, d'un exemple clàssic de préstec de curta durada per a finalitats comercials.

No disposem de dades sobre el cadastre per repetir el mateix exercici per a la mostra de debitoris de 1828, perquè la sèrie documental del cadastre finalitza el 1817.³³⁴ En tot cas, si el nombre d'agremiats o d'individus dedicats a cadascun d'aquests sectors no hagués canviat gaire respecte del cadastre de 1770, és clar que el grau de concentració assolit pel grup de comerciants i negociants en el mercat de debitoris seria encara més alt, a jutjar per les dades de la **Taula 5.12**.

---

³³³ CRPC, RHB, vol. 2, f. 367v.

³³⁴ Pere Molas (1970: 645-646) va fer un estudi complet dels primers anys de vigència de l'impost (1717-1730), el primer any d'abolició de la Bolla (1770) i en l'inici de la Guerra de la Independència (1808).

Taula 5.12. Distribució dels deutoris, segons algunes categories de creditors relacionades amb el comerç, l'artesania i les professions liberals. Regió de Barcelona, 1828

	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Lliures</i>	<i>%</i>
Comerciants i negociants	150	48,4	253.865	62,8
Tèxtil i vestit	41	13,2	30.878	7,6
Alimentació	32	10,3	22.937	5,7
Món jurídic	31	10,0	36.466	9,0
Altres	14	4,5	7.715	1,9
Construcció	12	3,9	9.355	2,3
Món de la medicina	11	3,5	22.878	5,7
Restauració	9	2,9	7.484	1,9
Metall	5	1,6	5.341	1,3
Arts gràfiques	4	1,3	6.025	1,5
Pell i couro	1	0,3	1.500	0,4
<i>Total</i>	<i>310</i>	<i>100,0</i>	<i>404.442</i>	<i>100,0</i>

Font: Annex 1.

Dels 150 deutoris creats per la categoria de comerciants i negociants, 105 són generats per comerciants —sense cap especificació més. En canvi, els comerciants matriculats de Llotja ara són una minoria, perquè probablement la matriculació havia perdut l'atractiu d'altres temps. Els comerciants no matriculats, doncs, van créixer en nombre i importància en aquesta mostra i sovint veiem que es presten diners entre ells per operacions relacionades amb lletres de canvi. Aquest seria el cas, per exemple, de Pere Amigo, comerciant de Barcelona, que crea un deutor de 930 ll. a favor d'un altre comerciant de Barcelona, per una lletra de canvi no satisfeta, i estableix com a termini de pagament sis mesos.³³⁵

Els deutoris també podien tenir per objecte vals reials, com en el cas de Ramon Llano Chávarri, comerciant de Barcelona, que actua en representació d'una societat mercantil i atorga un préstec de 44.055 pesos en vals reials (4.055 consolidats i la resta sense consolidar) a favor de Marianna Roig, vídua d'un fabricant, i el seu fill, com a usufructuària i propietari, respectivament, estipulant que els vals havien de ser retornats, sense una data explícita, juntament amb els interessos dels vals consolidats. Aquest deutor incorpora una hipoteca general, que exclou explícitament la meitat del dot de la vídua —una dada, d'altra banda,

³³⁵ CRPC, RHB, 1828, vol. 1, f. 215r.

interessant. Gairebé un any després de ser creat el debitori, una tercera persona acaba cancel·lant el deute.

En aquest any de 1828 la casuística es multiplica i també comencem a trobar més deutors amb un tipus d'interès explícit. A tall d'exemple, Francesc Trias, comerciant de Barcelona, crea un debitori de 1.000 ll. a favor de Joan Gómez de la Torre Milani, hisendat de Barcelona, a reemborsar en tres mesos. Si en aquest termini inicial no es feia efectiva la devolució, s'establia el pagament d'un 6% d'interès anual, mitjançant el lloguer d'un bé consignat en el mateix contracte.

Un altre grup que destaca dins la categoria de comerciants i negociants és el dels fabricants.³³⁶ Gairebé absents en la mostra de 1769,³³⁷ en trobem de diferents classes l'any 1828, alguns relacionats amb l'alimentació, com els fabricants de fideus, però la majoria vinculats a la fabricació o estampació de teixits. Aquest fet és coherent amb l'augment del nombre de fabricants tèxtils respecte del segle XVIII, com ho confirma que un padró general dels fabricants cotoners de Barcelona de 1829 donés una xifra de 315 empreses —90 en el ram de filats, 190 en el de teixits i 35 en el d'estampats—, mentre que el 1768 la Junta de Comerç només en relacionés 28.³³⁸

Així doncs, aquests protagonistes de la primera etapa de la Revolució Industrial, que podien rebre el nom de “fabricante de pintados”, “fabricante de indianas” o “fabricante de tejidos”, sovint apareixen concedint deutors a altres comerciants o gent del mateix ram per atendre “sus giros y negocios”, tal com es deia en un dels contractes.³³⁹ Alguns d'aquests noms estan associats a la burgesia industrial del segle XIX, com el cas de Joan Casas, “fabricante de indianas”, o de “don” Emeteri Camps, “fabricante de pintados y tejidos”, ambdós procedents de famílies cotoneres del segle XVIII (Sánchez, 2011). Per exemple, en el cas d'Emeteri Camps, que havia estat membre del Cos de Fabricants de Teixits i Filats de Cotó, el 1828 concedeix un debitori de 2.000 ll. a favor de dos tintorers de Barcelona, a retornar en dos anys.³⁴⁰ En el contracte no es dona cap informació sobre el motiu del préstec, però és probable que estigués relacionat

---

³³⁶ Malgrat que aquest grup s'estava desvinculant de la burgesia comercial, tal com ho confirma la creació de la Junta de Comerç i Fàbriques l'any 1784 i la diferenciació que s'establia en el cadastre entre els fabricants i el conjunt de la burgesia, s'ha decidit incloure'l dins del grup de comerciants i negociants.

³³⁷ El 1768 la Junta de Comerç establí una relació de 22 fàbriques, però només observem un debitori creat per un “fabricant d'indianes”, que sembla un tècnic especialitzat en el procediment d'estampació, però no el propietari d'una fàbrica.

³³⁸ AFTN, Junta de Fàbriques, Llibres d'actes, vol. I (1829-1834): “Padrón General de los SS. Fabricantes de Hilados, Tejidos y Pintados de Algodón de esta Ciudad...” (1829).

³³⁹ CRPC, RHB, 1828, vol. 3, f. 121v.

³⁴⁰ CRPC, RHB, 1828, vol. 1, f. 166v.

amb la seva activitat productiva. L'any 1840 les dades proporcionades per Lluís Castañeda (1991) indiquen que aquests fabricants encara van guanyar més pes (7%), tot i que el percentatge global de la categoria comerciants i negociants no va canviar gaire respecte del 1828 —entorn del 25%, inclosos els fabricants.³⁴¹

No volem acabar aquest apartat dedicat als comerciants i negociants sense esmentar breument els revedors barcelonins, ja que el 1828 concedeixen onze deutoris, una xifra relativament alta. Joaquim Pujol va ser el revedor que més deutoris va atorgar aquell any —quatre en total. Els dos més petits i a curt termini concedits per aquest venedor al detall estan estretament relacionats amb la seva activitat comercial, concretament amb el pagament de “granos vendidos en su tienda”. A tall d'exemple, el 1828 crea un deutori de 60 ll. 11 s. i 3 d. a favor de Pere Borràs, traginer de Badalona, a compte de “varios granos” venuts, i convenen que la devolució és “a razón de un duro mensual hasta quedar satisfecha la cantidad”. El deutori, doncs, era un contracte prou dúctil per adaptar-se a les diferents i variades activitats econòmiques desenvolupades per aquesta categoria socioprofessional.

5.2.1.2. Artesans

La primera posició que ocupen els artesans a la **Taula 5.10** de 1769 és deguda sobretot a l'elevat nombre d'artesans de la ciutat de Barcelona. Ara bé, dins d'aquest grup podem observar alguns sectors que destaquen més que d'altres pel que fa al grau de concentració de deutoris, com el sector del metall o el de la construcció (vegeu **Taula 5.11**).

Pel que fa al petit grup del metall, hi ha casos curiosos com aquest: Climent Perestevé, armer reial, veí de Barcelona, atorga un deutori de 600 ll. a favor de Josep Ferrer, negociant de Barcelona, per una part del deute generat entre ambdós a causa de la venda perpètua del dret i facultat de fabricar un “ingenio de barrenar fusiles y otras armas cerca la assequia Real delante la casa nombrada el Rexego (sic) de la licencia y facultad de construir un molino batán

---

³⁴¹ Podria ser que molts industrials estiguessin dins del grup dels hisendats i altres l'any 1828, tal com hem pogut detectar en algun cas en què l'individu utilitza el “don” i sabem del cert que era un fabricant important. Probablement no s'autoqualificaven de “fabricant” en els contractes notarials de 1828, perquè deuriem tenir més d'una línia de negoci. L'any 1840 podria haver-se donat un canvi en la manera d'autoqualificar-se?

de dos o quatro masas en el término de Moncada y de todo el terreno, obra y edificios que se haya constituidos en dichos parages".³⁴²

A més d'armers, en aquest grup destaquen sobretot, pel que fa al grau de concentració de préstecs, els serrallers. Probablement haurem d'atribuir el dinamisme d'aquest i altres grups relacionats amb el món de la construcció al procés d'expansió urbana viscut a la ciutat de Barcelona durant la segona meitat del segle XVIII. Albert García Espuche i Manuel Guàrdia Bassols (Sobrequés, 1999, V: 45-107) distingeixen dues etapes diferenciades en aquest procés: la primera, que arribaria fins la meitat del segle XVIII, en la qual l'agent transformador va ser l'activitat militar; i la segona, que coincidiria amb el creixement demogràfic i econòmic de la ciutat durant la segona meitat de segle, protagonitzada per la iniciativa privada. A partir de 1730, doncs, es comencen a construir nous habitatges, fet que s'intensifica en les darreres tres dècades, i es donen canvis importants en la fisonomia de la ciutat, com el creixement en alçada dels edificis.

Per tant, molts paletes i fusters, que figuren com a creditors de deutoris el 1769, van participar d'aquest procés d'expansió urbanístic. En alguns casos les sumes prestades eren molt importants, com en el cas de Segismund Soler, fuster de Barcelona, que crea un deutori de 5.300 ll. a favor de Josep Nadal, barreter de la mateixa ciutat, a retornar en sis mesos.³⁴³ A vegades paletes i fusters presten conjuntament, com en el següent cas: Josep Vila, fuster, i Josep Òdena, paleta, ambdós domiciliats a Barcelona, presten un deutori de 307 ll. 8 s. i 9 d. a favor de Mònica Artigas, que actua en nom propi i com a procuradora del seu marit, que es dedica al lloguer de mules. Casos com aquests ens fan sospitar que podria tractar-se de reconeixements de deutes per obres realitzades.³⁴⁴

Si en la primera mostra de 1769 els sectors de la construcció i del metall destacaven per sobre d'altres sectors artesanals, en el buidatge de 1828 els capdavanters són, d'una banda, el sector del tèxtil i del vestit i, de l'altra, el de l'alimentació (vegeu **Taula 5.11**). No obstant això, recordem que en aquest moment els artesans havien estat superats de llarg pel grup de comerciants i negociants en nombre de deutoris creats, i, en valor, també per altres categories (vegeu **Taula 5.10b**).

---

³⁴² CRPC, RHB, 1769, vol. 1, f. 612r.

³⁴³ CRPC, RHB, 1769, vol. 2, f. 477r.

³⁴⁴ CRPC, RHB, 1769, vol. 3, f. 445v.

Pel que fa al grup del tèxtil i del vestit, seria bo remarcar que ja tenien un pes específic important el 1769, però el 1828 es converteixen en el sector artesanal amb més deutoris prestats aquell any. Si prenem com a referència la mostra de 1769, el nombre de deutoris se situa molt per sota del percentatge d'agremiats del cadastre personal —el 1770 el nombre d'agremiats representava el 40% dins del sector industrial i, en canvi, només van crear el 25% de deutoris. En canvi, en la segona mostra de 1828, agafant com a referència el percentatge d'agremiats del cadastre personal de 1808 (35%), que no havia canviat gaire respecte de 1770, el nombre de deutoris (41% segons la **Taula 5.12**) gairebé s'equipara al seu pes demogràfic.

Pel que fa als oficis que integraven aquesta subcategoria, els sabaters van ser els que més deutoris van concedir el 1769 —cinc deutoris en total. Si prenem com a referència la ciutat de Barcelona, a banda de ser un ofici amb un nombre alt d'agremiats —211, sense comptar els sabaters de vell—, aquest resultat podria explicar-se també pel bon moment econòmic que vivia la indústria del calçat en aquell moment. El 1828, en canvi, no és la indústria del calçat la que més destaca, sinó la de la confecció. No sabem exactament quanta gent estava ocupada en aquest sector, però si tornem a prendre com a referència el cadastre de 1808, era el sector amb més agremiats (12%), juntament amb el tèxtil (13%). Dins d'aquest grup, els que més sobresurten pel que fa al nombre de deutoris creats són els sastres (onze), un ofici amb molts agremiats a la ciutat de Barcelona.

No obstant això, els artesans del tèxtil i del vestit que prestaven sumes més elevades no eren aquests, sinó els galoners o perxers, que fabricaven o venien galons i, per extensió, tota mena de cintes, serrells i altres guarniments. Aquest seria el cas, per exemple, de Josep Pi Jonqueres, galoner de Barcelona, que presta 2.000 ll. a “doña” Maria Togores Padella, “sin consentimiento de su marido por hallarse ausente y separado con permiso de las autoridades”, i consigna per al pagament el lloguer de 500 ll. anuals d'una casa, amb la condició que el préstec fos retornat al cap de cinc anys, cosa que es va complir puntualment.³⁴⁵ Els galoners, a més, solien estar en contacte amb els teixidors de seda, tal com podem intuir a través d'algun altre deutor: Joan Font, galoner de Barcelona, presta 2.000 ll. a favor de Pere Jaume Traginals, teixidor de vels, amb la promesa

---

³⁴⁵ CRPC, RHB, 1828, vol. 2, f. 802r.

de retornar la quantitat prestada en un any, cosa que compleix amb només uns mesos de retard.³⁴⁶ Tot i que també hi ha casos de préstecs entre galoners, com en el cas de Miquel Piera, galoner de Barcelona, que presta 1.000 ll. a favor d'un altre galoner de Barcelona, Joan Florera, i la seva esposa, a retornar en un any —encara que el deutor no es cancel·larà fins l'any 1847—; un cas interessant, d'altra banda, perquè la hipoteca especial és aportada exclusivament per la dona del deutor. Malgrat les aportacions dels galoners a l'economia capitalista, pels múltiples contactes establerts amb el comerç i la indústria d'indianes, en aquell moment havien deixat enrere el bon moment que havien viscut al segle XVIII, a causa de la pèrdua dels mercats americans, l'envelliment de la seva indústria, certs canvis en la moda o la competència lionesa (Molas, 1970: 503-510).

D'altra banda, en aquesta mostra de 1828 també cal subratllar el pes adquirit pel tèxtil i, concretament, el nombre de deutoris creats pels teixidors i tintorers de la seda i el cotó —nou dels quinze deutoris concedits per aquest conjunt. Aquests individus formaven part de l'elit dels artesans i es convertiran en el sector que enllaçarà directament amb la indústria cotonera moderna. Aquest seria el cas, per exemple, del tintorer de seda Jaume Santonja, que el 1828 presta a favor de Ramon Vila i el seu germà, fabricants de teixits, 2.725 ll. a retornar en un any —però la devolució no es farà efectiva fins passats cinc anys.³⁴⁷ Intuïm que els deutoris realitzats per aquests teixidors deurien tenir un component comercial important, com en el cas d'Agustí Estrader, teixidor de vels de Barcelona, que presta un deutor de 1.200 ll. 16 s. i 3 d., prèviament entregades en diferents partides, a favor de Josep Miquel Joanico, comerciant de Barcelona, fruit d'un "pasamiento de cuentas entre ellos tenidos", amb el compromís de retornar la quantitat una vegada rebés els diners d'un plet instruït a la Reial Audiència i el Consolat de Mar.³⁴⁸

El segon conjunt d'artesans que més va destacar el 1828 va ser el de l'alimentació. Deixant de banda l'actuació d'un sol individu, que concedeix set dels 32 deutoris, i atenent l'escàs nombre d'agremiats en aquest sector, el conjunt registra una alta concentració de deutoris. Si tornem a prendre com a referència el cadastre de 1808 —sempre amb les reserves oportunes—, el sector de l'alimentació representava, aproximadament, el 8% dels agremiats del sector

---

³⁴⁶ CRPC, RHB, 1828, vol. 2, f. 96v.

³⁴⁷ CRPC, RHB, 1828, vol. 1, f. 156v.

³⁴⁸ CRPC, RHB, 1828, vol. 1, f. 260v.

industrial, mentre que el nombre de deutoris atorgats per aquest grup girava al voltant del 30% l'any 1828. La diferència, per tant, és substancial.

La utilització dels deutoris més petits en aquest subgrup solia estar vinculada amb la vessant més comercial d'alguns dels oficis que l'integraven. Per exemple, el 1828 un flequer de Barcelona atorga un deutori de 45 duros de plata a favor de Rosa Picart i els seus fills "por el importe de pan de los últimos seis meses", i concedeix tres mesos per retornar-los i aplica "los intereses mercantiles desde el vencimiento de dicho plazo" si no se li retornaven els diners en el termini inicialment establert.³⁴⁹ No és l'únic deutori d'aquest tipus del qual coneixem el motiu: dos carnisers, un de Barcelona i l'altre de Calella, concedeixen un deutori de 285 ll. 1 s. i 6 d. a un tercer carnisser de Sant Boi de Llobregat, pel bestiar comprat.³⁵⁰

A més de carnisers, flequers o forners, en aquest sector també trobem fideuers, semolers i una nodrida presència de xocolaters, que no constaven en la primera mostra de 1769. En ocasions, aquests xocolaters podien realitzar préstecs molt importants, com en el cas de Gabriel Ametller, que atorga un deutori de 2.240 ll. a favor d'un pagès de Molins de Rei per "varias partidas de chocolate", a retornar en quatre anys.³⁵¹ Sabem que Gabriel Ametller va néixer a Molins de Rei i va fixar la seva residència a Barcelona el 1797 per dedicar-se a l'elaboració de xocolata. Els seus descendents van continuar amb èxit el negoci familiar fins 1960, i es van convertir en una de les empreses xocolateres catalanes més emblemàtiques del país (Diversos autors, 2005: 10). L'empenta del sector xocolater es manifesta també en la lluita d'alguns individus contra les limitacions corporatives, com en el cas de Miquel Llobet, natural de Guissona, que arribà a la ciutat de Barcelona el 1817 sense cap més patrimoni que la destresa de la seves mans per fabricar xocolata (Escayol, 2004: 79). Imaginem que aquest xocolater va fer fortuna ràpidament, perquè onze anys després el trobem atorgant un deutori de 600 ll. a favor d'un comerciant d'Olot, per una lletra de canvi no satisfeta, i permetent que la devolució del préstec es pogués realitzar en diferents pagaments, cap d'ells inferior a les 11 ll.³⁵²

---

³⁴⁹ CRPC, RHB, 1828, vol. 2, f. 26v.

³⁵⁰ CRPC, RHB, 1828, vol. 3, f. 247r.

³⁵¹ CRPC, RHB, 1828, vol. 1, f. 103v.

³⁵² CRPC, RHB, 1828, vol. 3, f. 204v.

5.2.1.3. Dones, vídues i menors

Respecte de la primera mostra de 1769, les dones, vídues i menors adoptaran un pes relatiu més important en el mercat de deutoris. Si aleshores només en van concedir 16, aquest col·lectiu ara es convertirà en el tercer que més deutoris presta, segons la **Taula 6.10b**, amb gairebé 100 deutoris.³⁵³ És altament probable que l'augment espectacular del nombre de deutoris estigui relacionat amb la crisi del censal, l'instrument per excel·lència utilitzat en el passat per aquesta categoria a fi d'obtenir una renda. En aquest sentit, sembla un indicatiu clar de transferència d'usos entre un contracte i l'altre.

És interessant observar també que el deutor adopta en aquesta categoria especialment, característiques pròpies del censal en la segona mostra de 1828, com l'allargament dels terminis de venciment i de cancel·lació dels préstecs (vegeu apartat 2.3). Concretament, el percentatge de deutoris cancel·lats més tard dels deu anys en la mostra de 1828, sempre que disposem d'aquesta informació, arriba a gairebé el 70% —uns 20 punts per sobre de la mitjana, que ja era molt més alta que la del segle XVIII. Així doncs, indubtablement podem afirmar que en aquest grup el deutor s'havia convertit en un instrument de crèdit de mitjà i llarg termini.

Però no és aquesta l'única diferència remarcable respecte del primer buidatge de 1769. L'augment del nombre de dones solteres, o fins i tot casades, que actuen soles com a creditors n'és una altra. Teòricament, en aquest moment només les dones solteres majors de 25 anys que no estaven sota pàtria potestat podien signar contractes d'aquesta mena (Pérez Molina, 1988: 262). No sabem si aquesta circumstància és una conseqüència de la Guerra del Francès o bé si haurien guanyat més autonomia; el cas és que podem constatar que si abans trobar una dona sola prestant un deutor era un fet excepcional, ara arriba a representar gairebé el 10% de la mostra obtinguda d'aquesta categoria l'any 1828.³⁵⁴ A tall d'exemple, la soltera Rosa Saborit, resident a Montmany, crea un deutor de 200 ll. a favor de Salvador Puig, fabricant de cordes de Mataró, i la

---

³⁵³ A Galícia, tant Cebreiro (2020: 203-211) com Rial (2002: 51-57) afirmen que l'activitat creditora de les dones augmenta al final de l'Antic Règim, malgrat que seguia representant una petita part de la seva activitat notarial. Tot i això, Cebreiro creu que els mecanismes informals podrien haver influït en el pes real que tenien les dones en els mercats crediticis.

³⁵⁴ Cebreiro (2020: 215) diu que a Santiago de Compostel·la era molt rar trobar dones soles prestant deutoris entre 1768 i 1809 —no tant com a deutores. Però podem observar que, a partir de 1795, el nombre de dones soles augmenta en nombre. Una tendència, doncs, que nosaltres comprovem que ja està consolidada en la mostra de 1828.

seva muller, sense concretar un termini de venciment i establint que es retornaran “habiendo pasado un año, cuando la acreedora lo pida, dando otro año de antelación” —desconeixem quan va ser finalment cancel·lat el deutor.³⁵⁵

A banda d'aquest fenomen, les vídues seguien sent el col·lectiu predominant dins d'aquesta categoria, per davant de menors o dones solteres. Pel que fa al perfil social d'aquest grup, en la major part de casos desconeixem l'ocupació del difunt marit, a diferència del segle XVIII. Tan sols disposem d'alguna informació addicional entorn del tractament social. Per exemple, “la Egregia Señora Doña” Maria del Pilar Altarriba, comtessa de Robres, crea a favor d'un botiguer al detall un deutor de 544 ll., per tal que aquest pugui pagar els endarreriments del lloguer d'una casa que té en propietat, situada al carrer de la “Libretería” de Barcelona. No sabem si la qualitat de la informació registrada pot haver influït en la proporció de dones de classe alta que creen un deutor, però mentre que el 1769 vorejava el 50%, en aquest moment se situa entorn del 20%. Tot apuntaria, doncs, que el deutor també s'estava estenent a dones d'altres capes socials.

5.2.1.4. *Petita noblesa i altres individus amb distinció social*

L'any 1828, darrere del grup de dones, vídues i menors, ocupant la quarta posició, trobem la categoria de la petita noblesa i altres individus amb distinció social —aquest any creen 49 deutors, el 8,6% del total de la mostra. Aquest grup destaca sobretot pel valor total dels seus préstecs, que iguala la categoria que hem vist en l'apartat anterior i supera fins i tot el grup dels artesans, que crea molts més deutors aquest any (vegeu **Taula 5.10b**). Estretament relacionat amb aquest fet, aquesta categoria també destaca per la mitjana i la mediana dels seus imports, només igualada per altres grups d'estatus social alt, com alguns militars o les professions liberals.

De fet, aquests resultats guardarien relació amb la investigació portada a terme per Lluís Castañeda (1984) sobre la riquesa dels grups socials barcelonins a partir d'inventaris post mortem de 1790 a 1794. Segons els resultats d'aquest estudi, dins dels sectors benestants i mitjans, els nobles com els que tractem en aquest apartat eren tots rics, i, per darrere d'ells, es trobaven els membres de les professions liberals i els comerciants. Per a un període anterior, J. S. Amelang

---

³⁵⁵ CRPC, RHB, 1828, vol. 2, f. 140r.

(1984) afirma que aquests grups d'estatus social més elevat, com ara nobles, funcionaris i professions liberals, estaven més localitzats a Barcelona que a la resta de Catalunya, cosa que ajudaria a explicar determinades diferències respecte de la regió de Girona, que més endavant abordarem. A més, aquest autor exposa que la "inflació d'honors" d'època moderna va comportar una àmplia i gradual renovació de la base social de la noblesa, amb la incorporació de membres de la burgesia mercantil i de les professions liberals.

Però Maria Antonia Cilleruelo (1984 i 1988), que ha estudiat l'ennobliment a Catalunya entre 1700 i 1808, matisa que els protagonistes no van ser tant les professions liberals, tal com havia succeït durant el segle XVII, sinó els comerciants i fabricants. Aquests individus de les capes més altes de la burgesia, segons aquesta autora, solien iniciar una mena de *cursus honorum* amb el títol de ciutadà honrat de Barcelona, que podia continuar amb el de cavaller, que ja autoritzava la utilització de la partícula "don" o bé la inclusió de la partícula "de" davant del cognom. En alguns casos, fins i tot, aquesta escalada de títols podia acabar amb algun títol o privilegi de noblesa. De fet, els títols de baró, comte i marquès només representen, segons Cilleruelo, el 10% de tots els títols atorgats pels Borbons entre 1700 i 1808, i una bona part d'ells estan estretament associats a alts càrrecs de l'Administració. El gruix dels títols, doncs, estan associats sobretot a petits títols de noblesa, que es nodrien de la burgesia i, en el món rural, de les capes més altes de la pagesia. Pel que fa a l'actuació dels reis durant el nostre període d'estudi, Carles III va utilitzar aquest recurs per estimular el desenvolupament econòmic de la indústria i el comerç, mentre que Carles IV va recórrer a la concessió de títols nobiliaris per cobrir les necessitats fiscals de la Corona.

Respecte de la mostra obtinguda a la regió de Barcelona de 1769, quatre dels catorze deutoris concedits pel grup nobiliari van estar protagonitzats per l'alta noblesa —una proporció bastant alta, atenent la presència d'aquests títols a Catalunya. Aquest seria el cas de Gaietà Pignatelli de Rubí i Corbera-Santcliment —el segon marquès de Rubí—,³⁵⁶ domiciliat a Barcelona, que crea un deutor de 400 ll. a favor de Francisco Lloreda, pagès de Llinars del Vallès, a reemborsar en sis mesos, cosa que efectuen el deutor i el seu fiador, un doctor en medicina de Barcelona, en el termini de temps previst en el contracte.

---

³⁵⁶ El Marquesat de Rubí és un títol nobiliari creat el 30 de juny de 1694 pel rei Carles II, a favor del general d'artilleria Josep Antoni de Rubí i de Boixadors, virrei de Sardènia (Alonso, Atienza i Cadenas, 1968).

La resta de casos estan protagonitzats per títols de la baixa noblesa, com ara ciutadans honrats de Barcelona, familiars de la Santa Inquisició i, sobretot, individus que incorporaven la partícula “don” davant del seu nom. Aquests darrers són els que constitueixen la gran majoria de la mostra de **1828**, juntament amb els “*hacendados*”. Per tant, la partícula diferenciadora “don” els adscriu a una elit, alhora que els exclou de les capes mitjanes i, sobretot, baixes de la societat. A banda d'això, aquesta distinció no revela si es tracta d'un Gran d'Espanya, si pertany a la baixa noblesa o si simplement forma part d'alguna reputada professió —és freqüent trobar, en la documentació estudiada, la partícula “don” en metges, cirurgians, advocats, notaris i, fins i tot, algun comerciant.

Quan indaguem sobre la biografia d'alguns personatges que inclouen la distinció “don”, sense cap informació de caràcter professional, observem que la majoria d'ells no són nobles, sinó prohoms amb una gran fortuna, cosa que guardaria relació amb la seva capacitat de préstec. A tall d'exemple, de “don” Josep Bertran Ros, que prestà un deutor de 6.500 ll. el 1828,³⁵⁷ sabem que va dedicar la seva carrera professional a la jurisprudència i que era fill d'un fabricant barceloní. Les principals fites assolides per aquest personatge, a qui també es va conèixer per haver impulsat la creació d'un banc hipotecari l'any 1854, van ser la presidència de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya, ser membre de l'Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona, alcalde d'aquesta ciutat entre 1843 i 1844, i més tard rector de la Universitat de Barcelona entre 1843 i 1855.³⁵⁸ Aquest il·lustre personatge, doncs, no posseïa cap títol de noblesa segons les dades biogràfiques de què disposem, com tampoc “don” Pere Moret, una de les grans fortunes de Barcelona del moment, el qual el trobem prestant 1.000 ll. l'any 1828.³⁵⁹ Aquest membre de la burgesia dels negocis de Barcelona apareix en la documentació simplement amb la partícula “don”, però sabem que va ser un important fabricant de Barcelona (Fuster Sobrepere, 2004, l: 23). Cap d'ells i altres “dons” que hem pogut identificar eren Grans d'Espanya —l'únic cas que trobem el 1828, en aquest sentit, està protagonitzat pel duc de Montemar, i en el contracte ja es fa explícit el títol que atresorava— ni tenien cap altre títol nobiliari, malgrat que formessin part de l'elit social barcelonina.

---

³⁵⁷ CRPC, RHB, 1828, vol. 2, f. 143r.

³⁵⁸ “Josep Bertran i Ros”. L'Enciclopèdia.cat. Barcelona: Grup Enciclopèdia Catalana [consulta realitzada el desembre de 2022].

³⁵⁹ CRPC, RHB, 1828, vol. 2, f. 11r.

D'altra banda, dins d'aquesta categoria també hem inclòs els individus que apareixen amb l'etiqueta hisendat, terminologia a la qual ens hem referit anteriorment quan parlàvem de la regió de Girona (vegeu apartat 5.1.1.3). Si allà estava associada a les capes altes de la pagesia, a Barcelona està vinculada sobretot al comerç. Aquest és el cas, per exemple, de Lluís Sagnier Vidal, “*hacendado y del comercio de esta ciudad [Barcelona]*”, que el 1828 presta 12.000 ll., al “*cambio mercantil del 5%*”, a Francesc Romaní Ferrer, fabricant de paper de la Torre de Claramunt, i al seu fill, a retornar en cinc anys, i imposa com a condició que la devolució es realitzi en un sol pagament.³⁶⁰ Fins i tot, hem trobat que algun hisendat podia ser un militar retirat de l'Exèrcit, com en el cas de Ramon Maria Vila, del qual ja hem parlat anteriorment, perquè es tracta d'un creditor amb una alta freqüència de préstecs (vegeu apartat 4.3). Aquest individu apareix en alguns contractes com a coronel retirat i en d'altres com a hisendat. De fet, aquest grup de militars que figura a la **Taula 5.10b**, amb una mitjana del valor dels seus préstecs que dobla la mitjana general de tots els grups, està format bàsicament per oficials, especialment coronels i tinents de l'Exèrcit.

5.2.1.5. Professions liberals

Finalment, voldríem comentar el món de les professions liberals, i especialment el de les professions vinculades al Dret. Després de la crisi generada pel Decret de Nova Planta (1716), el tancament de la Universitat de Barcelona i la reorganització de la Reial Audiència, a finals del segle XVIII el món jurídic ja s'havia recuperat i al segle XIX va viure una vertadera “edat de plata”, tot i que sense arribar a les xifres del segle XVII (Amelang, 1984). El salt endavant, però, arribarà amb l'Estat liberal, gràcies a la creació de nous tribunals i a l'emergència d'unes classes urbanes mercantils i propietàries, que propiciaren més plets i suculents honoraris per advocats o causídics.

Pel que fa al nombre de professionals dedicats al món jurídic a Barcelona, sabem que l'any 1787 hi havia una concentració important d'advocats al voltant de la plaça de Sant Jaume (195). En canvi, els notaris, menys nombrosos (50), en proporció tenien més presència en el món rural que no pas a la capital del Principat. Segons J. S. Amelang (1984), al segle XIX la ràtio d'advocats va pujar

---

³⁶⁰ CRPC, RHB, 1828, vol. 4, f. 250r.

fins a 2,2 advocats per cada 1.000 habitants el 1849 —es tractaria d'uns 400 advocats a Barcelona—, mentre que el nombre de notaris es va mantenir força estable —a la Guia judicial de Catalunya de 1898, per exemple, se'n van registrar 53, tan sols tres més que en el cens de Floridablanca de 1787.³⁶¹

En consonància amb aquestes xifres, el nombre de préstecs concedits per aquesta categoria el 1828, sobretot per part d'advocats, va augmentar considerablement respecte de la primera mostra de 1769 —es passa de 10 a 31 deutoris. Aquest fet situa el món jurídic en la cinquena posició de grups creditors a la **Taula 5.10b**, per darrere de la petita noblesa i altres individus amb distinció social, i immediatament per sota dels sectors artesanals més importants de la Barcelona de l'època vinculats al tèxtil, la confecció o l'alimentació (vegeu **Taula 5.11**).

Cinc anys abans de la fundació del Col·legi d'Advocats (1833), que marcarà l'inici de la vida associativa moderna d'aquest col·lectiu, en les nostres bases de dades podem trobar alguns advocats que concedeixen petits deutoris per cobrar honoraris. Aquest seria el cas, per exemple, de Pedro Montaña Pallàs, advocat de la Reial Audiència, que el 1828 atorga un deutor de 74 ll. a favor de l'esposa d'un serraller de Barcelona, a retornar en un any.³⁶² També observem com en alguns casos es realitzaven deutoris entre individus del mateix ram. Per exemple, Francesc Camps Miquel, causídic de Barcelona, concedeix el 1828 un préstec de 763 ll. 16 s. 3 d. a favor a Pere Formiguera, advocat barceloní, i promet “devolverle dicha cantidad siempre que quiera el acreedor”. En realitat, no era la primera vegada que feien negocis junts, ja que aquest contracte era una ampliació d'un préstec anterior de 530 ll., que és la quantitat que el creditor es retenia.³⁶³

De fet, els causídics tenien un pes específic relativament important dins d'aquesta categoria, perquè també utilitzaven el deutor per cobrar honoraris, normalment en períodes curts de temps, com en el cas de Domingo Mases Rigalt, causídic de Barcelona, que presta a sis mesos vista 460 ll. 16 s. 6 d. a

---

³⁶¹ Stephen Jacobson (2002), bon coneixedor del món jurídic en aquesta època a Catalunya, afirma que després de la Guerra del Francès l'advocacia s'havia convertit en una professió plenament liberal i que la implicació d'advocats en processos revolucionaris, participant en milícies o juntes, va desencadenar un procés de “purificació” en la dècada ominosa (1823-1833). De resultes d'això, els advocats van adoptar posicions més moderades i menys compromeses políticament. Segons aquest autor, que compara Barcelona amb altres indrets europeus, la capital catalana es caracteritzava per un destacat percentatge de professionals d'origen popular, atès el pes de les corporacions artesanals i el baix percentatge del grup de propietaris.

³⁶² CRPC, RHB, 1828, vol. 4, f. 163v.

³⁶³ CRPC, RHB, 1828, vol. 4, f. 252r.

favor d'un pagès de Belianes per "pagar honorarios".³⁶⁴ Molts préstecs atorgats per aquesta categoria socioprofessional anaven adreçats a l'elit social barcelonina, amb la qual probablement els unien molts lligams. Aquest cas seria paradigmàtic en aquest sentit: "don" Martí Soler, escrivà de la Reial Audiència de Barcelona, l'any 1828 concedeix un debitori de 1.000 ll. a favor de Domingo Galup, corredor de canvis, i la seva muller, i consigna per al pagament el lloguer de diferents botigues propietat dels Galup.³⁶⁵ Recordem que Domingo Galup procedia d'una família important de comerciants de Barcelona.

El món de la medicina també formaria part d'aquesta elit social. Només hem d'observar la mitjana o la mediana dels imports prestats per aquesta categoria socioprofessional per adonar-nos-en. A tall d'exemple, "don" Joan López, metge de Barcelona, el 1828 concedeix quatre préstecs, que en total sumen 16.860 ll., a un advocat de la Reial Audiència, un fuster, un paleta i un farmacèutic. Uns debitoris sense interès —aparent— i a retornar en quatre o cinc anys.

Tanmateix, el col·lectiu de metges, i per extensió el camp de la sanitat, al segle XIX no vivia un moment tan dolç com el món de la judicatura. Només els cirurgians havien sabut adaptar-se als nous temps gràcies, d'una banda, al Col·legi de Cirurgians de Barcelona,³⁶⁶ que va convertir-se en el precursor de la futura Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona; de l'altra, a la utilització de mètodes curatius més efectius i menys ritualistes que els metges. La resta de professions vinculades al món de la medicina, doncs, van viure un cert desordre i fins i tot intrusisme en aquesta època, com ho demostren les reiterades queixes dels apotecaris de Barcelona. Curiosament, a banda del metge abans esmentat, els quatre debitoris restants de 1828 són protagonitzats per cirurgians o metges i alhora cirurgians, quan el 1769 només s'havia registrat un sol cas en el qual un cirurgià actuava com a creditor. El cirurgià i metge Esteve Crous Bonmatí, per exemple, va crear dos debitoris l'any 1828: un de 300 ll. i un altre de 2.000 ll. a un fuster i al director del gravat de la Llotja, respectivament.³⁶⁷

---

³⁶⁴ CRPC, RHB, 1828, vol. 1, f. 341v.

³⁶⁵ CRPC, RHB, 1828, vol. 4, f. 54v.

³⁶⁶ Segons Usandizaga Soralucho (1964: 40), els col·legis de cirurgia estaven influïts per la Il·lustració i basaven la seva metodologia en l'observació directa, l'utilitarisme i el menysteniment de les autoritats tradicionals. En canvi, segons Ernest Lluch (1999: 117-120), la Facultat de Medicina de la Universitat de Cervera es trobava en un estat decadent i no podia oferir aquestes prestacions.

³⁶⁷ Segons el seu expedient, Esteve Crous fou llicenciat en cirurgia mèdica el 1812 i doctorat el 1814. Més tard, es va llicenciar en medicina el 1823 i fou subdelegat de l'Acadèmia de Medicina fins 1850 (Xifró, Gallegos, 2017: 216-217).

Dins d'aquesta categoria no hem d'oblidar els farmacèutics —aclarim que a la documentació no apareix, significativament, la paraula apotecari—, que sembla que no prestaven sumes tan elevades com metges o cirurgians. “Don” Pau Respau, farmacèutic amb botiga oberta a Barcelona, és un d'aquests creditors. Fundador del Col·legi d'Apotecaris de Barcelona, Respau havia obtingut el títol de farmacèutic en el Real Colegio de Farmacia de San Victoriano el 1828 (Jordi González, 1997: 459), el mateix any que, segons les nostres bases de dades, crea dos deutoris. Un d'ells a favor de Jaume Bofill, pagès de Viladrau, i el seu fill, els quals donen com a garantia els seus béns en general i un fiador, que, igual que el creditor, exerceix la professió de farmacèutic a Barcelona, amb la condició que reemborsin els diners “siempre que el acreedor lo pida, con medio año de anticipación”. Finalment, segons nota al marge de l'assentament registral, el préstec de 375 ll. va ser cancel·lat el 1835 pel fiador, “don” Jacint Bofill Valls, en representació dels deutors.

5.2.2. La regió de Girona

A l'hora d'analitzar els deutoris de la regió de Girona, cal tenir en compte, d'una banda, que aquest contracte no va assolir la mateixa importància que a la regió de Barcelona; de l'altra, que hi havia una diferència remarcable en la mitjana i la mediana dels imports, cosa que ja indica d'entrada que es tracta d'una regió menys rica que la de Barcelona.³⁶⁸ No obstant això, el nombre de deutoris en aquesta regió gairebé es dobla entre 1769 i 1828, com podem observar a la **Taula 5.13**.

Els principals creditors gironins que utilitzaven el deutor, abans dels canvis ocasionats per la crisi del sistema censalista, pel que fa al nombre, de major a menor, eren, per aquest ordre, els pagesos, els artesans, els comerciants, els treballadors i els eclesiàstics. En canvi, si observem el valor o la mitjana dels seus préstecs, el 1769 la petita noblesa i altres individus amb distinció social eren els principals creditors, i a continuació, si observem també la mediana, hi havia el món jurídic i els comerciants i negociants.

---

³⁶⁸ La diferència en el mercat censalista encara és més gran, perquè a Barcelona les institucions eclesiàstiques solien agrupar deutes anteriors dels censataris en un nou censal.

Taula 5.13. Distribució dels creditors de deutoris segons categories socioprofessionals. Regió de Girona (1769 i 1828)

a) Any 1769

	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Lliures</i>	<i>%</i>	<i>Mitjana</i>	<i>Mediana</i>
Pagesos	67	18,1	12.020	18,0	179	100
Artesans	48	12,9	5.180	7,8	108	59
Comerciants i negociants	43	11,6	10.429	15,6	243	60
Treballadors	43	11,6	3.635	5,4	85	60
Església	40	10,8	5.380	8,1	135	46
Noblesa	34	9,2	2.566	3,8	75	55
Petita noblesa i altres	24	6,5	19.098	28,6	796	79
Món jurídic	22	5,9	3.541	5,3	161	133
Món marina	16	4,3	1.882	2,8	118	70
Dones, vídues i menors	12	3,2	1.208	1,8	101	37
Administració	8	2,2	316	0,5	39	15
Món medicina	8	2,2	584	0,9	73	70
Desconeguda	5	1,3	943	1,4	189	133
Altres	1	0,3	31	0,0	31	31
<i>Total</i>	<i>371</i>	<i>100,0</i>	<i>66.814</i>	<i>100,0</i>	<i>180</i>	<i>69</i>

b) Any 1828

	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Lliures</i>	<i>%</i>	<i>Mitjana</i>	<i>Mediana</i>
Comerciants i negociants	172	26,7	89.233	36,3	519	200
Treballadors	96	14,9	29.784	12,1	310	120
Artesans	76	11,8	18.341	7,5	241	160
Pagesos	68	10,6	18.928	7,7	278	180
Dones, vídues i menors	49	7,6	15.881	6,5	324	180
Militars	37	5,8	11.509	4,7	311	270
Desconeguda	32	5,0	11.508	4,7	360	200
Petita noblesa i altres	32	5,0	18.449	7,5	577	325
Església	27	4,2	11.396	4,6	422	188
Món jurídic	20	3,1	5.452	2,2	273	136
Món marina	13	2,0	7.020	2,9	540	182
Altres	9	1,4	2.476	1,0	275	240
Altres agricultura	5	0,8	1.016	0,4	203	200
Món medicina	4	0,6	3.928	1,6	982	463
Administració	3	0,5	1.202	0,5	401	550
<i>Total</i>	<i>643</i>	<i>100,0</i>	<i>246.125</i>	<i>100,0</i>	<i>383</i>	<i>195</i>

Font: Annex 1.

L'any 1769 el pes dels artesans i comerciants era relativament menor a la regió de Girona que a la de Barcelona. Ara bé, en la mostra del segle XIX, el capital comercial assoleix definitivament la primera posició en ambdues regions, encara que amb menys força al districte gironí. Els pagesos perden posicions el 1828 i, sorprenentment, els treballadors se situen immediatament per sota de comerciants i negociants. El grup dels artesans es manté estable i el de les dones, vídues i menors guanya posicions respecte la primera mostra de 1769.

Pel que fa al valor, la categoria dels comerciants i negociants guanya encara més pes —arriba a representar el 36% de la mostra—; a continuació, l'ordre dels percentatges és bastant similar al que hem vist en la columna del nombre de

debitoris, excepte en el cas de la petita noblesa i altres individus amb distinció social, que en valor se situa al mateix nivell que artesans i pagesos, tot i que el nombre de contractes de deutoris creats és menys de la meitat. Les mitjanes i medianes altes dels préstecs, les protagonitzen, en conseqüència, aquest grup i els metges, malgrat que només creen quatre deutoris, així com altres grups de l'elit gironina, com alguns comerciants i negociants.

5.2.2.1. Comerciants i negociants

Analitzant les llistes de 1795 per a la contribució de l'Armament General de Catalunya, a les quals ens hem referit en altres ocasions, Rosa Congost (2001) es preguntava on eren els comerciants de la regió de Girona, ja que dels 300 individus que havien de satisfer un mínim de quatre pessetes, només 20 es definien per la seva dedicació al comerç en el partit de Girona. Malgrat que la Junta de Defensa del Principat els considerava un dels grups més acabats, al costat de nobles i hisendats, la seva presència numèrica era molt escassa en aquesta demarcació. La xifra no va augmentar gaire en la llista dels 738 “paisanos pudientes”, elaborada per la Junta de Descomptes de Vals Reials del corregiment de Girona l'any 1800. La majoria dels comerciants d'aquesta llista es trobaven en el tram més baix —entre 999 i 1.499 ll. de renda anual— i en total sumaven 46 individus.³⁶⁹

Molts anys després la situació no havia canviat gaire a la província de Girona, perquè el cens de població de 1860 la descrivia amb un caràcter marcadament rural, amb un sector terciari molt reduït —format pel 6,45% de la població— i on el comerç només ocupava l'1,47% dels homes (Sauri, Soler, Aicart 2006: 466). Tanmateix, aquesta poca presència demogràfica contrastava amb la seva aportació fiscal. Per exemple, en algunes poblacions importants del Baix Empordà, com Sant Feliu de Guíxols, Palamós o Torroella de Montgrí, mentre que els comerciants rondaven entre el 3% i el 4% de la població, el valor de la seva contribució industrial indicava que el comerç era una de les principals activitats econòmiques en la dècada de 1850 —entre el 37% i el 47% de les quotes procedia d'aquest reduït grup (Sauri, Soler, Aicart 2006: 484).

---

³⁶⁹ Les dades a què fem referència han estat extretes de la **Taula 1** de l'article de Rosa Congost (2001).

Al marge d'aquestes informacions, que matisen la poca importància demogràfica d'aquest grup a la regió de Girona, sabem que comerciants i companyies mercantils actuaven en diferents tipus de negocis durant la segona meitat del segle XVIII, esperonats per l'augment de la demanda i l'expansió agrària. El comerç marítim, ja fos a través del comerç de cabotatge, per les importants xarxes comercials del nord i del sud del mediterrani, o per mitjà del comerç d'alçada amb l'Europa atlàntica i, una vegada liberalitzat el mercat colonial sota el regnat de Carles III, amb les colònies americanes, va créixer considerablement durant aquest període (Barbaza, 1988: I, 425-434; Ferrer Gironès, 1993). Contractes vinculats al comerç marítim, com la "mota" o la inversió "a la fusta", van ser un terreny en el qual els comerciants van tenir un paper protagonista, juntament amb algunes ocupacions marineres (Ferrer Gironès, 1993). Més difícil és estudiar sistemàticament el comerç terrestre —el legal i també l'il·legal, fruit del contraban—, tot i que alguns indicadors, com els mercats de mules, on ramblers i traginers tenien un paper rellevant, apunten cap a un important creixement dels intercanvis comercials al llarg del Set-cents, tot i el deficitari estat de les comunicacions del país.³⁷⁰

Alhora, tenim constància de la participació de companyies mercantils en arrendaments de terços i delmes d'heretats i senyories, claus per entendre com es va formar el capital comercial, que podien extingir-se ràpidament una vegada s'efectuaven els negocis (Gifre i Barnosell, 2000: 459-461). L'anàlisi dels comerciants que van accedir al Cos de Comerç i altres fonts complementàries³⁷¹ ens permet observar que el comerç a l'engròs es caracteritzava per una gran diversificació de productes —arròs, vi, aiguardent, cereals, suro, manufactures, fusta, armes... Pel que fa a la indústria surotapera gironina, en una primera fase vinculada a la fabricació de taps en petits establiments, gairebé domèstics, des

---

³⁷⁰ Sobre l'estat de les comunicacions i la importància del contraban, vegeu Francesc Ferrer Gironès (1993: 293-331). En relació amb el paper desenvolupat pels mercats de mules, vegeu Sales (1983).

³⁷¹ Per exemple, són molt interessants les llistes de comerciants i companyies que es creen arran de la Reial Ordre de 20 d'agost de 1768, amb motiu de la liberalització del comerç de grans. El text legal a què fem referència començava així: "Habiéndose experimentado la inobservancia de lo prevenido en algunos de los capítulos de la pragmática y provisión del Consejo de 11 de julio y 30 de octubre de 1765, y conveniendo proveer de competente remedio para contener todo abuso; mando que los comerciantes en granos presenten al Corregidor cabeza de partido sus libros, para que se folien y rubriquen por el Escribano de Ayuntamiento, sin llevar derechos; y el propio Escribano formará asiento o lista de los comerciantes matriculados del partido; pena de que, pasado el término de ocho días sin haberlo cumplido, se les declararán por de comiso los granos que se les hallaren acopiados de su cuenta, orden o comisión [...]". La llarga llista de comerciants i companyies registrades pel secretari de l'Ajuntament de Girona arran d'aquesta disposició, així com la seva procedència, volum i tipus de grans que tenien, mereixeria un estudi més exhaustiu per conèixer aquest grup el 1768. AMGi, Sèrie temàtica-alfabètica, "Relación de los arrendatarios de Diezmos, y heredades, o, comerciantes de granos que han presentado sus libros" (1768-1781).

del primer terç del Set-cents fins, aproximadament, l'any 1845, va comercialitzar les pannes i el suro elaborat, sobretot a través de la fira de Bellcaire de Llenguadoc.³⁷² D'altra banda, la regió de Girona també va acollir nuclis importants de botiguers de teles, com els de les ciutats de Girona o de Figueres, tal com Pierre Vilar es va encarregar de demostrar a partir d'una enquesta de 1778 sobre teles estrangeres (Vilar, 1973-1975: IV, 194, 197-198, 202-208, 211-217). Aquestes botigues podien associar-se entre si o amb revenedors locals, i formar companyies per vendre els seus productes al detall (Torra, 1997).

A falta d'estudis que descriguin millor la situació general del comerç a la regió de Girona durant el primer terç del segle XIX, que és el nostre segon període d'estudi, l'opinió que dona l'any 1834 la Comissió de Comerç de Girona, encarregada de rehabilitar el port i duana de Sant Feliu de Guíxols per reactivar el comerç en la seva àrea d'influència, és molt interessant, en aquest sentit. En primer lloc, aquest document relata en el seu preàmbul el bon moment que vivia el comerç a començament de segle: "El país que en el día forma la Provincia de Gerona florecía en Comercio a principios del presente siglo y nadie ignora la riqueza de que gozaba, procedente de tan útil y necesaria clase". Però la situació es capgira amb la Guerra del Francès (1808-1814):

La destructora guerra de la independencia causó tantas pérdidas, que muchos de los comerciantes tuvieron que retirarse por carecer de Caudales, y de los que pudieron salvarlos en todo o en parte se decidieron aun muchos a comprar fincas por enseñarles la experiencia que en el tiempo de la citada guerra y en otras épocas de semejante naturaleza, los hacendados perdieron los frutos de uno o más años, pero no el capital, como los más de los Comerciantes; separándose de este modo del Comercio para entrar a la clase de hacendados de cuya separación se resintió y se resiente aún todo el país, pues es sabido que sin Comercio están abatidas la Agricultura y las Artes.

Segons els autors del document, doncs, el capital comercial va refugiar-se en el sector primari, com a conseqüència de la guerra. Però no tots van optar per aquesta via, ja que alguns van continuar la seva activitat al costat d'un nou grup de comerciants:

---

³⁷² Segons Ramir Medir (1953), la incidència de la fabricació de taps dins del mercat interior espanyol va ser gairebé nul·la en aquesta època. Per tal de conèixer la importància del comerç d'aquest producte, ens hem de basar sobretot en les dades d'exportacions de suro i taps. Ara bé, les dades referents al segle XVIII són molt fragmentàries, excepte les proporcionades pel comerç amb Gran Bretanya (Nadal Farreras, 1978). Pel que fa a la fira de Bellcaire, el principal punt de venda d'aquest producte durant el nostre període d'estudi, vegeu Pierre Vilar (1964: IV, 48-57).

Después de algunos años los pocos Comerciantes que seguían aún tan honrosa profesión y otros que la emprendieron, le dieron algun reabre; cuyos beneficios fueron luego muy notorios proporcionados por la habilitación de varias Aduanas en la Costa de esta Provincia para el despacho de géneros Estrangeros y del país, de cuya importación y exportación resultaba ya una conocida utilidad, no sólo a la Agricultura sí que también a las pocas y abatidas fábricas que empezaban a restablecerse por proporcionarles el Comercio las materias de labor y la extracción de los géneros fabricados.³⁷³

En resum, el comerç a la regió havia quedat molt castigat per la Guerra del Francès, però abans de 1829, quan se suprimeixen les duanes a què fa referència el text, sembla que l'activitat mercantil s'havia tornat a reactivar. Això podria ajudar a entendre la notable participació dels comerciants en el mercat de deutoris de la mostra de 1828, sense oblidar altres factors importants relacionats amb la crisi del censal.

Si analitzem amb detall qui integrava aquesta categoria el 1769 en les nostres bases de dades, ens adonem que, a banda d'algun adroguer, botiguer, traginer i "fabricante" de taps, la categoria estava constituïda, fonamentalment, per individus que s'autodenominaven comerciants. Els que protagonitzen els préstecs més elevats solen ser de fora del corregiment de Girona, com Pedro Rouch, comerciant francès de Cette-Eygun, que crea un deutor de 1.276 ll. 1 s. a favor de Salvi Pi, comerciant matriculat de la vila de Roses,³⁷⁴ o bé Miquel Blanch, comerciant de Barcelona, i la seva esposa, que creen un deutor, i en cas d'impagament censal, de 500 ll. a favor d'un corder de Banyoles.³⁷⁵ A vegades realitzen préstecs vinculats a compravendes de bestiar o a alguna eina agrícola, tot i que desconeixem el motiu de creació de la majoria d'aquests deutoris, especialment els petits —inferiors a 100 ll.

Consultant la llista de "pudientes" de la regió de Girona de l'any 1800,³⁷⁶ hem pogut comprovar que alguns d'aquests cognoms formaven part de nissagues importants de comerciants, com en el cas del botiguer de Calella Josep Pla —hi ha un Miquel Pla de Calella que figura amb 1.000 ll. de renda anual—, que va fer un petit préstec de 24 ll. 2 s. 9 d. a favor d'Isidre Morell, pagès de Tordera.³⁷⁷ Altres noms coincideixen plenament amb els de la llista, com el cas d'Antoni

---

³⁷³ AMGi, Sèrie temàtica-alfabètica, "Ports de Roses, Palamós i Sant Feliu de Guíxols" (1818-1861).

³⁷⁴ AHG, RHG, 1769, vol. 3, f. 452r.

³⁷⁵ AHG, RHG, 1769, vol. 2, f. 822v.

³⁷⁶ AMGi, Junta de Descompte de Vals Reials (1799-1802).

³⁷⁷ AHG, RHG, 1769, vol. 3, f. 335r.

Cardoner, comerciant de Sant Climent Sescebes, amb 2.000 ll. de renda anual, i que el 1769 va prestar un debitori de 67 ll. a favor de Josep Jofre, botiguer de Figueres, a retornar en menys d'un any.³⁷⁸

No obstant això, el salt qualitatiu i quantitatiu, com hem comentat anteriorment, es dona en la segona mostra de 1828. Els comerciants i negociants segueixen predominant en la composició del grup, però ara hi ha molta més varietat de professions.

En primer lloc, trobem comerciants que alhora poden ser productors o artesans, com Ameri Vilar, negociant i taper de Sant Feliu de Guíxols, que crea un debitori de 500 ll. a favor de Martí Barceló, pagès de Castell d'Aro, a retornar en tres anys.³⁷⁹ En segon lloc, trobem alguna companyia comercial més, i també més fabricants.³⁸⁰ Per exemple, Jaume Frigola, fabricant de carros de Ventalló, concedeix dos debitoris aquest any, el primer a un paleta i el segon a un pagès, ambdós de Sant Pere Pescador, per vendes de blat.³⁸¹ També trobem fabricants de teixits, com l'olotí Joan Iglesias, que, juntament amb un comerciant d'Olot, crea un debitori de 1.918 ll. 2 s. 6 d. a favor d'un paperer de Sant Joan les Fonts —el contracte s'inscriu a Girona, perquè un dels fiadors, sogre del deutor, resideix a Sant Gregori.³⁸² Fins i tot hi ha fabricants de teixits de cotó, com el gironí Alexandre Labreba, que concedeix un debitori de 194 ll. 2 s. 6 d. a Onofre Manlleu, comte de Tortellà, domiciliat a Torroella de Montgrí.³⁸³ En tercer lloc, hi ha més traginers, adroguers —algun qualificat com a “droguero comerciante”—, cafeters, confiters, revenedors o botiguers. Per exemple, un d'ells és Francesc Calvo Colat, “tendero” i comerciant de Girona, que aquest mateix any crea cinc debitoris a pagesos i un assaonador, tots ells dels encontorns de Cruïlles. En un d'aquests contractes s'explicita que l'interès comercial a pagar al cap d'un any, si les 225 ll. prestades no són retornades, seria del 5%,³⁸⁴ i en un altre debitori, amb el mateix termini de venciment i hipoteca general sense fiadors, s'estipula que es pagarà al 6,5% d'interès si no són retornades les 110 ll. prestades³⁸⁵ —suposem que les diferències en el tipus d'interès es deuen a valoracions del risc diferents efectuades pel creditor; en tot cas, aquests casos demostren que

³⁷⁸ AHG, RHG, 1769, vol. 2, f. 422r.

³⁷⁹ AHG, RHG, 1828, vol. 2, f. 219v.

³⁸⁰ El de M. Zylberberg (1982) és un estudi clàssic sobre una companyia mercantil.

³⁸¹ CRPC, RHB, 1828, vol. 1, f. 768v.

³⁸² CRPC, RHB, 1828, vol. 1, f. 478v.

³⁸³ CRPC, RHB, 1828, vol. 1, f. 2r.

³⁸⁴ CRPC, RHB, 1828, vol. 1, f. 423v.

³⁸⁵ AHG, RHG, 1828, vol. 1, f. 324r.

jugaven amb el tipus d'interès segons el perfil del deutor. També hi ha importants nissagues de comerciants, com els Perxas de Figueres. Manel Perxas, adroguer de Figueres —al llistat de “pudientes” de 1800, Celdoni Perxas figurava amb una renda anual de 1.500 ll.—, crea cinc petits deutoris a favor de treballadors i menestrals de l'Alt Empordà aquest any. Però a banda d'aquests individus, el que més abunda en la mostra de 1828 són els que s'autodenominen comerciants, com Francesc Vidal, comerciant de Cassà de la Selva, que en la llista de “pudientes” de 1800 figurava amb una renda anual de 1.500 ll. i que va crear diferents deutoris. No obstant això, a diferència de la primera mostra, molts pocs d'aquests comerciants estan matriculats en el comerç, cosa que ens fa pensar que probablement eren comerciants o negociants de segona fila.

En aquest any també hi ha més casos en què un individu presta més d'una vegada a l'any a diferents deutors, habitualment de poblacions properes a la residència del creditor. Ara bé, el fet que prestin dues, tres i, fins i tot, quatre vegades o més a l'any, no creiem que sigui motiu suficient per parlar d'especialització creditícia. Quan això succeeix, aquest fet està més relacionat amb la seva activitat comercial que no pas amb una activitat creditora recurrent (sobre aquesta qüestió, vegeu el capítol quart). Tanmateix, el reduït pes demogràfic que tenia aquest grup a la regió de Girona, exposat al començament d'aquest epígraf, ens indica un remarcable nivell de concentració de deutoris, estretament relacionat amb una major disponibilitat de liquiditat per part d'aquest grup i l'activitat econòmica que desenvolupaven.

5.2.2.2. Artesans

En termes relatius, aquesta categoria és una de les que es mantenen més estables entre els dos buidatges. En ambdues mostres, el pes dels artesans al voltant del 12% del nombre de deutoris i el 7,5% del capital, i ocupa la tercera posició pel que fa al nombre de contractes creats en el rànquing de categories socioprofessionals, tot i que, si adoptéssim com a referència el valor total dels contractes, en la primera mostra cauria un parell de posicions (vegeu **Taula 6.13**). A diferència del grup vist anteriorment, la importància del conjunt dels artesans en el món del crèdit a la regió de Girona és aproximadament equivalent al seu pes demogràfic, ja que en el cens de Floridablanca (1787) els artesans representen en el partit de Girona el 9,1% de la població; en les llistes de la

Guerra Gran (1795), el 13,1%, i, ja avançat el segle XIX, al cens de 1860, entorn del 10,26% de la població de la província de Girona. Pel que fa al valor mitjà i a la mediana dels seus préstecs, no és un grup que destaquï gaire, perquè els seus imports se situen per sota de la mitjana general en ambdues mostres.

D'entrada, aquestes xifres ja ens indiquen els pocs canvis que va experimentar aquesta categoria entre 1768 i 1828. La ciutat de Girona, que havia estat en el passat un dels principals centres manufacturadors de Catalunya, és paradigmàtica en aquest sentit. Encotillada entre les muralles medievals i dominada per convents i esglésies, Girona no va participar de les transformacions econòmiques que va viure Barcelona en aquesta època en el sector tèxtil.³⁸⁶ Tal com es pot constatar en comparar les dades aportades per l'estudi de Joan Boadas (1986) sobre la Girona de principis del segle XVIII, posterior a la Guerra de Successió, amb les dades del cens de Floridablanca de 1787, el sector industrial de la ciutat va experimentar molt poques variacions en l'estructura d'oficis durant tots aquells anys. Les corporacions gremials de la ciutat no van ajudar gaire, en aquest sentit, i frenaren la liberalització de la producció del sector artesanal (Alberch, 1984: 130). Només la fàbrica tèxtil de Francesc Boscà, que desapareixerà el 1775 sense que en sapiguem el motiu, la del francès Josep Agnell (1790) i l'Hospici de Girona surten d'aquest esquema i es podrien considerar les iniciatives més innovadores del segle XVIII, com ho demostra l'estudi de Céline Mutos (2022).³⁸⁷

La Guerra Gran (1793-1795) i, després, la prolongada i innecessària resistència de la ciutat durant el Setge de 1809, a banda de preparar el camí cap a la desaparició progressiva del sistema gremial, van frenar la instal·lació d'una indústria moderna. Tímidament, les primeres fàbriques arribaren de la mà del cotó, amb l'empresa de J. Planas (1823), situada al carrer de Sant Francesc, que va ocupar uns 150 obrers. En la mostra de deutors de 1828 trobem, per exemple, algun testimoni que acredita la presència de fabricants cotoners a Girona —vegeu l'apartat anterior dedicat als comerciants i fabricants.³⁸⁸ Ara bé, no podem parlar de transformacions significatives fins l'arribada, en la dècada de 1840, de noves empreses tèxtils, com la de Pau Bosch (1844), administrada per

---

³⁸⁶ Segons Ramon Alberch (1984: 107), "la història dels gremis a la Girona set-centista no és res més que una pura i simple continuació de la crisi encetada el segle XVII, amb l'avantatge que la favorable conjuntura econòmica del XVIII apaivagarà la seva davallada".

³⁸⁷ Aquesta autora ha posat de manifest, recentment, la importància de l'Hospici en l'emergència de la mitgeria del cotó, gràcies a l'arribada de treballadors francesos especialitzats.

³⁸⁸ CRPC, RHB, 1828, vol. 1, f. 2r.

Josep O. Barrau, i la implantació de les empreses papereres La Gerundense (1848) i La Aurora (1849).

Pel que fa a la protoindústria, que tanta importància va arribar a tenir en algunes comarques catalanes com l'Anoia, Albert Serramontmany (2015) documenta la seva presència al Pla de l'Estany i la Garrotxa, però no en la nostra àrea d'estudi. L'única excepció, en aquest sentit, es dona en les zones limítrofes amb aquestes dues comarques, així com en alguns nuclis aïllats del corregiment de Girona. Formant part d'aquest fenomen, constatem la presència d'alguns paraires a la Garrotxa d'Empordà, com el cas d'Antoni Pou, paraire de Cistella, que el 1769 presta un debitori de 116 ll. 17 s. 3 d. a favor d'un pagès de Crespià.³⁸⁹

En termes generals, doncs, podríem dir que la manufactura a la regió de Girona va seguir desenvolupant-se en els mateixos sectors i compartint la mateixa localització que en època moderna. L'única excepció remarcable va ser la indústria surotapera, que va concentrar la seva activitat en alguns nuclis de l'Empordà i de la Selva, propers a les masses forestals que li proporcionaven la matèria primera. La seva producció durant la nostra època es va desenvolupar de manera artesanal, tal com hem comentat en l'apartat anterior. Al segle XIX, quan el sector viu la seva màxima esplendor, és quan comencem a detectar més presència de tapers actuant com a creditors.³⁹⁰ A tall d'exemple, el 1828 dos tapers joves, tal com figurava en el contracte, de Cassà de la Selva signen entre ells un debitori de 472 ll. —teòricament, sense interès— a retornar en quatre mesos, i incorporen un tercer taper com a fiador.³⁹¹

A banda de la indústria surotapera, a la comarca del Gironès podem trobar un nucli tèxtil remarcable a Cassà de la Selva i una fàbrica de filferro a Santa Eugènia de Ter, que aprofitava la força hidràulica de la sèquia Monar, al voltant de la qual també desenvolupaven la seva activitat alguns molins del Pla de Girona.³⁹² A la comarca de la Selva destacava sobretot la indústria del lli i del cànem de Santa Coloma de Farners i d'Amer. Alguns d'aquests artesans, ens els trobem prestant quantitats importants en la primera mostra de 1769. Per

---

³⁸⁹ AHG, RHG, 1828, vol. 2, f. 585v.

³⁹⁰ Sobre els orígens de la indústria surotapera, l'article de Joaquim Alvarado i Rosa Ros (2006) n'és una bona síntesi i el treball de Rosa Ros (2020) és especialment interessant per conèixer com es van configurar els grups socials que van participar en la primera etapa de desenvolupament.

³⁹¹ AHG, RHG, 1828, vol. 1, f. 167r.

³⁹² Bona part de la informació sobre les manufactures en aquesta època ha estat extreta de l'obra de Francesc Ferrer (1993).

exemple, Joan Sala, soguer de Santa Coloma de Farners, crea un debitori i en cas d'impagament censal, de 803 ll. 5 s. 9 d. a favor de Joan Sirvent, negociant de Castelló d'Empúries.³⁹³

Al Baix Empordà el nucli artesanal més important es concentrava a la Bisbal, on hi havia quatre confraries que agrupaven diferents oficis. Després de la Bisbal destacava el nucli de Torroella de Montgrí, gràcies a la presència d'alguns molins d'oli i un bon nombre de paraires. Pel que fa a les poblacions de costa de la comarca, els preus baixos de les manufactures foranes que arribaven per mar van obstaculitzar el desenvolupament d'una indústria tèxtil. Tot i així, a Palafrugell i Palamós ens consta que hi va haver un nombre important de telers de llana el 1790.³⁹⁴ Però en aquestes poblacions costaneres, tant o més importants que aquest tipus de manufactures —sense oblidar aquelles associades al suro—, ho van ser les manufactures vinculades a la pesca, com el treball del corall a Begur o la fabricació de xarxes de pesca a Sant Feliu de Guíxols, o aquelles altres relacionades amb l'agricultura, com la construcció de botes i barrils per a l'exportació del vi que es produïa a l'interior. En aquest sentit, no són pocs els constructors de botes que trobem a Sant Feliu de Guíxols i Palamós en els buidatges de debitoris. Per exemple, el 1769 Pere Ferrer, boter de Sant Feliu de Guíxols, va crear dos debitoris; s'estipula en un d'ells que, en cas d'impagament, li servirà per comprar a carta de gràcia una petita finca situada a la mateixa localitat, propietat d'un ferrer.³⁹⁵

En les localitats de costa de l'Alt Empordà, com l'Escala o el Port de la Selva, va destacar sobretot la conserva de peix —tot i que el salaó també estava estès en altres poblacions pesqueres de la regió—, així com la producció de vi i aiguardent. També hi havia una important presència de destil·leries a Figueres, juntament amb un nucli destacable d'adobers. Ara bé, la proximitat de la frontera i els fluxos comercials que se'n derivaven, tant legals com il·legals, probablement van tenir una influència negativa en el desenvolupament d'una manufactura pròpia de més rellevància, excepte en poblacions properes a la Garrotxa, on el treball de la llana va adoptar un pes relativament important, tal com hem exposat anteriorment. No obstant això, un dels petits canvis que hem detectat comparant els dos buidatges es dona en ciutats com Figueres, i en altres ciutats més

---

³⁹³ AHG, RHG, 1769, vol. 3, f. 162v.

³⁹⁴ Segons Ferrer Gironès (1993: 129), les mesures proteccionistes dictades per Carles III van afavorir la indústria de la llana.

³⁹⁵ AHG, RHG, 1769, vol. 2, f. 1158r.

importants com Girona, vinculats a la presència de xocolaters.³⁹⁶ A tall d'exemple, Francesc Sors, xocolater de Figueres, el 1828 crea un debitori de 78 duros de plata a favor de Josep Gau, "labrador colono" (masover), "por todos los tratos tenidos entre los dos hasta el día de hoy".³⁹⁷

Finalment, esmentarem la indústria siderúrgica de la conca de la Muga. Després que la Reial Fàbrica d'Artil·leria de Sant Sebastià de Sant Llorenç de la Muga fos destruïda durant la Guerra Gran (1793-1795) (Gifre, 2000: 469-476), alguns debitoris demostren que encara hi continuava havent una activitat siderúrgica relativament important en la conca d'aquest riu l'any 1828. A tall d'exemple, el ferrer Josep Vilanova, de Sant Llorenç de la Muga, va crear un debitori, i en cas d'impagament venda a carta de gràcia, de 500 ll. a favor d'un "labrador propietario" d'Albanyà —200 ll. les va retenir el creditor i només va entregar, davant de notari i testimonis, 250 ll., ja que les 50 ll. restants havien estat avançades prèviament a la signatura del contracte.³⁹⁸

5.2.2.3. *Petita i alta noblesa i altres individus amb distinció social*

L'alt percentatge de debitoris concedits per la petita i alta noblesa de la primera mostra de 1769 s'explica en bona part per la seva vinculació a l'emfiteusi. Tal com hem exposat en altres apartats, el debitori podia ser utilitzat per finançar l'entrada monetària d'aquest tipus de contracte i permetre així obtenir liquiditat al creditor mitjançant un o dos pagaments a curt termini. El duc de Medinaceli i el procés de dessecació de l'estany de Sils, extraordinari i puntual, d'altra banda, seria paradigmàtic en aquest sentit, perquè va generar un important flux de debitoris per establir treballadors i pagesos de la zona a les àrees eixutes.³⁹⁹ Com es pot observar a la **Taula 5.14**, en aquesta mostra l'alta noblesa utilitza el debitori predominantment amb aquesta finalitat.

També la petita noblesa i altres individus amb distinció social utilitzen aquest mecanisme el 1769, com en el cas de Josep Terrades, ciutadà honrat de Barcelona, resident a Vilabertran, que estableix un bon nombre de pagesos i

---

³⁹⁶ Ramon Alberch (1984: 107) exposa que, mentre que a Barcelona s'havien creat 13 nous gremis durant el segle XVIII, a la ciutat de Girona l'únic intent de constituir un gremi nou va ser el protagonitzat pels xocolaters l'any 1807.

³⁹⁷ AHG, Registre d'hipoteques de Figueres (d'ara endavant, RHF), vol. 1, f. 691r.

³⁹⁸ AHG, RHF, vol. 1, f. 150r.

³⁹⁹ Els processos de dessecació ha estat estudiat per Josep Matas (1986), Narcís Figueras i Joaquim Maria Puigvert (1986).

treballadors a Garriguella l'any 1769. Tot i això, aquest grup utilitza el debitori amb aquesta finalitat amb menys freqüència que l'alta noblesa —un 50% dels deutors, aproximadament, no estan relacionats amb el mercat de la terra. Per exemple, “don” Tomàs Vidal Rey,⁴⁰⁰ de Tossa de Mar, que també formaria part d'aquest grup, presta una quantitat molt elevada de diners (14.000 ll.) a dos pagesos i un comerciant de la zona “por razón de cambio”;⁴⁰¹ i un “labrador hacendado”, anomenat Narcís Llambi, resident a Llagostera, utilitza el debitori, i en cas d'impagament venda a carta de gràcia, en dues ocasions sense que sapiguem exactament el motiu del préstec.

Taula 5.14. Deutors relacionats amb vendes i establiments de terres, distribuïts per categories socioprofessionals de creditors. Regió de Girona, 1769

	A) Per establiment	B) Per compra	A+B	C) Total per grup	% d'A+B sobre C
Noblesa	32	0	32	34	94,1
Petita noblesa i altres	11	1	12	24	50,0
Administració	6	0	6	8	75,0
Món jurídic	11	0	11	22	50,0
Treballadors	1	15	16	43	37,2
Món medicina	0	2	2	8	25,0
Pagesos	6	8	14	67	20,9
Artesans	0	10	10	48	20,8
Desconeguda	0	1	1	5	20,0
Món marina	0	3	3	16	18,8
Dones, vídues i menors	0	2	2	12	16,7
Comerciants i negociants	0	3	3	43	7,0
Església	0	2	2	40	5,0
<i>Total</i>	<i>67</i>	<i>47</i>	<i>114</i>	<i>371</i>	<i>33,8</i>

Font: Annex 1.

L'etiqueta hisendat, però, no irromp amb força fins al final del segle XVIII. Concretament, no és fins la Guerra Gran (1793-1795) que aquest col·lectiu pren consciència de grup i comencen a referir-se a si mateixos utilitzant aquest terme (Congost, 2011). Pere Gifre (2009) exposa en la seva tesi doctoral que la conformació d'aquest grup va ser producte d'un llarg procés de diferenciació

⁴⁰⁰ Aquest indià, que va amassar una gran fortuna a Guatemala, va llegar l'antic hospital de pobres o de Sant Miquel a Tossa de Mar, la seva població natal. Els veïns agraïts per la seva donació el tractaven de “don” (Moré: 2016). La seva vinculació al comerç ens ha fet dubtar si no seria més adequat consignar-lo a la categoria de comerciants i negociants.

⁴⁰¹ AHG, RHG, 1769, vol. 2, f. 438v.

pagesa que va culminar en aquest moment, i que en alguns casos fins i tot es remuntava als pagesos de remença de la baixa edat mitjana. Gràcies a la combinació de diferents mecanismes, com les polítiques matrimonials, la figura de l'hereu i el mercat agrari, amb el pas del temps acumulà grans patrimonis, sovint fragmentats i basats en el domini útil de la terra.

Tanmateix, els hisendats no eren ni de bon tros un grup homogeni, tal com apunten Pere Gifre o Mònica Bosch (2019). Estava format per pagesos de mas, pagesos amb títols nobiliaris, com el de ciutadà honrat o cavaller, i individus procedents del comerç o del món jurídic, com els que acabem d'esmentar. Tots ells, però, tenien un denominador comú: formaven part d'una elit i eren rendistes o combinaven l'extracció de rendes amb altres activitats econòmiques, com el comerç. Després de la Guerra Gran, doncs, el fet de tenir un títol nobiliari, molt cobejat en el passat, passa a ocupar un segon pla i deixa de tenir la importància que havia adquirit en el passat. No és pas una casualitat que la demanda de títols nobiliaris minvés en la darrera etapa de l'Antic Règim, coincidint amb aquest fenomen, i que en la segona mostra de deutoris de 1828 tan sols trobem tres individus amb un títol de noblesa a la regió de Girona —menys que en la primera mostra, malgrat el major nombre de deutoris.

En el moment d'eclosió d'aquesta etiqueta social, sabem que aquest grup social representava, aproximadament, un 7% dels homes del partit de Girona segons els llistats de la Guerra Gran. Un pes similar, doncs, al que tenia en el mercat de deutoris l'any 1828 segons la **Taula 5.13** —un 5% pel que fa al nombre i un 7,5% pel que fa al seu valor. Així doncs, un grup clarament dominador des del punt de vista econòmic, social i, després de la instauració del nou ordre liberal, polític (Bosch, 2019), no sembla traslladar el seu predomini al món de les finances. Els hisendats, per tant, no es caracteritzen per ser un grup creditor, sinó més aviat al contrari, tot i que els que es definien alhora com a comerciants —a vegades en el mateix document i altres, utilitzant una etiqueta social o altra en funció del contracte— sembla que tendien més al préstec. Aquest seria el cas, per exemple, de Pere Bataller, resident a Begur, que presta el 1828 dos deutoris, o el de Narcís Lloret, hisendat i comerciant de la Bisbal, que presta 2.000 ll. a Josep Antoni Vehí Cadanet, hisendat de Palamós, a retornar en un any al 6% d'interès.⁴⁰²

---

⁴⁰² AHG, Registre d'Hipoteques de la Bisbal (d'ara endavant, RHBi), vol. 1, f. 10v.

Així doncs, el 1828 la categoria petita noblesa i altres individus amb distinció social ocupa el vuitè lloc pel que fa al nombre de deutoris creats, tot i que si tinguéssim en compte el valor, la mitjana o la mediana dels seus préstecs se situaria a l'alçada d'altres grups importants, com els artesans o els comerciants (vegeu **Taula 5.13**). D'altra banda, el grup de l'alta noblesa ha desaparegut en aquesta segona mostra, fet que demostra com de puntual era el fenomen vist el 1769, que s'associa, bàsicament, al duc de Medinaceli.

Pel que fa al subgrup dels “dons”, integrat dins la categoria de la petita noblesa i altres individus amb distinció social, en aquesta segona mostra de deutoris augmenta significativament. Un fenomen que ja havíem vist a Barcelona, encara que de manera més pronunciada. Tot i que sovint no disposem de cap informació més sobre l'ocupació d'aquests individus, creiem que la decisió d'incloure'ls dins d'aquesta categoria està plenament justificada si observem les sumes de diners prestades en alguns casos. A més, també hem pogut comprovar que alguns d'ells formaven part de la llista dels 738 “paisanos pudientes” de la Junta de Descuentos de Vales Reales de 1800, o bé els seus cognoms i residència coincideixen amb persones que hi figuraven.

Probablement, tal com estava succeint a Barcelona, els individus que incorporaven aquesta partícula davant del seu nom eren rics i es dedicaven a diferents tipus de negocis, que podien fer-los dubtar, o fer dubtar el notari, a l'hora d'atribuir una etiqueta social o altra en el contracte. En tot cas, aquesta partícula davant del nom els diferenciava de la resta d'individus i els situava en un nivell superior de l'escalafó social. Aquests homes, per tant, de la mateixa manera que es definien com a hisendats/comerciants, és probable que es moguessin entre la categoria dels hisendats rendistes i la dels rics comerciants o bé que compartissin trets d'ambdós grups.

5.2.2.4. Pagesos

La diferenciació entre els hisendats i la resta de pagesos al final del segle XVIII ajuda a entendre per què aquest grup passa de ser el primer grup creditor en nombre de deutoris el 1769 —el segon si tenim en compte el valor dels préstecs— a ser el quart grup el 1828 —el tercer, segons el seu valor (vegeu **Taula 5.13**). En canvi, si suméssim pagesos i hisendats en la mostra de 1828, ens trobaríem amb uns percentatges similars als que tenien els pagesos el 1769,

quan els futurs hisendats encara estaven inclosos dins d'aquesta categoria juntament amb pagesos propietaris i masovers. Aquest fet, doncs, confirmaria la hipòtesi plantejada anteriorment sobre la divisió de la categoria dels "labradores", al final del segle XVIII, en dos grups: els hisendats i els pagesos/masovers.

Pel que fa a la diferència entre pagesos i masovers, la documentació no és sistemàtica. Trobem algun "labrador parcero" o "labrador colono" en els buidatges realitzats, però són molt pocs en comparació amb els que apareixen a les llistes de la Guerra Gran —un 10,5% dels homes del partit de Girona. Concretament, de masovers en la primera mostra en trobem sis i en la segona, el doble, cosa que representaria entre un 1% i un 2% del total de la mostra. Un percentatge, per tant, del tot irreal.

Així doncs, el problema metodològic vinculat a l'etiqueta "labrador" de la primera mostra es concentraria en la barreja de grups de signe ben diferent, com són els propietaris rendistes —els futurs hisendats—, els pagesos i els masovers. En la segona mostra, malgrat que el grup podria ser una mica més homogeni, perquè tant pagesos propietaris com masovers o altres arrendataris treballaven directament la terra, el problema es concentra en la barreja de grups amb règims de tinença de la terra i capacitat econòmica diferents.⁴⁰³

Tenint en compte aquests problemes metodològics, d'entrada cal dir que, en la mostra de 1769, el debitori és un instrument poc utilitzat pels "labradores" per tal de finançar les seves vendes de terres. Segons la **Taula 5.14**, només sis dels 67 debitoris s'utilitzen per aquest motiu, sovint en combinació amb censals i, sobretot, encarregaments. Per exemple, Miquel Albà, pagès de Lloret de Mar, i el seu fill venen perpètuament un tros de terra ubicat en aquest municipi de la costa a favor d'un jove treballador de Blanes, anomenat Joan Carreras, per 76 ll. 15 s. 4 d. El preu de la venda es finança de la manera següent: en primer lloc, Carreras s'encarrega 53 ll. 10 s. 8 d., que forma part d'un censal de 130 ll. que el venedor paga a l'obra de l'església parroquial de Sant Romà de Lloret de Mar; i, en segon lloc, Miquel Albà crea per la resta del preu de la venda (23 ll. 4 s. 8 d.) un debitori a favor del comprador, que aporta la finca comprada com a hipoteca especial.⁴⁰⁴ Pel que fa al pes que tenen els debitoris per finançar entrades d'establiments —vuit en total—, aquest és similar al que tenen per finançar vendes. El percentatge que representen els dos conjunts, és a dir, els

---

⁴⁰³ Amb això no volem dir que els masovers fossin sistemàticament més pobres que els pagesos.

⁴⁰⁴ AHG, RHG, 1769, vol. 3, f. 697r.

debitoris utilitzats per vendre i els que permeten establir terres, sobre el total de debitoris del grup dels pagesos és modest: un 20,9%; la xifra és semblant a la que trobem entre els artesans i està lluny de grups nombrosos com el dels treballadors o més minoritaris com el del món jurídic o el de la medicina.

Taula 5.15. Nombre de debitoris que, en cas d'impagament, es transformen en una venda o censal. Regió de Girona, 1769

	<i>Debitori/venda</i>	<i>Debitori/censal</i>
Pagesos	16	6
Artesans	8	2
Treballadors	6	1
Món marina	5	1
Comerciants i negociants	3	1
Hisendats i altres	2	2
Església	0	0
Món jurídic	0	10
Dones, vídues i menors	0	0
Administració	0	1
Món medicina	0	0
Desconeguda	0	0
Altres	0	0
<i>Total</i>	<i>40</i>	<i>24</i>

Font: Annex 1.

Ara bé, si considerem el debitori com un pas previ per a l'adquisició d'un bé immoble, el nombre de casos s'eleva una mica més l'any 1769, concretament a 16, segons la **Taula 5.15**. Mitjançant la fórmula del debitori, i en cas d'impagament de venda, la majoria de vegades a carta de gràcia, els pagesos utilitzen més el debitori. Sumant els debitoris que financen una venda o establiment i aquest tipus de debitori/venda, el percentatge de debitoris vinculat en algun grau al mercat de béns immobles tampoc no és gaire elevat, perquè gira al voltant del 30%. Llevat dels sis debitoris que preveuen un mecanisme de transformació en censal si no es retorna el debitori, per a la gran majoria dels contractes —més del 50%— disposem d'escassa informació sobre el seu ús. En qualsevol cas, segons aquestes dades podem afirmar que el debitori és un instrument de crèdit poc vinculat al mercat de la terra si el comparem amb el censal, ja que només un terç dels contractes estarien relacionats d'alguna manera. Recordem que en el cas dels censals el percentatge, sense comptar la importància dels encarregaments, s'elevava al 75% en el cas dels pagesos.

Taula 5.16. Nombre de deutoris que, en cas d'impagament, es transformen en una venda. Regió de Girona, 1828

	<i>Debitori/venda</i>
Pagesos	18
Treballadors	17
Artesans	9
Comerciants i negociants	8
Dones, vídues i menors	4
Militars	2
Hisendats i altres	2
Món marina	2
Altres	1
Altres agricultura	1
Món medicina	1
Administració	1
Desconeguda	0
Església	0
Món jurídic	0
<i>Total</i>	<i>66</i>

Font: Annex 1.

El desconeixement sobre l'ús del deutor creix encara més en la mostra de 1828. Això passa bé perquè s'accentua la desvinculació entre el mercat del diner i el de la terra, bé perquè la font no és del tot fiable per establir un vincle entre deutor i compra o establiment, bé perquè algunes compravendes podien incloure obligacions que no generaven la redacció d'un contracte de deutor a part (sobre aquesta qüestió, vegeu l'apartat 2.3). El que sí coneixem —i d'això en podem estar segurs— és que 18 dels 68 deutoris creats per pagesos són deutoris que, en cas d'impagament, es transformen en vendes, predominantment a carta de gràcia. Aquest seria el cas, per exemple, de Joan Carbó, pagès de Cruïlles, que l'any 1828 presta 500 ll. a Pere Alui, pagès de la mateixa localitat, que en cas de no ser retornades en menys d'un any, “con dicha moneda y no en vales reales”, es convertirien en el preu d'una venda a carta de gràcia d'una propietat limítrofa amb una propietat seva.⁴⁰⁵ El grup dels pagesos torna a ser, com en la primera mostra de 1769, el grup que més utilitza aquesta variant del deutor, a cavall entre el mercat del diner i el de la terra, tant en el

⁴⁰⁵ AHG, RHG, 1828, vol. 1, f. 55r.

còmput global de deutoris com en el percentatge que representa dins del mateix grup —una quarta part dels deutoris d'aquest grup l'any 1828 inclouen una fórmula de transformació en venda.

5.2.2.5. Treballadors

També el grup dels treballadors rurals utilitza sovint el deutor amb clàusula de compra en cas d'impagament, l'any 1828. Tal com podem observar a l'anterior **Taula 5.16**, 17 dels 96 deutoris creats per la categoria dels treballadors són d'aquest tipus, una xifra pràcticament idèntica a la dels pagesos.

Un grup, el dels treballadors, que es mostra més actiu en el segon buidatge de 1828 que en el primer. Si comparem les dues mostres de la **Taula 5.13**, el pes dels treballadors augmenta considerablement en la segona, especialment pel que fa al valor. L'any 1828 es converteix, doncs, en el segon grup que més deutoris concedeix a la regió de Girona després dels comerciants i negociants —un 15% pel que fa al nombre i un 12% pel que fa al valor. No obstant això, el seu pes segueix estant molt lluny de la seva importància demogràfica, si prenem com a referència les dades del partit de Girona corresponents al cens de Floridablanca (1787) —un 66% dels homes— o les xifres de les llistes de la Guerra Gran (1793-1795) —el 61%.

Quan parlàvem dels treballadors censalistes, atribuïem el dinamisme del grup en la mostra de 1828 a la presència d'un col·lectiu de petits propietaris que s'autodenominaven menestrals, per tal de diferenciar-se dels simples jornalers. Probablement no es tracta d'una casualitat, perquè en la mostra de deutoris els menestrals, predominantment de l'àrea empordanesa, representen gairebé la meitat dels individus. A tall d'exemple, Joan Surribas, jove menestral de Cistella, el 1828 crea un deutor a favor de Silvestre Darder, pagès de la mateixa localitat, per un import de 100 ll., que el deutor confessa haver rebut “parte antes de la fecha y parte ante notario y testigos”, amb la condició que retorni els diners amb “moneda de oro o plata” en diferents pagaments al llarg de tres anys.⁴⁰⁶

---

⁴⁰⁶ AHG, RHF, 1828, vol. 1, f. 285r.

5.2.2.6. *Dones, vídues i menors*

Així mateix, la presència de dones, vídues i menors s'incrementa notablement en la mostra de 1828: passa del 3% al 8%, pel que fa al nombre, i del 2% al 6%, pel que fa al valor (**vegeu Taula 5.13**). A més a més, cal tenir en compte que en la primera mostra quatre dels 12 deutoris els va protagonitzar una sola persona. Es tracta de Catalina Baró Clara, resident a Fortià, vídua d'un doctor en dret, que consolida diferents deutes pendents del seu difunt marit mitjançant la creació de deutoris. Tal com hem vist a la regió de Barcelona, la clau de l'increment de deutoris d'aquesta categoria està connectada amb la reculada del censal, perquè en molts casos el deutor passa a desenvolupar el paper tradicional del censal, allargant la data de devolució o bé no especificant-la. Aquest seria el cas, per exemple, de la soltera Paula Seys, resident a Camallera, que presta 120 ll. a favor de Josep Quintana, pagès de la Tallada d'Empordà, amb el compromís de retornar-les "siempre que ella lo pidiera, dándole tres meses de tiempo".⁴⁰⁷

Altres fenòmens que hem observat al districte de Barcelona, com l'augment de dones solteres o esposes que sense el seu marit presten deutoris, també els detectem a la regió de Girona, tot i que amb menys intensitat. Per exemple, Ignàsia Basart Bagué, esposa d'un comerciant de Santa Cristina d'Aro, l'any 1828 presta 100 ll. a un comerciant matriculat de la vila de Sant Feliu de Guíxols, amb la condició que la quantitat sigui retornada al cap d'un any "a[m]b subjecció al señor alcalde de dita vila y demás tribunals seculares".⁴⁰⁸ Tot i això, les vídues continuen sent el col·lectiu més nombrós d'aquesta categoria, però en la majoria de casos l'any 1828 desconeixem el seu perfil social. La qualitat informativa dels contractes notariais, en aquest sentit, disminueix respecte de la primera mostra de 1769.

Quan coneixem l'ocupació del difunt marit el 1828, en primer lloc destaquen les vídues dels artesans, com en el cas de Paula Domènech Gelabert, vídua d'un paperer de Girona, que presta 942 ll. a favor de Jaume Balmes, sastre de Barcelona, "por varias partidas de trapos" degudes al seu difunt marit. Un altre exemple d'aquest tipus seria el de Francisca Cargol Dalmau, vídua d'un cordoner de Girona, que presta 2.000 ll. a favor d'un matrimoni de robavellaires. Aquest cas és interessant, perquè, després d'un any inicial, s'allarga *sine die* sempre

---

⁴⁰⁷ AHG, RHG, 1828, vol. 2, f. 21r.

⁴⁰⁸ AHG, Registre d'Hipoteques de Sant Feliu de Guíxols (d'ara endavant, RHSFG), 1828, vol. 1, f. 11r.

que segueixin pagant una quota anual de 150 ll. Finalment, segons una nota al marge, podem llegir que el debitori es va cancel·lar el 1839, onze anys després de la seva creació.

Darrere de les vídues dels artesans, el segon lloc l'ocupen les vídues dels comerciants i també les dels nobles. Aquest seria el cas, per exemple, de Maria Joana Caramany, membre d'un casal noble de la ciutat de Girona, que presta 82 ll. 18 s. a favor de Joan Batlle, "labrador colono" de Garriguella, "per blat i altres tractes que li ha deixat a deure", a retornar en vuit mesos. Un contracte, per tant, diferent dels exposats abans, tant per la durada com per la causa de creació, que encaixaria més en l'esfera del crèdit comercial.

5.2.2.7. Militars

Un altre grup que experimenta un accentuat creixement en el buidatge de 1828 és el grup dels militars. De no registrar-se cap cas el 1769, es passa a 37 deutors en aquesta segona mostra. Tal com hem explicat a l'apartat 2.3, aquest increment es deu, predominantment, als deutes generats pel sistema de substitucions de lleves militars. No obstant això, també hi ha casos que no corresponen al procediment de commutació del servei militar obligatori per la via de la substitució. Concretament, es tracta de sis casos protagonitzats per artillers i oficials del Castell de Sant Ferran de Figueres. A tall d'exemple, el capità Pere Ferrer presta 700 ll. a favor d'Antoni Payet Carreras, fabricant de carros de la Bisbal, per finançar la compra d'una casa, amb el compromís que la suma sigui retornada al cap de set anys —finalment, una tercera persona cancel·la el debitori l'any 1856.⁴⁰⁹ Un altre cas protagonitzat per un oficial seria el de Joan Hospital Calvet, capità del regiment d'infanteria, que presta "davant de notari i testimonis" a don Josep Antoni Pla, hisendat de Torroella de Montgrí, 375 ll. a retornar en cinc anys, a un interès mercantil del 6%.⁴¹⁰

---

⁴⁰⁹ AHG, RHG, 1828, vol. 2, f. 219r.

⁴¹⁰ AHG, RHF, 1828, vol. 1, f. 349r.

5.2.2.8. *Eclesiàstics*

Contràriament a la resta de grups fins ara exposats, aquesta categoria viu un retrocés en el segon buidatge de deutoris. Si el 1769 creava 40 deutoris, una xifra relativament important, el 1828 en crea 27 (vegeu **Taula 5.13**). Tal com hem exposat en l'epígraf dedicat al censalistas, la crisi global que vivia l'Església explicaria la davallada. No obstant això, els casos registrats en aquests anys són interessants, perquè obliguen a matisar la creença que l'Església participava poc o gens en el mercat de deutoris. Eclipsats per l'alta participació d'aquesta categoria en el mercat censalista, diferents autors han restat importància a la seva participació en el mercat de deutoris, tradicionalment associat al crèdit comercial. Però les dades evidencien el contrari, i és lògic que sigui així, d'altra banda, perquè alguns dels seus membres disposaven d'estalvis importants i, per tant, de capacitat de préstec.

Un altre tòpic, relacionat amb l'anterior, és el que associa la seva participació a decisions individuals, és a dir, a la seva actuació com a "laicas y privadas personas", manllevant la fórmula utilitzada en els contractes d'aquesta època. En la primera mostra de 1769, dels 40 deutoris generats per aquest grup, només vuit van estar protagonitzats per particulars;⁴¹¹ els 32 casos restants tenen com a creditor una institució eclesiàstica. Per exemple, l'església parroquial d'Hostalric el 1769 crea 11 deutoris per finançar, predominantment, pagaments de foriscapis de treballadors de Sant Celoni. A banda de foriscapis, l'Església també podia utilitzar els deutoris per finançar deutes generats per impagaments de pensions de censals, de censos, de lluïsmes, etc.

El 1828 el nombre de deutoris atorgats per eclesiàstics privats es manté en vuit, però el d'institucions recula, cosa que explica la disminució del nombre total de deutoris. La Catedral de Girona, però, guanya més pes específic dins d'aquest grup, talment com havíem vist en el mercat censalista. Una altra diferència que podem observar en aquest any gira entorn del valor dels préstecs. Mentre que en el primer buidatge la mitjana del valor no superava la mitjana general, en el buidatge de 1828 la traspassa gràcies als deutoris atorgats per alguns particulars. Per exemple, Pau Conill, monjo de Sant Pere de Galligants, presta 3.120 ll. a Pere Marquès, metge de la Bisbal, sense establir un termini de

---

⁴¹¹ Aquest seria el cas, per exemple, de Josep Campana, canonge de Santa Maria de Vilabertran, que presta 246 ll. 7 s. 9 d. a favor de Jaume Farró, apotecari de Figueres. AHG, RHG, 1769, vol. 2, f. 230r.

pagament, i amb la prevenció que els diners hauran de ser retornats “tres meses después de ser pedidos”.⁴¹²

Relacionada amb els terminis temporals, detectem una altra diferència significativa respecte de la primera mostra de 1769: molts terminis són indefinits o bé solen ser notablement més llargs que en la primera mostra. Encara que per l'escàs nombre de casos no podem afirmar-ho amb contundència, sembla com si aquests clergues busquessin un préstec de mitjà o llarg termini a través del debitori. Pel que fa als motius, es repeteixen els mateixos que els de la primera mostra, encara que el nombre de deutors que consoliden un deute pendent, especialment originat per un censal, s'incrementa substancialment.

5.2.2.8. Professions liberals

A diferència de la regió de Barcelona, no observem que el món jurídic o el de la medicina siguin molt actius a la regió de Girona. El món jurídic fins i tot experimenta una lleugera disminució en la mostra de 1828, passant de 22 deutors a 20, i el món de la medicina es redueix a la meitat, passant de vuit deutors —una xifra, d'entrada, molt baixa— a tan sols quatre (vegeu **Taula 5.13**). Això sí, les sumes prestades per metges i farmacèutics en alguns casos eren molt importants. Per exemple, Mateo Barlam, metge de Ceret (França), l'any 1828 presta 7.630 pessetes, una part de les quals rebudes abans d'aquesta data, a Antoni Barris, “labrador propietario” de la Vajol, a retornar en cinc anys en moneda metàl·lica.

En el cas del món jurídic, els deutes derivats de les seves minuts, tal com hem vist a la ciutat de Barcelona, són una causa recurrent en la generació de deutors. Gràcies al fet que aquest motiu solia explicitar-se en els contractes, sabem que gairebé la meitat dels deutors creats el 1828 estaven relacionats amb aquesta circumstància. Per exemple, “don” Josep Conte Cardoner, causídic de Figueres, presta 470 ll. i 1 s. a “don” Antoni Miquelet de Sant Climent Sescebes i la seva esposa, per “todas las causas que ha seguido como procurador”, a retornar en catorze mesos mitjançant tres pagaments.⁴¹³

En el primer buidatge de 1769, en canvi, els deutors associats al món jurídic tenen altres orígens. Es tracta de deutors, i en cas d'impagament censals,

⁴¹² AHG, RHG, 1828, vol. 1, f. 195v.

⁴¹³ AHG, RHF, 1828, vol. 1, f. 761v.

semblants als creats per la noblesa, que financen tot sovint entrades d'establiments emfitèutics. Un fenomen que alhora genera que la meitat d'aquests deutoris siguin creats per una sola persona, concretament per Francesc Nualart, notari de Castelló d'Empúries. Nualart va finançar l'entrada de diferents subestabliments a la vila de Llançà mitjançant aquest tipus de contracte, combinant a vegades deutor i censal. Si restéssim tots aquests casos més excepcionals, aquest grup experimentaria un increment notable pel que fa al nombre de deutoris en la mostra del segle XIX. En tot cas, insistim, no sembla un col·lectiu tan potent, des del punt de vista del crèdit, com el de la ciutat de Barcelona.

5.2.2.9. Altres grups de creditors

El món de la marina, format per mariners, patrons o pescadors, es mostra també molt estancat a la regió de Girona pel que fa a la creació de deutoris, passant de 16 deutoris el 1769 a 13 el 1828. Un altre petit grup, els dels treballadors de l'Administració, tampoc no guanya pes en el segon buidatge de 1828.

Finalment, en el grup denominat "altres" hem inclòs algunes ocupacions de difícil consignació en les grans categories socioprofessionals establertes per nosaltres o bé que són molt minoritàries. El 1828, per exemple, aquest grup s'amplia gràcies a ocupacions del sector serveis, com la de mestre de primeres lletres, que en alguns casos podien crear deutoris relativament importants. Aquest seria el cas de Felip Faus, mestre de Sant Feliu de Guíxols, que presta 400 ll. a favor de Gerard Martí, mariner matriculat de la mateixa vila, a retornar en un any.⁴¹⁴

5.2.3. Recapitulació

En el mercat de deutoris no trobem cap grup que registri un grau tan alt d'especialització com el que protagonitza l'Església en el mercat censalista. No obstant això, especialment en la mostra de 1828 i a la regió de Barcelona, el grup de comerciants i negociants s'aproxima bastant a l'actuació de determinats col·lectius de països del nostre entorn especialitzats en el crèdit. És més, fins i

---

⁴¹⁴ AHG, RHG, 1828, vol. 1, f. 552v.

tot abans, en la mostra de 1769, el grau de concentració que registra aquest grup, malgrat que en nombre de deutoris fos superat pel grup dels artesans, era ja molt superior al de la resta de categories socioprofessionals. El 1828 el pes que adquirirà en aquest mercat, doncs, s'incrementarà notablement, i destacarà dins d'aquesta categoria el subgrup dels comerciants —no matriculats— i fins i tot el dels fabricants, que, segons el buidatge de Lluís Castañeda (1991), guanyarà més pes encara l'any 1840.

En aquest mateix districte, a continuació de la categoria dels comerciants i negociants, trobem els artesans. Entre els artesans de la primera mostra de 1769, destaquen sobretot els sectors de la construcció i el metall, atès el procés urbanístic que va viure la ciutat de Barcelona en la segona meitat del segle XVIII. En canvi, en la segona mostra de 1828, els capdavanters seran els oficis associats al sector del tèxtil i del vestit, concretament teixidors i tintorers de la seda i el cotó, així com alguns artesans vinculats a l'alimentació, entre els quals sobresurten els xocolaters.

Un altre grup que creix respecte de la primera mostra de deutoris és el de les dones, vídues i menors d'edat. Un fenomen que, d'altra banda, no és exclusiu de la regió de Barcelona, ja que també el detectem al districte de Girona, encara que amb menys intensitat. El deutori sembla, doncs, que passa a ocupar l'espai deixat pel censal, tot i que amb nous trets característics, com l'allargament dels terminis de devolució. Ara bé, aquest no és l'únic element diferenciador en la mostra de 1828, perquè també trobem més dones solteres i esposes que sense els seus marits presten diners.

En el buidatge de 1828 també destaca el grup de la petita noblesa i altres individus amb distinció social, especialment pel que fa al valor i la mitjana dels seus préstecs. Aquests individus formarien part d'una mateixa elit social que els militars —la majoria dels quals en aquesta mostra solen tenir un rang alt— i membres de les professions liberals. Pel que fa a aquests últims, el 1828 destaca l'augment dels deutoris concedits per professions associades al món jurídic, especialment els advocats, així com algunes altres del món de la medicina, com els cirurgians.

A Girona el deutori no va assolir la mateixa importància que a Barcelona, entre altres motius perquè l'Església va resistir millor la crisi del censal, gràcies sobretot al clergat secular. No obstant això, les dues regions comparteixen un mateix fenomen: l'augment de la participació del capital comercial en la

concessió de deutoris. En la segona mostra de 1828, doncs, el grup dels comerciants i negociants a la regió de Girona també passa a ocupar el primer lloc. Segons els censos i llistes de tombant del segle XVIII, l'escàs nombre de comerciants existent en aquesta regió indicaria un alt grau de concentració dels deutoris en mans d'aquest grup —l'any 1828 arriba a atorgar-ne el 30% del total. A més a més, la mostra d'aquest any es caracteritzaria per una major varietat de professions vinculades al món del comerç i per l'abundant presència de comerciants.

Pel que fa a la resta de grups de la mostra, trobem col·lectius que presenten percentatges molt similars entre les dues mostres analitzades, com és el cas dels artesans. Ara bé, si observem amb més detall aquesta rica i variada categoria socioprofessional, també podem detectar algunes diferències. Per exemple, es poden observar alguns canvis en el món de l'alimentació —novament protagonitzats pels xocolaters— o l'emergència del sector surotaper en la segona mostra de 1828.

Respecte del grup de l'alta i la petita noblesa i altres individus amb distinció social, seria bo dir que l'alt percentatge de deutoris registrat el 1769 està connectat amb l'establiment de terres i un fenomen extraordinari i puntual com va ser el dessecament dels estanys de Sils. El 1828, any en què no es registra cap fenomen d'aquesta índole, el nombre de deutoris es redueix i equival, aproximadament, al pes que tenia demogràficament la petita noblesa i altres individus amb distinció social, segons els censos i llistats de tombant de segle —de l'alta noblesa, no en consta cap deutor en aquest any. Així doncs, encara que la seva capacitat per prestar sumes elevades fos molt alta, sobretot en aquells casos en què també utilitzen l'etiqueta de comerciant o bé la partícula "don" —que també experimenta un creixement notable en el segon buidatge—, no és un grup que es caracteritzi per prestar diners, tot i el seu poder econòmic i social.

Pel que fa al grup dels pagesos, d'entrada cal dir que va experimentar una caiguda notable el 1828 a causa del procés de diferenciació social protagonitzat pels hisendats —a partir de la Guerra Gran, molts antics "labradors" s'autodefineixen amb aquesta nova etiqueta. Com es pot observar en aquesta categoria socioprofessional, el deutor no era un contracte especialment associat al mercat immobiliari, perquè només un 30% dels deutoris d'aquest grup van ser utilitzats, o podrien haver estat utilitzats, per accedir al mercat de béns immobles

—incloem en aquest percentatge els deutoris que en cas d'impagament es transformaven en vendes. En canvi, en el cas dels censals, el percentatge s'eleva entorn del 70% en aquest mateix grup.

Malgrat que el nombre de deutoris creats pel grup dels treballadors augmenta el 1828, segueix molt lluny del seu pes demogràfic. L'augment registrat aquest any, hem d'atribuir-lo sobretot a l'ús del deutor en la venda de béns immobles i al dinamisme dels treballadors que s'autodenominaven "menestrals". Així doncs, gairebé la meitat de la mostra la protagonitzen aquests petits propietaris, sobretot de l'àrea empordanesa, que utilitzaven el deutor en les seves operacions.

Un altre grup que augmenta el pes relatiu envers la primera mostra és el de les dones, vídues i menors. Tal com hem exposat en el cas de Barcelona, les noves característiques que adopten els deutoris d'aquest grup, com l'allargament dels terminis o simplement la inexistència d'una data de retorn dels diners, indiquen que s'estaven utilitzant amb una funció similar a la dels censals en el passat. Pel que fa a la composició del grup, les vídues continuen sent el col·lectiu més nombrós, amb una participació especial, quan coneixem aquesta informació, de les vídues d'artesans, de comerciants i de nobles.

Pel que fa als militars, no insistirem en la importància de tots aquells deutoris creats pel sistema de substitucions de lleves militars de l'any 1828. Un fenomen, d'altra banda, puntual. Aquí només destacarem la capacitat de préstec dels oficials, la majoria procedents de la gran fortalesa militar de Figueres.

El grup eclesiàstic, en canvi, redueix el nombre de deutoris prestats respecte de la primera mostra de 1769. La principal causa és la disminució dels deutoris creats per institucions eclesiàstiques. No obstant això, el 1828 augmenta el valor dels seus préstecs, situant-se per sobre de la mitjana i la mediana, gràcies sobretot a l'actuació de creditors particulars eclesiàstics. Una altra diferència es concentra en l'allargament dels terminis i la generació de nous deutoris per impagaments de censals fruit del nou context socioeconòmic.

Finalment, si tenim en compte la capacitat de préstec de les professions liberals, a la regió de Girona aquest col·lectiu no vivia un moment tan dolç com al districte de Barcelona l'any 1828. No obstant això, si restéssim els deutoris associats a establiments de terres de la primera mostra de 1769, podríem dir que també van experimentar un lleuger creixement, especialment el món jurídic. Els motius que generaven els seus deutoris, en canvi, sí que eren molt similars en

ambdues regions, perquè estaven associats a deutes generats per l'exercici de la seva professió, com ara cobrament de minuts, conductes...

Capítol 6. Deutors

A continuació, analitzarem els deutors dels mercats de censals i deutoris de les regions de Barcelona i Girona dels anys 1769 i 1828, sense reiterar alguns aspectes ja abordats en l'anterior capítol dedicat als creditors. Com veurem a continuació, els principals grups o categories socioprofessionals es repeteixen, però el seu grau de participació canviarà quan actuïn de deutors. Per exemple, l'Església passarà ara a ocupar un segon pla com a deutora i, en canvi, els pagesos, els artesans o els treballadors adoptaran més protagonisme.

6.1. Censals

6.1.1. La regió de Barcelona

Si observem el nombre de censals manllevats a la regió de Barcelona l'any 1769, destaquen sobretot els artesans, amb 105 censals (vegeu **Taula 6.1**). Lluny d'aquest primer grup, trobaríem un conjunt format, per aquest ordre i de major a menor, pels pagesos —els quals pràcticament no apareixien com a creditors—, les dones, vídues i menors, els comerciants i negociants, la petita i alta noblesa i altres membres amb distinció social, i el món jurídic. La resta de categories socioprofessionals, formada per altres ocupacions agrícoles —sobretot hortolans de la ciutat de Barcelona—, clergues o sanitaris, entre d'altres, sumen el 20% restant de la mostra. Per contra, si observem el valor dels censals, la categoria que ocupa el primer lloc és la de les dones, les vídues i els menors, seguida de prop pels artesans i la petita i alta noblesa i altres individus amb distinció social. Immediatament després venen altres grups, que no arriben al 10% del valor total dels censals manllevats o bé que l'igualen, com els comerciants o els pagesos.

Aquesta variació en l'ordre s'entén millor si observem la mitjana i la mediana de censals manllevats. La petita noblesa i altres membres amb distinció social és la que més destaca en aquest sentit. De fet, gran part dels que tenen una mitjana i mediana superior a la general —concretament, la petita i alta noblesa i altres individus amb distinció social; les dones, vídues i menors, i els comerciants i negociants— formarien part d'una mateixa elit. A aquests grups, també hi

podríem afegir alguns professionals liberals, que tenen capacitat per manllevar censals de valor superior a les 1.000 ll., amb una mediana superior a la general.

Taula 6.1. Distribució dels censataris segons categories socioprofessionals (nombre i valor). Regió de Barcelona, 1769 i 1828

a) Any 1769

	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Lliures</i>	<i>%</i>	<i>Mitjana</i>	<i>Mediana</i>
Artisans	105	34,9	76.479	23,3	728	406
Pagesos	54	17,9	27.399	8,3	507	300
Dones, vídues i menors	40	13,3	78.646	24,0	1.966	850
Comerciants i negociants	24	8,0	34.042	10,4	1.418	600
Petita noblesa i altres	21	7,0	32.868	10,0	1.565	1.251
Món jurídic	14	4,7	10.040	3,1	717	649
Noblesa	11	3,7	36.842	11,2	3.349	979
Altres agricultura	11	3,7	5.072	1,5	461	470
Església	5	1,7	5.240	1,6	1.048	750
Món de la medicina	5	1,7	4.995	1,5	999	1.000
Món de la marina	3	1,0	1.550	0,5	517	700
Administració	2	0,7	850	0,3	425	425
Altres	1	0,3	200	0,1	200	200
Militars	1	0,3	500	0,2	500	500
Desconeguda	4	1,3	13.600	4,1	3.400	2.750
<i>Total</i>	<i>301</i>	<i>100,0</i>	<i>328.322</i>	<i>100,0</i>	<i>1.187</i>	<i>520</i>

b) Any 1828

	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Lliures</i>	<i>%</i>	<i>Mitjana</i>	<i>Mediana</i>
Església	10	24,4	8.661	22,6	866	650
Artisans	8	19,5	8.820	23,1	1.103	550
Pagesos	6	14,6	3.451	9,0	575	385
Petita noblesa i altres	6	14,6	4.263	11,1	710	542
Món jurídic	3	7,3	5.801	15,2	1.934	2.600
Desconeguda	3	7,3	700	1,8	233	300
Administració	2	4,9	100	0,3	50	50
Món medicina	2	4,9	4.724	12,4	2.362	2.362
Comerciants i negociants	1	2,4	1.733	4,5	1.733	1.733
<i>Total</i>	<i>41</i>	<i>100</i>	<i>38.253</i>	<i>100,0</i>	<i>933</i>	<i>600</i>

Font: Annex 1.

La contracció del mercat censalista a la regió de Barcelona durant el segle XIX comporta l'aparició de fenòmens anòmals en la mostra de l'any **1828**. Per exemple, l'Església passa a ocupar el primer lloc com a censatària pel que fa al nombre de censals. A continuació d'aquest grup, en unes posicions més habituals, de major a menor, trobem els artesans, els pagesos i la petita noblesa i altres. Pel que fa al valor, davant l'absència de dones vídues i menors, els primers ara són els artesans, seguits de l'estament eclesiàstic i el món jurídic. En canvi, si observem la mitjana o mediana, són els metges i el món jurídic els grups

que destaquen més i, a diferència de la mostra de 1769, la noblesa deixa d'ocupar la primera posició pel que fa a aquests indicadors.

6.1.1.1. Artesans

La categoria més endeutada a la regió de Barcelona l'any 1769, pel que fa al nombre de censals, eren els artesans. Ja hem apuntat, quan parlàvem dels censalistes, que és lògic que sigui així si tenim en compte que en el cadastre de la ciutat de Barcelona de 1771 els artesans representaven el 62% dels contribuents. Per la mateixa raó, el sector del tèxtil i el vestit és el que manlleva més censals entre els artesans, tal com podem observar a la **Taula 6.2**. Sabaters, sastres, teixidors, paraires o barreterers eren alguns dels oficis que integraven aquest important col·lectiu al segle XVIII.

Taula 6.2. Concentració de censals per grups d'ocupació de censataris, elaborats a partir del cadastre de Barcelona (1769)

	Agremiats				Censals			
	N	%	N	%	C. C. (N)	Lliures	%	C. C. (Lliures)
Comerciants i negociants	173	6,6	21	15,6	2,4	33.132	28,1	4,3
Metall	109	4,2	10	7,4	1,8	8.162	6,9	1,7
Construcció	235	9,0	18	13,3	1,5	13.122	11,1	1,2
Restauració	89	3,4	3	2,2	0,7	3.582	3,0	0,9
Arts gràfiques	68	2,6	8	5,9	2,3	6.344	5,4	2,1
Pell i cuir	143	5,5	7	5,2	1,0	7.623	6,5	1,2
Alimentació	206	7,9	4	3,0	0,4	1.224	1,0	0,1
Tèxtil i vestit	950	36,2	41	30,4	0,8	29.705	25,2	0,7
Món de la medicina	102	3,9	5	3,7	1,0	4.995	4,2	1,1
Altres	546	20,8	18	13,3	0,6	10.204	8,6	0,4
<i>Total</i>	<i>2.621</i>	<i>100,0</i>	<i>135</i>	<i>100,0</i>	<i>1,0</i>	<i>118.092</i>	<i>100,0</i>	<i>1,0</i>

Font: Annex 1. Les dades sobre els agremiats han estat extretes del cadastre de Barcelona de l'any 1770 (Molas, 1970: 645-646).

Però hi havia diferències econòmiques remarcables entre uns oficis i altres, que es traduïen en el valor de les sumes manllevades. Els paraires, els teixidors i els tintorers de la seda, per exemple, es trobaven entre els artesans del tèxtil i el vestit que rebien els imports més elevats. Per exemple, Domingo Cosco, retorcedor de seda de Barcelona, que va rebre un censal de 2.000 ll. d'un beneficiat de Santa Maria del Mar, seria un d'ells. Tanmateix, d'aquestes 2.000 ll., el censatari només rep en efectiu 200 ll.; la quantitat restant és retinguda pel censalista per tal de satisfer altres creditors —finalment, l'any 1775 el censal és

cancel·lat per una altra institució eclesiàstica, segons nota al marge.⁴¹⁵ Un altre exemple seria el de Josep Febrés, tintorer de seda, que rep un censal de 2.350 ll. d'una fundació de misses instituïda pel daguer Agustí Mates —aquesta quantitat és retinguda per l'administrador de la fundació, a fi de satisfer altres creditors.⁴¹⁶

Tal com hem exposat en el capítol anterior dedicat als creditors, els sectors de la construcció i el metall van tenir un paper destacat en el mercat del crèdit a Barcelona, atesa l'expansió urbanística que va viure la ciutat durant la segona meitat del segle XVIII. Analitzant el seu coeficient de concentració com a censataris, amb dades extretes del cadastre pel que fa al nombre d'artesans que integren aquests grups, també semblen destacar com a censataris, perquè superen la mitjana de censals manllevats (vegeu **Taula 6.2**).

Alguns exemples de censals protagonitzats per aquest grup serien els següents: Bartolomeu Llarco, fuster de Barcelona, rep un censal de 6.033 ll. 15 s. 11 d. del monestir de Jonqueres de Barcelona, per mitjà del seu procurador, Antoni Forts, doctor en dret; o el de Josep Ballesta, mestre d'obres, que rep de l'església parroquial de Sant Miquel 990 ll., quantitat retinguda pel censalista per tal de satisfer altres creditors, i consigna per al pagament de la pensió el lloguer d'unes cases hipotecades en aquest contracte —al cap de pocs mesos una tercera persona s'encarrega 600 ll., segons nota al marge, i redueix d'aquesta manera el censal a 390 ll.

Ara bé, el sector que concentra més deute dins el grup d'artesans, malgrat acumular pocs censals en termes absoluts, són les arts gràfiques (**vegeu Taula 6.2**). Vegem-ne algun exemple: el llibreter barceloní Raimon Casademont rep a favor seu 1.912 ll. 10 s. del convento de Nuestra Señora de la Victoria de Saragossa, a través de l'arxiu del convent de Sant Francesc de Paula —del mateix orde. Aquesta capacitat per endeutar-se no deixa de ser un reflex del poder econòmic d'aquest reduït grup d'artesans barcelonins, format per 68 membres, segons el cadastre de Barcelona de 1770. En aquest sentit, diversos estudis han posat de relleu que se situaven entre els sectors més dinàmics de la menestralia.⁴¹⁷

---

⁴¹⁵ CRPC, RHB, 1769, vol. 3, f. 484v.

⁴¹⁶ CRPC, RHB, 1769, vol. 1, f. 308v.

⁴¹⁷ Ateses les concessions de mestratge, ingressos d'aprenents i altres indicadors d'aquest tipus, l'anàlisi sectorial portada a terme per Pere Molas (1970: 242-246) arriba a la conclusió que només un 15% dels

Una prova indicativa, la trobem en la mitjana dels imports manllevats per les arts gràfiques —una de les més altes— i també en la retenció dels censals. Si ens fixem en aquest últim aspecte, la mitjana de retenció en tota la regió se situa entorn del 73% dels censals —una mitjana molt alta *per se*—, ja sigui per destinar una part o la totalitat de l'import del censal sol·licitat per pagar un deute contret amb una tercera persona. Les mitjanes més baixes corresponen, d'una banda, al món de la construcció, amb el 61%, i, de l'altra, a les arts gràfiques, amb el 62%.

Així doncs, un coeficient de concentració alt del deute no necessàriament ha d'indicar que es tracta d'un grup econòmicament poc solvent o molt endeutat.⁴¹⁸ Si tenim en compte altres factors, com la mitjana de retenció dels censals atorgats, es pot interpretar més aviat com un signe de dinamisme econòmic del grup.

6.1.1.2. Pagesos

A la regió de Barcelona els pagesos no tenen un paper rellevant com a creditors; en canvi, com a censataris és un grup molt important en la mostra de 1769 i se situa en segon lloc, immediatament per sota dels artesans pel que fa al nombre. Un col·lectiu que en aquesta regió vivia al Pla de Barcelona i en poblacions properes a la capital.

Anteriorment, comentant la **Taula 6.1**, ja destacàvem que aquest grup perdia posicions respecte d'altres categories pel que fa al valor dels imports manllevats. Llevat d'alguns casos, els censals rebuts per aquest grup no solen ser gaire elevats de mitjana. A banda de la relació entre l'import dels censals i els seus patrimonis, altres factors que poden influir-hi són els següents:

A) En alguna ocasió hem detectat que es tracta de censals manllevats per pagar entrades d'establiments emfitèutics. Aquest seria el cas, per exemple, d'Antoni Canadell, pagès de Sant Feliu de Llobregat, que rep d'un noble de Barcelona 50 ll. i aporta com a hipoteca especial el domini útil de la terra establerta.⁴¹⁹

---

gremis van créixer. Aquests van ser els gremis de les professions liberals, gremis tèxtils i del lli, altres sectors més específics —com els xocolaters o les arts gràfiques— i gremis més clàssics, com el dels serrallers.

⁴¹⁸ Més endavant abordarem aquest tema amb profunditat quan tractem els saldos monetaris de les diferents categories socioprofessionals.

⁴¹⁹ CRPC, RHB, 1769, vol. 1, f. 450v.

B) El potencial econòmic de les esglésies parroquials i les institucions eclesiàstiques dels encontorns de Barcelona, des d'on sortia el principal flux de crèdit cap a aquest grup, diferia molt de la capacitat econòmica de les institucions de la ciutat de Barcelona.

C) A més, aquestes institucions, a què ens referim en el punt anterior, no concentraven i assumien el deute com ho feien les institucions barcelonines —de fet, aquest fenomen és molt barceloní i determinant per explicar les diferències.

Així, podem observar com, a fi d'aconseguir sumes elevades, de vegades els pagesos de la regió de Barcelona havien de sol·licitar més d'un censal en un sol any o bé recórrer a institucions més grans de la capital. Precisament, el censal més elevat que trobem inscrit a favor d'un pagès en aquest districte el concedeix una institució eclesiàstica de la capital. Es tracta de l'Hospital de Convalescència de Barcelona, que presta 3.000 ll. a favor d'Esteve Gatell,⁴²⁰ pagès de Torredembarra, quantitat que es reté per tal de satisfer altres creditors del censatari. A jutjar pels béns especialment hipotecats pel pagès —una casa al carrer Ample de Torredembarra, dues peces de terra de set i deu jornals en aquesta mateixa població i una peça de terra, amb vinyes, d'uns trenta jornals, més una casa, a Altafulla—, accedir a aquesta quantitat de diners tan elevada només estava a l'abast de pagesos grassos. D'altra banda, la gran distància geogràfica entre censalista i censatari probablement explicaria la intervenció d'un botiguer de Barcelona, que va actuar com a procurador del pagès.⁴²¹

6.1.1.3. Dones, vídues i menors

El tercer grup en importància l'any 1769, pel que fa al nombre de censals, és el de les dones, vídues i menors. Com hem vist en l'apartat dedicat als creditors (vegeu apartat 5.1.2), la figura predominant és la d'una dona vídua, que actua juntament amb el seu fill menor, en qualitat d'usufructuària o tenutària del patrimoni del seu difunt marit. Aquest és el cas, per exemple, de Margarita Tanya, vídua d'un taverner de Barcelona, que rep 150 ll. del convent de Trinitaris Calçats de Barcelona i consigna per al pagament de la pensió el lloguer de les cases hipotecades.⁴²²

---

⁴²⁰ Podria tenir alguna relació amb els Gatell de Torredembarra estudiats per Ll. Català Massot (2015: 133-167).

⁴²¹ CRPC, RHB, 1769, vol. 2, f. 375v.

⁴²² CRPC, RHB, 1769, vol. 4, f. 521r.

No obstant això, dins d'aquest grup també podem trobar alguna dona i menors d'edat. Aquest seria el cas, per exemple, de les donzelles Grases, que reben a favor seu un censal de 520 ll. dels marmessors testamentaris de Pau Montserrat, mestre de capella de Santa Maria del Mar, hipotequen diferents cases i censos —d'import superior a la pensió del censal— i consignen per al pagament de la pensió el lloguer dels establiments comercials situats en les cases especialment hipotecades.⁴²³

Anteriorment, hem comentat que aquest grup, si observem el valor total acumulat, se situa en primera posició (vegeu **Taula 6.1**). Això es deu a la mitjana dels censals manlevats, i concretament a l'elevat nombre de censals superiors a 1.000 ll. —gairebé la meitat. Uns censals que són manlevats, especialment, per vídues de l'elit barcelonina, els difunts marits de les quals eren nobles, militars, notaris, mercaders de llotja, cònsols i en alguns casos artesans. A tall d'exemple, la marquesa d'Alfarràs i la seva filla, residents a Barcelona, reben a favor seu un censal d'11.000 ll. d'un coronel i cavaller de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem, per la qual cosa hipotequen un crèdit a favor d'elles de valor superior a l'import del censal manlevat i consignen per a la pensió el lloguer de diferents cases hipotecades en aquest mateix censal.⁴²⁴ En aquest grup de censatàries, la consignació de lloguers i altres rendes és molt habitual i un indicador més del poder econòmic que tenien.

6.1.1.4. *Petita i alta noblesa, i altres individus amb distinció social*

Altres grups que destaquen pel valor acumulat són la petita i alta noblesa, i altres individus amb distinció social —en total, arriben a un 21,2%. Aquestes dues categories gairebé igualen en valor el grup dels artesans, malgrat que el nombre de censals creats fos inferior (vegeu **Taula 6.1**). De la mateixa manera que succeïa amb les vídues d'extracció social alta que hem vist en l'epígraf anterior, la mitjana o mediana dels préstecs manlevats era molt elevada —en aquest cas també la meitat dels censals supera les 1.000 ll. La petita noblesa estava especialment composta per ciutadans honrats de Barcelona, mentre que dins el grup de l'alta noblesa abunden sobretot els marquesos, com el de Ciutadilla, el de Gironella, el de Vilana o el de la Manresana.

⁴²³ CRPC, RHB, 1769, vol. 3, f. 625v.

⁴²⁴ CRPC, RHB, 1769, vol. 2, f. 51r.

Un dels trets característics d'aquests grups nobiliaris és la notable presència de procuradors en les seves operacions, especialment quan el noble no resideix a la ciutat de Barcelona. Aquest seria el cas, per exemple, de Narcís Font Badia, familiar del Sant Ofici, resident a Santa Coloma de Farners, que actua mitjançant el seu germà Francesc, doctor en dret i resident a Barcelona, per manllevar un censal de 900 ll. de la causa pia d'Ignasi Amigant Farnès, que també actua per mitjà d'un altre procurador, en aquest cas un notari i causídic de Barcelona, anomenat Josep Ribas —cal remarcar que tots els dos procuradors pertanyien al món jurídic.⁴²⁵

Una altra característica és la major presència d'individus que manllevin més d'un censal a l'any —aporten gairebé sempre hipoteques especials diferents, cosa que, òbviament, no estava a l'abast de tothom. El cas més extrem seria el del noble barceloní Carles de Rocabruna i de Pons, carlà de Montsonís, que l'any 1769 manlleva sis censals, gairebé sempre amb la seva esposa, que sumen en total 6.441 ll. Les institucions eclesiàstiques i de beneficència barcelonines que atorguen aquests censals són les següents: el convent de Jerònimes de Barcelona, l'Hospital de Convalescència, el convent de Santa Elisabet, la Capella de la Mare de Déu de la Victòria (dos censals) i l'església de Santa Maria del Mar. Els béns hipotecats en aquests sis censals són nombrosos i de diferents tipus, igual que les consignes: des de lloguers d'habitatges fins als arrendaments de les herbes d'uns camps a la Noguera, o els drets i rendes del castell i terme de la Sentiu de Sió i Bensa (Noguera), que Carles de Rocabruna i de Pons compartia amb el comte de Plasència, i que aleshores es trobaven arrendats a favor d'un pagès d'Altet. De tots aquests censals, el noble no en rep cap suma en metàl·lic; el censalista és reté sempre la quantitat prestada per tal de pagar a tercers. Aquest fet ens indica un grau d'endeutament elevat en el cas d'aquest noble.

Breument, la capacitat d'endeutament i accés al crèdit d'aquest grup és possible, entre altres motius, gràcies al seu patrimoni, que li permetia aportar garanties suficients i assegurar el pagament de les pensions mitjançant les rendes que generaven els béns hipotecats.

---

⁴²⁵ AHG, RHG, 1769, vol. 3, f. 52v.

6.1.1.5. Comerciants i negociants

Aquest no és un grup que destaquï gaire com a censatari pel que fa al nombre de censals manlevats el 1769. No obstant això, d'entre tots els grups de la **Taula 6.2**, és el que presenta una concentració més alta de censals, fins i tot per sobre de les arts gràfiques. També acumula un percentatge de censals manlevats important pel que fa al valor; supera fins i tot el dels pagesos, atesa la mitjana dels censals manlevats (vegeu **Taula 6.1**).

Aquest darrer factor es deu sobretot a la demanda d'importants sumes dels mercaders de llotja, algun fabricant de draps i venedors de grans. A tall d'exemple, Josep Puiguriquer Clarina, comerciant matriculat i cònsol de la Llotja de Mar de Barcelona, vocal de la Reial Junta de Comerç de Catalunya, amb interessos comercials a Amèrica,⁴²⁶ rep un censal de l'església de Sant Pere de les Puelles de 5.000 ll., i consigna per al pagament el lloguer de les cases especialment hipotecades.⁴²⁷ Uns individus, doncs, que compartien característiques amb la petita noblesa, sobretot pel que fa al tipus de patrimoni que hipotecaven o a les consignacions establertes per pagar les pensions dels censals.

6.1.1.6. Altres censataris de la regió de Barcelona

Formant part d'aquesta elit barcelonina, a més de nobles o alguns comerciants a l'engròs, podríem incloure molts membres de les professions liberals. Els doctors en dret o els notaris es trobaven entre els censataris que superaven habitualment les 1.000 lliures. A tall d'exemple, Antoni Pellisser Bofill, doctor en dret, rep en efectiu, mitjançant dipòsit a la sagristia de Sant Sever de la Seu de Barcelona, 1.453 ll. del convent de Carmelites Descalces de Gràcia, a canvi de cedir al censalista la facultat de "luir, quitar, recuperar y revendicar" dos censals morts propietat del jurista i cobrar mentrestant la seva pensió.⁴²⁸ Un altre exemple, interessant perquè es pot intuir l'estreta relació entre juristes i nobles a través del fiador, és el de Josep Elias Vila, doctor en dret, i la seva esposa, que reben 2.000 ll. del monestir de Valldonzella, i hipotequen una sèrie de béns

---

⁴²⁶ Josep Puiguriquer Clarina fou un dels fundadors de la Companyia de Barcelona (Oliva, 1987: 29).

⁴²⁷ CRPC, RHB, 1769, vol. 2, f. 248r.

⁴²⁸ CRPC, RHB, 1769, vol. 2, f. 517r.

immobles i aporten com a fiador un noble de Barcelona, anomenat Antoni Llaurador.⁴²⁹ Així mateix, els doctors en medicina podien manllevar quantitats superiors a les 1.000 ll., com en el cas de Lorenzo Font Matalí, que rep un censal de 1.000 lliures a canvi d'hipotecar, entre altres béns, un cens de la seva dona de 15 ll. de pensió.⁴³⁰

Més modestes, però, eren les quantitats manllvades per pescadors i ocupacions agrícoles com la d'hortolà. Els censals dels hortolans del Portal Nou i Sant Antoni, per exemple, se situen més en la línia dels censals manllvats pels pagesos, com en el cas següent: Eudald Manyós rep en metàl·lic, davant de notari i testimonis, 100 ll. dels carmelites descalços de Barcelona, sense hipoteca especial —no són gaires els censals que no tenen hipoteca especial a Barcelona—, aportant com a fiador un jove paleta.⁴³¹

Hem deixat per al final el grup eclesiàstic. Encara que també podem trobar alguna institució eclesiàstica o confraria que actua com a censatari el 1769, com la Germandat de Nostra Senyora de l'Esperança (Barcelona), en la mostra d'aquest any abunden especialment els clergues que actuen com a privades i laiques persones. A tall d'exemple, el prevere barceloní Bernard Ribera rep 750 ll. de la Confraria de Sant Francesc de Barcelona, i hipoteca expressament un altre censal de 500 ll. de capital.⁴³²

Els préstecs entre eclesiàstics també són un fet habitual en la mostra de 1828, en la qual aquest col·lectiu assoleix la primera posició com a censatari —recordem, però, que el mercat censalista s'havia contret moltíssim. Ara bé, els censataris, a diferència de l'any 1769, no solen ser particulars, sinó institucions eclesiàstiques. És el cas, per exemple, del monestir de Santa Maria de Ripoll, que es distingeix per donar com a garantia altres censals d'import superior a l'import del censal manllvat, o del convent femení dels Àngels (Barcelona), que rep del col·legi de Sant Àngel, de l'orde dels carmelites calçats, 2.103 ll. mitjançant un gir a través de la caixa que centralitza els pagaments de totes les institucions eclesiàstiques.⁴³³

---

⁴²⁹ CRPC, RHB, 1769, vol. 3, f. 71v.

⁴³⁰ CRPC, RHB, 1769, vol. 4, f. 233v.

⁴³¹ CRPC, RHB, 1769, vol. 2, f. 277r.

⁴³² CRPC, RHB, 1769, vol. 1, f. 203r.

⁴³³ CRPC, RHB, 1828, vol. 3, f. 422r.

6.1.2. La regió de Girona

Si observem el nombre de censals manllevats en el mercat censalista de la regió de Girona de l'any 1769, el protagonisme se l'emporten pagesos i treballadors gairebé a parts iguals: entre ambdós grups acumulen el 60% dels censals manllevats (vegeu **Taula 6.3**). A continuació trobem els artesans, amb el 16%, i, amb el 5% o menys dels censals, altres grups com el món de la marina, comerciants i negociants...

En canvi, segons el valor dels censals, són clarament els pagesos els més endeutats, amb el 29% —un percentatge equivalent al nombre de censals manllevats. A causa de la mitjana dels préstecs, el segon grup és el de les dones, vídues i menors (20%), i el tercer, el de la petita noblesa i altres individus amb distinció social (12%). Finalment, els treballadors, que és el segon grup pel que fa al nombre de censals, es col·loca darrere d'aquests grups, atès que la mitjana i la mediana dels seus censals són de les més baixes de la taula, seguit de prop pel grup dels artesans, que tornen a situar-se en una posició intermèdia.

Pel que fa a les mitjanes i medianes, com hem comentat anteriorment, les més altes corresponen a dones, vídues i menors i a l'alta i petita noblesa. Comerciants i negociants, que ocupen posicions modestes, tant en nombre com en valor, se situen per sobre de la mitjana i la mediana general, de la mateixa manera que l'estament eclesiàstic, tot i que tan sols manlleven quatre censals. Les professions liberals, que en manlleven més, no destaquen gaire, a diferència de la regió de Barcelona, tal com hem comentat en l'epígraf anterior. A l'altre extrem, els treballadors i altres grups agrícoles són els que presenten les mitjanes i medianes més baixes, juntament amb el món de la marina.

Taula 6.3. Distribució dels censataris segons categories socioprofessionals (nombre i valor). Regió de Girona, 1769 i 1828

a) Any 1769

	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Lliures</i>	<i>%</i>	<i>Mitjana</i>	<i>Mediana</i>
Pagesos	161	30,8	34.005	29,5	211	105
Treballadors	152	29,1	14.145	12,3	93	82
Artesans	85	16,3	11.646	10,1	137	100
Món marina	28	5,4	3.178	2,8	113	100
Comerciants i negociants	23	4,4	7.227	6,3	314	170
Dones, vídues i menors	17	3,3	22.831	19,8	1.343	200
Petita noblesa i altres	15	2,9	11.905	10,3	794	600
Món medicina	15	2,9	2.825	2,4	188	140
Món jurídic	6	1,1	574	0,5	96	100
Altres agricultura	5	1,0	353	0,3	71	55
Desconeguda	5	1,0	906	0,8	181	100
Església	4	0,8	1.297	1,1	324	117
Altres	4	0,8	1.996	1,7	499	389
Noblesa	3	0,6	2.579	2,2	860	1.000
<i>Total</i>	<i>523</i>	<i>100,0</i>	<i>115.465</i>	<i>100,0</i>	<i>221</i>	<i>100</i>

b) Any 1828

	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Lliures</i>	<i>%</i>	<i>Mitjana</i>	<i>Lliures</i>
Pagesos	77	27,6	21.200	30,3	275	200
Treballadors	70	25,1	7.836	11,2	112	100
Artesans	40	14,3	10.151	14,5	254	134
Petita noblesa i altres	26	9,3	11.600	16,6	446	300
Comerciants i negociants	17	6,1	6.575	9,4	387	150
Dones, vídues i menors	16	5,7	3.092	4,4	193	100
Església	11	3,9	4.901	7,0	446	500
Desconeguda	7	2,5	766	1,1	109	100
Món marina	4	1,4	593	0,8	148	109
Món jurídic	4	1,4	574	0,8	144	145
Món medicina	3	1,1	376	0,5	125	100
Altres	2	0,7	1.196	1,7	598	550
Altres agricultura	1	0,4	400	0,6	400	400
Administració	1	0,4	600	0,9	600	600
	<i>279</i>	<i>100,0</i>	<i>69.859</i>	<i>100,0</i>	<i>250</i>	<i>145</i>

Font: Annex 1.

Malgrat la disminució del nombre total de censals manlevats, l'any 1828 no hi ha canvis remarcables en les primeres posicions, respecte de les de l'any 1769, pel que fa al nombre de censals rebuts. Per tant, trobem en les primeres posicions els pagesos, els treballadors i els artesans, amb uns percentatges molt similars als de la primera mostra. Ara bé, la petita noblesa i altres individus amb distinció social, els comerciants i negociants, les dones, vídues i menors i, finalment, l'Església, guanyen més pes relatiu en detriment del món de la marina i les professions del món sanitari, que en perden respecte 1769. Pel que fa a l'Església, seria bo dir que és l'únic grup que augmenta en nombre absolut de censals manlevats.

Pel que fa al valor, tornem a observar una diferència de 20 punts entre el grup dels pagesos i el dels treballadors. Ara bé, el segon grup en valor ja no és el dels

treballadors, sinó el de la petita noblesa i altres individus amb distinció social. A continuació d'aquest grup, trobem els artesans, els treballadors i els comerciants i negociants, els quals han guanyat més pes relatiu respecte de la primera mostra, a l'igual que els eclesiàstics.

Pel que fa a les mitjanes i medianes, no hi ha tantes diferències entre grups com en la primera mostra de 1769, en què el grup de dones, vídues i menors presentava unes xifres molt altes en comparació amb altres col·lectius. A dalt de tot, deixant de banda grups molt minoritaris, com el de l'Administració o el grup "altres", que més endavant comentarem de manera detallada, hi ha l'elit gironina formada pels grups de la petita noblesa i altres i els comerciants i negociants — també podríem incloure aquí alguns prelats. Fregant la mitjana general per la part de sobre, trobem els pagesos i els artesans, i, per sota de la mitjana general, el grup de les dones, vídues i menors —una diferència remarcable respecte de la primera mostra—, el grup dels treballadors, que torna a presentar una de les mitjanes més baixes de la taula, el món de la marina, que ha passat a ser un grup residual, i les professions liberals.

6.1.2.1. Pagesos

Així doncs, el principal grup censatari a la regió de Girona en ambdues mostres és el dels pagesos, que concentra al voltant del 30% dels censals manllevats tant en nombre com en valor —un percentatge similar, d'altra banda, al que tenien dins del grup de censalistes laics. Les mitjanes i medianes dels censals rebuts per aquest col·lectiu en les dues mostres se situa a prop de les mitjanes i medianes generals (vegeu **Taula 6.3**).

Deixant de banda que és un grup molt heterogeni (vegeu apartat 5.1.1.3), al voltant del 18% de les famílies del districte gironí pertanyien a aquesta categoria, segons el cens de Floridablanca de 1789 i altres llistats posteriors. El percentatge d'endeutament, doncs, se situa per sobre del seu pes demogràfic, cosa que indica que no era un grup amb dificultats o restriccions per accedir al mercat censalista.

Taula 6.4. Censals relacionats amb vendes i establiments de terres, distribuïts per categories socioprofessionals de censataris (nombre i valor). Regió de Girona, 1769

a) Segons nombre de censals

	A) Per venda	B) Per establiments	A+B	C) Total per grup	% d'A+B sobre C
Pagesos	15	7	22	161	13,7
Treballadors	29	20	49	152	32,2
Artesans	19	2	21	85	24,7
Món marina	4	0	4	28	14,3
Comerciants i negociants	4	0	4	23	17,4
Petita noblesa i altres	4	0	4	18	22,2
Dones, vídues i menors	1	0	1	17	5,9
Món medicina	0	0	0	15	0,0
Món jurídic	1	0	1	6	16,7
Altres agricultura	1	2	3	5	60,0
Desconeguda	0	0	0	5	0,0
Església	1	0	1	4	25,0
Altres	0	0	0	4	0,0
<i>Total</i>	79	31	110	523	21,0

b) Segons valor de censals

	A) Per venda	B) Per establiments	A+B	C) Total per grup	% d'A+B sobre C
Pagesos	3.429	442	3.870	34.005	11,4
Dones, vídues i menors	119	0	119	22.831	0,5
Petita noblesa i altres	4.756	0	4.756	14.484	32,8
Treballadors	2.647	1.984	4.631	14.145	32,7
Artesans	1.526	130	1.656	11.646	14,2
Comerciants i negociants	440	0	440	7.227	6,1
Món marina	160	0	160	3.178	5,0
Món medicina	0	0	0	2.825	0,0
Altres	0	0	0	1.996	0,0
Església	83	0	83	1.297	6,4
Desconeguda	0	0	0	906	0,0
Món jurídic	119	0	119	574	20,7
Altres agricultura	50	110	160	353	45,4
<i>Total</i>	13.328	2.666	15.994	115.465	13,9

Font: Annex 1.

En la majoria de casos desconeixem quin motiu hi ha darrere de cada censal manllevat, especialment si l'atorgava una institució eclesiàstica. Ara bé, en la primera mostra de 1769 podem conèixer amb seguretat quan es vinculava a una operació del mercat immobiliari —no tant en la mostra de 1828, on les xifres són sospitosament molt baixes. Segons la **Taula 6.4a**, només al voltant del 20% dels censals de tota la mostra estaven associats a una operació de compravenda, la majoria de vegades, o establiment. En el grup que ens ocupa ara, el percentatge

encara és menor, ja que només ho està el 13,7%, amb un clar predomini de les operacions de compra. Si observem el valor (vegeu **Taula 6.4b**), el percentatge és similar, encara que lleugerament a la baixa, perquè molts d'aquests censals s'utilitzaven per pagar una part d'una compravenda.

Ara bé, cal matisar aquestes xifres. Tenint en compte que la majoria d'encarregaments de censals estaven vinculats al mercat immobiliari —el 85% a una compravenda i el 5%, a un establiment—, i que aquest mateix any es van signar 336 encarregaments —per tant, una xifra molt elevada—, ambdós mercats, el del crèdit i el de la terra, no estaven tan desvinculats com podria semblar d'entrada, si analitzem per separat les dades dels censals de nova creació.

6.1.2.2. Treballadors

El grup dels treballadors se situaria immediatament per sota del grup dels pagesos pel que fa al nombre de censals. Si bé entre un grup i l'altre no hi havia tanta diferència pel que fa al nombre de censals manlevats, quan observem el valor sí que n'hi ha força més —al voltant de 20 punts. Tal com hem comentat anteriorment, aquesta circumstància està relacionada amb l'import mitjà dels censals manlevats pels treballadors, que és la més baixa, o una de les més baixes, de les taules de 1769 i 1828.

Les dificultats d'accés al crèdit d'aquest grup es fan evidents quan comparem el percentatge de censals manlevats i el seu pes demogràfic. Contràriament al grup dels pagesos, el nombre de censals manlevats, entre el 25% i el 29% segons la mostra observada, es troba molt per sota del seu pes demogràfic —el 60% de les famílies del partit de Girona al cens de Floridablanca i altres llistats posteriors, tot i que estudis recents redueixen el percentatge al 45%.⁴³⁴ La diferència augmenta encara més si comparem aquesta xifra amb el valor dels

---

⁴³⁴ El cens de Floridablanca fa referència a tots els majors de setze anys i no als caps de família, cosa que genera una estructura d'oficis esbiaxada, com es demostra a l'article "Mas allá del ciclo vital y las estrategias..." (Congost, Ros i Sagner, 2016). A partir d'aquest estudi, centrat en les dispenses matrimonials i els registres parroquials, s'estudia l'estructura social del partit de Girona a partir de l'ofici dels pares del nuvis que demanen dispenses matrimonials. El percentatge final no és el 60% del cens de Floridablanca, sinó el 46%, els anys 1769 i 1806. Aquesta diferència podria deure's al fet que els fills dels pagesos dels masos no declaraven ofici perquè no eren caps de família, mentre que els fills dels treballadors sí que en declaraven. Per tant, cal ser prudent amb aquest percentatge del 60%, perquè si fos menor la diferència entre els censals manlevats i el nombre de treballadors, és a dir, entre grau d'endeutament i pes demogràfic, no seria tan gran.

censals manlevats —al voltant del 10% del total. Una xifra baixa que en part s'explica perquè molts dels censals manlevats estaven relacionats amb petites entrades d'establiments emfitèutics, tal com es pot observar a la **Taula 6.4** —la dessecació dels estanys de Sils, seria un cas paradigmàtic, en aquest sentit.

Les dades sobre els treballadors il·lustren molt bé que les hipoteques eren decisives per accedir al crèdit. Llevat que la garantia fos el bé comprat o establert, tenir pocs béns o no tenir-ne cap determinava l'accés al crèdit i la suma a la qual s'accedia, sense oblidar en totes aquestes combinacions el paper dels fiadors o l'extracció social de l'individu, que en el cas dels treballadors se situava en la part més baixa de l'escalafó social. Fins i tot, aquí hauríem d'incloure, especialment quan parlem del mercat censalista, altres qüestions vinculades a la moral o el control de la societat exercit per l'Església.

En definitiva, tots aquests factors poden ajudar a explicar per què el grup de treballadors i altres ocupacions agrícoles, com la de pastor, presenten els percentatges més alts de censals manlevats per comprar un bé immoble o finançar l'entrada d'un establiment emfitèutic, amb un 32% dels censals relacionats amb aquestes dues circumstàncies (vegeu **Taula 6.4a**). L'accés al crèdit quan no hi havia una operació d'aquest tipus en joc, que implicava aportar una hipoteca general sobre tots els béns, òbviament es reduïa en comparació amb altres categories socioprofessionals, com la dels pagesos. En poques paraules, la diferència es reduïa bàsicament a si eres propietari o no ho eres, i per aquest motiu dins d'aquesta categoria els petits propietaris de la regió de Girona, que s'autoanomenaven menestrals, acabaran tenint més presència en el mercat del crèdit que no pas els jornalers o treballadors.

6.1.2.3. Artesans

Els artesans també utilitzaven sovint el censal en operacions relacionades amb el mercat immobiliari, però sobretot per comprar cases o terres, més que no pas per finançar entrades d'establiments emfitèutics (**vegeu Taula 6.4**). Aquest seria el cas, per exemple, de Ferran Llorens, teixidor de lli de la població de Cadaqués, que compra pel preu de 30 ll. una petita peça de terra situada en aquesta localitat a Jacint Prats Verdaguer, cavaller del comte d'Empúries i magistrat de Cadaqués, mitjançant un censal del mateix import, i aporta com a hipoteca

especial el bé immoble comprat.⁴³⁵ No obstant això, aquests casos només representen un 25% dels censals manllevats —menys encara si prenem com a referència el valor. Per a la resta de censals, doncs, desconeixem el motiu de creació.

Si repetim l'exercici, realitzat amb pagesos i treballadors, de comparar el pes demogràfic d'aquest grup amb el seu pes com a censatari en el mercat censalista, el grup dels artesans —el tercer en importància pel que fa a nombre de censals manllevats— no presenta diferències remarcables entre les dues variables —com a censalistes succeïa el mateix. Si els artesans representaven el 9,1% de les famílies del partit de Girona, segons el cens de Floridablanca, i a les llistes de la Guerra Gran el 13%, en nombre de censals se situaria al voltant del 15% i en valor al voltant del 10% en ambdues mostres —tot i que una mica més en la mostra de 1828. Així doncs, la seva importància demogràfica equivalia aproximadament a la que tenia aquest grup com a censatari.

En la primera mostra de 1769, el sector amb més pes és el del tèxtil i el vestit, seguit del de la construcció i el metall. En canvi, el 1828 aquests grups perden importància a favor d'altres ocupacions, com la de moliner, taper o impressor, les quals en ocasions poden rebre censals extraordinàriament alts pel que és habitual en aquest grup, com en el cas següent: Antoni Oliva, impressor reial de Girona, rep dos censals, que sumen en total 3.000 ll., dels marmessors del capellà de Cadaqués.⁴³⁶

6.1.2.4. Món de la marina

El món de la marina se situa immediatament per sota dels artesans, amb un 5% dels censals manllevats el 1769 pel que fa al nombre, malgrat que pel que fa al valor la seva posició sigui encara més modesta. Les dades demogràfiques ens indiquen que el seu pes demogràfic seria lleugerament superior, amb un 6,2% i un 7,9%, segons el cens de Floridablanca (1789) i les llistes de la Guerra Gran (1795), respectivament. Per això sorprenen els resultats de la segona mostra de censals de 1828, on el pes d'aquest grup com a censatari es redueix encara més, i se situa per sota de l'1'5 %, sense que sapiguem a quina raó respon aquesta gran davallada.

---

⁴³⁵ AHG, RHG, 1769, vol. 2, f. 240r.

⁴³⁶ AHG, RHG, 1828, vol. 1, f. 103r; AHG, RHF, 1828, vol. 1, f. 11v.

Qui formava part d'aquest grup? Sobretot mariners i pescadors. El fet que molts d'ells fossin joves podria explicar l'import baix d'alguns censals manllevats. A banda d'aquests col·lectius, també trobem algun patró de pesca o de marina. Malgrat que en alguna ocasió sabem que compaginaven la seva ocupació amb altres activitats agrícoles, rarament sol·licitaven censals per finançar compres de béns immobles.

Els préstecs rebuts procedeixen sobretot d'institucions eclesiàstiques de la costa. A tall d'exemple, un beneficiat de la comunitat de preveres de l'església parroquial de Santa Maria de Palamós atorga un censal de 100 ll. a favor d'un jove mariner de la mateixa localitat, anomenat Pere Vilató Cadira, i assegura el préstec amb dos mariners que actuen com a fiadors —un d'ells és el seu germà.⁴³⁷ En aquests casos, en els quals els censataris deurien tenir pocs o cap bé per hipotecar, el fiador s'erigia en una peça clau per accedir al censal. De fet, el percentatge de fiadors entre les capes més humils de la societat, com treballadors, mariners o pescadors, era el doble que en altres grups que tendien a ser propietaris, com els pagesos, els comerciants o els hisendats (vegeu apartat 4.5.2).

6.1.2.5. Comerciants i negociants

Si bé aquest grup destaca poc en la primera mostra de censals de 1769,⁴³⁸ en la segona mostra adopta un pes específic important. En part és així perquè al costat d'individus que s'autoqualificaven de comerciants o negociants —predominants en totes dues mostres—, el 1828 comencem a trobar més sovint individus que tenen altres ocupacions, com la de fabricant —un fenomen que també hem detectat a la regió de Barcelona.

Aquest seria el cas, per exemple, de Josep Soler, fabricant de draps de Sabadell, que manlleua un censal de 400 ll. d'un canonge de la Catedral de Girona, anomenat Narcís Juncà, i aporta com a fiador un adober de la ciutat de Sabadell, anomenat Feliu Soler Juncà⁴³⁹ —fixeu-vos que censalista i fiador comparteixen el cognom Juncà. No és estrany observar casos d'aquest tipus en aquest grup, on les barreres geogràfiques eren superades per mecanismes

⁴³⁷ AHG, RHG, 1769, vol. 2, f. 1.018r.

⁴³⁸ Tot i que si consideréssim el seu pes demogràfic hauríem de matisar aquesta afirmació.

⁴³⁹ AHG, RHG, 1828, vol. 1, f. 204v.

difícils d'aclarir mitjançant la documentació estudiada. En tot cas, aquesta categoria deuria tenir més eines i contactes per cercar nous censals en un context, recordem-ho, d'escassa oferta de censals el 1828, especialment a la regió de Barcelona. Per tant, individus com el fabricant de draps Josep Soler es podrien haver vist obligats a buscar censals fora de la seva àrea geogràfica d'origen.

6.1.2.6. *Petita noblesa i altres individus amb distinció social*

En el grup de la petita noblesa i altres individus amb distinció social, les barreres geogràfiques també solen ser traspassades. Però es tracta d'un grup que destaca sobretot per la mitjana dels préstecs manllevats, en clara correspondència amb el patrimoni que atresoraven. Un fet que situa aquest grup en segon lloc pel que fa al valor, amb un 10% i un 16% els anys 1769 i 1828, respectivament (**vegeu Taula 6.3**).

En la primera mostra de 1769, aquest grup està format sobretot per cavallers i ciutadans honrats, com el cas representat per Salvador Quintana Font, ciutadà honrat de Barcelona, resident a la vila de Torroella de Montgrí, que rep 950 ll. de l'Hospital de pobres de la Bisbal d'Empordà.⁴⁴⁰ En canvi, en la segona mostra s'incorporen molts "labradors" de la primera, sota l'etiqueta hisendat (vegeu cinquè capítol). Un fenomen que podria explicar l'augment en nombre de censals manllevats de la segona mostra de 1828, passant del 3'4% al 9'3%, o la disminució de la mitjana i la mediana dels préstecs manllevats. Per exemple, un d'aquests censals més modestos el protagonitzaria Josep Gibert, "labrador propietario", que rep a favor seu un censal de 175 ll. d'un beneficiat de l'església parroquial de Vilamarí.⁴⁴¹

D'altra banda, el pes d'aquest grup com a censatari, especialment pel que fa al valor dels censals manllevats, és superior al que té com a creditor en el mercat censalista, que equivalia, recordem-ho, al seu pes demogràfic. Així, si prenem com a referència les llistes de 1795 del partit de Girona, els hisendats/"labradors propietarios" representen un 7,1% i els nobles un 0,5%, mentre que, pel que fa al valor, els censals manllevats representen un 17% l'any 1828 (**vegeu Taula 6.3**).

---

⁴⁴⁰ AHG, RHG, 1769, vol. 2, f. 886v.

⁴⁴¹ AHG, RHG, 1828, vol. 2, f. 330v.

6.1.2.7. Altres censataris de la regió de Girona

En aquest apartat ens volem centrar sobretot en dos grups. D'una banda, en les professions liberals, sobretot les vinculades a la medicina, que destaquen especialment en la primera mostra de censals de 1769, amb 15 censals manllevats —un 3% del nombre de censals—; de l'altra, en l'Església, que destaca sobretot en la mostra de 1828, amb 11 censals —un 3,9%.

Pel que fa al món de la medicina, són els cirurgians els que sobresurten en la primera mostra de 1769 a la regió de Girona. Recordem que aquesta era una de les ocupacions sanitàries amb més projecció en aquesta època, tal com hem explicat en el capítol anterior. Un d'aquests casos seria el de Gerard Pujol, cirurgià de Llagostera, que el 1769 rep a favor seu en un mateix any dos censals: un de 200 ll. d'un beneficiat de l'església parroquial de la mateixa localitat on residia i un altre de 125 ll. de l'Hospital de pobres de Tossa de Mar.⁴⁴² Les quantitats manllevades pels cirurgians, a diferència dels apotecaris o doctors en medicina, que també formen part d'aquest grup, solen situar-se per sota de la mitjana i la mediana general.

D'altra banda, la important activitat de l'Església en la mostra de 1828 està relacionada, bàsicament, amb l'actuació d'alguns clergues particulars. Per exemple, diferents beneficiats de la Catedral de Girona sol·liciten préstecs per tal de reformar la sagristia i les cases de la zona catedralícia d'aquesta ciutat. Durant aquest any també trobem, tal com s'esdevé a la regió de Barcelona, alguna institució eclesiàstica que manlleua censals a altres institucions eclesiàstiques, com el cas del monestir de Sant Daniel de Girona, que rep un censal de 600 ll. de l'Hospital de Santa Caterina de Girona.⁴⁴³

Finalment, no voldríem acabar aquest apartat sense parlar de grups poc importants en nombre, com els funcionaris de l'Administració o el calaix de sastre anomenat "altres", integrat per mestres de primeres lletres, entre altres professions. Aquest seria el cas, per exemple, de Tomàs Ricart, "maestro de niños" de Capmany, que manlleua 400 ll. d'un noble de Peralada, anomenat Antoni Avinyó, i aporta com a garantia tots els seus béns en general i dos fiadors.⁴⁴⁴

---

⁴⁴² AHG, RHG, 1769, vol. 2, f. 575v; AHG, RHG, 1769, vol. 3, f. 810r.

⁴⁴³ AHG, RHG, 1828, vol. 1, f. 387v.

⁴⁴⁴ AHG, RHF, 1828, vol. 1, f. 453r.

6.1.3. Recapitulació

El principal grup censatari de la regió de Barcelona el 1769 és l'artesà, atès el seu pes demogràfic a la capital del districte. Per la mateixa raó, el sector del tèxtil i el vestit és el predominant dins d'aquesta categoria, encara que amb diferències remarcables pel que fa a les sumes de diners manllevades segons els oficis — paraires i treballadors de la seda i el cotó eren els oficis que rebien les sumes més importants. Ara bé, si tenim en compte el coeficient de concentració o la mitjana de retenció dels préstecs, tornem a tenir com a protagonistes els sectors de la construcció i el metall, i sobretot el petit grup de les arts gràfiques. Però més que els artesans, en realitat qui concentrava més censals entre els diferents sectors econòmics que hi havia a la ciutat de Barcelona era el grup de comerciants i negociants.

El segon grup en importància a Barcelona, pel que fa al nombre de censals manllevats, és el de la pagesia. Pràcticament inexistent com a censalista, ara el món rural dels encontorns de Barcelona i poblacions relativament pròximes es fa clarament visible en el món del crèdit. Però les quantitats rebudes no són gaire elevades en comparació amb altres grups de la taula. Se situa molt per sota de la mitjana general, de la mateixa manera que altres ocupacions agrícoles, com la d'hortolà, o bé la de pescador.

El principal grup pel que fa al valor de censals manllevats és el de les dones, vídues i menors. La figura més habitual dins d'aquest grup és la d'una vídua usufructuària o tenutària del patrimoni del seu difunt marit, que s'endeuta juntament amb el seu fill menor d'edat. Solen ser vídues d'extracció social alta, que comparteixen característiques amb el grup de la petita noblesa i alguns membres de les professions liberals i el comerç barceloní. L'accés a importants sumes és possible gràcies a les garanties i consignacions que poden aportar en els contractes de préstec.

Finalment, el grup censalista per excel·lència, l'Església, com a censatari desenvolupa un paper més aviat modest i sovint associat a l'actuació de clergues privats. Ara bé, el 1828, quan el mercat censalista barceloní es contreu, passa a ocupar la primera posició com a censatari, perquè moltes institucions eclesiàstiques per falta de liquiditat sol·liciten censals a altres institucions eclesiàstiques, i aporten com a garantia antics censals.

El mercat censalista a la regió de Girona, en canvi, està protagonitzat per pagesos i treballadors. Si comparem els percentatges de participació i el pes demogràfic, podem observar que els pagesos accedien al mercat de censals en un percentatge superior al seu pes demogràfic i, a la inversa, els treballadors ho feien per sota del percentatge, especialment si tenim en compte el valor total de la categoria. Aquest fet està estretament relacionat amb el seu patrimoni i, concretament, amb les garanties hipotecàries que podien aportar en els contractes de préstec. Malgrat que habitualment fossin generals en l'àrea gironina, excepte quan implicaven una compravenda, darrere de cada operació hi havia una estimació oculta de les seves garanties, tot i que, com hem insistit al llarg d'aquest capítol, també intervenien altres factors que no eren estrictament econòmics.

Un altre fet a destacar és la feble vinculació d'aquests censals amb el mercat immobiliari, tot i que el mercat secundari del deute ens obligaria a matisar aquesta afirmació. En tot cas, per a la primera mostra de 1769, que és la més fiable, només un 20% dels censals de nova creació tenien aquest vincle, encara que amb característiques i percentatges diferents segons la categoria socioprofessional. Així, podem observar com els treballadors manllevaven més censals per aquest motiu que els pagesos, encara que el pes dels censals creats per pagar entrades d'establiments emfitèutics justifica en part aquest resultat. Una de les explicacions pot ser la dificultat per accedir al crèdit quan l'operació no estava vinculada a la compra o establiment d'un bé immoble. En altres paraules, quan el censal no implicava dos particulars laics, sinó una institució eclesiàstica i un particular, els treballadors tenien més dificultats per accedir al crèdit que altres grups amb propietats. Grups com els pagesos estaven més ben dotats, en aquest sentit, que no pas ells per fer-ho.

A banda d'aquests grups vinculats al treball agrícola, trobem els artesans, el pes dels quals com a censataris era molt semblant al seu pes demogràfic, tant en la primera mostra com en la segona. D'altra banda, es tracta d'un dels grups amb un percentatge més alt de censals vinculats al mercat immobiliari (25%), sobretot per a la compra de béns immobles.

El món de la marina, bàsicament representat per mariners i pescadors, també té un pes relatiu important en la primera mostra de censals de 1769 —el 1828, en canvi, disminueix molt—, encara que per sota del seu pes demogràfic. Per contra, els comerciants i negociants se situen sempre per sobre del seu pes

demogràfic, però no comencen a tenir importància relativa com a censataris fins a la mostra de 1828, coincidint amb una major freqüència d'ocupacions diferents de la de comerciant.

Finalment, el grup de la petita noblesa i altres individus amb distinció social destaca molt pel valor dels préstecs manllevats. En la segona mostra de 1828, a més, també destaquen en nombre, perquè s'incorporen molts antics membres de la pagesia benestant i rendista, que passen a autodenominar-se hisendats.

6.2. Debitoris

6.2.1. La regió de Barcelona

A la **Taula 6.5** sobre deutors en debitoris a la regió de Barcelona són els pagesos, amb un 28% del nombre de debitoris manllevats, els que més destaquen en la primera mostra de 1769. Aquesta és un primera diferència a subratllar respecte del mercat censalista, ja que els artesans eren els qui ocupaven la primera posició en aquell mercat, a força distància del segon grup, representat pels pagesos. En segon lloc, tal com podem observar en aquesta taula, venen els artesans (24%) i, molt a prop, els comerciants i negociants (21%). Aquests tres grups acumulen el 70% dels debitoris manllevats a la regió de Barcelona. A continuació, trobaríem el grup de dones, vídues i menors (7,5%) i altres grups amb menys d'un 5% del total de debitoris manllevats, com la petita noblesa i altres (5%).

Quan observem el valor, però, són els comerciants el primer grup (45%), que se situa molt lluny dels altres. A continuació, i per aquest ordre, trobem artesans (15%), pagesos (9%) i, si deixem de banda el grup d'individus amb categoria socioprofessional desconeguda, la petita noblesa i altres individus amb distinció social (9%). Aquesta diferència respecte del nombre de debitoris es pot entendre observant la mitjana i la mediana dels préstecs per categoria socioprofessional, on els comerciants i negociants, la petita noblesa i altres, i els militars presenten les xifres més altes; fins i tot, si només prenem com a referència la mediana, destacaria el món jurídic i les dones, vídues i menors, amb una mediana superior a la mediana general. A l'altre extrem, trobem pagesos, artesans i grups poc

representatius des del punt de vista del nombre de deutoris acumulats, com el món de la medicina o l'Administració.

En la mostra de 1828, pel que fa al nombre de deutoris, la diferència entre la primera i la segona posició gairebé desapareix. Altres canvis que podem observar respecte de la primera mostra de deutoris, relacionats amb la gran contracció del mercat censalista, tal com explicarem més endavant, giren entorn de la baixada del pes relatiu dels comerciants a favor del grup de dones, vídues i menors (14%), i la petita noblesa i altres (10,5%). Després venen grups amb percentatges més modestos, com el món jurídic o els militars.

Tal com succeïa en la primera mostra, si observem el valor dels deutoris, el primer grup torna a ser el dels comerciants (23%), encara que el seu pes relatiu ha baixat a gairebé la meitat respecte de l'any 1769. Una altra novetat està associada al valor acumulat per la petita noblesa i altres (20%), que puja moltíssim respecte de la primera mostra i se situa en segona posició, substituint els artesans (12%). De fet, aquest grup, el dels artesans, queda fins i tot superat pel grup dels pagesos (18%), que se situa en tercer lloc. Probablement, la desintegració dels gremis i la desaparició d'alguns oficis durant el primer terç del segle XIX contribueix a aquest fenomen (Molas, 1970: 547-554), paral·lelament a la major participació de grups que tradicionalment havien estat més presents en el mercat censalista, com el de la petita noblesa i altres.

Taula 6.5. Distribució dels deutors de deutoris segons categories socioprofessionals (nombre i valor). Regió de Barcelona, 1769 i 1828

a) Any 1769

	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Lliures</i>	<i>%</i>	<i>Mitjana</i>	<i>Mediar.</i>
Pagesos	59	27,6	12.800	9,0	217	160
Artesans	51	23,8	21.540	15,2	422	150
Comerciants i negociants	44	20,6	63.950	45,1	1.453	435
Dones, vídues i menors	16	7,5	7.772	5,5	486	309
Petita noblesa i altres	10	4,7	12.235	8,6	1.224	403
Església	6	2,8	1.590	1,1	265	106
Altres agricultura	5	2,3	977	0,7	195	84
Militars	5	2,3	5.705	4,0	1.141	1.308
Desconeguda	4	1,9	12.605	8,9	3.151	1.377
Món medicina	4	1,9	462	0,3	116	106
Administració	3	1,4	514	0,4	171	150
Món jurídic	3	1,4	1.236	0,9	412	490
Món marina	3	1,4	379	0,3	126	128
Altres	1	0,5	30	0,0	30	30
<i>Total</i>	<i>214</i>	<i>100</i>	<i>141.797</i>	<i>100</i>	<i>663</i>	<i>200</i>

b) Any 1828

	<i>Nombre</i>	<i>%</i>	<i>Lliures</i>	<i>%</i>	<i>Mitjana</i>	<i>Mediar.</i>
Pagesos	117	20,5	131.938	17,9	1.128	400
Artesans	110	19,3	87.184	11,8	793	365
Comerciants i negociants	91	15,9	167.405	22,7	1.840	930
Dones, vídues i menors	82	14,4	65.047	8,8	793	456
Petita noblesa i altres	60	10,5	146.046	19,8	2.434	905
Desconeguda	25	4,4	13.017	1,8	521	296
Militars	19	3,3	36.458	4,9	1.919	1.000
Món jurídic	19	3,3	48.915	6,6	2.574	1.500
Administració	11	1,9	10.730	1,5	975	1.000
Món marina	8	1,4	6.085	0,8	761	550
Món medicina	8	1,4	13.929	1,9	1.741	1.506
Altres	7	1,2	4.936	0,7	705	563
Treballadors	7	1,2	2.542	0,3	363	400
Altres agricultura	4	0,7	2.475	0,3	619	450
<i>Església</i>	3	1	2.282	0	761	1.000
<i>Total</i>	<i>571</i>	<i>100</i>	<i>738.990</i>	<i>100</i>	<i>1.294</i>	<i>530</i>

Font: Annex 1.

Precisament, el pes en la participació de la petita noblesa i altres individus amb distinció social s'explica pels grans imports dels deutoris manllevats; les seves mitjana i mediana gairebé multipliquen per dos la mitjana general de l'any 1828. Altres categories socioprofessionals que superen aquesta mitjana i mediana general, que també formarien part de l'elit barcelonina, són el món jurídic, els militars, els comerciants i negociants o el món de la medicina. Una altra dada interessant, pel que fa a les mitjanes, és l'augment considerable dels imports dels préstecs dels pagesos, que se situa al voltant de la mitjana general, cosa que podria indicar que utilitzaven aquest contracte amb finalitats diferents a les de la primera mostra.

6.2.1.1. Pagesos

A diferència del mercat censalista, el primer grup deutor, pel que fa al nombre de deutoris, del districte de Barcelona de 1769 és el dels "labradors" (27%). Ara bé, la diferència es redueix i s'igualava amb el grup d'artesans l'any 1828. Una possible causa podria estar relacionada amb la diferenciació social entre pagesos i hisendats a què ens referíem abans quan parlàvem de la regió de Girona. Tal com explicarem més endavant, molts dels membres que integren el grup de la petita noblesa i altres són "labradors propietaris", "labradors hacendados" o simplement "hacendados", que en la primera mostra de 1769 probablement s'autoqualificaven de "labradors".

Deixant de banda la disminució que experimenta aquest grup, en termes relatius, es pot observar un increment de les mitjanes dels deutoris rebuts: el 1828 és molt més alta en comparació amb la primera mostra i s'alinea amb la mitjana general. Aquest fet, sumat a uns terminis més llargs en la devolució dels préstecs, podria estar indicant un nou ús del deutor, cosa difícil de demostrar si tenim en compte que només en comptades ocasions el motiu del préstec apareix en el contracte.

6.2.1.2. Comerciants i negociants

Si bé el grup dels pagesos és el primer en nombre de deutoris manlevats, pel que fa al valor el primer és el dels comerciants i negociants (vegeu **Taula 6.5**). Ara bé, tal com hem explicat anteriorment, el gran pes relatiu que tenia aquest grup en la primera mostra de deutoris de 1769, en què arribava a gairebé el 45% del valor, i amb la mitjana més alta de tot el quadre (1453 ll.), disminueix al 23% el 1828, tot i que conserva la primera posició, amb una de les mitjanes més altes de la taula.

L'explicació d'aquesta disminució és doble: d'una banda, s'explica perquè gairebé la meitat del valor de la primera mostra de 1769 —exactament, 31.749 ll.— són deutes adquirits per la compra de butlles;⁴⁴⁵ de l'altra, perquè en la segona mostra de 1828 categories socioprofessionals que tradicionalment participaven més en el mercat censalista, ara traslladen la seva activitat al mercat de deutoris. De fet, si restéssim els deutoris de 1769 generats per la compra de butlles per part de botiguers, fonamentalment de fora de la ciutat de Barcelona, els percentatges d'aquest grup no serien tan diferents entre una mostra i l'altra, i la mitjana de la primera mostra se situaria sobre les 730 ll., justament per sota de la mitjana de la petita noblesa i altres. Una situació, per tant, similar a la que trobem el 1828.

---

⁴⁴⁵ Tal com hem exposat anteriorment, quan parlàvem dels creditors, la venda de butlles comprometia uns diners amb el creditor. Es tractaven de deutoris molt elevats, al voltant de les 11.000 ll.

Taula 6.6. Concentració de deutoris per grups d'ocupació de deutors de deutoris, elaborats a partir del cadastre de Barcelona (1769)

	Agremiats		Deutoris					
	N	%	N	%	C. C.	Lliures	%	C. C.
Comerciants i negociants	173	6,6	44	44,4	6,7	63.950	74,4	11,3
Construcció	235	9,0	11	11,1	1,2	5.667	6,6	0,7
Metall	109	4,2	5	5,1	1,2	1.160	1,3	0,3
Restauració	89	3,4	4	4,0	1,2	1.163	1,4	0,4
Món de la medicina	102	3,9	4	4,0	1,0	462	0,5	0,1
Tèxtil i vestit	950	36,2	19	19,2	0,5	10.732	12,5	0,3
Alimentació	206	7,9	4	4,0	0,5	843	1,0	0,1
Arts gràfiques	68	2,6	1	1,0	0,4	600	0,7	0,3
Altres	546	20,8	6	6,1	0,3	1.116	1,3	0,1
Pell i cuuro	143	5,5	1	1,0	0,2	260	0,3	0,1
	2.621	100	99	100	1	85.952	100	1

Font: Annex 1. Les dades sobre els agremiats han estat extretes del cadastre de Barcelona de l'any 1770 (Molas, 1970: 645-646).

Si analitzem el grau de concentració del deute que registra aquest grup (vegeu **Taula 6.6**), podem observar que és el grup que ocupa la primera posició l'any 1769. La situació, per tant, és molt semblant a la vista en el cas dels creditors. Prenent com a referència el nombre de deutoris, la mitjana d'aquest grup és sis vegades superior a la mitjana general, i en valor encara ho és més a causa de la venda de butlles. Per tant, el pes que té aquest grup, que segons el cadastre de Barcelona de 1770 estava representat per 173 agremiats —el 13% del total—, dins del mercat de deutoris és molt important. És més, si les dades sobre el nombre d'agremiats de 1828 fossin similars a les del cadastre de 1770, seguiria conservant la primera posició pel que fa a concentració del deute.

Tanmateix, hi ha algunes diferències a destacar respecte de la mostra de creditors: la presència de comerciants —representada pels mercaders de llotja, corredors de canvi...— de la primera mostra de 1769, tot i ser predominant, és menor. Com a deutors, guanyen més pes dins d'aquest grup oficis com el de revenedor —que en el cadastre de 1770 era l'ofici més abundant dins d'aquest grup, amb 83 agremiats— o el de botiguer de draps —el segon més nombrós, amb 43 agremiats.

Per exemple, el botiguer de teles Antoni Chevalier rep un deutor de 1.832 ll. d'Esteve Demestre, encarregat del vestuari de l'Exèrcit, a retornar en un any i sis mesos —cosa que compleix puntualment—, i aporta com a fiador un teixidor de seda.⁴⁴⁶ Els botiguers no són els únics que reben sumes importants de diners:

⁴⁴⁶ CRPC, RHB, 1769, vol. 3, f. 140r.

les companyies comercials, els fabricants⁴⁴⁷ i els comerciants també es troben entre els que registren les quantitats més elevades. Per contra, els revenedors solen registrar sumes més modestes, com en el cas de Joan Aguilar, revenedor de Barcelona, que rep un debitori de 45 ll. i un altre de 100 ll. de dos adobers de Vic.⁴⁴⁸

La mostra de deutoris de 1828, en canvi, es caracteritza pel gran predomini dels comerciants, que representen gairebé la meitat de la mostra d'aquest any pel que fa al nombre. Per exemple, Josep Sala, comerciant de Barcelona, signa un debitori, i en cas d'impagament venda a carta de gràcia, de 4.000 ll. a favor de la vídua d'un adroguer de Barcelona, a retornar en quatre anys —l'any 1832 prorroguen el debitori a cinc anys més.⁴⁴⁹

Un altre fet a destacar de la mostra de 1828 és l'augment considerable de fabricants —al voltant d'una vintena de casos. Hi ha una gran varietat de fabricants: de pell, del paper, de la construcció o, fins i tot, de l'alimentació, encara que els que destaquen més són els fabricants tèxtils, tant pel nombre com per les quantitats manllevades. A tall d'exemple, Antoni Oliver,⁴⁵⁰ fabricant de filats de Barcelona, rep un debitori de 2.100 ll. de dos individus que actuen conjuntament com a creditors: un sastre, que presta 500 ll., i un brodador, que presta 1.600 ll., ambdós de Barcelona. Finalment, al cap de dos anys el fabricant de filats acaba retornant el préstec.⁴⁵¹

6.2.1.3. Artesans

Pel que fa al nombre de deutoris, els artesans se situen en segona posició en ambdues mostres, tot i que el 1828 pràcticament igualen en importància el primer grup de la **Taula 6.5**. En canvi, el valor experimenta un fenomen invers, perquè de ser indiscutiblement el segon grup en importància el 1769 passa a ser el quart, el 1828. Encara que sense ser de les mitjanes més baixes, en part per l'actuació d'alguns oficis que manlleven sumes importants, és un grup que se situa per sota de la mitjana general en ambdues mostres.

---

⁴⁴⁷ Entre els fabricants, destaca Pere Permanyer, fabricant de sabó, el qual rep 1.200 ll. d'un pagès de Barcelona (CRPC, RHB, 1769, vol. 2, f. 614r). Pere Permanyer era l'avi de Francesc Permanyer Tuyets, alcalde de Barcelona i ministre del govern espanyol de mitjan segle XIX.

⁴⁴⁸ CRPC, RHB, 1769, vol. 1, f. 571r; CRPC, RHB, 1769, vol. 1, f. 571v.

⁴⁴⁹ CRPC, RHB, 1828, vol. 2, f. 152v.

⁴⁵⁰ Antoni Oliver era propietari de deu mule-jennies (García Balaña, 2002: 297).

⁴⁵¹ CRPC, RHB, 1828, vol. 2, f. 240v.

Si observem la **Taula 6.5**, els sectors del tèxtil i del vestit, juntament amb el de la construcció, són els que destaquen més pel que fa al nombre i el valor dels deutoris manlevats el 1769. En canvi, si observem el grau de concentració, el nombrós sector del tèxtil i del vestit no és el més destacat, sinó el de la construcció, el del metall —recordem que Barcelona durant la segona meitat del segle XVIII viu un creixement urbanístic— i el de la restauració.

Pel que fa al valor dels deutoris manlevats el 1769, destaquen les arts gràfiques, els soguers —membres del sector de la construcció— i sobretot alguns membres del sector del tèxtil i del vestit, com paraires, barreterers i oficis vinculats al treball de la seda. Per exemple, un torcedor de seda de Barcelona firma un deutor de 1.441 ll. 10 s. i 6 d. a favor de l'Hospital de la Santa Creu, i aporta únicament com a garantia un noble comerciant, en qualitat de fiador, comproment-se a retornar la quantitat al cap d'un any.⁴⁵² Un altre exemple és el d'un paraire de Sant Vicenç de Torelló, el qual rep 750 ll. d'un comerciant de Barcelona a retornar en quatre anys, hipotecant tots els seus béns en general.⁴⁵³

En la segona mostra de 1828, que gairebé duplica en nombre els deutoris de la primera mostra, el sector del tèxtil i del vestit i també el de la construcció, gràcies a l'abundant nombre de fusters, continuen sent els predominants. Ara bé, el de l'alimentació guanya més pes relatiu, sobretot gràcies a l'aportació de moliners i taverners —en canvi, els xocolaters, que sovint apareixien com a creditors, tan sols tenen un representant com a deutors.

Talment com succeïa amb els creditors, destaquen, pel que fa a les importants sumes manlevades, els treballadors de la seda i el cotó —retorcedors de seda, teixidors de vels...—, però també alguns fusters, argenters i membres de les arts gràfiques. Per exemple, Josep Coromina,⁴⁵⁴ director del gravat de l'escola de la Llotja de Barcelona, i la seva muller signen el 1828 un deutor de 2.000 ll. a favor d'un metge i cirurgià de Barcelona, amb el compromís de retornar la suma en dos anys —el deutor, finalment, el cancel·la una tercera persona l'any 1831.⁴⁵⁵

---

⁴⁵² CRPC, RHB, 1769, vol. 3, f. 73r.

⁴⁵³ CRPC, RHB, 1769, vol. 2, f. 621r.

⁴⁵⁴ Josep Coromina Feralt va néixer el 1756 i morí el 1834. Fou gravador i professor de l'Escola de Nobles Arts de Barcelona i director de la secció de gravats de l'Acadèmia de Bellas Artes de San Fernando de Madrid [www.enciclopèdia.cat. Consulta: 16 de gener de 2023].

⁴⁵⁵ CRPC, RHB, 1828, vol. 1, f. 345v.

6.2.1.4. Dones, vídues i menors

La categoria de les dones, vídues i menors d'edat guanya importància com a grup deutor en la mostra de deutoris de 1828 (vegeu **Taula 6.5**). Entre 1769 i 1828 duplica, pel que fa al nombre de deutoris, el seu pes relatiu —passa del 7% al 14%—, i en termes absoluts passen de 16 a 82 deutoris, molt a prop dels 91 deutoris del grup de comerciants i negociants, el tercer grup de la mostra de 1828. Un fenomen que, probablement, està relacionat amb la contracció del mercat censalista.

Si bé l'any 1769 el subgrup de vídues, predominant dins d'aquesta categoria, és un reflex de les proporcions vistes en la resta de categories del quadre —en primer lloc, per tant, trobaríem les vídues de pagesos, després les dels artesans, comerciants...—; el 1828 predominen, per aquest ordre, les vídues dels artesans (23%), les de membres amb distinció social o nobles (16%) i les dels comerciants (13%), sense que sapiguem a quina circumstància respon que les vídues de pagesos (9%) tinguin tan poca representativitat, quan aquest grup és el principal pel que fa al nombre de deutoris manllevats aquell any. Desconeixem si el 30% de casos en què no figura la professió del difunt marit podria influir-hi d'alguna manera.

Malgrat que les vídues acompanyades de fills són el principal subgrup, en la segona mostra de 1828 hem detectat més dones solteres i casades, que actuen al marge dels seus pares o marits. El percentatge és molt similar al que trobàvem quan analitzàvem els creditors: entorn del 12% —dins d'aquest percentatge, les casades són la majoritàries. Aleshores atribuïem aquest fet a causes demogràfiques, conseqüència de la Guerra del Francès, i a un possible avenç en l'autonomia de la dona a l'hora de signar contractes, tot i que en la majoria de casos es fa constar que actuen amb el consentiment del seus pares o marits. Aquest seria el cas, per exemple, de Dominga Poch, esposa d'un apotecari de Barcelona, que manleva un deutor, i en cas d'impagament venda, de capital igual a 1.500 ll. amb el consentiment del seu marit i “tratando bienes extradotales”.⁴⁵⁶ Però també hi ha algun cas en què la dona pot actuar “sin consentimiento de su marido por hayarse ausente y separado con permiso de las autoridades”. Aquest seria el cas, per exemple, de “doña” Raymunda Togores Padellas de Barcelona, que rep un préstec de 2.000 ll. d'un galoner de Barcelona,

---

⁴⁵⁶ CRPC, RHB, 1828, vol. 4, f. 241r.

i consigna el lloguer d'una casa per retornar-lo.⁴⁵⁷ Finalment, aquest debitori és cancel·lat al cap de cinc anys, respectant el termini establert en el contracte.

6.2.1.5. La petita noblesa i altres individus amb distinció social

Com en el cas anterior, també el grup de la petita noblesa i altres individus amb distinció social guanya pes en la segona mostra de 1828 (vegeu **Taula 6.5**). El nombre i el valor relatiu de deutors passa del 5% al 10% i del 9% al 20%, respectivament, és a dir, duplica la seva importància en ambdós indicadors. Aquest augment es deu, com ja hem apuntat, a la contracció del mercat censalista, però també a la incorporació d'hisendats o "labradors propietaris" que no apareixien en la primera mostra dins d'aquesta categoria, perquè encara no s'havien diferenciat socialment del grup pagès. De fet, la primera mostra de 1769 està formada bàsicament per nobles. En canvi, ara els que disposen de títol nobiliari són una minoria en comparació amb els hisendats o individus amb partícules de distinció com el "don".

La petita noblesa i altres individus amb distinció social també destaquen per presentar una les mitjanes més altes de les taules. I això s'explica per préstecs tan elevats com el següent: Ramon Bosch, botiguer de teles de Barcelona, el 1828 presta 6.670 ll. 10 s. 9 d. a favor de "don" Benet Maria Segarra Llinàs, resident a Barcelona, de les quals 2.670 ll. són retingudes per pagar a tercers i la resta, entregades en metàl·lic.⁴⁵⁸ Un mecanisme, el de la retenció per pagar deutes, que havíem vist que especialment era emprat per l'Església, el 1769, a Barcelona.

6.2.1.6. Altres deutors de deutors

A banda dels grups abans esmentats, en la primera mostra de 1769 qui més destaca com a deutor és el grup eclesiàstic, bàsicament representat per preveres i altres eclesiàstics que actuen com a laiques i privades persones. En canvi, en la segona mostra de 1828 el grup eclesiàstic perd pes fruit de la seva situació econòmica i social (vegeu el cinquè capítol).

---

⁴⁵⁷ CRPC, RHB, 1828, vol. 2, f. 802r.

⁴⁵⁸ CRPC, RHB, 1828, vol. 4, f. 39v.

En canvi, n'hi ha d'altres que el 1828 creixen, com és el cas del món jurídic. Tal com hem vist quan actuaven com a creditors, aquest grup experimenta un gran creixement l'any 1828, tant pel que fa al nombre com, especialment, pel que fa el valor dels deutoris manllevats —segons la **Taula 6.5**, és el grup que registra la mitjana més alta, amb 2.574 ll. Entre els advocats, causídics i notaris que el formen, sobresurten dos individus: Ignasi Galí —amb set deutoris— i Miquel Elías Sicardo —amb tres deutoris—, ambdós advocats de la Reial Audiència.

En el cas d'Ignasi Galí, la majoria de deutoris es manlleven acompanyats de consignes d'arrendaments de béns hipotecats; en molts casos també observem que aquests deutoris es cancel·len de seguida i s'acompleixen puntualment els terminis establerts, sovint amb l'ajuda del producte de la venda dels béns immobles hipotecats. En canvi, en el cas de Miquel Elías, advocat de pobres de la Reial Audiència, en primer lloc trobem un préstec amb vals reials realitzat pel procurador de l'Hospital de la Misericòrdia de Barcelona —1.500 pesos en vals reials, equivalents a 500 pesos consolidats. Pel que fa a la resta de deutoris, la situació és semblant a la que hem vist en el cas d'Ignasi Galí: es consignen el lloguer de cases hipotecades i els deutoris es paguen puntualment, o fins i tot abans del termini estipulat. Aquest seria el cas, per exemple, encara que la cancel·lació és parcial, d'un deutori de 7.000 ll. —3.495 ll. de les quals es paguen a diferents creditors i 3.505 ll. es lliuren en efectiu— prestat per una vídua d'un coronel d'artilleria. La cancel·lació de la part rebuda en efectiu es fa mitjançant dues cartes de pagament anotades al marge de l'assentament registral, la primera presentada el mateix any i la segona, el 1829. Concretament, la primera, corresponent a 2.950 ll. pagades en efectiu, la fan efectiva Josep Viñals, “mancebo” teixidor de vels, i la seva muller; i la segona, corresponent a 3.100 pesos en vals reials —segons la mateixa anotació, equivalents a 544 ll. 17 s. 6 d.—, la realitzava el majordom de la Casa de Misericòrdia —fixem-nos que reapareix el mateix actor.⁴⁵⁹ És interessant veure aquests pagaments en vals reials per adonar-nos, d'una banda, que en aquest moment havien perdut un terç del valor nominal i, de l'altra, que eren acceptats en pagaments, encara que amb un descompte important.

Un altre grup rellevant en la segona mostra de 1828 és el dels militars, malgrat que la seva importància relativa no era gaire diferent respecte la primera mostra

---

⁴⁵⁹ CRPC, RHB, 1828, vol. 2, f. 239r.

de 1769. Format per militars d'alt rang, es tracta d'un grup similar en importància al món jurídic, tant en nombre com en valor —la mitjana dels deutoris manlevats és una de les més altes de la **Taula 6.5**.

Un altre grup a destacar és el de l'Administració. Una de les característiques d'aquest grup és que presenta situacions socials i econòmiques molt diferents segons cada cas. D'una banda, trobem alts funcionaris, com Fèlix Gibert, vicecònsol d'Àustria, el qual manlleua 1.500 ll. d'un comerciant de Barcelona i hipoteca els béns de la seva esposa;⁴⁶⁰ i, de l'altra, podem trobar funcionaris molt més modestos, com Antoni Riera Condominas, guarda de passejos de la ciutat de Barcelona, que manlleua 208 ll. d'un sabater de Guissona.⁴⁶¹

Finalment, no voldríem acabar aquest apartat sense fer una breu referència al món de la medicina, atès que presenta una de les mitjanes més altes del quadre de deutoris de l'any 1828. Dels vuit deutoris d'aquest grup, sis estan protagonitzats per farmacèutics, com en el cas del barceloní Francesc Fillol, que rep 1950 ll. d'un metge de Barcelona, amb la promesa de retornar-les en cinc anys "en moneda metàl·lica".⁴⁶² Aquestes professions, com la de metge o, fins i tot, la de cirurgià, igual que altres professions liberals, podríem considerar que formaven part de l'elit barcelonina, atenent la seva capacitat per manlleuar sumes elevades.

6.2.2. La regió de Girona

Segons la **Taula 6.7a**, l'any 1769 els pagesos i els treballadors són els grups més endeutats pel que fa al nombre de deutoris a la regió de Girona, amb el 60% dels préstecs manlevats. A continuació, trobem els artesans (15%) i els comerciants i negociants (10%), i per sota del 10% hi ha el món de la medicina, les dones, vídues i menors, que tenien un paper molt més destacat en el mercat censalista, i, per acabar, el món de la marina.

En canvi, si observem el valor dels préstecs, els pagesos són els més endeutats, amb el 43% sobre el total de préstecs manlevats, seguits de comerciants i negociants, amb gairebé una quarta part del valor. Els artesans i, especialment, els treballadors queden lluny dels percentatges vistos

---

⁴⁶⁰ CRPC, RHB, 1828, vol. 3, f. 346v.

⁴⁶¹ CRPC, RHB, 1828, vol. 2, f. 33r.

⁴⁶² CRPC, RHB, 1828, vol. 1, f. 40r.

anteriorment pel que fa al nombre de deutors, ja que se situen entre el 9% i el 10% —en el cas dels treballadors, els deutors manlevats per pagar entrades d'establiments emfitèutics influeixen molt en aquest resultat.

L'alteració de l'ordre s'entén millor si observem les mitjanes i medianes dels préstecs manlevats. Deixant de banda el cas protagonitzat per un individu del món de l'Administració, la mitjana més alta pertany al grup de comerciants i negociants (446 ll.), seguit dels membres del món jurídic (328 ll.), que també destaca per tenir una de les medianes més altes (318 ll.). Un altre grup que supera la mitjana general de 179 ll. és el dels pagesos —recordem que molts individus que s'autodenominaran hisendats encara estaven inclosos dins d'aquest grup. Per contra, qui presenta la mitjana i la mediana més baixa són els treballadors.

El mercat del deutor creix notablement l'any 1828. En comparació amb a primera mostra, gairebé dobla el nombre de deutors i multiplica per 3,5 el valor total dels préstecs. Tot i això, la diferència entre ambdues mostres no és tan gran com la que registra el districte de Barcelona. Recordem que allà el censal gairebé havia desaparegut i que fou substituït, en gran part, pel deutor.

Pel que fa al nombre de deutors manlevats a la regió de Girona el 1828, no veiem canvis rellevants en les primeres posicions en comparació amb l'any 1769. Pagesos, treballadors, artesans i comerciants repeteixen el mateix ordre i uns percentatges molt similars —en canvi, en el mercat barceloní s'observaven més variacions, en aquest sentit. Les dones, vídues i menors ocupen una posició similar a la del 1769 i les professions liberals perden pes, de la mateixa manera que el món de la marina.

Taula 6.7. Distribució dels deutors de deutoris segons categories socioprofessionals. Regió de Girona, 1769 i 1828

a) Any 1769

	Nombre	%	Lliures	%	Mitjana	Mediana
Pagesos	122	32,6	28.661	42,8	235	85
Treballadors	102	27,3	5.884	8,8	58	49
Artesans	56	15,0	6.543	9,8	117	69
Comerciants i negociants	37	9,9	16.511	24,7	446	113
Món medicina	17	4,5	2.053	3,1	121	100
Dones, vídues i menors	16	4,3	1.364	2,0	85	51
Món marina	11	2,9	1.441	2,2	131	50
Món jurídic	6	1,6	1.967	2,9	328	318
Petita noblesa i altres	3	0,8	287	0,4	96	50
Altres agricultura	2	0,5	112	0,2	56	56
Administració	1	0,3	2.000	3,0	2.000	2.000
Església	1	0,3	100	0,1	100	100
<i>Total</i>	<i>374</i>	<i>100,0</i>	<i>66.924</i>	<i>100,0</i>	<i>179</i>	<i>71</i>

b) Any 1828

	Nombre	%	Lliures	%	Mitjana	Mediana
Pagesos	210	32,2	59.888	24,3	285	200
Treballadors	127	19,5	17.336	7,0	137	100
Artesans	80	12,3	24.179	9,8	302	200
Petita noblesa i altres	77	11,8	68.158	27,7	885	375
Comerciants i negociants	69	10,6	43.284	17,6	627	200
Dones, vídues i menors	35	5,4	12.227	5,0	349	200
Desconeguda	20	3,1	9.156	3,7	458	228
Món medicina	10	1,5	6.031	2,5	603	370
Món marina	8	1,2	2.446	1,0	306	256
Altres agricultura	5	0,8	820	0,3	164	76
Món jurídic	5	0,8	1.510	0,6	302	200
Militars	4	0,6	870	0,4	218	235
Altres	1	0,2	120	0,0	120	120
Església	1	0,2	98	0,0	98	98
<i>Total</i>	<i>652</i>	<i>100,0</i>	<i>246.125</i>	<i>100,0</i>	<i>377</i>	<i>200</i>

Font: Annex 1.

No obstant això, cal destacar un canvi important: la petita noblesa i altres individus amb distinció social adquireix molta més rellevància, tant en nombre com en valor, especialment, i arriba al 27% del total de deutoris prestats, superant d'aquesta manera els percentatges de pagesos (24%), que baixen molt en aquesta mostra de deutoris, en part com a conseqüència de la incorporació dels hisendats en la categoria de la petita noblesa i altres individus amb distinció social. Així mateix, els comerciants i negociants, amb un 18% dels deutoris manllevats pel que fa al valor, presenten una de les mitjanes més altes de la taula, i els artesans es mantenen, respecte de la primera mostra, exactament en el mateix percentatge pel que fa al valor: el 10%.

Els treballadors i altres ocupacions agrícoles, com en la primera mostra de 1769, registren les mitjanes i medianes més baixes del quadre. A l'altre extrem,

pel que fa a aquests dos indicadors, trobem els grups més potents econòmicament, com la petita noblesa i altres individus amb distinció social i els comerciants, als quals hauríem d'afegir ara el món de la medicina. Entremig, encara que per sota de la mitjana general o a prop de la mediana general, trobaríem grups com els militars, els pagesos, els juristes, els artesans, les dones, vídues i menors, i els oficis vinculats a la marina.

6.2.2.1. Els pagesos

Tal com hem comentat anteriorment, el principal grup deutor en el mercat de deutoris de Girona és el pagès, encara que disminueixi en valor per la separació dels hisendats en la mostra de 1828. D'igual manera que succeïa en el mercat censalista, el seu pes demogràfic —sobre un 18% al partit de Girona— se situa molt per sota del percentatge d'endeutament, cosa que indica que es tractava d'un grup amb poca dificultat d'accés al mercat de deutoris.

Contràriament al que podríem pensar, des d'un punt de vista percentual, els pagesos utilitzaven més el deutori que el censal per accedir al mercat immobiliari el 1769. Si bé en el cas dels censals rondava el 14%, ara amb el deutori el percentatge puja al 25%, segons es pot observar a la **Taula 6.8**.

Amb tot, estem parlant d'un valor absolut més baix en comparació amb els censals. De fet, si el deutori s'utilitza més amb aquesta finalitat que el censal, això es deu al pes dels establiments emfitèutics en el còmput general. Pel que fa als casos relacionats amb compres, mitjançant el deutori predominantment es finançava una part de la compra, al més sovint una peça de terra. En la resta de deutoris (el 75%), normalment desconeixem amb quina finalitat s'utilitzava aquest contracte.

Taula 6.8. Debitoris relacionats amb vendes i establiments de terres, distribuïts segons categories socioprofessionals de deutors de deutoris (nombre i valor). Regió de Girona (1769)

	A) Per compra	B) Per establiments	A+B	C) Total per grup	% d'A+B sobre C
Pagesos	12	18	30	122	25
Treballadors	13	27	40	102	39
Artesans	13	6	19	56	34
Món marina	3	2	5	11	45
Comerciants i negociants	0	8	8	37	22
Hisendats i altres	0	0	0	3	0
Dones, vídues i menors	0	1	1	16	6
Món medicina	2	3	5	17	29
Administració	0	0	0	1	0
Món jurídic	0	1	1	6	17
Altres agricultura	1	0	1	2	50
Església	0	1	1	1	100
<i>Total</i>	<i>44</i>	<i>67</i>	<i>111</i>	<i>374</i>	<i>30</i>

Font: Annex 1.

6.2.2.2. La petita noblesa i altres individus amb distinció social

En el buidatge de 1828 el grup pagès conserva el mateix pes pel que fa al nombre de deutoris manllevats en comparació amb la primera mostra de 1769, però en valor disminueix a gairebé la meitat. Aquesta disminució es deu sobretot a la diferenciació social dels hisendats, que l'any 1828 formen part de la categoria de la petita noblesa i altres individus amb distinció social; aquesta categoria es converteix en el primer grup deutor pel que fa al valor i el que presenta la mitjana i la mediana més alta de tota la **Taula 6.7b**.

En la segona mostra de deutoris de 1828 trobem pocs membres de la noblesa dins d'aquesta categoria en comparació amb els que es defineixen com a "hacendados", "labradores propietarios" o simplement "propietarios". Per exemple, Narcís Llambi Reixach,⁴⁶³ "labrador hacendado" de Llagostera, manlleva d'un comerciant de Tossa de Mar un deutor de 3.000 ll. amb la condició que es retorni en moneda metàl·lica i en un termini màxim de sis anys.⁴⁶⁴ Dins d'aquesta categoria també hem inclòs alguns "dons", encara que no són tan

⁴⁶³ El fons d'aquesta família es pot trobar a l'Arxiu Municipal de Llagostera. Es tracta d'una família d'origen pagès, amb un patrimoni format per diferents masos situats en el municipi de Llagostera, amb un component forestal important, l'antiguitat dels quals es remunta en alguns casos a l'edat mitjana.

⁴⁶⁴ AHG, RHG, 1828, vol. 1, f. 472r.

abundants com a Barcelona. Aquest seria el cas de “don” Joan Vidal de Llobatera,⁴⁶⁵ també resident a Llagostera, que rep 5.000 ll. d’un comerciant de Lloret de Mar, amb la promesa de retornar-les en moneda metàl·lica en tan sols un any, i aporta com a garantia dos fiadors —un dels quals és un hisendat. Al cap d’un any i escaig, un tercer individu acaba cancel·lant aquest préstec, segons nota al marge de l’assentament registral.⁴⁶⁶

6.2.2.3. *Els treballadors*

Si bé pagesos i la petita noblesa i altres individus amb distinció social accedeixen al crèdit per sobre del seu pes demogràfic, el grup dels treballadors és l’altra cara de la moneda. Segons el cens de Floridablanca i altres llistats posteriors, entorn del 60% de les famílies del partit de Girona són treballadores, un 45% si tenim en compte els darrers estudis centrats en les dispenses matrimonials i els registres parroquials (Congost, 2016); però, en canvi, només el 27%, pel que fa al nombre de deutors manlevats, i el 9%, pel que fa al valor, són manlevats per aquest grup en la mostra de deutors de 1769 —menys encara en la mostra de 1828, segons podem observar a la **Taula 6.7b**. A més a més, la mitjana i la mediana dels treballadors se situa en la part inferior d’ambdues taules.

Cal destacar, però, que aquesta categoria utilitza molt el contracte de deutor per accedir al mercat de la terra l’any 1769. La **Taula 6.8** mostra que és un dels grups que presenta una relació més alta entre deutor i mercat immobiliari, amb gairebé el 40%. Val a dir, però, que prop de tres quartes parts d’aquests deutors estan vinculats a establiments emfitèutics.

El 1828 no sabem si aquests contractes segueixen relacionats les compravendes/establiments, atès que la font no ens permet reconstruir el vincle amb total fiabilitat. Però podem afirmar que els menestrals, és a dir, els petits propietaris, adopten un pes específic important en la mostra i protagonitzen gairebé la meitat dels casos.

---

⁴⁶⁵ Es tracta, segons Josep Grahit (1953: 40), del pare de Joan Vidal de Llobatera i Iglesias (1840-1909), advocat, periodista i polític carlista.

⁴⁶⁶ AHG, RHG, 1828, vol. 1, f. 511r.

6.2.2.4. Els artesans

Els artesans també presenten un percentatge alt de vinculació entre debitori i mercat de la terra el 1769. Però la vinculació no recau en els establiments, com en l'anterior grup dels treballadors, sinó en la utilització del debitori per a la compra de béns immobles. Per exemple, l'any 1769 Salvador Patxot, sabater de Palamós, compra en aquesta mateixa localitat una casa a una institució eclesiàstica, i crea un debitori de 325 ll. per finançar una part de la venda i dona com a especial garantia la casa en qüestió.⁴⁶⁷

Això no obstant, tal com hem explicat en altres apartats del nostre treball, desconeixem la vinculació exacta del debitori amb el mercat immobiliari en la mostra de 1828, tot i que també es poden rastrejar algunes operacions d'aquest tipus. Per exemple, "don" Eusebi Anglada de Peralada presta 1.654 ll. a favor de Francesc Romans, sabater de la mateixa localitat, a retornar una vegada es faci efectiva la revenda d'una casa.⁴⁶⁸

La composició d'aquest grup és molt semblant a la que hem vist anteriorment, quan actuava com a creditor. Cal subratllar, però, que, a diferència de la primera mostra, en la segona de 1828 trobem molts més tapers —ho són quinze dels vuitanta artesans registrats. Un d'ells seria, per exemple, Antoni Adrià Guinart, taper de Cassà de la Selva, que crea un debitori de 472 ll. a favor d'un jove taper de la mateixa localitat, anomenat Agustí Boada, a retornar en quatre mesos, i aporta com a fiador Agustí Daura, també taper de Cassà de la Selva.⁴⁶⁹

6.2.2.5. Els comerciants i negociants

Tal com hem exposat en el capítol cinquè, el grup de comerciants i negociants es converteix en un grup important com a creditor en el buidatge de 1828. Com a deutor, en canvi, no trobem diferències remarcables entre la primera i la segona mostra de debitoris (vegeu **Taula 6.7**). El percentatge relativament modest pel que fa al nombre contrasta, però, amb el del seu valor, especialment en la primera mostra de 1769. Tot i això, si consideréssim el nombre d'individus que desenvolupen aquesta activitat segons els censos de població, la participació

---

⁴⁶⁷ AHG, RHG, 1769, vol. 2, f. 313r.

⁴⁶⁸ AHG, RHF, 1828, vol. 1, f. 161v.

⁴⁶⁹ AHG, RHG, 1828, vol. 1, f. 167r.

com a deutors dels comerciants i negociants en aquest mercat adoptaria una dimensió diferent.

Un dels molts exemples interessants que trobem en la segona mostra seria aquest: Pere Bordas, comerciant de Figueres —tot i que abans, segons el mateix contracte, havia viscut a Barcelona—, manleva d'un altre comerciant de Figueres 2.024 ll. 16 s. i 7 s., “en virtud de un vale que le tenía firmado en 1824”, amb la promesa de retornar-les “siempre que dicho Bordas logre mayor fortuna”.⁴⁷⁰ Aquest exemple però, respondria a una situació més habitual: Vicenç Bassols, propietari i comerciant de Llançà, el 1828 rep d'un comerciant de Figueres 612 duros de plata per una lletra de canvi no satisfeta.⁴⁷¹ En ambdues mostres hi ha un clar predomini dels comerciants i negociants, tot i que en la segona mostra trobem més fabricants —de carros o tèxtils—, traginers, cafeters i adroguers, tal com s'observava en l'anàlisi dels creditors.

6.2.2.5. Les professions liberals

Pel que fa a les professions liberals, seria bo subratllar el nombre de deutoris manlevats pel món de la medicina el 1769, format sobretot per cirurgians i apotecaris, que es caracteritzen per quantitats petites de diners. Per exemple, Josep Canonge, apotecari de Figueres, manleva 41 ll. 19 s. i 1 d. d'un donzell de Palau de Santa Eulàlia, a retornar en menys d'un any.⁴⁷² No obstant això, en la mostra de 1828 observem una disminució del pes relatiu del nombre de deutoris manlevats i, paral·lelament, un augment de la mitjana i la mediana. El món jurídic, per la seva banda, mostra una atonia encara més gran. En cap de les dues mostres no supera la xifra de cinc o sis deutoris manlevats.

6.2.2.7. Dones, vídues i menors

A diferència de la regió de Barcelona, el grup de dones, vídues i menors, malgrat que augmenta en nombre absolut de deutoris manlevats, no incrementa el seu pes relatiu en la segona mostra del segle XIX —gira entorn del 5% en ambdues mostres, pel que fa al nombre, i el mateix o menys pel que fa al valor. El 1769 el

---

⁴⁷⁰ AHG, RHF, 1828, vol. 1, f. 19v.

⁴⁷¹ AHG, RHF, 1828, vol. 1, f. 816r.

⁴⁷² AHG, RHG, 1769, vol. 3, f. 92v.

grup està format, a parts iguals, per vídues de pagesos i jornalers/treballadors. El 1828, en canvi, hi ha més varietat de casos, atès el major nombre de deutoris, i al costat de vídues de pagesos i treballadors comencem a trobar més vídues de comerciants i negociants.

Les vídues, acompanyades dels seus fills menors, doncs, són les protagonistes en ambdues mostres. Però en la segona mostra comencem a trobar més dones que actuen en nom propi, “como usufructuaria por su dote y créditos de los bienes de su marido”, com es deia en un d’aquests contractes,⁴⁷³ o bé en representació del marit. Aquest darrer cas seria el de Maria Estrach Bas, esposa d’un comerciant matriculat de Sant Feliu de Guíxols, que rep 100 duros de plata, a retornar en quatre anys, d’Antònia Bosch Renius, esposa en segones núpries d’un calafat de Sant Feliu de Guíxols, que es trobava a Amèrica en el moment de signar el contracte.⁴⁷⁴

6.2.2.8. Altres deutors de deutoris

El món de la marina, compost per mariners i pescadors el 1769, i tan sols mariners en la mostra de 1828, és molt poc present en aquest mercat dels deutoris. Si en el partit de Girona el pes demogràfic es mou, aproximadament, entre el 6% i el 8%, en funció del cens que s'utilitzi, la seva representació com a deutor és molt inferior, sobretot en el buidatge de 1828 (vegeu **Taula 6.7**). D'altra banda, la categoria denominada altres ocupacions agrícoles, que inclou sobretot hortolans i pastors, també està escassament representada i les característiques dels seus deutoris són molt similars a la dels contractes dels treballadors.

6.3. Recapitulació

D'entrada, cal destacar, pel que fa al nombre de deutoris, la primera posició del grup pagès com a deutor en la mostra de deutoris de la regió de Barcelona de l'any 1769, fet que contrasta amb la mostra de censals del mateix any, on el protagonisme se l'enduien els artesans. De fet, pagesos, artesans i comerciants acumulen el 70% dels deutoris manllevats el 1769 en aquesta regió, però si

---

⁴⁷³ AHG, RHG, 1828, vol. 2, f. 292r.

⁴⁷⁴ AHG, RHG, 1828, vol. 2, f. 202v.

observem el valor o la concentració del deute, els comerciants i negociants destaquen per la compra de butlles en la primera mostra, mentre que baixen a gairebé la meitat el 1828, any en què no es registra cap fenomen d'aquesta índole que pugui sobredimensionar el seu pes.

En la mostra de 1828 també crida l'atenció la major importància adquirida per la petita noblesa i altres individus amb distinció social —fet que explicaria també per què els pagesos perden força en nombre de censals. La major participació en el mercat de deutoris d'aquest grup, que tradicionalment era més actiu en el mercat censalista, juntament amb el de les dones, vídues i menors, es deu a l'enfonsament del mercat censalista durant el primer terç del segle XIX. Una circumstància que podria explicar que els terminis dels deutoris fossin més llargs, en consonància amb les sumes manlevades, que també eren més altes, tal com es fa evident en el cas dels pagesos. Altres peculiaritats que podem apreciar en aquests grups barcelonins són les següents:

1) En el cas dels comerciants i negociants, en el buidatge de 1769 la seva presència com a deutors és menor que quan actuen com a creditors. Però alguns subgrups dins d'aquesta categoria, com els revenedors, que solen manllevar quantitats més modestes, o els botiguers de draps guanyen pes com a deutors. Ara bé, l'any 1828 augmenta la presència dels comerciants com a deutors, i, si ho comparem amb la primera mostra, la dels fabricants.

2) Cal destacar, pel que fa al nombre de deutoris manlevats, la importància dels artesans —el segon grup en ambdues mostres. Tanmateix, aquesta importància, pel que fa al valor, no es correspon amb el seu pes demogràfic, especialment en la segona mostra de 1828. Ara bé, el fet que englobi tants sectors i oficis diferents obliga a matisar aquesta afirmació. Per exemple, si ens fixem en qui manlleua més deutoris, es tracta del sector del tèxtil i del vestit, perquè és el més nombrós. En canvi, els sectors que concentren més deute, si tenim en compte el nombre d'individus que formaven part dels gremis, són els mateixos que destacaven com a creditors: el sector de la construcció i el metall, al qual se sumaria ara el de la restauració. Per contra, si posem el focus en el valor de les quantitats manlevades, que per regla general no solen ser gaire elevades en aquesta categoria, destaca l'elit artesanal, és a dir, alguns membres del sector del tèxtil i del vestit, com ara paraires, barreterers o treballadors de la seda, així com argenters i membres de les arts gràfiques. El 1828 també trobem

diferències remarcables respecte de l'any 1769 en el sector de l'alimentació, relacionades sobretot amb els xocolaters.

3) La petita noblesa i altres, i les dones, vídues i menors són col·lectius que guanyen pes en la mostra de 1828, coincidint amb la contracció del mercat censalista. Ara bé, en el cas de la categoria de la petita noblesa i altres, s'ha d'atribuir en part al fet que molts individus que aleshores s'autoqualificaven d'hisendats, abans probablement estaven integrats dins del grup dels "labradors". Així doncs, si el 1769 aquesta categoria estava bàsicament formada per nobles, el 1828 la integren, predominantment, hisendats i "dons". Un altre tret a destacar d'aquest grup serà la mitjana i la mediana dels préstecs manllevats, la més alta, o una de les més altes, dels quadres analitzats.

4) Altres deutors rellevants en la mostra de 1769 són els eclesiàstics, representats bàsicament per clergues que actuen a títol individual. Ara bé, aquest grup també perd força el 1828, a diferència del món jurídic i alguns militars d'alt rang, que guanyen protagonisme.

A la regió de Girona el protagonisme es concentra sobretot en pagesos i treballadors —entre tots dos grups acumulen, en la primera mostra de 1769, el 60% dels deutoris manllevats—, seguits d'artesans i de comerciants i negociants. Ara bé, si ens fixem en el valor, la mitjana i la mediana dels deutoris manllevats, destaquen sobretot els pagesos i els comerciants i negociants.

L'any 1828, coincidint amb un creixement del mercat del deutor, tot i que lluny del registrat a la regió de Barcelona, el protagonisme se l'emporta el grup de la petita noblesa i altres, sobretot pel que fa al valor dels deutoris manllevats —es tracta de la categoria socioprofessional amb el percentatge més elevat: el 27%. Recordem que en la primera mostra aquesta categoria estava formada íntegrament per nobles, però des de la Guerra Gran (1793-95) molts antics "labradors propietaris" passen a formar-ne part. Una diferenciació social que també es dona en el grup més humil, els dels treballadors, perquè els menestrals, és a dir, els petits propietaris, que formarien part d'aquesta categoria, manlleven gairebé la meitat dels deutoris.

Si tenim en compte el pes demogràfic d'aquests grups, observem que l'accés al mercat del deutor és molt superior en els grups dels pagesos i la petita noblesa i altres, en aquest darrer cas sobretot en la mostra de 1828. Per contra, en la categoria dels treballadors el percentatge de deutoris manllevats és molt

baix amb relació al pes demogràfic —òbviament, sense menystenir aquells que s'endeutaven comprant terres per poder prosperar.

Pel que fa a aquesta vinculació amb el mercat de la terra, observem que en la mostra de 1769 una quarta part, en el cas dels pagesos, està associada a compravendes i, sobretot, establiments —en el cas dels treballadors, la vinculació del debitori als establiments encara és superior. En canvi, com ja es podia esperar pel tipus d'activitat que desenvolupen, els artesans utilitzen més el debitori per comprar cases i altres béns immobles, moltes vegades situats en ciutats o viles. En tot cas, l'associació del debitori al mercat de la terra, de manera global, és de tan sols un 30% dels casos en la primera mostra estudiada.

Entre la primera mostra de 1769 i la segona de 1828, el grup de comerciants i negociants no presenta diferències remarcables com a deutor —en canvi, com a creditor observàvem que guanyava molta més presència l'any 1828. Els percentatges d'endeutament, especialment pel que fa al nombre, són relativament modestos; pel que fa al valor, són importants sobretot en la primera mostra de 1769, atès que representen el 25%. Així mateix, cal destacar que en la segona mostra de 1828, a banda de comerciants, comencem a trobar més fabricants, traginers, cafeters o adroguers com a deutors.

Finalment, pel que fa a les professions liberals, només el món de la medicina es mostra una mica dinàmic el 1769 a la regió de Girona. Amb referència al grup de dones, vídues i menors, no presenta canvis significatius entre una mostra i l'altra, a diferència del que succeïa a la regió de Barcelona; i altres grups, que en els censos de població tenien un pes relativament important, com el de la marina, tenen escassa presència com a deutors en el mercat de deutoris.

Capítol 7. Saldos i fluxos monetaris

Fins ara hem analitzat el comportament de creditors i deutors separatament, tenint en compte la regió i l'any del buidatge. A continuació, entrecreuarem les informacions per observar els saldos de cada categoria socioprofessional i la direcció dels fluxos monetaris entre categories per regions. Tot i que a partir de les taules i els exemples aportats fins ara ja es poden intuir algunes de les respostes, en aquest capítol s'aprofundirà més en aquestes qüestions i s'observaran les principals tendències generals.

7.1. La regió de Barcelona

7.1.1. *El mercat censalista*

A la **Taula 7.1**, al marge del grup dels militars, que gràcies a l'actuació d'un sol individu presenta saldo positiu, en la primera mostra de 1769 només hi ha una categoria amb números verds pel que fa al nombre de censals: el grup eclesiàstic. A l'altre extrem, pel que fa al nombre negatiu de censals, trobem, per aquest ordre, artesans, pagesos, dones, vídues i menors, petita noblesa i altres, comerciants i negociants, món jurídic i altres oficis agrícoles, com els hortolans. En canvi, si prenem com a referència el capital, els artesans comparteixen protagonisme amb el grup de dones, vídues i menors, en aquest darrer cas a causa de la mitjana dels censals manlevats. A continuació vindria la petita i alta noblesa, també per les sumes elevades que manlleven de mitjana, els comerciants i negociants i els pagesos, en aquest darrer cas amb un nombre de préstecs manlevats molt més elevat. El món jurídic i altres oficis agrícoles són grups que també es caracteritzen per no tenir censalistas en les seves files i presentar saldo negatiu en capital.

Taula 7.1. Saldo del mercat censalista per categories socioprofessionals (nombre i valor). Regió de Barcelona, 1769 i 1828

a) Any 1769

	Capital prestat		Capital degut		Saldo	
	Nombre	Lliures	Nombre	Lliures	Nombre	Lliures
Església	240	229.286	5	5.240	235	224.046
Militars	6	54.000	1	500	5	53.500
Altres	0	0	1	200	-1	-200
Administració	1	300	2	850	-1	-550
Món marina	0	0	3	1.550	-3	-1.550
Desconeguda	0	0	4	1.910	-4	-1.910
Món medicina	0	0	5	4.995	-5	-4.995
Noblesa	3	10.437	11	36.842	-8	-26.405
Altres agricultura	0	0	11	5.072	-11	-5.072
Món jurídic	1	2.000	14	10.040	-13	-8.040
Comerciants i negociants	5	6.621	21	33.132	-16	-26.511
Petita noblesa i altres	5	882	21	32.868	-16	-31.986
Dones, vídues i menors	18	20.338	44	92.246	-26	-71.908
Pagesos	4	762	54	27.399	-50	-26.636
Artesans	11	3.696	104	75.479	-93	-71.782
Total	294	328.322	301	328.322		

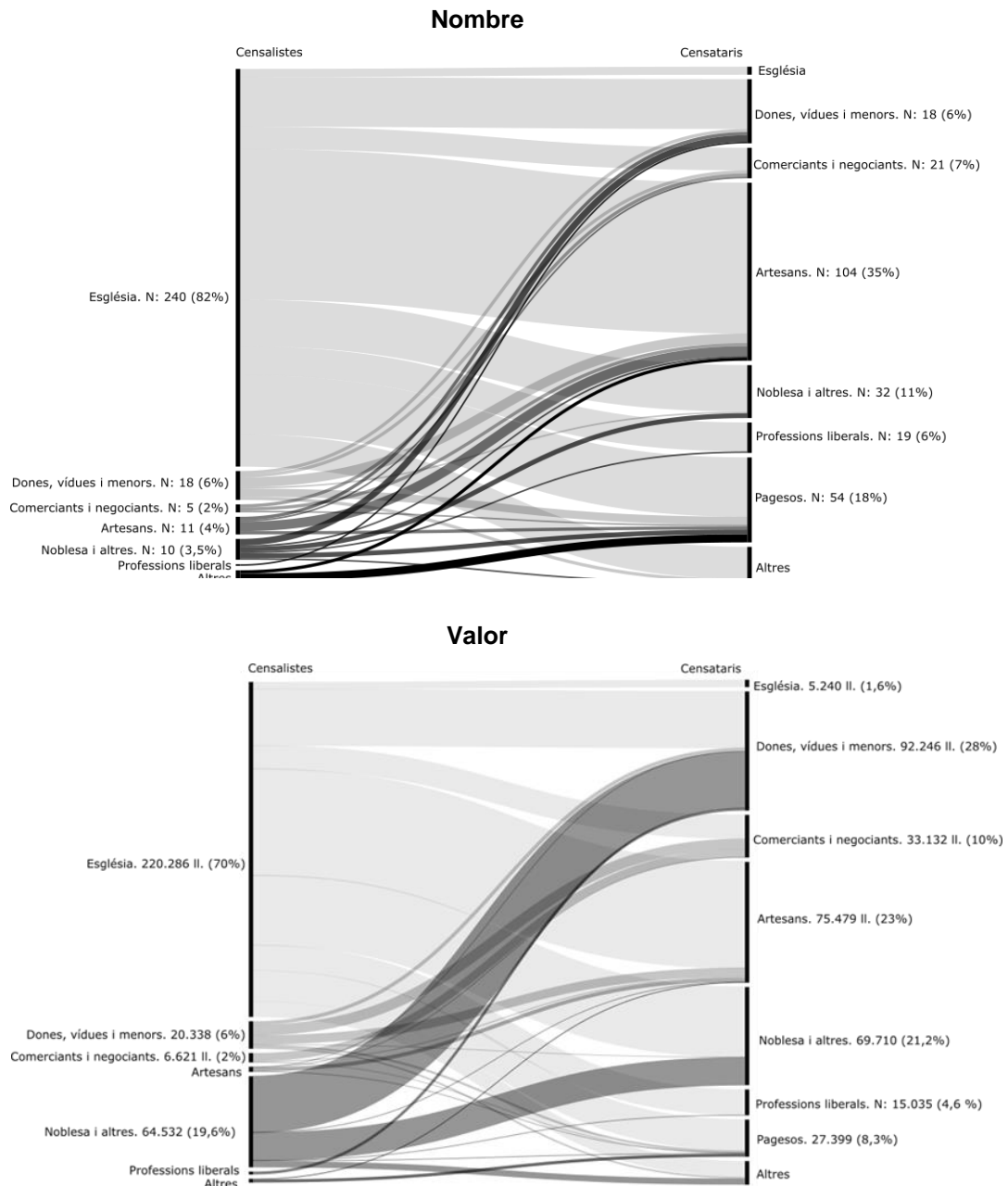
b) Any 1828

	Capital prestat		Capital degut		Saldo	
	Nombre	Lliures	Nombre	Lliures	Nombre	Lliures
Església	31	33.157	10	8.661	21	24.496
Dones, vídues i menors	3	1.821	0	0	3	1.821
Militars	0	0	0	0	0	0
Comerciants i negociants	1	1.000	1	1.733	0	-733
Desconeguda	2	2.133	3	700	-1	1.433
Administració	0	0	2	100	-2	-100
Món medicina	0	0	2	4.724	-2	-4.724
Món jurídic	0	0	3	5.801	-3	-5.801
Pagesos	0	0	6	3.451	-6	-3.451
Petita noblesa i altres	0	0	6	4.263	-6	-4.263
Artesans	1	142	8	8.820	-7	-8.678
Total	38	38.253	41	38.253		

Font: Annex 1.

El 1828 l'Església torna a presentar saldo positiu i el grup dels artesans, una vegada més, presenta el saldo més negatiu. A excepció d'algunes vídues i menors, en aquest any no trobem pràcticament censalistes, per la qual cosa la taula reflecteix fonamentalment l'actuació d'aquestes categories com a censataris. La contracció del mercat censalista a la regió de Barcelona és tan gran que obliga a ser prudents a l'hora d'extreure conclusions d'una mostra tan reduïda.

Gràfic 7.1. Fluxos d'endeutament en censals segons categories socioprofessionals (nombre i valor). Regió de Barcelona (1769)

Font: Annex 1.

És per aquest motiu que només hem realitzat gràfics de fluxos monetaris per a l'any 1769. Observant el nombre, en el **Gràfic 7.1** es veu clarament com l'Església era la principal creditora de totes les categories socioprofessionals, especialment d'artesans, pagesos, dones, vídues i menors, així com de la petita i alta noblesa.⁴⁷⁵ Ara bé, cal puntualitzar que mentre que els artesans reben

⁴⁷⁵ A l'hora de realitzar els gràfics de fluxos, hem simplificat algunes categories socioprofessionals que presenten connexions, com ara la noblesa i les professions liberals, a fi de fer més visibles les principals tendències.

préstecs d'institucions de Barcelona, en més dos terços dels casos, la meitat dels censals del grup dels pagesos provenen d'institucions de fora la ciutat. En un segon nivell, com a censataris, també destacarien els comerciants i negociants i el món jurídic, integrat dins del grup de les professions liberals.

No obstant això, les dones, vídues i menors, i també els pagesos, són, l'any 1769, els que en proporció reben més censals d'altres grups pel que fa al nombre, tot i que sense superar mai les aportacions realitzades per l'Església a aquests dos grups. El primer cas s'explica per la transversalitat social del grup, per bé que, com hem explicat en el capítol anterior, en aquesta època està format sobretot per vídues de classe alta. Una transversalitat que, d'altra banda, influeix també en el seu comportament com a creditor: el segon en importància, amb un 6% dels censals concedits.

És interessant observar que es realitzen censals entre artesans, així com entre la petita i alta noblesa i aquestes vídues de classe alta, fenomen que es pot apreciar encara millor en el segon gràfic, que mostra el valor dels censals. Així doncs, el capital dels censals de la petita i alta noblesa, que en valor és el segon més gran després de l'eclesiàstic, es reparteix majoritàriament entre el grup de les dones, vídues i menors i el seu propi grup, fet que demostra que els censals laics de sumes elevades tenien un caràcter marcadament elitista, tal com hem explicat en capítols anteriors.

7.1.2. El mercat del debitori

Pel que fa al nombre de debitoris, els pagesos són el grup que registren un saldo més negatiu l'any **1769** (vegeu **Taula 7.2**). Ara bé, si prenem com a referència el valor dels préstecs, aquest grup es manté força equilibrat i, per contra, són els comerciants i negociants els que presenten saldo més negatiu, ateses les grans sumes manllevades per alguns comerciants i els debitoris que generen la compra de butlles de botiguers de fora de la ciutat de Barcelona. Si restéssim les sumes dels debitoris vinculades a les butlles —gairebé la meitat—, el grup de comerciants i negociants seguiria presentant saldo negatiu, però la diferència no seria tan gran. Per sota, amb valor negatiu, encara que en alguns casos presentin un nombre positiu de debitoris, trobaríem la petita noblesa i altres, els artesans i les dones, vídues i menors. A l'altre extrem, l'Administració —grup format per membres de l'alta burgesia barcelonina, que són els principals

creditors en la compravenda de butlles— i l'Església són els grups amb saldo clarament positiu, tant en nombre com en valor; i, per darrere d'aquests dos grups, tenim el món jurídic.

Taula 7.2. Saldo del mercat de deutoris per categories socioprofessionals (nombre i valor). Regió de Barcelona, 1769 i 1828

a) Any 1769

	<i>Capital prestat</i>		<i>Capital degut</i>		<i>Saldo</i>	
	<i>Nombre</i>	<i>Lliures</i>	<i>Nombre</i>	<i>Lliures</i>	<i>Nombre</i>	<i>Lliures</i>
Administració	13	50.674	3	514	10	50.159
Església	16	13.890	6	1.590	10	12.300
Món jurídic	10	4.250	3	1.236	7	3.014
Món marina	7	1.154	3	379	4	775
Petita noblesa i altres	14	7.981	10	12.235	4	-4.254
Artesans	53	17.654	51	21.540	2	-3.886
Treballadors	1	1.308	0	0	1	1.308
Altres	1	34	1	30	0	4
Dones, vídues i menors	16	3.954	16	7.772	0	-3.818
Altres agricultura	4	1.054	5	977	-1	78
Militars	3	2.968	5	5.705	-2	-2.738
Desconeguda	2	674	4	12.605	-2	-11.931
Món medicina	1	70	4	462	-3	-392
Comerciants i negociants	41	23.618	44	63.950	-3	-40.332
Pagesos	22	12.513	59	12.800	-37	-288
	<i>204</i>	<i>141.797</i>	<i>214</i>	<i>141.797</i>		

b) Any 1828

	<i>Capital prestat</i>		<i>Capital degut</i>		<i>Saldo</i>	
	<i>Nombre</i>	<i>Lliures</i>	<i>Nombre</i>	<i>Lliures</i>	<i>Nombre</i>	<i>Lliures</i>
Comerciants i negociants	150	253.865	91	167.405	59	86.460
Dones, vídues i menors	97	119.537	82	65.047	15	54.490
Món jurídic	31	36.466	19	48.915	12	-12.449
Artesans	119	92.518	110	87.184	9	5.334
Església	12	8.482	3	2.282	9	6.200
Desconeguda	28	13.654	25	13.017	3	638
Administració	14	5.408	11	10.730	3	-5.322
Món medicina	11	22.878	8	13.929	3	8.948
Militars	19	39.159	19	36.458	0	2.701
Altres agricultura	4	2.520	4	2.475	0	45
Món marina	5	2.795	8	6.085	-3	-3.291
Altres	4	2.058	7	4.936	-3	-2.878
Treballadors	1	472	7	2.542	-6	-2.070
Petita noblesa i altres	49	122.441	60	146.046	-11	-23.605
Pagesos	27	17.522	117	131.938	-90	-114.416
	<i>571</i>	<i>739.775</i>	<i>571</i>	<i>738.990</i>		

Font: Annex 1.

Atesa la contracció del mercat censalista, la taula de 1828 mostra d'una manera més unificada el mercat de crèdit formal a la regió de Barcelona, ja que el deutor era el contracte al voltant del qual pivotava la gran majoria de les

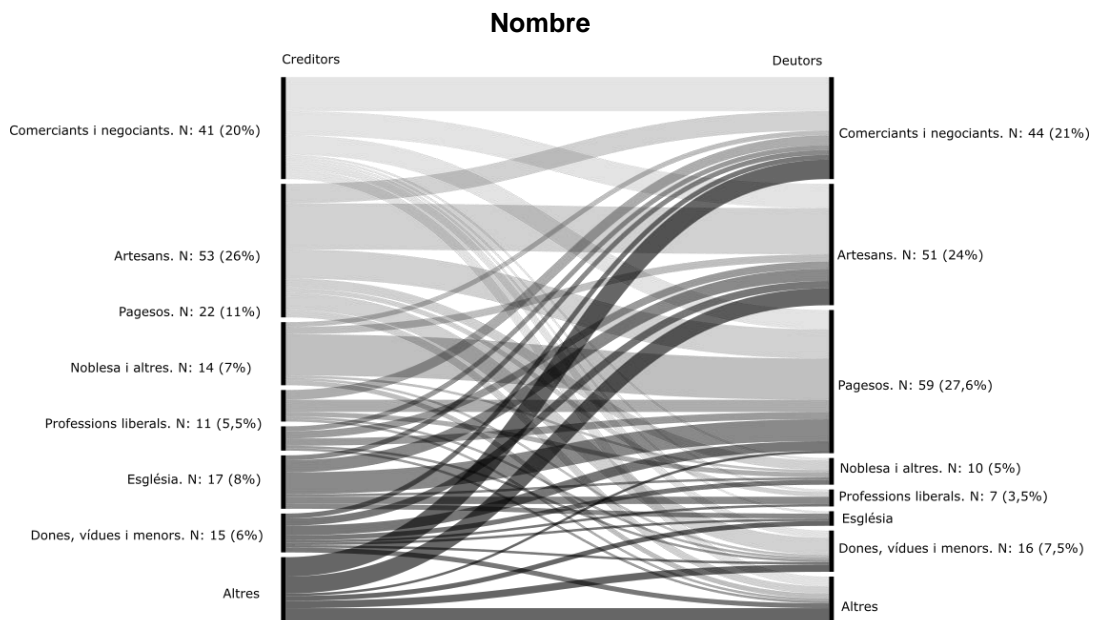

operacions creditícies. Els pagesos, predominantment, i la petita noblesa i altres individus amb distinció social —ara formats, especialment, per hisendats i “dons”— són els grups més endeutats. A continuació, pel que fa al valor, trobaríem el món jurídic i l'Administració, malgrat que el saldo en nombre de deutoris sigui positiu; i pel que fa als petits grups amb saldo negatiu, hi ha els dels treballadors i el món de la marina.

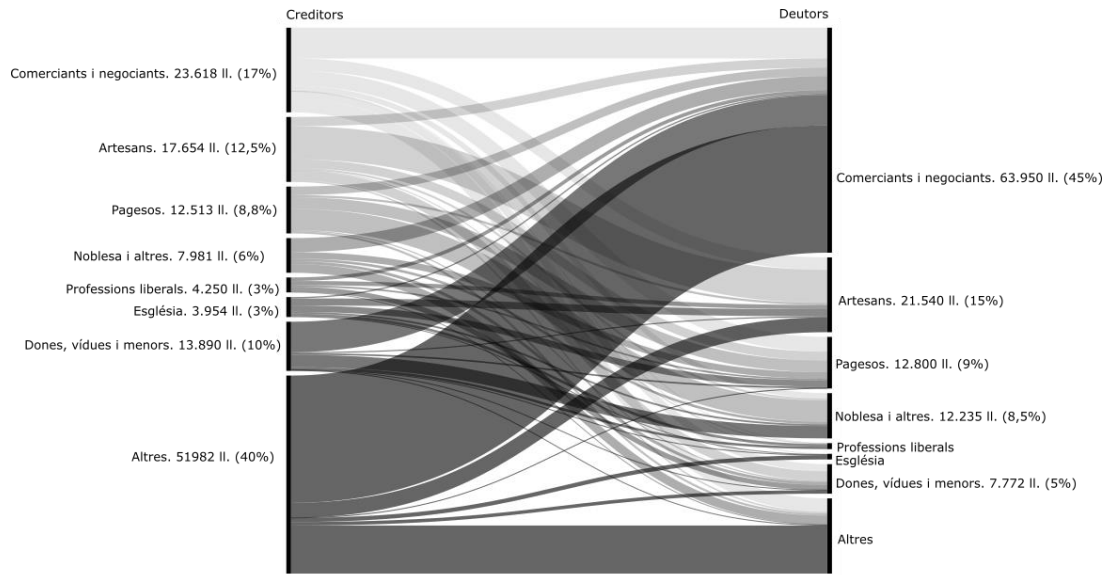
A l'altre costat, amb saldo positiu, trobem els comerciants i negociants. Recordem que aquest grup, en la primera mostra de 1769, fins i tot quan restàvem els préstecs rebuts per la compra de butlles, presentava números vermells; ara, en canvi, és un grup que destaca de manera notable pel saldo positiu, tant en nombre com en valor. Les dones, vídues i menors, que abans havien tingut molta presència en el mercat censalista, ara també en tenen en el mercat de deutoris. I la resta de grups, que presenten un saldo més o menys equilibrat, són els artesans, amb un saldo lleugerament positiu, a l'igual que l'Església, el món de la medicina, els militars —en valor només— i els hortolans.

Gràfic 7.2. Fluxos d'endeutament en deutoris segons categories socioprofessionals (nombre i valor). Regió de Barcelona, 1769 i 1828

a) Any 1769

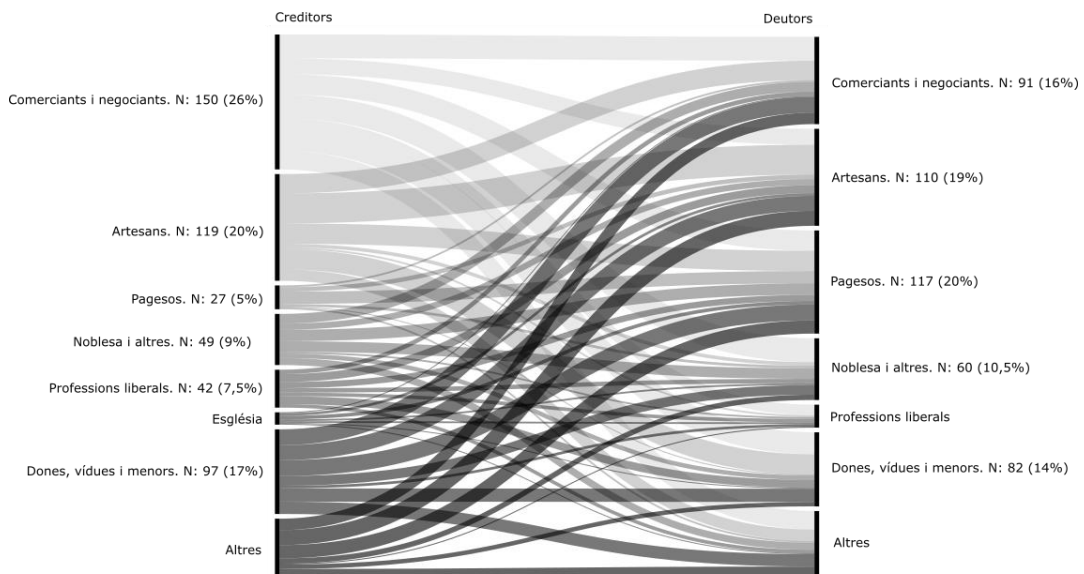

Valor

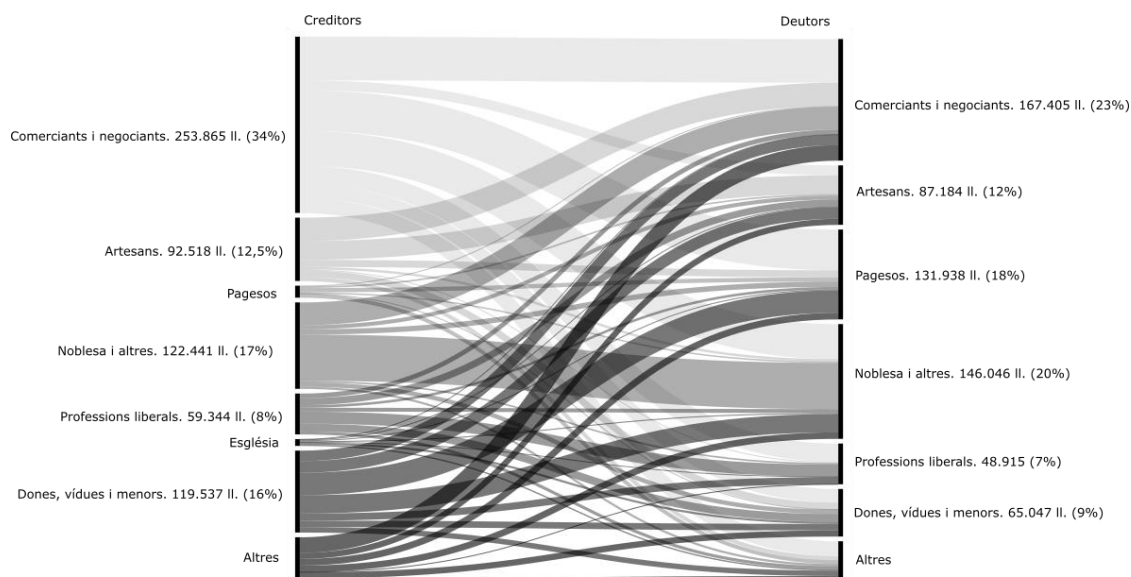

b) Any 1828

Nombre

Valor

Font: Annex 1.

Pel que fa als fluxos monetaris del mercat de deutoris de 1769 (vegeu **Gràfic 7.2a**), a diferència del que hem vist en el mercat censalista, la primera impressió és la d'un gran creuament en totes direccions. En altres paraules, més aviat predomina la transversalitat, especialment en grups formats per condicions socials diferents, com en el cas de les dones, vídues i menors, o bé en grups que estan en contacte amb tota la societat, com l'Església, compostos per membres molt heterogenis. Tot i així, en alguns casos es pot apreciar un cert predomini de les relacions entre creditors i endeutats en base a la seva condició social i la seva ocupació. Un clar exemple d'això serien el grup dels artesans i el dels comerciants, atès que a qui presten més és a ells mateixos.

Pel que fa al cas concret de l'Església, observem que l'any 1769 el principal flux de deutoris s'adreça als pagesos, gràcies a l'actuació d'institucions eclesiàstiques de fora de la capital. Els artesans reben deutoris d'institucions eclesiàstiques barcelonines, però, a banda dels deutoris prestats per altres artesans, es nodreixen de comerciants i negociants i també del grup "altres", compost sobretot per l'alta burgesia —arrendataris d'impostos, assentistes...— i militars.

Aquest grup "altres" és el que té més presència, pel que fa al valor, en el gràfic següent, referit al valor dels fluxos de l'any 1769. La compravenda de butlles i els préstecs realitzats entre membres de l'alta burgesia barcelonina expliquen el gran flux de diners envers la categoria de comerciants i negociants i el mateix

grup “altres”. Un estatus social que també dona raó dels importants fluxos entre la petita noblesa i altres individus amb distinció social, dones, vídues i menors, i comerciants i negociants. Pel que fa al grup dels pagesos, que no destaca gaire en valor, però que és el primer grup en nombre de deutoris manllevats, es caracteritzen per rebre diners, de manera proporcional, de gairebé de tots els grups. Això no obstant, quan aquesta categoria presta deutoris de valor important aquests van adreçats, especialment, al grup de la baixa noblesa.

Tot i que sense assolir el pes que tenia l'Església en el mercat censalista, l'any 1828 comerciants i negociants es converteixen en el principal grup creditor, especialment en valor, i presten pràcticament a totes les categories socioprofessionals. També adopta més pes el grup de dones, vídues i menors; la seva transversalitat és molt gran, com era d'esperar per la seva composició —aquest any el pes de les vídues de classe alta disminueix respecte la primera mostra de 1769. Tot i que en alguns casos podem observar importants fluxos de préstec dins dels mateixos grups, com en el cas dels artesans,⁴⁷⁶ el que predomina són les relacions creuades i grups endeutats amb pràcticament tots els grups, com en el cas dels pagesos, que seria el màxim exponent.

El segon gràfic de fluxos de 1828, referit al valor, permet apreciar millor els préstecs entre membres de l'elit barcelonina. Així, trobem importants fluxos entre la categoria de la noblesa i altres individus amb distinció social o entre aquesta categoria i la dels comerciants i negociants. També respondrien a aquesta lògica els fluxos entre membres de les professions liberals o els grans deutoris prestats per professions artesanals innovadores —per exemple, associades al sector cotoner— a comerciants.

7.2. La regió de Girona

7.2.1. El mercat censalista

Al districte de Girona, l'Església és l'única categoria que clarament presenta saldo positiu, tant en nombre com en valor, pel que fa als censals de l'any 1769. El grup de dones, vídues i menors també registra saldo positiu en nombre, però

---

⁴⁷⁶ El 1828 gairebé la meitat dels préstecs es fan dins dels mateixos sectors econòmics artesanals. Per exemple, el de l'alimentació (3 de 3), construcció (4 de 6) i tèxtil i del vestit (9 de 17).

pel que fa al valor presenta saldo negatiu a causa, fonamentalment, de dos grans censals atorgats per creditors de fora la regió de Girona —un rebut per la vídua d'un diplomàtic i l'altre, per una noble. A l'altre extrem, pel que fa al nombre de préstecs manlevats, trobem amb saldo negatiu els treballadors, seguits dels pagesos i dels artesans. El món de la marina i el de la medicina venen a continuació, sense pràcticament censalistes, i després els comerciants i l'alta i la petita noblesa, que compensen bastant el nombre de censals rebuts amb els que presten.

Taula 7.3. Saldo del mercat de censals per categories socioprofessionals (nombre i valor). Regió de Girona, 1769 i 1828

a) Any 1769

	Capital prestat		Capital degut		Saldo	
	Nombre	Lliures	Nombre	Lliures	Nombre	Lliures
Església	346	72.528	4	1.297	342	71.232
Dones, vídues i menors	47	8.835	17	22.831	30	-13.996
Administració	4	130	0	0	4	130
Militars	1	8.000	0	0	1	8.000
Desconeguda	1	500	5	906	-4	-406
Món jurídic	2	150	6	574	-4	-424
Altres	0	0	4	1.996	-4	-1.996
Altres agricultura	0	0	5	353	-5	-353
Petita i alta noblesa	11	12.248	18	14.484	-7	-2.236
Comerciants i negociants	12	1.462	23	7.227	-11	-5.765
Món medicina	3	126	15	2.825	-12	-2.699
Món marina	2	150	28	3.178	-26	-3.028
Artesans	16	4.595	85	11.646	-69	-7.051
Pagesos	49	4.960	161	34.005	-112	-29.046
Treballadors	18	1.781	152	14.145	-134	-12.363
	512	115.465	523	115.465		

b) Any 1828

	Capital prestat		Capital degut		Saldo	
	Nombre	Lliures	Nombre	Lliures	Nombre	Lliures
Església	233	61.585	11	4.901	222	56.684
Altres	5	385	2	1.196	3	-812
Altres agricultura	0	0	1	400	-1	-400
Administració	0	0	1	600	-1	-600
Món marina	1	2.200	4	593	-3	1.607
Món medicina	0	0	3	376	-3	-376
Món jurídic	0	0	4	574	-4	-574
Desconeguda	0	0	7	766	-7	-766
Dones, vídues i menors	9	1.180	16	3.092	-7	-1.911
Comerciants i negociants	2	300	17	6.575	-15	-6.275
Petita noblesa i altres	9	1.316	26	11.600	-17	-10.284
Artesans	4	300	40	10.151	-36	-9.851
Treballadors	11	2.288	70	7.836	-59	-5.547
Pagesos	4	305	77	21.200	-73	-20.895
	278	69.859	279	69.859		

Font: Annex 1.

Pel que fa al valor, són clarament els pagesos els qui presenten el saldo més negatiu. A continuació, trobem el grup de les dones, vídues i menors i el dels treballadors, amb un saldo negatiu molt semblant; i després venen els artesans i els comerciants i negociants. La petita noblesa i altres tornen a compensar força el valor negatiu dels préstecs rebuts amb el dels censals prestats.

L'Església continua presentant saldo positiu l'any 1828. Recordem que a la regió de Girona el mercat censalista encara es mantenia força viu en la dècada de 1820, sobretot si el comparem amb el de la regió de Barcelona. Però, de saldo positiu, pel que fa al nombre, no hi ha cap grup més que l'eclésiàstic, a banda

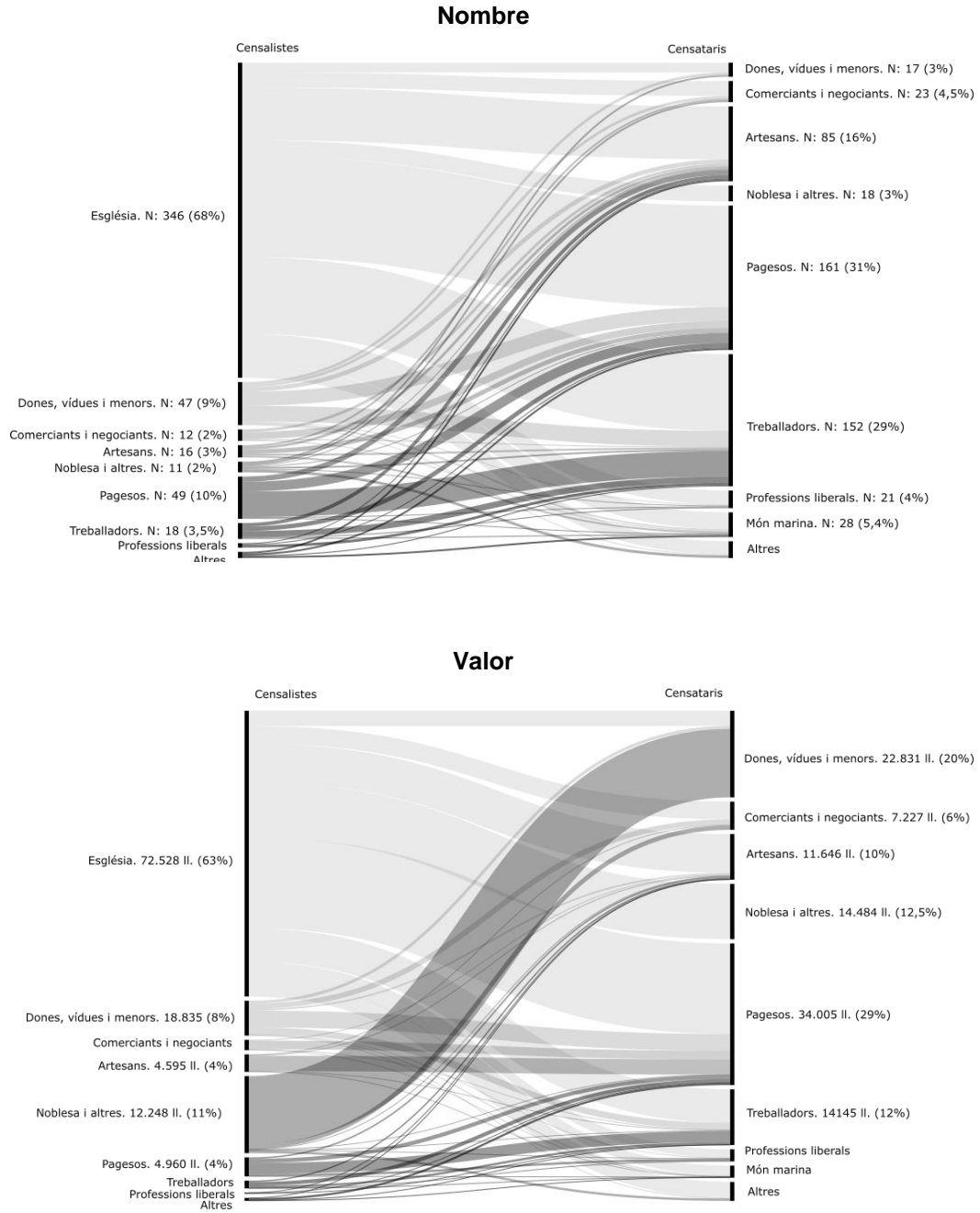
del grup “altres” —format per ocupacions que no s’han pogut consignar en cap de les principals categories de la taula. Ni tan sols les vídues, dones i menors, que continuaven prestant censals, tot i que en un volum molt inferior al de 1769, tenen saldo positiu.

A l’altre extrem, trobem els pagesos com a principal grup amb saldo negatiu, superant els treballadors. Tant aquest grup com el dels artesans i comerciants i negociants presenten valors negatius, perquè no tenen pràcticament censalistes —un fenomen que també es repeteix en petits grups com el món jurídic, el món de la medicina i el món de la marina. Malgrat que, en proporció, la petita noblesa i altres tenen més censalistes, en nombre també presenten saldo negatiu per darrere de pagesos, treballadors i artesans.

Si observem el valor, els pagesos tornen a ser el principal grup pel que fa a lliures manllevades, seguit de la categoria de la petita noblesa i altres, que, segons hem exposat en apartats anteriors, és el grup que rep censals de mitjana més grans. Un altre fenomen interessant gira entorn dels comerciants, perquè en valor se situen entre els artesans i els treballadors, en no tenir censalistes i rebre censals de mitjana més alta que aquests dos grups. Per acabar, el grup de vídues, dones i menors, que en la primera mostra se situava en segona posició darrere dels pagesos, ara ocupa, pel que fa al valor negatiu, una posició intermèdia.

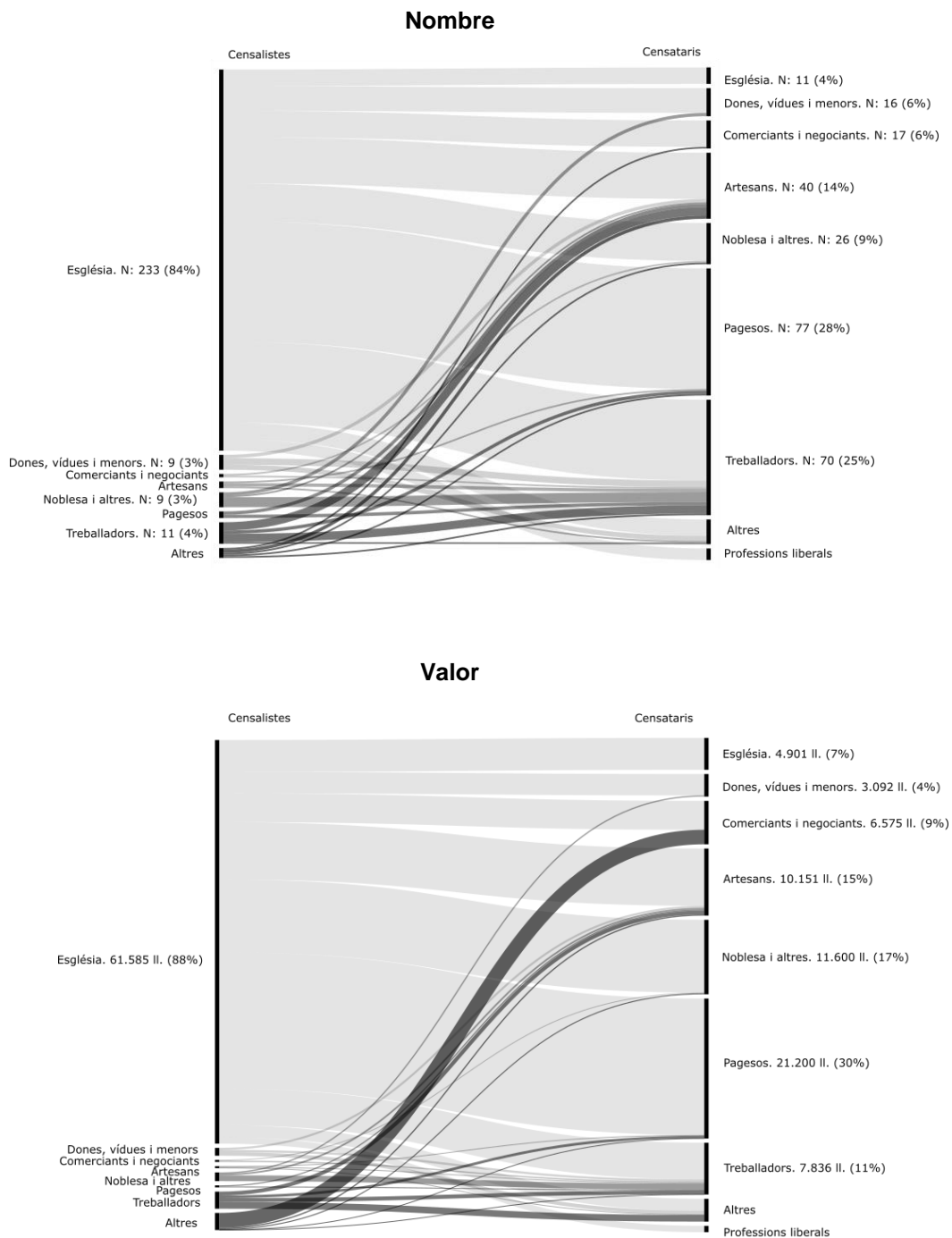
Gràfic 7.3. Fluxos d'endeutament en censals segons categories socioprofessionals (nombre i valor). Regió de Girona, 1769 i 1828

a) Any 1769

b) Any 1828

Font: Annex 1.

Pel que fa als fluxos de 1769, l'Església presta a gairebé tots els grups socials, com podem observar al **Gràfic 7.3a**. En primer lloc, presta a pagesos i treballadors, que són els grups majoritaris; en segon lloc, a artesans i després a ocupacions relacionades amb el món de la marina, la petita noblesa, els comerciants i el món de la medicina.

Pel que fa als grups laics, només destaquen, com a censalistes, el grup de dones, vídues i menors, i els pagesos. La transversalitat social del grup de dones, vídues i menors fa que presti tant a treballadors com a pagesos, mentre que el grup de pagesos presta sobretot a treballadors, cosa que està estretament relacionada amb el mercat immobiliari. En la resta de grups, on aquest component no està tan present, la proporció de censals eclesiàstics és més elevada, com en el cas dels artesans.

Per regla general, no observem préstecs dins dels mateixos grups, a diferència del que succeïa a Barcelona, on el grup artesà prestava més censals dins de la mateixa categoria socioprofessional. A la regió gironina, en canvi, podem observar com el transvasament entre grups diferents és més habitual, fenomen que detectem en el cas dels censals de comerciants i artesans a pagesos.

El gràfic de valor de 1769 il·lustra, d'una banda, com els censals de més de 5.000 lliures prestats per nobles gironins van a favor d'algunes vídues de l'elit barcelonina i, de l'altra, com els grans censals eclesiàstics, prestats sobretot per convents i monestirs, van destinats a pagesos rics i a la noblesa i altres individus amb distinció social —sobretot la petita noblesa. Fins i tot els artesans, especialment del tèxtil i del vestit, i algun ferrer reben de mitjana censals més grans que no pas els treballadors, que en aquest segon gràfic tenen una presència més modesta.

Els gràfics de fluxos de 1828 mostren clarament com els censalistes laics s'han retirat del mercat. Com a censataris, els que reben més d'altres grups diferents de l'eclesiàstic són els artesans i, especialment, els treballadors. En aquest darrer cas, en part es deu al mercat immobiliari i a petites quantitats que complementen compres o estan associades a establiments emfitèutics, tal com reflecteix el gràfic sobre el valor dels fluxos. Pel que fa a aquest gràfic, destaca un flux important del grup "altres" al grup de comerciants i negociants, i com els principals beneficiaris dels censals eclesiàstics són els pagesos, la noblesa i altres individus amb distinció social i els comerciants i negociants.

7.2.2. El mercat del debitori

Pel que fa al mercat de debitoris, amb saldo negatiu, l'any 1769 destaquen els treballadors i els pagesos pel que fa al nombre (vegeu **Taula 7.4a**). Altres grups

més equilibrats, encara que també amb saldo negatiu, són el món de la medicina, els artesans o les dones, vídues i menors; i, amb saldo lleugerament positiu, els comerciants i negociants o el món de la marina, entre d'altres. A l'altre extrem, amb saldo clarament positiu tenim l'Església i la petita i alta noblesa, a causa de la seva vinculació amb el mercat immobiliari i, especialment, els establiments emfitèutics; i, en un segon nivell, trobaríem el món jurídic, també per la seva vinculació amb els establiments emfitèutics, i el grup Administració, però amb valor negatiu.

Quan analitzem el valor, observem que és l'alta i sobretot la petita noblesa i altres individus amb distinció social els que tenen un saldo clarament positiu, juntament amb l'Església i el món jurídic. Deixant de banda el grup amb ocupació desconeguda, també trobem alguns grups amb saldo lleugerament positiu, com el de la marina. A l'altre extrem, amb saldo negatiu hi hauria els pagesos i, malgrat que és una categoria que presenta números verds pel que fa al nombre de deutoris, els comerciants i negociants, a causa de les grans quantitats que alguns d'ells manllevaven, així com el grup dels treballadors. A continuació, també amb saldo negatiu, trobaríem el món de la medicina i els artesans, tot i que aquest darrer grup equilibra força les quantitats degudes amb les prestades.

El 1828 el saldo positiu sobretot se l'enduen —i aquesta és una diferència important envers la primera mostra— els comerciants i negociants, tant en nombre com en valor. Per darrere, per una qüestió circumstancial relacionada amb el sistema de lleves, es posicionen els militars —reclutes, concretament. L'Església no era un grup que sobresortís en la primera mostra; ara, en canvi, destaca amb la seva tercera posició, amb només un deutor manllevat, tal com s'esdevé amb el món jurídic i les dones, vídues i menors —la reculada del censal a la regió de Girona podria haver influït en aquest darrer cas—, que se situen en quarta i cinquena posicions, respectivament. Altres grups amb saldo positiu, a banda del grup d'individus amb categoria socioprofessional desconeguda, són el món de la marina —amb un valor positiu important— i el de l'Administració. A continuació, trobaríem uns grups més o menys equilibrats, com el d'altres ocupacions agrícoles i els artesans, encara que, en aquest darrer cas, presentant saldo negatiu, especialment en valor.

**Taula 7.4. Saldo del mercat de deutoris per categories socioprofessionals.
Regió de Girona, 1769 i 1828**

a) Any 1769

	<i>Capital prestat</i>		<i>Capital degut</i>		<i>Saldo</i>	
	<i>Nombre</i>	<i>Lliures</i>	<i>Nombre</i>	<i>Lliures</i>	<i>Nombre</i>	<i>Lliures</i>
Església	40	5.380	1	100	39	5.280
Noblesa	34	2.566	0	0	34	2.566
Petita noblesa i altres	24	19.098	3	287	21	18.811
Món jurídic	22	3.541	6	1.967	16	1.574
Administració	8	316	1	2.000	7	-1.684
Comerciants i negociants	43	10.429	37	16.511	6	-6.082
Desconeguda	5	943	0	0	5	943
Món marina	16	1.882	11	1.441	5	441
Altres	1	31	0	0	1	31
Altres agricultura	0	0	2	112	-2	-112
Dones, vídues i menors	12	1.208	16	1.364	-4	-156
Artesans	48	5.180	56	6.543	-8	-1.363
Món medicina	8	584	17	2.053	-9	-1.469
Pagesos	67	12.020	122	28.661	-55	-16.641
Treballadors	43	3.635	102	5.884	-59	-2.249
	371	66.814	374	66.814		

b) Any 1828

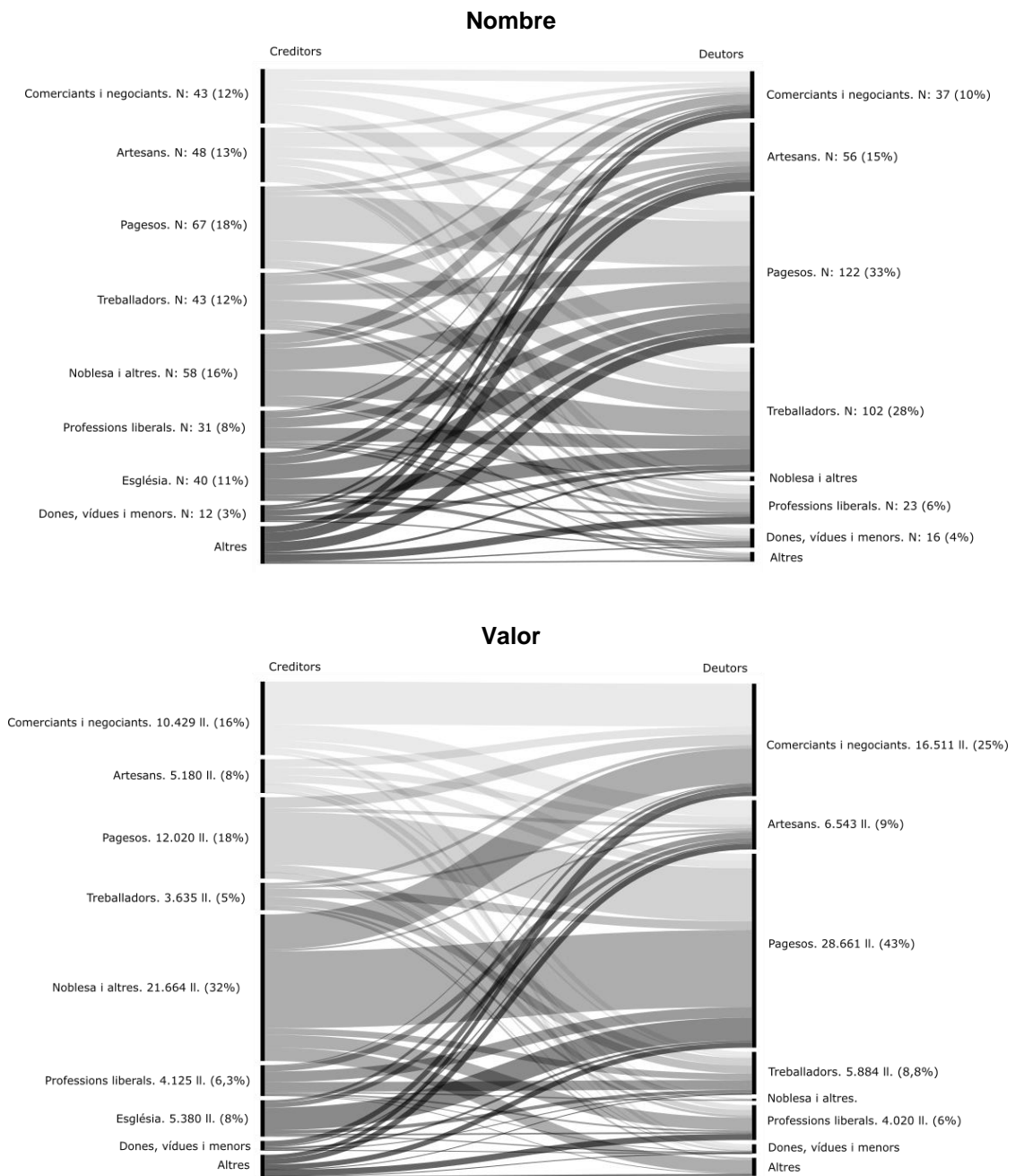
	<i>Capital prestat</i>		<i>Capital degut</i>		<i>Saldo</i>	
	<i>Nombre</i>	<i>Lliures</i>	<i>Nombre</i>	<i>Lliures</i>	<i>Nombre</i>	<i>Lliures</i>
Comerciants i negociants	172	89.233	69	43.284	103	45.949
Militars	37	11.509	4	870	33	10.639
Església	27	11.396	1	98	26	11.297
Món jurídic	20	5.452	5	1.510	15	3.942
Dones, vídues i menors	49	15.881	35	12.227	14	3.654
Desconeguda	32	11.508	20	9.156	12	2.351
Món marina	13	7.020	8	2.446	5	4.574
Administració	3	1.202	0	0	3	1.202
Altres	9	2.476	1	120	8	2.356
Altres agricultura	5	1.016	5	820	0	196
Artesans	76	18.341	80	24.179	-4	-5.838
Món medicina	4	3.928	10	6.031	-6	-2.103
Treballadors	96	29.784	127	17.336	-31	12.448
Petita noblesa i altres	32	18.449	77	68.158	-45	-49.709
Pagesos	68	18.928	210	59.888	-142	-40.960
	643	246.125	652	246.125		

Font: Annex 1.

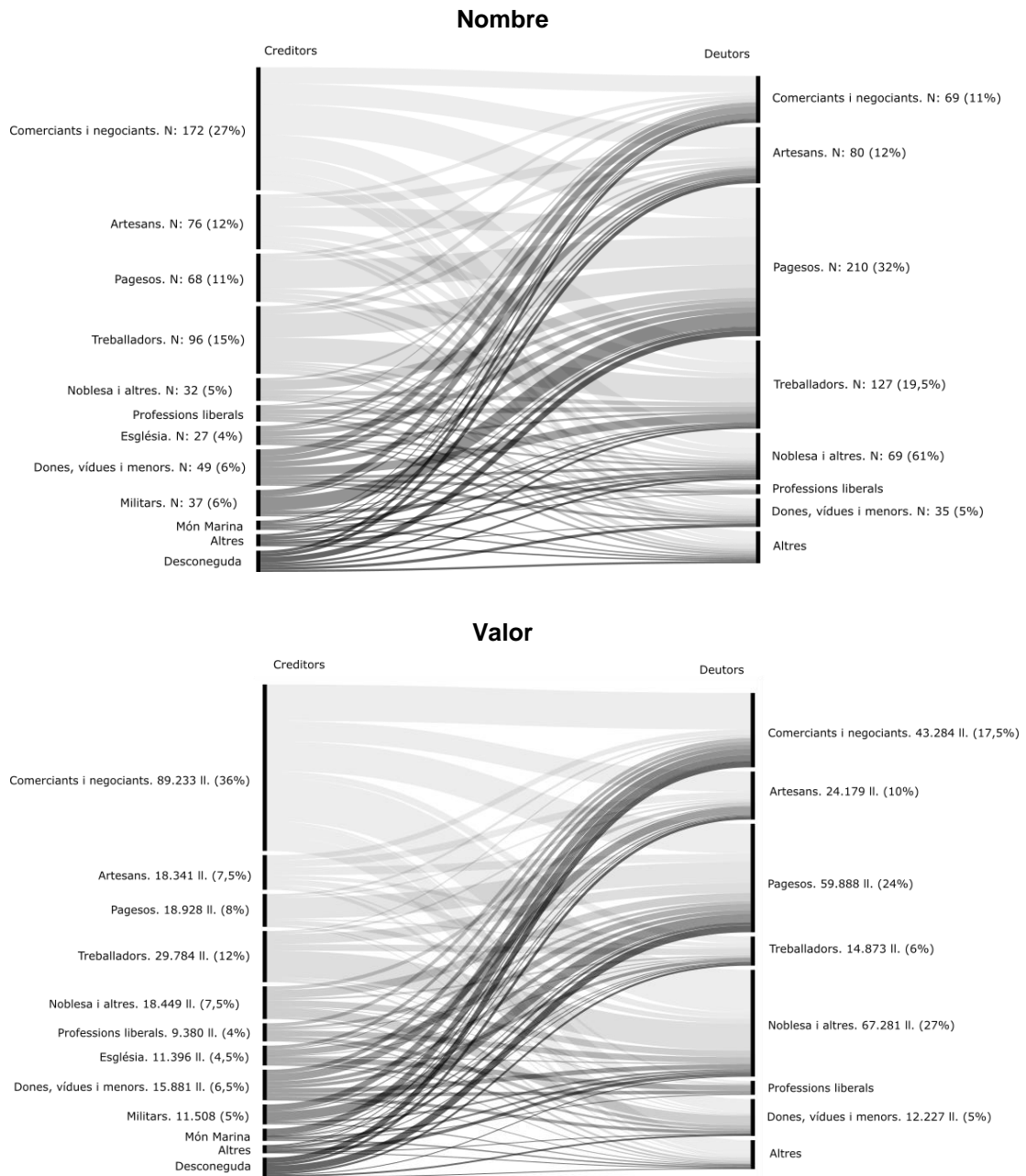
A l'altre costat, trobem els grups amb saldo més negatiu, com el dels pagesos i, a diferència de la primera mostra de 1769, el de la petita noblesa i altres individus amb distinció social. Pel que fa als treballadors, malgrat tenir un important saldo negatiu en nombre, és un grup que presenta saldo positiu pel que fa al valor, atès que, per exemple, manllevava petites quantitats per finançar entrades d'establiments, però prestava quantitats relativament importants en operacions de compravenda de terres.

Gràfic 7.4. Fluxos d'endeutament en deutoris segons categories socioprofessionals (nombre i valor). Regió de Girona, 1769 i 1828

a) Any 1769

b) Any 1828

Font: AHG, RHG, 1769 i 1828.

Les relacions creuades són un tret característic dels fluxos de la regió de Girona de l'any 1769 pel que fa als deutoris, encara que alguns grups grans registren una certa endogàmia (vegeu **Gràfic 7.4a**). Així, els pagesos, el principal grup creditor, eren sobretot creditors de si mateixos i, en segon lloc, dels treballadors. El segon grup, la noblesa i altres, prestava sobretot a treballadors i pagesos —influència del mercat immobiliari i, concretament, dels establiments emfitèutics— i, en un ordre d'importància menor, a comerciants i negociants. Els treballadors també prestaven molts deutoris a si mateixos i a pagesos, i després

a artesans. Els artesans, en primer lloc, també prestaven deutoris a altres artesans i després a pagesos i a treballadors. L'Església prestava a pagesos i treballadors, gairebé a parts iguals, i després a artesans. El món jurídic prestava a treballadors, pagesos i artesans. La marina ho feia sobretot a artesans i a si mateixos. I, finalment, el grup de dones, vídues i menors és un dels més transversals, a causa de la seva composició social.

Tal com hem exposat anteriorment, el grup dels pagesos rebia sobretot deutoris d'altres pagesos, però també de la noblesa i altres individus amb distinció social, els treballadors, els comerciants i negociants, l'Església o els artesans. Els treballadors, en canvi, en rebien de la noblesa i altres —a causa dels establiments—, i, després, de pagesos i treballadors, encara que comerciants, Església i el món jurídic presenten també registres alts de deutoris concedits. Els artesans en rebien sobretot del mateix grup, i després de comerciants, Església o el món de la marina. Els comerciants, igual que els artesans, en rebien sobretot del seu propi grup, i, després, del grup dels hisendats —que es troben dins de la petita noblesa i altres.

Pel que fa al valor, el principal canvi que mostra el **Gràfic 7.4a** està relacionat amb el valor dels deutoris concedits per la noblesa i altres individus amb distinció social. Si la importància del nombre dels seus deutoris era del 16%, ara es dobla i passa a ser el 32%. Aquest flux de diners, com podem observar al gràfic, va destinat d'una banda al grup dels pagesos i, de l'altra, als comerciants i negociants, que són els que realment tenen capacitat per obtenir els deutoris més elevats en aquest territori. Aquest seria el cas, per exemple, d'un deutor de 14.000 lliures "por razón de cambio" creat pel noble Tomàs Vidal Rey, de Tossa de Mar, a favor d'un negociant de Tossa de Mar i dos pagesos, un de Vidreres i l'altre de Llagostera.⁴⁷⁷ Finalment, un altre grup amb capacitat per concedir deutoris grans és el de l'Església, i en aquest cas anirien dirigits especialment al grup pagès.

L'any 1828 els comerciants i negociants, el principal grup creditor en el mercat de deutoris de la regió de Girona, presten a gairebé totes les categories, però especialment a pagesos, treballadors, artesans i comerciants i negociants (vegeu **Gràfic 7.4b**). Els treballadors presten sobretot a si mateixos i a pagesos. Els artesans presten sobretot a pagesos, treballadors i artesans. Els pagesos es

---

⁴⁷⁷ AHG, RHG, vol. 2, f. 438v.

caracteritzen per prestar sobretot a altres pagesos, i el grup de dones, vídues i menors es caracteritza per la seva transversalitat, a l'igual del grup eclesiàstic. El grup militar, format per substituïts de lleves, presta a pagesos i altres grups amb poder econòmic i social, com els comerciants o la petita noblesa i altres. Aquest grup, per la seva banda, presta sobretot a pagesos, però, en comparació amb l'any 1769, perd capacitat de préstec. El món jurídic presta sobretot a treballadors i a dones, vídues i menors —sobretot es tracta de minuts generades per serveis jurídics. I el món de la marina es caracteritza per prestar sobretot a artesans i treballadors.

Tal com hem comentat anteriorment, els pagesos rebien préstecs sobretot de comerciants i negociants i també d'altres pagesos, encara que no hem de menystenir l'aportació de treballadors, artesans, militars o la noblesa i altres individus amb distinció social. Els treballadors, en canvi, obtenien deutoris sobretot d'altres treballadors i de comerciants i negociants, i, en un nivell inferior d'importància, d'artesans o vídues. Els artesans reben deutoris sobretot de comerciants i, encara que lluny de l'aportació de comerciants, d'altres artesans. La noblesa i altres reben deutoris de comerciants, principalment, i aquests en reben sobretot d'ells mateixos, tot i que ambdós grups perceben molts deutoris de diferents grups, és a dir, registren una gran transversalitat social. Finalment, els grups més minoritaris, com el de les vídues o el món jurídic, reben deutoris sobretot de comerciants.

Amb referència al valor, els comerciants guanyen encara més importància, fet que es fa especialment visible en els fluxos destinats, d'una banda, a la noblesa i altres individus amb distinció social, que es converteix en el principal grup receptor, quan en el passat ho havia estat el grup pagès, així com els comerciants i negociants. Observem també com els deutoris més grans dels pagesos van destinats a altres pagesos, tot i que com a creditors han perdut importància i han estat fins i tot superats pel grup dels treballadors. Aquests, per la seva banda, destinen principalment el valor del seus deutoris a la noblesa i altres, i guanyen més pes com a creditors respecte de la mostra de 1769. Finalment, seria bo destacar la gran varietat de grups que presten deutoris a comerciants i negociants. En definitiva, malgrat el major pes relatiu assolit pels comerciants i negociants, fet que és incontestable, les relacions creuades en el mercat de deutoris de 1828 són les predominants.

Conclusions

En el mercat censalista, l'únic grup que presenta saldo positiu en les dues mostres i regions és l'eclesiàstic. Ara bé, a Girona, en la primera mostra de 1769, pel que fa al nombre de censals, les dones, vídues i menors també presenten un notable saldo positiu, però no pas en la mostra de 1828, quan l'Església monopolitza pràcticament tota l'activitat creditora —al districte de Barcelona passa això mateix, però recordem que el mercat censalista s'havia reduït per nou entre aquestes dues dates, mentre que a Girona, en canvi, s'havia reduït per dos.

Pel que fa als grups amb saldo negatiu, atès el pes del medi urbà i rural, pel que fa al nombre de censals destaquen, a la regió de Barcelona, els artesans, i, a la regió de Girona, els pagesos i els treballadors. Si observem el valor, qui destaca més a Barcelona l'any 1769, a banda del grup artesà, és el grup de dones, vídues i menors, a causa del pes de les dones d'extracció social alta que manlleven censals, així com la noblesa. A Girona, en canvi, destaca per damunt de tots els altres, en aquest sentit, el grup pagès, i l'any 1828 també ho fa la petita noblesa i altres individus amb distinció social —una vegada el grup dels hisendats es diferencia socialment dels pagesos.

En la primera mostra de deutoris de 1769 no hi ha un clar grup creditor, a diferència del mercat censalista. A la regió de Barcelona presenten saldo positiu grups com l'eclesiàstic, l'Administració —format sobretot per l'alta burgesia— i el món jurídic; mentre que a la regió de Girona presenta saldo positiu la noblesa —pels establiments de terres— i els clergues que actuen com a laïques i privades persones.

En canvi, en la mostra de 1828, tant a la regió de Barcelona com a la de Girona, el grup de comerciants i negociants s'imposa clarament com un grup creditor en el mercat de deutoris. No és l'únic grup que destaca, en aquest sentit, ja que a Barcelona el grup de dones, vídues i menors també presenta saldo positiu, perquè trasllada la seva activitat creditora del mercat de censals al mercat de deutoris; al districte gironí, per la seva banda, destaquen els militars, a causa de les lleves militars, i l'Església.

A l'altre extrem, qui presenta saldo negatiu a Barcelona en el mercat de deutoris el 1769 no són els artesans —que equilibren força la balança—, sinó els pagesos, i en valor, els comerciants i negociants, a causa de la compra de

butlles —si no, el balanç seria bastant més equilibrat. El 1828 el saldo negatiu dels pagesos és encara més evident a Barcelona, especialment pel que fa al valor, però ara s'hi afegeix, sobretot pel que fa al valor dels préstecs, la categoria de la noblesa i altres, bàsicament integrada en aquest moment per hisendats i dons. En aquest any, a Girona, pagesos i petita noblesa i altres individus amb distinció social també són els que tenen saldo més negatiu. Però, sorprenentment, els treballadors, i especialment els menestrals —petits propietaris—, presenten saldo positiu en valor, malgrat tenir números vermells pel que fa al nombre de deutoris manllevats.

Quant als fluxos monetaris, en la primera mostra de censals de 1769, a la regió de Barcelona veiem com l'Església presta a pràcticament totes les categories socials, encara que, si observem amb detall els fluxos, trobem que convents i altres institucions eclesiàstiques de la ciutat de Barcelona presten sobretot a artesans, en part per una qüestió de proximitat, mentre que les esglésies parroquials i altres institucions de fora d'aquesta ciutat ho fan més a pagesos. A la regió de Girona també podem observar aquesta transversalitat social de l'Església a l'hora de prestar censals. En canvi, les dones, vídues i menors presten sobretot a pagesos i treballadors, mentre que els pagesos presten sobretot a altres pagesos i treballadors —les compravendes de terres estan estretament relacionades amb aquestes tendències. Pel que fa a la segona mostra de l'any 1828, tant a la regió de Barcelona, on el mercat s'havia reduït moltíssim, com a la de Girona, l'Església encapçala gairebé per complet la concessió de préstecs, com hem comentat anteriorment. A Girona, per exemple, el pes de l'activitat creditícia recau sobre la Catedral, i els principals receptors són pagesos i hisendats, integrats dins de la categoria de la petita noblesa i altres individus amb distinció social.

Respecte dels fluxos vinculats a deutoris, a la regió de Barcelona es dona un creuament en totes direccions el 1769. Tot i així, podem observar que els artesans, comerciants i pagesos solen prestar més a individus de la seva pròpia categoria socioprofessional. En canvi, altres grups, construïts *ad hoc* per nosaltres, com el de les dones, vídues i menors, tenen un caràcter transversal més marcat, ja que estan integrats per individus amb ocupacions i condicions socials diferents. Ara bé, dins l'elit barcelonina hi ha un flux de préstecs de sumes elevades entre grups diferents. El 1828 aquestes característiques continuen, però és bo subratllar que el predomini dels comerciants com a creditors afavoreix

especialment, per aquest ordre, a si mateixos, vídues, pagesos, petita noblesa i altres, i artesans.

A Girona, en canvi, en la primera mostra de deutoris de 1769, les relacions entre els mercats de la terra i del diner influeixen molt en la direcció de fluxos. A banda d'aquests deutoris entre nobles i treballadors o bé entre pagesos i treballadors, que s'emmarquen dins d'establiments emfitèutics o compravendes de terres, també s'observen deutoris generats dins dels mateixos grups socials, com els que es donen entre artesans.

L'any 1828, tal com passa a la regió de Barcelona, els comerciants i negociants es converteixen en el principal grup creditor en el districte de Girona, concedint deutoris a favor de pagesos, treballadors o artesans. Tanmateix, trobem grups, com el dels treballadors, pagesos o comerciants, que presten molts deutoris dins del mateix grup —en aquesta mostra no sabem exactament fins a quin punt hi influeix el mercat de la terra. La petita noblesa i altres, que és el segon grup més endeutat després dels pagesos, rep deutoris —normalment de sumes superiors a la mitjana— sobretot dels comerciants, fruit de les relacions que s'establien entre l'elit gironina, formada per aquests dos grups, membres de les professions liberals i militars d'alt rang.

Les esglésies parroquials de nuclis mitjans i grans com Castelló d'Empúries abastien de censals a individus d'aquestes ciutats i de poblacions més petites dels voltants. Església de Santa Maria de Castelló d'Empúries. Ajuntament de Girona. CRDI (Valentí Fargnoli Iannetta). Any: 1914.

Les catedrals de Girona i Barcelona tenen més pes relatiu en les mostres de censals del segle XIX que no pas en les del segle XVIII. Catedral de Girona. Ajuntament de Girona. CRDI (Col·lecció de gravats). Any: 1870.

Els censals dels hospitals de pobres van quedar greument afectats per la desamortització de 1798. Hospital de pobres de Figueres. Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans. Ajuntament de Girona-CRDI (Fons Joan Subias i Galter). Any: 1925.

Les col·legiates o canòniques, com la de Vilabertran, es caracteritzaven per generar un flux de censals important cap a nuclis de població veïns mitjans o grans a la regió de Girona. Canònica de Santa Maria de Vilabertran. Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans. Ajuntament de Girona-CRDI (Fons Joan Subias i Galter). Any: 1888.

Sabem que el guix de rendes ingressades dels monestirs benedictins no procedien de censals, però eren peces molt importants del mercat censalista en les zones rurals on es trobaven. Monestir de Santa Maria d'Amer. Institut Amatller d'Art Hispànic (Arxiu Mas: Valentí Fargnoli Iannetta) - Ajuntament de Girona. CRDI. Any: 1918.

A la ciutat de Barcelona els regulars van tenir un paper de primer ordre en la concessió de censals al segle XVIII, equiparable a les institucions eclesiàstiques seculares. Convent de Sant Agustí (Barcelona). AFB1-001 Ajuntament de Barcelona. Anys: 1918-1922.

CONCLUSIONS GENERALS

Les principals conclusions del nostre treball han estat agrupades en quatre punts estretament relacionats: a) la regulació jurídica i els principals usos dels contractes, b) l'evolució dels mercats del crèdit, c) la informació i el crèdit hipotecari, i d) els actors protagonistes dels mercats de censals i deutoris. Per últim, acabarem aquest apartat apuntant quines podrien ser les principals línies d'investigació obertes sobre aquestes qüestions.

Regulació jurídica i principals usos dels contractes de préstec

Censals, deutoris i vendes a carta de gràcia no eren els únics instruments de crèdit privat a les acaballes de l'Antic Règim. En l'esfera privada del crèdit coexistien amb altres instruments que no es protocol·litzaven, com les lletres de canvi o el crèdit pignoratiu. En aquest gran espectre del crèdit privat, alguns autors hi inclouen fins i tot contractes que participaven en diferents mercats, com els establiments emfitèutics, o incorporaven pagaments fragmentats i espaiats en el temps, com els capítols matrimonials o les compravendes de béns immobles.

El crèdit informal, visible en alguna disputa judicial i en notes i comptes esparsos de botiguers o de patrimonis agraris, igual que aquestes obligacions de pagament incloses dins dels contractes, és difícil de valorar i quantificar. Tanmateix, en aquest treball s'ha intentat estimar la quantitat a partir de la qual els deutes començaven a formalitzar-se en les notaries. Segons les nostres dades, a la regió de Girona es registraven sobre les 50 ll. en la segona meitat del segle XVIII, tot i que al primer terç del segle XIX o a Barcelona es difícil trobar préstecs per sota de les 100 ll. Els préstecs inferiors només eren sostenibles, des del punt de vista dels costos de formalització, si formaven part d'una operació més gran o bé existia alguna contrapartida entre client i notari o un altre tipus de relació difícil d'identificar. Si no era així, els deutes seguien submergits en l'esfera informal del crèdit fins que creixien i acabaven protocol·litzant-se.

També s'ha exposat que a l'Europa preindustrial els mercats del crèdit compartien una legislació restrictiva a causa de la prohibició de la usura. Censals, violaris i deutoris estaven condicionats per aquest motiu de diferents maneres. En el cas dels censals, perquè la durada del préstec depenia del deutor, malgrat que la llei permetia cobrar un interès al creditor; en el cas del violari, també era legal cobrar un interès pel préstec, però més car en tractar-se d'un contracte teòricament més curt que el censal, perquè depenia del temps de

vida d'una o dues persones. A diferència de censals i violaris, els deutoris podien definir la durada del préstec, així com els diferents terminis per amortitzar-lo, però, a canvi, estava prohibit cobrar interessos. No obstant això, a la pràctica es van trobar diferents vies per desnaturalitzar aquests contractes i evitar la prohibició de la usura. Una d'elles va ser la millora de caució, segons la qual les garanties aportades en censals havien de renovar-se al cap d'uns anys. Una altra fou la incorporació dels interessos dins del capital dels deutoris i altres fórmules per cobrar-los informalment després del venciment d'aquest contracte, tot i el risc que implicaven per al creditor.

Pel que fa als interessos, el censal estava subjecte a un topall màxim regulat per llei —a l'antiga Corona d'Aragó, a partir de 1750, l'interès va reduir-se al 3%, després d'haver estat durant molt de temps al 5%. Ara bé, de manera oculta el deutor podia jugar més amb aquesta variable, valorant el risc en funció del deutor, el context econòmic i el marc legal en què es realitzava l'operació. Abans de la dècada de 1840 és difícil conèixer quins interessos es cobraven en aquest tipus de contracte. Tot i que la llei, a partir del Codi de Comerç de 1829 i els primers projectes de codi civil, autoritzés escripturar-lo, amb limitacions pel que fa a l'interès màxim, el percentatge de casos en què es fa explícit el tipus d'interès no supera el 14% en cap de les mostres analitzades en aquest treball i sempre es mou entre l'interès legal o el doble de l'interès legal (el 6%). Probablement la majoria de contractes que aparentaven gratuïtat sobrepassaven aquests percentatges, però disposem de poques evidències que puguin demostrar-ho.

Pel que fa a la seguretat jurídica dels contractes de préstec, a partir d'alguns plets dels segles xviii i xix de la cúria de Torroella de Montgrí, s'ha pogut observar que censals i deutoris compartien mecanismes en la reclamació de deutes. Ara bé, els censals tenien algunes particularitats, com el pacte de millora, les penes de terç, que convertien el procediment en executiu, o les clàusules guarentígies i d'evicció, segons les quals s'obligava a respondre davant la possible reclamació d'un tercer en cas que afectés el bé immoble emprat com a garantia. A nivell institucional, seria bo remarcar que la seguretat jurídica va millorar després de la creació del registre d'hipoteques a Catalunya el 1768, gràcies a un enregistrament sistemàtic de les actes notariales, i perquè tant els notaris com la ciutadania en general confiaven en aquesta institució i comprovaven les garanties aportades en els contractes mitjançant ella.

Aquesta situació, però, experimenta canvis importants a finals del segle xviii, arran de la desamortització de Godoy i les emissions de deute públic de la dècada de 1790, i el debitori s'acaba consolidant com el principal contracte de crèdit gràcies a dos avantatges: per un costat, la possibilitat de blindar el préstec davant del paper moneda, molt devaluat al segle xix; i, per l'altre, el major control sobre els terminis de retorn del préstec. Uns terminis que, d'altra banda, com a mínim en el primer terç del segle xix van allargar-se en aquest tipus de contracte, paral·lelament a la crisi del censal. Així doncs, atesa la cancel·lació efectiva del préstec, el debitori es va anar consolidant com un contracte de crèdit de mitjà i llarg termini, especialment en territoris com Barcelona i en mans de determinats col·lectius, com el de les vídues o el dels menors d'edat. No obstant això, la renovació repetida dels préstecs a curt termini que suposava aquest model com a alternativa al crèdit a llarg termini, històricament no ha estat una pràctica gaire corrent, i en el nostre cas només s'entén per la fallida del sistema censalista i la crisi que vivia a tots nivells el seu principal promotor: l'Església.

En aquest nou context econòmic, el nombre de deutors va augmentar, però també el de vendes a carta de gràcia. Com s'ha vist en aquest treball, aquests contractes incloïen diferents tipus de clàusules, especialment vinculades al moment de recuperar la cosa venuda —com s'ha demostrat, la majoria de vegades la recuperació no es portava a terme. Tal com sostenen alguns juristes del segle xix, l'inconvenient de no tractar-se d'un préstec pur, la venda a carta de gràcia el compensava gràcies a l'estalvi de futurs procediments i costos judicials per recuperar el capital prestat o els seus interessos, especialment en contextos d'inestabilitat financera com el que es tracta.

D'altra banda, s'ha parlat molt del caràcter usurari de la venda a carta de gràcia. L'addició de preu i la venda del dret de lluir i quitar evidència que es venien les terres i altres béns per sota del preu de mercat i, en conseqüència, el no rescat del bé venut implicava un elevat cost per al venedor/deutor. A partir de la comparació dels preus de les terres venudes a carta de gràcia i perpètuament a la regió de Girona d'un mateix tipus de qualitat, hem observat que la venda amb pacte de retro oscil·lava de mitjana entre el 60% i el 74% del preu de les vendes perpètuas, i que, per tant, entrava dins dels paràmetres admesos pels juristes de l'època, situats entre la meitat i les dues terceres parts del preu si no s'establia un termini de recuperació, com en el cas de la regió de Girona. Malgrat tot, existeixen diferències remarcables en cadascun dels anys estudiats (1771 i

1841), que responen a correlacions de força entre compradors/creditors i venedors/deutors o simplement a elements del mercat o altres circumstàncies difícils d'incorporar a l'anàlisi. D'altra banda, la diferència de percentatge que representa la venda a carta de gràcia envers la venda perpètua entre les dues mostres observades, sumada a la disminució de retrovendes respecte la creació de vendes a carta de gràcia, indica que durant el segle XIX les condicions per empenyorar van endurir-se, probablement com a conseqüència d'una disminució de la disponibilitat de capital creditici.

Així mateix, en aquest treball s'ha indagat en els motius de creació de censals i deutoris. Malgrat que coincideixen en molts casos, es poden establir algunes línies divisòries. En primer lloc, tot indica que el censal va substituir el violari —que, pràcticament, és inexistent durant el nostre període d'estudi— com a mitjà per obtenir una renda en la primera i última etapa del cicle vital. El padró i el cadastre de la ciutat de Girona evidencien que els individus, contribuents en aquest cas, acumulen de mitjana més censals quan encara no poden treballar plenament o quan tenen una edat avançada. Un fet que també avala el pes de la categoria vídues, dones i menors en la creació de censals, tal com explicarem més endavant.

La creació de censals, d'altra banda, estava estretament relacionada amb el mercat de la terra. És lògic que sigui així, perquè el deute a llarg termini protegeix o dona més estabilitat al deutor per a l'adquisició de capital fix, com terres i altres tipus d'equipaments. A la regió de Girona, on és possible establir una connexió prou fiable entre el mercat de la terra i el de censals, podem afirmar que aproximadament un 30% dels nous censals es creaven amb l'objectiu de finançar —la majoria de vegades parcialment— una compravenda o un establiment emfitèutic, encara que en aquest segon cas s'emprava més el deutor que no pas el censal. Tanmateix, el protagonisme del censal en el mercat de la terra passava sobretot pel mercat secundari del deute, representat en aquesta regió pels encarregaments. Per exemple, si el 1769 el mercat primari va finançar el 10% de les compravendes d'aquell any, el mercat secundari va finançar-ne el 24%.

A la regió de Barcelona és difícil establir la connexió a causa de l'opacitat de les fonts. Les hipoteques especials, més associades a la compravenda de cases i altres inversions importants, representaven entorn del 50% tant en la primera mostra de 1769 com en la segona de 1828, independentment que els

percentatges de censals i deutoris s'haguessin invertit entre aquestes dues dates. Aquest fet ja indica que el deutor podria haver assumit el paper del censal en el mercat de béns immobles, una vegada gairebé desapareix d'aquest territori.

El capital retingut en censals de la mostra barcelonina de 1769 també ens proporciona informació interessant sobre les característiques del mercat censalista. Per exemple, les institucions eclesiàstiques eren les encarregades de pagar els deutes del censatari i fer-li un nou censal d'import més elevat —en alguns casos molt elevat—, assumint la totalitat o una part de l'endeutament previ del censatari. Els diners retinguts demostren, per un costat, l'alt grau d'endeutament de la societat barcelonina del segle XVIII i, per l'altre, l'estret marge per a les inversions productives relacionades amb la compra de béns immobles o per a les inversions de caràcter industrial o comercial. D'altra banda, aquesta concentració del deute en mans de l'Església podria haver provocat un major impacte de la desamortització de 1798 a Barcelona en facilitar la utilització de vals reials per cancel·lar censals.

En aquest tipus d'inversions desconeixem exactament quin paper van jugar, a la regió de Barcelona, el deutor o fins i tot les lletres de canvi, que van augmentar considerablement a les acaballes de l'Antic Règim. La poca informació que alguns deutoris ens proporcionen sobre els seus usos en la mostra de 1828 indica que s'utilitzaven en una gran varietat de situacions. Ara bé, és possible que tinguessin un pes especial les cancel·lacions de deutes, les inversions en capital circulant i la liquidació de comptes. En canvi, en una àrea rural com la gironina, coneixem amb certa precisió que l'any 1769 el deutor s'utilitzava més per al finançament d'entrades d'establiments emfitèutics que per a la compra de terres. Tot i així, els percentatges es redueixen en la segona mostra de 1828, cosa que ens fa sospitar que hi podria haver algun problema amb la qualitat de la informació subministrada pel registre d'hipoteques. A banda del mercat de la terra, en aquest territori també trobem el deutor relacionat amb pagaments de minutes d'advocats, dots, lluïsmes i arrendaments, és a dir, amb deutes adquirits prèviament pels deutors. Malgrat tot, en un percentatge que ronda el 60% dels contractes el seus usos no hi consten i el terreny és inestable per realitzar qualsevol afirmació. D'altra banda, en la mostra gironina de 1828 detectem un altre fenomen interessant. Molts deutoris es creen per commutar el servei militar obligatori, fet que posa en evidència que les lleves militars van

convertir-se en un factor important d'endeutament per a moltes famílies catalanes del segle XIX.

L'evolució dels mercats de crèdit

No descartem que la Reial Pragmàtica de 1750, que reduïa l'interès oficial del 5% al 3%, hagués influït en un lleuger descens del nombre de censals i en un augment de les redempcions, segons les dades procedents d'arxius patrimonials de pagesos i hisendats de la regió de Girona. No obstant això, el vertader punt d'inflexió en el mercat censalista va donar-se més tard, concretament en la dècada de 1790, coincidint amb les grans emissions de vals reials de la Guerra Gran (1793-1795) i la desamortització de 1798. Posteriorment, la legislació liberal i les desamortitzacions donaran el cop definitiu al sistema censalista.

El recompte de contractes mitjançant els índexs auxiliars del registre d'hipoteques confirma que la substitució del censal pel debitori va esdevenir-se a cavall dels segles XVIII i XIX. La fortalesa dels encarregaments en la mostra de 1801, a més, suggereix que la disminució del nombre de censals era un fenomen relativament recent, i que al voltant d'aquesta data es redimien més censals que no pas se'n creaven. Ara bé, aquesta contracció no sembla tan aguda com la registrada a Madrid (Milhaud, 2017), cosa que podria estar relacionada amb un dèficit en l'enregistrament d'actes a la capital d'Espanya que afectaria els deutors amb hipoteca general, així com altres contractes no subjectes a enregistrament segons la llei hipotecària castellana.

L'increment del nombre de deutors durant el primer terç del segle XIX no va compensar la davallada del censal. En la majoria de districtes catalans analitzats en aquest treball va ser insuficient, atenent el creixement estimat de la població entre 1769 i 1828, fins i tot si incloem les vendes a carta de gràcia. Un fet que obre la porta a la hipòtesi d'un avenç dels sistemes informals del crèdit al segle XIX, que contradiu la lògica que relaciona l'increment del crèdit —formal— amb el capitalisme i el desenvolupament econòmic. Mitjançant el debitori, només alguns territoris de la Catalunya més dinàmica van ser capaços de generar una alternativa prou sòlida al retrocés generalitzat del censal. Tot i això, cal agafar amb certa cautela els resultats, perquè no tenen en compte la pràctica notarial de cada districte.

Ara bé, aquesta primera aproximació permet contextualitzar els dos territoris protagonistes d'aquest treball: les regions de Barcelona i Girona. Pel que fa a

Barcelona, aquest territori va caracteritzar-se per registrar un creixement dels deutoris molt accentuat, però també un descens del nombre de censals molt fort. Girona, en canvi, se situaria en un terme mig: els deutoris van créixer, però ho van fer molt menys que en altres regions de la Catalunya més dinàmica —en part perquè el nombre de deutoris de la primera mostra de 1769 és extraordinàriament alt a causa del finançament d'entrades d'establiments emfitèutics—, i els censals van disminuir, però molt menys que en altres regions com Barcelona. Ara bé, en ambdós territoris el creixement dels préstecs per càpita va ser negatiu entre 1769 i 1828. Tot i això, aquests resultats no tenen en compte l'increment del crèdit informal o les quantitats pendents reconegudes dins d'altres contractes, que podrien haver augmentat durant el segle XIX, ni mecanismes de finançament alternatiu del món rural i urbà, com els establiments emfitèutics, els contractes de rabassa morta, les lletres de canvi o els pagarés, que, segons Tafunell (1991), pels volts de 1890 eren “l'únic recurs de què disposaven la indústria i el comerç per a obtenir crèdit bancari”.

La causa de la davallada del censal en la darrera dècada del segle XVIII i la primera dècada del XIX va estar relacionada fonamentalment amb tres factors: la col·locació de capital privat en emprèstits de l'Estat, l'alienació del capital eclesiàstic a causa de la desamortització de 1798 i l'acceptació de vals reials per cancel·lar deutes en forma de censals. A partir de 1799 la cotització dels vals jugarà un paper clau en la crisi del censal, perquè impulsarà el nombre de cancel·lacions alhora que tirarà enrere aquelles persones i institucions que haurien pogut crear-ne de nous.

Mesures com l'assignació de noves rendes en cada emissió de vals o la creació de la Caixa de Consolidació (1799) no van aconseguir reflotar la cotització dels vals i el problema va enquistar-se. La Corona tampoc no va ser capaç d'augmentar la utilitat dels vals reials, mitjançant la Caixa de Reducció de Vals, l'agrupació de deutes per superar la barrera del seu valor nominal o la redempció de censals per parts. A diferència del que va succeir durant la Revolució Francesa, a Espanya no es va donar una allau de redempcions de censals aprofitant la baixa cotització dels vals reials.

En unes primeres aproximacions sobre aquesta qüestió efectuades a la regió de Girona durant els primers anys del segle XIX, només s'ha detectat un lleuger creixement de les redempcions de censals mitjans i grans, redimibles amb vals de 150 o 300 pesos, protagonitzats per grups benestants, com comerciants,

professions liberals i alguns pagesos —no obstant això, alguns deutoris que tenen per objecte vals reials ens fan sospitar que potser existia un circuit secundari del deute públic on es podien adquirir els títols a baix cost. Però, insistim, l'efecte nociu de les mesures probablement va incidir més en el terreny de la nova creació que no pas en el de la cancel·lació.

El període deflacionista posterior a la Guerra del Francès, més propici a les característiques del censal, no va ajudar a la seva recuperació, segons les mostres extretes dels registres d'hipoteques de Girona i Figueres. L'any 1828 els censalistes laics, amb més marge de maniobra que no pas els eclesiàstics per escollir l'instrument de crèdit que s'adaptava millor als seus interessos, gairebé havien desaparegut de les llistes de censalistes de les regions de Girona i Barcelona, i estaven representats sobretot per vídues i menors d'edat. Malgrat que les lleis que havien generat el nou context econòmic s'havien derogat en aquell moment, la por al paper moneda persistia en la ment dels potencials creditors, que preferien alternatives més segures, però també més lucratives, com les compravendes a carta de gràcia o els deutoris.

És per aquest motiu que no es pot descartar una “estratègia de classe” per millorar els rendiments del capital i eliminar el deute acumulat en forma de censals; en aquest sentit, els interessos de les elits es contraposaven clarament als de l'Església, que a la llarga va ser la gran perdedora. Encara que alguns autors situen el fenomen abans, concretament a finals del segle XVIII, el període que va de la Guerra del Francès fins a la revolució liberal va estar marcat per una forta i àmplia resistència social al pagament de pensions, especialment visible durant els anys de la Guerra del Francès, el Trienni Liberal i la regència de Maria Cristina. Però entremig d'aquests períodes, les dades extretes d'institucions eclesiàstiques indiquen una relativa recuperació dels cobraments de pensions de censals, com en el cas de la comunitat de preveres de Santa Maria de la Bisbal.

Finalment, la revolució liberal i la desamortització de Mendizábal i Espartero encara agreujaran més la crisi que vivia el sistema de crèdit basat en el censal. Comparant les mostres de 1828 i 1841 del Registre d'hipoteques de Girona, s'observa que la desaparició —gairebé per complet— del clergat regular fou un cop duríssim per al mercat censalista. L'estoc de censals del clergat secular, malgrat les lleis de 1837 i 1841, sembla que aguantà millor l'escomesa. L'expedient elaborat per la Diputació de Girona per tal de nacionalitzar els béns

del clergat secular, mostra, a més, les dificultats de l'Estat liberal per obtenir informació mínimament útil i fiable sobre els censals que volia desamortitzar. Molts censals ja no es cobraven des de feia molts anys i durant la primera guerra carlina l'expedient indica clarament una nova onada de resistència al pagament de pensions, que se sumava a les anteriors. Realment, el sistema censalista, tal com l'havíem conegut al segle XVIII, ja estava ferit de mort en aquell moment.

Informació i crèdit

A fi d'establir una comparativa amb altres estudis europeus sobre el crèdit que han utilitzat sistemàticament registres notariais o dades fiscals, a través del registre d'hipoteques hem analitzat la freqüència de concessió de préstecs en els mercats de censals i debitoris. Les dades extretes dels registres de Girona i Barcelona conclouen que només l'Església estava al nivell de determinats grups europeus especialitzats en el crèdit si tenim en compte la concentració de préstecs assolida en el mercat censalista, especialment pel que fa al nombre. Tot i això, únicament destaquen algunes grans institucions eclesiàstiques capaces de fer deu operacions o més en un any o bé d'aproximar-se a aquesta xifra. Pel que fa al mercat dels debitoris, ni tan sols el grup de comerciants i negociants, que en la segona mostra de 1828 adopta un pes relativament important, mostra indicis clars d'especialització creditícia.

L'anàlisi geogràfica dels fluxos de crèdit també proporciona interessants pistes de com circulava la informació. En el cas de la regió de Girona, els mapes de punts del mercat censalista mostren una gran dispersió del crèdit, amb una clara graduació segons la mida de la població, especialment en la mostra de 1769. En el cas del debitori, aquesta jerarquia no es fa visible fins la segona mostra de 1828, quan les ciutats grans i mitjanes de la regió de Girona comencen a destacar gràcies a creditors que formen part del sector comercial. També podem observar altres diferències entre censals i debitoris pel que fa a la geografia del crèdit. Per exemple, al segle XVIII petites viles podien convertir-se en focus importants de creació de censals per l'activitat de monestirs o convents, propers a nuclis de població mitjans o grans, amb els quals s'establí una estreta relació creditícia.

En canvi, la regió de Barcelona és un mercat que estava més reclòs sobre si mateix, a causa del pes exercit per la seva capital. La ciutat comtal es diferenciava, en aquest sentit, d'altres metròpoli europees de l'època, amb un

hinterland més extens, com la ciutat de París abans de la Revolució Francesa. En comparació amb la regió gironina, on el món urbà i el rural habitualment es barrejaven, els intercanvis es donaven principalment dins les muralles de Barcelona i no entre aquesta ciutat i altres viles o ciutats de la regió de Barcelona. Però aquesta no és l'única diferència, perquè si comparem el percentatge de préstecs de llarga distància —superiors a 40 quilòmetres—, associats a sumes elevades i a classes benestants, a la regió de Barcelona era notablement superior i s'assemblava més, encara que a una escala menor, a les xifres de la capital gironina, per la presència d'institucions eclesiàstiques potents amb més capacitat per teixir àmplies xarxes en el territori. Per tant, al districte barceloní es donava un fenomen doble: d'una banda, els intercanvis en distàncies curtes eren més abundants a la ciutat de Barcelona i, de l'altra, en distàncies molt llargues, associades a la darrera anella, els percentatges eren superiors de mitjana als de la regió de Girona.

Si bé en situacions estables és difícil observar com circula la informació entorn del crèdit, el xoc financer iniciat amb la desamortització de 1798 i l'episodi dels vals reials permet observar algunes característiques intangibles del sistema. Per exemple, les distàncies van estrènyer-se a la regió de Girona l'any 1806 i, en conseqüència, augmentaren els intercanvis entre individus que vivien al mateix nucli o a deu quilòmetres, és a dir, dins de l'esfera del coneixement mutu per excel·lència —aquesta esfera ve definida clarament per la procedència dels fiadors en els contractes de crèdit. Un fet que ja ens està indicant que en moments d'inestabilitat financera els creditors buscaven més seguretat sacrificant la mida del mercat i reduint així la liquiditat del sistema.

Respecte del sistema de garanties hipotecàries, la major presència d'hipoteques especials a Barcelona, sovint acompanyades d'altres elements de seguretat en el cobrament com les consignes, estava associada a les dificultats informatives en contextos urbans i a la major presència de préstecs d'import elevat. En canvi, a la regió de Girona, on el coneixement mutu i el control social tenia més presència, la hipoteca general estava més estesa, tot i que a vegades anava acompanyada de mecanismes de seguretat subsidiària com els fiadors.

En aquest tret distintiu de la regió de Girona, també hi podrien haver influït altres factors, com les dificultats de determinats sectors socials per aportar garanties especials en els contractes o el règim de propietat de la terra. S'ha pogut constatar que en aquest territori la hipoteca expressa estava sobretot

vinculada al mercat de la terra, en tant que l'objecte de transacció solia ser alhora la hipoteca del préstec. Ara bé, en la mostra de 1828 constatem que augmenten les hipoteques especials dissociades del mercat de la terra, de la mateixa manera que les hipoteques generals amb fiadors, cosa que podria indicar un enduriment de les condicions d'accés al crèdit després del xoc financer abans esmentat i de la vaga de pensions desencadenada amb la Guerra del Francès.

A diferència del món rural gironí, la consignació de rendes en censals solia acompanyar les hipoteques expresses a la regió de Barcelona, perquè sovint la pensió es pagava amb la renda generada pel bé hipotecat. *A priori* es podria pensar que aquest mecanisme de prevenció va desaparèixer amb la substitució del censal pel debitori. Però en la mostra de deutoris de 1828 la consigna a vegades apareix i es transforma en un mecanisme per amortitzar el capital prestat i fins i tot en un sistema per pagar interessos.⁴⁷⁸

Pel que fa a l'associació del mercat de crèdit amb el mercat immobiliari, el contingut dels contractes o la relació entre actes dels llibres del registre d'hipoteques de Barcelona proporcionen molt poca informació. Ara bé, si consideréssim les hipoteques especials més estretament relacionades amb aquesta finalitat, tal com succeïa a la regió de Girona el 1769, al voltant del 50% dels censals podrien estar vinculats al mercat immobiliari, cosa que explicaria per què les hipoteques especials de censals i deutoris en proporció són les mateixes els anys 1769 i 1828, malgrat que el pes dels censals i els deutoris gairebé s'hagués invertit a la regió de Barcelona. Segons la nostra hipòtesi, el debitori estava assumint el paper que tradicionalment havia desenvolupat el censal, fet que també avalaria l'allargament dels terminis dels contractes i sobretot les cancel·lacions efectives dels préstecs, així com l'intercanvi de papers entre censals i deutoris a la regió de Barcelona pel que fa a les distàncies.

Finalment, hem intentat aproximar-nos al valor de les garanties hipotecàries, perquè la seva menysvaloració sistemàtica pot ser considerada un dels principals mecanismes d'acumulació de propietats dels grups socials amb capacitat de préstec —tot i que no hem d'oblidar la via dels interessos, en la qual estaven més presents el debitori i la venda a carta de gràcia. Segons hem pogut comprovar, aquesta menysvaloració incidia més en els petits préstecs que en els grans, per regla general associats als més rics. Ara bé, cal tenir en compte que

---

⁴⁷⁸ Sospitem, encara que no tingués la cobertura legal per fer-ho, que el pagament s'allargava en molts casos més enllà del venciment.

els fiadors i altres mecanismes de seguretat subsidiària variaven substancialment el càlcul. Eliminant aquest factor, i amb independència del mètode utilitzat, l'import prestat el 1769 girava entorn del 55% de la hipoteca, tant a la regió de Barcelona com a la de Girona. Però aquest percentatge podria haver-se reduït durant el segle XIX, paral·lelament a l'augment de mecanismes de seguretat subsidiària com els fiadors, cosa que avalaria la hipòtesi de l'enduriment de les condicions d'accés al crèdit.

En resum, l'especialització creditícia de l'Església a Catalunya es basava, per un costat, en la seva gran presència en el territori i, per l'altre, en la seva funció pastoral, que li permetia obtenir informació rellevant en l'àmbit del crèdit. A més, algunes institucions conventuals o catedralícies, amb més capacitat de préstec que moltes parròquies, aprofitaven les seves estructures verticals per prestar sumes importants a l'elit social de territoris més allunyats. En aquest mercat també entrava en joc la funció de retorn entre Església i famílies benestants, o el paper que exercien procuradors i altres intermediaris en operacions relacionades, especialment, amb causes pies o beneficis eclesiàstics. Però una vegada aquest sistema entra en crisi, no observem cap substitució per un altre sistema similar basat en el deutor, entre altres raons perquè no hi havia cap grup social, ni tan sols els comerciants i negociants, que disposés del capital acumulat secularment per l'Església en època moderna ni de les seves eines informatives. El sistema de crèdit que naixerà en aquest moment es caracteritzarà per la fragmentació del mercat del crèdit i unes relacions personals, en conseqüència, més bilaterals.

Els actors del crèdit hipotecari

En el mercat censalista l'únic grup que presenta saldo positiu en les dues mostres i regions és l'eclesiàstic, i en la primera mostra gironina també el de les dones, vídues i menors, pel que fa al nombre de censals —tal com hem exposat, en aquest fet hi influeix la “feminització” de l'estalvi i el cicle de vida. Pel que fa al saldo negatiu, en un medi urbà com el districte de Barcelona, destaquen els artesans, sobretot en nombre, i, pel que fa al valor, els grups de nobles i vídues de classe alta; en canvi, en una àrea rural com la de Girona, els pagesos i treballadors són els que tenen més pes en nombre, mentre que en valor el tenen els pagesos i, en la mostra de 1828, també els hisendats, una vegada es diferencien socialment del grup dels pagesos.

En la primera mostra de deutoris de 1769, en canvi, no hi ha un clar grup creditor. Però en la mostra de 1828, tant a la regió de Barcelona com a la de Girona, la categoria dels comerciants i negociants s'imposa clarament com el principal grup social amb saldo positiu. Ara bé, no és l'únic grup, ja que a Barcelona, aquest mateix any, el grup de dones, vídues i menors, amb molta presència en el mercat censalista de la primera mostra del segle XVIII, també presenta saldo positiu. Al districte gironí, l'Església i els militars —pel fenomen de les lleves militars— també presenten saldo positiu en el mercat de deutoris d'aquest any.

A l'altre extrem, qui presenta un nombre negatiu de deutoris a Barcelona el 1769 no és l'artesanat —que equilibra força la balança— sinó els pagesos, i, en valor, els comerciants i negociants, a causa de la compra de butlles —si no, el balanç seria força més equilibrat. El 1828 el saldo negatiu dels pagesos encara s'accentua més a Barcelona, especialment pel que fa al valor, però ara s'hi afegeix la categoria de la petita noblesa i altres, sobretot pel que fa, també, al valor, en aquest moment composta en la majoria de casos per hisendats i "dons". També a la regió de Girona pagesos i hisendats, integrats dins de la categoria petita noblesa i altres, són els que presenten saldo més negatiu en aquest any, però sorprenentment els treballadors presenten saldo positiu en valor, malgrat tenir números vermells pel que fa al nombre de deutoris manllevats.

Respecte dels fluxos d'endeutament, a la regió de Barcelona l'Església presta a pràcticament totes les categories socials en la primera mostra de censals de 1769, i les sumes importants, adreçades a l'elit social, sobretot són prestades per convents i monestirs —una característica que també es dona a la regió de Girona. En canvi, els fluxos en deutoris es caracteritzen per un creuament en totes direccions, en part degut a l'absència d'un grup clarament especialitzat en aquest tipus de mercat. També es constata una major freqüència dels intercanvis entre membres de l'elit social, sobretot a la regió de Barcelona.

A la regió de Girona, la direcció dels fluxos està influïda pel mercat de la terra, especialment en la mostra de 1769, i per la generació de deutoris entre els mateixos grups socials, sobretot en el cas dels artesans i dels treballadors. L'any 1828 la petita noblesa i altres individus amb distinció social, que és el segon grup més endeutat en aquesta regió pel que fa al valor, rep deutoris especialment de comerciants. Així, veiem com el paper que tradicionalment havia desenvolupat l'estament eclesiàstic en relació amb aquesta elit, estava sent incipientment

substituït per aquest grup. No obstant això, la seva actuació està molt allunyada de la dimensió i la lògica de l'Església en relació amb el crèdit. Com s'ha exposat al llarg d'aquest treball, després del xoc financer de final del segle XVIII, el protagonisme dels actors que participen en els mercats del crèdit va canviar, així com les condicions i els instruments de crèdit. El pas del censal al debitori amagava, en realitat, una transformació social de gran abast.

Aquest treball ha intentat aportar nous elements de debat sobre la crisi del sistema censalista, però encara continuen oberts alguns interrogants importants. Per exemple, caldria aprofundir més en el paper jugat pels vals reials, especialment en regions com la de Barcelona, i en els grups socials que se'n beneficiaren d'ells per redimir censals. També hi ha moltes qüestions obertes sobre el desigual impacte territorial de la desamortització de 1798 o el creixement, en paral·lel a la contracció del crèdit formal, de pràctiques econòmiques de tipus informal al segle XIX. Aquests punts foscos, però, no han impedit esbossar algunes hipòtesis per donar resposta a aquests interrogants i a d'altres que han sorgit durant la recerca. Esperem que les dades aportades serveixin de base per a futures línies d'investigació.

**LA CRISI DEL
CENSAL****CAUSES**

1. La desamortització de 1798.
2. La col·locació de capital privat en emprèstits de l'Estat, especialment en la dècada de 1790.
3. La Llei de 1799 que autoritzava redimir censals amb vals reials.
4. La resistència al pagament de pensions, especialment durant la Guerra del Francès (1808-1814), el Trienni Liberal (1820-1823) i la Primera Guerra Carlina (1833-1840).
5. La desamortització de Mendizábal (1836-1837) i Espartero (1841).

CONSEQÜÈNCIES

1. Substitució del censal pel debitori i la venda a carta de gràcia com a principal fórmula creditícia.
2. Si tenim en compte el creixement demogràfic, la substitució va ser insuficient i el debitori només va suplir clarament el censal a la Catalunya transformada o en vies de transformació.
3. Augment de les pràctiques de crèdit de tipus informal.
4. Transferència d'usos entre censals i deutors, especialment en territoris com Barcelona.
5. L'Estat liberal i la transició capitalista van erigir-se sobre uns contractes de crèdit hipotecaris més usuraris que en el passat.
6. Substitució de l'Església com a principal creditor pel grup de comerciants i negociants, tot i que el grau d'especialització creditícia no és el mateix ni tampoc els mercats de crèdit en el que actuaven.
7. En el terreny del crèdit unes relacions personals més bilaterals i uns mercats del crèdit, en conseqüència, més fragmentats.

APÈNDIXS

Apèndix 1. Fonts de gràfics, taules i mapes

En la majoria de casos els índexs dels registres d'hipoteques van ser consultats en les seus dels registres de la propietat on es trobaven. Excepte els registres d'hipoteques de Vic i de Barcelona, custodiats pel Registre de la Propietat de Vic i el Col·legi de Registradors de la Propietat de Catalunya, respectivament, en els darrers anys aquests fons registrals han estat transferits als arxius comarcals de l'Alt Penedès (Registre d'hipoteques de Vilafranca del Penedès), del Berguedà (Registre d'hipoteques de Berga) i de l'Anoia (Registre d'hipoteques d'Igualada). A aquests arxius, hem d'afegir-hi l'Arxiu Comarcal de la Segarra, que en el seu moment ja custodiava el Registre d'hipoteques de Cervera i el d'altres poblacions de la comarca, l'Arxiu Històric de Tarragona, que custodiava els registres d'hipoteques de Tarragona i Montblanc, i l'Arxiu Històric de Girona, que custodiava el de Girona. Pel que fa al de Girona, com hem exposat al llarg d'aquest treball, el seu districte va dividir-se l'any 1774 en el de Girona, Figueres (els llibres anteriors a 1806 no s'han conservat) i Hostalric, i després de la reforma de 1828, es van crear noves oficines registrals, com la de Torroella de Montgrí, la Bisbal d'Empordà, Sant Feliu de Guíxols, Besalú, Santa Coloma de Farners, Llagostera, Castelló d'Empúries... Els índexs dels registres d'hipoteques gironins no s'han utilitzat en aquest treball, perquè els seus autors, els registradors de la propietat, no van anotar els contractes de préstec, i les dades de les taules, gràfics o mapes procedeixen directament de recomptes o buidatges exhaustius de les actes inscrites en els seus llibres.

Apèndix 2. Classificació per categories socioprofessionals. Regions de Barcelona i Girona (1769, 1828)

En la següent taula es mostra com s'han consignat les principals ocupacions i estatus socials que apareixen a la documentació estudiada dels anys 1769 i 1828 de les regions de Girona i Barcelona en diferents categories socioprofessionals, i s'estableix una equivalència, sempre que ha estat possible, amb el sistema de classificació HISCO (Historical International Standard Classification of Occupations).⁴⁷⁹ Per sota d'aquest primer nivell de classificació, en algun moment de l'exposició de la tercera part s'ha utilitzat un segon nivell de classificació, concretament, en els casos de l'Església i l'artesanat.

<i>Categories socioprofessionals</i>	<i>Codis Hisco, aplicats al cas de Catalunya (Pujadas-Mora, Romero-Marín, Villar, 2014)</i>	
Església	Catedrals	05 (INST)
	Esglésies parroquials	05 (INST)
	Monestirs	05 (INST)
	Convents	05 (INST)
	Capelles	05 (INST)
	Santuaris	05 (INST)
	Confraries	05 (INST)
	Fàbriques d'esglésies	05 (INST)
	Obres pies i fundacions	05 (INST)
	Hospitals	05 (INST)
	Particulars eclesiàstics	05 (INST)
Noblesa	Ducs	-1-51.0 (STATUS)
	Barons	-1-51.0 (STATUS)
	Comtes	-1-51.0 (STATUS)
	Marquesos	-1-51.0 (STATUS)

⁴⁷⁹ HISCO és una versió de la Classificació Internacional Uniforme d'Ocupacions (CIUO) de 1968 creada per la OIT (Organització Internacional del Treball), que pretén afavorir la comparació a nivell geogràfic i cronològic de les estructures ocupacionals. El projecte HISPA_HISCO* neix arran d'aquests referents l'any 2000 —per a més informació: <https://hicosdigos.wordpress.com> [consulta: desembre de 2022]. Avui en dia, a més d'aquesta proposta, n'hi ha d'altres de molt interessants, com la del sistema HISCLASS (International Historical Class Scheme) (Miguel Salanova, 2018), que intenta donar una mirada més àmplia i solucionar —tot i que sense aconseguir-ho del tot— els problemes més importants d'HISCO, reunint les ocupacions en un grup reduït de “classes”.

<i>Categories socioprofessionals</i>	<i>Codis Hisco, aplicats al cas de Catalunya (Pujadas-Mora, Romero-Marín, Villar, 2014)</i>	
Petita noblesa i altres	Ciudadans honrats	-1- 51.2 (STATUS)
	Cavallers	-1-51.2 (STATUS)
	Membres del Sant Ofici	-1-51.2 (STATUS)
	Dons i altres partícules de distinció social	
	"Labradores propietarios"	6-12.20 (STATUS) 11
	Hisendats	-1-1 (STATUS)
Pagesos	Pagesos	6-11.10 (ESTATUS 11)
	Masovers	6-11.10 (ESTATUS 12)
Treballadors	Treballadors	
	Bracers	6-21.10
	Jornalers	6-21.10
	Menestrals	
Altres agricultura	Hortolans	6-22.20
	Mossos	6-21.10
	Pastors	6-24.30
	Rabadà	6-24.30
Militars	Oficials (inclou diferents rangs)	5-83.20
	Soldats	5-83.00
	Mossos d'esquadra	5-82.20
Món jurídic	Advocats	1-21.10
	Batxillers	
	Causídics	
	Doctors en dret	
	Escrivents	3-21.00
	Notaris	1-23.10
	Passants	
Procuradors	1-21.10	
Món de la medicina	Doctors	0-61.05
	Cirurgians	0-61.10
	Apotecaris/farmacèutics	0-67.10
	Barbers	
	Manescals/Veterinari/Albeitar	0-65.10
Món de la marina	Calafatadors	9-54.40
	Estibadors	9-71.90
	Mariners	9-81.40
	Patrons	0-42.15
	Pescadors	6-41.00
	Pilots	0-42.30

<i>Categories socioprofessionals</i>	<i>Codis Hisco, aplicats al cas de Catalunya (Pujadas-Mora, Romero-Marín, Villar, 2014)</i>	
Comerciants i negociants	Comerciants	4-10.25
	Mercaders de llotja	4-10.20
	Negociants	4-22.20
	Adroguers i sucrrers	4-10.30
	Botiguers de tall o de draps	4-10.30
	Cafeters	7-77.50
	Pastissers	7-76.30
	Corredors de canvis	3-31.50
	Fabricants	
	Quincallers	4-10.30
Artesans (Alimentació)	Carnissers	7-73.10
	Fideuers	7-76.40
	Forners i flequers	7-76.20
	Moliners	7-71.20
	Semolers	7-76.40
	Xocolaters	7-76.50
Artesans (Construcció)	Cadiraies	8-19.90
	Calciners	
	Corders	7-57.10
	Esparters	9-42.90
	Fusters	9-54.10
	Mestres de cases	9-59.10
	Rajolers	8-92.10
	Picapedres	8-20.20
	Serradors	7-32.10
Vidriers	8-93.20	
Artesans (Metall)	Armors	8-39.20
	Fonedors	7-21.00
	Daguer	8-39.15
	Llauners	8-73.40
	Manyans	8-31.10
	Torners	8-12.30
Artesans (Pell i cuiro)	Assaonadors	7-61.45
	Basters	8-03.20
	Blanquers	7-61.45
Artesans (Tèxtil i vestit)	Sastres	7-91.00
	BarreTERS	7-93.10
	Brodadors	7-95.60
	Cinters	7-59.22
	Esclopers	8-02.90
	Giponers	
	Guanters	7-94.75
	Paraires	7-55.40

<i>Categories socioprofessionals</i>		<i>Codis Hisco, aplicats al cas de Catalunya (Pujadas-Mora, Romero-Marín, Villar, 2014)</i>
Artesans (Arts gràfiques)	Impressors	9-21.10
	Llibreters	3-31.20
	Oficis de belles arts (escultors, pintors...)	1-61.90
Artesans (Restauració)	Fondistes	5-10.50
	Hostaler	5-10.90
	Taverners	5-10.50
Artesans (Altres)	Boters	8-19.30
	Caixers	3-31.60
	Candelers	9-49.60
	Ceramistes	8-91.00
	Cistellers	9-42.20
	Orfebres	8-80.50
	Perruquers	5-70.25
	Polvorers	7-44.90
	Relotgers	8-42.20
	Saboners	7-44.20
	Tapers	

Nota: No es tracta d'un llistat exhaustiu d'ocupacions, sinó d'una mostra representativa de les més freqüents o singulars que s'han trobat en el buidatge de contractes de crèdit.

Com podem observar en la taula anterior, sota la categoria Església s'aixopluga un ampli conjunt d'institucions de diferent naturalesa que al llarg del capítol cinquè s'ha separat en diferents subgrups.⁴⁸⁰ Només en el cas dels hospitals hem dubtat de si consignar-los en aquesta categoria, perquè alguns eren de patronat civil o patronat mixt. Atès que la majoria d'hospitals tenien un caràcter religiós durant la nostra època d'estudi, finalment hem decidit incloure'ls dins d'aquesta categoria.

Pel que fa als artesans, la seva gran diversitat i importància a la regió de Barcelona ha comportat la divisió d'aquesta categoria en set sectors professionals i un vuitè que actua de calaix de sastre.⁴⁸¹ Per fer-ho, hem agrupat les ocupacions segons la matèria primera treballada o la seva participació en el mateix sector econòmic, a partir dels criteris de Pere Molas (1970). Tal com

⁴⁸⁰ És difícil trobar una equivalència en HISCO per aquest grup o per al de l'Administració. En aquests casos, hem utilitzat la classificació subsidiària "Institution", amb el codi 01 i 05, respectivament, proposada per Pujadas-Mora, Romero-Marín i Villar (2014).

⁴⁸¹ Pel que fa a la normativització ortogràfica de les ocupacions, a partir de bibliografia especialitzada i diccionaris, hem seguit el procediment proposat a l'article de Pujadas-Mora, Romero-Marín i Villar (2014). En el cas de l'artesanat, es tracta d'un aspecte important a tenir en compte per classificar i codificar correctament les ocupacions.

exposa aquest autor, dins dels gremis existien diferències econòmiques i socials remarcables, però nosaltres desconeixem, a través de la documentació estudiada, si un artesà podia formar part, manllevant l'expressió de Molas, de l'aristocràcia gremial. Tot i així, les quantitats prestades o les garanties aportades poden ajudar a fer-nos una idea aproximada sobre el seu estatus socioprofessional, igual que algunes expressions com “mancebo” o “jornalero”, que indicarien, en aquests dos casos, que es tracta d'individus joves, situats en l'escalafó més baix del gremi.

També algunes etiquetes socials amaguen grups socials de signe diferent. Per exemple, l'etiqueta pagès a la regió de Girona estava associada tant als pagesos propietaris com als masovers —pocs d'ells s'autodefinien com a “labradores parceros”. Altres etiquetes socials, en canvi, són fruit d'un desig de diferenciació social, com en el cas dels hisendats i dels menestrals, que al segle XIX se separen de pagesos i de treballadors agrícoles, respectivament. Aquestes dinàmiques socials no són exclusives de l'àrea gironina, perquè a Barcelona també detectem un increment de l'etiqueta fabricant en el segon període d'estudi (1828), amb un caràcter marcadament comercial en la majoria de casos —potser es podria interpretar com un desig de diferenciació social respecte del món de l'artesanat, del qual procedien? Per aquesta raó, els fabricants han estat agrupats dins la categoria dels comerciants i negociants, i no pas en la dels artesans.⁴⁸²

En la categoria noblesa només hem inclòs l'alta noblesa, més nombrosa a la regió de Barcelona que a la de Girona.⁴⁸³ L'hem volgut diferenciar de la petita noblesa i altres individus amb distinció social, malgrat que tots aquests col·lectius comparteixen un estatus social elevat. Dins d'aquesta segona categoria, hem inclòs la petita noblesa, com els ciutadans honorats de Barcelona, els cavallers o els familiars del Sant Ofici, així com els hisendats i altres individus pertanyents a les classes socials dirigents de l'època, que incorporaven partícules de distinció

---

⁴⁸² A més, la inespecificitat d'algunes “etiquetes socials” relacionades amb el comerç dificulten l'aplicació del codi HISCO. En aquests casos, hem seguit les pautes generals de codificació donades a l'article de Pujadas-Mora, Romero-Marín i Villar (2014): al mercader i negociant se li aplica el codi 41020, mentre que al botiguer el 41030. Malgrat tot, la classificació d'alguna ocupació, com la de fabricant, no acabaria d'encaixar amb el nostre sistema de classificació per categories socioprofessionals.

⁴⁸³ En la proposta metodològica per a l'aplicació d'HISCO Catalunya (Pujadas-Mora, Romero-Marín i Villar, 2014) es parla de quina manera pot encabir-se determinats grups socials i econòmics característics de l'Antic Règim. Un d'ells és la noblesa, per a la qual es proposa un model tripartit d'alta, mitjana i baixa noblesa, inspirada en el model de Soria Mesa (2007). En el nostre model de classificació, en canvi, hem decidit simplificar-ho i separar l'alta noblesa, és a dir, la noblesa titulada d'alt rang, de la resta de la noblesa i altres grups socials dirigents de l'època, que inclouen partícules de distinció social com el “don” o el “de”, sense cap altra informació addicional sobre la seva ocupació.

social com el “de” o el “don”. Alguns d’ells, al segle XVIII, s’autodenominaven, o eren qualificats de “labradores propietarios” o “labradores hacendados”, i per aquest motiu també s’han consignat dins d’aquesta categoria i no pas en la dels pagesos.

Tanmateix, algunes categories socioprofessionals de la taula contenen individus amb diferències econòmiques o d’estatus social remarcables, que cal tenir en compte a l’hora d’analitzar les dades. El casos més evidents són els dels militars, amb rangs molt diversos, i els dels individus que formen part de la categoria Administració, dins de la qual trobem des d’alts funcionaris com els cònsols fins a agutzils.

Aquestes diferències econòmiques i d’estatus social també es donen dins la categoria de dones, vídues i menors. Creada *ad hoc* a partir de criteris de gènere i d’edat, aquesta categoria està formada principalment per vídues que gestionaven els béns dels seus difunts marits, mentre els fills eren menors d’edat, o bé per tutors, curadors o marmessors. Afortunadament, al segle XVIII sovint tenim documentada l’ocupació del difunt marit o pare, cosa que ens permet aprofundir una mica més en l’anàlisi social del crèdit. Tal com s’ha exposat, de dones solteres o casades que actuïn en solitari, n’hi ha poques; pot haver-n’hi alguna que gestioni els béns del seu dot parafarnal, però són molt pocs casos.

L’ús de més d’una etiqueta social per individu en el mateix contracte o en contractes diferents és un altre problema metodològic, al qual hem intentat donar solució mitjançant la consistència en el criteri adoptat i altres criteris generals, com els que s’apliquen en el procés de codificació HISCO Catalunya per declaració de dos ocupacions (Pujada-Mora, 2014). No obstant això, en el cas de la petita noblesa i altres individus amb distinció social hem primat l’estatus per sobre de l’ocupació, com en el cas dels hisendats/comerciants, que han estat consignats dins la petita noblesa i altres individus amb distinció social, i no en la dels comerciants i negociants.⁴⁸⁴

---

⁴⁸⁴ En aquest cas, té més sentit analitzar els hisendats com una classe dirigent, manllevant les paraules de Mònica Bosch (2019), juntament amb altres individus que formarien part d’aquesta elit, que no pas separar els hisendats en diferents categories segons si són comerciants, advocats... Tot i això, quan s’analitza aquesta categoria, ja s’observa si el comportament dels hisendats/comerciants és diferent a la resta d’hisendats pel que fa al crèdit.

BIBLIOGRAFIA

ADROER, Maria Àngels; GIFRE, Pere (198?). *Inventariació dels arxius patrimonials de les comarques gironines* [mecanoscrit]. Girona: Diputació de Girona. Servei d'Estudis, Documentació i Informació (primera fase i segona fase).

AGULLÓ, Buenaventura (1887). *Índice de la legislación hipotecaria de España é islas adyacentes y su reglamento [...]*. Barcelona: Henrich y C^a.

ALBERCH, Ramon (1984). *Gremis i oficis a Girona*. Girona: Ajuntament de Girona.

ALBERCH, Ramon; QUER, Josep (2001). *La Girona del Set-Cents. Els límits d'una transformació (1700-1792)*. Girona: Diputació de Girona, Ajuntament de Girona.

ALFONSO, Olga Lucía (2006). «El pacto de retroventa en Iberoamérica». Dins LLAMAS, Eugenio (coord.). *Estudios de derecho de obligaciones: homenaje al profesor Mariano Alonso Pérez*. Las Rozas (Madrid): La Ley, 2006, p. 1-26.

ALLEN, Robert. C. (2000). «Gilles Postel-Vinay, La terre et l'argent: l'agriculture et le crédit en France du XVIIIe au du Xxe siècle». *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 55e année, núm. 4, p. 938-941.

ALONSO, Ampelio; ATIENZA, Julio de; CADENAS, Vicente de (1968). *Elenco de grandezas y títulos nobiliarios españoles*. Madrid: Ediciones de la Revista Hidalguía.

ALONZINI, Luigi (2005). «I censi consignativi nel XVI e nel XVII secolo tra "finzione" e "realtà"». *Acropoli*, vol. 6, núm. 1, p. 86-102.

ALVARADO, Joaquim; ROS, Rosa (2006). «Treball i pluriactivitat al sector surer català». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 19, p. 105-141.

ÁLVAREZ, José Antonio (1987). *Rentas, precios y crédito en Zamora en el Antiguo Régimen*. Zamora: Colegio Universitario de Zamora.

ALZOG, Johannes; FUENTE, Vicente de la (1855). *Historia eclesiástica de España, ó, Adiciones a la Historia general de la iglesia*. Barcelona: Librería Religiosa.

AMELANG, James S. (1984). «Barristers and Judges in Early Modern Barcelona: The Rise of a Legal Elite». *American Historical Review*, vol. 89, núm. 5 (diciembre), p. 1264-1284.

ANDERSON, B. L. (1969a). «The Attorney and the early Capital Market in Lancashire». *Liverpool and Merseyside. Essays in the Economic and Social History of the Port and its Hinterland*. Londres: Frank Cass and Company, Ltd., p. 50-77.

——— (1969b). «Provincial aspects of the financial revolution of the eighteenth century». *Business History*, núm. 11, p. 11-22.

——— (1970). «Money and the Structure of Credit in the Eighteenth Century», *Business History*, núm. 12, p. 85-101.

ANES, Gonzalo (1975). *El Antiguo Régimen. Los Borbones*. Madrid: Alianza.

ATIENZA, Ángela (1987). «El Préstamo en la Sociedad Tardofeudal: las rentas censurales del clero regular zaragozano en el siglo XVIII». *Revista de historia Jerónimo Zurita*, núm. 55, p. 67-103

——— (2003). «La expansión del clero regular en Aragón durante la Edad Moderna. El proceso fundacional». *Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 21, p. 57-76

BADA, Joan (1986). *L'Església de Barcelona en la crisi de l'Antic Règim (1808-1833)*. Barcelona: Editorial Herder («Col·lectània Sant Pacià», 35).

BADOSA, Elisa (1985). *Explotació agrícola i contractes de conreu: 1670-1840: les finques del clergat de Barcelona*. Lleida: Virgili & Pagès.

BAEHREL, René (1961). *Une Croissance: la Basse-Provence rurale: fin XVIe siècle-1789: essai d'économie historique statistique*. París: École Pratique des Hautes Études, S.E.V.P.E.N.

BARBAZA, Yvette (1988). *El paisatge humà de la Costa Brava*. Barcelona: Edicions 62. 2 v.

BARRAQUER, Gaietà (1915-1917). *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*. Barcelona: Imprenta de Francisco J. Altés y Alabart. 4 v.

BARREIRO, Baudilio (1978). *La jurisdicción de Xallas en el siglo XVIII. Población, sociedad y economía*. Santiago de Compostela: Secretariado de Publicaciones de la Universidad. Departamento de Historia Moderna.

BAYARD, Françoise (2004). «Épargner sous l'Ancien Régime: le cas lyonnais». Dins HILDESHEIMER, Françoise. (dir.). *L'épargne sous l'Ancien Régime*. París: Ed. Economica, p. 93-109.

BÉAUR, Gérard (1991). «Investissement foncier, épargne et cycle de vie dans le pays chartrain au XVIIIe siècle». *Histoire & Mesure*, VI-3/4, p. 275-288.

——— (1994). «Au comptant ou à credit : comment financer une acquisition foncière au XVIIIe siècle». Dins BALARD, Michel; HERVÉ, Jean-Claude; LEMAITRE, Nicole. *Paris et ses campagnes sous l'Ancien Régime. Mélanges offerts à J. Jacquart*. París: Publications de la Sorbonne, p. 47-56.

——— (2003). «Contrats d'exploitation et système de contrats dans la France d'Ancien Régime». Dins BÉAUR, G.; ARNOUX, Mathieu; VARET-VITU, Anne. (coord.), *Exploiter la terre. Les contractes agraires de l'Antiquité à nos jours*.

Actes du colloque de Caen (10-13 septembre 1997). Rennes: Association d'histoire des sociétés rurales.

——— (2005). *La question de l'héritage dans la France du début du XIX siècle* (forma part d'un cicle de seminaris efectuat a la UdG l'any 2005).

BENASSAR, Bartolomé (1989). *Valladolid en el siglo de oro. Una ciudad de Castilla y su entorno agrario en el siglo XVI*, 2ª ed. Valladolid: Ámbito.

BHADURI, Amit (1987). *La estructura económica de la agricultura atrasada*. México: Fondo de Cultura Económica.

——— (1998). «Eficiencia económica e instituciones agrarias». *Historia agraria. Revista de agricultura e historia rural*, núm. 15, p. 15-28.

BOADAS, Joan (1986). *Girona després de la Guerra de Successió: riquesa urbana i estructura social al primer quart del segle XVIII*. Girona: Ajuntament de Girona, Institut d'Estudis Gironins, Diputació de Girona.

BORRELL, Miquel (2007). *Hospicis i hospitals de pobres*. Girona: Diputació de Girona, Caixa de Girona.

BOSCH, Mònica (1993). *Casa Carles. Evolució socioeconòmica d'una família d'hisendats gironins a la primera meitat del segle XIX*. Treball de recerca presentat al programa de doctorat Catalunya i Europa als temps moderns, 1653-1898. Girona: Universitat de Girona, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives.

——— (2010). «Movilidad y herencia de los *masovers* catalanes. La familia Culubret, siglos XVII-XIX». *Historia agraria. Revista de agricultura e historia rural*, núm. 52, p. 63-69.

——— (2019). *La formació d'una classe dirigent (1790-1850). Els Carles en la societat gironina*. Girona: Universitat de Girona, tesi doctoral.

BOSCH, Mònica; PUIGVERT, Josep Maria (2016). *Girona en època contemporània: les capitalitats de la ciutat (1800-1939)*. Girona: Ajuntament de Girona.

BOUDJAABA, Fabrice (2005). *Etude du patrimoine et de son évolution analysée selon une méthode prosopographique fine d'après la base de données de Vernon*. París: Université Paris Sorbonne – Paris IV, tesi doctoral.

BRAMON, Dolors (1985). «Els jueus de Banyoles». *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*, Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals, IV, p. 105-136.

BRAUDEL, Fernand (1979). *Civilisation matérielle, économie et capitalisme xve – xviiiè siècle*. París: Armand Colin.

BROCÀ, Guillem M.; AMELL, Juan (1886). *Instituciones del derecho civil catalán vigente [...] y precedida de una introducción histórica*. 2ª ed. amp., corr. i adicionada amb un repertori alfabètic, Barcelona: Imprenta Barcelonesa.

BURGUEÑO, Jesús; GRAS, M. Mercè (2014). *Atlas de la Catalunya senyorial. Els ens locals en el canvi de règim (1800-1860)*. Barcelona: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

BUSQUETS, Joan (2012). *La Catalunya del Barroc vista des de Girona. La crònica de Jeroni de Real (1626-1683)*. Barcelona: Ajuntament de Girona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

CABANA, Francesc (1978). *Història del Banc de Barcelona, 1844-1920*. Barcelona: Edicions 62.

CALLAHAN, William James. (1989). *Iglesia, poder y sociedad en España: 1750-1874*. Madrid: Nerea.

CAMARERO, Concepción; RODRÍGUEZ, Pedro (1984). «Las detracciones sobre la economía agraria y el endeudamiento del pequeño campesino en el siglo

XVIII: aplicaci3n a un concejo castellano». *Agricultura y sociedad*, n3m. 22, p. 197-254.

CAMPS I ARBOIX, Joaquim de (1976). *La Masia catalana: hist3ria, arquitectura*. Barcelona: Aedos.

CANALES, Esteban (1985). «Las rentas de la Iglesia en v3speras de la revoluci3n liberal: El ejemplo de la di3cesis de Barcelona». Dins GONZÁLEZ PORTILLA, Manuel; MALUQUER DE MOTES, Jordi; Riquer i PERMANYER, Borja de. *Industrializaci3n y nacionalismo: an3lisis comparativos: actas del I Coloquio Vasco-Catalán de Historia celebrado en Sitges, 20-22 de diciembre de 1982*. Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Aut3noma de Barcelona, p. 301-312.

CANCERIUS, Jaume (1642). *Iacobi Cancerii ... Variarum resolutionum iuris caesarei, pontificij & municipalis principatus Cathaloniae ...: cum summariis hactenus maximè desideratis & indice rerum verborumque locupletissimo: pars prima [-secunda]. Hac vltima editione ab ipso auctore antequàm è vita emigraret, diligentissimè recognitae & altero duplo ferè auctiores factae. Venetiis: apud Ivntas*.

CAPDEVILA, Alexandra (2002). «Els mecanismes d'endeutament a la Catalunya litoral. El Maresme als darrers quaranta anys del segle XVII». Dins ALBAREDA, Joaquim; SERRA, Eva. *Segon Congrés Recerques. Enfrontaments civils. Postguerres i reconstruccions: Lleida, 10-12 d'abril 2002*. Lleida: Recerques.

——— (2004). *Pagesos, mariners i comerciants a la Catalunya litoral. El Maresme a l'època moderna*. Barcelona: Universitat de Barcelona, tesi doctoral.

——— (2005). «L'Església com a principal instituci3n censalista. El cas del Maresme durant l'època moderna». Dins PLANS, Lourdes. *Església, societat i poder a les terres de parla catalana: actes del IV Congrés CCEPC (Vic 2004)*. Barcelona: Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana [etc.], p. 491-508.

——— (2012). «El recurso al crédito entre las familias del Antiguo Régimen en la Cataluña litoral». Dins PÉREZ ÁLVAREZ, María José; RUBIO PÉREZ, Laureano M. *Campo y campesinos en la España Moderna. Culturas políticas en el mundo hispano*. León: Fundación Española de Historia Moderna, p. 871-881.

CARASA, Pedro (1991). «El crédito agrario en España durante la Restauración. Entre la usura y el control social». Dins YUN CASALILLA, Bartalomé. (coord.). *Estudios sobre capitalismo agrario, crédito e industria en Castilla (siglos XIX y XX)*. Salamanca: Junta de Castilla y León, Consejería de Cultura y Bienestar Social, p. 289-343.

CARBONELL, Montserrat (2007). «Microcrédito y economías alternativas. Los montes de piedad en España». Dins DIOS, Salustiano de. *Historia de la propiedad: crédito y garantía. V Encuentro Interdisciplinar, Salamanca, 31 de mayo-2 de junio de 2006*. Madrid: Colegio de Registradores de la Propiedad y Mercantiles de España, Centro de Estudios Registrales, p. 359-374.

CARMONA, Juan Antonio; SIMPSON, James (2003). *El laberinto de la agricultura española: instituciones, contratos y organización entre 1850 y 1936*. 1ª ed. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza.

CASANOVAS, Sebastià (1986). *El Manuscrit de Palau-Savardera: memòries d'un pagès empordanès del segle XVIII*, a cura de Jordi GELI i M. Àngels ANGLADA. Figueres: Carles Vallès.

CASTAÑEDA, Lluís (1984). «Ensayo metodológico sobre los inventarios postmortem en el análisis de los niveles de vida material. El ejemplo de Barcelona entre 1790-1794». Dins RAVINA, Agustín Guimerà. *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya (Barcelona, del 17 al 21 de desembre de 1984)*. Barcelona: Hispania, vol. 1, p. 757-770. 2 v.

——— (1991). «Les finances: Sector financer i mercat de capitals al primer terç del segle XIX». Dins CABANA, Francesc; NADAL (dir.), Jordi; MALUQUER DE

MOTES, Jordi. *Història econòmica de la Catalunya contemporània*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991, vol. 3, p. 337-349.

CATALÀ, Lluís (2015). «La fàbrica La Rosalia del taller artesà a la indústria a Torredembarra (1854-1893)». *Recull de Treballs*, núm. 16, p. 133-167.

CEBREIRO, Francisco (2020). *Dinero y crédito en Santiago de Compostela (1768-1809): innovación financiera y hundimiento del antiguo régimen monetario*. Santiago de Compostela: Andavira Editora i Consorcio de Santiago.

CHICO, José Maria (1981). *Estudios sobre derecho hipotecario*. Madrid: ed. Marcial Pons.

CILLERUELO, María Antonia (1984). «Ennoblecimiento de Cataluña en el siglo XVIII (1700-1808)». Dins RAVINA, Agustín Guimerà. *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya (Barcelona, del 17 al 21 de desembre de 1984)*. Barcelona: Universitat de Barcelona, vol. 2, p. 233-242. 2 v.

——— (1988). «Los fabricantes y su ennoblecimiento: Los Canals». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 8, Fascicle 1, dedicat a Catalunya a l'Època de Carles III, p. 49-56.

CLAVERO, Bartolomé. (1977). «Prohibición de la usura y constitución de rentas». *Moneda y crédito*, núm. 143, p. 107-133.

CODIANA, Àngel (1977). «Consells als Hereus». *Revista de Girona*, núm. 79 (2n trimestre), p. 169-171.

COLOMÉ, Josep; VALLS, Francesc (1994). «La viticultura catalana durant la primera meitat del segle XIX. Notes per a una reflexió». *Recerques: història, economia i cultura*, núm. 30, p. 47-68.

COLOMÉ, Josep (1990). «Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'alt Penedès durant el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitivinícola». *Estudis d'història agrària*, núm. 8, 1990, p. 123-144.

COLOMER, Joel (2013). *700 anys de l'Hospital de Figueres*. Figueres: Fundació Salut Empordà.

CONGOST, Rosa (1988). «Una font poc utilitzada: el registre d'hipoteques». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 8, p. 201-234.

——— (1990). *Els propietaris i els altres. La regió de Girona 1768-1862*. Vic: Eumo.

——— (1997). «De pagesos a hisendats, reflexions sobre l'anàlisi social dels grups dominants: la regió de Girona (1780-1840)». *Recerques: història, economia i cultura*, núm. 35, p. 52-72.

——— (2001). «Guerra, pàtria i estadística: el despertar polític dels hisendats gironins (1795 – 1800)». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 42, p. 379-395.

——— (2008a). «Ignorància o mala fe? El problema de les signatures». Dins CONGOST, Rosa. *Dels capbreus al registre de la propietat: drets, títols i usos socials de la informació a Catalunya (segles XIV-XX)*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Centre de Recerca d'Història Rural, Documenta Universitaria, p. 275-306.

——— (2008b). «Els problemes derivats de la manca d'informació en la construcció de l'Estat liberal. La temptació dels batlles de sac». Dins CONGOST, Rosa. *Dels capbreus al registre de la propietat: drets, títols i usos socials de la informació a Catalunya (segles XIV-XX)*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Centre de Recerca d'Història Rural, Documenta Universitaria, p. 307-341.

——— (2009a). «De censatarios de la Iglesia a deudores del Estado. Más reflexiones sobre el proceso desamortizador y la revolución liberal en España». Dins BODONIER, Bernard; CONGOST, Rosa; LUNA, Pablo F. *De la Iglesia al Estado: las desamortizaciones de bienes eclesiásticos en Francia, España y América Latina*. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza.

——— (2009b). «Sobre casos intermediaris i creixements espontanis. Els treballadors de la regió de Girona». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 20, p. 133-154.

CONGOST, Rosa; VILLALÓN, Sebastià (2012). «The Social Impact of the Reduction of Censal Interest Rates and the Course from Censals to Debitoris (1750-1830)». Dins *XXIV Seminari d'Història Econòmica i Social. Enriquir-se o empobrir-se amb el deute. Crèdit privat i canvi social en el món rural*, Girona.

CONGOST, Rosa; ROS, Rosa; SAGUER, Enric (2016). «Más allá del ciclo vital y las estrategias de herencia: el auge de un grupo social medio en una sociedad del Antiguo Régimen (Cataluña, siglo XVIII)». *Journal of Social History*, núm. 3, p. 617-646.

CORBERA, Manuel (1993). «Características y evolución del crédito campesino en Cantabria (1750-1900)». *Agricultura y sociedad*, núm. 66, p. 69-95.

CORTIADA, Miquel; PELLISSER, Antonius (1699). *Don Michaelae de Cortiada ... Decisiones cancellarii et sacri Regii Senatus Cathaloniae, sive praxis contentionum et competentiarum regnorum inclytæ Coronae Aragonum super reciproca in laicos & clericos jurisdictione. Editio correctior, in qua posteriora tria decisionum volumina Barcinone aut Gerundae nuper edita... Lugduni [Lió: sumptibus Anisson & Posuel]*.

COTS, Albert (1989). *Els litigis judicials en la societat catalana del segle XVIII i primera meitat del XIX: una aproximació a partir dels processos civils de la Reial Audiència de Catalunya*. Barcelona: Universitat de Barcelona, tesi doctoral.

CUEVAS, Joaquim (1999). *Los orígenes financieros de la industria de Alcoy (1770-1900)*. Alacant: Universidad de Alicante, tesi doctoral.

——— (2001). «La financiación del desarrollo agrario valenciano, 1750-1914». *Historia agraria*, núm. 25, p. 89-120.

DANTÍ, Jaume (1988). *Terra i població al Vallès Oriental, època moderna : el creixement demogràfic i econòmic als segles XVI i XVII*. Santa Eulàlia de Ronçana: Ajuntament de Santa Eulàlia de Ronçana.

——— (1993). «La hisenda municipal de Barcelona al segle XVI: el miratge del redreç». *Pedralbes: revista d'història moderna*, núm. 13, p. 505-512.

DIVERSOS AUTORS. (2005). *El Poblenou en 135 veus*. Barcelona: Arxiu Històric del Poblenou.

DE LONG, J. Bradford.; SUMMERS, L. (1991). «Equipment Investment and Economic Growth». *The Quaterly Journal of Economics: QJBE*, vol. 106, núm. 2, p. 445-502.

Decretos del Rey Don Fernando VII : se refieren a todas las resoluciones reales generales que se han expedido por los diferentes ministerios y consejos. Madrid: Impremta Real, v 4.

DIAMOND, Douglas W.; HE, Zhiguo (2014). «A Theory of Debt Maturity: the Long and Short of Debt Overhang». *The Journal of Finance*, vol. 69, núm. 2, p. 719-762.

DÍAZ LÓPEZ, Julian Pablo (2001). «Transformaciones institucionales del mercado de capitales en un medio agrícola mediterráneo: Almería (1769-1853)». *Chronica Nova*, núm. 28, p. 129-157.

DÍAZ CAPALLERA, Eduard (2012). *El registre d'hipoteques: una font per a la història social. Estudi comparatiu de les regions de Girona i Tarragona*. Treball

de recerca del Màster d'Iniciació a la Recerca en Humanitats. Universitat de Girona.

DOMÍNGUEZ, Antonio (1974). «Las rentas episcopales de la Corona de Aragón en el siglo XVIII». Dins TORTELLA, Gabriel (coord.); NADAL, Jordi (coord.). *Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico en la España contemporánea. Actas del Coloquio de Historia Económica de España: Barcelona, 11-12 de mayo de 1972*. Esplugues de Llobregat: Ariel.

ERICE, Francisco; MORO, José María (1991). «Crédito y campesinado en la Asturias del siglo XIX». Dins ATIENZA, Ángela; SAAVEDRA, Pegerto; VILLARES, Ramón. *Señores y campesinos en la Península Ibérica, siglos XVIII-XX*. Barcelona: Crítica, vol. 2, p. 215-245.

ERDOZÁIN, María Pilar; MIKELARENA, Fernando (1995). «Aproximación al endeudamiento campesino en Navarra entre 1780 y 1870». *Huarte de San Juan. Geografía e historia*, núm. 2, p. 159-179.

ESTEVE, Eulàlia (2013). *Homes, terres, cases i masos del Baix Empordà. Estudis de les transformacions agràries del segle XVIII a partir dels inventaris post-mortem*. Girona: Universitat de Girona, tesi doctoral.

FATJÓ, Pedro (1994). «El comportamiento económico de una élite eclesiástica del XVII», *Analecta sacra tarraconensia: revista de ciències històrico-ecclesiàstiques*, vol. 67, núm. 1, p. 343-356.

FÉRNANDEZ DE PINEDO, Emiliano (1985). «Del censo a la obligación: modificaciones en el crédito rural antes de la primera guerra carlista en el País Vasco». Dins GARCÍA SANZ, Ángel *et al. Historia agraria de la España contemporánea*. Barcelona: Crítica, vol. 1, p. 297-305.

FERREIRA, José (1975). «Fuentes para el estudio de las forma del “crédito popular” en el Antiguo Régimen: obligaciones-préstamo, ventas de renta y ventas de censos». *Actas de las I Jornadas de Metodología Aplicada a las*

Ciencias Históricas. Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela, Servicio de Publicaciones, vol. 3, p. 763-780.

FERRER GIRONÈS, Francesc (1993). *L'economia del Set-cents a les comarques gironines*. Girona: Cambra de Comerç, Indústria i Navegació.

FERRER ALÒS, Llorenç (1983). «Censals, vendes a carta de gràcia i endeutament pagès». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 4, p. 101-128.

——— (1984). «Pagesia i sistema de transmissió de béns al Bages en el segle XVIII». *Congrés d'Història Moderna de Catalunya: [actes]*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 361-369.

——— (1985). Aproximació a l'estructura agrària de la comarca del Bages en el segle XVIII i primera meitat del segle XIX. Barcelona: Universitat de Barcelona, tesi doctoral.

——— (1986a). «L'Església com a institució de crèdit: les quotidianes distribucions de la Seu de Manresa els segles XVIII i XIX». *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 18, p. 7-45.

——— (1986b). «La diferenciació social pagesa». Dins SEGURA, Antoni. *Orígens del món català contemporani*. Barcelona: Fundació Caixa de Pensions, p. 86-90.

——— (1987). Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central: segles XVIII-XIX. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

——— (2007). «Una revisió del creixement demogràfic de Catalunya en el segle XVIII a partir dels registres parroquials». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 20, p. 17-68.

FERRO, Víctor (1987). *El Dret públic català: les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Vic: Eumo.

FIGUERES, Narcís; PUIGVERT, Josep Maria (1986). «Aproximació històrica als estanys de Sils (La Selva)», Vilobí d'Onyar, març-abril 1986 (article inèdit).

FONTANA, Josep (1961). *La Bolsa de Barcelona de 1851 a 1930: líneas generales de evolución*. Barcelona: Instituto Municipal de Historia.

——— (1970). «Colapso y transformaciones del comercio exterior español entre 1792 y 1827. Un aspecto de la crisis de la economía española del Antiguo Régimen». *Moneda y Crédito*, núm. 115, p. 3-23.

——— (1973). *Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX*. Barcelona: Ariel.

——— (1974a). *La quiebra de la monarquía absoluta, 1814-1820: la crisis del Antiguo Régimen en España*. 2ª ed. Esplugues de Llobregat: Ariel.

——— (1974b). «Comercio colonial e industrialización: una reflexión sobre los orígenes de la industria moderna en Cataluña». Dins NADAL, Jordi; TORTELLA, Gabriel (eds.), *Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico en la España contemporánea: actas del Primer Coloquio de Historia Económica de España (Barcelona, 11-12 mayo 1972)*. Barcelona: Ariel, p. 358-365.

——— (1979). *La Crisis del antiguo régimen, 1808-1833*. Barcelona: Crítica.

——— (1985). «La desamortización de Mendizábal y sus antecedentes». Dins GARCÍA SANZ, Ángel; GARRABOU, Ramon (eds.), *Historia agraria de la España contemporánea, vol. I: Cambio social y nuevas formas de propiedad (1800-1850)*. Barcelona: Crítica, p. 219-244.

——— (1988). *Història de Catalunya: volum 5: La fi de l'Antic Règim i la industrialització, 1787-1868*. Barcelona: Edicions 62.

——— (2009). «Desamortización eclesiástica y reforma agraria liberal (España)». Dins BODINIER, Bernard; CONGOST, Rosa; LUNA, Pablo F. *De la Iglesia al Estado: Las desamortizaciones de bienes eclesiásticos en Francia, España y América Latina*. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza, p. 205-223.

——— (2013). *De en medio del tiempo*. Barcelona: Crítica.

FONTAINE, Laurence (1997). *Des Personnes aux institutions: réseaux et culture du crédit du XVIe au XXe siècle en Europe*. Louvain-la-Neuve: Bruylant-Academia.

FRADERA, Josep M. (1987). *Indústria i mercat. Les bases comercials de la indústria catalana moderna*. Barcelona: Crítica.

FUSTER, Joan (2004). *Barcelona a la dècada moderada (1843-1854). El projecte industrialista en la construcció de l'Estat centralista*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, tesi doctoral.

GÁMEZ, Aurora (1984). «Los préstamos a los agricultores-viñadores en la región oriental de Málaga en el siglo XVIII». *Revista de Historia Económica*, núm. 3, p. 203-213.

GARCÍA BALANÁ, Albert (2002). *La fabricació de la fàbrica: treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1884)*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, tesi doctoral.

GARCÍA MARSILLA, Juan Vicente (2002). *Vivir a crédito en la Valencia medieval: de los orígenes del sistema censal al endeudamiento del municipio*. València: Universitat de València.

GARCÍA ORALLO, Ricard (2008). «El registre de la propietat i la informació: el miratge de la modernització institucional espanyola (Catalunya, 1861-1950)». Dins CONGOST, Rosa. *Dels capbreus al Registre de la Propietat. Drets, títols i usos socials de la informació al camp català, segles XIV-XX*. Girona: Associació

d'Història Rural de les Comarques Gironines, Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona, Documenta Universitaria, p. 341-370.

——— (2015). *La Terra a subhasta: crisi, endeutament i desposseïció al món rural català de finals del segle XIX*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

GARCÍA SANZ, Arcadi (1961a). «El censal». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*. Castelló: Sociedad Castellonense de Cultura, núm. 37, p. 285-305.

——— (1961b). «Origen y fin del fuero de las pensiones censales a sueldo por libra». *Ausa: publicació trimestral del Patronat d'Estudis Ausonencs*, núm. 4, p. 125-130.

——— (1988). «El violario». *Homenatge al doctor Sebastià García Martínez*. València: Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, vol. 1, p. 179- 187.

GELDERBLOM, Oscar; JONKER, Joost; KOOL, Clemens (2016). «Direct Finance in the Dutch Golden Age». *The Economic History Review*, vol. 69, núm. 4, p. 1178-1198.

GIFRE, Pere (1995) «Universitats endeutades i fiscalitat comunitària. Les universitats del comtat d'Empúries, 1659-1705». *Recerques: Història, economia i cultura*, núm. 33, 1995, p. 53-75.

——— (2009). *En la prehistòria dels hisendats. De senyors útils a propietaris (vegueria de Girona, 1486-1730)*. Girona: Universitat de Girona, tesi doctoral.

GIFRE, Pere; BARNOSELL, Genís (2000). *Història de l'Alt Empordà*. Girona: Diputació de Girona.

GIMÉNEZ, Joan (2001). *Mataró en la Catalunya del segle XVII: un microcosmos en moviment*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana.

GODWIN, Francis (1948). «Charity Endowments as Sources of Local Credit in Seventeenth- and Eighteenth-century England». *The Journal of Economic History*, vol. 8, núm. 2, p. 153-70.

GÓMEZ, José Ubaldo (1977). «El censo redimible y al quitar: un mecanismo real de transferencia de la propiedad». *Estudis: Revista de historia moderna*, núm. 6, p. 5-26.

——— (1993). *La sociedad tradicional asturiana*. Oviedo: Universidad de Oviedo, p. 157-172.

GOUBERT, Pierre (1960). *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 a 1730: contribution à l'histoire sociale de la France du XVIIe siècle*. Paris: Éditions de l'École des hautes études en sciences sociales.

——— (1966). *Louis XIV et vingt millions de Français*. París: Fayard.

GRAHIT, Josep (1953). «La última guerra carlista en Gerona y su provincia». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 8, p. 29-118.

HAMILTON, Earl J. (1947). *War and Prices in Spain: 1651-1800*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

——— (1970). «El Banco Nacional de San Carlos (1782-1829)». Dins RUIZ MARTÍN, Felipe. *El Banco de España: una historia económica*. Madrid: Banco de España, p. 199-225.

HART, Oliver; MOORE, John (1994). «A Theory of Debt Based on the Inalienability of Human Capital». *The Quaterly Journal of Economics*, vol. 109, núm. 4, p. 841-879.

HERAS, Francisco (1944). «Una apreciación injusta en la historia de nuestro sistema inmobiliario». *Revista crítica de derecho inmobiliario*, núm. 199, p. 811-817.

HERMANN, Christian (1974). «Les revenus des évêques espagnols au dix-huitième siècle (1650-1830)». *Mélanges de la Casa de Velázquez*. Paris: Diffusion de Boccard, Núm. 10, p. 169-202.

HERNANDO, Josep (1983). «Una obra desconeguda de Francesc Eiximenis. El "Tractat d'usura"». *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, núm. 4, p. 129-148.

HERR, Richard (1971). «Hacia el derrumbe del Antiguo Régimen: crisis fiscal y desamortización bajo Carlos IV». *Moneda y Crédito*, núm. 118, p. 37-100.

——— (1991). *La hacienda real y los cambios rurales en la España de finales del Antiguo Régimen*. Madrid: Instituto de Estudios Fiscales.

HILDESHEIMER, Françoise (dir.) (2004). *L'épargne sous l'Ancien Régime*. Paris: Ed. Economica.

HOFFMAN, Philip T.; POSTEL-VINAY, Gilles; ROSENTHAL, Jean-Laurent (1992). «Private Credit Markets in Paris, 1690-1840». *The Journal of Economic History*, vol. 52, núm. 2, p. 293-306.

——— (1999). «Information and Economic History: How the Credit Market in Old Regime Paris Forces Us to Rethink the Transition to Capitalism». *The American Historical Review*, vol. 104, núm. 1, p. 69-94.

——— (2001). *Des Marchés sans prix: une économie politique du crédit à Paris, 1660-1870*. Paris: École des hautes études en sciences sociales.

——— (2004). «Révolution et évolution. Les marchés du crédit notarié en France, 1780-1840». *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, vol. 59, Núm. 2, p. 387-424.

HOLDERNESS, B. A. (1975). «Credit in a rural community, 1660 – 1800». *Midland History*, vol. 3, núm. 2, p. 94-115.

——— (1976). «Credit in English Rural Society before the Nineteenth Century, with Special Reference to the Period 1650-1720». *The Agricultural History Review*, vol. 24, núm. 2, p. 97-109.

HUDSON, Pat. (1981). «The role of banks in the finance of the West Yorkshire wool textile industry, c. 1780–1850». *Business History Review*, vol. 55, núm. 3, p. 379-402.

IGLÉSIES, Josep (1969). *El Cens del Comte de Floridablanca. Part de Catalunya*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.

JACOBSON, Stephen (2002). «Els advocats de Barcelona, 1830-1880». *Barcelona, quaderns d'història*, núm. 6, p. 153-172.

JACQUART, Jean (1974). *La Crise rurale en Ile-de-France, 1550-1670*. Paris: Armand Colin.

——— (1998). «L'endettement paysan et le crédit dans les campagnes de la France moderne». Dins BERTHE, M. *Endettement paysan et crédit rural dans l'Europe médiévale et moderne: actes des XVIIes Journées internationales d'histoire de l'Abbaye de Flaran, septembre 1995*. Toulouse: Presses universitaires du Mirail, p. 283-297.

JAMBU, Jérôme (2004). «Thésauriser dans les campagnes à l'époque moderne : premières considérations». Dins HILDESHEIMER, Françoise (dir.), *L'épargne sous l'Ancien Régime*. Paris: Économica, p. 63-71.

JIMÉNEZ MUÑOZ, Francisco Javier (2010). *La usura. Evolución histórica y patología de los intereses*. Madrid: Dykinson.

JIMÉNEZ SUREDA, Montserrat (1999). *L'Església catalana sota la monarquia dels borbons. La Catedral de Girona en el segle XVIII*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

JORDI GONZÁLEZ, Ramon (1997). *Aportació a la Història de la Farmàcia Catalana (1285-1997)*. Barcelona: Fundació Uriach 1838.

JOSLIN, D. M. (1954). «The London Private Bankers, 1720-1785». *Economic History Review*, vol. 7, núm. 2, p. 167-186.

KEYNES, John Maynard (2009). *Teoría general de la ocupación, el interés y el dinero*. Madrid: Síntesis.

LACRUZ, José Luis (1957). *Lecciones de derecho inmobiliario registral*. 2ª ed. Zaragoza: [S.n.].

——— (2001). *Derecho inmobiliario registral*. Madrid: Dykinson.

LE ROY LADURIE, Emmanuel (1967). *Histoire du climat depuis l'an mil*. Paris: Flammarion.

LLUCH, Ernest (1999). *Las Españas vencidas del siglo XVIII*. Barcelona: Crítica.

LÓPEZ, Marina (1974). «Una nueva fuente para la Historia de Barcelona: el Registro de Hipotecas». *Estudios históricos y documentos de los archivos de protocolos*, núm. 4, p. 345-363.

LÓPEZ, Marina; TÀTJER, Mercè (1984). «Observaciones sobre la historia de los Oficios de Hipotecas en Cataluña (1768-1861)». *Revista crítica de derecho inmobiliario*, núm. 560 (gener-febrer), p. 131-150.

LORENZINI, Marcela (2009). «Di solenne e privilegiatissimo credito: tecniche e strategie di investimento finanziario del convento di Santa Anastasia di Verona (secoli XVII-XVIII)». *Studi Storici Luigi Simeoni*, vol. 59, p. 59-72.

MADOZ, Pascual. (1849). *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*. Madrid: Instituto Pascual Madoz (Universidad Carlos III de Madrid).

MALDONADO, Juan Antonio (2002). *Génesis y evolución de la protección social por vejez en España*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

MALUQUER DE MOTES, Jordi (1984). «La revolució industrial a Catalunya». *L'Avenç: Revista d'història i cultura*, núm. 73, p. 18-34.

MARCOS, Alberto (1983). «Entorno al significado del crédito privado en Castilla durante el Antiguo Régimen: los censos consignativos del Hospital de San Antolín de Palencia». *Actas del Primer Congreso de Historia de Castilla León*, Burgos: Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura, vol. 2, p. 517-539.

MARFANY, Julie (2012). *Land, Protoindustry and Population in Catalonia c. 1680-1829. An alternative Transition to Capitalism?* Farnham: Ashgate.

MARQUÈS, Josep Maria (1989). «Fundaciones de beneficios en el obispado de Gerona, s. XII-XVIII». *Anthologica annua*, núm. 36, p. 493- 507.

——— (2007). *Una història de la diòcesi de Girona*. Girona: Bisbat de Girona; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

MARTÍ ESCAYOL, Maria Antònia (2004). *El plaer de la xocolata: la història i cultura de la xocolata a Catalunya*. Valls: Cossetània.

MARTÍ MIRALLES, Joan (1985). *Principis del dret successori aplicats a fórmules d'usdefruit vidual i d'herència vitalícia*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia.

MARTÍN IRIGOIEN, Xabier; MIKELARENA PEÑA, Fernando (1986). «La venta a carta de gracia como instrumento crediticio». *Príncipe de Viana. Anejo*, núm. 4, p. 447-451.

MARTÍNEZ ALCUBILLA, Marcelo (1868). *Diccionario de la Administración Española: compilación de la novísima legislación de España en todos los ramos de la administración pública*. Madrid: Administración. 12 v.

MARTÍNEZ QUINTANILLA, Pedro (1859). *Índice de la legislación administrativa civil desde 1850 hasta 1858: se anotan además por apéndice, algunas reales disposiciones que no se hallan en la recopilación publicada por Juan Illa y Velasco en 1849*. Gerona: Impr. De Pedro Corominas.

MARTÍNEZ SALAZAR, Antonio (1789). *Práctica de substanciar pleitos executivos, y ordinarios, conforme al estilo de las chancillerías, audiencias y demás tribunales del Reyno [...]*. Cuarta edició. Madrid: Se hallará en la Librería de Hurtado...

MATAS, Josep (1986). *Els estanys eixuts*. Girona: Diputació de Girona (Quaderns de la Revista de Girona, 7).

MEDIR, Ramir (1953). *Historia del gremio corchero*. Madrid: Alhambra.

MENCHÉN, Bartolomé (1974). «Antecedentes de la registraci3n de bienes en derecho hist3rico espa3ol». Dins FERNÁNDEZ CABALEARO, Eugenio; DíEZ-PICAZO, Luis. *Leyes hipotecarias y registrales de España: fuentes y evoluci3n*. Madrid: Castalia, p. 29-39.

MEUVRET, Jean (1947). «Circulation monétaire et utilisation économique de la monnaie dans la France du XVI siècle». *Études d'histoire moderne et contemporaine*, Paris: Société d'histoire moderne, p. 15-28.

MILES, M. (1981). «The Money Market in the early Industrial Revolution: the Evidence from West Riding Attorneys c. 1750-1800». *Business History*, núm. 23, p. 127-146.

MILHAUD, Cyril (2017). *Sacré Crédit! The Rise and Fall of Ecclesiastical Credit in Early Modern Spain*. París: École des Hautes Études en Sciences Sociales, tesi doctoral.

MIRAMBELL, Enric (2007). *Els impressors gironins del Renaixement a la Renaixença*. Girona: Ajuntament de Girona, Institut d'Estudis Gironins.

MOLAS, Pere (1970). *Los gremios barceloneses del siglo XVIII. La estructura corporativa ante el comienzo de la Revolución Industrial*. Madrid: Confederación Española de Cajas de Ahorro.

MOLI, Montserrat (1974). *La desamortización en la provincia de Gerona (1837-1854)*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, tesi doctoral.

——— (1993). «El Casal Barril i la geografia de Palau Sacosta als segles XV i XVI», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, vol. 8, núm. 36, p. 119-137.

MOOSER, Josef (1993). «Reformas agrarias, campesinos y capitalismo». *Noticiario de Historia Agraria*, núm. 6, p. 109-130.

MORANCHEL, Mariana (2012). «La condena en costas en los procesos penales incoados ante jueces inferiores de algunas villas cercanas a la Corte (siglo XVIII)». Dins SÁNCHEZ-ARCILLA, José. *El arbitrio judicial en el Antiguo Régimen. España e Indias, siglos XVI-XVIII*. Madrid: Dykinson.

MORÉ, David (2016). «Patrimoni arquitectònic indià a Tossa. Mites i realitats». *Quaderns de la Selva*, núm. 28, p. 7-16.

MORELL, Josep (1989). *Reus, capital comercial de les comarques meridionals catalanes, durant l'enlairament del setcents*. Barcelona: Universitat de Barcelona, tesi doctoral.

MULDREW, Craig (1993). «Interpreting the Market: the Ethics of Credit and Community Relations in early modern England». *Social History*, vol. 18, núm. 2, p. 163-183.

MUTOS, Céline (2022). *Dans l'ombre du démarrage industriel: les manufactures des maisons de charité. L'Hospice de Gérone et la bonneterie de coton en Catalogne (1750-1830)*. Girona: Universitat de Girona, tesi doctoral.

NADAL, Joaquim (1978). *Comercio exterior con Gran Bretanya de 1772 a 1914*. Madrid: Instituto de Estudios Fiscales.

NOGUERA, Raimon. (1978). *Los notarios de Barcelona en el siglo XVIII*. Barcelona: Colegio Notarial.

Novísima recopilacion de las leyes de España : dividida en XII libros: en que se reforma la Recopilacion publicada por el señor don Felipe II en el año de 1567, reimpressa últimamente en el de 1775, y se incorporan las pragmáticas, cédulas, decretos, órdenes y resoluciones reales, y otras providencias no recopiladas, y expedidas hasta el de 1804. Madrid: Julian Viana, 1829. 6 v.

OLIVA, José María (1987). *Catalunya y el comercio privilegiado con América en el siglo XVIII. La Real Compañía de Comercio de Barcelona a Indias*. Barcelona: Universitat de Barcelona.

OLLER, Narcís (1996). *L'Escanyapobres*. Barcelona: Edicions 62.

PASCUAL, Pere (1980). «Carlisme i societat rural. La Guerra dels Set Anys a la Conca d'Òdena». *Recerques: història, economia i cultura*, núm. 10, p. 51-92.

—— (1990). *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX*. Barcelona: Crítica.

—— (1991). «El mercat financer i el sistema bancari català, 1844-1864». Dins NADAL, Jordi (dir.). *Història econòmica de la Catalunya contemporània*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, vol. 3, p. 351-378.

—— (2000). *Els Torelló: una família igualadina d'advocats i propietaris*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.

—— (2011). «Crèdit hipotecari i acumulació de capital immobiliari. L'exemple del farmacèutic i prestador Francesc de Paula Rosés (1855-1895)». *Miscel·lània Aqualatensia*, núm. 14, p. 185-289.

PEÑA-MIR, José Luis (2020). *The Strength of the Deed: Notarial Credit Markets and Contract Enforcement Institutions in Early Modern Spain*. Barcelona: Universitat de Barcelona, tesi doctoral.

—— (2022). «How well were Creditors' Rights protected in Early Modern Spain? The Case of the Public Mortgage Registry in Malaga». *Revista de Historia Económica / Journal of Iberian and Latin American Economic History*, vol. 40, núm. 1, p. 35-65.

PEREIRA, José Luis (1995). *El préstamo hipotecario en el Antiguo Régimen. Los censos al quitar*. Cádiz: Universidad de Cádiz.

—— (1994-1995). «El censo consignativo en el pensamiento económico de la España Moderna». *Trocadero: Revista de historia moderna y contemporánea*, núm. 6-7, p. 139-160.

PÉREZ MOLINA, Isabel (1988). «Dona i legislació a la Catalunya del segle XVIII. Processos de separació matrimonial». *Pedralbes: revista d'història moderna*, vol. 8, núm. 1, p. 259-266.

—— (2001) «Pubillas y cabaleras en la Cataluña moderna», *Obradoiro de Historia Moderna*, núm. 10, p. 73-88.

PÉREZ PASTOR, Plàcid (1982). «Evolució dels censals de la Universitat de Sóller (1685-1760)». *Estudis Baleàrics*, núm. 7, p. 65-93.

PÉREZ PICAZO, Maria Teresa (1987a). «Crédito hipotecario y cambio institucional en la región murciana, 1836-1862». *Hacienda Pública Española. Homenaje a Ramón Carande*, núm. 108-109, p. 361-376.

—— (1987b). «Crédito y usura en la región murciana durante el siglo XIX». *Areas: revista internacional de ciencias sociales*, núm. 8, p. 11-20.

PERIS, Tomàs (1987). «Evolució patrimonial i estratègia inversora del monestir de la Murta d'Alzira (1729-1823)». *Al-Gezira: revista d'estudis històrics Ribera Alta*, núm. 3, p. 231-264.

—— (1988). «Aproximació al sistema agropecuari alzirenc de l'Antic Règim (segles XV-XVIII): Propietat, endeutament censal, explotació i factors productius». *Al-Gezira: revista d'estudis històrics Ribera Alta*, núm. 4-5, p. 89-147.

PESET, Mariano (1978). «Los orígenes del Registro de la Propiedad en España». *Revista Crítica de Derecho Inmobiliario*, núm. 527, p. 695-716.

—— (1985). *Dos ensayos sobre la historia de la propiedad de la tierra*. Madrid: Editorial Revista de Derecho Privado.

—— (1986). «Unes hipòtesis sobre el crèdit agrari en l'Antic Règim». Dins SALES, Núria et al. *Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*. Barcelona: Crítica/Centre de Treball i Documentació, p. 134-148.

—— (2007). «Del censo consignativo a la hipoteca a finales del Antiguo Régimen». Dins DIOS, Salustiano de. *Historia de la Propiedad. Crédito y garantía*.

V Encuentro Interdisciplinar, Salamanca, 31 de mayo-2 de junio de 2006. Madrid: Colegio de Registradores de la Propiedad y Mercantiles de España. Centro de Estudios Registrales, p. 211-236.

PESET, Mariano; GRAULLERA, Vicente (1986). «Els censals i la propietat de la terra al segle XVIII valencià». *Recerques: història, economia i cultura*, núm. 18, p. 107-138.

PLANAS, Sílvia; FORCANO, Manuel (2009). *Història de la Catalunya jueva: vida i mort de les comunitats jueves de la Catalunya medieval*. Girona: Ajuntament de Girona.

PORTA, Josep Maria. (1986). «Aportacions sobre la situació de la vinya a la Conca de Barberà a la meitat del segle XVIII». *Jornades sobre la viticultura de la conca mediterrània*. Tarragona: URV. Àrea d'Història. Diputació de Tarragona, p. 141-154.

POSTEL-VINAY, Gilles (1998). *La terre et l'argent: l'agriculture et le crédit en France du XVIIIe au debut du xxe siècle*. París: Albin Michel.

—— (2003). «Les campagnes dans les espaces du crédit». Dins MINARD, Philippe; WORONOFF, Denis. *L'argent des campagnes: échanges, monnaie, crédit dans la France rurale d'Ancien Régime*. París: Comité pour l'histoire économique et financière de la France, p. 154-170.

POZO, Pere del. (1992). *La venda a carta de gràcia a la Compilació del Dret Civil de Catalunya*. Barcelona: Fundació Jaume Callís.

PRESNELL, L. S. (1956). *Country Banking in the Industrial Revolution*. Oxford: Blackwell.

PUIG, Roser (2007). *Propietat immobiliària i accés a la vivenda en una ciutat en plena expansió demogràfica i econòmica: Reus a la segona meitat del segle XVIII*. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, tesi doctoral.

PUIGVERT, Joaquim Maria (2001). *Església, territori i sociabilitat (s. XVII-XIX)*. Barcelona: Eumo editorial.

PUJADAS-MORA, Joana; ROMERO-MARÍN, Juanjo; VILLAR, Conchi (2014). «Propuestas metodológicas para la aplicación de HISCO en el caso de Cataluña, siglos XV-XX». *Revista de Demografía Histórica*, vol. 32, Núm. 1, 2014, p. 181-219.

RAMON-MOLINS, Gabriel (2021). *Viure a censal. L'endeutament municipal a la regió de Lleida entre els segles XVII i XIX*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, Patronat Josep Lladonosa (Alguaire).

RIAL GARCÍA, Serrana M. (2002). *Mujer y actividad económica en la Galicia Moderna. La inserción de las mujeres en la producción económica rural y urbana*. Santiago de Compostel-la: Universitat de Santiago de Compostela, tesi doctoral.

RIBALTA, Jaume (2007). «Ideas y solo ideas jurídicas. Una visión catalana de las instituciones de crédito hipotecario en la España de mediados del siglo XIX». *Historia de la propiedad. Crédito y garantía*. Salamanca: Servicio de Estudios del Colegio de Registradores, p. 271-358.

RIPOLL, Acaccio de. (1631). *Variae iuris resolutiones: Multis diversorum Senatum Decisionibus illustratae [...]*. Lugduni: Iacobi.

RIVAS, Felipe de Ramón de (1850). *Breves observaciones y comentarios a las leyes vigentes sobre hipotecas, o sea, Manual del gefe del registro*. Madrid: Manuel Pita.

ROBLEDO, Ricardo (1991). «El crédito y los privilegiados durante la crisis del Antiguo Régimen». *Estudios sobre capitalismo agrario, crédito e industria en Castilla: siglos XIX y XX*, Salamanca: Junta de Castilla y León. Consejería de Cultura y Bienestar Social.

—— (2018). «El “infatigable zapador”: La historia agraria de Josep Fontana», *Historia agraria*, núm. 76, p. 3-12.

ROCA, Ramon María (1954). *Derecho hipotecario*. Barcelona: ed. Bosch.

ROCHA, Maria Manuela (1996a). «Actividade creditícia em Lisboa (1775-1830)», *Análise Social*, vol. 31, núm. 136-137, p. 579-598.

—— (1996b). «Credit Networks in an Urban Context. Lisbon, 1770-1830». Dins FONTAINE, Laurence. *Des personnes aux institutions: reseaux et culture du crédit du xvie au xxe siècle en Europe*. Louvain-laNeuve: Bruylant-Academia, p. 227-244.

—— (1998). «Crédito privado em Lisboa numa perspectiva comparada (séculos xvii-xix)». *Análise Social*, vol. 33, Núm. 145, p. 91-115.

—— (1999). «"Entre nosaltres n'hi ha prou amb la paraula": les xarxes de crèdit no formal des d'una perspectiva històrica». *Recerques: història, economia i cultura*, núm. 39, p. 171-189.

ROS, Rosa (2009). «Canvi i continuïtat de les pràctiques hereditàries: els casos de Sant Feliu de Guíxols i la Vall d'Aro, 1780-1860». *Estudis d'història agrària*, núm. 22, p. 19-46.

—— (2020). «Diferenciació econòmica, transmissió de l'ofici i acció col·lectiva. La manufactura tapera catalana (1750-1860)». *Recerques: història, economia i cultura*, núm. 76, p. 93-123.

ROSENTHAL, Jean-Laurent (1993). «Credit Markets and Economic Change in Southeastern France 1630-1788». *Explorations in Economic History*, vol. 30, núm. 2, p. 129-157.

—— (1994). «Rural Credit Markets and aggregate Shocks: the Experience of Nuits St. George, 1756-1776». *The Journal of Economic History*, vol. 54, núm. 2, p. 288-306.

RUBIO, Daniel (1993). «L'evolució dels censals morts a l'alta edat moderna». *Pedralbes: Revista d'història moderna*, núm. 13, p. 65-70.

—— (2003). *El crèdit a llarg termini a Barcelona a la segona meitat del segle XIV: Els censals morts i els violaris*. Barcelona: Universitat de Barcelona, tesi doctoral.

RUIZ MARTÍN, Felipe (1975). «Crédito y banca, comercio y transportes en la etapa del capitalismo mercantil». *Actas de las I Jornadas de Metodología Aplicada a las Ciencias Históricas*, Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, Servicio de Publicaciones, vol. 3, p. 726-749.

SAAVEDRA, Pegerto (1981). «Un aspecto de las crisis de subsistencia en la Galicia del Antiguo Régimen: las ventas de tierra». Dins EIRAS ROEL, Antonio. *La historia social de Galicia en sus fuentes de protocolos*. Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela, p. 161-180.

SABIO, Alberto (1996). *Los mercados informales de crédito y tierra en una comunidad rural aragonesa (1850-1930)*. Madrid: Banco de España.

SÁEZ MARÍN, Juan (1975). *Datos sobre la iglesia española contemporánea, 1768-1868*. Madrid: Editora Nacional.

SAINT-JACOB, Pierre de (1960). *Les paysans de la Bourgogne du Nord au dernier siècle de l'Ancien Régime*. Paris: Société les Belles-Lettres.

SALA, J. (1857). *Ilustración del Derecho real de España*. Coruña: Imprenta Lomas.

MIGUEL SALANOVA, Santiago de (2018). «Madrid 1880-1930: procesos de inserción migratoria y de movilidad social. La aplicación de la metodología internacional HISCLASS al mercado laboral de la España urbana». *Scripta Nova: Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, núm. 22, p. 581-604.

SALAZAR, Carles (1990). «Misses i censal: les formes materials de la vida religiosa en una parròquia rural d'antic règim». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 8, p. 41-56.

SALES, Núria (1970), «Servei militar i societat a l'Espanya del segle XIX». *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 1, p. 144-169.

—— (1983). «Ramblers, traginers i mules (s. XVIII-XIX)», *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 13, p. 65-81.

—— (1989). *Història de Catalunya*, vol. IV: Els segles de la decadència. Segles XVI-XVIII (dir. VILAR, Pierre). Barcelona: Edicions 62.

SÁNCHEZ, Àlex (2011). «Els fabricants d'indianes: orígens de la burgesia industrial barcelonina». *Barcelona, quaderns d'història*, núm. 17, p. 197-219.

SÁNCHEZ KARR, Manuel (1993). «La divertida historia de la moneda española». *Historia y vida*, Núm. 299, p. 100- 111.

SANTILLÁN, Ramón (1982). *Memoria histórica sobre los bancos*. Madrid: Talleres Graf. del Banco de España.

SAURI, M. Concepció; SOLER, Santi; AICART, Francesc (2006). *Història del Baix Empordà*. Girona: Diputació de Girona.

SCHMIDT, Peer (2004). «Los Vales Reales y la desamortización de Carlos IV en España (1798-1808). Una perspectiva desde Cádiz, Sevilla y el Reino de Sevilla». *Memorias del Segundo Congreso de Historia Económica: La historia económica hoy, entre la economía y la historia (27 al 29 de octubre de 2004)*.

México: Asociación Mexicana de Historia Económica, A.C., Facultad de Economía, UNAM, p. 1-10.

SCHNAPPER, B. (1957). *Les Rentes au XVIIe siècle. Histoire d'un instrument de crédit*. Paris: SEVPEN.

SEGURA, Antoni (1988). *El Catastro en España*. Madrid: Ministerio de Economía y Hacienda, 2 vol.

SERNA, Margarita (1996). *La publicidad inmobiliaria en el derecho hipotecario español*. Madrid: Centro de Estudios Registrales.

SERRA, Eva (1975). «Evolució d'un patrimoni nobiliari català durant els ss. XVII i XVIII. El patrimoni nobiliari dels Sentmanat». *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 5, p. 33-72.

SERRAMONTMANY, Albert (2015). *Nivells de vida, dinàmiques socials i canvi històric. L'àrea de Besalú, 1750-1850*. Girona: Universitat de Girona, tesi doctoral.

SERVAIS, Paul (1982). *La rente constituée dans le ban de Hervé au XVIIIe siècle*. Brussels: Crédit Communal de Belgique.

SIMÓN SEGURA, Francisco (1976). «Aspectos del nivel de vida del campesinado español en la segunda mitad del siglo XIX. El problema de la usura en el campo». *Hacienda Pública Española / Review of Public Economics*, núm. 38, p. 231-242.

SIMON TARRÉS, Antoni (2021). *Els orígens del miracle econòmic català (ca. 1500-ca. 1800)*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor.

SOBREQUÉS, Jaume (1999). *Història de Barcelona*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, Ajuntament de Barcelona.

SOLA CORBACHO, Juan Carlos (2000). «El mercado de crédito en Madrid (1750-1808)». Dins TORRES SÁNCHEZ, Rafael (coord.), *Capitalismo mercantil en la España del siglo XVIII*. Pamplona: EUNSA, p. 211-246.

SOLÀ COLOMER, Xavier (2008). *La Reforma catòlica a la muntanya catalana a través de les visites pastorals: els bisbats de Girona i Vic (1587-1800)*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Centre de Recerca d'Història Rural, Documenta Universitaria.

——— (2010). *El monestir de Santa Maria d'Amer a l'època moderna: religió, cultura i poder. De la reforma benedictina a la vigília de les desamortitzacions (1592-1835)*. Barcelona: Fundació Noguera.

SOLSONA, Francesc et al. (1576). *Francisci Solsona Laudemiorum lucerna. Nunc noviter augmentata et locupletata & a multis mendis & erroribus purgata atque correctata per eundem autorem*. Barcinonae: excudebat Iacobus Sendrat & vidua Monpesat.

SORIA MESA, Enrique (2007). *La Nobleza en la España moderna: cambio y continuidad*. Madrid: Marcial Pons Historia.

STIGLITZ, Joseph E.; WEISS, Andrew (1981). «Credit Rationing in Markets with Imperfect Information». *The American Economic Review*, vol. 71, núm. 3, p. 393-410.

TAFUNELL, Xavier (1991). «Les finances: banca i mercat de capitals, 1866-1914». Dins NADAL, Jordi (dir.). *Història econòmica de la Catalunya contemporània*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, vol. 3, p. 379-421.

TEDDE DE LORCA, Pedro (1988). *El Banco de San Carlos*. Madrid: Banco de España, Alianza Editorial.

——— (1994). «Del Banco Nacional de San Carlos al Banco de España (1782-1856)». Dins TEDDE DE LORCA, Pedro; MARICHAL, Carlos (coord.), *La formación*

de los bancos centrales en España y América Latina (siglos XIX y XX). Madrid: Banco de España, Servicio de Estudios, vol. 1, p. 9-47.

TELLO, Enric (1983). «Propietat agrària i percepció de rendes. El paper de l'endeutament en la distribució social de les terres (Cervera 1744-45)». *Estudis d'història agrària*, núm. 8, p. 58-99.

—— (1986). «La utilització del censal a la Segarra del mil set-cents». *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 18, p. 47-71.

—— (1990). «Vendre per pagar. La comercialització forçada a l'Urgell i a la Segarra al final del segle XVII». *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 23, p. 141-159.

—— (1994). «El papel del crédito rural en la agricultura del Antiguo Régimen: desarrollo y crisis de las modalidades crediticias (1600-1850)». *Noticiario de historia agraria. Boletín informativo del seminario de historia agraria*, núm. 7, p. 9-37.

—— (1995). *Cervera i la Segarra al segle XVIII: en els orígens d'una Catalunya pobra, 1700-1860*. Lleida: Pagès.

—— (2004). «La fi del censal: reducció de l'interès o vaga de pensions?». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 25, p. 125-155.

—— (2006). «La transformació del crèdit hipotecari rural, entre els mercats del diner i de la terra (1790-1936)». Dins GIRALT RAVENTÓS, Emili (dir.). *Història agrària dels Països Catalans*, vol. 4, p. 325-350.

TERRADAS, Ignasi (1982). «Els censals en la primera financiació a llarg termini de la indústria tèxtil. Notes entorn d'alguns casos de l'Alt Llobregat». *Revista del Centre d'Estudis Berguedans*, núm. 1, p. 31-34.

— (1984). *El món històric de les masies: conjectures generals i casos particulars*. Barcelona: Curial.

THOMPSON, Edward Palmer (2000). *Costumbres en común*. Barcelona: Crítica.

THOMSON, James; CIVÍS POL, Jordi (1994). *Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona (1728-1832)*. Barcelona: Edicions 62.

TORRA, Lídia (1997). «Comercialización y consumo de tejidos en Cataluña (1650-1800)». *Revista de Historia Industrial*, núm. 11, p. 177-195.

— (2003). «Las "botigues de teles" de Barcelona: aportación al estudio de la oferta de tejidos y del crédito al consumo (1650-1800)». *Revista de Historia Económica*, núm. 31, p. 89-105.

TORRAS, Jaume (1981). «Estructura de la indústria pre-capitalista: la draperia». *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 11, p. 7-28.

— (1987). «Fabricants sense fàbrica: estudi d'una empresa llanera d'Igualada, 1726-1765». *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 19, p. 145-160.

— (1989). «Mercados españoles y auge textil en Cataluña en el siglo XVIII. Un ejemplo». *Haciendo historia. Homenaje al profesor Carlos Seco*, Madrid: Universidad Complutense de Madrid, p. 213-218.

— (1994). «L'economia catalana abans del 1800. Un esquema». Dins NADAL, Jordi (dir.). *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, vol. 1, p. 13-38.

TORRAS RIBÉ, Josep M. (1976). *Evolució social i econòmica d'una família catalana de l'Antic Règim: els Padró d'Igualada (1642-1862)*. Barcelona: Rafael Dalmau.

TORRAS RIBÉ, Josep M.; LLUCH, Ernest (1993). *La Comarca de l'Anoia a finals del segle XVIII: els "Qüestionaris" de Francisco de Zamora i altres descripcions 1770-1797*. Igualada: Consell Comarcal de l'Anoia.

TORRE, Joseba de la (1994). «Coyuntura económica, crédito agrícola y cambio social en Navarra, 1750-1850». *Noticiario de historia agraria: Boletín informativo del seminario de historia agraria*, núm. 7, p. 109-129.

TORTELLA, Teresa (1997). *Los primeros billetes españoles: Las "Cédulas" del Banco de San Carlos (1782-1829)*. Madrid: Banco de España.

USANDIZAGA, Manuel (1964). *Historia del Real Colegio de Cirugía de Barcelona: 1760-1843*. Barcelona: Institut Municipal d'Història.

VALLS, Francesc (1996). *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior: l'Anoia, 1720-1860*. Igualada: Ajuntament d'Igualada.

——— (2004). *La Catalunya atlàntica. Aiguardent i teixits a l'arrencada industrial catalana*. Vic: Eumo editorial.

VAQUERO, Manuel (2007). «Il censi consegnativi. La vendita delle rendite in Italia nella prima età moderna». *Rivista di Storia dell'agricoltura*. Florència: l'Accademia, vol. 47, núm. 1, p. 57-94.

VENTURA, Jordi (1988). «La moneda a Catalunya durant el regnat de Carles III». *Revista d'Historia Moderna*, núm. 8, fascicle 1, p. 499-510.

VILAR, Pierre (1964). *Catalunya dins l'Espanya moderna: recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*. Barcelona: Ediciones 62.

——— (1970). «Estructures de la societat espanyola cap al 1750. Algunes lliçons del cadastre d'Ensenada». *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 1, p. 9-32.

—— (1972). *Oro y moneda en la història, 1450-1920*. Barcelona: Ariel.

VILLALÓN, Sebastià (2008). «Els problemes de la informació en una societat d'Antic Règim. Els notaris catalans davant la creació del Registre d'Hipoteques». Dins CONGOST, Rosa. (ed.) *Dels capbreus al Registre de la Propietat. Drets, títols i usos socials de la informació a Catalunya (segles XIV-XX)*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, p. 241-275.

VIVES CEBRIÀ, Pedro Nolasco (1989). *Traducción al castellano de los Usages y demás derechos de Cataluña que no están derogados o no son notariamente inútiles: con indicación del contenido de éstos y de las disposiciones por las que han venido a serlo: ilustrada con notas sacadas de los más clásicos autores del Principado*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia. 2 v.

VOLTES, Pedro (1965). «La emisiones de vales y la fundación del Banco de San Carlos». *Revista de economía política*, núm. 40, p. 5-31.

WOBESER, Gisela von (2002). «Gestación y contenido del Real Decreto de Consolidación de Vales Reales para América». *Historia mexicana*, vol. 51, núm. 4, p. 787-827.

—— (2009). «La desamortización de bienes eclesiásticos y seculares mediante la Consolidación de Vales Reales. Nueva España, 1805-1809». Dins BODINIER, Bernard; CONGOST, Rosa; LUNA, Pablo F. *De la Iglesia al Estado: Las desamortizaciones de bienes eclesiásticos en Francia, España y América Latina*. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza, p. 129-148.

XIFRÓ, Marc; GALLEGOS, Àngels (2017). «Notícia de subdelegats antics de l'Acadèmia. El Dr. Esteve Crous (1831)». *Revista de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya*, vol. 32, núm. 4, p. 216-217.

ZAMORA, Francisco (1973). *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona: Curial.

ZYLBERBERG, Michel (1982). «Huguet i Dupré, una societat comercial de Barcelona (1796-1808)». *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 12, p. 91-116.